

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, Καθηγητής

ΕΛΕΝΗ ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ, Καθηγήτρια

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, Επίκουρος καθηγητής

ΚΕΡΚΥΡΑ, 2009

Στους γονείς μου

Περιεχόμενα

	Πρόλογος	vii
0	Εισαγωγή	1

Μέρος Πρώτο

1.1	Η γλώσσα ως κώδικας	9
1.1.1	Γλώσσα και κώδικες-Σ	21
1.2	Σημειακές συναρτήσεις και σημεία	28
1.2.1	Συνδήλωση και καταδήλωση	33
1.2.2	Υπερκωδίκευση και υποκωδίκευση	49
1.3	Η μετάφραση ως ανακωδικευτική διαδικασία	56

Μέρος Δεύτερο

2.1	Η «πολιτισμική καμπή» στη θεωρία της μετάφρασης	77
2.2	Η έννοια της κουλτούρας	82
2.2.1	Οι επιστημονικοί ορισμοί της κουλτούρας	85
2.2.1.1	Η ερμηνευτική ανθρωπολογία του Clifford Geertz	99
2.3	Η μετάφραση ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας	108

Μέρος Τρίτο

3.1	Η προβληματική του νοήματος	133
3.2	Η αναφορική θεωρία του νοήματος	140
3.3	Η ιδεϊκή θεωρία του John Locke	148

3.4	Οι λογικοπροτασικές θεωρίες	156
3.4.1	Gottlob Frege	157
3.4.2	George Edward Moore	161
3.4.3	Bertrand Russell	174
3.4.4	Λογικές προτάσεις και πιθανοί κόσμοι	187
3.5	Το νόημα ως χρήση I – Ludwig Wittgenstein	207
3.5.1	Γλωσσοπαίγνια και μορφές ζωής	219
3.6	Το νόημα ως χρήση II	267
3.6.1	Προσλεκτικές πράξεις	287
3.6.1.1	Η θεωρία του John Rogers Searle	299
3.6.1.2	Η θεωρία του William P. Alston	395
3.6.1.3	Καταληκτικές παρατηρήσεις	455

Μέρος Τέταρτο

4.1	Η έννοια της απονομής νοήματος	461
4.1.1	Η τεχνική έννοια της απονομής νοήματος – Η Καθολική Γραμματική του Richard Montague	463
4.2	Μετάφραση και νόημα – Thomas Tymoczko	469
4.3	Η σημειωτική σύλληψη της έννοιας της απονομής νοήματος	475
4.3.1	Πολιτισμικές μονάδες	479
4.3.2	Κείμενα	497
4.4	Η μετάφραση ως διαδικασία απονομής νοήματος	517
5	Επίλογος	535
	Βιβλιογραφία	539
	Ευρετήριο κύριων ονομάτων	553
	Ευρετήριο όρων	561

Πρόλογος

Κάθε ανθρώπινη πράξη είναι μια συμπύκνωση στον χωροχρόνο. Μια σύγκλιση αναρίθμητων ετερογενών δυνάμεων που αφήνει το αποτύπωμά της άλλοτε αμυδρά και άλλοτε ανάγλυφα. Οι αναγκαιότητες και οι περιορισμοί που επιβάλλονται από την εκάστοτε περίσταση φέρνουν στο προσκήνιο μερικές μόνο από τις δυνάμεις αυτές. Η αντίληψη προσανατολίζεται πάντοτε προς ένα μέρος του ευρύτερου πεδίου όχι μόνο επειδή δεν μπορεί να το αγκαλιάσει στην ολότητά του, αλλά ακριβώς επειδή κάτι τέτοιο δεν θα είχε καμιά πρακτική σημασία.

Η παρούσα διατριβή συνιστά το απτό αποτέλεσμα ενός εγχειρήματος που εκτυλίχθηκε γύρω από τον άξονα ενός συμπλέγματος αποριών, ερεθισμάτων, προβληματισμών και στόχων. Στα κατώτερα στρώματα του ειρημένου συμπλέγματος υπάρχει το βαθύτερο ενδιαφέρον για τη νοηματοδοτική διάσταση της ανθρώπινης πράξης. Το ενδιαφέρον αυτό υποστασιώνεται ως εγγύτερη διερεύνηση στην επικράτεια της σημείωσης και συγκεκριμένα στη σφαίρα της ρηματικής γλώσσας. Εξειδικεύεται δε περαιτέρω ως διεπιστημονική μελέτη του ζητήματος της μετάφρασης. Στο πλαίσιο αυτής της μελέτης εγείρονται εκ νέου μερικά καίρια ερωτήματα που από πολλούς θεωρείται πως έχουν απαντηθεί οριστικά ή τουλάχιστον επαρκώς ικανοποιητικά. Τα ερωτήματα που εγείρονται είναι υπαρκτά και όχι ψευδοερωτήματα που επινοούνται προκειμένου να δικαιολογηθεί μια άνευ πραγματικού αντικειμένου έρευνα. Μέσω των απαντήσεων που θα δοθούν θα συντεθεί μια σφαιρική εικόνα της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης και θα εξαχθούν πορίσματα που αφορούν την ευρύτερη προβληματική του (γλωσσικού) νοήματος.

Οι ετερογενείς δυνάμεις που συγκροτούν αυτή τη μελέτη δεν αναφέρονται μόνο στους υποκείμενους στόχους και προβληματισμούς. Αναφέρονται επίσης στους ανθρώπους εκείνους που έπαιξαν καίριο ρόλο στην ολοκλήρωσή της. Οφείλω, κατ' αρχάς, να ευχαριστήσω τον καθηγητή Γιώργο Κεντρωτή, την

καθηγήτρια Ελένη Σελλά-Μάζη και τον επίκουρο καθηγητή Γιάννη Λαζαράτο για την απόφασή τους να επιβλέψουν αυτή τη διδακτορική διατριβή. Οφείλω δε ιδιαίτερες ευχαριστίες στον καθηγητή Γιώργο Κεντρωτή για λόγους που υπερβαίνουν κατά πολύ τον ρόλο του ως επιβλέπωντος καθηγητή. Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω τους ανθρώπους εκείνους που δεν αμφέβαλαν ούτε στιγμή για την επιλογή μου να φέρω εις πέρας το συγκεκριμένο εγχείρημα και μου προσέφεραν αφειδώς την αμέριστη και έμπρακτη υποστήριξή τους. Για οποιοσδήποτε ανακρίβειες, αστοχίες ή παραλείψεις η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τον γράφοντα.

0 Εισαγωγή

Στο έργο της με τίτλο *Philosophy in a new key*, η Susanne Langer παρατηρεί πως τα όρια της σκέψης δεν τίθενται τόσο εξωγενώς, δηλαδή βάσει του πλούτου ή της ένδειας των υφιστάμενων εμπειριών, όσο από την ισχύ των εννοιών, μέσω των οποίων ο ανθρώπινος νους σχηματίζει αντίληψη του περιβάλλοντος κόσμου. Κάθε νέα ιδέα προσπίπτει στην πραγματικότητα ως δέσμη φωτός, η οποία αποκαλύπτει πτυχές μέχρι πρότινος άγνωστες, άμορφες. Τέτοιες ιδέες δεν συνιστούν, προφανώς, συγκροτημένες θεωρίες· αποτελούν όμως τους όρους, με τους οποίους διαμορφώνονται οι θεωρίες και τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα. Υπ' αυτή την έννοια, θα μπορούσε κανείς να τις χαρακτηρίσει ως γόνιμες ιδέες στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης¹. Οι γόνιμες ιδέες εμφανίζονται στο προσκήνιο με εκπληκτική ισχύ, και κάθε δραστήριος νους προσανατολίζεται συστηματικά προς την αξιοποίησή τους με κάθε δυνατό τρόπο. Καθιερώνονται ως κυρίαρχες έννοιες στο πεδίο του ανθρώπινου στοχασμού και η επιβλητική εδραίωσή τους δημιουργεί προσδοκίες, οι οποίες συχνά υπερβαίνουν την εξηγητική τους ισχύ. Η κραταιά τους θέση, ωστόσο, υπονομεύεται σταθερά, καθώς η ανθρώπινη συνείδηση οικειώνεται βαθμιαία τις άλλοτε γόνιμες ιδέες και τις εντάσσει στο γενικό corpus των θεωρητικών της εννοιών. Οι αρχικές προσδοκίες αναπροσαρμόζονται, στο δε προσκήνιο αναδύονται τα προβλήματα που οι μέχρι πρότινος κυρίαρχες ιδέες έχουν πλέον δημιουργήσει².

Η έρευνα που επιχειρείται στην παρούσα διατριβή αφορά, εν πολλοίς, προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί από τη χρήση και την αξιοποίηση μερικών από τις θεμελιώδεις έννοιες των επιστημών του ανθρώπου και της φιλοσοφίας, ιδιαίτερα δε των κλάδων εκείνων που ασχολούνται συστηματικά με τη μελέτη της γλώσσας και της κουλτούρας. Ανιχνεύοντας τα όρια των ειρημένων εννοιών θα

¹ Βλ. S. LANGER, *Philosophy in a new key*, σελ. 8.

² Βλ. S. LANGER, *Philosophy in a new key*, σελ. 23.

ανακαλύψουμε νέες δυνατότητες αξιοποίησής τους, θέτοντας ως σημείο εκκίνησης τη μελέτη του φαινομένου της μετάφρασης. Στο αναλαμβανόμενο εγχείρημα, η πραγμάτευση προβλημάτων που αφορούν μερικές από τις μέχρι πρότινος κυρίαρχες ιδέες της ανθρώπινης σκέψης θα συνδυαστεί με την αξιοποίηση μιας γόνιμης ιδέας της σύγχρονης εποχής: της έννοιας της *σημειωσικής πράξης*, δηλαδή της θεμελιώδους εκείνης πράξης, βάσει της οποίας ο άνθρωπος απονέμει νόημα στον περιβάλλοντα κόσμο. Αυτό σημαίνει πως η οπτική που θα υιοθετηθεί είναι αμιγώς σημειωτική. Η συγκεκριμένη επιλογή υπαγορεύεται από τις βασικές προκείμενες της παρούσας διατριβής όσον αφορά τη φύση της μετάφρασης, της γλώσσας, του γλωσσικού νοήματος, της κουλτούρας και του κοινωνικοϊστορικού γίνεσθαι. Η γλώσσα εκλαμβάνεται στην πραγματική της διάσταση, δηλαδή ως κατεξοχήν κοινωνικοπολιτισμικό φαινόμενο. Η μετάφραση τίθεται στο επίκεντρο της έρευνας, θεωρούμενη ως σύνθετη γλωσσική δραστηριότητα άρρηκτα συνυφασμένη με την κοινωνική δράση – δηλαδή ως βιτγκενστάινειο γλωσσοπαίγνιο. Η έννοια της κουλτούρας προσεγγίζεται από την οπτική της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας του Clifford Geertz, εκλαμβανόμενη –σύμφωνα με τη διατύπωση του αμερικανού ανθρωπολόγου³– ως ιστός σημασιών. Όπως δε παρατηρεί ο Κορνήλιος Καστοριάδης, στον ειρημένο ιστό σημασιών θεμελιώνεται η συγκρότηση αυτής καθεαυτήν της κοινωνίας του ανθρώπου: «Η θέσμιση της κοινωνίας είναι κάθε φορά θέσμιση ενός μάγματος κοινωνικών φαντασιακών σημασιών, που μπορούμε και πρέπει να καλέσουμε *κόσμο* σημασιών (...) Η κοινωνία κάνει να υπάρξει ένας κόσμος σημασιών και υπάρχει η ίδια αναφερόμενη σ' έναν τέτοιο κόσμο. Αντίστοιχα, τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει για την κοινωνία, αν δεν αναφέρεται στον κόσμο των σημασιών· ό,τι εμφανίζεται, αμέσως πιάνεται σ' αυτό τον κόσμο – διαφορετικά δεν μπορεί καν να εμφανισθεί. Η κοινωνία υπάρχει θέτοντας την απαίτηση της σημασίας ως καθολική και ολική και θέτοντας τον κόσμο των

³ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 5.

σημασιών της ως αυτό που επιτρέπει την ικανοποίηση αυτής της απαιτήσεως»⁴. Το πλαίσιο που σκιαγραφείται από τις ανωτέρω προκείμενες αναπόφευκτα υπαγορεύει –και συμπληρώνεται από– τη θέση μας υπέρ του διυποκειμενικού χαρακτήρα του γλωσσικού νοήματος.

Στην παρούσα διατριβή επιχειρείται η διερεύνηση της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης υπό σημειωτική οπτική. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψη του διεπιστημονικού της χαρακτήρα, η μετάφραση θα εξεταστεί ως διαδικασία απονομής νοήματος και θα προσδιοριστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Παράλληλα, μέσω του αναλαμβανόμενου ερευνητικού εγχειρήματος ο ειρηνένος διεπιστημονικός χαρακτήρας θα τεκμηριωθεί και θα αποκτήσει συγκεκριμένη μορφή. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος θα διερευνηθεί η κλασική σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας. Η διερεύνηση της συγκεκριμένης προσέγγισης θα μας οδηγήσει στην έννοια του κώδικα και στα συναφή ανακώπτοντα προβλήματα, έναντι των οποίων θα προταθεί η σύλληψη της έννοιας του κώδικα που διατυπώνεται από τον Umberto Eco στην ομόλογη θεωρία του. Εν συνεχεία, και σε συνάρτηση με την υιοθετούμενη σύλληψη, θα συζητηθούν ζητήματα αφορώντα τη λειτουργία των σημειακών συναρτήσεων και θα τεθεί σε νέα βάση η μελέτη των φαινομένων της καταδήλωσης και της συνδήλωσης. Η ανάλυση που παρουσιάζεται στα εναρκτήρια κεφάλαια της διατριβής θα ολοκληρωθεί με τον ριζικό επαναπροσδιορισμό της σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας. Το δεύτερο μέρος ξεκινά από τη λεγόμενη «πολιτισμική καμπή» που έχει συντελεστεί τις τελευταίες δεκαετίες στους κόλπους της μεταφρασιολογίας, σύμφωνα με την οποία η μετάφραση εκλαμβάνεται πλέον πρωτίστως ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η αλλαγή του ερευνητικού προσανατολισμού των σύγχρονων μεταφρασιολογικών μελετών είχε ως αποτέλεσμα να αναβαθμισθεί το

⁴ Βλ. Κ. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, σελ. 499. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

status της έννοιας της κουλτούρας εντός της επικράτειας της θεωρίας της μετάφρασης. Ωστόσο, η υπό συζήτηση καμπή δεν συνοδεύτηκε από την αξιοποίηση συγκεκριμένων προσεγγίσεων της κουλτούρας. Αντιθέτως, σε πολλές περιπτώσεις περιορίστηκε σε ορολογικούς νεωτερισμούς. Η αναντίρρητη, όμως, σπουδαιότητα της έννοιας της κουλτούρας για τη μεταφρασιολογία απαιτεί επίγνωση των θεωρητικών προβλημάτων που συσσωρεύτηκαν κατά την πολυτάραχη ιστορική διαδρομή της και συνακόλουθα επιτάσσει την υιοθέτηση συγκεκριμένης στάσης έναντι των εν λόγω προβλημάτων. Κατά συνέπεια, στο δεύτερο μέρος θα συζητηθεί το ζήτημα του επιστημονικού ορισμού της έννοιας της κουλτούρας και θα παρουσιαστεί αναλυτικά η εδώ υιοθετούμενη σημειωτική σύλληψή της, όπως εκφράζεται από την ερμηνευτική ανθρωπολογία του Clifford Geertz. Βάσει της ρηθείσας σύλληψης θα διατυπωθεί, τέλος, η προσέγγιση της μετάφρασης ως πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

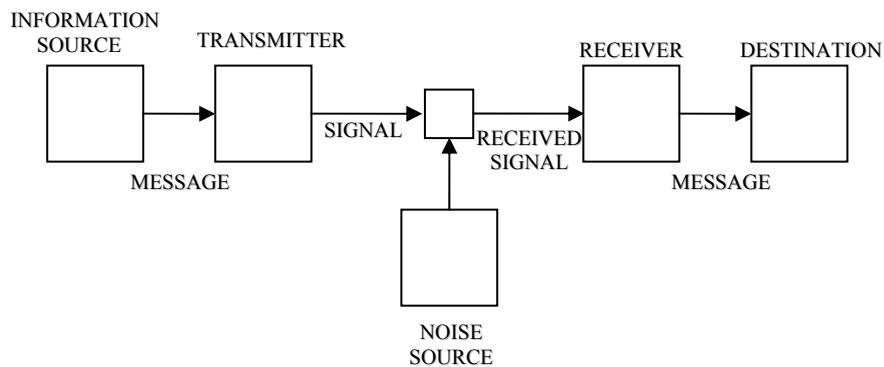
Τα ληφθησόμενα στα δύο πρώτα μέρη της διατριβής διαμορφώνουν το βασικό πλαίσιο ανάλυσης της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος. Ωστόσο, το εγχείρημα της ανάλυσης της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν δύναται να ολοκληρωθεί, αν προηγουμένως δεν υπεισέλθουμε σε εγγύτερες προσεγγίσεις της έννοιας του γλωσσικού νοήματος. Αφετηρία του τρίτου μέρους θα αποτελέσουν οι κλασικές περί νοήματος θεωρίες, μέσω των οποίων θα οδηγηθούμε εν συνεχεία στην επικράτεια της φιλοσοφίας του Ludwig Wittgenstein και ειδικότερα στις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του αυστριακού φιλοσόφου, όπου θα αναλυθούν διεξοδικά οι βασικότερες πτυχές του έργου του. Ακολούθως, θα παρουσιαστούν λεπτομερώς οι σημαντικότερες θεωρίες των προσλεκτικών πράξεων και θα καταδειχθούν οι κυριότερες ανεπάρκειές τους. Βάσει του τρίτου μέρους θα διαμορφωθεί μια συγκεκριμένη περί νοήματος αντίληψη, η οποία θα εξειδικευθεί περαιτέρω στο τέταρτο μέρος κατά τη διατύπωση της σύλληψης της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος. Η έννοια της απονομής νοήματος τίθεται εύλογα στο επίκεντρο του

καταληκτικού μέρους της παρούσας διατριβής, το οποίο ξεκινά από την τεχνική έννοια της απονομής νοήματος, όπως ορίζεται από την τυπική σημασιολογία. Αφιστάμενοι από την τεχνική της εκδοχή, θα κινηθούμε προς έναν γενικό σημειωτικό ορισμό που θεμελιώνεται στη σύλληψη του γλωσσικού νοήματος με όρους πολιτισμικών μονάδων. Ο προτεινόμενος ορισμός θα θέσει, περαιτέρω, την απαίτηση της εκ νέου σύλληψης της έννοιας της κειμενικότητας, η οποία θα μας επιτρέψει να διακρίνουμε και να περιγράψουμε ακριβέστερα τα βασικά χαρακτηριστικά της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης. Η εξέταση της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος προκύπτει, εν τέλει, ως σύνθεση των προσεγγίσεων που προσφέρονται στα δύο πρώτα μέρη με την προτεινόμενη σύλληψη των εννοιών του γλωσσικού νοήματος και της απονομής νοήματος. Μέσω δε της εκπονούμενης μελέτης θα εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την υφή της μετάφρασης ως γλωσσοπαιγνίου και για τον άρρηκτο δεσμό της γλώσσας με το κοινωνικό γίγνεσθαι.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1.1 Η γλώσσα ως κώδικας

Η σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικοποιητικής διαδικασίας αποτελεί πλέον κοινό τόπο. Πρόκειται για μια σύλληψη που έχει κατά καιρούς εκφραστεί από διάφορους μελετητές του μεταφραστικού φαινομένου και που χρησιμεύει, εν τέλει, ως μια πρώτη, διαισθητική προσέγγιση του ζητήματος της μετάφρασης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση βασίζεται στη γνωστή σύλληψη της επικοινωνίας ως διαδικασίας που περιλαμβάνει έναν πομπό, ο οποίος μεταδίδει μέσω συγκεκριμένου διαύλου ένα μήνυμα σε κάποιον αποδέκτη. Η περιγραφή αυτή παραπέμπει ευθέως στη σχηματική αναπαράσταση του γενικού επικοινωνιακού συστήματος από τον Claude Shannon στο κλασικό άρθρο του με τίτλο *A Mathematical Theory of Information*, το οποίο αποτέλεσε ένα από τα θεμέλια της σύγχρονης θεωρίας της πληροφορίας⁵. Σε αυτή δε τη σύλληψη της επικοινωνιακής διαδικασίας βασίστηκαν κατόπιν αναρίθμητα επικοινωνιακά μοντέλα.

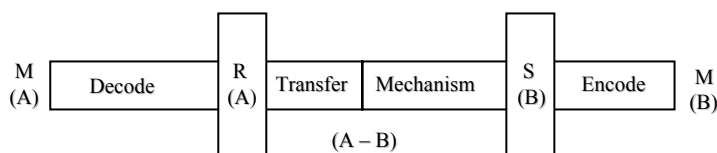

Σχήμα 1.1

Η προαναφερθείσα σύνδεση μεταξύ της σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικοποιητικής διαδικασίας και του μοντέλου του γενικού επικοινωνιακού

⁵ Το ανωτέρω διάγραμμα παρατίθεται στο W. WEAVER/C.E. SHANNON, *The Mathematical Theory of Communication*, σελ. 34.

συστήματος του Shannon διακρίνεται ευκρινέστατα στην ακόλουθη σχηματική απεικόνιση της μεταφραστικής διαδικασίας από τον Eugene Nida⁶:

Σχήμα 1.2

όπου M είναι το μήνυμα, R ο αποδέκτης, S η πηγή, A η γλώσσα αφετηρίας και B η γλώσσα άφιξης.

Σύμφωνα με το ανωτέρω σχήμα, ο μεταφραστής ανακωδικοεύει και μεταδίδει ένα μήνυμα που έλαβε από μίαν άλλη πηγή⁷ και ακριβώς λόγω του ρόλου του αυτού συνιστά, τρόπον τινά, έναν προνομιούχο αναγνώστη τού συντεταγμένου στη γλώσσα αφετηρίας κειμένου, διότι «αντίθετα από τον συνήθη αναγνώστη τού κειμένου αφετηρίας ή του κειμένου άφιξης, ο μεταφραστής διαβάζει προκειμένου να παραγάγει, αποκωδικοεύει προκειμένου να ανακωδικοεύσει»⁸. Αυτό δε το γεγονός τον διακρίνει όχι μόνο από τον συνήθη αναγνώστη τού κειμένου αφετηρίας, αλλά και από τον μονόγλωσσο επικοινωνό εν γένει, αφού, «ενώ ο μονόγλωσσος επικοινωνός υποχρεούται να κωδικοεύει στη γλώσσα του πομπού μηνύματα εντελώς διαφορετικά από εκείνα, που λαμβάνει, και να τα μεταδίδει στον αρχικό, τον πρώτο πομπό τους, ο μεταφραστής πρέπει να κάνει ακριβώς το αντίθετο: να προβαίνει σε κωδικοεύσεις –για την ακρίβεια σε ανα-κωδικοεύσεις– σε διαφορετική γλώσσα από τη γλώσσα του πομπού, και δη σε κωδικοεύσεις αφορώσες το ίδιο μήνυμα με το εκπεμφθέν, που απευθύνονται όχι στον αρχικό

⁶ Βλ. E.A. NIDA, *Toward a science of translating*, παρατίθεται στο Φ. ΜΠΑΤΣΑΛΙΑ/Ε. ΣΕΛΛΑΜΑΖΗ, *Γλωσσολογική προσέγγιση στη θεωρία και τη διδακτική της μετάφρασης*, σελ. 72.

⁷Βλ. R. JAKOBSON, *On linguistic aspects of translation*, σελ. 139.

⁸ B. HATIM / I. MASON, *Discourse and the translator*, σελ. 224. Η μετάφραση είναι δική μας.

πομπό, αλλά σε ατύπως οργανωμένο κοινό δεκτών που δεν ταυτίζονται με το εν γένει περιβάλλον του αρχικού πομπού»⁹.

Η υπό συζήτηση προσέγγιση της μετάφρασης ως ανακωδικοποιητικής διαδικασίας στηρίζεται –εκτός από το καθιερωμένο μοντέλο της επικοινωνιακής διαδικασίας– και στη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα ή ως συστήματος, άποψη η οποία είναι ήδη γνωστή από τα *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* του Ferdinand de Saussure¹⁰. Και ενώ, όμως, ουδείς πλέον διαφωνεί ότι οι φυσικές γλώσσες αποτελούν κώδικες συγκρίσιμους, από κάθε πλευρά, προς άλλους κώδικες¹¹, εν σχέσει προς την ίδια την έννοια του κώδικα φαίνεται πως υπάρχει μια εξαιρετικά σημαντική ποικιλία τόσο σε ό,τι αφορά τους ορισμούς της όσο και ως προς τους τρόπους προσέγγισης τού περιεχομένου της.

Ως όρος ο «κώδικας» άρχισε να αποκτά ολοένα και πιο διαδεδομένη χρήση κυρίως εντός της επικράτειας της σημειωτικής και των συναφών επιστημονικών κλάδων κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα¹². Όπως, όμως, παρατηρεί ο Umberto Eco, το νόημα του εν λόγω όρου φαίνεται να έχει αποκτήσει τέτοιο εύρος, που εν τέλει καλύπτει πλήθος σημασιακών περιοχών, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται, αν μη τι άλλο, όλες εκείνες που οι φιλόσοφοι της γλώσσας θα χαρακτήριζαν με όρους όπως «γλωσσική ικανότητα», «γλώσσα», «σύστημα κανόνων», «γνώση του κόσμου» και ούτω καθεξής¹³. Κατόπιν των ανωτέρω, εύλογα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η γλωσσική έκφραση «κώδικας» συνιστά απλή μεταφορά¹⁴. Η αποδοχή μιας τέτοιας υπόθεσης είναι –για τις ανάγκες μιας έρευνας σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του κώδικα– καθ’ όλα θεμιτή, εφόσον όμως συγχρόνως ληφθεί σοβαρά υπόψη η επισήμανση του

⁹ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 47. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

¹⁰ Βλ. F. de SAUSSURE, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, σελ. 45. Πρβλ. επίσης L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language*, σελ. 46: «A language is by its aim first and foremost a sign system...». Η επισήμανση είναι δικής μας.

¹¹ Βλ. Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 174.

¹² Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 164.

¹³ Βλ. ό.π.

¹⁴ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 165.

ιταλού σημειολόγου ότι οι μεταφορές, όταν ερμηνευθούν, μας αποκαλύπτουν «οικογενειακές ομοιότητες» («Familienähnlichkeiten» θα τις έλεγε ο Wittgenstein) μεταξύ διαφορετικών εννοιών και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται απλώς ως «ποιητικά» μέσα¹⁵. Οι παρατηρήσεις αυτές έχουν εξαιρετική σημασία για τη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα και εξηγούν, εν μέρει, γιατί ο συγκεκριμένος τρόπος προσέγγισης των φυσικών γλωσσών, έτσι όπως κατά καιρούς έχει διατυπωθεί ή έστω σκιαγραφηθεί, περιβάλλεται τις περισσότερες φορές από μίαν αχλύ ασάφειας. Ενδεικτική της διαπίστωσης αυτής είναι η παρατήρηση του Eco ότι ο Saussure, στα *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, δεν υποστηρίζει ρητώς ότι η γλώσσα συνιστά κώδικα, αλλά κάνει απλώς λόγο για «κώδικα της γλώσσας» («code de la langue»), έκφραση η οποία, κατ' αυτόν, μαρτυρά αμηχανία¹⁶. Αυτή η πρώτη απόπειρα εισαγωγής της έννοιας του κώδικα στη μελέτη της γλώσσας παρέμεινε αναξιοποίητη μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, οπότε και σημειώνεται η απαρχή της μετέπειτα ευρύτατης αποδοχής της χρήσης του όρου «κώδικας» στους κόλπους πλήθους επιστημονικών κλάδων. Αφορμή για την εξέλιξη αυτή αποτέλεσαν δύο σημαντικότερες επιστημονικές δημοσιεύσεις. Η πρώτη αφορά την εργασία του Shannon με τίτλο *A Mathematical Theory of Information*, για την οποία έγινε λόγος στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου· η δεύτερη αφορά το έργο των Roman Jakobson και Morris Halle με τίτλο *Fundamentals of language*, το οποίο εκδόθηκε το 1956¹⁷. Έκτοτε, ο νέος όρος σημείωσε ταχύτατη εξάπλωση εντός της επικράτειας των επιστημών. Όσον αφορά δε συγκεκριμένα τη γλωσσολογία και τη σημειωτική, η καθιέρωσή του οφείλεται κατά κύριο λόγο στον Jakobson¹⁸.

Η επικράτηση του νέου όρου συντελέστηκε με τέτοια ταχύτητα και σε τέτοια έκταση, που δεν άφησε περιθώρια για εντοπισμό πιθανών ουσιωδών διαφορών

¹⁵ Βλ. ό.π.

¹⁶ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 166.

¹⁷ Βλ. ό.π.

¹⁸ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 170.

μεταξύ των ποικίλων χρήσεών του και, ως εκ τούτου, δεν επέτρεψε τη διατύπωση γενικά αποδεκτών και συνάμα λειτουργικών ορισμών του. Έτσι, θα μπορούσαμε όντως να αποφανθούμε ότι τις περισσότερες φορές οι εφαρμογές της έννοιας του κώδικα συνιστούν μεταφορικές χρήσεις της γλωσσικής έκφρασης «κώδικας», γεγονός από το οποίο απορρέει κυρίως η ασάφεια που εν πολλοίς διακρίνει τη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα, αλλά και τη σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, αφ' ης στιγμής η πρώτη αποτελεί ένα εκ των δύο ερεισμάτων της δεύτερης. Σε ανάλογες, όμως, διαπιστώσεις καταλήγουμε και εν σχέσει προς το δεύτερο έρεισμα της θεώρησης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας – δηλαδή, το κλασικό μοντέλο της επικοινωνιακής διαδικασίας. Εδώ, η αμφισημία εντοπίζεται στην ίδια την έννοια της επικοινωνίας, η οποία μπορεί να εννοηθεί κατά δύο τρόπους: ως μετάδοση πληροφοριών μεταξύ δύο πόλων και ως προσβασιμότητα ή πέρασμα μεταξύ δύο χώρων¹⁹. Εν είδει, λοιπόν, ενός πρώτου, γενικού συμπεράσματος αναφορικά με τη σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, διαπιστώνουμε ότι η ρηθείσα προσέγγιση, που εξετάζει τη μετάφραση ως γραμμική διαδικασία αποκωδίκευσης και ανακωδίκευσης ενός ήδη εκπεμφθέντος μηνύματος, διακρίνεται πρωτίστως για την ασάφειά της που οφείλεται, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, στα ίδια τα εννοιολογικά της ερείσματα. Γι' αυτόν τον λόγο κατά τον τρόπο, με τον οποίο συνήθως διατυπώνεται ή εφαρμόζεται, αδυνατεί να εξηγήσει επαρκώς τη μεταφραστική διαδικασία και καταλήγει, εν τέλει, να χρησιμεύει περισσότερο ως μια πρώτη, διαισθητική προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου, όπως τονίστηκε ήδη από την αρχή του παρόντος κεφαλαίου.

Ωστόσο, στα πλαίσια μιας έρευνας που εξετάζει τη μετάφραση ως διαδικασία απονομής νοήματος, είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε υπό ποιους όρους η μεταφραστική διαδικασία συνιστά ανακωδικευτική διαδικασία και αν όντως μια

¹⁹ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 168.

τέτοια προσέγγιση επαρκεί για την ανίχνευση και ανάλυση των διεργασιών που συντελούνται κατά την επιτέλεση του μεταφραστικού ενεργήματος από το μεταφράζον υποκείμενο ή αν, αντιθέτως, αφήνει πτυχές –αφορώσες τη νοηματοδοτική διάσταση– του μεταφραστικού φαινομένου ανεξερεύνητες. Με άλλα λόγια, είναι χρήσιμο να διερευνήσουμε σε ποιο επίπεδο η μετάφραση λειτουργεί ως ανακωδικευτική διαδικασία και αν η εξέτασή της στο επίπεδο αυτό επαρκεί για την ανάλυση της νοηματοδοτικής της διάστασης.

Η ειρηνική διερεύνηση, όμως, προϋποθέτει έναν λειτουργικό ορισμό για τον κώδικα, ο οποίος θα πρέπει να καλύπτει το σύνολο των σημειωτικών φαινομένων. Έναν τέτοιο ορισμό αποπειράται να δώσει ο Eco στο έργο του *A theory of semiotics*. Εκεί αναλαμβάνει τη διπλή αποστολή της διατύπωσης αφενός μιας θεωρίας των κωδίκων, και αφετέρου μιας θεωρίας της παραγωγής σημείων. Σκοπός του, δηλαδή, είναι η κατασκευή μιας γενικής σημειωτικής θεωρίας: «The aim of this book is to explore the theoretical possibility and the social function of a unified approach to every phenomenon of signification and/or communication. Such an approach should take the form of a *general semiotic theory*, able to explain every case of sign-function in terms of underlying systems of elements mutually correlated by one or more codes»²⁰. Στο πλαίσιο της ανωτέρω διπλής αποστολής, και συγκεκριμένα στο πλαίσιο της διατύπωσης μιας θεωρίας των κωδίκων, ο Eco κινείται προς έναν γενικό ορισμό του κώδικα. Ως αφετηρία για την κατασκευή του επιλέγει το λεγόμενο πρότυπο του υδατοφράκτη, ένα πρότυπο που δανείζεται από τον Tullio de Mauro²¹, και με αφορμή αυτό κάνει μια πρώτη

²⁰ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 3. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Στόχος αυτού του βιβλίου είναι να διερευνήσει τη θεωρητική πιθανότητα και την κοινωνική λειτουργία μιας ενιαίας προσέγγισης σε κάθε φαινόμενο σημασιότητας και/ή επικοινωνίας. Μια τέτοια προσέγγιση θα πρέπει να λάβει τη μορφή μιας *γενικής σημειωτικής θεωρίας*, η οποία θα δύναται να εξηγήσει κάθε περίπτωση σημειακής συνάρτησης με όρους υποκείμενων συστημάτων στοιχείων που αναπτύσσουν μεταξύ τους αμοιβαίες συσχετίσεις μέσω ενός ή περισσότερων κωδίκων».

²¹ Το πρότυπο του υδατοφράκτη αναφέρεται, σύμφωνα με τον ίδιο τον Eco, στο T. de MAURO, *Senso e significato*. Το εν λόγω πρότυπο περιγράφει ένα σύστημα που επιτρέπει σε έναν μηχανικό να

διάκριση μεταξύ τεσσάρων διαφορετικών φαινομένων, τα οποία μπορούν όλα ανεξαιρέτως να χαρακτηριστούν ως κώδικες. Το πρώτο αφορά ένα σύνολο σημάτων που διέπονται από εσωτερικούς συνδυαστικούς κανόνες. Το σύνολο αυτό το ονομάζει *συντακτικό σύστημα* (*syntactic system*). Έπειτα διακρίνει ένα σύνολο εννοιών που μπορούν να αποτελέσουν μια δέσμη επικοινωνιακών περιεχομένων. Αυτό το ονομάζει *σημασιακό σύστημα* (*semantic system*). Το τρίτο φαινόμενο αφορά ένα σύνολο πιθανών αντιδράσεων από τον αποδέκτη και το ονομάζει σύστημα αντιδράσεων του αποδέκτη. Το τέταρτο φαινόμενο αναφέρεται στον κανόνα, ο οποίος συσχετίζει μέρη του πρώτου συστήματος με κάποια άλλα μέρη του δεύτερου και του τρίτου συστήματος. Τον συγκεκριμένο κανόνα ο Eco τον ονομάζει «κώδικα». Όπως γράφει ο ίδιος χαρακτηριστικά: «Only this complex form of rule may properly be called a ‘code’»²². Τα τρία πρώτα συστήματα, δηλαδή το συντακτικό σύστημα, το σημασιακό σύστημα και το σύστημα αντιδράσεων του αποδέκτη, ονομάζονται *κώδικες-Σ* (*s-codes*), δηλαδή κώδικες ως συστήματα²³. Ως δομές, οι κώδικες-Σ μπορούν να υφίστανται ανεξάρτητα από κάθε είδους σημαίνουσες ή επικοινωνιακές προθέσεις²⁴ και εμφανίζουν δύο κύρια χαρακτηριστικά: α) οι αξίες μέσα στα συστήματα αυτά ορίζονται από θέσεις και διαφορές, και β) οι ειρημένες αξίες εμφανίζονται μόνο κατά την αμοιβαία σύγκριση, αναφορικά με το ίδιο σύστημα σχέσεων, διαφορετικών φαινομένων²⁵.

Σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό, ο κώδικας συνιστά κανόνα – και δη κανόνα συσχετιστικό. Αυτή, βέβαια, η ιδέα είναι πολύ παλιά και αν οι παρατηρήσεις μας επί του υπό συζήτηση ορισμού εξαντλούνταν στη συγκεκριμένη διαπίστωση θα

γνωρίζει ανά πάσα στιγμή το ύψος της στάθμης των υδάτων μιας λεκάνης απορροής που βρίσκεται κλεισμένη ανάμεσα σε δύο βουνά και φράσσεται από έναν υδατοφράκτη.

²² U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 37. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Μόνον αυτή η σύνθετη μορφή κανόνα μπορεί να ονομαστεί “κώδικας”».

²³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 37-38.

²⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 38.

²⁵ Βλ. ό.π.

καταλήγαμε στο συμπέρασμα ότι ο Eco δεν καταφέρνει τίποτε λιγότερο και τίποτε περισσότερο από το να επαναλάβει έναν τετριμμένο –και ασαφή– ορισμό του κώδικα, χρησιμοποιώντας μια πιο επεξεργασμένη διατύπωση. Ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία που καταδεικνύουν ότι εν προκειμένω δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση του ορισμού του ιταλού σημειολόγου αναδεικνύει δύο καίρια σημεία. Το πρώτο αφορά το γεγονός ότι στον προρρηθέντα ορισμό γίνεται ρητά λόγος για συσχετιστικό κανόνα, δηλαδή για κανόνα που έχει ως λειτουργία του τη συσχέτιση στοιχείων διαφορετικών συστημάτων. Το δεύτερο αφορά ακριβώς τη διάκριση μεταξύ κώδικα και επιμέρους συστημάτων ή δομών, επί των στοιχείων των οποίων εφαρμόζεται ο συσχετιστικός κανόνας. Η εν λόγω διάκριση είναι ίσως η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του ορισμού που διατυπώνει ο Eco στη σημειωτική θεωρία του και προγενέστερων ορισμών. Η διαχωριστική γραμμή, εντούτοις, μεταξύ ενός συσχετιστικού κανόνα και των επιμέρους συστημάτων, επί των οποίων αυτός εφαρμόζεται, είναι πράγματι δυσδιάκριτη και γι' αυτόν τον λόγο παρατηρείται συχνότατα το φαινόμενο να συγχέονται οι δύο έννοιες μεταξύ τους και να αποδίδεται σε αμφότερες αδιακρίτως ο όρος «κώδικας». Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα του φαινομένου αυτού μάς προσφέρει ο Eco στο *Semiotics and the philosophy of language*. Το πρώτο αναφέρεται στον γάλλο ανθρωπολόγο Claude Lévi-Strauss και στο έργο του *Le cru et le cuit*, όπου δίνεται η εντύπωση ότι ο συγγραφέας μιλάει ταυτόχρονα περί κωδίκων-Σ και συσχετιστικών κανόνων²⁶. Το δεύτερο παράδειγμα προέρχεται από τον χώρο της βιολογίας και αφορά τον περιώνυμο «γενετικό κώδικα»: αναφέρεται, δηλαδή, στη μεταφορική χρήση της γλωσσικής έκφρασης «κώδικας» στην περίπτωση του σύνθετου εκείνου μηχανισμού που ρυθμίζει τις λειτουργίες του δεσοξυριβονουκλεϊκού οξέος (DNA) και του ριβονουκλεϊκού οξέος (RNA) στον οργανισμό. Η εν λόγω μεταφορά είναι, σύμφωνα με τον ιταλό σημειολόγο, ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι εκτός των άλλων αποκαλύπτει ότι ακόμη και στο

²⁶ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 185.

στοιχειώδες επίπεδο τέτοιων βιολογικών φαινομένων δεν υπάρχει λογική διαφορά μεταξύ κωδίκων-Σ και κωδίκων²⁷. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι, στα πλαίσια της μελέτης ενός αντικειμένου έρευνας, νομιμοποιούμε να ταυτίζουμε τους κώδικες με τους κώδικες-Σ. Αντιθέτως, είναι θεμιτό να χαράσσουμε θεωρητικά τέτοιες διακρίσεις, επί των οποίων εν συνεχεία θα θεμελιώσουμε αφηρημένα μοντέλα, έχοντας όμως πάντοτε κατά νου ότι «στην πραγματική σημείωση τα μοντέλα αυτά υποστασιώνονται όλα μαζί ταυτοχρόνως»²⁸.

Αναφορικά, τώρα, με το κύριο θέμα του παρόντος κεφαλαίου, δηλαδή τη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα, φαίνεται ότι η υιοθέτηση του ανωτέρω αναλυθέντος ορισμού θα μπορούσε να προσφέρει λύση στο πρόβλημα της εξεύρεσης μιας ικανοποιητικής απάντησης στο εξής ερώτημα: υπό ποία έννοια μια φυσική γλώσσα λειτουργεί ως κώδικας; «Μια γλώσσα αποτελεί κώδικα, διότι συνιστά, κατ' αρχάς, μέσο συσχέτισης»²⁹. Και εκείνο που τη διαφοροποιεί από έναν κώδικα-Σ είναι το γεγονός ότι συσχετίζει τα στοιχεία ενός κώδικα-Σ, που εκλαμβάνεται ως επίπεδο έκφρασης, προς τα στοιχεία ενός άλλου κώδικα-Σ, που εκλαμβάνεται ως επίπεδο περιεχομένου³⁰. Παρά τη σαφήνιά της η ανωτέρω απάντηση οδηγεί εύλογα σε ένα δεύτερο ερώτημα: είναι η γλώσσα μονάχα μέσο συσχέτισης μεταξύ των στοιχείων ενός επιπέδου έκφρασης και των στοιχείων ενός επιπέδου περιεχομένου; Αν θέλουμε να ανακαλύψουμε πράγματι σε ποιο βαθμό –ή υπό ποια έννοια– η γλώσσα συνιστά κώδικα, δεν μπορούμε να παρακάμψουμε το δεύτερο ερώτημα. Προκειμένου δε να σκιαγραφήσουμε, στο παρόν κεφάλαιο, μian ικανοποιητική απάντηση, θα ανατρέξουμε και πάλι στο έργο του Eco και συγκεκριμένα στις παρατηρήσεις του σχετικά με τις έννοιες της *συσχέτισης (correlation)* και του *συμπερασμού (inference)*.

²⁷ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 184.

²⁸ Ο.π. Η μετάφραση είναι δική μας.

²⁹ U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 171-172. Η μετάφραση είναι δική μας.

³⁰ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 171.

Παραδοσιακά, ο όρος «κώδικας» έχει χρησιμοποιηθεί όχι αποκλειστικά και μόνο υπό την έννοια του *συσχετιστικού κώδικα* (*correlational code*), αλλά και υπό την έννοια του *θεσμικού κώδικα* (*institutional code*). Ο πρώτος, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, παρέχει συσχετίσεις μεταξύ των στοιχείων διαφορετικών συστημάτων. Ένας θεσμικός κώδικας, αντίθετα, παρέχει οδηγίες σχετικά με τις γενόμενες επιλογές που αφορούν την εν γένει κατάσταση ή το τρέχον πλαίσιο και τα διάφορα χαρακτηριστικά του, εντός του οποίου τελείται η εφαρμογή του κώδικα³¹. Εκ πρώτης όψεως, συνεπώς, ο συσχετιστικός κώδικας φαίνεται να περιλαμβάνει σχέσεις ισοδυναμίας, ενώ αντίθετα ο θεσμικός κώδικας εμφανίζεται να περιλαμβάνει συμπερασμούς³². Ωστόσο, παρά τη φαινόμενη ομοιόμορφη αντιστοιχία μεταξύ κωδίκων και λογικών σχέσεων και διαδικασιών, στην πραγματικότητα η σύνδεση μεταξύ των δύο είναι πολύ πιο σύνθετη. Όσο παράδοξο και αν ακούγεται, στην πράξη είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρεθούν γνήσιοι συσχετιστικοί κώδικες. Οι μόνοι κώδικες που, σύμφωνα με τον Eco, συνιστούν περιπτώσεις αμιγώς συσχετιστικών κωδίκων είναι τα *κρυπτογράμματα* (*ciphers*), τα οποία συνταιριάζουν εκφράσεις με άλλες εκφράσεις· ο ιταλός σημειολόγος αποκαλεί τα κρυπτογράμματα «πίνακες αντικατάστασης» (*substitutional tables*)³³. Οι πίνακες αντικατάστασης φαίνεται να βασίζονται αποκλειστικά και μόνο σε σχέσεις ισοδυναμίας· όμως, όπως θα δούμε, αυτό δεν αληθεύει. Διότι και στην προκειμένη περίπτωση μπορούμε να ανιχνεύσουμε ίχνη συμπερασμού. Αν υποθέσουμε ότι έχουμε ένα στοιχειωδέστατο κρυπτόγραμμα, σύμφωνα με το οποίο ένα στοιχείο p ισοδυναμεί με ένα άλλο στοιχείο q , τότε οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η συγκεκριμένη σχέση ισοδυναμίας ισχύει μόνον υπό την προϋπόθεση ότι το p αποτελεί δείγμα ενός τύπου που ανήκει στο επίπεδο έκφρασης ενός κώδικα α . Αν αντί του κώδικα α είχαμε έναν άλλο κώδικα β —ας πούμε, τον β —, τότε θα ίσχυε μια άλλη σχέση ισοδυναμίας, διαφορετική από

³¹ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 180.

³² Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 165.

³³ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 173.

την πρώτη³⁴. Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι ακόμη και στην περίπτωση των υποτιθέμενων γνήσιων συσχετιστικών κωδίκων εμπλέκονται στοιχεία συμπερασμού. Εννοείται δε ότι στις υπόλοιπες περιπτώσεις κωδίκων η διαπλοκή μεταξύ συμπερασμού και ισοδυναμίας είναι σαφέστατα ισχυρότερη, σε βαθμό τέτοιο μάλιστα, που να δημιουργείται η εντύπωση ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός «αξεδιάλυτου ιστού από ψευδοσυσχετίσεις που περιλαμβάνουν οδηγίες και συμπερασμούς από τη μια πλευρά και σύνολα οδηγιών που μπορούν να παραγάγουν σχέσεις σημασίας και διαδικασίες επικοινωνίας από την άλλη»³⁵.

Εν όψει της ανωτέρω διαπίστωσης η απάντηση στο ερώτημα αν η γλώσσα, θεωρούμενη ως κώδικας, συνιστά αποκλειστικά και μόνον συσχετιστικό κανόνα, είναι αρνητική. Οι φυσικές γλώσσες δεν είναι δυνατόν να αποτελούν γνήσιους συσχετιστικούς κανόνες, αφού πέρα από συσχετίσεις μεταξύ εκφράσεων και περιεχομένων, παρέχουν επίσης πλήθος κανόνων που αφορούν τον *εκφερόμενο λόγο* (*discourse*). Οι δε ειρημένοι κανόνες, οι οποίοι ουσιαστικά αποτελούν *οδηγίες συμπερασμού* (*inferential instructions*), εμφανίζουν έναν εξαιρετικά υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας³⁶. Η απάντηση, λοιπόν, στο υπό συζήτηση ερώτημα –που, όπως σχολιάστηκε νωρίτερα, κρίνεται επιβεβλημένη για τους σκοπούς του παρόντος κεφαλαίου– μας οδηγεί ακολούθως στο αρχικώς τεθέν ερώτημα, ήτοι: υπό ποία έννοια η γλώσσα λειτουργεί ως κώδικας; *Μια φυσική γλώσσα αποτελεί κώδικα στο βαθμό που συσχετίζει τα στοιχεία ενός κώδικα-Σ, ο οποίος λειτουργεί ως επίπεδο έκφρασης, προς τα στοιχεία άλλων κωδίκων-Σ, οι οποίοι λειτουργούν ως επίπεδο περιεχομένου, παρέχοντας ταυτόχρονα πλήθος οδηγιών αναφορικά με τις περιστάσεις ή το εν γένει πλαίσιο του εκφερόμενου λόγου*. Μέσω της συγκεκριμένης απάντησης προτείνεται ένας τρόπος σύλληψης της γλώσσας ως κώδικα, ο οποίος υιοθετεί τον κατά Eco ορισμό τού κώδικα,

³⁴ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 173 – 174.

³⁵ U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 182. Η μετάφραση είναι δική μας.

³⁶ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 177.

όπως αυτός διατυπώνεται στη σημειωτικής θεωρία του, λαμβανομένων όμως υπόψη των παρατηρήσεων και διαπιστώσεων περί συσχετιστικών κωδίκων και θεσμικών κωδίκων που αναφέρθηκαν στο παρόν κεφάλαιο. Η προηγηθείσα ανάλυση μάς παρέχει το στοιχειωδέστερο αναγκαίο πλαίσιο για τη θεώρηση της γλώσσας ως κώδικα, το οποίο μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί επωφελώς κατά την ανάλυση της σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας.

1.1.1 Γλώσσα και κώδικες-Σ

Το επόμενο λογικό βήμα στην εξέταση της γλώσσας υπό το πρίσμα της λειτουργίας της ως σύνθετου συσχετιστικού κανόνα, είναι η σκιαγράφηση των στοιχειωδών εκείνων συστημάτων, επί των στοιχείων των οποίων εφαρμόζεται ο ειρημένος κανόνας. Υπενθυμίζεται ότι τα εν λόγω συστήματα –οι κώδικες-Σ– δεν εντάσσονται αυθαίρετα στα πλαίσια των φυσικών γλωσσών, αλλά λειτουργούν είτε ως επίπεδο έκφρασης είτε ως επίπεδο περιεχομένου. Δηλαδή, ο συσχετιστικός κανόνας εφαρμόζεται επί των στοιχείων συστημάτων που επιτελούν συγκεκριμένους ρόλους εντός του σώματος της γλώσσας.

Ο πλέον προφανής κώδικας-Σ που μπορεί, κατ' αρχάς, να εντοπιστεί σε μια φυσική γλώσσα είναι το φωνολογικό της σύστημα. Το φωνολογικό σύστημα αποτελεί για μια γλώσσα ένα συντακτικό σύστημα, υπό την έννοια ενός συνόλου σημάτων που διέπονται από εσωτερικούς συνδυαστικούς κανόνες³⁷. Διευκρινίζεται ότι εν προκειμένω το σήμα νοείται ως διακριτική μονάδα ενός συστήματος που πιθανόν επιτελεί ρόλο επιπέδου έκφρασης, εν σχέσει προς συγκεκριμένο επίπεδο περιεχομένου, δίχως ωστόσο να αποκλείεται η πιθανότητα το σύστημα αυτό να αποτελεί ένα φυσικό σύστημα χωρίς σημειωτικό σκοπό³⁸. Το φωνολογικό σύστημα μιας φυσικής γλώσσας συνιστά δομή αποτελούμενη από πεπερασμένα σύνολα αντιθετικώς δομημένων στοιχείων και, ως τέτοιο, αποτελεί περίπτωση γνήσιου κώδικα-Σ³⁹. Πράγματι, το κάθε φώνημα διακρίνεται από τα υπόλοιπα χάρη στην παρουσία ή την απουσία ενός ή περισσότερων διακριτικών χαρακτηριστικών, τα οποία προφανώς αποτελούν στοιχεία ενός συστήματος θέσεων και αντιθέσεων. Ωστόσο, ο δομικός κανόνας, από τον οποίο διέπεται το φωνολογικό σύστημα δεν είναι συσχετιστικός κανόνας⁴⁰.

³⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 36.

³⁸ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 48.

³⁹ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 169-170.

⁴⁰ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 170.

Ως κώδικας-Σ το φωνολογικό σύστημα μιας φυσικής γλώσσας δεν αποτελεί μόνο δομή αντιθετικώς δομημένων στοιχείων, αλλά συνιστά παράλληλα ένα εκ των επιπέδων μιας ευρύτερης συσχετιστικής λειτουργίας –ενός κώδικα– και ως τέτοιο συναρτάται συστηματικά προς άλλους κώδικες-Σ. Αν στραφούμε, τώρα, προς το επίπεδο του περιεχομένου της γλώσσας θα ανακαλύψουμε την ύπαρξη ενός άλλου θεμελιώδους είδους κώδικα-Σ, τον οποίο θα ονομάσουμε *σημασιακό κώδικα*. Ένας σημασιακός κώδικας-Σ αφορά την οργάνωση του περιεχομένου μιας κουλτούρας καθώς και την οργάνωση ενός τμήματος του περιεχομένου που είναι κοινό σε διαφορετικές κουλτούρες. Πιο συγκεκριμένα, οι διάφοροι τρόποι οργάνωσης των ειρημένων περιεχομένων συνιστούν κώδικες-Σ και, ως τέτοιοι, αποτελούν το κατ' εξοχήν αντικείμενο της δομικής σημασιολογίας⁴¹. Η πλέον προσφιλής ιδέα, κυρίως στους κόλπους της δομικής γλωσσολογίας, αλλά και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, είναι πως η οργάνωση του περιεχομένου μιας κουλτούρας αρθρώνεται σε ένα δίκτυο πεδίων που είναι ευρύτερα γνωστά ως σημασιακά ή λεξικά ή εννοιακά πεδία. Πρόκειται για σύνολα στοιχείων, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις αντίθεσης που διαμορφώνονται επί τη βάση συγκεκριμένων διακριτικών χαρακτηριστικών ή κριτηρίων. Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας δομής σχέσεων μας προσφέρει η απεικόνιση από τον Eco του συστήματος των όρων συγγένειας στην ακόλουθη μήτρα⁴²:

⁴¹ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 171.

⁴² Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 172.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	κ.λπ.
α) Γενεά										
G+2		+	+							
G+1				+	+					+
G ₀						+	+			
G-1								+	+	
G-2										
β) Φύλο										
Άρρεν		+		+		+		+		+
Θήλυ			+		+		+		+	
γ) Βαθμός συγγένειας										
L ₁		+	+	+	+			+	+	
L ₂						+	+			+
L ₃										

Σχήμα 1.3

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε, για την κατασκευή της ανωτέρω μήτρας λαμβάνονται υπόψη τρία βασικά διακριτικά χαρακτηριστικά: η γενεά, το φύλο και ο βαθμός συγγένειας. Βάσει αυτών των τριών κριτηρίων και μόνο είμαστε σε θέση να αναλύσουμε όλες τις σχέσεις συγγένειας⁴³. Ειδικότερα, όσον αφορά το πρώτο κριτήριο, τη γενεά, αν θέσουμε ως αφετηρία G₀ τη γενεά ενός δεδομένου ατόμου, μπορούμε να δηλώσουμε τη γενεά, στην οποία το άτομο οφείλει τη βιολογική του ύπαρξη με το δείκτη G+1 και ακολούθως να προχωρήσουμε με τις προγενέστερες αυτής γενεές (δηλ. G+2, G+3 κ.ο.κ.). Αντίστοιχα, η γενεά των απογόνων του ατόμου που έχουμε επιλέξει ως σημείο αφετηρίας θα δηλωθεί με το δείκτη G-1 και κατά τρόπο ανάλογο θα δηλωθούν και οι μεταγενέστερες αυτής

⁴³ Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη μήτρα μπορεί να επεκταθεί προκειμένου να συμπεριλάβει όλες τις δυνατές σχέσεις συγγένειας. Εδώ παρουσιάζεται σε συνεπτυγμένη μορφή για λόγους οικονομίας.

γενεές (δηλ. G-2, G-3 κ.ο.κ.). Το δεύτερο κριτήριο βασίζεται στην αντίθεση *άρρην* – *θήλυ*, ενώ το τρίτο κριτήριο –ο βαθμός συγγένειας– δηλώνεται με δείκτες της μορφής L_1, L_2, \dots κ.ο.κ.

Αν επιλέξουμε το εύρος του πρώτου κριτηρίου να είναι από G-2 έως και G+2 και το εύρος του τρίτου κριτηρίου από L_1 έως και L_3 , τότε θα έχουμε έναν τύπο μήτρας, δείγμα του οποίου αποτελεί η μήτρα εννέα θέσεων που εμφανίζεται στο σχήμα 1.3. Στη μήτρα αυτή απεικονίζονται τα στοιχεία *παππούς, γιαγιά, πατέρας, μητέρα, αδερφός, αδερφή, γιος, κόρη* και *θείος* στις θέσεις 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 και 9 αντίστοιχα. Εκείνο που είναι αξιοσημείωτο, όσον αφορά τη συγκεκριμένη μήτρα, είναι πως φαίνεται να μας δίνει τη δυνατότητα να αναπαραστήσουμε όλες τις σχέσεις συγγένειας δίχως να χρειαστεί να δεσμευτούμε στα γλωσσικά μέσα μιας μόνο φυσικής γλώσσας⁴⁴. Συνεπώς, βάσει μιας τέτοιας απεικόνισης είμαστε σε θέση να ανιχνεύσουμε διαφορές όσον αφορά τις γλωσσικές εκφράσεις που διαθέτουν οι διάφορες φυσικές γλώσσες για να δηλώσουν τις θέσεις που εμφανίζονται εντός της μήτρας. Μια τέτοια μήτρα, δηλαδή, προσφέρεται για μια διαγλωσσική σύγκριση των γλωσσικών εκφράσεων των όρων συγγένειας.

Ένα δεύτερο εξαιρετικά ενδιαφέρον χαρακτηριστικό, αναφορικά με τον συγκεκριμένο τρόπο αναπαράστασης των όρων συγγένειας, είναι η σαφήνεια και η απλότητά του. Χρησιμοποιώντας μόνο τρία κριτήρια –τρία διακριτικά χαρακτηριστικά– και τη σχέση της (απόλυτης) αντίθεσης, έχουμε τη δυνατότητα να αναπαραστήσουμε όλες τις σχέσεις συγγένειας ως διακριτές θέσεις σε μια μήτρα. Το γεγονός αυτό οφείλεται, προφανώς, στην ιδιαίτερη φύση και τα εγγενή χαρακτηριστικά του συστήματος των όρων συγγένειας. Το εν λόγω σύστημα «έχει προσελκύσει πολλούς μελετητές ακριβώς λόγω του ότι εμφανίζει σχετικά

⁴⁴ Υπενθυμίζεται ότι οι γλωσσικές εκφράσεις «γενεά», «φύλο» και «βαθμός συγγένειας» αποτελούν δείκτες. Αντί αυτών θα μπορούσαμε, κάλλιστα, να χρησιμοποιήσουμε γλωσσικές εκφράσεις οποιασδήποτε άλλης φυσικής γλώσσας πλην της ελληνικής ή ακόμα και οποιαδήποτε σύμβολα, αφ' ης στιγμής θα είχε δηλωθεί εξαρχής ότι οι χρησιμοποιούμενες εκφράσεις ή τα υιοθετούμενα σύμβολα λειτουργούν ως δείκτες των διακριτικών χαρακτηριστικών της γενεάς, του φύλου και του βαθμού συγγένειας.

καθαρή δομή: αποτελείται από ένα πλέγμα σημασιολογικών αντιθέσεων που χρησιμοποιούν με συνέπεια έναν περιορισμένο αριθμό διακριτικών σημασιολογικών χαρακτηριστικών όπως φύλο, είδος και βαθμό συγγένειας, ανιούσα – κατιούσα κατεύθυνση κ.ά. (πατέρας:μητέρα, γιος:κόρη, γαμπρός:νύφη, μητέρα:κόρη, πατέρας:πεθερός, κόρη:νύφη, κόρη:εγγονή, παππούς:εγγονός κ.λπ.)»⁴⁵. Είναι, ωστόσο, γνωστό ότι τέτοιες απλές και σαφείς εσωτερικές δομές συνιστούν μάλλον σπάνιο φαινόμενο. Αν στρέψουμε, επί παραδείγματι, την προσοχή μας σε άλλα πεδία ανθρώπινων σχέσεων –όπως, σχέσεις φιλικές, ερωτικές, επαγγελματικές κ.ά.– θα διαπιστώσουμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις «είναι πολύ δύσκολο να καταρτιστούν το ίδιο σαφείς και μονοσήμαντες αντιθέσεις που να στηρίζονται σε κάποια γενικότερα σημασιολογικά χαρακτηριστικά»⁴⁶. Συνήθως οι τρόποι, με τους οποίους οργανώνεται το περιεχόμενο μιας κουλτούρας σε πεδία, εδραιώνονται μάλλον επί διαφορών που εκτείνονται σε ένα διαβαθμισμένο continuum, όπως στην περίπτωση της κλίμακας των χρωμάτων⁴⁷, παρά σε δίκτυα δυαδικών αντιθέσεων μεταξύ των δομημένων στοιχείων. Επιπρόσθετα, τόσο ο αριθμός των διακριτικών χαρακτηριστικών που θα ληφθούν ως κριτήρια όσο και η επιλογή τους αυτή καθαυτήν από ένα σύνολο διαθέσιμων ιδιοτήτων, σχετιζόμενων με το εκάστοτε υπό μελέτη σύστημα και τα επιμέρους στοιχεία του, είναι συχνά εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση.

Η ανωτέρω διαπίστωση, η οποία αφορά την εσωτερική δομή των σημασιακών πεδίων, αφήνει να εννοηθεί ότι η επικουρία που συνήθως αποκομίζουμε από την κατάρτιση και μελέτη τέτοιων πεδίων, προκειμένου να αναλύσουμε τους ποικίλους τρόπους οργάνωσης του περιεχομένου μιας κουλτούρας, δεν αποδεικνύεται πάντοτε ουσιαστική. Περαιτέρω, η διαπίστωση αναφορικά με τα

⁴⁵ Β. ΜΟΤΣΙΟΥ, *Στοιχεία λεξικολογίας*, σελ. 180.

⁴⁶ Ο.π.

⁴⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 76-79.

ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εσωτερικής δομής των σημασιακών πεδίων παραπέμπει στο εξίσου σημαντικό ζήτημα που αφορά τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων σημασιακών πεδίων, στα οποία υποθέτουμε ότι οργανώνεται η κατάτμηση του περιεχομένου. Οι συγκεκριμένες σχέσεις εδραιώνονται επί των δικτύων ποικίλων συνδέσεων μεταξύ των στοιχείων των σημασιακών πεδίων. Τα εδραιούμενα δίκτυα συνδέσεων εμφανίζουν συχνά δαιδαλώδεις δομές, γεγονός το οποίο δυσχεραίνει σημαντικά την πλήρη χαρτογράφησή τους και καταδεικνύει ταυτόχρονα τη δυσκολία σαφούς οριοθέτησης ενός σημασιακού πεδίου. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, τα σημασιακά πεδία εμφανίζονται εν τέλει μάλλον ως δυναμικές, αλληλοσυνδεόμενες δομές με συγκεκριμένα εν πολλοίς όρια και ως τέτοιες αναπτύσσουν ποικίλες σχέσεις μεταξύ τους. Μέσα στο πλαίσιο μιας δεδομένης κουλτούρας είναι δυνατό να εντοπίσουμε –και συχνά πράγματι εντοπίζουμε– αντιφατικά σημασιακά πεδία, αλλά και συμπληρωματικά σημασιακά πεδία⁴⁸. Από την άλλη πλευρά τα σημασιακά πεδία εμφανίζουν στο σύνολό τους μια επιπλέον αξιοσημείωτη ιδιότητα: μεταβάλλονται διαρκώς. Οι δε συντελούμενες μεταβολές ποικίλλουν σημαντικά ως προς τον ρυθμό και την έκτασή τους και μπορεί να φτάσουν μέχρι την ταχύτατη αποσύνθεση ενός πεδίου και την επαναδόμησή του σε νέο πεδίο⁴⁹.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των σημασιακών πεδίων ως μεθοδολογικών εργαλείων για τη μελέτη και ανάλυση των σημασιακών κωδίκων-Σ αναδεικνύουν, αν μη τι άλλο, την ανάγκη να συμπεριληφθεί μια επιπλέον διάσταση στον τρόπο προσέγγισης του φαινομένου της οργάνωσης του περιεχομένου μιας κουλτούρας ή ενός τμήματος του περιεχομένου, το οποίο είναι κοινό σε διαφορετικές κουλτούρες. Η νέα αυτή διάσταση αναφέρεται στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τα σημασιακά πεδία, ως παγιωμένες και τεθείσες a priori δομές, προς τα σύνθετα δίκτυα

⁴⁸ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 80.

⁴⁹ Βλ. ό.π.

συνδέσεων μεταξύ των όρων τους. Η δε προτεινόμενη μετατόπιση μας οδηγεί αναπόφευκτα στο σημείο επαφής των διαφόρων κωδίκων-Σ που λειτουργούν μέσα στη γλώσσα. Κατευθύνει, με άλλα λόγια, το ερευνητικό μας ενδιαφέρον προς τη διαδικασία συσχέτισης των στοιχείων των κωδίκων-Σ που συνιστούν το επίπεδο έκφρασης μιας φυσικής γλώσσας προς τα στοιχεία των κωδίκων-Σ που αποτελούν το επίπεδο περιεχομένου της. Κατά συνέπεια, στο επίκεντρο της προσοχής μας τοποθετείται πλέον η *σημειακή συνάρτηση (sign-function)*.

1.2 Σημειακές συναρτήσεις και σημεία

Προτού προχωρήσουμε σε μια εγγύτερη προσέγγιση των σημειακών συναρτήσεων, κρίνεται σκόπιμο να δοθούν μερικές διευκρινίσεις αναφορικά με τα σχόλια που διατυπώθηκαν στην τελευταία παράγραφο του προηγούμενου κεφαλαίου. Η εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος στις σημειακές συναρτήσεις δεν σημαίνει –ούτε συνεπάγεται– εξοβελισμό της έννοιας των σημασιακών πεδίων από τη μελέτη των γλωσσικών φαινομένων, αλλά και των σημειωτικών φαινομένων εν γένει. Κάτι τέτοιο θα ακύρωνε ούτως ή άλλως κάθε συζήτηση περί σημειακών συναρτήσεων. Αντίθετα, ο προτεινόμενος επαναπροσανατολισμός της σημειωτικής έρευνας τονίζει την ανάγκη ανάδειξης του δυναμικού χαρακτήρα των σημασιακών πεδίων και διευκολύνει την απαγκίστρωση από στατικές δομές, οι οποίες, χρησιμοποιούμενες ως μεθοδολογικά εργαλεία, συσκοτίζουν τη μελέτη του φαινομένου της σημείωσης. Επιπρόσθετα, η έμφαση στις σημειακές συναρτήσεις θα βοηθήσει να αποκαλυφθούν ορισμένα καίρια χαρακτηριστικά, όσον αφορά τη λειτουργία της γλώσσας, τα οποία δεν έχουν αναδειχθεί από τη μέχρι τώρα συζήτηση περί κωδίκων. Αυτό ακολούθως θα οδηγήσει σε μια μικρή –αλλά σημαντικότερη– τροποποίηση του ορισμού της γλώσσας ως κώδικα που διατυπώθηκε στην τελευταία παράγραφο του κεφαλαίου 1.1.

Κατόπιν, λοιπόν, των ανωτέρω διευκρινίσεων θα πρέπει να έχει καταστεί προφανές ότι στα πλαίσια της διερεύνησης των φυσικών γλωσσών υπό το πρίσμα της λειτουργίας τους ως κωδίκων, η πραγμάτευση των σημειακών συναρτήσεων κρίνεται επιβεβλημένη. Η έννοια και η λειτουργία της σημειακής συνάρτησης είναι σύμφυτες με την έννοια και τη λειτουργία του κώδικα. Διότι κάθε φορά που ένας κώδικας αναπτύσσει τη λειτουργία του, κάθε φορά δηλαδή που συσχετίζει τα στοιχεία ενός δομημένου συνόλου (ενός κώδικα-Σ) προς τα στοιχεία ενός άλλου δομημένου συνόλου, διαμορφώνει αυτομάτως μια σημειακή συνάρτηση. Και

επειδή οι κώδικες-Σ, όπως τονίστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, επιτελούν συγκεκριμένους ρόλους εντός της επικράτειας των κωδίκων –τους ρόλους του επιπέδου έκφρασης και του επιπέδου περιεχομένου–, μια σημειακή συνάρτηση αναπτύσσει τη λειτουργία της ειδικότερα, όταν στοιχεία του επιπέδου έκφρασης συσχετίζονται προς στοιχεία του επιπέδου περιεχομένου. Αμφότερα δε τα σύνολα αυτά στοιχείων αποτελούν τους όρους της εν λόγω συνάρτησης⁵⁰. Με άλλα λόγια, στον πυρήνα της συσχετιστικής λειτουργίας ενός κώδικα βρίσκεται η σημειακή συνάρτηση.

Εκτός από τη σπουδαιότητά της για τη λειτουργία των κωδίκων, η σημειακή συνάρτηση έχει ιδιαίτερη σημασία και ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη μελέτη των σημειωτικών φαινομένων. Ο Eco, επί παραδείγματι, επιστρατεύει την έννοια της σημειακής συνάρτησης, έτσι όπως τη συνέλαβε ο δανός γλωσσολόγος Louis Hjelmslev⁵¹, όχι μόνο για να διακρίνει μεταξύ *σήματος* και *σημείου*⁵², αλλά και για να ορίσει αυτό καθαυτό το status του σημείου. Μέσω δε του συγκεκριμένου εγχειρήματος οδηγείται στη διαπίστωση πως δεν υπάρχουν σημεία, αλλά μόνο σημειακές συναρτήσεις⁵³ και, περαιτέρω, στο συμπέρασμα ότι τα σημεία δεν είναι παρά προσωρινά αποτελέσματα κωδικευτικών κανόνων: «...signs are the provisional result of coding rules which establish *transitory* correlations of elements, each of these elements being entitled to enter –under given coded circumstances– into another correlation and thus form a new sign»⁵⁴. Η επισήμανση της μεταβατικής φύσης των προρρηθισών συσχετίσεων είναι, από

⁵⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 48.

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά, L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language*, σελ. 57: «...the two entities that contract the sign function –expression and content– behave in the same way in relation to it. By virtue of the sign function and only by virtue of it, exist its two functives, which can now be precisely designated as the content-form and the expression-form».

⁵² Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 48.

⁵³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 49.

⁵⁴ Ό.π. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...τα σημεία συνιστούν το προσωρινό αποτέλεσμα κωδικευτικών κανόνων που δημιουργούν *μεταβατικές* συσχετίσεις μεταξύ στοιχείων, κάθε ένα εκ των οποίων δικαιούται να εισέλθει –υπό ορισμένες κωδικευμένες περιστάσεις– σε μian άλλη συσχέτιση και κατ' αυτόν τον τρόπο να σχηματίσει ένα νέο σημείο».

την πλευρά του ιταλού σημειολόγου, απολύτως δικαιολογημένη, αφού υπογραμμίζει ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά κάθε σημειωτικού φαινομένου: τον δυναμικό του χαρακτήρα.

Η συζήτηση περί σημειακών συναρτήσεων, λοιπόν, αναδεικνύει ζητήματα που αφορούν μιαν άλλη βασική σημειωτική έννοια, την έννοια του σημείου, η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, είναι επίσης άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια του κώδικα, αφού σύμφωνα με μια κοινή περί κωδίκων αντίληψη, τα σημεία αποτελούν τα βασικά στοιχεία κάθε κώδικα. Κανείς, βέβαια, δεν θα είχε σοβαρούς λόγους να αντικρούσει έναν τόσο προφανή ισχυρισμό, έστω και σε αυτή την ασαφώς διατυπωμένη μορφή του. Η σχέση, όμως, μεταξύ σημείων και κώδικα δεν είναι εξίσου προφανής· αντιθέτως, απαιτεί μερικές διευκρινίσεις. Κατ' αρχάς, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως κάθε κώδικας οργανώνει σημεία. Μια τέτοια υπόθεση φαίνεται, άλλωστε, να απορρέει λογικά από τη συσχετιστική λειτουργία του κώδικα. Διότι κάθε φορά που ένας κώδικας κατανέμει τα στοιχεία ενός συστήματος, που επιτελεί τον ρόλο του επιπέδου έκφρασης, προς τα στοιχεία ενός άλλου συστήματος, που επιτελεί τον ρόλο του επιπέδου περιεχομένου, αυτή η κατανομητική διαδικασία φαίνεται να παράγει παράλληλα ένα είδος οργάνωσης επί των προκυπτόντων αποτελεσμάτων των συσχετίσεων μεταξύ εκφράσεων και περιεχομένων. Αν λάβουμε, όμως, υπόψη τις προηγηθείσες παρατηρήσεις και διαπιστώσεις του Eco αναφορικά με τις σημειακές συναρτήσεις, τα σημεία και τους κώδικες, φαίνεται μάλλον ορθότερο να συνταχθούμε με την άποψη του ιταλού σημειολόγου, σύμφωνα με την οποία ο κώδικας δεν οργανώνει σημεία, αλλά παρέχει τους κανόνες που δημιουργούν τα σημεία⁵⁵.

Τα μέχρι αυτό το σημείο εκτεθέντα στο παρόν κεφάλαιο δημιουργούν, ενδεχομένως, την αίσθηση μιας απλοϊκής περιγραφής του τρόπου λειτουργίας των σημειακών συναρτήσεων. Θα μπορούσε εύλογα να αναρωτηθεί κάποιος αν όντως

⁵⁵ Βλ. ό.π.

η δράση των σημειακών συναρτήσεων εξαντλείται στη συσχέτιση μιας έκφρασης προς ένα περιεχόμενο και, στην περίπτωση που έτσι έχουν τα πράγματα, αν μπορούμε εν τέλει να περιμένουμε από την έννοια της σημειακής συνάρτησης υπολογίσιμη επικουρία στη διερεύνηση ενός τόσο πολύπλοκου φαινομένου όπως είναι η γλώσσα. Εν όψει τέτοιων πιθανών ερωτημάτων, οφείλουμε εκ των προτέρων να τοποθετηθούμε απέναντι στα ζητήματα που αυτά θίγουν, τονίζοντας για μιαν ακόμη φορά πως η λειτουργία μιας σημειακής συνάρτησης συνίσταται ακριβώς στη συσχέτιση ενός στοιχείου που ανήκει στο επίπεδο έκφρασης μιας γλώσσας προς ένα ή περισσότερα στοιχεία τού επιπέδου περιεχομένου της, επισημαίνοντας όμως μετ' επιτάσεως ότι η προαναφερθείσα συσχετιστική λειτουργία δεν συνιστά επ' ουδενί μιαν απλή διεργασία αντιστοίχισης, όπως πιθανόν θα μπορούσε εκ πρώτης όψεως να υποθέσει κανείς. Διότι δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι πίσω από τις σημειακές συναρτήσεις εκτείνονται κώδικες, δηλαδή σύνθετα δυναμικά δίκτυα συσχετίσεων και συμπερασμών, τα οποία παρέχουν τις οδηγίες και τους κανόνες για την παραγωγή σημείων. Επιπρόσθετα, επιστρέφοντας στις προρρηθείσες ενδεχόμενες αμφιβολίες περί της μεθοδολογικής αξίας της έννοιας της σημειακής συνάρτησης, όσον αφορά τη μελέτη των γλωσσικών και άλλων σημειωτικών φαινομένων, ισχυριζόμαστε ότι η διερεύνηση αυτής ακριβώς της λειτουργίας των σημειακών συναρτήσεων και των σύνθετων δικτύων που αποτελούν τον ζωτικό τους χώρο, και επί των οποίων αναπτύσσουν τη δράση τους, θα βοηθήσει να φωτιστούν σημαντικές διαστάσεις του πολύπτυχου φαινομένου της γλώσσας, οι οποίες άπτονται κατά κύριο λόγο της λειτουργίας των φυσικών γλωσσών ως κωδίκων. Η δε διπλή στόχευση της συγκεκριμένης διερεύνησης –η ταυτόχρονη εστίαση, δηλαδή, σε σημειακές συναρτήσεις και κώδικες– είναι προφανώς επιβεβλημένη από την ίδια τη φύση των κωδίκων και των σημειακών συναρτήσεων. Θα πρέπει να έχει ήδη γίνει σαφές ότι δεν μπορούν να υπάρξουν σημειακές συναρτήσεις δίχως κώδικες, ούτε κώδικες δίχως σημειακές συναρτήσεις.

Μια εκ του σύνεγγυς, λοιπόν, εξέταση της λειτουργίας των σημειακών συναρτήσεων προκύπτει ως το επόμενο λογικό βήμα στην περί κωδίκων συζήτηση που έχει ξεκινήσει σε αυτά τα πρώτα κεφάλαια της ανά χείρας διατριβής. Προκειμένου, όμως, να γίνει κατανοητό τι ακριβώς συμβαίνει, όταν ένας κώδικας κατανέμει μέσω των σημειακών συναρτήσεων τα στοιχεία ενός συστήματος στα στοιχεία ενός άλλου συστήματος, προκύπτει αναπόφευκτα η ανάγκη να εισαγάγουμε στη συζήτηση δύο επιπλέον θεμελιώδεις σημειωτικούς όρους: την *καταδήλωση* (*denotation*) και τη *συνδήλωση* (*connotation*)⁵⁶.

⁵⁶ Ο όρος «denotation» έχει αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα και ως «δήλωση»· ο όρος «connotation» έχει αποδοθεί, επίσης, ως «υποδήλωση» και «συνυποδήλωση». Βλ. ενδεικτικά J. LYONS, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, Τ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΧΡΙΣΤΙΔΟΥ, *Εισαγωγή στη σημασιολογία*, U. ECO, *Θεωρία σημειωτικής* και Β. ΜΟΤΣΙΟΥ, *Στοιχεία λεξικολογίας*.

1.2.1 Συνδήλωση και καταδήλωση

Στην επιστήμη της γλωσσολογίας, η έννοια της καταδήλωσης μελετάται κυρίως εντός του πλαισίου της λεξικής σημασίας και, σύμφωνα με μια ευρύτατα διαδεδομένη άποψη, αναφέρεται στη σχέση μεταξύ γλωσσικών εκφράσεων και οντοτήτων του πραγματικού κόσμου⁵⁷. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, θεωρείται ότι «συνδέεται εγγενώς με την αναφορά»⁵⁸. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, η μελέτη της καταδήλωσης εντάσσεται στο ευρύτερο ζήτημα της σχέσης μεταξύ φυσικών γλωσσών και πραγματικού κόσμου, το οποίο, ειρήσθω εν παρόδω, αποτελεί ένα από τα κλασικά πεδία διενέξεων τόσο στους κόλπους της γλωσσολογίας –και της σημασιολογίας ειδικότερα– όσο και της φιλοσοφίας της γλώσσας. Ο John Lyons διατείνεται ότι η καταδήλωση «αποτελεί μέρος της σημασίας που έχει η έκφραση στο γλωσσικό σύστημα ανεξάρτητα από τη χρήση της σε συγκεκριμένες περιπτώσεις εκφωνημάτων»⁵⁹. Αυτό δε το χαρακτηριστικό της είναι, κατά τον ίδιο, και το στοιχείο που τη διακρίνει από την αναφορά (reference). Σε μια τέτοια θέση περί ανεξαρτησίας της σημασίας –ή κάποιου «μέρους της σημασίας»– από οποιοδήποτε πλαίσιο χρήσης μιας γλωσσικής έκφρασης, δεν μπορούμε παρά να αντιπαρατάξουμε το εξής σχόλιο του Hjelmslev: «The so-called lexical meanings in certain symbols are nothing but artificially isolated contextual meanings, or artificial paraphrases of them. In absolute isolation no sign has any meaning; any sign-meaning arises in a context...»⁶⁰. Η συγκεκριμένη άποψη απηχεί, βέβαια, την

⁵⁷ Βλ. J. LYONS, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, σελ. 101.

⁵⁸ Ο.π. Πρβλ. C. K. OGDEN / I. A. RICHARDS, *The meaning of meaning*, σελ. 188: «...no word has any denotation apart from some reference which it symbolizes».

⁵⁹ Βλ. J. LYONS, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, σελ. 102.

⁶⁰ L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language*, σελ. 45. Σε δική μας μετάφραση: «Εκείνο, που σε ορισμένα σύμβολα ονομάζουμε λεξικό νόημα, δεν είναι παρά το τεχνητά αποσπασμένο νόημα που έχει συγκροτηθεί σε κάποιο πλαίσιο χρήσης ή μια τεχνητή παράφραση αυτού του νοήματος. Το απόλυτα απομονωμένο σημείο δεν έχει νόημα· το νόημα συγκροτείται μόνο εντός κάποιου πλαισίου...». Βλ. επίσης C. K. OGDEN / I. A. RICHARDS, *The meaning of meaning*, σελ. 9-10: «Words, as every one knows, 'mean' nothing by themselves, although the belief that they did (...) was once equally universal. It is only when a thinker makes use of them that they stand for anything, or, in

περίφημη θέση του γερμανού λογικού Gottlob Frege, σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας λέξης πρέπει πάντοτε να το αναζητάμε εντός του πλαισίου κάποιας πρότασης και όχι μεμονωμένα⁶¹. Οι θέσεις περί εξάρτησης της σημασίας από το πλαίσιο της χρήσης της γλώσσας ισχύουν, προφανώς, και για εκείνο το «μέρος της σημασίας», με το οποίο ο Lyons ταυτίζει την καταδήλωση και που το θεωρεί ανεξάρτητο από οποιοδήποτε πλαίσιο εκφοράς ή χρήσης.

Εκτός, όμως, από το ζήτημα της ανωτέρω μνησθείσας ανεξαρτησίας υπάρχει και το θέμα της σύνδεσης της καταδήλωσης με τη σχέση μεταξύ γλώσσας και πραγματικού κόσμου. Ασχέτως από το αν η σημασία εξαρτάται από το πλαίσιο της χρήσης της γλώσσας ή όχι, η άποψη ότι η καταδήλωση αφορά τη σχέση μεταξύ γλωσσικών εκφράσεων και πραγματικότητας θα μπορούσε κάλλιστα να ισχύει. Φαίνεται δε μάλιστα πως η συγκεκριμένη άποψη τυγχάνει ακόμη ευρείας αποδοχής, γεγονός που δεν θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη, αν αναλογιστούμε ότι ερείδεται σε ένα εξαιρετικά σημαντικό τμήμα της παράδοσης της φιλοσοφίας της γλώσσας, το οποίο περιλαμβάνει τις λεγόμενες *αναφορικές θεωρίες του νοήματος* (*referential theories of meaning*). Βέβαια, η σύλληψη της καταδήλωσης ως σχέσης μεταξύ γλώσσας και οντοτήτων του πραγματικού κόσμου δεν εντάσσεται απαραίτητα σε μια κλασική ή σύγχρονη περί νοήματος αναφορική θεωρία. Ανεξάρτητα από το αν κάποιος αποδεχθεί ή όχι τη θέση ότι η αναφορά εξαντλεί το νόημα μιας έκφρασης –ή ότι, έστω, αποτελεί τον πυρήνα του νοήματός της–, μπορεί κάλλιστα να ισχυριστεί ότι η καταδήλωση αφορά ειδικότερα τη σχέση μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας. Και η τοποθέτησή του αυτή, βέβαια, θα έχει ανάλογες επιπτώσεις στον τρόπο, με τον οποίο θα συλλάβει την έννοια της σημειακής συνάρτησης.

one sense, have 'meaning'» και Β. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 188: «Η σημασία μιας λέξης καθορίζεται πλήρως από το πλαίσιο συμφραζομένων της».

⁶¹ G. FREGE, *The foundations of arithmetic*, σελ. xxii. Βλ. επίσης L. WITTEGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus*, σελ. 57:3.3 και L. WITTEGENSTEIN, *Φιλοσοφικές έρευνες*, §49, σελ. 50.

Για να διαπιστώσουμε σε τι εν τέλει συνίσταται μια καταδηλωτική σχέση και αν αφορά απαραίτητα τις οντότητες και τις καταστάσεις του πραγματικού κόσμου, θα πρέπει να επιστρέψουμε στην περιγραφή μιας στοιχειώδους επικοινωνιακής κατάστασης. Στο κεφάλαιο 1.1, απ' αφορμή του σχολιασμού του ορισμού του Eco για την έννοια του κώδικα, έγινε αναφορά στο πρότυπο του υδατοφράκτη, του Tullio de Mauro. Το εν λόγω πρότυπο αναφέρεται σε ένα σύστημα, το οποίο έχει κατασκευαστεί προκειμένου να ανιχνεύει το ύψος της στάθμης των υδάτων σε μια λεκάνη απορροής και να παρέχει τις ανάλογες πληροφορίες σε κάποιον μηχανικό, εκπέμποντας ηλεκτρικά σήματα. Τα σήματα αυτά καταλήγουν μέσω του κατάλληλου διαύλου σε τέσσερις λαμπτήρες –A, B, C και D–, διαφορετικού χρώματος ο καθένας. Προκειμένου, βέβαια, το σύστημα να μπορέσει να λειτουργήσει, είναι απαραίτητο να σχεδιαστεί –εκτός από το ανάλογο τεχνικό δίκτυο– ένας κώδικας. Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι υιοθετείται ο ακόλουθος κώδικας⁶²:

AB = στάθμη κινδύνου

BC = στάθμη συναγερμού

CD = στάθμη ασφαλείας

AD = στάθμη ανεπάρκειας

Αν ο μηχανικός λάβει το μήνυμα «AB» θα καταλάβει ότι η στάθμη των υδάτων έχει φτάσει σε επικίνδυνο επίπεδο, ακριβώς επειδή θα γνωρίζει ότι ο κώδικας, βάσει του οποίου λειτουργεί το σύστημα, κατανέμει στον συγκεκριμένο σημειακό φορέα ως περιεχόμενο την τρέχουσα κατάσταση των υδάτων στη λεκάνη απορροής⁶³. Η συγκεκριμένη περίπτωση μας προσφέρει μιαν αρκετά σαφή εικόνα της καταδηλωτικής σχέσης που αναπτύσσεται, όταν ένας κώδικας

⁶² Βλ. U. Eco, *A theory of semiotics*, σελ. 35.

⁶³ Υπενθυμίζεται ότι η τρέχουσα κατάσταση που αποδίδεται ως περιεχόμενο σε έναν δεδομένο σημειακό φορέα προκύπτει από μια ορισμένη κατάτμηση του υλικού continuum όλων των πιθανών καταστάσεων των υδάτων στη συγκεκριμένη λεκάνη απορροής. Στην περίπτωση που εξετάζουμε ως παράδειγμα, το continuum έχει κατατμηθεί σε τέσσερις κατηγορίες καταστάσεων.

συσχετίζει μια έκφραση προς ένα περιεχόμενο⁶⁴. Δεν μας δίνει, ωστόσο, εκ πρώτης όψεως τη δυνατότητα να αποφανθούμε με βεβαιότητα αν η καταδηλωτική σχέση απαιτεί, προκειμένου να εδραιωθεί, την πραγματική ύπαρξη της συγκεκριμένης κατάστασης υδάτων: αν, δηλαδή, ο πραγματικός κόσμος αποτελεί αναγκαίο όρο για την εδραίωση μιας καταδηλωτικής σχέσης.

Αυτό που μπορούμε, κατ' αρχάς, να παρατηρήσουμε, αναφορικά με τις πραγματικές καταστάσεις των υδάτων στη λεκάνη απορροής, είναι ότι αποτελούν, προφανώς, αναγκαίο όρο για τον *σχεδιασμό* του προτύπου τού υδατοφράκτη. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να ισχυριστούμε το ίδιο και για τη *σημειωτική λειτουργία* τού προτύπου. Αφ' ης στιγμής κατασκευάστηκε το σύστημα, που θα το υποστηρίζει, και θεσπίστηκαν οι ανάλογοι κώδικες, το πρότυπο θα αναπτύξει τη σημειωτική του λειτουργία ανεξάρτητα από την πραγματική ύπαρξη των υδάτων στη λεκάνη απορροής ή ακόμη και από την ύπαρξη της ίδιας της λεκάνης απορροής. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Eco, θα μπορούσε κάλλιστα να παρεμβληθεί κάποιος στο δίκτυο και να μεταδώσει κάποια –ψευδή, ενδεχομένως– πληροφορία, ανεξάρτητα από την πραγματική κατάσταση των υδάτων⁶⁵. Από τα παραπάνω, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, εν προκειμένω, η ύπαρξη καταστάσεων του πραγματικού κόσμου δεν αποτελεί αναγκαίο όρο για τη σημειωτική λειτουργία κωδίκων και σημειακών συναρτήσεων. Και αν αυτό ισχύει σε μια τέτοια στοιχειωδέστατη κατάσταση επικοινωνίας –όπου δεσπόζει η αναφορική λειτουργία–, τότε προφανώς ισχύει και σε οποιοδήποτε άλλο συνθετότερο επικοινωνιακό πρότυπο. Η ύπαρξη συγκεκριμένων πραγματικών οντοτήτων και καταστάσεων δεν αποτελεί, εν γένει, αναγκαίο όρο για τη σημειωτική λειτουργία κωδίκων και

⁶⁴ Επισημαίνεται ότι σκοπίμως αποφύγαμε οποιαδήποτε αναφορά στην αντίδραση του μηχανικού ως απόκριση στη λήψη του μηνύματος «ΑΒ», διότι το συγκεκριμένο ζήτημα αφορά τις συνδηλωτικές σχέσεις τις οποίες θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

⁶⁵ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 58-59.

σημειακών συναρτήσεων⁶⁶. Αντίθετα, όπου υπάρχει πιθανότητα ψεύδους, υπάρχει και σημειακή συνάρτηση⁶⁷.

Αν, όμως, η *σημείωση* αναπτύσσεται ανεξάρτητα από την πραγματική ή μη ύπαρξη των στοιχείων που συγκροτούν τα επίπεδα περιεχομένου, και αν οι σημειακές συναρτήσεις δεν αντλούν τον λόγο ύπαρξής τους από την αναφορά σε κάποια δεδομένη πραγματικότητα, τότε η καταδήλωση, αντίθετα προς τα όσα διατείνεται ο Lyons, δεν αφορά τη σχέση μεταξύ γλωσσικών εκφράσεων και πραγματικού κόσμου. Αντικρούοντας, βέβαια, θέσεις όπως εκείνη του άγγλου γλωσσολόγου, αναλαμβάνουμε αναπόφευκτα την υποχρέωση να δώσουμε μια εναλλακτική απάντηση στο ερώτημα: τι, εν τέλει, καταδηλώνει μια έκφραση; Έχει ήδη ειπωθεί ότι η λειτουργία μιας σημειακής συνάρτησης συνίσταται στη συσχέτιση ενός στοιχείου του επιπέδου έκφρασης μιας γλώσσας προς ένα ή περισσότερα στοιχεία του επιπέδου περιεχομένου της, σύμφωνα με οδηγίες και κανόνες που παρέχονται από έναν ή περισσότερους κώδικες. Ωστόσο, ο πραγματικός ρόλος των κωδίκων στη σημειωτική λειτουργία είναι πολύ πιο σημαντικός από ό,τι αφήνει να διαφανεί ο ανωτέρω ισχυρισμός: «...the codes, insofar as they are accepted by a society, set up a ‘cultural’ world which is neither actual nor possible in the ontological sense; its existence is linked to a cultural order, which is the way in which a society thinks, speaks and, while speaking, explains the ‘purport’ of its thought through other thoughts»⁶⁸. Σε αυτόν τον

⁶⁶ Διευκρινίζεται πως ο ανωτέρω ισχυρισμός αναφέρεται σε πραγματικές οντότητες και καταστάσεις ως *στοιχεία* (του επιπέδου περιεχομένου) ενός δεδομένου σημειωτικού φαινομένου. Από τον εν λόγω ισχυρισμό δεν συνεπάγεται, προφανώς, ότι ο πραγματικός κόσμος δεν αποτελεί αναγκαίο όρο του φαινομένου της σημείωσης. Ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν άλλωστε παράλογο, αφού η σημείωση είναι φαινόμενο του πραγματικού κόσμου και δεν υφίσταται ανεξάρτητα από αυτόν.

⁶⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 58.

⁶⁸ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 61. Σε δική μας μετάφραση: «...οι κώδικες, στον βαθμό που γίνονται αποδεκτοί από μια κοινωνία, συγκροτούν έναν “πολιτισμικό κόσμο”, ο οποίος δεν είναι ούτε πραγματικός ούτε πιθανός, υπό την οντολογική έννοια: η ύπαρξή του συνδέεται με μια πολιτισμική τάξη που συνιστά τον τρόπο, με τον οποίο μια κοινωνία σκέφτεται, μιλά και, καθώς μιλά, εξηγεί τη “σημασία” της σκέψης της μέσω άλλων σκέψεων». Πρβλ. L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language*, σελ. 52: «Each language lays down its own boundaries within the amorphous “thought-

ιδιαίτερο «πολιτισμικό κόσμος» εντάσσονται τα περιεχόμενα, προς τα οποία συσχετίζονται οι σημειακοί φορείς· και γι' αυτόν τον λόγο θα πρέπει να οριστούν ως *πολιτισμικές μονάδες (cultural units)* ή ως συστήματα πολιτισμικών μονάδων⁶⁹. Η έμφαση στις πολιτισμικές μονάδες μάς απομακρύνει από την «πλάνη της αναφοράς»⁷⁰, αφού ακόμη και ως προς τη διάσταση της αναφορικής λειτουργίας της, η γλώσσα μεταφέρει πολιτισμικά περιεχόμενα: «...even when the referent could be the object named or designated by the expression when language is used in order to mention something, one must nonetheless maintain that an expression does not, in principle, designate any object, but on the contrary *conveys a cultural content*»⁷¹.

Μπορούμε, λοιπόν, κατόπιν των ανωτέρω να απαντήσουμε στο ερώτημα που τέθηκε πρωτύτερα, ότι ένας σημειακός φορέας καταδηλώνει –βάσει μιας σημειακής συνάρτησης– μια πολιτισμική μονάδα ή ένα σύμπλεγμα πολιτισμικών μονάδων. Στην ελληνική γλώσσα, επί παραδείγματι, ο σημειακός φορέας «ελέφαντας» δεν καταδηλώνει κάποιον συγκεκριμένο ελέφαντα, αλλά μια πολιτισμική μονάδα που μπορεί να περιγραφεί με ποικίλους τρόπους, όπως «μεγάλο παχύδερμο χορτοφάγο θηλαστικό της Αφρικής και της Ασίας, που έχει κυριότερα χαρακτηριστικά του τη μύτη του, που έχει επιμηκυνθεί σε προβοσκίδα, και τους χαυλιόδοντές του»⁷². Ομοίως, ο σημειακός φορέας «φωνογράφος» δεν καταδηλώνει έναν συγκεκριμένο φωνογράφο που υπήρξε κάποτε ή εξακολουθεί να υπάρχει στο παρόν. Καταδηλώνει, αντίθετα, μια πολιτισμική μονάδα που θα μπορούσε να περιγραφεί, μεταξύ άλλων, ως «συσκευή για την εγγραφή και την

mass” and stresses different factors in it in different arrangements, puts the center of gravity in different places and gives them different emphases».

⁶⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 62.

⁷⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 58.

⁷¹ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 61. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...ακόμη και όταν το αναφερόμενο θα μπορούσε να είναι το ονομασθόμοιο ή κατονομαζόμενο από την έκφραση πράγμα, όταν η γλώσσα χρησιμοποιείται προκειμένου να αναφερθούμε σε κάτι, θα πρέπει παραταύτα να υποστηρίξουμε ότι μια έκφραση δεν κατονομάζει, καταρχήν, κάποιο αντικείμενο, αλλά αντιθέτως μεταφέρει ένα πολιτισμικό περιεχόμενο».

⁷² Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*, σελ. 447.

αναπαραγωγή ήχων»⁷³. Οι περί καταδήλωσης πολιτισμικών μονάδων και όχι πραγματικών οντοτήτων θέσεις μας γίνονται προφανέστερες αν αντί των σημειακών φορέων των ανωτέρω παραδειγμάτων αναφερθούμε σε γλωσσικές εκφράσεις όπως «χρόνος», «ιδέα», «σύμπαν» κ.τ.ό. Προσεγγίζοντας, λοιπόν, τις καταδηλωτικές σχέσεις μέσω των πολιτισμικών μονάδων απελευθερώνουμε τον όρο «καταδήλωση» από την ιστορική του δέσμευση προς το αναφερόμενο⁷⁴ και τον αποσυνδέουμε από το φιλοσοφικό ζήτημα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και οντοτήτων του πραγματικού κόσμου.

Ο λόγος, για τον οποίο επιμείναμε τόσο στην έννοια της καταδήλωσης έγκειται στο ότι εκτός από τη σημασία της στη μελέτη των σημειακών συναρτήσεων επιτελεί επίσης κομβικό ρόλο στην κατανόηση της έννοιας της συνδήλωσης. Ο τρόπος, που θα επιλέξουμε να προσεγγίσουμε την πρώτη, θα καθορίσει εν πολλοίς και τον τρόπο σύλληψης της δεύτερης. Η αναγνώριση της ύπαρξης των πολιτισμικών μονάδων και του ρόλου τους στη διαδικασία της σημείωσης θα μας επιτρέψει να αποσαφηνίσουμε κάποιες παρερμηνείες αναφορικά με την έννοια της συνδήλωσης, γεγονός το οποίο θα μας οδηγήσει σε μια ακριβέστερη εικόνα της γλώσσας ως κώδικα. Αν εμμέναμε στην άποψη περί «εγγενούς σύνδεσης» μεταξύ καταδήλωσης και αναφοράς και ασπαζόμασταν τη θέση που θέλει την καταδήλωση να άπτεται του ευρύτερου φιλοσοφικού ζητήματος της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας, τότε αναπόφευκτα θα οδηγούμασταν στη σύλληψη των συνδηλώσεων με όρους διακριτικών ιδιοτήτων ή γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν τα καταδηλούμενα. Σε αυτή την περίπτωση θα ήμασταν υποχρεωμένοι να παραδεχθούμε ότι το σημείο «όχι απλώς κατονομάζει, **δηλώνει** (denotes) ένα στοιχείο της εμπειρίας, αλλά ταυτόχρονα παρέχει τις πληροφορίες για αυτό, καθώς το ταξινομεί, το κατατάσσει μέσα σε μια τάξη βάσει ορισμένων χαρακτηριστικών τα οποία **«υποδηλώνει»** (connotes), δηλαδή τα αποδίδει σ’

⁷³ Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*, σελ. 1467.

⁷⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 67.

αυτό το στοιχείο ως μέλος της τάξης»⁷⁵. Η συνδήλωση, δηλαδή, εκλαμβάνεται εδώ ως τρόπος απόδοσης ή παράστασης του καταδηλούμενου, κάτι το οποίο φέρνει στο νου τις απόψεις του Frege περί *σημασίας* και *αναφοράς* στο κλασικό άρθρο του με τίτλο *Über Sinn und Bedeutung*⁷⁶. Ο συγκεκριμένος τρόπος σύλληψης της συνδήλωσης, όπως μάς υπενθυμίζουν οι Ogden και Richards στο μνημειώδες έργο τους με τίτλο *The meaning of meaning*, ανάγεται στον βρετανό φιλόσοφο John Stuart Mill⁷⁷ και έχει έκτοτε βρει πρόσφορο έδαφος όχι μόνο στη Λογική και στη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά και εντός της επικράτειας της γλωσσολογίας – και δη της λεξικολογίας και της σημασιολογίας.

Οι Charles K. Ogden και Ivor Armstrong Richards ήταν, ίσως, από τους πρώτους που άσκησαν κριτική στην προσέγγιση της συνδήλωσης ως συνόλου διακριτικών γνωρισμάτων ή ιδιοτήτων, επισημαίνοντας σχετικά: «...properties are not to be found by themselves anywhere; they are fictitious or nominal entities which we are led to feign through the influence of the bad analogy by which we treat certain parts of our symbols as though they were self-complete symbols»⁷⁸. Εκείνος, πάντως, που πρότεινε έναν ουσιωδώς διαφορετικό τρόπο θεώρησης της συνδήλωσης –εντάσσοντας τη μελέτη της ρητά στο χώρο της σημειωτικής– ήταν

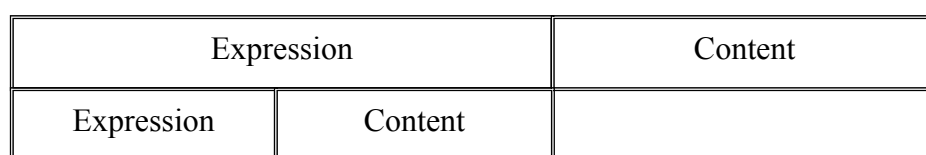
⁷⁵ Β. ΜΟΤΣΙΟΥ, *Στοιχεία λεξικολογίας*, σελ. 120. Οι επισημάνσεις είναι της συγγραφέως.

⁷⁶ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 7: «It is natural, now, to think of there being connected with a sign (name, combination of words, letter), besides that to which the sign refers, which may be called the reference of the sign, also what I should like to call the sense of the sign, wherein the mode of presentation is contained».

⁷⁷ Βλ. C.K. OGDEN / I.A. RICHARDS, *The meaning of meaning*, σελ. 187-188: «The term Connotation has been adopted by those logicians who follow Mill in the practice of discussing as though they were primary and paramount two senses in which a symbol may be said to mean: (1) It means the set of things to which it can be correctly applied; and the members of this set are said to be denoted or indicated by the word, or to be its denotation. (2) It means the properties used in determining the application of a symbol, the properties in virtue of which anything is a member of the set which is the denotation; these properties are said to be the connotation of a symbol, or sometimes simply its meaning. The relation of denotation to connotation has been conveniently summed up as follows: The connotation of a word determines its denotation...».

⁷⁸ C.K. OGDEN / I.A. RICHARDS, *The meaning of meaning*, σελ. 188. Σε δική μας μετάφραση: «...οι ιδιότητες δεν υπάρχουν αυτές καθαυτές πουθενά· είναι φανταστικές ή επονομαστικές οντότητες, τις οποίες επινοούμε υπό την επίδραση εκείνης της κακής αναλογίας, εξαιτίας της οποίας εκλαμβάνουμε ορισμένα μέρη των συμβόλων μας ως αυτοτελή σύμβολα».

ο Louis Hjelmslev. Στο έργο του *Prolegomena to a theory of language*, ο δανός γλωσσολόγος έγραφε: «It still remains, through a final broadening of our horizon, to indicate that there are also semiotics whose expression plane is a semiotic and semiotics whose content plane is a semiotic. The former we shall call *connotative semiotics*, the latter *metasemiotics*»⁷⁹. Την ιδέα περί συνδηλωτικών σημειωτικών συστημάτων ο Eco την έχει απεικονίσει ως ακολούθως⁸⁰:

Σχήμα 1.4

Ο Roland Barthes, από την πλευρά του, διατυπώνει την ανωτέρω σύλληψη των συνδηλωτικών συστημάτων από τον Hjelmslev με όρους *συστημάτων σημασιοδότησης* (*systems of signification*), δηλαδή κατ' ουσίαν με όρους σημειακών συναρτήσεων, αφού, όπως εξηγεί ο γάλλος σημειολόγος, ένα τέτοιο σύστημα σημασιοδότησης «περιλαμβάνει ένα επίπεδο έκφρασης (E) και ένα επίπεδο περιεχομένου (C) και (...) συμπίπτει με τη σχέση (R) των δύο επιπέδων: ERC»⁸¹. Στην περίπτωση, λοιπόν, της συνδήλωσης έχουμε να κάνουμε με δύο συστήματα σημασιοδότησης (ERC), όπου το πρώτο γίνεται το επίπεδο έκφρασης του δευτέρου και αμφότερα τα εν λόγω συστήματα συγκροτούν ένα ευρύτερο

⁷⁹ L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language*, σελ. 115. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Απομένει να επισημάνουμε, μέσω μιας τελευταίας διεύρυνσης του ορίζοντά μας, ότι υπάρχουν σημειωτικά συστήματα, των οποίων το επίπεδο έκφρασης είναι κάποιο άλλο σημειωτικό σύστημα, και σημειωτικά συστήματα που αντίστοιχα έχουν ως επίπεδο περιεχομένου κάποιο άλλο σημειωτικό σύστημα. Τα μεν θα τα ονομάσουμε *συνδηλωτικά σημειωτικά συστήματα* και τα δε *μετασημειωτικά συστήματα*».

⁸⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 55.

⁸¹ R. BARTHES, *Elements of semiology*, σελ. 89. Η μετάφραση είναι δική μας.

σύνθετο σύστημα σημασιοδότησης, το οποίο μπορεί να συμβολιστεί ως (ERC)RC και απεικονίζεται ως εξής⁸²:

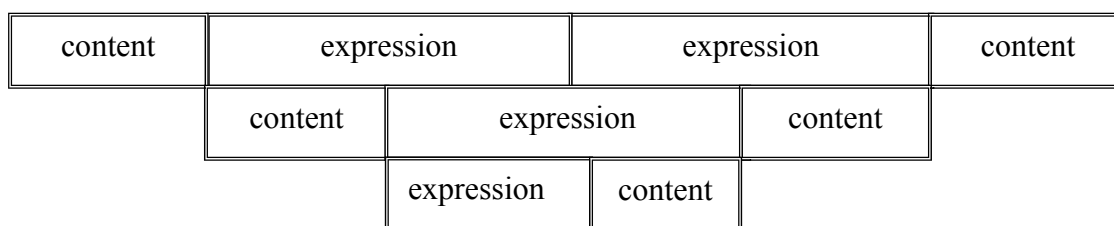
Σχήμα 1.5

Αυτή η προσέγγιση της συνδήλωσης μοιράζεται με την προηγούμενη –περί διακριτικών γνωρισμάτων– ένα κοινό στοιχείο: αμφότερες συναρτούν τη συνδήλωση προς την καταδήλωση. Από την άλλη πλευρά, όμως, η προσέγγιση του Hjelmsten διαφέρει ως προς το ότι εντοπίζει τη διάκριση μεταξύ συνδήλωσης και καταδήλωσης στο επίπεδο της λειτουργίας των κωδίκων και την αποτυπώνει με όρους σημειακών συναρτήσεων. Αυτό της δίνει το πλεονέκτημα να μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιαδήποτε περίπτωση σημειωτικού φαινομένου και όχι μόνο στα γλωσσικά φαινόμενα. Επιπρόσθετα, επιτρέπει να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στον κοινωνικό και διυποκειμενικό χαρακτήρα των συστημάτων σημασιοδότησης, εξεταζόμενων είτε ως προς την καταδηλωτική είτε ως προς τη συνδηλωτική τους διάσταση. Και, εν τέλει, μας παρέχει μια εγγύτερη προσέγγιση της πραγματικής φύσης των καταδηλωτικών και συνδηλωτικών συστημάτων, αποσαφηνίζοντας –προς άρση οποιωνδήποτε παρερμηνειών και διχογνωμιών του παρελθόντος– ότι η διαφορά μεταξύ καταδηλώσεων και συνδηλώσεων δεν αφορά τη σταθερότητά τους, αλλά απορρέει από κωδικευτικές συμβάσεις: «...the difference between denotation and connotation is only due to a coding convention, irrespective of the fact that connotations are frequently less stable than denotations: the stability concerns the force and the duration of the coding convention, but once the convention has been established, the connotation

⁸² Βλ. ό.π.

is the stable functive of a sign-function of which the underlying functive is another sign-function»⁸³.

Επιστρέφοντας στο παράδειγμα με το πρότυπο του υδατοφράκτη, αν υποθέσουμε ότι ο μηχανικός έχει εκπαιδευθεί έτσι ώστε κάθε φορά που η στάθμη των υδάτων στη λεκάνη απορροής φτάνει σε επικίνδυνο επίπεδο, εκείνος να προβαίνει σε εκκένωσή της, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο σημειακός φορέας θα καταδηλώνει τη «στάθμη κινδύνου» και θα συνδηλώνει την «εκκένωση»⁸⁴. Και αν, περαιτέρω, ο μηχανικός είχε διδαχθεί ότι «στάθμη κινδύνου» σημαίνει «πραγματική πλημμύρα», τότε θα είχαμε ένα επιπρόσθετο σύστημα εν σχέσει προς το πρώτο, καταδηλωτικό σύστημα και θα οδηγούμασταν σε ένα σχήμα σαν το ακόλουθο⁸⁵:

Σχήμα 1.6

Εννοείται πως με τον ανωτέρω καταδηλωτικό κώδικα θα μπορούσαν να συνδεθούν περισσότεροι από δύο συνδηλωτικοί κώδικες. Αυτό εξαρτάται από τις ισχύουσες κωδικευτικές συμβάσεις μεταξύ των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή διαδικασία, αλλά και από τις εκάστοτε περιστάσεις χρήσης της

⁸³ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 56. Σε δική μας μετάφραση: «...η διαφορά μεταξύ καταδήλωσης και συνδήλωσης οφείλεται μόνο σε μια κωδικευτική σύμβαση, παρά το γεγονός ότι οι συνδηλώσεις είναι συνήθως λιγότερο σταθερές από τις καταδηλώσεις: η σταθερότητα αφορά την ισχύ και τη διάρκεια της κωδικευτικής σύμβασης, αφ' ης στιγμής όμως η σύμβαση εδραιωθεί, η συνδήλωση αποτελεί σταθερό όρο μιας σημειακής συνάρτησης που έχει ως υποκείμενο όρο μιαν άλλη σημειακή συνάρτηση».

⁸⁴ Βλ. ό.π.

⁸⁵ Βλ. ό.π.

γλώσσας. Το συμπέρασμα, στο οποίο μπορούμε να αχθούμε κατόπιν των μέχρι στιγμής διαμειφθέντων περί συνδήλωσης, είναι ότι οι κώδικες παρέχουν τις συνθήκες για την πολύπλοκη αλληλενέργεια μεταξύ σημειακών συναρτήσεων και, ως εκ τούτου, επιτρέπουν την εδραίωση κωδίκων επί τη βάσει ήδη υπαρχόντων κωδίκων. Τους κώδικες εκείνους, τους οποίους ονομάσαμε συνδηλωτικούς, ο Eco τους αποκαλεί «υποκώδικες» (subcodes), ακριβώς λόγω του ότι ερείδονται σε άλλους, βασικότερους κώδικες⁸⁶.

Εγκαταλείποντας, τώρα, τη στοιχειώδη κατάσταση επικοινωνίας του προτύπου του υδατοφράκτη και επιστρέφοντας στην επικράτεια των φυσικών γλωσσών, μπορούμε –χάρη στην εμπειρία μας ως χρηστών μιας ή περισσότερων φυσικών γλωσσών– να αποφανθούμε με βεβαιότητα ότι η συνδήλωση όχι μόνο δεν συνιστά περιστασιακό γλωσσικό φαινόμενο, αλλά, αντιθέτως, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη χρήση της γλώσσας. Θα ήταν ίσως περιττό να υπενθυμίσουμε ότι πίσω από πλήθος γλωσσικών εκφράσεων εκτείνονται ολόκληρα δίκτυα υποκωδίκων. Στην ελληνική γλώσσα, επί παραδείγματι, οι σημειακοί φορείς «κόκκινος» και «δεξιός» εμφανίζουν ένα σεβαστό αριθμό συνδηλώσεων, ορισμένες εκ των οποίων έχουν εδραιωθεί μέσω κωδικευτικών συμβάσεων με τέτοια ισχύ και διάρκεια, που αποτελούν πλέον αναπόσπαστα στοιχεία των οικείων λημμάτων στα λεξικά της ελληνικής γλώσσας⁸⁷. Εκείνο που συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις ή μάλλον –για να ακριβολογούμε– εκείνο που συμβαίνει εν γένει στη γλώσσα, είναι ότι οι διάφορες γλωσσικές εκφράσεις εισέρχονται ως όροι σε περισσότερες από μια σημειακές συναρτήσεις, οι οποίες ασφαλώς αντιστοιχούν σε διαφορετικούς κώδικες και υποκώδικες. Συνεπώς, στην πραγματικότητα κάθε μεμονωμένος σημειακός φορέας μεταφέρει συνήθως πολλά συνυφασμένα μεταξύ τους περιεχόμενα: «...usually a single sign-vehicle conveys

⁸⁶ Βλ. ό.π.

⁸⁷ Βλ. ενδεικτικά Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*, λήμματα «κόκκινος» και «δεξιός», σελ. 730 και 338-339, αντίστοιχα.

many intertwined contents and therefore what is commonly called a ‘message’ is in fact a *text* whose content is a multilevelled *discourse*»⁸⁸.

Η ανωτέρω περιγραφή της σχέσης μεταξύ καταδηλώσεων και συνδηλώσεων – καθώς, βέβαια, και ο χαρακτηρισμός των κωδίκων που παράγουν τις συνδηλώσεις ως υποκωδίκων– δημιουργεί ενδεχομένως την εντύπωση ότι οι συνδηλώσεις συναρτώνται προς τις καταδηλώσεις βάσει μιας αυστηρά ιεραρχικά δομημένης σχέσης, στην οποία τον πρωταρχικό ρόλο επιτελούν οι καταδηλώσεις. Με άλλα λόγια, η προηγηθείσα ανάλυση περί συνδηλώσεων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποδίδει στη συνδήλωση υποδεέστερο ρόλο. Μια τέτοια θέση, ωστόσο, θα ήταν παντελώς εσφαλμένη και θα αδυνατούσε να αποτυπώσει με ορθότητα και ακρίβεια τον πραγματικό χαρακτήρα της πράξης της σημείωσης. Έχουμε ήδη υπαινιχθεί την αντίθεσή μας σε τέτοιες απόψεις κάνοντας λόγο –στην προηγούμενη παράγραφο– περί άρρηκτης σύνδεσης των συνδηλωτικών φαινομένων με τη χρήση της γλώσσας. Ένας τέτοιος υπαινιγμός, όμως, δεν αρκεί για να αναιρεθεί η άποψη περί πρωταρχικότητας των καταδηλωτικών σχέσεων. Είναι γεγονός ότι η συνδήλωση εμφανίζεται πάντοτε ως ένα δεύτερο σύστημα σήμανσης εν συγκρίσει προς την καταδήλωση, που εκλαμβάνεται σταθερά ως πρότερο των συνδηλώσεων σύστημα σήμανσης. Εντούτοις, το δεύτερο σύστημα δεν «υπάγεται» στο πρώτο –όπως επιπόλαια θα μπορούσε να συναγάγει κανείς από την προηγούμενη συζήτηση–, αλλά το κάνει εργαλείο του μετατρέποντάς το σε έκφραση του δικού του περιεχομένου⁸⁹. Το δε πλήθος των διαθέσιμων εργαλείων για την παραγωγή συνδηλωτικών φαινομένων είναι απείρως μεγαλύτερο από εκείνο που προσφέρεται για την παραγωγή καταδηλωτικών φαινομένων⁹⁰. Στην πραγματικότητα «η συνδήλωση εισβάλλει σε ολόκληρο το

⁸⁸ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 57. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...συνήθως ένας σημειακός φορέας μεταφέρει πολλά συνυφασμένα μεταξύ τους περιεχόμενα και, συνεπώς, εκείνο που συχνά καλείται “μήνυμα” αποτελεί στην πραγματικότητα ένα κείμενο, του οποίου το περιεχόμενο είναι ένας πολύπτυχος λόγος».

⁸⁹ Βλ. M. G. de ÁVILA, *Κριτική σημειωτική και κριτική της κουλτούρας*, σελ. 195.

⁹⁰ Βλ. M. G. de ÁVILA, *Κριτική σημειωτική και κριτική της κουλτούρας*, σελ. 188.

δίκτυο της γλώσσας, κατά τέτοιο τρόπο που το συνδηλωτικό μπορεί να χρησιμοποιήσει ως υπέρεισμα το σύνολο του γλωσσικού υλικού»⁹¹. Η δημιουργική ισχύς των συνδηλωτικών συστημάτων είναι τέτοια που σε ορισμένες περιπτώσεις –δηλαδή, σε συγκεκριμένα κείμενα– τους επιτρέπει να αφομοιώσουν οποιοδήποτε καταδηλωτικό στοιχείο των σημείων⁹². Εξετάζοντας, λοιπόν, προσεκτικότερα τα σημειωτικά φαινόμενα –και ειδικότερα τα γλωσσικά φαινόμενα εν προκειμένω– παρατηρούμε ότι η υποτιθέμενη πρωταρχικότητα των καταδηλωτικών συστημάτων υποχωρεί μπροστά στη δημιουργική ισχύ των συνδηλώσεων και στην κραταιά θέση που αυτές κατέχουν στο γλωσσικό στερέωμα. Τις συγκεκριμένες παρατηρήσεις θα πρέπει να τις έχουμε πάντοτε κατά νου, όταν κάνουμε λόγο για κώδικες και υποκώδικες, προκειμένου να αποφύγουμε ατυχείς συνδηλώσεις του όρου «υποκώδικας» που παραπέμπουν σε έναν επικουρικό ρόλο των υποκωδίκων έναντι του ρόλου που επιτελούν οι καταδηλωτικοί κώδικες.

Κατόπιν των ανωτέρω διαπιστώσεων, απ' αφορμή της διερεύνησης της σχέσης μεταξύ καταδήλωσης και συνδήλωσης, κρίνεται στο σημείο αυτό αναγκαίο να κάνουμε μια παρέκβαση, προκειμένου να γίνουν μερικές επισημάνσεις που αφορούν τη γενικότερη συζήτηση περί κωδίκων και σημειακών συναρτήσεων. Μία από τις μέχρι τώρα βασικές μας παραδοχές, αναφορικά με τη λειτουργία των κωδίκων, είναι ότι οι κώδικες παρέχουν τις οδηγίες και τους κανόνες συσχέτισης μεταξύ των όρων μιας σημειακής συνάρτησης – μεταξύ, δηλαδή, των στοιχείων του επιπέδου έκφρασης και του επιπέδου περιεχομένου. Η συγκεκριμένη θέση, όμως, έτσι όπως διατυπώθηκε, δεν αποσαφηνίζει τη φύση των προρρηθέντων κανόνων και οδηγιών. Θα μπορούσε, ίσως, να ισχυριστεί κάποιος ότι η μέχρι τώρα ανάλυσή μας αφήνει να διαφανεί μια εικόνα που παρουσιάζει τη γλώσσα ως πεπερασμένο σύστημα που διέπεται από παγιωμένους και αμετάβλητους

⁹¹ Ο.π.

⁹² Βλ. M. G. de ÁVILA, *Κριτική σημειωτική και κριτική της κουλτούρας*, σελ. 201.

συσχετιστικούς κανόνες, οι οποίοι εφαρμόζονται επί των όρων των σημειακών συναρτήσεων. Μια τέτοια εικόνα, βέβαια, βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση προς την πραγματική δημιουργική δύναμη της γλώσσας ή –ορθότερα– προς τη δημιουργικότητα που επιδεικνύει ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας τη γλώσσα. Θεωρούμε ότι έχουμε ήδη εκφράσει την αντίθεσή μας –σε συγκεκριμένα σημεία των προηγούμενων παραγράφων– στην άποψη εκείνη που εκλαμβάνει τη γλώσσα ως πεπερασμένο σύστημα που διέπεται από παγιωμένους κανόνες. Η τοποθέτησή μας, επί παραδείγματι, έναντι του ζητήματος της εξάρτησης ή μη του νοήματος των γλωσσικών εκφράσεων από το πλαίσιο της χρήσης τους, καθώς και τα σχόλιά μας περί της μεταβατικής φύσης των σημειακών συναρτήσεων και περί του δυναμικού χαρακτήρα των σημειωτικών φαινομένων, εξυπηρετούσαν ακριβώς αυτόν το σκοπό.

Για να καταδειχθεί, όμως, ο δυναμικός χαρακτήρας της γλώσσας, δεν αρκεί η προσφυγή στην εμπειρία μας ως χρηστών της γλώσσας, ούτε οι διαπιστώσεις περί δημιουργικού χαρακτήρα των φυσικών γλωσσών· οι ειρημένες διαπιστώσεις τείνουν, ούτως ή άλλως, να περάσουν στη σφαίρα της κοινοτοπίας. Για να εξακριβώσουμε το πραγματικό status των γλωσσικών κωδικευτικών κανόνων, θα πρέπει να εξετάσουμε τη γλώσσα υπό το φως της διαδικασίας του ιστορικού γίνεσθαι. Θα πρέπει να εντάξουμε, δηλαδή, τη μελέτη της γλώσσας στο ούτως ειπείν φυσικό της πλαίσιο. Αφ' ης στιγμής αντιμετωπίσουμε τα γλωσσικά φαινόμενα υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, θα ανακαλύψουμε μια «διαρκή αναπαραγωγή εξελικτικών γλωσσικών κανόνων»⁹³, οι οποίοι, όπως κάθε κοινωνικός κανόνας, «αλλάζουν, αλλάζει ο υποχρεωτικός τους χαρακτήρας, όπως αλλάζει επίσης η ευρύτητα του κοινωνικού τους βεληνεκούς, ο βαθμός της κοινωνικής σημασίας τους που καθορίζεται από το βαθμό προσέγγισης με τη βάση κ.ο.κ.»⁹⁴. Στην αναφερθείσα εξελικτική διαδικασία η γλώσσα εμφανίζεται

⁹³ Β. Ν. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 161.

⁹⁴ Β. Ν. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 163.

πάντοτε συνυφασμένη με το ιδεολογικό της περιεχόμενο και για τον λόγο αυτόν «εμφανίζεται πάντα γεμάτη από ένα περιεχόμενο και μια σημασία που καθορίζονται από το πραγματολογικό πλαίσιο ή την ιδεολογία»⁹⁵. Η γλώσσα, λοιπόν, όπως παρατηρεί με γλαφυρό τρόπο ο Βαλεντίν Νικολάγιεβιτς Βολοσίνοφ, δεν μεταβιβάζεται, αλλά συνεχίζει την εξελικτική της πορεία⁹⁶ μέσα στη ροή του ιστορικού γίνεσθαι, ευρισκόμενη σε μίαν ατέρμονη αλληλεπίδραση με αυτό. Σε αυτή δε τη βαθύτατα κοινωνική της λειτουργία, θεμελιώνεται κατ' ουσίαν η δυναμική και δημιουργική της φύση.

⁹⁵ Β. Ν. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 170. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁹⁶ Βλ. Β. Ν. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 191.

1.2.2 Υπερκωδίκευση και υποκωδίκευση

Η ένταξη της μελέτης του γλωσσικού φαινομένου στο ευρύτερο πλαίσιο του ιστορικού γίνεσθαι καταδεικνύει τη δεσπόζουσα εξελικτική του διάσταση υποδεικνύοντάς μας, ταυτόχρονα, ότι η θεώρηση της γλώσσας ως παγιωμένου συστήματος συμβατικών κανόνων στην καλύτερη περίπτωση αποτελεί ένα ατυχές μεθοδολογικό εύρημα που όχι μόνο δεν επεκτείνει την επιστημονική γνώση σε ανεξερεύνητες περιοχές του γλωσσικώς επιστητού, αλλά αντιθέτως ωθεί στον αναπόφευκτο εγκλωβισμό τού πολυδιάστατου φαινομένου της γλώσσας στο ασφυκτικό πλαίσιο ενός άκαμπτου μεθοδολογικού προτύπου. Ωστόσο, για τους σκοπούς της παρούσας διερεύνησης της γλώσσας ως κώδικα έχει ενδιαφέρον να σκιαγραφήσουμε, έστω, το γενικό σχήμα της διαρκούς αναπαραγωγής γλωσσικών κανόνων που αναφέρθηκε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου. Πιο συγκεκριμένα εδώ θα μας απασχολήσει η εξελικτική διάσταση της γλώσσας εξεταζόμενη υπό το πρίσμα της θεωρίας των κωδίκων. Στο κεφάλαιο 1.1.1, κατά την εξέταση των βασικών χαρακτηριστικών των κωδίκων-Σ, και ειδικότερα όσον αφορά τους σημασιακούς κώδικες-Σ, διαπιστώθηκε ότι τα σημασιακά πεδία εμφανίζουν την ιδιότητα της διαρκούς μεταβολής, αποκαλύπτοντας έτσι τον αμιγώς δυναμικό τους χαρακτήρα. Για να είμαστε, πάντως, ακριβείς στις διατυπώσεις μας, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η υπό συζήτηση ιδιότητα χαρακτηρίζει στην πραγματικότητα ολόκληρο τον σημασιακό χώρο, ο οποίος, ακριβώς λόγω της μεταβατικής φύσης του, αφενός μεν δεν δύναται να καταταμηθεί σε αυστηρά οριοθετημένα επιμέρους πεδία, αφετέρου δε συμπαρασύρει στην εξελικτική του πορεία τους κώδικες, επιβάλλοντας ταυτόχρονα την αναγκαιότητα μιας συνεχούς *επιπλέον κωδίκευσης (extra-coding)*⁹⁷.

Οι επιπλέον κωδικεύσεις εντάσσονται στα πλαίσια του απαγωγικού συλλογισμού, ενός είδους συνθετικού συμπερασμού δηλαδή, ο οποίος

⁹⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 129.

εφαρμόζεται κάθε φορά που τα διαθέσιμα δεδομένα ή οι υφιστάμενες περιστάσεις δεν εμπίπτουν σε κάποια ήδη κωδικευμένη περιοχή τού σημειωτικού σύμπαντος. Πρόκειται συνήθως για περιπτώσεις απρόβλεπτων ή εξαιρετικά σύνθετων περιστάσεων που συγκροτούν ένα πλέγμα επιπρόσθετων σημειωτικών παραγόντων⁹⁸, οι οποίοι, προκειμένου να ερμηνευθούν, απαιτούν επιπλέον κωδικεύσεις. Οι επιπλέον κωδικεύσεις ακολουθούν δύο κύριες κατευθύνσεις. Η πρώτη κατεύθυνση συνίσταται στην επέκταση ενός ήδη εδραιωμένου κώδικα μέσω της προσθήκης ενός νέου κανόνα. Δεδομένου, δηλαδή, ενός συνόλου περιστάσεων που συνθέτουν ένα πλέγμα επιπρόσθετων σημειωτικών παραγόντων, το ερμηνεύον υποκείμενο προτείνει επί τη βάση ενός προϋπάρχοντος κανόνα έναν νέο κανόνα. Ο προταθείς κανόνας θεωρείται ότι διέπει μια σπανιότερη εφαρμογή τού προϋπάρχοντος. Η δε κίνηση αυτή αποτελεί περίπτωση *υπερκωδίκευσης (overcoding)*⁹⁹. Όταν μια πράξη υπερκωδίκευσης αποκτήσει – κατά το μάλλον ή ήττον – ευρύτερη αποδοχή, τότε παράγεται ένας *υποκώδικας* και η υπερκωδίκευση χάνει πλέον τη δημιουργική της ορμή, με την οποία εμφανίστηκε αρχικά στην επικράτεια της σημείωσης. Ωστόσο, οι υπερκωδικευμένες οντότητες βρίσκονται συνήθως στο μεταίχμιο μεταξύ σύμβασης και καινοτομίας¹⁰⁰.

Στο σημείο αυτό, επ’ ευκαιρία της αναφοράς σε συμβάσεις, χρειάζεται να κάνουμε ένα γενικότερο σχόλιο για την ισχύ υποκωδίκων και κωδίκων. Η ευρύτητα της αποδοχής ενός οποιουδήποτε κώδικα –ή υποκώδικα– δεν συναρτάται, κατ’ ανάγκην, ευθέως ανάλογα προς την ισχύ ή τη διάρκεια του. Θα λέγαμε, μάλιστα, ότι η σχέση αυτή τείνει συχνά να εμφανίζεται ως αντιστρόφως ανάλογη. Δηλαδή, παρατηρούνται συχνά περιπτώσεις κωδίκων που τυγχάνουν της αποδοχής των μελών μιας μεμονωμένης κοινωνικής ομάδας και οι οποίοι

⁹⁸ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 130.

⁹⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 133.

¹⁰⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 134.

επιδεικνύουν ταυτόχρονα εξαιρετικά μεγάλη ισχύ ή διάρκεια στον χρόνο. Μια πιθανή εξήγηση για το φαινόμενο αυτό έγκειται στο ότι οι κώδικες λειτουργούν, εκτός των άλλων, και ως παράγοντες συνοχής των ομάδων. Ο συγκεκριμένος ρόλος τους, μάλιστα, δεν είναι καθόλου δευτερεύουσας σημασίας. Όσον αφορά, βέβαια, την ίδια την έννοια της ευρύτητας αποδοχής, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι συνιστά ένα μάλλον σχετικό μέγεθος, εξαρτώμενο άμεσα από το εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς. Αν, επί παραδείγματι, εξετάσουμε την ευρύτητα αποδοχής ενός δεδομένου κώδικα σε κάποιο απομονωμένο ορεινό χωριό, τότε προφανώς θα κρίνουμε τον εν λόγω κώδικα ευρύτατα αποδεκτό αν ανακαλύψουμε ότι χρησιμοποιείται απαρέγκλιτα από τη συντριπτική πλειονότητα του τοπικού πληθυσμού. Όμως, εν σχέσει προς τον συνολικό πληθυσμό της χώρας, στην οποία ανήκει το προαναφερθέν χωριό, ο υπό εξέταση κώδικας θα θεωρηθεί ότι τυγχάνει εξαιρετικά περιορισμένης αποδοχής, επιδεικνύοντας, εντούτοις, ιδιαίτερη ισχύ.

Κατόπιν της παρέκβασης αυτής επιστρέφουμε στο ζήτημα των επιπλέον κωδικεύσεων, για να εξετάσουμε τη δεύτερη κατεύθυνση που συνήθως ακολουθεί μία επιπλέον κωδίκευση. Αν στην περίπτωση της υπερκωδίκευσης είχαμε επέκταση ήδη εδραιωμένων κωδίκων και, περαιτέρω, ενδεχόμενη δημιουργία υποκωδίκων, στην *υποκωδίκευση (undercoding)* –στη δεύτερη οδό, μέσω της οποίας μπορούμε να φτάσουμε σε επιπλέον κωδικεύσεις– συμβαίνει κάτι εντελώς διαφορετικό. Εδώ οι επιπρόσθετοι σημειωτικοί παράγοντες υπάγονται σε έναν υπό διαμόρφωση κώδικα. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για προφανή περίπτωση ασαφούς κωδίκευσης, για μια «δοκιμαστική υποθετική κίνηση» –κατά τη διατύπωση του Eco¹⁰¹– από μη υπάρχοντες κώδικες σε εν δυνάμει κώδικες. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν έχουμε να κάνουμε με *ex nihilo* διαμόρφωση νέων κωδίκων. Στην υποκωδίκευση το ερμηνεύον υποκείμενο επιλέγει τους κανόνες, στους οποίους θα υπαγάγει τα

¹⁰¹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 135.

δεδομένα του από μια σειρά ήδη υπάρχοντων κανόνων που θέτει στη διάθεσή του η τρέχουσα εμπειρική γνώση για τον κόσμο¹⁰².

Η υπερκωδίκευση και η υποκωδίκευση, λοιπόν, αποτελούν τους κύριους τρόπους, με τους οποίους οι χρήστες της γλώσσας, και των λοιπών σημειωτικών συστημάτων, προβαίνουν σε επιπλέον κωδικεύσεις. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει επ' ουδενί λόγω ότι οι προρρηθείσες κινήσεις, στο πλαίσιο του απαγωγικού συλλογισμού, αποτελούν σημειωτικές διαδικασίες έκτακτου χαρακτήρα. Στη γλώσσα, επί παραδείγματι, το σύνολο των κανόνων ύφους και ρητορικής αποτελεί περίπτωση υπερκωδίκευσης¹⁰³. Εξάλλου, τα όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο εν σχέσει προς τη συνδήλωση και τους υποκώδικες –και τη δεσπόζουσα θέση τους στη γλώσσα– αρκούν για να καταδείξουν ότι οι υπερκωδικευτικές κινήσεις συνιστούν συνηθέστατο φαινόμενο εντός της γλωσσικής επικράτειας, αφ' ης στιγμής η υπερκωδίκευση αναγνωρίζεται ως γενεσιουργός παράγοντας των υποκωδίκων. Ανάλογη σπουδαιότητα για τη γλώσσα έχει και η υποκωδίκευση. Αρκετές από τις ερμηνευτικές μας κινήσεις στο πλαίσιο ενός μεμονωμένου κειμένου ή ακόμα και ενός ολόκληρου δικτύου κειμένων απορρέουν συχνά από υποκωδικεύσεις, βάσει των οποίων επιχειρούμε να συνδέσουμε διάφορα κειμενικά δεδομένα υπάγοντάς τα σε κάποιον κειμενικό ή διακειμενικό κανόνα, τον οποίο έχουμε επιλέξει ως τον πλέον εύλογο από μια σειρά διαθέσιμων συμβατικών κειμενικών ή διακειμενικών κανόνων.

Στην πράξη είναι αρκετές φορές εξαιρετικά δύσκολο να διακρίνουμε με σαφήνεια ανάμεσα στην υπερκωδίκευση και την υποκωδίκευση. Υπάρχουν περιπτώσεις επιπλέον κωδικεύσεων που φαίνεται να απορρέουν από ένα σύνθετο πλέγμα απαγωγικών συλλογισμών, οι οποίοι εμφανίζουν ταυτόχρονα υπερκωδικευτικά και υποκωδικευτικά στοιχεία. Αυτό το γεγονός, πάντως, δεν θα

¹⁰² Βλ. Ο. ΕΚΟ, *Τα όρια της ερμηνείας*, σελ. 296.

¹⁰³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 133.

πρέπει να μας αποτρέπει από τη διάκριση μεταξύ υπερκωδικεύσεων και υποκωδικεύσεων για μεθοδολογικούς σκοπούς, ούτε βέβαια αναιρεί τον κομβικό ρόλο τους στην εξελικτική διαδικασία των γλωσσικών κανόνων. Εκείνο, ωστόσο, που θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα είναι ότι οι διαπιστώσεις που προέκυψαν από τη μελέτη των επιπλέον κωδικεύσεων επικυρώνουν την παραδοχή ότι η γλωσσική εξέλιξη είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την κοινωνική εξέλιξη. Διότι είναι προφανές ότι η ανάγκη για επιπλέον κωδικεύσεις δεν τίθεται παρά υπό την πίεση πραγματικών περιστάσεων, οι οποίες ωθούν σε εξέλιξη της γλώσσας παράλληλα με τη διαδικασία του κοινωνικού γίνεσθαι.

Η προηγηθείσα εκ του σύνεγγυς εξέταση των σημειακών συναρτήσεων και των καταδηλωτικών και συνδηλωτικών φαινομένων, καθώς και η εστίαση στην εξελικτική διάσταση της γλώσσας –και η συνακόλουθη αποτύπωση της διάστασης αυτής με όρους μιας περί κωδίκων θεωρίας–, μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε μια σφαιρικότερη και πιο ρεαλιστική θεώρηση της γλώσσας ως κώδικα. Κατόπιν των μέχρις εδώ εκτεθέντων είμαστε σε θέση να έχουμε μια αναλυτικότερη άποψη για τη λειτουργία των γλωσσικών κωδίκων. Είμαστε σε θέση, με άλλα λόγια, να εκτιμήσουμε ακριβέστερα πώς οι γλωσσικοί κώδικες αναπτύσσουν τη συσχετιστική τους λειτουργία μέσα στη γλώσσα και πώς η λειτουργία αυτή καθορίζεται από τους κανόνες και τις οδηγίες που οι ίδιοι παρέχουν αναφορικά με το εκάστοτε πλαίσιο χρήσης της γλώσσας. Επιπλέον, διαθέτουμε μια σαφέστερη εικόνα για τη φύση των γλωσσικών κανόνων και είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε την εξελικτική πορεία που ακολουθούν με τα μέσα που μας παρέχει η θεωρία των κωδίκων.

Όσον αφορά, λοιπόν, τις συσχετίσεις μεταξύ των στοιχείων του επιπέδου έκφρασης της γλώσσας προς τα στοιχεία του επιπέδου περιεχομένου της, οφείλουμε πρωτίστως να αναγνωρίσουμε τον μεταβατικό τους χαρακτήρα. Οι γλωσσικές εκφράσεις δύνανται να εισέρχονται ως όροι σε διαφορετικές κάθε

φορά σημειακές συναρτήσεις και να συσχετίζονται προς διάφορα σύνολα πολιτισμικών μονάδων. Είναι δε αξιοσημείωτο πως κάθε γλωσσική έκφραση μπορεί σε δεδομένη επικοινωνιακή κατάσταση να αποτελέσει ταυτόχρονα όρο περισσότερων της μιας σημειακών συναρτήσεων, χάρη στις καταδηλωτικές και τις συνδηλωτικές σχέσεις που εδραιώνονται ως αποτέλεσμα της αλληλενέργειας μεταξύ διαφορετικών κωδίκων. Το γεγονός αυτό, μάλιστα, θα λέγαμε ότι αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση στη χρήση της γλώσσας, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε και από τα όσα αναφέρθηκαν πρωτύτερα για τις συνδηλώσεις. Οι σημειακές συναρτήσεις, συνεπώς, αποτελούν τα σημεία σύγκλισης κωδίκων διαφορετικής ισχύος και διάρκειας σε συνθήκες, οι οποίες καθορίζονται από το εκάστοτε υφιστάμενο πλαίσιο χρήσης. Ως εκ τούτου, οι χρήστες της γλώσσας, ως επικοινωνοί, δεν παράγουν απλώς μηνύματα –όπως ορίζει το κλασικό μοντέλο της επικοινωνιακής διαδικασίας–, αλλά κείμενα· το περιεχόμενο κάθε επικοινωνιακής πράξης είναι πάντοτε ένας *πολύπτυχος εκφερόμενος λόγος*¹⁰⁴. Οι δε κώδικες, οι οποίοι διέπουν τη λειτουργία των σημειακών συναρτήσεων, βρίσκονται σε κατάσταση διαρκούς μεταβολής: εμπλουτίζονται, επεκτείνονται, ενισχύονται ή εξασθενούν, αναδιαμορφώνονται ή εγκαταλείπονται και παραχωρούν τη θέση τους σε αναδυόμενους κώδικες. Με άλλα λόγια, ακολουθούν την ατέρμονη εξελικτική πορεία της γλώσσας που καθορίζεται από το κοινωνικοϊστορικό γίγνεσθαι.

Έπειτα από την ανωτέρω ανασύνθεση των μέχρι στιγμής πορισμάτων, θεωρούμε πως κρίνεται σκόπιμο να προβούμε στο σημείο αυτό στην υπεσχημένη τροποποίηση του ορισμού της γλώσσας ως κώδικα που παρατίθεται στο τέλος του κεφαλαίου 1.1. Στην αρχική του διατύπωση, ο εν λόγω ορισμός αντιμετώπιζε τη γλώσσα ως μεμονωμένο κώδικα. Είναι, ασφαλώς, προφανές ότι δεν μπορούμε πλέον να αποδεχθούμε μια τέτοια άποψη. Αντιθέτως, είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι: *Μία φυσική γλώσσα λειτουργεί ως δυναμικό σύστημα*

¹⁰⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 57.

αλληλένδετων κωδίκων, το οποίο συσχετίζει τα στοιχεία του επιπέδου έκφρασης – τις γλωσσικές εκφράσεις– προς τα στοιχεία του επιπέδου περιεχομένου –τις πολιτισμικές μονάδες– παρέχοντας, ταυτόχρονα, πλήθος οδηγιών και κανόνων αναφορικά με τις περιστάσεις ή το εν γένει πλαίσιο του εκφερόμενου λόγου· η εν λόγω συσχετιστική λειτουργία τελείται μέσω των σημειακών συναρτήσεων, των οποίων η δράση διέπεται από συμπλέγματα αλληλενεργούντων και διαρκώς μεταβαλλόμενων κωδίκων και υποκωδίκων.

1.3 Η μετάφραση ως ανακωδικευτική διαδικασία

Η θεώρηση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας συνιστά, όπως ήδη εξαρχής επισημάνθηκε, διαισθητική προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου. Βασίζεται στο κλασικό μοντέλο της επικοινωνιακής διαδικασίας – ειδικότερα στη μορφή, υπό την οποία το αποτύπωσε ο Shannon– και στη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα. Τόσο το γενικό επικοινωνιακό μοντέλο, όμως, όσο και οι περί γλωσσικών κωδίκων απόψεις και ισχυρισμοί δεν συνιστούν συγκροτημένο τρόπο θεώρησης των αντίστοιχων φαινομένων, αλλά μάλλον εμφανίζονται ως συνονθύλευμα κοινών τάσεων όσον αφορά την προσέγγιση των γλωσσικών και επικοινωνιακών ζητημάτων. Αυτή η πολυμορφία και η έλλειψη συστηματικότητας έχουν κληροδοτηθεί, αναπόφευκτα, και στη θεώρηση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας. Ακριβώς λόγω του μη συστηματικού της χαρακτήρα η εν λόγω θεώρηση έχει κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως και έχει επιστρατευθεί για την επίτευξη διαφορετικών, κάθε φορά, ερευνητικών και άλλων σκοπών.

Ο Jakobson υπήρξε, όπως έχει ήδη τονιστεί, ένας από τους πρώτους που υιοθέτησαν και αξιοποίησαν στις έρευνές τους τα διδάγματα της θεωρίας της πληροφορίας και τις θέσεις περί γλωσσικών κωδίκων. Δεν εκπλήσσει, συνεπώς, το γεγονός πως υπήρξε, ταυτόχρονα, ένας από τους πρώτους που αντιμετώπισαν τη μετάφραση ως ανακωδικευτική διαδικασία. Στο κλασικό πλέον δοκίμιό του με τίτλο *On linguistic aspects of translation* επικαλείται τις έννοιες του μηνύματος, του κώδικα και της ανακωδίκευσης, προκειμένου να διατυπώσει τη γνωστή διάκριση μεταξύ ενδογλωσσικής, διαγλωσσικής και διασημειωτικής μετάφρασης και να θίξει τα ζητήματα ισοδυναμίας που ανακύπτουν κατά τη μεταφραστική διαδικασία¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Βλ. R. JAKOBSON, *On linguistic aspects of translation*, σελ. 139.

Για τον ρώσο γλωσσολόγο κάθε φυσική γλώσσα αποτελείται από κωδικευμένες μονάδες¹⁰⁶. Στην περίπτωση της διαγλωσσικής μετάφρασης οι κωδικευμένες μονάδες των εκάστοτε δύο εμπλεκόμενων γλωσσών –της γλώσσας αφετηρίας και της γλώσσας άφιξης– δεν βρίσκονται σε σχέση πλήρους ισοδυναμίας. Αντιθέτως, η διαγλωσσική μετάφραση χαρακτηρίζεται πρωτίστως από την απουσία αμφιμονοσήμαντης αντιστοιχίας μεταξύ των κωδικευμένων μονάδων των εμπλεκόμενων φυσικών γλωσσών: «Most frequently (...) translation from one language into another substitutes messages in one language not for separate code-units but for entire messages in some other language. Such a translation is a reported speech; the translator recodes and transmits a message received from another source. Thus translation involves two equivalent messages in two different codes»¹⁰⁷. Τη δε ξεχωριστή σχέση ισοδυναμίας που αναπτύσσεται μεταξύ των μηνυμάτων της γλώσσας αφετηρίας και της γλώσσας άφιξης ο Jakobson την ονομάζει *ισοδυναμία εν διαφορά (equivalence in difference)*. Η διαγλωσσική μετάφραση, λοιπόν, κατά τον ρώσο γλωσσολόγο, εκτός από το ότι συγκαταλέγεται, μαζί με την ενδογλωσσική και τη διασημειωτική μετάφραση, στους τρόπους ερμηνείας ενός γλωσσικού σημείου, συνιστά παράλληλα ανακωδικευτική διαδικασία, η οποία θεσπίζει ισοδυναμίες εν διαφορά μεταξύ των κωδικευμένων στοιχείων των φυσικών γλωσσών.

Ανάλογες επιρροές παρατηρούνται και στη σκέψη του Nida, ο οποίος εκλαμβάνει τη μετάφραση ως γραμμική διαδικασία αποκωδίκευσης ενός μηνύματος εκπεμφθέντος στη γλώσσα αφετηρίας και ανακωδίκευσής του από τον

¹⁰⁶ Βλ. R. JAKOBSON, *Δύο απόψεις της γλώσσας και δύο τύποι αφασικών διαταραχών*, σελ. 34: «Τις μεμονωμένες λέξεις τις θεωρούμε κωδικοποιημένες μονάδες (...) Σε κάθε γλώσσα υπάρχουν επίσης κωδικοποιημένες ομάδες λέξεων που ονομάζονται *φράσεις*». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

¹⁰⁷ R. JAKOBSON, *On linguistic aspects of translation*, σελ. 139. Σε δική μας μετάφραση: «Πολύ συχνά (...) η μετάφραση από μια γλώσσα σε μιαν άλλη αντικαθιστά τα μηνύματα της μιας γλώσσας όχι με ξεχωριστές κωδικές μονάδες, αλλά με ολόκληρα μηνύματα σε κάποια άλλη γλώσσα. Μια τέτοια μετάφραση αποτελεί πλάγιο λόγο· ο μεταφραστής ανακωδικεύει και μεταδίδει ένα μήνυμα που έλαβε από κάποια άλλη πηγή. Η μετάφραση, συνεπώς, περιλαμβάνει δύο ισοδύναμα μηνύματα σε δύο διαφορετικές γλώσσες».

μεταφραστική σε μια διαφορετική γλώσσα – στη γλώσσα άφιξης. Το σχήμα 1.2, που παρατίθεται στο κεφάλαιο 1.1, απεικονίζει σχηματικά αυτήν ακριβώς την ιδέα. Ο Nida προσπάθησε, βέβαια, να εμπλουτίσει το σχήμα αυτό ενσωματώνοντας τον παράγοντα της πολιτισμικής πραγματικότητας¹⁰⁸. Ωστόσο, το μοντέλο του αδυνατεί να καταστήσει ευκρινή τον τρόπο, με τον οποίο οι φυσικές γλώσσες λειτουργούν ως κώδικες και το πώς αλληλεπιδρούν οι κώδικες αυτοί με την πολιτισμική πραγματικότητα. Είναι προφανές ότι ο τρόπος, με τον οποίο αντιμετωπίζει όχι μόνο τη μετάφραση, αλλά και την ανθρώπινη επικοινωνία εν γένει, είναι εξαιρετικά αφηρημένος και εμφανίζει έντονες «μπερδεύουσες αντηχήσεις» (το μήνυμα προκαλείται από ένα ερέθισμα και εν συνεχεία προκαλεί, με τη σειρά του, μιαν απόκριση). Επιπλέον, ο αμερικανός γλωσσολόγος και μεταφραστής φαίνεται να αποδέχεται υπόρρητα ότι κάθε φυσική γλώσσα συνιστά μεμονωμένο κώδικα ή ότι εν πάση περιπτώσει λειτουργεί ως ενιαίος κώδικας. Η συγκεκριμένη θέση έρχεται ασφαλώς σε ευθεία αντίθεση με τα πορίσματα, στα οποία καταλήξαμε στα προηγούμενα κεφάλαια κατόπιν της εξέτασης της λειτουργίας των φυσικών γλωσσών υπό το πρίσμα της θεωρίας των κωδίκων.

Οι επιρροές της μαθηματικής σκέψης, και ειδικότερα της θεωρίας της πληροφορίας, στην κοινή αντίληψη, που εκλαμβάνει τη μετάφραση ως ανακωδικοποιητική διαδικασία, είναι προφανείς. Υπάρχει σαφής προτίμηση προς την αναπαράσταση της επικοινωνιακής διαδικασίας με όρους θεωρίας της πληροφορίας, δηλαδή με αφηρημένα μοντέλα που απεικονίζουν μιαν ιδεατή –και εξαιρετικά απλουστευμένη– κατάσταση επικοινωνίας, δίνοντας έμφαση στα δομικά χαρακτηριστικά της. Επιπρόσθετα, οι έννοιες «πληροφορία», «μήνυμα», «κώδικας» και «ισοδυναμία» –οι οποίες κατέχουν δεσπόζουσα θέση, όπως μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς, σε κάθε προσέγγιση της μεταφραστικής διαδικασίας ως ανακωδικοποίησης–, εκλαμβάνονται συνήθως υπό την οπτική γωνία

¹⁰⁸ Βλ. Φ. ΜΠΑΤΣΑΛΙΑ/Ε. ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ, *Γλωσσολογική προσέγγιση στη θεωρία και τη διδακτική της μετάφρασης*, σελ. 73.

του μηχανικού της πληροφορίας¹⁰⁹. Πιο συγκεκριμένα, η πληροφορία εκλαμβάνεται είτε ως στατιστική ιδιότητα –ως ισοπιθανότητα ειδικότερα– της πηγής προέλευσής της ή ως ένα ήδη μεταδοθέν ποσό σημάτων. Το δε μήνυμα θεωρείται συνήθως ως δέσμη πληροφοριών, αν και πολύ συχνά ο εν λόγω όρος χρησιμοποιείται στην πράξη ως εναλλακτικός τού όρου «πληροφορία», υπό την έννοια του μεταδοθέντος ποσού δεδομένων. Ο κώδικας, από την άλλη πλευρά, αντιμετωπίζεται ως συσχετιστικός κανόνας, ο οποίος ουσιαστικά εγκαθιδρύει αμφιμονοσήμαντες συσχετίσεις. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, συχνά όταν τίθεται θέμα ανακωδίκευσης στη θεωρία της μετάφρασης, ανακύπτει παράλληλα και ζήτημα ισοδυναμίας. *Το ζήτημα της ισοδυναμίας αναδύεται κάθε φορά που η μετάφραση εξετάζεται ή εκλαμβάνεται –έστω υπόρρητα– ως ανακωδικευτική διαδικασία σε πλαίσια τέτοια που προϋποθέτουν την ύπαρξη κωδίκων, υπό την έννοια γνήσιων συσχετιστικών κανόνων.* Εκλαμβάνεται δε η ισοδυναμία κατά κανόνα υπό τη λογικομαθηματική της έννοια, η οποία –ως γνωστό– είναι επακριβώς ορισμένη, γεγονός το οποίο θέτει κατά τον Raymond van den Broeck σοβαρά εμπόδια στη χρήση τού εν λόγω όρου στη θεωρία της μετάφρασης¹¹⁰.

Κατά τη γνώμη μας ο λόγος, για τον οποίο δεν μπορεί να εφαρμοστεί ο όρος «ισοδυναμία», υπό την αυστηρώς καθορισμένη του έννοια, στη θεωρία της μετάφρασης έγκειται στο ότι μια τέτοια εφαρμογή προϋποθέτει οι φυσικές γλώσσες να αποτελούν αμιγείς συσχετιστικούς κώδικες. Στα προηγούμενα κεφάλαια, όμως, διαπιστώσαμε ότι η συγκεκριμένη προϋπόθεση δεν ισχύει. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, η επίτευξη μιας –υπ' αυτή την έννοια– πλήρους ισοδυναμίας είναι αδύνατη, όπως ορθά παρατηρεί ο Jakobson¹¹¹. Κατά συνέπεια, «ο όρος ισοδυναμία –ως δάνεια σταθερά υπηρετούσα συγκεκριμένο επιστημονικό σκοπό σχετικόν με τη μετάφραση– δεν ενδείκνυται ως terminus της Επιστήμης

¹⁰⁹ Πρβλ. R. JAKOBSON, *Δύο απόψεις της γλώσσας και δύο τύποι αφασικών διαταραχών*, σελ. 33-36.

¹¹⁰ Η συγκεκριμένη άποψη του Raymond van den Broeck παρατίθεται από την Susan Bassnett στο S. BASSNETT, *Translation studies*, σελ. 33.

¹¹¹ Βλ. R. JAKOBSON, *On linguistic aspects of translation*, σελ. 139.

της Μετάφρασης...»¹¹². Ως γενικότερο σχόλιο, αναφορικά με την προσέγγιση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, μπορούμε να πούμε πως η εν λόγω θεώρηση συλλαμβάνει την επικοινωνιακή –και συνεπακόλουθα και τη μεταφραστική– διαδικασία με εξαιρετικά αφηρημένο τρόπο και την αποτυπώνει σε υπεραπλουστευμένα γραμμικά μοντέλα, τα οποία αδυνατούν να αναπαραστήσουν επιτυχώς τα στοιχειώδη, έστω, χαρακτηριστικά μιας πραγματικής επικοινωνιακής κατάστασης. Αντιθέτως, μέσω τέτοιων σχηματικών απεικονίσεων προβάλλονται ιδεατές μορφές επικοινωνίας, οι οποίες –παρότι αναμφίβολα χρήσιμες για τις ανάγκες και τους σκοπούς της θεωρίας της πληροφορίας– δεν προσφέρονται για μια επαρκή μελέτη του φαινομένου της επικοινωνίας, ούτε φυσικά για την ανάλυση και την εκ του σύνεγγυς εξέταση της ιδιόμορφης εκείνης επικοινωνιακής πράξης που ονομάζεται «μετάφραση». Γι' αυτόν τον λόγο, λοιπόν, κρίναμε σκόπιμο να αποπειραθούμε να επαναπροσδιορίσουμε την προσέγγιση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, εντάσσοντάς τη σε μια συγκροτημένη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα, η οποία δομείται επί τη βάση μιας λειτουργικής θεωρίας των κωδίκων. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο, πιστεύουμε, θα είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε το επίπεδο εκείνο, στο οποίο η μετάφραση εμφανίζεται να λειτουργεί ως ανακωδικευτική διαδικασία και, περαιτέρω, να αξιολογήσουμε τη συνεισφορά μιας τέτοιας προσέγγισης στη μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης του μεταφραστικού φαινομένου.

Έχοντας αποσαφηνίσει ότι, κατ' ουσίαν, δεν υπάρχουν απολύτως αμιγείς συσχετιστικοί κώδικες, αφού όλοι οι κώδικες ανεξαιρέτως εμφανίζουν τουλάχιστον κάποια ίχνη συμπερασμού, και έχοντας ειδικότερα καταλήξει στη διαπίστωση ότι η γλώσσα όχι μόνο δεν αποτελεί μεμονωμένο συσχετιστικό κανόνα, αλλά αντιθέτως συνιστά δυναμικό σύστημα αλληλένδετων κωδίκων και υποκωδίκων, μπορούμε πλέον να κάνουμε το πρώτο βήμα προς τον προορισθέντα

¹¹² Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 290.

επαναπροσδιορισμό της προσέγγισης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας και να απαλλαγούμε οριστικά από την άποψη που εκλαμβάνει τη μετάφραση ως διαδικασία αντικατάστασης κωδικευμένων μονάδων. Το γεγονός, μάλιστα, ότι τα ειρημένα δυναμικά συστήματα αλληλένδετων κωδίκων, που ονομάζουμε «φυσικές γλώσσες», δεν καθιερώνουν μόνο συσχετίσεις μεταξύ των στοιχείων του επιπέδου έκφρασης και του επιπέδου περιεχομένου τους, αλλά παρέχουν παράλληλα πλήθος κανόνων και οδηγιών αναφορικά με τις περιστάσεις και το πλαίσιο χρήσης του εκφερόμενου λόγου, καθιστά προφανές πως ο μεταφραστής, όταν τίθεται ενώπιον του κειμένου αφετηρίας, δεν καλείται να αντιμετωπίσει ένα άθροισμα κωδικευμένων μονάδων, αλλά το σύνθετο αποτέλεσμα της πολύπλοκης αλληλενέργειας μιας σειράς παραγόντων· το δε αποτέλεσμα αυτό δεν μπορεί εκ των προτέρων να παγιωθεί και, ως εκ τούτου, να «επαναληφθεί» μέσω διαδικασιών αντικατάστασης σε ένα νέο πλαίσιο –δηλαδή σε μια διαφορετική φυσική γλώσσα–, αφού δεν συνιστά το σωρευτικό άθροισμα των επιμέρους επιδράσεων ενός εκάστου εκ των προαναφερθέντων παραγόντων, αλλά το υπερβαίνει, προκύπτοντας κατ’ ουσίαν από την ταυτόχρονη συνδυασμένη δράση τους.

Από την άλλη πλευρά, ο μεταβατικός χαρακτήρας των σημειακών συναρτήσεων, ο οποίος απορρέει από τον καταλυτικό ρόλο των πλαισίων της χρήσης της γλώσσας στην επικοινωνιακή διαδικασία, αλλά και από την εξελικτική φύση της γλώσσας, συνηγορεί επίσης υπέρ της άποψης που πρεσβεύει ότι η σύλληψη της μετάφρασης ως διαδικασίας ανακωδίκευσης-αντικατάστασης είναι αποκύημα ενός πλανημένου νου που παρέσυρε στη συνέχεια και άλλους στην πλάνη αναφορικά με τον τρόπο, με τον οποίο λειτουργούν πραγματικά τα κείμενα –και ο εκφερόμενος λόγος εν γένει– στην ανθρώπινη επικοινωνία. Όταν ο μεταφραστής καλείται να «αποκωδικούσει» το κείμενο αφετηρίας, δεν προβαίνει στην πραγματικότητα σε μιαν απλή πράξη εντοπισμού αμφιμονοσήμαντων συσχετίσεων μεταξύ διαφορετικών στοιχείων, αλλά εμπλέκεται ενεργά σε

ερμηνευτικές κινήσεις¹¹³ επί τη βάσει, κυρίως, απαγωγικών συλλογισμών, και δη υπερκωδικεύσεων και υποκωδικεύσεων. Τα ίχνη των ερμηνευτικών κινήσεων του μεταφραστή αποτυπώνονται αναπόφευκτα στο μετάφρασμα, το οποίο ως εκ τούτου δεν αποτελεί προϊόν μιας μηχανικής διαδικασίας αντικατάστασης, αλλά υφαίνεται χάρη στη δημιουργική πράξη τού μεταφράζειν¹¹⁴.

Προηγουμένως αναφέρθηκε ότι το κείμενο αφετηρίας –αλλά και κάθε κείμενο, άρα και το μετάφρασμα– προκύπτει από την ταυτόχρονη συνδυασμένη αλληλενέργεια ποικίλων παραγόντων. Το τελικό αποτέλεσμα της αλληλενέργειας αυτής δεν μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, καθώς υπερβαίνει κατά τρόπο ποιοτικό το άθροισμα των επιμέρους επιδράσεων των εν λόγω παραγόντων. Πίσω από τον ισχυρισμό αυτό εκτείνεται στην πραγματικότητα μια ρηξικέλυθη –και σχετικά πρόσφατη– τάση που έχει εμφανιστεί στους κόλπους της θεωρίας της μετάφρασης, της οποίας το αντιπροσωπευτικότερο ίσως δείγμα αποτελεί το άρθρο του Víctor Longa με τίτλο *A nonlinear approach to translation*. Στο συγκεκριμένο άρθρο ο Longa επιχειρεί να προσεγγίσει το φαινόμενο της μετάφρασης υπό το πρίσμα της *μη γραμμικής δυναμικής (nonlinear dynamics)*, αξιοποιώντας έννοιες και πορίσματα προερχόμενα από τη *θεωρία του χάους (chaos theory)* και την *επιστήμη της πολυπλοκότητας (complexity science)*.

Βασική θέση της εργασίας του είναι ότι η μετάφραση συνιστά ένα μη γραμμικό (μη ντετερμινιστικό) σύστημα και, συνεπώς, η μελέτη της δύναται να ενταχθεί στο πλαίσιο της μη γραμμικής δυναμικής. Το βασικό κριτήριο διαχωρισμού μεταξύ γραμμικών και μη γραμμικών δυναμικών συστημάτων είναι ο βαθμός προβλεψιμότητας της συνολικής συμπεριφοράς τους. Στα γραμμικά δυναμικά

¹¹³ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 386: «Thus every translation is at the same time an interpretation. We can even say that the translation is the culmination of the interpretation that the translator has made of the words given him» και σελ. 389: «The situation of the translator and that of the interpreter are fundamentally the same».

¹¹⁴ Πρβλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 387: «Here no one can doubt that the translation of a text, however much the translator may have dwelt with and empathized with his author, cannot be simply a re-awakening of the original process in the writer's mind; rather, it is necessarily a re-creation of the text guided by the way the translator understands what it says».

συστήματα παρατηρείται ισχυρή σχέση αναλογίας μεταξύ αιτίων και αποτελεσμάτων, η οποία επιτρέπει ιδιαίτερα ασφαλείς προβλέψεις αναφορικά με την εξέλιξή τους, αν είναι γνωστές οι *αρχικές συνθήκες* (*initial conditions*) – και οι συντελούμενες, φυσικά, διεργασίες εντός των συστημάτων αυτών. Γι' αυτόν τον λόγο, τα γραμμικά δυναμικά συστήματα χαρακτηρίζονται ως ντετερμινιστικά. Στα μη γραμμικά δυναμικά συστήματα, αντιθέτως, η προβλεψιμότητα παύει να ισχύει. Η συμπεριφορά των ρηθέντων συστημάτων δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί βάσει της συμπεριφοράς των επιμέρους συστατικών τους στοιχείων, αφού στην προκειμένη περίπτωση δεν υφίστανται σχέσεις αναλογίας μεταξύ αιτίων και αποτελεσμάτων. Έχει παρατηρηθεί ότι ελάχιστες –ποσοτικές– μεταβολές στις αρχικές συνθήκες ενός μη γραμμικού δυναμικού συστήματος επιφέρουν –κατά μη προβλέψιμο τρόπο– ριζικές ποιοτικές διαφοροποιήσεις στη συνολική συμπεριφορά του, γι' αυτό και ένα τέτοιο σύστημα χαρακτηρίζεται ως μη ντετερμινιστικό.

Η μετάφραση αποτελεί αναμφίβολα εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία, η οποία διέπεται από τη δράση ποικίλων παραγόντων όχι αποκλειστικά και μόνο γλωσσικών. Ενδεικτικά: ανάμεσα στο πλήθος των προσδιοριστικών της παραγόντων μπορούμε να διακρίνουμε το ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου τελείται μια μετάφραση, τις επικρατούσες ιδεολογίες, τις νόρμες που καθορίζουν την παραγωγή των κειμένων –και των μεταφρασμάτων ειδικότερα– κ.ά. Αν οι συγκεκριμένοι παράγοντες εκληφθούν ως αρχικές συνθήκες της μετάφρασης, θεωρούμενης υπό το πρίσμα της μη γραμμικής δυναμικής, τότε παρατηρούμε ότι: α) το μετάφρασμα δεν αναδύεται παρά μόνο χάρη στη δυναμική αλληλεπίδραση του συνόλου των εν λόγω παραγόντων, και β) οι ανωτέρω παράγοντες βρίσκονται, *ως αρχικές συνθήκες της μετάφρασης* σε κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη οποιουδήποτε

είδους οργάνωσης: βρίσκονται, δηλαδή, σε «χαοτική» κατάσταση¹¹⁵. Επισημαίνεται δε ότι ο όρος «χαοτικός» θα πρέπει να εκληφθεί εδώ υπό την έννοια, με την οποία χρησιμοποιείται στην επιστήμη της πολυπλοκότητας, δηλαδή ως όρος αναφερόμενος σε κατάσταση που αφενός χαρακτηρίζεται από πλήρη έλλειψη οποιασδήποτε οργάνωσης, και αφετέρου εμφανίζεται εξαιρετικά πλούσια σε πληροφορίες¹¹⁶. Σε κάθε μη γραμμικό δυναμικό σύστημα η μετάβαση από τη χαοτική κατάσταση (αταξία) σε μια κατάσταση που εμφανίζει ορισμένη οργάνωση επιτυγχάνεται μέσω μιας διαδικασίας, η οποία είναι γνωστή στη συναφή ορολογία ως *μετάπτωση φάσης (phase transition)*. Η μετάπτωση φάσης προκαλείται από τη δράση ενός *ελκυστή (attractor)*. Στην περίπτωση της μετάφρασης η μετάβαση από τις αρχικές συνθήκες –το ανοργάνωτο σύνολο των προσδιοριστικών παραγόντων– προς μίαν οργανωμένη κατάσταση πραγματοποιείται, σύμφωνα με τον Longa, όταν *απονέμεται νόημα* στον ενυπάρχοντα στην αρχική χαοτική κατάσταση πληροφοριακό πλούτο. Το απονεμόμενο νόημα, χάρη στο οποίο δημιουργείται οργάνωση μέσα από το χάος και ως εκ τούτου διατάσσεται το χάος, προκύπτει από την ανάδυση του μεταφράσματος ως ολοκληρωμένης οντότητας¹¹⁷.

Η αναφορά μας σε αυτή τη ρηξικέλευθη προσέγγιση της μετάφρασης, η οποία ειρήσθω εν παρόδω δεν προέκυψε *ex nihilo*, αλλά έρχεται ως επιστέγασμα ενός ευρύτερου ρεύματος αλλαγής, που έχει αναπτυχθεί στους κόλπους της θεωρίας της μετάφρασης τις τελευταίες τρεις δεκαετίες¹¹⁸, δεν συνδέεται κατ' ουδένα τρόπο με μίαν ενδεχόμενη, από την πλευρά μας, απόπειρα δοκιμής των ανωτέρω μεθοδολογικών προτάσεων επί του πεδίου της μελέτης της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης – επί του πεδίου, δηλαδή, στο οποίο αναπτύσσεται η παρούσα διατριβή. Αυτό είναι, εν πάση περιπτώσει, ένα εγχείρημα που δεν

¹¹⁵ Βλ. V. M. LONGA, *A nonlinear approach to translation*, σελ. 210.

¹¹⁶ Βλ. ό.π.

¹¹⁷ Βλ. V. M. LONGA, *A nonlinear approach to translation*, σελ. 211.

¹¹⁸ Βλ. V. M. LONGA, *A nonlinear approach to translation*, σελ. 207.

συμβαδίζει με τους εδώ επιδιωκόμενους ερευνητικούς μας σκοπούς. Ωστόσο, θεωρούμε πως οι βασικές προκείμενες της προσέγγισης της μετάφρασης ως μη γραμμικού δυναμικού συστήματος βρίσκονται σε συμφωνία με τις κύριες παραδοχές, επί των οποίων θεμελιώνεται η παρούσα διατριβή. Αμφότερες προκρίνουν τον δυναμικό χαρακτήρα των κειμένων, αναγνωρίζουν ένα ευρύ φάσμα προσδιοριστικών παραγόντων της μετάφρασης, των οποίων υποσύνολο αποτελούν οι λεγόμενοι γλωσσικοί παράγοντες, αποδέχονται συνειδητά και ρητά τη δημιουργική φύση της μεταφραστικής πράξης και τη μοναδικότητα του μεταφράσματος και, πρωτίστως, δίνουν έμφαση στη νοηματοδοτική διάσταση της μετάφρασης. Ως εκ τούτου πιστεύουμε ότι οι απόψεις και οι παραδοχές του Longa μπορούν εν γένει να αποδειχθούν επωφελείς στην ευρύτερη μελέτη τού φαινομένου της μετάφρασης.

Αναλαμβάνοντας να επαναπροσδιορίσουμε την περί ανακωδικεύσεων προσέγγιση της μεταφραστικής διαδικασίας, έχουμε μέχρι στιγμής καταφέρει να αποσυνδέσουμε τη μετάφραση από οποιαδήποτε έννοια αντικατάστασης κωδικευμένων γλωσσικών μονάδων και επίτευξης αμφιμονοσήμαντων σχέσεων ισοδυναμίας –υπό την αυστηρά καθορισμένη έννοια του όρου– μεταξύ των στοιχείων της γλώσσας αφετηρίας και εκείνων της γλώσσας άφιξης. Ούτως ή άλλως οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι η εδραίωση σχέσεων μεταξύ μεμονωμένων γλωσσικών στοιχείων του κειμένου αφετηρίας και του κειμένου άφιξης είναι ανέφικτη. Όπως παρατηρεί ο Enrique Bernárdez, τα κείμενα λειτουργούν ως ολότητες¹¹⁹, οι οποίες υπερβαίνουν το άθροισμα των στοιχειωδών συστατικών τους μερών – δηλαδή, των προτάσεων. Εμφανίζουν δε πάντοτε έναν βαθμό απροσδιοριστίας, ο οποίος απορρέει από την καταλυτική επίδραση του εν τη ευρεία εννοία πλαισίου σε κάθε κείμενο¹²⁰. Κατά συνέπεια ο μεταφραστής, ως

¹¹⁹ Πρβλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 392: «Texts (...) always express a whole».

¹²⁰ Βλ. E. BERNÁRDEZ, *Teoría y epistemología del texto*. Οι απόψεις του Bernárdez παρατίθενται στο V. M. LONGA, *A nonlinear approach to translation*, σελ. 212.

κριτικός αναγνώστης και δημιουργός κειμένων ταυτόχρονα, έρχεται συστηματικά αντιμέτωπος με τις ειρημένες σύνθετες ολότητες, οι οποίες ακριβώς λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους δεν επιτρέπουν επιλεκτικές παρεμβάσεις επί μεμονωμένων στοιχείων. Η εδραίωση σχέσεων μεταξύ επιμέρους γλωσσικών στοιχείων μπορεί να ανιχνευθεί μόνο εκ των υστέρων, κατά τη συγκριτική ανάλυση μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος· ωστόσο, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι συγκεκριμένες σχέσεις έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα της συνολικότερης –σε υπερπροτασικό επίπεδο– αντιμετώπισης του κειμένου αφετηρίας από τον μεταφραστή και μόνον ως τέτοιες έχει νόημα να μελετώνται κατά την ανάλυση και αξιολόγηση μεταφρασμάτων.

Ένας δεύτερος λόγος, ο οποίος επικυρώνει την άποψη ότι ο μεταφραστής, κατά την επιτέλεση του έργου του, δεν εμπλέκεται σε απλές αντικαταστάσεις γλωσσικών στοιχείων, έχει ήδη αναφερθεί προηγουμένως. Ο μεταφραστής ως –επαναλαμβάνουμε– κριτικός αναγνώστης δεν στέκεται παθητικά απέναντι στο κείμενο αφετηρίας, προκειμένου να «λάβει» το μοναδικό και αναλλοίωτο νόημά του¹²¹, το οποίο κατόπιν θα «παραδώσει» στους χρήστες της γλώσσας άφιξης. Το μεταφράζον υποκείμενο δεν αποκωδικοεύει –κατά κυριολεξία– κείμενα. Δεν ακολουθεί, δηλαδή, βάσει ενός μεμονωμένου κώδικα, την αντίστροφη πορεία από εκείνη που ακολούθησε ο συγγραφέας του πρωτοτύπου. Ο μεταφραστής κινείται ερμηνευτικά εντός της επικράτειας τού προς μετάφραση κειμένου. Αυτό σημαίνει ότι κατ' ουσίαν συνδιαλέγεται με το πρωτότυπο και εμπλέκεται συγκεκριμένα σε έναν –κατά Gadamer– ερμηνευτικό διάλογο¹²², προκειμένου να το κατανοήσει, αφού η κατανόηση, όπως διδάσκει ο γερμανός φιλόσοφος, επιτυγχάνεται ακριβώς μέσω της διαδικασίας του διαλόγου¹²³. Η σχέση, λοιπόν, του μεταφραστή με το

¹²¹ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 390: «...the meaning of a text is not to be compared with an immovably and obstinately fixed point of view that suggests only one question to the person trying to understand it...».

¹²² Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 389.

¹²³ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 387.

κείμενο αφετηρίας είναι σχέση διαλόγου, η οποία ουδόλως εξαντλείται στην κριτική ανάγνωση και ανάλυσή του. Ο διάλογος με το πρωτότυπο συνεχίζεται στην ύφανση του μεταφράσματος και θα λέγαμε, μάλιστα, ότι είναι ακριβώς εκεί –δηλαδή στο μετάφρασμα– που βρίσκει την αυθεντική και πλέον ολοκληρωμένη του έκφραση.

Ο ανωτέρω ισχυρισμός αφήνει, βέβαια, να εννοηθεί πως δεν υπάρχει σαφώς οριοθετημένη διαχωριστική γραμμή, ένθεν κακείθεν της οποίας μπορούμε να τοποθετήσουμε δύο ανεξάρτητες μεταξύ τους διαδικασίες, τις οποίες θεωρούμε διακριτές συνιστώσες του μεταφραστικού ενεργήματος. Η αποτύπωση της μεταφραστικής διαδικασίας σε σχηματικές αναπαραστάσεις όπως εκείνη του Nida, που παραθέσαμε στο κεφάλαιο 1.1, δεν αντικατοπτρίζει ούτε κατ' ελάχιστο την πραγματική όψη του μεταφραστικού φαινομένου. Η λεγόμενη «αποκωδικοποιητική» φάση της μετάφρασης, καθώς και το συμπλήρωμά της, η λεγόμενη «ανακωδικοποιητική» φάση, δεν αποτελούν παρά δύο τεχνητά αποσπασμένες, από την εν τοις πράγμασι αδιάσπαστη ενότητά τους, πτυχές ενός ενιαίου –και εξαιρετικά σύνθετου, όπως έχει κατ' επανάληψη τονιστεί– φαινομένου. Η ύφανση του μεταφράσματος έχει ήδη ξεκινήσει κατά την ανάλυση του κειμένου αφετηρίας και, αντιστοίχως, η κριτική ανάλυση του πρωτοτύπου συνεχίζεται κατά τη σύνταξη του κειμένου άφιξης. Η εικόνα αυτή αποδίδει την πραγματική μορφή και τον ενιαίο χαρακτήρα του διαλόγου μεταξύ του μεταφράζοντος υποκειμένου και του προς μετάφραση κειμένου.

Οι παρατεθείσες διαπιστώσεις κρίνονται, κατά την άποψή μας, απολύτως απαραίτητες προκειμένου να είμαστε σε θέση να εξετάσουμε τον μεταφραστή ως δημιουργό κειμένων σε ένα ρεαλιστικό πλαίσιο. Κατόπιν των ανωτέρω μπορεί εύκολα, νομίζουμε, να αντιληφθεί κανείς ότι ο μεταφραστής δεν επιτελεί το έργο του αποστασιοποιημένος από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο που περιβάλλει το εκάστοτε προς μετάφραση κείμενο, ούτε βέβαια ότι έρχεται αντιμέτωπος με

αυτό σε κάποιο «ουδέτερο έδαφος». Το μεταφράζον υποκείμενο κομίζει στον διάλογό του με το πρωτότυπο τον ορίζοντα του δικού του κόσμου, ο οποίος συγχωνεύεται αναπόφευκτα με τον ορίζοντα του κόσμου τού κειμένου αφετηρίας, ούτως ώστε να δημιουργηθεί ο ορίζοντας της ερμηνείας¹²⁴, δηλαδή ο ορίζοντας εκείνος που καθορίζει εν προκειμένω την ερμηνευτική της μετάφρασης. Με άλλα λόγια, η μετάφραση «θέλει όχι μόνο τον μεταφραστή ως προσωπικότητα, αλλά θέλει και ολόκληρη την εμπειρία και απερίτμητη την ιστορία του μεταφράζοντος υποκειμένου, και τούτο όχι για κανέναν άλλο λόγο, αλλά γιατί τα κείμενα –το αντικείμενο της μετάφρασης– κατανοούνται μόνο εντός του ιστορικού συνειδέναι του μεταφραστή, μιας και αποτελούν δεσμούς καταδηλώσεων και συνδηλώσεων, τους οποίους ο μεταφραστής οφείλει να εντοπίσει, ο δε εντοπισμός τους γίνεται μόνο εν σχέσει προς την εν γένει προσωπική του κατάσταση»¹²⁵.

Συνεπώς, οι καταδηλωτικές και συνδηλωτικές σχέσεις που ενυπάρχουν στο κείμενο αφετηρίας δεν δύνανται να εντοπιστούν παρά μόνο με προσωπική –υπό την ουσιαστική έννοια του όρου– εμπλοκή του μεταφράζοντος υποκειμένου στον κόσμο του πρωτοτύπου. Ο μεταφραστής προσεγγίζει το συντεταγμένο στη γλώσσα αφετηρίας κείμενο μέσα από τον ορίζοντα του δικού του κόσμου, αλλά καταλήγει εν τέλει στο μετάφρασμα προερχόμενος από τον ορίζοντα της ερμηνευτικής της μετάφρασης. Προκειμένου να επιτευχθεί ο εντοπισμός των καταδηλωτικών και συνδηλωτικών σχέσεων του πρωτοτύπου, επιβάλλεται ο μεταφραστής όπως προβεί σε ερμηνευτικές κινήσεις, διότι οι εν λόγω σχέσεις δεν αρθρώνονται άπαξ και διαπαντός στο προς μετάφραση κείμενο, παραμένοντας εκεί αμετάβλητες και επιδεχόμενες απλώς την καταγραφή τους από το ερμηνεύον υποκείμενο. Οι καταδηλωτικές και συνδηλωτικές σχέσεις που συνάπτονται στον εκφερόμενο λόγο μιας φυσικής γλώσσας οφείλουν την ύπαρξή τους στη δράση ποικίλων κωδίκων και υποκωδίκων, δηλαδή σύνθετων δυναμικών δικτύων

¹²⁴ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 398.

¹²⁵ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 58.

πολυάριθμων κανόνων, οι οποίοι λειτουργούν και μεταλλάσσονται μέσα στην αδιάκοπη εξελικτική πορεία της γλώσσας. Εκείνο, λοιπόν, που φαντάζει ως παγιωμένη δομή καταδηλώσεων και συνδηλώσεων σε ένα κείμενο είναι στην πραγματικότητα ένα τοπίο, το οποίο υπόκειται σε συνεχείς μετασχηματισμούς που προκαλούνται από το γεγονός ότι τα κείμενα, ως αντικείμενα της ερμηνευτικής δραστηριότητας του ανθρώπου, βρίσκονται σε έναν διηλεκτικό διάλογο με την κοινωνική πραγματικότητα. Σε αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο τοπίο, λοιπόν, το μεταφράζον υποκείμενο πραγματοποιεί τα εναρκτήρια ερμηνευτικά του βήματα προκειμένου να αχθεί εν τέλει στο μετάφρασμα. Ακολούθως ο μεταφραστής, ως συντάκτης του κειμένου άφιξης, δεν αντιγράφει ένα ήδη εκπονηθέν σχέδιο, κάνοντας τις απαραίτητες τροποποιήσεις που επιβάλλει το (γλωσσικό) υλικό, με το οποίο δουλεύει. Αντιθέτως, χρησιμοποιεί τα μέσα που του παρέχει η γλώσσα, προς την οποία μεταφράζει, προκειμένου να δημιουργήσει μια νέα κειμενική οντότητα, η οποία όμως οφείλει την ύπαρξή της σε ένα ήδη υπάρχον κείμενο ή μάλλον στον διάλογο του μεταφραστή με το ρηθέν κείμενο. Χάρη στον ερμηνευτικό διάλογο ο μεταφραστής οδηγείται στην κατανόηση και μπορεί, ακολούθως, να δώσει νέα υπόσταση στο εκ του πρωτοτύπου προκύπτον νόημα¹²⁶, κάνοντας χρήση των μέσων που του προσφέρει –σε δεδομένη κοινωνική και ιστορική συγκυρία– η γλώσσα άφιξης.

Αν, λοιπόν, τίθεται θέμα επαναπροσδιορισμού της σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, ο καταλληλότερος –κατά την άποψή μας– τρόπος για να γίνει αυτό είναι εντός του πλαισίου που προδιαγράφεται από τις ανωτέρω διαπιστώσεις και τους διατυπωθέντες –σε αυτό το κεφάλαιο– ισχυρισμούς μας εν σχέσει προς την πραγματική φύση των κειμένων και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της μεταφραστικής πράξης. Ορώμενη η μετάφραση ως ανακωδίκευση εντός ενός τέτοιου πλαισίου αναδεικνύεται, εν τέλει, ως

¹²⁶ Πρβλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 394: «The understanding of something written is not a repetition of something past but the sharing of a present meaning».

θεμελιώδης πράξη διαχρονικής, διαπολιτισμικής και διαγλωσσικής συναλλαγής. Ως πράξη, με άλλα λόγια, χάρη στην οποία δημιουργούνται καινούργια κάθε φορά σημεία σύζευξης ανάμεσα σε χωροχρονικά διαφορετικές πολιτισμικές πραγματικότητες, οι οποίες βέβαια δεν συνιστούν απομονωμένες απ' αλλήλων πολιτισμικές οντότητες που τίθενται απλώς εν διαλόγω –ή και εν συγκρούσει, συχνά–, αλλά, αντιθέτως, αποτελούν όψεις τού εν τη πολυμορφία του ενιαίου φαινομένου τού ανθρώπινου πολιτισμού.

Ο μεταφραστής, μέσα από τον ορίζοντα του δικού του κόσμου, ο οποίος δεν εξαντλείται στα πλαίσια μιας μεμονωμένης κουλτούρας, αλλά εμφανίζεται ως τόπος συνάντησης ενός –κατά το μάλλον ή ήττον– ευρύτερου φάσματος πολιτισμικών επιδράσεων, επιτελεί το μεταφραστικό του έργο ως ενιαία (επικοινωνιακή) πράξη, η οποία μπορεί να καταταμηθεί σε επιμέρους φάσεις μόνο για μεθοδολογικούς σκοπούς, με τον ενδεχόμενο βέβαια κίνδυνο μια τέτοια κατάτμηση να οδηγήσει μάλλον σε παραμόρφωση της πραγματικής εικόνας του φαινομένου της μετάφρασης παρά σε ανάδειξη της ιδιαίτερης υφής της. Υπ' αυτή την έννοια το μεταφράζον υποκείμενο δεν αποκωδικεύει το κρυμμένο νόημα του κειμένου αφετηρίας, προκειμένου εν συνεχεία να το ανακωδικεύσει σε ένα καινούργιο κείμενο, συντεταγμένο αυτή τη φορά σε γλωσσικό κώδικα διαφορετικό από εκείνον που κλήθηκε να «αποκρυπτογραφήσει» ως αναγνώστης του πρωτοτύπου. Ο μεταφραστής εμπλέκεται ενεργά σε έναν ερμηνευτικό διάλογο με το προς μετάφραση κείμενο, ο οποίος θα αποτελέσει την οδό, μέσω της οποίας θα κατευθυνθεί κατ' αρχάς προς την κατανόηση, και κατόπιν προς τη δημιουργία, επί τη βάσει των ερμηνευτικών του κινήσεων. Επισημαίνεται δε ότι ο φαινόμενος διαχωρισμός –που ενδεχομένως αφήνει να εννοηθεί η ανωτέρω διατυπωθείσα θέση– της μεταφραστικής διαδικασίας σε δύο διακριτές πράξεις – κατανόηση και δημιουργία– διαλύεται πάραυτα υπό το φως της διαπίστωσης ότι στην πραγματικότητα μέσα στην προερχόμενη εκ του ερμηνευτικού διαλόγου κατανόηση βρίσκεται ήδη εν σπέρματι η δημιουργία, χάρη στην οποία φυσικά

υποστασιώνεται και βρίσκει την ολοκληρωμένη της έκφραση η ίδια η κατανόηση. Η ανωτέρω διαπίστωση επικυρώνει την άποψη περί του ενιαίου χαρακτήρα της μεταφραστικής διαδικασίας.

Η αναδιατύπωση της σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, η οποία επιχειρήθηκε στις προηγούμενες παραγράφους, οδηγεί σε έναν επαναπροσδιορισμό της επί τη βάση της θεωρίας των κωδίκων και με έμφαση στην ερμηνευτική και διαλογική διάσταση της μεταφραστικής πράξης. Ωστόσο, θα μπορούσε εύλογα να αναρωτηθεί κανείς αν, κατόπιν μιας τόσο ριζικής αναδιατύπωσης, οδηγούμαστε εν τέλει όχι σε επαναπροσδιορισμό, αλλά σε πλήρη αποδόμηση της προρρηθείσας σύλληψης. Είναι αλήθεια ότι εξαιτίας των ισχυρών δεσμών που εμφανίζει η έννοια της ανακωδίκευσης με τη θεωρία της πληροφορίας και με τη μαθηματική σύλληψη της επικοινωνίας και των κωδίκων, η αναδιατύπωση, που προτείνουμε στο παρόν κεφάλαιο, φαίνεται να μην έχει καμία σχέση με ανακωδικευτικές διαδικασίες εν γένει. Ωστόσο, αναλογιζόμενοι τα όσα αναφέρθηκαν στα κεφάλαια που προηγήθηκαν σχετικά με τη σημειωτική λειτουργία κωδίκων και υποκωδίκων στις φυσικές γλώσσες αντιλαμβανόμαστε ότι στο πλαίσιο της πραγμάτευσης των επικοινωνιακών και γλωσσικών ζητημάτων υπό το πρίσμα μιας σημειωτικής θεωρίας –μιας θεωρίας, δηλαδή, ικανής να αντιμετωπίσει τα εν λόγω ζητήματα στην ολότητα της κοινωνικής τους διάστασης–, η έννοια της ανακωδίκευσης αποκτά ουσιωδώς διαφορετικό περιεχόμενο και με αυτό ακριβώς το περιεχόμενο χρησιμοποιείται στον επαναπροσδιορισμό της προσέγγισης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας.

Κατόπιν, λοιπόν, της σκιαγράφησης μιας επαναπροσδιορισμένης σύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, τίθεται το ζήτημα μιας πρώτης εκτίμησης της πιθανής συνεισφοράς μιας τέτοιας προσέγγισης στην ευρύτερη μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης. Ένα θετικό στοιχείο που

μπορούμε να πούμε ότι προσφέρει η εν λόγω προσέγγιση στην εξέταση της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος, είναι ότι μας απομακρύνει από μιαν ιδεατή σύλληψη των εννοιών της επικοινωνίας και του κώδικα και προσανατολίζει το ερευνητικό μας ενδιαφέρον προς την ενεργό συμμετοχή των χρηστών της γλώσσας σε κάθε επικοινωνιακή πράξη. Επιπρόσθετα, το ζήτημα της γλώσσας επανασυνδέεται με το ιστορικό γίνεσθαι και τη συνεχή εξελικτική πορεία της κοινωνικής πρακτικής, αποδεσμεύοντάς μας από αφηρημένες συγχρονικές θεωρήσεις τού γλωσσικού φαινομένου, οι οποίες αποτυγχάνουν ολοφάνερα να ερμηνεύσουν τη γλωσσική πραγματικότητα. Από την άλλη πλευρά, η μελέτη της γλωσσικής επικοινωνίας αποσυνδέεται από τη χρήση άκαμπτων φορμαλιστικών μοντέλων και εγγράφεται στο πεδίο της πολιτισμικής ανάλυσης. Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα προφανές στη σύλληψη του νοήματος ως *πολιτισμικής μονάδας*. Για τη θεωρία της μετάφρασης, τέτοιες θεωρήσεις αποκτούν εξαιρετική σημασία και βρίσκονται σε σύγκλιση με ένα ισχυρό, σύγχρονο ρεύμα που έχει αναπτυχθεί στην επικράτεια του εν λόγω επιστημονικού κλάδου, το οποίο δίνει ξεχωριστή έμφαση στη διαπολιτισμική διάσταση της μετάφρασης¹²⁷.

Ως εκ τούτου, η επαναπροσδιορισμένη προσέγγιση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, έτσι όπως διατυπώθηκε σε αδρές γραμμές στο παρόν κεφάλαιο, προτάσσει έναν σαφή μεθοδολογικό προσανατολισμό αναφορικά με τη μελέτη όχι μόνο της μετάφρασης, αλλά και των φαινομένων της γλώσσας και της γλωσσικής επικοινωνίας εν γένει. Αυτός ο μεθοδολογικός προσανατολισμός δεν θα ήταν, βέβαια, δυνατός, αν δεν θεμελιωνόταν σε μια ευρύτερη θεωρητική απόφαση. Συνεπώς, σε αυτή την εναρκτήρια κίνηση της επανασύλληψης της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας διαφαίνονται ήδη τα πρώτα αδρά γνωρίσματα της ειρημένης θεωρητικής απόφασης, της οποίας η ιδιαίτερη υφή θα αναδειχθεί ευκρινώς στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν. Η

¹²⁷ Βλ. ενδεικτικά S. BASSNETT, *Translation studies*, S. BASSNETT/A. LEFEVERE, *Translation, history and culture* και A. PYM, *Propositions on cross-cultural communication and translation*.

ανάλυση, λοιπόν, της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν ερείδεται απλώς σε ορισμένες μεθοδολογικές τροποποιήσεις, αλλά πρωτίστως σε μια συνειδητά ειλημμένη θεωρητική απόφαση, στην οποία περιλαμβάνεται και η ομολογημένη πρόθεσή μας να ενταχθεί η συγκεκριμένη ανάλυση στο ευρύτερο πλαίσιο της μελέτης της μετάφρασης ως πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Προκειμένου, όμως, να είμαστε σε θέση να υλοποιήσουμε όντως την πρόθεση αυτή, κρίνουμε σκόπιμο να αποσαφηνίσουμε μερικά ζητήματα που άπτονται της έννοιας της κουλτούρας –και των προταθέντων τρόπων σύλληψής της–, καθώς και ζητήματα αφορώντα τη σχέση μεταξύ γλώσσας και κουλτούρας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1 Η «πολιτισμική καμπή» στη θεωρία της μετάφρασης

Είναι πλέον ευρέως γνωστό ότι οι εξελίξεις, που συντελέστηκαν κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα –κατά κύριο λόγο στις χώρες του δυτικού κόσμου– στη θεωρία της μετάφρασης και οι οποίες οδήγησαν στη συγκρότηση ενός αυτόνομου επιστημονικού κλάδου, φέρουν ανεξίτηλα τα σημάδια της σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο κυρίαρχες θεωρητικές προσεγγίσεις. Η πρώτη προσέγγιση εστιάζει το βλέμμα της αποκλειστικά στις γλωσσικές πτυχές της μεταφραστικής πράξης και αντιμετωπίζει τη θεωρία της μετάφρασης ως επιμέρους κλάδο της επιστήμης της γλωσσολογίας – συνήθως της αντιπαραβολικής γλωσσολογίας. Η δεύτερη προσέγγιση εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των σπουδών λογοτεχνίας –με ιδιαίτερη έμφαση στη συγκριτική λογοτεχνία–, και σταδιακά ανέπτυξε έναν σαφή προσανατολισμό προς τη μελέτη και την ανάδειξη των πολιτισμικών συνιστωσών της μετάφρασης. Αμφότερες οι θεωρητικές προσεγγίσεις εμφανίζουν ορισμένα εγγενή μειονεκτήματα, τα οποία ο James Holmes συνοψίζει, για μεν τη γλωσσολογική προσέγγιση στο ότι οι αναλύσεις της μένουν προσκολλημένες στο επίπεδο της πρότασης αδυνατώντας να πραγματευτούν τη μετάφραση στο επίπεδο του κειμένου, για δε τη λογοτεχνική προσέγγιση στο ότι δεν μπορεί να αρθρώσει συμβατικές θεωρίες με σταθερές μορφές ορολογίας¹²⁸.

Ο διαχωρισμός της μελέτης των γλωσσικών πτυχών της μετάφρασης από τη μελέτη της πολιτισμικής της διάστασης, έτσι όπως υποστασιώθηκε μέσα από τη διαμόρφωση και επικράτηση δύο διακριτών και ανταγωνιστικών μεταξύ τους θεωρητικών προσεγγίσεων στους κόλπους της μεταφρασιολογίας, συνιστά –όπως παρατηρεί η Kaisa Koskinen– παράδοξο φαινόμενο, αν αναλογιστεί κανείς την

¹²⁸ Βλ. J. S. HOLMES, *Translation theory, translation theories, translation studies, and the translator*, σελ. 94-95.

αδιάσπαστη ενότητα γλώσσας και κουλτούρας¹²⁹. Πάντως, η ανωτέρω περιγραφείσα κατάσταση έμελλε να αλλάξει ριζικά από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στα δύο θεωρητικά υποδείγματα άρχισαν σταδιακά να υποχωρούν και τα νέα ρεύματα, που αναδύονταν βαθμιαία στο τοπίο της θεωρητικής σκέψης για τη μετάφραση, αποτελούσαν περισσότερο προϊόν διαλεκτικής σύνθεσης μεταξύ των δύο άλλοτε ανταγωνιστικών προσεγγίσεων. Η Susanne Bassnett αποδίδει τη συγκεκριμένη αλλαγή τόσο σε μια «πολιτισμική καμπή» που εμφανίστηκε στην επιστήμη της γλωσσολογίας όσο και σε αναθεώρηση των θέσεων των λογοτεχνικών σπουδών ως προς το ζήτημα της μετάφρασης¹³⁰. Από τη δεκαετία του 1990 γίνεται πλέον λόγος και για «πολιτισμική καμπή» στη θεωρία της μετάφρασης, έκφραση με την οποία η Mary Snell-Hornby θέλησε να χαρακτηρίσει τη μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος των μεταφρασιολόγων προς τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ γλώσσας και κουλτούρας¹³¹.

Η συντελεσθείσα αλλαγή στους ερευνητικούς προσανατολισμούς της θεωρίας της μετάφρασης δεν ήταν ασφαλώς ούτε τυχαία, ούτε αιφνίδια. Το έδαφος είχε αρχίσει να προετοιμάζεται ήδη από την εποχή του Nida· καθοριστικό, ωστόσο, ρόλο φαίνεται πως έπαιξαν η θεωρία του πολυσυστήματος του Itamar Even-Zohar και, ειδικότερα, οι θέσεις του Gideon Toury για την περιγραφική μεταφρασιολογία, στο πλαίσιο της οποίας η κουλτούρα υποδοχής του μεταφράσματος ετέθη ρητά στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος¹³². Σύντομα, οι έρευνες γύρω από τις πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις της μετάφρασης άρχισαν να πολλαπλασιάζονται σταθερά. Ενδεικτικό δείγμα της εν

¹²⁹ Βλ. K. KOSKINEN, *Shared culture? Reflections on recent trends in Translation Studies*, σελ. 145.

¹³⁰ Βλ. S. BASSNETT, *Translation studies*, σελ. 3.

¹³¹ Βλ. M. SNELL-HORNBY, *Linguistic transcoding or cultural transfer?: A critique of translation theory in Germany*.

¹³² Βλ. I. EVEN-ZOHAR, *Polysystem theory*, I. EVEN-ZOHAR, *The position of translated literature within the literary polysystem* και G. TOURY, *Descriptive translation studies – and beyond*.

λόγω εξέλιξης αποτελούν οι μελέτες αναφορικά με τη μετάφραση και το φύλο καθώς και οι λεγόμενες μεταποικιοκρατικές θεωρίες της μετάφρασης¹³³.

Η πολιτισμική καμπή στη θεωρία της μετάφρασης είχε, λοιπόν, ως αποτέλεσμα τον ουσιαστικό εμπλουτισμό του φάσματος των ερευνητικών ενδιαφερόντων της μεταφρασιολογίας και την εδραίωση σχέσεων με άλλους επιστημονικούς κλάδους –με τις πολιτισμικές σπουδές, επί παραδείγματι–, μέσω της διεπιστημονικής θεώρησης των ποικίλων πτυχών τού μεταφραστικού φαινομένου. Ωστόσο, η μετάβαση από τη γλωσσολογική προσέγγιση σε μια ευρύτερη πολιτισμική προσέγγιση στη θεωρία της μετάφρασης δεν αποτιμάται πάντοτε θετικά. Η Juliane House, για παράδειγμα, θεωρεί ότι, εν προκειμένω, υφίσταται μια εξέλιξη παρόμοια με το αντίστοιχο ρεύμα που έχει εμφανιστεί τις τελευταίες δεκαετίες στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και ότι, περαιτέρω, η συγκεκριμένη εξέλιξη φανερώνει τη συνήθη ροπή της θεωρίας της μετάφρασης προς τη μίμηση διαφόρων δημοφιλών σύγχρονων τάσεων¹³⁴. Εν πάση περιπτώσει, αναφορικά με το ζήτημα της πολιτισμικής καμπής στη μεταφρασιολογία μπορούν να γίνουν δύο γενικές διαπιστώσεις, οι οποίες δεν επιδέχονται –κατά την άποψή μας– αμφισβήτηση: πρώτον, η έννοια της κουλτούρας αποτελεί πλέον μια από τις θεμελιώδεις έννοιες της θεωρίας της μετάφρασης· δεύτερον, η μετάφραση αναγνωρίζεται ήδη ρητά –και μελετάται συστηματικά– ως *πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας*.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις αφήνουν να εννοηθεί ότι η σύγχρονη θεωρία της μετάφρασης υιοθετεί μια σφαιρικότερη θεώρηση της μεταφραστικής πράξης, η μελέτη της οποίας εγγράφεται πλέον στο πλαίσιο τού ευρύτερου

¹³³ Βλ. ενδεικτικά S. SIMON, *Gender in translation: cultural identity and the politics of transmission*, B. GODARD, *Theorizing feminist discourse/translation*, S. BASSNETT / H. TRIVEDI (eds.), *Post-colonial translation: theory and practice*, T. NIRANJANA, *Siting translation: history, post-structuralism, and the colonial context* και M. TYMOCZKO, *Translation in a post-colonial context: early Irish literature in English translation*.

¹³⁴ Βλ. J. HOUSE, *Universality versus culture specificity in translation*. Η άποψη αυτή της Juliane House παρατίθεται στο K. KOSKINEN, *Shared culture? Reflections on recent trends in Translation Studies*, σελ. 145.

κοινωνικοϊστορικού γίνεσθαι, όπως αυτό αποτυπώνεται στη συμβίωση των ποικίλων πολιτισμών των ανθρώπινων κοινοτήτων και στη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Αυτό σημαίνει επίσης ότι ο μεταφραστής προσεγγίζεται κατά τρόπο ρεαλιστικότερο, κατά τρόπο δηλαδή που ερείδεται στην επίγνωση του κομβικού του ρόλου στη διαπολιτισμική επικοινωνία, εν γένει, και δεν εγκλωβίζεται σε απόψεις που εκλαμβάνουν το μεταφράζον υποκείμενο ως ιδιόμορφο κρυπτογράφο που αποκωδικεύει και ανακωδικεύει γλωσσικό υλικό. Από την άλλη πλευρά οι προηγηθείσες διαπιστώσεις αφήνουν επιπρόσθετα να εννοηθεί πως πίσω από την υπό συζήτηση καμπή στον τρόπο προσέγγισης του μεταφραστικού φαινομένου από τους θεωρητικούς της μετάφρασης και τη σαφή εστίαση στη διαπολιτισμική του διάσταση υφίσταται ένα –κατά το μάλλον ή ήττον– ευρύτερο consensus όσον αφορά τον τρόπο σύλληψης της έννοιας της κουλτούρας. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα, ωστόσο, δεν αληθεύει. Δεν θα μπορούσε άλλωστε να αληθεύει, αφού ένα τέτοιο consensus δεν συναντάται ούτε στους χώρους της ανθρωπολογίας και των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή στους χώρους από όπου η θεωρία της μετάφρασης δανείστηκε την έννοια της κουλτούρας, προκειμένου να την ενσωματώσει στο corpus των θεωρητικών της εννοιών και να την αξιοποιήσει ως ερευνητικό της όργανο. Αντιθέτως, μάλιστα, στους ειρημένους χώρους η έννοια της κουλτούρας έχει πανθομολογουμένως αποτελέσει αντικείμενο εντονότατων θεωρητικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων. Ιστορικά, η χρήση της έννοιας της κουλτούρας εγγράφεται σε ένα μωσαϊκό ποικίλων τρόπων σύλληψης και διαφορετικών, ιδεολογικά προσανατολισμένων ερμηνειών. Η δυναμική του ιστορικού φορτίου της έννοιας μεταφέρεται, αναπόφευκτα, και στη θεωρία της μετάφρασης με την υιοθέτηση του αντίστοιχου όρου. Μια μελέτη, λοιπόν, της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης που έχει επίγνωση του διαπολιτισμικού χαρακτήρα του μεταφραστικού φαινομένου και που αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα της έννοιας

της κουλτούρας για τη θεωρία της μετάφρασης, δεν μπορεί να παρακάμψει το ζήτημα του προσδιορισμού της.

2.2 Η έννοια της κουλτούρας

Ετυμολογικά, ο παγκόσμιος πλέον όρος «κουλτούρα» προέρχεται από τη λατινική λέξη *cultura*, η οποία έχει τη ρίζα της στο λατινικό ρήμα *colere* που σημαίνει «καλλιεργώ»¹³⁵. Η *cultura*, λοιπόν, αρχικά σήμαινε την καλλιέργεια –και γενικότερα τη φροντίδα– της γης, εξ ου και το σχόλιο του Terry Eagleton ότι «η κουλτούρα είναι μια έννοια που προέρχεται από τη φύση»¹³⁶. Σταδιακά ο όρος θα αρχίσει παράλληλα να χρησιμοποιείται μεταφορικά για να δηλώσει την καλλιέργεια του ανθρώπινου πνεύματος, και με αυτή τη σημασία κυρίως θα επικρατήσει τόσο στην κλασική λατινική όσο και στις διάφορες γλώσσες, οι οποίες θα τον υιοθετήσουν στη συνέχεια, παρά το ότι σε ορισμένες περιπτώσεις –όπως, επί παραδείγματι, στη γαλλική γλώσσα– η *cultura* θα πρωτοεμφανιστεί με το αρχικό της περιεχόμενο¹³⁷. Εξαιτίας, πάντως, της μεταφορικής του σημασίας ο όρος θα αποκτήσει σύντομα αξιολογικές συνδηλώσεις, υποδηλώνοντας τον «εξευγενισμό» του ανθρώπινου πνεύματος, θεωρούμενου ως προϊόντος «ανώτερων» διανοητικών επιδόσεων. Ως όρος η «κουλτούρα» θα ενταχθεί ακολούθως στο λεξιλόγιο της γλώσσας του Διαφωτισμού, γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα να εγγραφεί η έννοια της κουλτούρας πλήρως στην ιδεολογία του Διαφωτισμού και να συνδεθεί στενά με τις ιδέες της προόδου, της εξέλιξης, της εκπαίδευσης και του λόγου¹³⁸.

Την ίδια περίοδο η έννοια της κουλτούρας θα συνδεθεί με την έννοια του πολιτισμού κατά δύο τρόπους ριζικά αντίθετους. Στη γαλλική παράδοση οι όροι «κουλτούρα» και «πολιτισμός» θα συνδεθούν μεταξύ τους με σχέσεις συνωνυμίας, αφού οι έννοιες, στις οποίες οι συγκεκριμένοι όροι αναφέρονται, μοιράζονται τα κοινά γνωρίσματα της προόδου και του εξευγενισμού του

¹³⁵ Βλ. R. WILLIAMS, *Keywords*, σελ. 87.

¹³⁶ T. ΗΓΚΛΕΤΟΝ, *Η έννοια της κουλτούρας*, σελ. 35.

¹³⁷ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ.19.

¹³⁸ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ.20.

ανθρώπινου πνεύματος· ωστόσο, η μεν «κουλτούρα» παραπέμπει κυρίως στην ατομική πρόοδο, εν αντιθέσει προς τον «πολιτισμό» που υποδηλώνει συνηθέστερα τη συλλογική πρόοδο. Στη γερμανική παράδοση, αντίθετα, οι έννοιες της κουλτούρας και του πολιτισμού θα τεθούν –για κοινωνικοϊστορικούς και ιδεολογικούς λόγους– σε διαρκή σύγκρουση μεταξύ τους, επί της οποίας θα αποτυπωθούν τα ίχνη μερικών από τις σημαντικότερες πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις της γερμανικής ιστορίας του 18ου και 19ου αιώνα. Ο όρος Kultur θα εμφανιστεί στη γερμανική γλώσσα κατά τον 18ο αιώνα και θα ενταχθεί σύντομα στο λεξιλόγιο της γερμανικής αστικής διανόησης, η οποία θα του προσδώσει περιεχόμενο σαφώς πιο περιορισμένο από εκείνο που είχε μέχρι τότε ο αντίστοιχος γαλλικός όρος. Για τους γερμανούς αστούς, η κουλτούρα συνδέεται με αξίες που θεμελιώνονται στις επιστήμες, στις τέχνες, στη θρησκεία και στη φιλοσοφία. Με άλλα λόγια για τη γερμανική αστική διανόηση η κουλτούρα σχετίζεται με κάθε διανοητική και πνευματική πρόοδο και καλλιέργεια και, ως τέτοια, αντιπαρατίθεται προς τα ήθη και τις αξίες της αριστοκρατίας, τα οποία συνδέονται με την έννοια του πολιτισμού¹³⁹.

Στην αντίθεση, λοιπόν, μεταξύ της έννοιας της κουλτούρας και της έννοιας του πολιτισμού αντανakλάται η βαθύτερη σύγκρουση μεταξύ της γερμανικής αστικής τάξης και των γερμανών αριστοκρατών, ενώ αργότερα, με την έλευση του 19ου αιώνα, η ρηθείσα αντίθεση θα εγγραφεί στο ευρύτερο πλαίσιο της αντιπαράθεσης μεταξύ γερμανίας και Γαλλίας, όταν η γερμανική έννοια της κουλτούρας, υπό την επίδραση του κινήματος του ρομαντισμού, θα μετατραπεί σταδιακά από διακριτικό γνώρισμα της διανόησης σε διακριτικό γνώρισμα ολόκληρου του γερμανικού έθνους. Απέναντι στον οικουμενισμό του Διαφωτισμού, από τον οποίο διαπνέεται η γαλλική έννοια του πολιτισμού, οι γερμανοί ρομαντικοί θα αντιπαρατάξουν μια επιμεριστική έννοια της κουλτούρας, η οποία θα συνδεθεί στενά με την έννοια του έθνους και με την ποικιλομορφία των ανθρώπινων

¹³⁹ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ.23-24.

πολιτισμών. Στη Γαλλία, αντίθετα, η έννοια της κουλτούρας θα εξελιχθεί διαφορετικά. Το περιεχόμενό της θα εμπλουτιστεί σημαντικά και θα περιλαμβάνει πλέον εκτός από την ατομική πρόοδο και ανάπτυξη, μια συλλογική διάσταση, παραπέμποντας στο σύνολο των διακριτικών γνωρισμάτων μιας κοινωνίας¹⁴⁰. Για τους Γάλλους, ωστόσο, η έννοια της κουλτούρας θα εξακολουθήσει να έχει τον οικουμενικό χαρακτήρα που κληρονόμησε από το ρεύμα του Διαφωτισμού. Έτσι με την έλευση του 20ού αιώνα θα έχουν ήδη διαμορφωθεί και παγιωθεί δύο βασικές αντιλήψεις για την κουλτούρα –μια επιμεριστική και μια οικουμενική–, οι οποίες θα καθορίσουν σε σημαντικότατο βαθμό τους τρόπους ορισμού της έννοιας της κουλτούρας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες¹⁴¹.

Από την ανωτέρω συνοπτική ιστορική επισκόπηση θα πρέπει να έχει γίνει σαφές ότι η κουλτούρα είναι εξαιρετικά ιδιόμορφη και περίπλοκη έννοια. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι συμπυκνώνει ένα σημαντικό μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας των τελευταίων τριών αιώνων. Η σπουδαιότητά της γίνεται προφανέστερη, αν αναλογιστούμε την άποψη του Terry Eagleton, σύμφωνα με την οποία «η σύγκρουση ανάμεσα στην κουλτούρα και στον πολιτισμό ήταν τμήμα μιας μεγάλης διαμάχης ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα»¹⁴². Η έννοια της κουλτούρας φέρει πάντοτε τον αντίκτυπο από τις πολιτικές διαμάχες, τις κοινωνικές συγκρούσεις και τις φιλοσοφικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, στο επίκεντρο των οποίων βρέθηκε κατά την πορεία της στην ανθρώπινη σκέψη. Ο αναφερθείς αντίκτυπος γίνεται ιδιαίτερα αισθητός κατά την εισδοχή της έννοιας στην επικράτεια των κοινωνικών επιστημών, όπου αρχίζει να τίθεται για πρώτη φορά το ζήτημα του επιστημονικού της ορισμού.

¹⁴⁰ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ.27.

¹⁴¹ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ.28.

¹⁴² T. ΗΓΚΛΕΤΟΝ, *Η έννοια της κουλτούρας*, σελ. 49.

2.2.1 Οι επιστημονικοί ορισμοί της κουλτούρας

Η θεμελίωση της κοινωνιολογίας και της εθνολογίας κατά τον 19ο αιώνα θα έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός νέου πεδίου εφαρμογής της έννοιας της κουλτούρας. Εντός του συγκεκριμένου πεδίου, ο στοχασμός γύρω από θεμελιώδη ζητήματα που επί αιώνες απασχόλησαν τον άνθρωπο –όπως ο καθορισμός της φύσης της κοινωνίας, ο προσδιορισμός των σχέσεων του ατόμου με το σύνολο, στο οποίο είναι ενταγμένος ή η εξήγηση της διαφορετικότητας των ανθρώπινων πολιτισμών–, θα οργανωθεί και θα εκφραστεί με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο, μέσα από τα μεθοδολογικά παραδείγματα που θα αναπτυχθούν στους κόλπους των προαναφερθέντων επιστημονικών κλάδων. Για την υλοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος, και ειδικότερα για την πραγμάτευση σε επιστημονική βάση του ζητήματος της ποικιλομορφίας των ανθρώπινων κοινωνιών, εθνολόγοι και κοινωνιολόγοι θα στηριχθούν εν πολλοίς στην έννοια της κουλτούρας, όπως τους κληροδοτήθηκε διαμορφωμένη μέσα από την παράδοση της ευρωπαϊκής σκέψης από τον Διαφωτισμό και έπειτα. Ωστόσο, η μεταφορά της έννοιας της κουλτούρας στο πεδίο του επιστημονικού λόγου θα αλλάξει σημαντικά τη μέχρι τότε πορεία της στην ανθρώπινη σκέψη και όχι μόνο θα τροποποιήσει ριζικά το περιεχόμενό της, αλλά και θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τους μετέπειτα τρόπους σύλληψής της. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι εντός της επιστημονικής επικράτειας θα επιτευχθεί εν τέλει σχετική ομοφωνία όσον αφορά την επιστημονική, τουλάχιστον, χρήση του όρου. Επί του παρόντος εξακολουθεί να ισχύει η ακόλουθη διαπίστωση του Raymond Williams: «Culture is the one of the two or three most complicated words in the English language. This is so partly because of its intricate historical development, in several European languages, but mainly because it has now come to be used for important concepts in several distinct intellectual disciplines, and in several distinct and incompatible systems of

thought»¹⁴³. Περιττεύει δε να επισημάνουμε πως η διαπίστωση του Williams μπορεί να επεκταθεί, *mutatis mutandis*, σε κάθε φυσική γλώσσα που έχει ενσωματώσει τον υπό συζήτηση όρο.

Η έννοια της κουλτούρας διατηρεί, λοιπόν, τον πρωτεύικό της χαρακτήρα. Εις επίρρωσιν δε της παρατήρησης αυτής αναφέρουμε ενδεικτικά το έργο των Alfred L. Kroeber και Clyde K. Kluckhohn με τίτλο *Culture: A critical review of concepts and definitions*, που εκδόθηκε το 1952 και στο οποίο οι δύο αμερικανοί ανθρωπολόγοι κατάφεραν να συλλέξουν περισσότερους από 200 ορισμούς της κουλτούρας. Η εγγραφή, πάντως, της έννοιας της κουλτούρας στον επιστημονικό λόγο του 19ου αιώνα θα της προσδώσει ένα καινούργιο χαρακτηριστικό γνώρισμα: θα αποκτήσει περιγραφικό περιεχόμενο. Κύριο μέλημα, πλέον, εθνολόγων, κοινωνιολόγων και φιλοσόφων δεν είναι η διατύπωση θέσεων σχετικά με το πώς πρέπει να είναι ή να εκλαμβάνεται η κουλτούρα, αλλά η διερεύνηση της πραγματικής φύσης της και η περιγραφή της έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στις ανθρώπινες κοινωνίες¹⁴⁴. Η μετάβαση, βέβαια, από μια κανονιστική προς μια περιγραφική προσέγγιση της έννοιας της κουλτούρας, στα πρώτα στάδια διαμόρφωσης των επιστημών της κοινωνιολογίας και της εθνολογίας, δεν θα την απαλλάξει από τυχόν αμφισημίες, ούτε θα απαλείψει τις αξιολογικές και ιδεολογικές συνιστώσες του περιεχομένου της. Στην πορεία, πάντως, οι περί κουλτούρας αντιπαραθέσεις του παρελθόντος θα εξασθενήσουν σημαντικά και ο στοχασμός γύρω από τα ζητήματα που θέτει θα αποκτήσει –χάρη και στην επέκταση του ειρημένου στοχασμού σε νέους επιστημονικούς κλάδους,

¹⁴³ R. WILLIAMS, *Keywords*, σελ. 87. Σε δική μας μετάφραση: «Ο όρος “culture” αποτελεί μία από τις δύο ή τρεις πιο περίπλοκες λέξεις της αγγλικής γλώσσας. Αυτό οφείλεται εν μέρει στη δαιδαλώδη ιστορική της ανάπτυξη σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, κυρίως όμως διότι κατέληξε να χρησιμοποιείται για σημαντικές έννοιες σε διάφορους τομείς του επιστητού και σε διαφορετικά και ασύμβατα μεταξύ τους συστήματα σκέψης».

¹⁴⁴ Βλ. D. CUCHE, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, σελ. 32.

όπως οι πολιτισμικές σπουδές, επί παραδείγματι– σχετική επιστημολογική αυτονομία¹⁴⁵.

Ο πρώτος ορισμός της ανθρωπολογικής έννοιας της κουλτούρας διατυπώθηκε από τον Edward Tylor. Ο Tylor είναι αναμφισβήτητα μια εμβληματική μορφή της ανθρωπολογικής επιστήμης. Αναγνωρίζεται ως ο θεμελιωτής της βρετανικής ανθρωπολογίας και ως ένας από τους ανθρωπολόγους, στους οποίους η ανθρωπολογία οφείλει την αναγνώρισή της ως πανεπιστημιακού κλάδου, αφού το 1896 έγινε ο πρώτος κάτοχος έδρας ανθρωπολογίας στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης¹⁴⁶. Το έργο του Tylor άσκησε βαθύτατη επίδραση στη διαμόρφωση της ανθρωπολογικής σκέψης –επηρέασε ιδιαίτερα τους αμερικανούς ανθρωπολόγους–, όμως η σημαντικότερη συνεισφορά του βρετανού ανθρωπολόγου στην επιστήμη της ανθρωπολογίας θεωρείται μέχρι σήμερα ο ορισμός της έννοιας της κουλτούρας που διατύπωσε το 1871 στο μείζον έργο του με τίτλο *Primitive Culture*. Αν και αρκετά γενικός –σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, που να φτάνει σε σημείο να συσκοτίζει πολύ περισσότερο από ό,τι αποκαλύπτει¹⁴⁷–, ο ορισμός του Tylor έχει μια ξεχωριστή αξία, αφού θέτει για πρώτη φορά το ζήτημα της διαφορετικότητας των ανθρώπινων κοινωνιών σε μη βιολογική βάση, ωθώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο την ανθρωπολογική σκέψη να απομακρυνθεί από εξηγήσεις βασιζόμενες στην ψευδοεπιστημονική έννοια της «φυλής»¹⁴⁸. Με άλλα λόγια ο ορισμός του Tylor σηματοδοτεί μια καίρια αλλαγή στην πορεία του στοχασμού του ανθρώπου γύρω από το ζήτημα της κοινωνικής ποικιλομορφίας και για τον λόγο αυτόν αξίζει να τον παραθέσουμε αυτούσιο: «Culture or civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex

¹⁴⁵ Βλ. ό.π.

¹⁴⁶ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 15.

¹⁴⁷ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 4.

¹⁴⁸ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 16.

whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society»¹⁴⁹.

Παρά την αρχική του αμφιταλάντευση μεταξύ των όρων «culture» και «civilization», ο Tylor θα υιοθετήσει τελικά στα έργα του την έννοια της κουλτούρας, ακολουθώντας το παράδειγμα γερμανών εθνολόγων, όπως του Gustav Klemm, που πρώτοι εισήγαγαν τη ρηθείσα έννοια στην εθνολογία¹⁵⁰. Ο Tylor αντιλαμβανόταν την κουλτούρα ως έκφραση της ολότητας της κοινωνικής ζωής και έδινε προτεραιότητα στον επίκτητο και συνάμα καθολικό χαρακτήρα της. Πίστευε στην ύπαρξη καθολικών νόμων, οι οποίοι διέπουν την ανθρώπινη σκέψη και δράση, και απέδιδε την κοινωνική και πολιτισμική πολυμορφία στις διαφορετικές συνθήκες ζωής των κοινωνικών ομάδων. Η θέση του απέναντι στο ζήτημα της πολιτισμικής ποικιλότητας και διαφορετικότητας θεμελιωνόταν σε δύο βασικές αρχές: στην αρχή της ομοιομορφίας και στην αρχή της πολιτισμικής εξέλιξης. Στην αρχή του *Primitive Culture* –το οποίο, ειρήσθω εν παρόδω, είχε ως στόχο την ανακατασκευή της ιστορίας της ανθρώπινης κουλτούρας– ο Tylor έγραφε: «The condition of culture among the various societies of mankind, insofar as it is capable of being investigated on general principles, is a subject apt for the study of laws of human thought and action. On the one hand, the uniformity which so largely pervades civilization may be ascribed, in great measure, to the uniform action of uniform causes; while on the other hand, its various grades may be

¹⁴⁹ E. TYLOR, *Primitive culture*, σελ. 1. Σε δική μας μετάφραση: «Ο όρος “κουλτούρα” ή “πολιτισμός”, υπό την ευρεία εθνογραφική του έννοια, δηλώνει εκείνο το πολύπλοκο σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις, την τέχνη, τα ήθη, τους νόμους, τα έθιμα και οποιεσδήποτε άλλες ικανότητες ή συνήθειες έχει αποκτήσει ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας».

¹⁵⁰ Βλ. A. L. KROEBER/C. KLUCKHOHN, *Culture: A critical review of concepts and definitions*, σελ. 46: «Most of these ten cited passages read as if culture were being used in its modern anthropological sense – as indeed Klemm is de facto doing on ethnography, even though with reminiscences of Herder and Adelung as regards general plan. // ...In that case, the more credit goes to Tylor for his sharp and successful conceptualization of culture, and for beginning his greatest book with a definition of culture. He found Klemm doing ethnography much as it is presented today, and using for his data a general term that was free of the implication of advancement that clung to English civilization. So, Tylor substituted Klemm’s “cultur” for the “civilization” he had himself used before...».

regarded as stages of development or evolution, each the outcome of previous history, and about to do its proper part in shaping the history of the future»¹⁵¹.

Ο Tylor ήταν πεπεισμένος ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες ακολουθούν εξελικτική πορεία, η οποία οδηγεί στη γενικότερη πρόοδο. Κατ' αυτόν η κουλτούρα είναι καθολικό, πανανθρώπινο φαινόμενο που εμφανίζει συγκεκριμένα στάδια στην εξελικτική του πορεία. Η εξέλιξη και η πρόοδος είναι δεσπόζουσες έννοιες στη σκέψη του βρετανού ανθρωπολόγου· επί των συγκεκριμένων εννοιών στήριξε το εγχείρημά του να γράψει την ιστορία της ανθρώπινης κουλτούρας μέσω της συγκριτικής μελέτης των διαφόρων σταδίων της, έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται στο μωσαϊκό των κοινωνικών ομάδων που συγκροτούν την κοινωνία του ανθρώπου στην ολότητά της. Ωστόσο, η εξέλιξη δεν αποτελεί για τον Tylor τον μοναδικό καθοριστικό παράγοντα των διαδικασιών διαμόρφωσης μιας κουλτούρας· σημαντικό ρόλο στις εν λόγω διαδικασίες επιτελεί επίσης η διάχυση πολιτισμικών στοιχείων και χαρακτηριστικών μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών. Με άλλα λόγια δίπλα στη εξέλιξη ως παράγοντα πολιτισμικής διαμόρφωσης τοποθετείται η διαπολιτισμική επαφή και ανταλλαγή. Το ζήτημα, λοιπόν, της πολιτισμικής πολυφωνίας εντάσσεται από τον θεμελιωτή της βρετανικής ανθρωπολογίας στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης του συνόλου των ανθρώπινων κοινωνιών. Επιπρόσθετα, όμως, στη σκέψη του Tylor αποκτά θέση – ιδιαίτερα στο πρώιμο έργο του– και η διαπολιτισμική επαφή και επικοινωνία ως συστατικό της εξελικτικής του θεωρίας, βάσει της οποίας προσπάθησε να εξηγήσει το πολυδιάστατο και καθολικό φαινόμενο της ανθρώπινης κουλτούρας.

¹⁵¹ E. TYLOR, *Primitive culture*, σελ. 1. Σε δική μας μετάφραση: «Η κατάσταση της κουλτούρας μεταξύ των διαφόρων ανθρώπινων κοινωνιών, στον βαθμό που δύναται να διερευνηθεί επί τη βάσει γενικών αρχών, αποτελεί ζήτημα πρόσφορο για τη μελέτη των κανόνων της ανθρώπινης σκέψης και δράσης. Από τη μια πλευρά, η ομοιομορφία που σε τόσο μεγάλο βαθμό διαποτίζει τον πολιτισμό μπορεί εν πολλοίς να αποδοθεί στην ομοιόμορφη δράση ομοιόμορφων αιτιών· ενώ, από την άλλη πλευρά, οι διάφορες διαβαθμίσεις της μπορούν να εκληφθούν ως στάδια ανάπτυξης ή εξέλιξης, κάθε ένα εκ των οποίων συνιστά αποτέλεσμα της προγενέστερης ιστορίας και καλείται να επιτελέσει τον δικό του ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορίας του μέλλοντος».

Στην ιδέα περί μιας ντετερμινιστικού ή τελολογικού χαρακτήρα εξέλιξης της ανθρώπινης κουλτούρας, που ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, άσκησε δριμεία κριτική μια άλλη εμβληματική μορφή της ανθρωπολογικής επιστήμης: ο γερμανός ανθρωπολόγος Franz Boas. Ο Boas, ο οποίος θεωρείται ως ο κύριος διαμορφωτής της αμερικανικής ανθρωπολογίας του 20ού αιώνα¹⁵², ήταν ανθρωπολόγος με ευρύτατο φάσμα ενδιαφερόντων, το πλούσιο έργο του οποίου δημιούργησε πληθώρα νέων πεδίων έρευνας για τους μετέπειτα ανθρωπολόγους. Η σκέψη του κινήθηκε σε κατεύθυνση εντελώς διαφορετική από εκείνη του Edward Tylor και του Lewis Henry Morgan, των σημαντικότερων εκπροσώπων της λεγόμενης θεωρίας της *μονογραμμικής (unilineal)* ή *ορθογενετικής (orthogenetic)* εξέλιξης της κουλτούρας. Αντί να εστιάσει το ενδιαφέρον του στα διάφορα στάδια μιας υποτιθέμενης γραμμικής, καθολικής εξελικτικής πορείας και βάσει αυτής να εκπονήσει μελέτες γύρω από τις διαφορετικές κουλτούρες, ο Boas επέλεξε να επικεντρωθεί στην πολιτισμική ποικιλομορφία αυτή καθεαυτήν και να αναδείξει τη μοναδικότητα της καθεμιάς κουλτούρας. Βασική του θέση ήταν ότι οι ποικίλες πολιτισμικές διαφορές μπορούσαν να εξηγηθούν και να γίνουν κατανοητές μόνο εντός των συγκεκριμένων πολιτισμικών πλαισίων, όπου αυτές εμφανίζονταν. Οι κουλτούρες συνιστούν κατά τον Boas ολοκληρωμένα σύνολα, τα οποία δημιουργούνται μέσω συγκεκριμένων ιστορικών διαδικασιών και όχι χάρη στη δράση μιας σειράς καθολικών εξελικτικών σταδίων¹⁵³. Υποστήριζε δε ότι η ανακάλυψη των γενικών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και την πολιτιστική ανάπτυξη – την ύπαρξη των οποίων ο Boas δεν αμφισβητούσε¹⁵⁴ – μπορούσε να επιτευχθεί

¹⁵² Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 33.

¹⁵³ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 40.

¹⁵⁴ Βλ. F. BOAS, *The limitations of the comparative method of anthropology*, σελ. 905: «We agree that certain laws exist which govern the growth of human culture, and it is our endeavor to discover these laws. The object of our investigation is to find the processes by which certain stages of culture have developed. The customs and beliefs themselves are not the ultimate objects of research. We desire to

μόνο μέσω της μελέτης των εν λόγω ιστορικών διαδικασιών σε συνδυασμό με καλά τεκμηριωμένες εθνογραφικές έρευνες.

Ο Boas έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην εντατική και εξαιρετικά λεπτομερή εθνογραφική έρευνα, για την επιτυχία της οποίας θεωρούσε απαραίτητη προϋπόθεση την από την πλευρά του ερευνητή γνώση της γλώσσας της υπό μελέτη ομάδας. Εκλάμβανε, δηλαδή, τη γλώσσα ως εργαλείο διείσδυσης σε μια δεδομένη κουλτούρα¹⁵⁵ και με τις πολυάριθμες έρευνες που διεξήγαγε, αλλά και με το συνολικό του έργο –ειδικότερα με τις μελέτες του για τις αμερινδιάνικες γλώσσες¹⁵⁶– κατάφερε να τη φέρει στο προσκήνιο του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος, επιδρώντας έτσι καθοριστικά στη μετέπειτα ανάπτυξη του κλάδου της ανθρωπολογίας. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τη γλώσσα τόσο ως ερευνητικό εργαλείο στα χέρια του εθνογράφου όσο και ως αντικείμενο έρευνας εξαιρετικού ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος, θα το μεταδώσει στον διάσημο ανθρωπολόγο και μαθητή του Edward Sapir.

Ο Sapir ασχολήθηκε πρωτίστως με το ζήτημα της σχέσης μεταξύ του ατόμου και της κουλτούρας. Η κυρίαρχη αντίληψη για την κουλτούρα στις αρχές του 20ού αιώνα έδινε έμφαση στον υπερατομικό της χαρακτήρα και στην ανεξαρτησία της από ατομικές επιλογές και δράσεις. Ο Sapir ήταν αντίθετος προς

learn the reasons why such customs and beliefs exist – in other words, we wish to discover the history of their development... // A detailed study of customs in their bearings to the total culture of the tribe practicing them, and in connection with an investigation of their geographical distribution among neighboring tribes, affords us almost always a means of determining with considerable accuracy the historical causes that led to the formation of the customs in question and to the psychological processes that were at work in their development. The results of inquires may be three-fold. They may reveal the environmental conditions which have created or modified elements; they may clear up psychological factors which are at work in shaping culture; or they may bring before our eyes the effects that historical connections have had upon the growth of the culture». Παρατίθεται στο J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 41-42.

¹⁵⁵ Βλ. F. BOAS, *Handbook of American Indian languages*, σελ. 60: «A command of a language is an indispensable means of obtaining accurate and thorough knowledge, because much information can be gained by listening to conversations of the natives and by taking part in their daily life, which, to the observer who has no command of the language, will remain entirely inaccessible». Παρατίθεται στο J. D. MOORE, *Visions of culture: an introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 89.

¹⁵⁶ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 38.

τη συγκεκριμένη θέση και δεν αποδεχόταν τη διάκριση μεταξύ ατόμου και κουλτούρας. Υποστήριζε, συγκεκριμένα, ότι «δεν υπάρχει πραγματική αντίθεση, σε τελευταία ανάλυση, ανάμεσα στην έννοια της κουλτούρας της ομάδας και στην έννοια της ατομικής κουλτούρας. Αυτές οι δύο είναι αλληλοεξαρτώμενες»¹⁵⁷. Ο Sapir αναγνώριζε την αναγκαιότητα της ύπαρξης μιας συλλογικής κουλτούρας για την προσωπική ανάπτυξη των ατόμων που συναπαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε: «...the individual is helpless without a cultural heritage to work on»¹⁵⁸. Ωστόσο, η πολιτιστική κληρονομιά δεν αφομοιώνεται παθητικά από το άτομο, αλλά προσλαμβάνεται πάντοτε με την ενεργό συμμετοχή του. Χάρη στην αλληλεξάρτηση μεταξύ ατόμου και συνόλου η κοινωνία και η κουλτούρα της αποκτούν τον εγγενή δυναμικό τους χαρακτήρα, ο οποίος, κατά τον Sapir, θεμελιώνεται στη χρήση της γλώσσας: «While we often speak of society as though it were a static structure defined by tradition, it is, in the more intimate sense, nothing of the kind, but a highly intricate network of partial or complete understandings between the members of organizational units of every degree of size and complexity (...) It is only apparently a static sum of social institutions; actually it is being reanimated or creatively reaffirmed from day to day by particular acts of a communicative nature which obtain among individuals participating in it»¹⁵⁹.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον πρωσικής καταγωγής αμερικανό αυτόν ανθρωπολόγο, η σχέση μεταξύ ατόμου και κουλτούρας –σχέση, υπενθυμίζουμε, δυναμικής αλληλεξάρτησης– διαμορφώνεται από τη γλώσσα. Τη βασική αυτή

¹⁵⁷ E. SAPIR, *Culture, genuine and spurious*, σελ. 321. Η μετάφραση είναι δική μας.

¹⁵⁸ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «...το άτομο είναι ανήμπορο όταν δεν βρίσκει έρεισμα σε κάποια πολιτιστική κληρονομιά».

¹⁵⁹ E. SAPIR, *Communication*, σελ. 104. Σε δική μας μετάφραση: «Αν και συχνά κάνουμε λόγο για την κοινωνία σαν να ήταν μια στατική δομή που καθορίζεται από την παράδοση, εντούτοις υπό την πλέον στενή της έννοια δεν συνιστά μια τέτοια δομή, αλλά ένα εξαιρετικά πολύπλοκο δίκτυο επιμέρους ή πλήρων κατανοήσεων μεταξύ των μελών μονάδων οργάνωσης κάθε βαθμού και μεγέθους πολυπλοκότητας (...) Μόνο φαινομενικά αποτελεί το στατικό άθροισμα κοινωνικών θεσμών· στην πραγματικότητα, κάθε μέρα ανανεώνεται και επανεπιβεβαιώνεται χάρη σε επιμέρους πράξεις επικοινωνιακής φύσης που τελούνται μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτήν».

παραδοχή την συναντούμε και στον πυρήνα της λεγόμενης *υπόθεσης Sapir-Whorf* (*Sapir-Whorf hypothesis*), χάρη στην οποία έγιναν κυρίως γνωστοί εκτός ανθρωπολογικών κύκλων ο Edward Sapir και ο Benjamin Lee Whorf. Η εν λόγω υπόθεση προτάσσει την άποψη ότι η γλώσσα δεν αποτελεί μόνο το μέσο έκφρασης του τρόπου, με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα, αλλά συνιστά πρωτίστως τον ουσιαστικό παράγοντα διαμόρφωσης της ανθρώπινης σκέψης. Με άλλα λόγια, η γλώσσα αντανακλά και ταυτόχρονα διαμορφώνει τον τρόπο, με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο· η δε αντίληψή μας για τον κόσμο εγγράφεται στη δομή του γλωσσικού νοήματος. Ο Sapir γράφει χαρακτηριστικά: «We see and hear and otherwise experience very largely as we do because the language habits of our community predispose certain choices of interpretation»¹⁶⁰. Την ίδια ιδέα την ξαναβρίσκουμε, ανεπτυγμένη, στον Whorf: «We dissect nature along lines laid down by our native languages. The categories and types that we isolate from the world of phenomena we do not find there because they stare every observer in the face; on the contrary, the world is presented in a kaleidoscopic flux of impressions which has to be organised by our minds – and this means largely by the linguistic systems in our minds. We cut nature up, organise it into concepts, and ascribe significances as we do, largely because we are parties to an agreement to organise it in this way – an agreement that holds throughout our speech community and is codified in the patterns of our language»¹⁶¹.

¹⁶⁰ E. SAPIR, *The status of linguistics as a science*, σελ.162. Σε δική μας μετάφραση: «Ο τρόπος, με τον οποίο βλέπουμε, ακούμε και εν τέλει βιώνουμε την πραγματικότητα οφείλεται εν πολλοίς στο ότι οι γλωσσικές συνήθειες της κοινότητάς μας προδιαγράφουν ορισμένες ερμηνευτικές επιλογές».

¹⁶¹ B. L. WHORF, *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, σελ. 213. Σε δική μας μετάφραση: «Τέμνουμε τη φύση βάσει σχεδίων που έχουν τεθεί από τις γλώσσες μας. Οι κατηγορίες και οι τύποι που αποσπούμε από τον κόσμο των φαινομένων δεν στέκονται ως αυθύπαρκτες οντότητες έναντι του κάθε παρατηρητή· αντιθέτως, ο κόσμος μάς παρουσιάζεται υπό τη μορφή καλειδοσκοπικής ροής εντυπώσεων, στην οποία πρέπει να επιβληθεί κάποια οργάνωση από το μυαλό μας – δηλαδή, εν πολλοίς από το γλωσσικό σύστημα στο μυαλό μας. Ο τρόπος, με τον οποίο τέμνουμε τη φύση, την οργανώνουμε σε έννοιες και απονέμουμε νόημα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι είμαστε μέρος μιας συμφωνίας να την οργανώνουμε κατ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο – μιας

Η υπόθεση Sapir-Whorf έχει αποτελέσει αντικείμενο αναρίθμητων συζητήσεων και διενέξεων, σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, και έχει κατά καιρούς αποκτήσει αρκετούς υποστηρικτές. Στη θεωρία της μετάφρασης, μάλιστα, αποτελεί οικείο ζήτημα και συχνά συνδέεται με τη συζήτηση περί του μεταφράσιμου ή μη των φυσικών γλωσσών. Εκείνο που προφανώς συντηρεί στο προσκήνιο των ακαδημαϊκών συζητήσεων –ακόμη και στις μέρες μας, αν και σε μικρότερο βαθμό– τη συγκεκριμένη υπόθεση, και τη θέση του λεγόμενου γλωσσικού σχετικισμού που αυτή εκφράζει, είναι το γεγονός ότι ερείδεται σε εμπειρικά δεδομένα προερχόμενα από επιτόπιες έρευνες. Πρώτος ο Sapir παρατήρησε στις μελέτες που εκπόνησε για τις αμερινδιάνικες γλώσσες ότι οι ομιλητές διαφορετικών γλωσσών έτειναν να εστιάζουν σε διαφορετικές πλευρές της πραγματικότητας¹⁶². Τη διαπίστωση του Sapir επιχείρησε κατόπιν να επεκτείνει ο Whorf. Ο Whorf έμεινε κυρίως γνωστός για τις έρευνες που διεξήγαγε για τη γλώσσα της φυλής Hopi, αν και οι πρώτες του γλωσσολογικές μελέτες, προτού αρχίσει να παρακολουθεί τις διαλέξεις του Sapir στο πανεπιστήμιο Yale το φθινόπωρο του 1931, είχαν ως αντικείμενο τη Nahuatl, τη γλώσσα των αζτέκων.¹⁶³ Στις μελέτες του ο Whorf παραθέτει πλήθος παραδειγμάτων μεταφρασμένων φράσεων από τις γλώσσες των ιθαγενών προς την αγγλική γλώσσα, θέλοντας μέσω των γλωσσικών διαφορών να συναγάγει διαφορές στον τρόπο σκέψης και αντίληψης της πραγματικότητας ανάμεσα στους ομιλητές των διαφορετικών γλωσσών που μελέτησε και στους ομιλητές της μητρικής του γλώσσας. Το πλέον γνωστό παράδειγμα αποτελούν οι διαπιστώσεις του αναφορικά με τον τρόπο, με τον οποίο οι Hopi αντιλαμβάνονται τον χρόνο.

συμφωνίας που ισχύει στη γλωσσική μας κοινότητα και είναι κωδικευμένη στα πρότυπα της γλώσσας μας».

¹⁶² Βλ. π.χ. E. SAPIR, *Language and environment*, σελ. 228-231.

¹⁶³ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 97.

Σύμφωνα με τον Whorf οι Hopi αντιλαμβάνονται τον χρόνο με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα δεν φαίνεται να κάνουν διάκριση ανάμεσα σε παρελθόν, παρόν και μέλλον, ούτε εκλαμβάνουν τον χρόνο ως σταθερή, γραμμική ροή ανάμεσα στα τρία αυτά στάδια, ενώ παράλληλα εμφανίζουν ελάχιστο ενδιαφέρον για ακριβείς χρονολογήσεις, χρονικές αλληλουχίες καθώς και για τη χρήση ημερολογίων. Αντιθέτως, δείχνουν να εστιάζουν περισσότερο στις ίδιες τις διαδικασίες και στις αλλαγές που επέρχονται μέσω αυτών. Τους συγκεκριμένους ισχυρισμούς ο Whorf τους στηρίζει στα ευρήματα που προέκυψαν από τις μελέτες του για τη γλώσσα των Hopi. Διαπίστωσε, ειδικότερα, ότι η εν λόγω γλώσσα δεν διαθέτει ούτε γραμματικούς τύπους, ούτε γλωσσικές εκφράσεις που να παραπέμπουν ή να αναφέρονται ευθέως στην έννοια του χρόνου και στις έννοιες του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Οι διαπιστώσεις του Whorf –καθώς και διάφοροι άλλοι ισχυρισμοί του σχετικά με τη γλώσσα των Hopi, όπως, για παράδειγμα, οι παρατηρήσεις του αναφορικά με τους όρους που διαθέτει η συγκεκριμένη γλώσσα για τις αρχιτεκτονικές κατασκευές¹⁶⁴ ή για τις διάφορες φυσικές καταστάσεις του νερού– έκαναν ιδιαίτερη αίσθηση και εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να εντυπωσιάζουν αρκετούς επιστήμονες και στοχαστές. Ωστόσο, έχουν δεχθεί κατά καιρούς δριμύτατη κριτική.

Μια από τις καλύτερα τεκμηριωμένες κριτικές απέναντι στη θέση του γλωσσικού σχετικισμού και, ειδικότερα, στην υπόθεση Sapir-Whorf διατυπώνεται στο έργο του Steven Pinker με τίτλο *The language instinct*¹⁶⁵. Στις σελίδες που αφιερώνει ο συγγραφέας στον γλωσσικό σχετικισμό, και ειδικότερα στα ευρήματα του Whorf, παρατίθενται τα πορίσματα ορισμένων ερευνών που είχαν ως στόχο να αντικρούσουν τους πολυσυζητημένους ισχυρισμούς του μαθητή του

¹⁶⁴ Βλ. σχετικά B. L. WHORF, *Linguistic factors in the terminology of Hopi architecture*.

¹⁶⁵ Για μια σύνοψη της βασικής επιχειρηματολογίας εναντίον της ισχυρής εκδοχής της υπόθεσης Sapir-Whorf βλ. M. KIENPOINTNER, *Whorf and Wittgenstein. Language, world view and argumentation*.

Edward Sapir. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το ζήτημα της αντίληψης του χρόνου από τους Hopi, ο Pinker παραπέμπει στις εκτενείς μελέτες που εκπόνησε για την εν λόγω φυλή ο ανθρωπολόγος Ekkehart Malotki, τα αποτελέσματα των οποίων περιλαμβάνονται στο έργο του με τίτλο *Hopi time: A linguistic analysis of temporal concepts in the Hopi language*. Στις συγκεκριμένες μελέτες ο Malotki ανακάλυψε ότι –αντίθετα προς τους ισχυρισμούς του Whorf– η γλώσσα των Hopi «περιλαμβάνει ρηματικούς χρόνους, μεταφορές για το χρόνο, μονάδες χρόνου (όπου συμπεριλαμβάνονται ημέρες, σύνολα ημερών, τμήματα ημερών, το χθες και το αύριο, ημέρες της εβδομάδας, εβδομάδες, μήνες, φάσεις της σελήνης, εποχές και το έτος), τρόπους μέτρησης βάσει των μονάδων χρόνου και λέξεις όπως “αρχαίος”, “γρήγορος”, “πολύς καιρός” και “τετελεσμένος”»¹⁶⁶, ενώ διαπιστώθηκε και η χρήση περίπλοκων ηλιακών ημερολογίων, αλλά και συσκευών μέτρησης του χρόνου. Πέρα από τις ανωτέρω ανακαλύψεις, ο Pinker υπενθυμίζει ότι τα αποτελέσματα ερευνών που διεξήχθησαν –σε ένα χρονικό διάστημα διάρκειας 35 ετών– στα εργαστήρια ψυχολογίας, προκειμένου να ελεγχθούν πειραματικά διάφορες ασθενείς εκδοχές της υπόθεσης Sapir-Whorf, δεν επικυρώνουν, κατ’ ουσίαν, τις απόψεις των οπαδών του γλωσσικού ντετερμινισμού, δηλαδή της θέσης που πρεσβεύει ότι η ανθρώπινη νόηση καθορίζεται πρωτίστως από τη γλώσσα¹⁶⁷. Παραμένει, ωστόσο, απορίας άξιο πώς ο Whorf κατέληξε σε τόσο εσφαλμένες διαπιστώσεις όσον αφορά τη γλώσσα των Hopi. Ίσως το θεμελιώδες σφάλμα του να ήταν η αποτυχία του να κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στη γλώσσα και τη σκέψη· πρόκειται, άλλωστε, για ένα συνηθέστατο σφάλμα. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Pinker, η ιδέα ότι «η σκέψη είναι το ίδιο και το αυτό με τη γλώσσα αποτελεί παράδειγμα αυτού που μπορεί να ονομαστεί παραλογισμός κατά σύμβαση: μια απόφαση που αντίκειται στην κοινή λογική, αλλά την πιστεύουν όλοι, επειδή θυμούνται αμυδρά ότι κάπου

¹⁶⁶ S. PINKER, *Το γλωσσικό ένστικτο*, σελ. 72-73.

¹⁶⁷ Βλ. S. PINKER, *Το γλωσσικό ένστικτο*, σελ. 74-75.

την έχουν ακούσει και επειδή βρίθει υπονοουμένων (...) Σκεφτείτε. Σε όλους μας έχει συμβεί να εκφέρουμε προφορικά ή να γράψουμε μια πρόταση και κατόπιν να σταματήσουμε, συνειδητοποιώντας ότι δεν ήταν αυτό ακριβώς που θέλαμε να πούμε. Για να νιώθουμε αυτό το συναίσθημα, πρέπει να υπάρχει “αυτό που θέλαμε να πούμε”, το οποίο διαφέρει από εκείνο που είπαμε. Μερικές φορές δεν είναι καν εύκολο να βρούμε λέξεις που θα απέδιδαν κατάλληλα μια σκέψη. Όταν ακούμε ή διαβάζουμε κάτι, συνήθως θυμόμαστε την ουσία του, όχι τις ακριβείς λέξεις· πρέπει λοιπόν να υπάρχει κάτι σαν “ουσία” που δεν είναι το ίδιο με τον ορμαθό των λέξεων. Και αν οι σκέψεις εξαρτώνταν από τις λέξεις, πώς θα μπορούσε ποτέ να πλαστεί μια νέα λέξη; Πώς θα πρωτομάθαινε ένα παιδί μια λέξη; Πώς θα ήταν δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη;»¹⁶⁸

Αν η υπόθεση Sapir-Whorf ίσχυε, τότε προφανώς η διαπολιτισμική επικοινωνία θα ήταν δυσχερέστατη, αν όχι αδύνατη, και η μετάφραση θα ήταν ανέφικτη. Η κοινωνική πρακτική, ωστόσο, αποδεικνύει εδώ και αιώνες ότι τα πράγματα έχουν άλλως. Οι ισχυρισμοί του Whorf αναφορικά με τη σχέση μεταξύ γλώσσας και νόησης δεν ευσταθούν, τουλάχιστον στην «άκαμπτη» μορφή, με την οποία διατυπώθηκαν από τον εμπνευστή τους. Εντούτοις, η συνεισφορά τού αμερικανού στοχαστή στην ανθρωπολογική έρευνα, ειδικά με τις μελέτες του για τις γλώσσες των ιθαγενών της αμερικής, είναι εξόχως σημαντική. Το έργο του Whorf εντάσσεται στο ευρύτερο εκείνο ρεύμα της ανθρωπολογικής σκέψης, το οποίο ξεκίνησε με το έργο του Boas και συνεχίστηκε προς διάφορες κατευθύνσεις από τους μαθητές του, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται μερικοί από τους επιφανέστερους αμερικανούς ανθρωπολόγους, όπως η Margaret Mead, η Ruth Benedict και ο Edward Sapir. Ο Franz Boas έστρεψε, όπως ήδη αναφέρθηκε, το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον προς την πολιτισμική διαφορετικότητα και ανέδειξε τη σημασία της γλώσσας ως ερευνητικού εργαλείου για την εθνογραφία. Με τον Sapir η γλώσσα θα τεθεί στο επίκεντρο της ανθρωπολογικής έρευνας και θα

¹⁶⁸ S. PINKER, *Το γλωσσικό ένστικτο*, σελ. 65-66.

αναγνωριστεί έτσι ο κομβικός ρόλος που επιτελεί εντός της επικράτειας της κουλτούρας. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι ο Sapir έδωσε νέα –για την εποχή του– διάσταση στη γλωσσική ανάλυση, τονίζοντας ιδιαίτερα τον ρόλο του νοήματος. Η έμφαση στο νόημα θα γίνει αργότερα το βασικό χαρακτηριστικό μιας νέας τάσης στην ανθρωπολογική σκέψη, η οποία θα εξετάσει την κουλτούρα υπό το πρίσμα των συμβολικών συστημάτων των κοινωνικών ομάδων, καθώς και των συμβολικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών τους, φέρνοντας παράλληλα στο προσκήνιο τη μελέτη και ανάλυση των πολιτισμικών συνθηκών δημιουργίας και διαμόρφωσης του νοήματος.

2.2.1.1 Η ερμηνευτική ανθρωπολογία του Clifford Geertz

Ο Clifford Geertz είναι αναμφισβήτητα μια από τις επιβλητικότερες φυσιογνωμίες της επιστήμης της ανθρωπολογίας. Είναι ίσως ευρύτερα γνωστός ως ο πολυγραφότερος αμερικανός ανθρωπολόγος¹⁶⁹. Ωστόσο, η συνεισφορά του στην ανθρωπολογική σκέψη, αλλά και πέρα από αυτή, δεν περιορίζεται στο πλούσιο συγγραφικό του έργο, και η ευρύτερη αναγνώρισή του δεν οφείλεται μόνο στο ομολογουμένως γλαφυρό ύφος της γραφής του. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι αποτελεί έναν από τους βασικότερους διαμορφωτές της σύγχρονης ανθρωπολογικής σκέψης, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι η εμβέλεια της επίδρασης των ιδεών του εκτείνεται πολύ πέρα από τα όρια της επιστήμης, την οποία υπηρέτησε για περισσότερα από 50 χρόνια.

Ο Geertz είναι ο θεμελιωτής της λεγόμενης *ερμηνευτικής ανθρωπολογίας* (*interpretive anthropology*), ενός σύγχρονου ανθρωπολογικού ρεύματος, το οποίο σφυρηλατήθηκε μέσα από τις μακροχρόνιες έρευνές του στο Μαρόκο και στην Ινδονησία και αποτυπώθηκε σε μια σειρά σημαντικότερων έργων, όπως: *The interpretation of cultures*, *Local knowledge: further essays in interpretive anthropology*, *Works and lives: the anthropologist as author*, *After the fact: two countries, four decades, one anthropologist* και *Available light: anthropological reflections on philosophical topics*. Το βασικό χαρακτηριστικό της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας είναι ότι εκλαμβάνει την κουλτούρα –και γενικότερα την κοινωνική ζωή– ως κείμενο· από τη θεμελιώδη αυτή θέση απορρέει και η παραδοχή ότι η ανθρωπολογική έρευνα συνιστά κατ' ουσίαν ερμηνευτική διαδικασία. Στα πρώιμα έργα του Geertz, όπως το *The religion of Java* ή το *Agricultural involution: the process of ecological change in Indonesia*, ο ερμηνευτικός αυτός προσανατολισμός απουσιάζει, καθώς η σκέψη του

¹⁶⁹ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 258.

αμερικανού ανθρωπολόγου κινείται ακόμα στο πλαίσιο της παραδοσιακής ανθρωπολογικής θεωρίας¹⁷⁰, αν και υπάρχουν αρκετά στοιχεία διάσπαρτα στα πρώτα του κείμενα που προμηνύουν την επακόλουθη ρήξη με το κυρίαρχο ανθρωπολογικό παράδειγμα της εποχής του. Χαρακτηριστικότερο, ίσως, δείγμα όλων αυτών των στοιχείων αποτελεί το τελευταίο κεφάλαιο του *The social history of an Indonesian town*, το οποίο προοιωνίζεται εμφανέστατα τη μετέπειτα υιοθέτηση μιας ερμηνευτικής προσέγγισης της κουλτούρας¹⁷¹.

Το έργο του Geertz έχει ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για την ανθρωπολογία και τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, αλλά και για τη φιλοσοφία, αφού μέσω αυτού επιτυγχάνεται –για πρώτη ίσως φορά– η πρακτική εφαρμογή των φιλοσοφικών θέσεων της ερμηνευτικής παράδοσης στο πεδίο της κοινωνικής έρευνας¹⁷². Η ερμηνευτική ανθρωπολογία, έτσι όπως τη συλλαμβάνει και τη θεμελιώνει θεωρητικά ο αμερικανός ανθρωπολόγος, συνιστά μια διπλή πρόταση: από τη μια πλευρά προσφέρει έναν συνεκτικό τρόπο προσέγγισης της κουλτούρας και της κοινωνικής δράσης· από την άλλη πλευρά, και σε συνάρτηση με τον προρρηθέντα συνεκτικό τρόπο προσέγγισης, διατυπώνει μια σαφή θέση αναφορικά με τον επιστημολογικό χαρακτήρα της κοινωνικής και πολιτισμικής μελέτης. Ο διπλός προσανατολισμός της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας διακηρύσσεται με τον πλέον εύγλωττο τρόπο στον ορισμό του Geertz για την έννοια της κουλτούρας: «The concept of culture I espouse (...) is essentially a semiotic one. Believing, with Max Weber, that man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun, I take culture to be those webs, and the analysis of it to be therefore not

¹⁷⁰ Βλ. J. D. MOORE, *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists*, σελ. 261.

¹⁷¹ Βλ. ό.π.

¹⁷² Βλ. M. MARTIN, *Geertz and the interpretive approach in anthropology*, σελ. 269.

an experimental science in search of law but an interpretive one in search of meaning»¹⁷³.

Ο Geertz τάσσεται εμφανώς υπέρ μιας πιο εξειδικευμένης έννοιας της κουλτούρας, θεωρώντας πως οριζόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να αποδειχθεί γονιμότερη για την ανθρωπολογική επιστήμη και να αντικαταστήσει προοδευτικά το περίφημο «πολύπλοκο σύνολο» του Tylor¹⁷⁴. Η έμφαση στο νόημα και στη συμβολική διάσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν αποτελούν για τον αμερικανό ανθρωπολόγο μεθοδολογικούς νεωτερισμούς, αλλά αντιθέτως συνιστούν τον πυρήνα ενός στέρεα δομημένου φιλοσοφικού στοχασμού γύρω από τη φύση του ανθρώπου και της κουλτούρας. Συγκεκριμένα, η εστίαση στη συμβολική διάσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς απομακρύνει τη συζήτηση σχετικά με τη φύση της κουλτούρας από ψευδοδιλλήματα αφορώντα το οντολογικό status των ανθρώπινων πράξεων και την επαναπροσανατολίζει προς την αναζήτηση της σημασίας τους: «Once human behavior is seen as (...) symbolic action –action which, like phonation in speech, pigment in painting, line in writing or sonance in music, signifies– the question as to whether culture is patterned conduct or a frame of mind, or even the two somehow mixed together, loses sense. The thing to ask about a burlesqued wink or a mock sheep raid is not what their ontological status is. It is the same as the rocks on the one hand and dreams on the other – they are things of this world. The thing to ask is what their

¹⁷³ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 5. Σε δική μας μετάφραση: «Η έννοια της κουλτούρας που ασπάζομαι (...) είναι κατ' ουσίαν σημειωτική. Έχοντας, από κοινού με τον Max Weber, την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που αιωρείται σε ιστούς σημασιών, που ο ίδιος έχει υφάνει, θεωρώ ότι η κουλτούρα είναι αυτοί ακριβώς οι ιστοί σημασιών και κατά συνέπεια εκλαμβάνω την ανάλυσή της όχι ως πειραματική επιστήμη που στοχεύει στην αναζήτηση νόμων, αλλά ως ερμηνευτική επιστήμη που στοχεύει στην αναζήτηση νοήματος».

¹⁷⁴ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 4: «They all argue, sometimes explicitly, more often merely through the particular analysis they develop, for a narrowed, specialized, and, so I imagine, theoretically more powerful concept of culture to replace E. B. Tylor's famous "most complex whole", which, its originative power not denied, seems to me to have reached the point where it obscures a good deal more than it reveals».

import is...»¹⁷⁵. Ωστόσο, η σημασία μιας πράξης πρέπει –κατ’ αρχάς– να αναζητείται εντός του συγκεκριμένου πολιτισμικού πλαισίου της, γεγονός που φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της σχέσης μεταξύ κουλτούρας και ανθρώπινης συμπεριφοράς, ένα ζήτημα στο οποίο εμπλέκεται αναπόφευκτα και η ευρύτερη συζήτηση γύρω από τη φύση της κουλτούρας. Ο Geertz τοποθετείται ενάντια τόσο στη σύλληψη της κουλτούρας ως υπεροργανικής πραγματικότητας, όπως πρέσβευε επί παραδείγματι ο Alfred Kroeber, όσο και στην αντίληψη που τη θέλει να συνίσταται πρωτίστως σε ψυχολογικές δομές των ατόμων¹⁷⁶. Σύμφωνα με τον Geertz η κουλτούρα είναι δημόσια. Ο δε δημόσιος χαρακτήρας της απορρέει από τον δημόσιο χαρακτήρα του νοήματος¹⁷⁷, τον οποίο, ως γνωστόν, υπερασπίστηκε με σθένος κυρίως μέσα από το ύστερο φιλοσοφικό του έργο ο Ludwig Wittgenstein. Ο αμερικανός ανθρωπολόγος προτείνει να συλλάβουμε την κουλτούρα με έναν ουσιωδώς διαφορετικό τρόπο: «...culture is best seen not as complexes of concrete behavior patterns –customs, usages, traditions, habit clusters– as has, by and large, been the case up to now, but as a set of control mechanisms –plans, recipes, rules, instructions (what computer engineers call “programs”)– for the governing of behavior»¹⁷⁸. Εν σχέσει δε προς τους ειρημένους μηχανισμούς ελέγχου της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ο άνθρωπος εμφανίζει, κατά τον Geertz, τη μέγιστη δυνατή εξάρτηση: «...man is precisely the

¹⁷⁵ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 10. Σε δική μας μετάφραση: «Αφ’ ης στιγμής θεωρήσουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά ως (...) συμβολική πράξη –ως πράξη που όπως η φώνηση στην ομιλία, το χρώμα στη ζωγραφική, η γραμμή στη γραφή ή ο ήχος στη μουσική μεταφέρει κάποιο νόημα–, το ερώτημα αν η κουλτούρα συνιστά συμπεριφορά, που ακολουθεί ορισμένα πρότυπα, ή αν αποτελεί κάποιο νοητικό πλαίσιο ή ακόμη και έναν συνδυασμό αυτών των δύο, στερείται κάθε σημασίας. Το ερώτημα που πρέπει να θέσει κανείς σχετικά με τη διακωμώδηση ενός κλεισίματος του ματιού ή σχετικά με μια σκηνοθετημένη ζωοκλοπή δεν αφορά το οντολογικό τους status. Αυτό είναι το ίδιο με εκείνο των βράχων αφενός, και των ονείρων αφετέρου – είναι όλα τους πράγματα αυτού του κόσμου. Το ερώτημα που πρέπει να θέσει κανείς αφορά τη σημασία τους...».

¹⁷⁶ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 10-11.

¹⁷⁷ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 12: «Culture is public because meaning is».

¹⁷⁸ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 44. Σε δική μας μετάφραση: «...είναι δόκιμο να θεωρήσουμε την κουλτούρα όχι ως σύνολο συμπλεγμάτων συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς – ήθη, έθιμα, παραδόσεις, συνήθειες–, όπως έχει εν πολλοίς συμβεί μέχρι σήμερα, αλλά ως σύνολο μηχανισμών ελέγχου –σχέδια, συνταγές, κανόνες, οδηγίες (ό,τι οι μηχανικοί ηλεκτρονικών υπολογιστών ονομάζουν “προγράμματα”)– για τον έλεγχο της ανθρώπινης συμπεριφοράς».

animal most desperately dependent upon such extragenetic, outside-the-skin control mechanism, such cultural programs, for ordering his behavior»¹⁷⁹.

Κατά τον Geertz, λοιπόν, η ανθρώπινη φύση είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την κουλτούρα, η οποία κατ' ουσίαν «παρέχει το συνδετικό κρίκο ανάμεσα σε εκείνο που είναι εγγενώς ικανοί να γίνουν οι άνθρωποι και σε αυτό που στην πραγματικότητα γίνονται ένας προς έναν»¹⁸⁰. Εκλαμβάνοντας την κουλτούρα ως συμβολικό μηχανισμό ελέγχου της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εξετάζοντας τον ρόλο της στην εξελικτική διαδικασία του ανθρώπινου είδους, ο αμερικανός στοχαστής οδηγείται αναπόφευκτα σε ζητήματα αφορώντα την ανθρώπινη φύση και τη σχέση μεταξύ ατόμου και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναπτύσσει μια ολοκληρωμένη θεώρηση, η οποία αναδεικνύει τον θεμελιώδη ρόλο που επιτελεί η κουλτούρα για την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη¹⁸¹.

Όταν, όμως, ο θεμελιωτής της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας θέτει το ζήτημα της επίδρασης της κουλτούρας στην ανάπτυξη του ανθρώπου και στη διαμόρφωση και τον έλεγχο της συμπεριφοράς του, δεν αναφέρεται σε μια –κατά Kroeber– υπεροργανική κουλτούρα, αλλά αντιθέτως σε εκείνο το ιδιόμορφο μωσαϊκό που συνθέτουν οι διάφορες υπαρκτές κουλτούρες μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα, δίνοντας έμφαση στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα και ποικιλομορφία. Τον συγκεκριμένο προσανατολισμό του τον διατυπώνει, άλλωστε, ρητά: «We are, in sum, incomplete or unfinished animals who complete or finish ourselves through culture – and not through culture in general but through highly

¹⁷⁹ Ό.π. Σε δική μας μετάφραση: «...ο άνθρωπος είναι ακριβώς το ζώο εκείνο που εξαρτάται στον πλέον απελπιστικό βαθμό από τέτοιου είδους εξωγενετικούς, εξωσωματικούς μηχανισμούς ελέγχου, από τέτοια πολιτισμικά προγράμματα, προκειμένου να ρυθμίσει τη συμπεριφορά του».

¹⁸⁰ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 52. Η μετάφραση είναι δική μας.

¹⁸¹ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 46: «Culture, the accumulated totality of such patterns, is not just an ornament of human existence but –the principal basis of its specificity– an essential condition of it».

particular forms of it...»¹⁸². Εκείνο που πραγματικά χαρακτηρίζει τη σκέψη του Geertz είναι το ενδιαφέρον του για τη λεπτομέρεια. Δίχως να παραγνωρίζει τη σπουδαιότητα των ανθρωπολογικών ερμηνειών μεγάλης κλίμακας, τείνει να εστιάζει περισσότερο σε μικρά, μεμονωμένα –αλλά πυκνά υφασμένα, όπως γράφει χαρακτηριστικά– γεγονότα, από τα οποία συνάγει ευρύτερα συμπεράσματα¹⁸³. Τα ρηθέντα γεγονότα δεν χαρακτηρίζονται, βέβαια, τυχαία ως «πυκνά». Διότι, σε αυτά ανιχνεύεται μια «διαστρωματωμένη ιεραρχία από σημαίνουσες δομές»¹⁸⁴, τις οποίες ο εθνογράφος καλείται να αναλύσει, καθορίζοντας συγχρόνως την κοινωνική τους θεμελίωση και σημασία¹⁸⁵. Η συγκεκριμένη διαπίστωση μας οδηγεί αναπόφευκτα στο ζήτημα του προσδιορισμού της ιδιαίτερης φύσης της προρρηθείσας ανάλυσης – ή, ακριβέστερα, στο ζήτημα του προσδιορισμού της ίδιας της φύσης της εθνογραφικής μελέτης. Η θέση του Geertz επί του θέματος είναι σαφής και σταθερή: «The point for now is only that ethnography is thick description»¹⁸⁶.

Η *πυκνή περιγραφή* (*thick description*) είναι μια έννοια, την οποία εισήγαγε, σε δύο άρθρα του –το *Thinking and reflecting* και το *The thinking of thoughts*– ο βρετανός φιλόσοφος Gilbert Ryle¹⁸⁷. Χρησιμοποιώντας ένα επινοημένο και εξαιρετικά απλουστευμένο παράδειγμα ο σπουδαίος αναλυτικός φιλόσοφος επιχειρεί να δείξει σε τι ακριβώς συνίσταται η πυκνή περιγραφή ενός μεμονωμένου γεγονότος και πόσο σημαντική είναι για την ερμηνεία του. Ένα αγόρι, σύμφωνα με το παράδειγμα του Ryle, ανοιγοκλείνει ακούσια το βλέφαρο του δεξιού του ματιού και ένα άλλο κάνει την ακριβώς ίδια κίνηση, αλλά

¹⁸² C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 49. Σε δική μας μετάφραση: «Είμαστε, εν ολίγοις, ατελή ή ανολοκλήρωτα ζώα που τελειοποιούμαστε ή ολοκληρώνομαστε μέσω της κουλτούρας – και όχι μέσω της κουλτούρας εν γένει, αλλά μέσω εξαιρετικά συγκεκριμένων μορφών της...».

¹⁸³ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 28.

¹⁸⁴ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 7.

¹⁸⁵ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 9.

¹⁸⁶ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 9-10. Σε δική μας μετάφραση: «Εκείνο που έχει σημασία προς το παρόν είναι μόνο ότι η εθνογραφία συνιστά πυκνή περιγραφή».

¹⁸⁷ Βλ. G. RYLE, *Thinking and reflecting* και G. RYLE, *The thinking of thoughts*.

εσκεμμένα. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια ακούσια μυϊκή σύσπαση, ενώ στη δεύτερη ένα νεύμα, το οποίο αποσκοπεί στη μετάδοση ενός συγκεκριμένου μηνύματος, βάσει κάποιου –κατά το μάλλον ή ήττον– καθιερωμένου κώδικα. Στα δύο αγόρια θα μπορούσε να προστεθεί και ένα τρίτο, το οποίο να παρωδεί το νεύμα του δεύτερου αγοριού, έχοντας στη διάθεσή του μια ποικιλία τρόπων για να το κάνει αυτό, οι οποίοι επίσης καθορίζονται από ορισμένους ευρύτερα αποδεκτούς κώδικες. Αν κάποιος, στην προσπάθειά του να περιγράψει τι ακριβώς κάνουν αυτά τα τρία αγόρια, μείνει στη διαπίστωση μιας απλής μυϊκής σύσπασης, τότε έχουμε εκείνο που ο Ryle ονομάζει «ισχνή περιγραφή» (thin description). Η ισχνή περιγραφή δεν επαρκεί, προφανώς, για να καταστήσει αντιληπτή τη διαφορά ανάμεσα στις τρεις περιπτώσεις. Η διαφορά έγκειται ουσιαστικά στο ότι η δεύτερη και η τρίτη περίπτωση συνιστούν –εν αντιθέσει προς την πρώτη– *σημαίνουσες πράξεις*. Ωστόσο, παρά την κοινή τους ιδιότητα οι δύο τελευταίες περιπτώσεις διαφέρουν επίσης σημαντικά μεταξύ τους. Και προκειμένου η διαφορά τους να γίνει αντιληπτή, απαιτείται *πυκνή περιγραφή* του γεγονότος. Περιγραφή, δηλαδή, η οποία θα φέρει στο φως συγκεκριμένες προθέσεις, επιδιώξεις, στάσεις, μηνύματα, καθιερωμένους κώδικες ή πολιτισμικές συμβάσεις, στοιχεία απαραίτητα –όλα ανεξαιρέτως– για τη σημαίνουσα διάσταση ενός νεύματος ή την παρωδία του νεύματος αυτού. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τον προσεκτικό διαχωρισμό των πολλαπλών εκείνων δομών σήμανσης που βρίσκουμε επισυσσωρευμένες σε απλά γεγονότα και οι οποίες τους προσδίδουν αυτόν ακριβώς τον –κατά Geertz– πυκνό χαρακτήρα τους.

Αν στις εσκεμμένα απλουστευμένες περιπτώσεις που περιγράφονται στο παράδειγμα του Ryle γίνεται ήδη ορατή μια ορισμένη διαστρωμάτωση σημαίνουσών δομών, μπορούμε να φανταστούμε πόσο πυκνές είναι οι ανθρώπινες πράξεις και συμπεριφορές στην καθημερινή πραγματικότητα. Η εθνογραφική μελέτη συνιστά διαρκή υπενθύμιση της συγκεκριμένης διαπίστωσης: «What the ethnographer is in fact faced with –except when (as, of

course, he must do) he is pursuing the more automatized routines of data collection— is a multiplicity of complex conceptual structures, many of them superimposed upon or knotted into one another, which are at once strange, irregular, and explicit, and which he must contrive somehow first to grasp and then to render»¹⁸⁸. Στο συγκεκριμένο εγχείρημα, το οποίο –ειρήσθω εν παρόδω– μοιράζεται αρκετά κοινά στοιχεία με την πράξη της μετάφρασης, η πυκνή περιγραφή προσφέρει στον εθνογράφο τον τρόπο να διεισδύσει στις σημαίνουσες δομές προκειμένου να αχθεί εν τέλει στην ερμηνεία τους. Η δε ερμηνεία αυτή, είναι κατ' ουσίαν ερμηνεία δεύτερου ή τρίτου επιπέδου, αφού ο εθνογράφος καλείται πάντοτε να ερμηνεύει τις ερμηνείες άλλων ανθρώπων¹⁸⁹. Κατά συνέπεια ο εθνογράφος εμπλέκεται στην *καταγραφή της καμπύλης ενός κοινωνικού λόγου*¹⁹⁰ και αυτή του η πράξη αποτελεί την πεμπουσία της ανθρωπολογικής ερμηνείας.

Η εθνογραφική μελέτη, ωστόσο, θεωρούμενη υπό τη σημειωτική και ερμηνευτική της διάσταση, εμφανίζεται ως εγγενώς αμφισβητήσιμη, γεγονός που αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Geertz και στο οποίο εστιάζει κατά κύριο λόγο η κριτική στη θεωρία του¹⁹¹. Εκεί, όμως, που οι επικριτές της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας εντοπίζουν το κυριότερο ίσως μειονέκτημά της, ο Geertz βλέπει ένα από τα βασικά της πλεονεκτήματα. Το ζήτημα της επαλήθευσης ή αξιολόγησης των πυκνών εθνογραφικών περιγραφών δεν αποτελεί το αδύνατο σημείο της προσέγγισής του – όπως συχνά θεωρείται: «It is not against a body of uninterpreted data, radically thinned descriptions, that we must measure the

¹⁸⁸ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 10. Σε δική μας μετάφραση: «Αν εξαιρέσουμε τις περιπτώσεις εκείνες, όπου ο εθνογράφος ασχολείται (όπως οφείλει άλλωστε να κάνει) με τις πλέον αυτοματοποιημένες διαδικασίες συλλογής δεδομένων, αυτό με το οποίο έρχεται στην πραγματικότητα αντιμέτωπος είναι ένα πλήθος πολύπλοκων εννοιολογικών δομών, πολλές από τις οποίες αλληλεπικαλύπτονται ή συνυφαίνονται μεταξύ τους, ενώ μοιάζουν να είναι ταυτόχρονα παράξενες, ακανόνιστες, αλλά και με συγκεκριμένη υπόσταση, και τις οποίες ο εθνογράφος πρέπει πρώτα να καταφέρει να τις συλλάβει και έπειτα να τις αποδώσει».

¹⁸⁹ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 9.

¹⁹⁰ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 19.

¹⁹¹ Βλ. ενδεικτικά M. MARTIN, *Geertz and the interpretive approach in anthropology*.

cogency of our explications, but against the power of the scientific imagination to bring us into touch with the lives of strangers»¹⁹².

¹⁹² C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 16. Σε δική μας μετάφραση: «Τη βασιμότητα των ερμηνειών που δίνουμε δεν πρέπει να τη μετρούμε με γνώμονα κάποιο σύνολο ανερμήνευτων δεδομένων, δηλαδή ριζικά απισχνασμένων περιγραφών, αλλά με βάση την ισχύ που έχει η δημιουργική επιστημονική μας φαντασία να μας φέρνει σε επαφή με τη ζωή ξένων ανθρώπων».

2.3 Η μετάφραση ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας

Η διαπίστωση ότι η μετάφραση συνιστά πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας συνοψίζει με τον καταλληλότερο, ίσως, τρόπο μια σημαντική αλλαγή προσανατολισμού που συντελέστηκε στη μεταφρασιολογική σκέψη των τελευταίων δεκαετιών. Είναι πράγματι αναντίρρητο το γεγονός ότι η σύγχρονη θεωρία της μετάφρασης εστιάζει περισσότερο στον διαμεσολαβητικό ρόλο του μεταφράζοντος υποκειμένου και προσεγγίζει την πράξη της μετάφρασης πρωτίστως υπό την οπτική γωνία της διαπολιτισμικής επαφής, εγκαταλείποντας πλέον οριστικά και αμετάκλητα θεωρήσεις του παρελθόντος που ήταν εγκλωβισμένες στα στεγανά πλαίσια της αντιπαραβολικής γλωσσολογίας¹⁹³. Στην εν λόγω μεταστροφή έπαιξε αναμφίβολα καθοριστικό ρόλο το έργο του Nida. Ο αμερικανός γλωσσολόγος και μεταφραστής ήταν ίσως ο πρώτος στη νεώτερη μεταφρασιολογία που έφερε στο προσκήνιο τις πολιτισμικές πτυχές της μετάφρασης. Στο θεωρητικό του έργο, το οποίο θεμελιώθηκε επί των γλωσσολογικών εξελίξεων των απαρχών του δευτέρου μισού του 20ού αιώνα – και δη επί των πορισμάτων της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής του Noam Chomsky¹⁹⁴ –, καθώς και επί των πλούσιων εμπειριών που αποκόμισε από την πολυετή ενασχόλησή του με τη μετάφραση της Βίβλου, επιχειρεί να αναδείξει με τη χρήση πληθώρας παραδειγμάτων τα ιδιαίτερα μεταφραστικά προβλήματα που ανακύπτουν από το γεγονός ότι το μετάφρασμα καλείται πάντοτε να λειτουργήσει εντός ενός πολιτισμικού πλαισίου ουσιωδώς διαφορετικού από εκείνο, στο οποίο είναι ενταγμένο το κείμενο αφετηρίας. Το δε εγχείρημα του αμερικανού μεταφρασιολόγου διακρίνεται από έναν δεδηλωμένο παιδαγωγικό προσανατολισμό. Αρκετά από τα παραδείγματα, που παραθέτει ο Nida στα έργα του, είναι πλέον πασίγνωστα και για τον λόγο αυτόν περιττεύει να αναφερθούμε

¹⁹³ Βλ. S. BASSNETT, *Translation, gender and otherness*, σελ. 78.

¹⁹⁴ Τα έργα E. NIDA, *Toward a science of translating* και E. NIDA/C. TABER, *The theory and practice of translation*, αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα δείγματα της θεωρητικής προσέγγισης του Nida.

εδώ έστω και ενδεικτικά σε κάποια από αυτά. Εκείνο, όμως, που αξίζει να επισημάνουμε είναι η εύστοχη παρατήρηση του George Mounin ότι στα παραδείγματά του ο Nida «δεν διαχωρίζει τις δυσκολίες που οφείλονται σε ένα διαφορετικό τρόπο θεώρησης και ονομασίας της ίδιας πραγματικότητας (...) από τις δυσκολίες που οφείλονται στο γεγονός ότι πρέπει να περιγράψουμε σε μια γλώσσα έναν κόσμο διαφορετικό από εκείνον που περιγράφει συνήθως»¹⁹⁵. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι ο Nida δεν είχε υιοθετήσει μιαν αυστηρά συγκροτημένη σύλληψη της κουλτούρας ή ότι, εν πάση περιπτώσει, η σύλληψη που ασπαζόταν πλησίαζε περισσότερο προς το περίφημο «πολύπλοκο σύνολο» του Tylor παρά προς μια πιο εξειδικευμένη έννοια της κουλτούρας.

Η συγκεκριμένη διαπίστωση, βέβαια, ισχύει επίσης για μεγάλο αριθμό μεταφρασιολόγων. Γενικότερα παρατηρεί κανείς ότι στη θεωρία της μετάφρασης γίνεται πλέον πολύ συχνά λόγος για την κουλτούρα και παρατίθενται με εξαιρετική ευκολία παραδείγματα επινοημένα ή πραγματικά, προκειμένου να αναδειχθούν τα προβλήματα που ανακύπτουν από τη διαπολιτισμική επαφή, στην οποία αναπόφευκτα εμπλέκεται ο μεταφραστής κατά την επιτέλεση του έργου του. Εκείνο, όμως, που σπάνια συναντά κανείς στη θεωρία της μετάφρασης είναι συγκεκριμένους τρόπους σύλληψης της ίδιας της έννοιας της κουλτούρας. Στην προκειμένη περίπτωση φαίνεται να ισχύει, *mutatis mutandis*, η μομφή που απευθύνει ο George Steiner στους θεωρητικούς της μετάφρασης αναφορικά με το χειρισμό της έννοιας του νοήματος και των συναφών θεωρητικών προβλημάτων¹⁹⁶. Η διαπολιτισμική διάσταση της μετάφρασης τίθεται συνήθως αξιωματικά ή παρουσιάζεται απλώς απορρέουσα λογικά από τον άρρηκτο δεσμό

¹⁹⁵ G. MOUNIN, *Τα θεωρητικά προβλήματα της μετάφρασης*, σελ. 65.

¹⁹⁶ Βλ. G. STEINER, *Μετά τη Βαβέλ*, σελ. 467: «Η θεωρία της μετάφρασης, κατά μεγάλο μέρος λογοτεχνική και *ad hoc*, δεν θα έπρεπε να εγκυβόρει επειδή απέτυχε να λύσει προβλήματα νοήματος, προβλήματα σχέσεων μεταξύ των λέξεων και της σύνθεσης του κόσμου, για τα οποία η λογική και η μεταφυσική συνεχίζουν να προσφέρουν προσωρινές και συχνά αντιφατικές απαντήσεις. Το λάθος, στο βαθμό που αφορά τη θεωρία, έγκειται στο ότι έγιναν χειρισμοί *ως εάν* να είχαν λυθεί τα εν λόγω προβλήματα σχέσεων ή *ως εάν* να ήσαν οι λύσεις γι' αυτά επαγωγικώς προφανείς στην ίδια τη μεταφραστική πρακτική». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

μεταξύ γλώσσας και κουλτούρας. Η φύση, όμως, και οι ιδιαιτερότητες του εν λόγω δεσμού σπάνια διερευνώνται, ενώ η συζήτηση για την επίδραση που ασκεί η κουλτούρα στις ανθρώπινες συμπεριφορές και πράξεις –ειδικότερα όσον αφορά το πεδίο του εκφερόμενου λόγου– συχνά εξαντλείται σε τετριμμένα παραδείγματα σχετικά με τις δυσκολίες που παρουσιάζει, επί παραδείγματι, η μετάφραση των διαφορετικών όρων για το ψωμί στην περιοχή της Aix-en-Provence στη Γαλλία ή της αγγλικής λέξης «butter» στην ιταλική γλώσσα¹⁹⁷. Τα θεωρητικά προβλήματα, λοιπόν, που άπτονται της σχέσης μεταξύ γλώσσας, κουλτούρας και μετάφρασης αντιμετωπίζονται κατά τρόπο τέτοιο σαν να ήταν –όπως θα έλεγε ο Steiner– «οι λύσεις γι' αυτά επαγωγικώς προφανείς στην ίδια τη μεταφραστική πρακτική»¹⁹⁸.

Η άποψη μας είναι ότι οι λύσεις στα ανωτέρω προβλήματα δεν είναι προφανείς. Επιπρόσθετα, τα ζητήματα που αφορούν την έννοια της κουλτούρας καθώς και τη σχέση αφενός μεταξύ κουλτούρας και γλώσσας, και αφετέρου μεταξύ κουλτούρας και ατόμου έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για τη θεωρία της μετάφρασης και πρέπει να αντιμετωπίζονται με την ανάλογη συνέπεια. Η στάση που θα υιοθετήσει κάποιος απέναντι στα υπό συζήτηση ζητήματα θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό και τον τρόπο, με τον οποίο θα συλλάβει και θα ερευνήσει τη μετάφραση ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Πέρα από τη σχέση μεταξύ γλώσσας και κουλτούρας, εξαιρετική σημασία για τη μελέτη της μετάφρασης – και δη για τη μελέτη της νοηματοδοτικής της διάστασης– έχει το ειδικότερο ζήτημα της σχέσης μεταξύ νοήματος και κουλτούρας, ιδιαίτερα αν αποδεχθούμε την άποψη του Eco που εκλαμβάνει το νόημα ως πολιτισμική μονάδα¹⁹⁹. Η οπτική γωνία, υπό την οποία εξετάζονται όλα τα προαναφερθέντα καίρια για τη θεωρία της μετάφρασης ζητήματα στην παρούσα διατριβή είναι, όπως θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό, σημειωτική. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε πως η

¹⁹⁷ Πρβλ. G. MOUNIN, *Τα θεωρητικά προβλήματα της μετάφρασης*, σελ. 69 και S. BASSNETT, *Translation studies*, σελ. 26, αντίστοιχα.

¹⁹⁸ G. STEINER, *Μετά τη Βαβέλ*, σελ. 467.

¹⁹⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 66-68.

συγκεκριμένη επιλογή, και ειδικότερα η υιοθέτηση της προσέγγισης του Clifford Geertz, δεν ισοδυναμεί με παραδοχή πως η κουλτούρα εξαντλείται μόνο στο νόημα και στην επικοινωνία. Η επιλογή μιας σημειωτικής οπτικής εκπηγάζει από την πεποίθηση ότι δύναται να μας οδηγήσει σε βαθύτερη κατανόηση της κουλτούρας²⁰⁰ και να μας επιτρέψει να διαμορφώσουμε το επαρκές πλαίσιο για την ενδελεχή μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης ως πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

Η εξέταση της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος μας εμπλέκει μεταξύ άλλων και σε ζητήματα αφορώντα τον ρόλο και τη σπουδαιότητα του νοήματος όχι μόνο για την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά ακόμη και για την ίδια την οντογένεση του ανθρώπου. Όταν ο Geertz όριζε τον άνθρωπο ως ζώο που αιωρείται σε ιστούς σημασιών, δεν εκφραζόταν αλληγορικά· κυριολεκτούσε. Όσο και αν παραπλανά το γλαφυρό ύφος της γραφής του, η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Geertz είναι πολύ περισσότερο κυριολεκτική και πολύ λιγότερο μεταφορική από ό,τι ενδεχομένως αφήνει να εννοηθεί μια πρώτη ανάγνωση των έργων του. Για να το αντιληφθούμε, όμως, αυτό θα πρέπει προς στιγμή να στραφούμε προς την *ανθρώπινη ηθολογία (human ethology)*, έναν σχετικά νέο διεπιστημονικό κλάδο που έχει ως αντικείμενο τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ηθολογία είναι παραδοσιακά συνδεδεμένη με τη μελέτη και κατανόηση της συμπεριφοράς των ζώων. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και έπειτα, επιστήμονες προερχόμενοι από διάφορους κλάδους –ψυχολόγοι, ανθρωπολόγοι, ηθολόγοι, κοινωνιολόγοι, ψυχίατροι– ανέλαβαν το εγχείρημα να επεκτείνουν την ηθολογία προς την κατεύθυνση μιας νέας επιστήμης του ανθρώπου. Οι προσπάθειές τους είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ενός καινούργιου διεπιστημονικού κλάδου, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η «βιολογία της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα της ανθρώπινης ηθολογίας είναι ασφαλώς πολύ ευρύτερα από ό,τι υπονοεί ο

²⁰⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 27.

προαναφερθείς τίτλος. Τα δε πορίσματά της θα μας επιτρέψουν να τεκμηριώσουμε τις παραδοχές του Geertz για τη φύση της κουλτούρας και τον ρόλο της στη διαμόρφωση της ανθρώπινης νόησης και συμπεριφοράς.

Η ανθρώπινη ηθολογία στην προσπάθειά της να κατασκευάσει μια συνθετική εικόνα της ανθρώπινης συμπεριφοράς προσφεύγει κατ' αρχάς στα πορίσματα και τη μεθοδολογία των νεώτερων μελετών της συμπεριφοράς των ζώων, τα οποία, με την επικουρία επιστημών όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η ανθρωπολογία και η γλωσσολογία, αξιοποιούνται κατά τρόπο τέτοιο, που να υπηρετεί τις ιδιαίτερες ανάγκες που προτάσσει η μελέτη του ερευνητικού της αντικειμένου. Αυτό σημαίνει ότι τα συμπεράσματα από τη μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων δεν «μεταφέρονται» απλώς στο πεδίο της ανθρώπινης συμπεριφοράς με ένα κοινωνιολογικό ή ανθρωπογλωσσολογικό ένδυμα. Αναφερόμενος στην ανθρώπινη ηθολογία, ο Boris Cyrulnik, ένας από τους διαπρεπέστερους σύγχρονους εκπροσώπους της, τονίζει χαρακτηριστικά: «Δεν πρόκειται για μια “παρέκταση”, όπως θα μπορούσε κανείς να πιστεύει, από τη ζωική στην ανθρώπινη συμπεριφορά και, συνεπώς, για εξανθρωπισμό του ζώου, με σκοπό την καλύτερη μετατροπή του ανθρώπου σε ζώο. Πρόκειται κυρίως για τον προσδιορισμό, με βάση την ομοιότητα, της διαφοράς η οποία καθιστά τον άνθρωπο ένα είδος μοναδικό, χωρίς άλλο αντίστοιχο του. Ωστόσο, το θέμα δεν είναι να εντοπίσει κανείς μια “ρήξη”, ούτε να υπογραμμίσει μια συνέχεια. Η ανθρώπινη ηθολογία μεταθέτει το ερώτημα και προσπαθεί να δείξει πώς ο άνθρωπος, μέσα από τον λόγο, κερδίζει έναν νέο βαθμό ελευθερίας στη δόμηση του νοήματος, σε σχέση με τους άμεσους περιορισμούς που θέτει ο εξωτερικός κόσμος»²⁰¹.

Η ανωτέρω παρατεθείσα θέση του γάλλου ηθολόγου συνιστά κάτι περισσότερο από τη συνοπτική διακήρυξη ενός αργιγέννητου επιστημονικού κλάδου. Δίνει το

²⁰¹ B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 56.

στίγμα ενός νέου επιστημονικού προσανατολισμού, ο οποίος εντοπίζει τη μοναδικότητα του ανθρώπου στον ιδιαίτερο τρόπο, με τον οποίο αυτός δομεί το νόημα. Δεν είναι η νοηματοδοτική πράξη αυτή καθεαυτήν, που αποτελεί την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο και τα υπόλοιπα έμβια όντα, αλλά ο τρόπος, με τον οποίο δομείται η ειρημένη πράξη. Ο κόσμος των ζώων δεν στερείται νοήματος. Αυτό είναι κάτι που οι ηθολόγοι το γνωρίζουν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον, χάρη στις πολυετείς έρευνές τους επί της συμπεριφοράς των ζώων. Το νόημα, όμως, με το οποίο διαποτίζεται ο κόσμος των ζώων είναι αγκιστρωμένο στο εκάστοτε τρέχον πλαίσιο. «Κανένα έμβιο ον, εκτός από τον άνθρωπο», γράφει ο Cygulnik, «δεν μπορεί να μεταδώσει μια πληροφορία που αφορά ένα εντελώς απόν γεγονός»²⁰². Η σημασιολογία των ζώων είναι πάντοτε δέσμια ενός χωροχρονικά καθορισμένου τρέχοντος πλαισίου. Το ανθρώπινο είδος από την άλλη πλευρά αναπτύσσει χάρη στον λόγο επιπλέον βαθμούς ελευθερίας εν σχέσει προς την εξωτερική πραγματικότητα. Και το γεγονός αυτό έχει πολύ σημαντικότερες συνέπειες από ό,τι αρχικά θα μπορούσε κανείς να υποπτευθεί.

Για να γίνουν, ωστόσο, κατανοητές οι προρρηθείσες συνέπειες θα πρέπει πρώτα να αποσαφηνιστεί η σημασία των λεγόμενων «βαθμών ελευθερίας»: «Κάθε έμβιο ον εισέρχεται στον κόσμο του νοήματος ξεπερνώντας τους άμεσους περιορισμούς των εντυπώσεων και των ερεθισμάτων που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον. Για να το πούμε καλύτερα, αυτό το ξεπέρασμα συνθέτει τον κόσμο του, ένα κόσμο διαποτισμένο με νόημα. Αυτό το ξεπέρασμα χωρίζεται σε βαθμίδες που αντιστοιχούν ουσιαστικά στις βαθμίδες της ζωικής κλίμακας όπως μπορούμε να την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Τις εν λόγω βαθμίδες μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε “βαθμούς ελευθερίας”. Νέες προοπτικές ανοίγονται, και το πεδίο του νοήματος διευρύνεται καθώς “ανερχόμαστε” από το ψάρι προς το χιμπαντζή. Ο άνθρωπος βρίσκεται στην υψηλότερη βαθμίδα που γνωρίζουμε. Ο κόσμος του, χάρη στη γλώσσα, είναι απ’ άκρου εις άκρον ένας

²⁰² B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 119.

κόσμος νοήματος. Ακόμη και η βιολογική “πραγματικότητα” αυτού του όντος αναπτύσσεται και λειτουργεί κάτω από την κυριαρχία του νοήματος, ήδη από τη γέννησή του – η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως γέννηση στον κόσμο του νοήματος, ως πρόσβαση σε ένα κωδικοποιημένο δίκτυο νοημάτων που έχει ήδη προσδιορίσει τη γέννηση ως ένα γεγονός με νόημα»²⁰³.

Η ανωτέρω εξήγηση δεν αποσαφηνίζει απλώς τους «βαθμούς ελευθερίας» και τον ρόλο του νοήματος στην απόδραση του έμβιου όντος από τον ασφυκτικό κλοιό των εξωτερικών ερεθισμάτων. Μας παρέχει, ταυτόχρονα, μια πειστικότερη απάντηση στο γιατί ο Geertz επέμενε τόσο πολύ στη σημειωτική προσέγγιση της κουλτούρας και στη θεώρηση του ανθρώπου ως ζώου που αιωρείται σε ιστούς σημασιών. Η ερμηνευτική ανθρωπολογία, όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα, δεν θεμελιώνεται σε μεθοδολογικούς νεωτερισμούς· η ανάπτυξή της εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου εγχειρήματος που θα ήταν ανέφικτο δίχως τη σύμπραξη ενός σημαντικού αριθμού επιστημονικών κλάδων, οι οποίοι μέχρι πρότινος ερευνούσαν, ο καθένας ξεχωριστά, μεμονωμένες πτυχές του ανθρώπινου φαινομένου. Ομοίως η άποψη πως ο άνθρωπος αποτελεί ον πολιτισμικό δεν πηγάζει από μια επιφανειακή αλλαγή οπτικής γωνίας. Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του πολιτισμικό ον, όπως ορθά υπενθυμίζει ο κορυφαίος ηθολόγος Konrad Lorenz²⁰⁴. Ο λόγος του Cyrulnik, λόγος οικοδομούμενος μέσα από μακροχρόνιες έρευνες πάνω στην ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά, έρχεται να τεκμηριώσει τη θεμελιώδη αυτή διαπίστωση, αποκαλύπτοντάς μας αφενός τον κεφαλαιώδους σημασίας ρόλο του νοήματος στη ζωή του ανθρώπου και των υπόλοιπων έμβιων όντων, και αφετέρου τη θέση που κατέχει ο εκφερόμενος λόγος στη διαμόρφωση

²⁰³ B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 106.

²⁰⁴ Βλ. Κ. ΛΟΡΕΝΤΣ, *Η πίσω όψη του καθρέφτη*, σελ. 308. Βλ. επίσης Β. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 109: «...ο κόσμος των ανθρώπων φαίνεται να έχει εκ φύσεως πολιτισμικό χαρακτήρα, διότι ένας άνθρωπος χωρίς πολιτισμό δεν είναι φυσικό ον· είναι ακρωτηριασμένος, δεν μπορεί να επιβιώσει. Ο κόσμος των ανθρώπων είναι ένας κόσμος με χωρικό και χρονικό “βάθος”, χάρη στην ύπαρξη του λόγου».

της ανθρώπινης βιολογίας²⁰⁵, καθώς και τον ξεχωριστό τρόπο δόμησης της ανθρώπινης νοηματοδοτικής πράξης.

Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει πως, παρότι γίνεται λόγος για βαθμούς ελευθερίας και αποδέσμευση του ανθρώπου από τα εξωτερικά ερεθίσματα και ανύψωσή του σε έναν κόσμο διαποτισμένο με νόημα, φαίνεται εν προκειμένω να αναδύεται μια άλλου είδους εξάρτηση, ένας ούτως ειπείν βιολογικός και συνάμα σημειωτικός ντετερμινισμός για την ανθρώπινη φύση. Υπό την έννοια αυτή οι ανωτέρω θέσεις θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως υπέρβημα ενός ακραίου γλωσσικού σχετικισμού που θέλει τη σκέψη και τη συμπεριφορά του κάθε ατόμου να καθορίζεται απόλυτα από τη δομή της γλώσσας της κοινότητας, στην οποία ανήκει. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα θα μπορούσε, βέβαια, να εξαχθεί μόνο κατόπιν παρανόησης ή διαστρέβλωσης των πορισμάτων της ανθρώπινης ηθολογίας. Ο (ακραίος) γλωσσικός σχετικισμός εμφανίζει ένα εγγενές ελάττωμα: αποσπά ένα στιγμιότυπο του κοινωνικού γίνεσθαι και βάσει αυτού συνάγει καθολικά συμπεράσματα για την ανθρώπινη νόηση. Με άλλα λόγια εθελουφλεί μπροστά σε μια θεμελιώδη αρχή: «Κάθε ανθρώπινος ντετερμινισμός είναι πρόσκαιρος»²⁰⁶.

Υπάρχει μια λεπτή διαχωριστική γραμμή που χωρίζει τον ακραίο γλωσσικό σχετικισμό από την άποψη που πρεσβεύει τον θεμελιώδη ρόλο της γλώσσας στην ανάπτυξη της ανθρώπινης νόησης και συμπεριφοράς. Πολλές φορές η ύπαρξή της δεν γίνεται αντιληπτή και έτσι συχνά ο στοχασμός πάνω σε ζητήματα αφορώντα τη σχέση μεταξύ γλώσσας, κουλτούρας και νόησης οδηγεί σε διολίσθηση προς ακραίες σχετικιστικές θέσεις. Το γεγονός, όμως, αυτό δεν οφείλεται σε μια λανθασμένη αντίληψη της σχέσης μεταξύ γλώσσας και σκέψης, αλλά απορρέει, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Hans Georg Gadamer, από μια παρανόηση που

²⁰⁵ Βλ. π.χ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 91-93, όπου εξηγείται πώς η εκδηλωμένη – μέσω, μεταξύ άλλων, και του εκφερόμενου λόγου– τρυφερότητα της μητέρας επιδρά θετικά στην έκκριση της αυξητικής ορμόνης στο νεογέννητο.

²⁰⁶ B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 107-108.

ταυτίζει τη γλώσσα με ένα απόθεμα λέξεων και εννοιών. Η γλώσσα, όμως, δεν συνίσταται, όπως μας υπενθυμίζει ο γερμανός φιλόσοφος, σε ένα τέτοιο απόθεμα, ούτε στις διάφορες γλωσσικές συμβάσεις – παρά την αναμφισβήτητη σπουδαιότητα τους για τη χρήση της γλώσσας και την εν γένει ανθρώπινη επικοινωνία. Η γλώσσα χαρακτηρίζεται πρωτίστως από την εγγενή δημιουργική της δύναμή²⁰⁷. Τη διαπίστωση αυτή επικυρώνει και η προσέγγιση της γλώσσας ως σύνθετου δυναμικού δικτύου αλληλένδετων κωδικών που επιχειρήθηκε στα κεφάλαια του πρώτου μέρους. Οι κώδικες που συνθέτουν το εν λόγω δυναμικό δίκτυο χαρακτηρίζονται, πρωτίστως, όχι από το ότι εδραιώνονται πάνω σε συγκεκριμένες συμβάσεις, αλλά από το γεγονός ότι μεταβάλλονται διαρκώς μέσα στην πορεία του κοινωνικοϊστορικού γίγνεσθαι. Ο δε μεταβατικός τους χαρακτήρας θεμελιώνεται, όπως δείξαμε στα πρώτα κεφάλαια της παρούσας διατριβής, στην ιδιαίτερη φύση και λειτουργία των σημειακών συναρτήσεων. Ο κόσμος, στον οποίο έρχεται ο άνθρωπος είναι πράγματι ένας κόσμος νοήματος. Ήδη από τις πρώτες μέρες της ζωής του το νεογέννητο «νιώθει» μέσα από τη συμπεριφορά των ανθρώπων, που το περιβάλλουν, τους διάφορους κώδικες που συγκροτούν αυτόν το διαποτισμένο με νόημα κόσμο²⁰⁸. Όμως, θα ήταν λάθος να υποθέσουμε ότι απέναντι σε έναν τέτοιο «ιστό σημασιών» ο άνθρωπος περιορίζεται εξ αρχής σε ρόλο παθητικού δέκτη. Μια τέτοια υπόθεση διαλύεται πάραυτα υπό το φως των ερευνών των ηθολόγων πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

«Ας αναλογιστούμε», γράφει ο Cyrulnik, «ότι ένα παιδί μαθαίνει μέσα σε δέκα μήνες αρκετές εκατοντάδες λέξεις, και αφού τις μάθει αρχίζει να παίζει μ' αυτές. Μερικές φορές αυτά τα “παιχνίδια με τις λέξεις” είναι φορείς αληθινής ποίησης, άλλοτε είναι φαιδρά και άλλοτε εκφράζουν πραγματική επιθετικότητα! Το παιδί

²⁰⁷ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 553.

²⁰⁸ Βλ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 94: «...στο βρέφος εντυπώνονται πολιτισμικοί κώδικες ήδη από τη στιγμή που έρχεται στον κόσμο!»

όχι μόνο καταλαβαίνει ότι η λέξη παραπέμπει στο αντικείμενο. Σύντομα ανακαλύπτει ότι η λέξη παραπέμπει όχι κατευθείαν στο αντικείμενο, αλλά σε μια άλλη λέξη, που με τη σειρά της παραπέμπει στο αντικείμενο, και αυτό του δημιουργεί ικανοποίηση. Ο ενήλικος διαπιστώνει με έκπληξη ότι ένα παιδί είκοσι μηνών μπορεί να έχει χιούμορ και να γελοιοποιεί, με αρκετή αφέλεια, την υλική φύση των άμεσων ερεθισμάτων»²⁰⁹. Η ανωτέρω μαρτυρία του γάλλου ηθολόγου καταδεικνύει με τον πειστικότερο τρόπο το γεγονός πως ο άνθρωπος ήδη από τους πρώτους μήνες της ζωής του εμπλέκεται ενεργά στη δημιουργία του νοήματος και, μάλιστα, χάρη στη συγκεκριμένη πράξη αρχίζει να συνειδητοποιεί μέσα από το παιχνίδι με τη γλώσσα τη δημιουργική της δύναμη. Περιττεύει δε να επισημάνουμε ότι το παιχνίδι με τη γλώσσα συνεχίζεται –σαφώς πιο πολύπλοκο και διαφοροποιημένο– καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του²¹⁰.

Οι προηγηθείσες διαπιστώσεις εγείρουν με τη σειρά τους το ζήτημα της σχέσης του ανθρώπου προς τη γλωσσικά διαμορφωμένη κοσμοαντίληψή του. Ειδικότερα τίθεται εν προκειμένω το θεμελιώδες ζήτημα της απόλυτης ή μη εξάρτησης της ανθρώπινης νόησης από την κοσμοαντίληψη μιας δεδομένης φυσικής γλώσσας. Το τεθέν ζήτημα δεν δύναται, βέβαια, να διερευνηθεί αν δεν αποσαφηνιστεί προηγουμένως το θέμα της ιδιαίτερης φύσης της ειρημένης κοσμοαντίληψης. Προκειμένου να δοθεί τεκμηριωμένη απάντηση, θα πρέπει να ανατρέξουμε, για άλλη μια φορά, στο έργο του Gadamer. Το ζήτημα της γλώσσας κατέχει, ως γνωστόν, εξέχουσα θέση στη σκέψη του. Στο μνημειώδες έργο *Wahrheit und Methode* ο Gadamer αφιερώνει ξεχωριστό κεφάλαιο στη θεώρηση της γλώσσας ως ορίζοντα μιας ερμηνευτικής οντολογίας, όπου και θέτει μεταξύ άλλων το ζήτημα του ρόλου που επιτελεί η γλώσσα στη γνώση του ανθρώπου για τον κόσμο που τον περιβάλλει. Ξεκινώντας από τη θέση του Wilhelm von Humboldt

²⁰⁹ Βλ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 58.

²¹⁰ Αυτό θα γίνει σαφέστερο στο τρίτο μέρος της διατριβής, ιδιαίτερα στα κεφάλαια όπου θα συζητηθούν οι διαπιστώσεις του Wittgenstein για τη γλώσσα και το νόημα και ειδικότερα οι περί γλωσσοπαιγνίων απόψεις του αυστριακού φιλοσόφου.

ότι κάθε γλώσσα συνιστά ξεχωριστή κοσμοαντίληψη, ο Gadamer επισημαίνει ευθύς εξαρχής ότι αυτό δεν οφείλεται στην ύπαρξη διαφορετικών τύπων γλωσσών. Μια δεδομένη γλώσσα μπορεί να εκληφθεί ως ξεχωριστή κοσμοαντίληψη λόγω των όσων έχουν λεχθεί και λέγονται στη γλώσσα αυτή, λόγω των όσων έχουν παραδοθεί μέσω αυτής της γλώσσας²¹¹. Η ξεχωριστή κοσμοαντίληψη που κάθε γλώσσα συγκροτεί θεμελιώνεται στην ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοση, με την οποία η γλώσσα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη. Όμως, όπως τονίστηκε νωρίτερα, ο άνθρωπος δεν αποτελεί παθητικό αποδέκτη μιας σταθερής και αναλλοίωτης παράδοσης, ούτε είναι δέσμιος μιας αμετάβλητης κοσμοαντίληψης. Ο άνθρωπος αναπτύσσει πάντοτε διαλογική σχέση με την παράδοσή του²¹² συμβάλλοντας μέσω της κριτικής στάσης, που υιοθετεί απέναντι σε αυτή, στην ατέρμονη διαμόρφωσή της.

Σύμφωνα με τον θεμελιωτή της σύγχρονης ερμηνευτικής ο κόσμος του ανθρώπου είναι κόσμος συγκροτούμενος μέσω της γλώσσας²¹³. Το γεγονός αυτό,

²¹¹ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 438-439: «If every language is a view of the world, it is so not primarily because it is a particular type of language (in the way that linguists view language) but because of what is said or handed down in this language».

²¹² Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 457.

²¹³ Προκειμένου να αποφευχθούν παρερμηνείες και να καταστεί σαφέστερη η συγκεκριμένη θέση του Gadamer κρίνεται σκόπιμο να παραθέσουμε τη διάκριση που κάνει ο γερμανός φιλόσοφος μεταξύ της έννοιας του κόσμου και της έννοια του περιβάλλοντος, η οποία διατυπώνεται στο H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 440-441: «To have a world means to have an orientation (Verhalten) toward it. To have an orientation toward the world, however, means to keep oneself so free from what one encounters of the world that one can present it to oneself as it is. This capacity is at once to have a world and to have language. The concept of *world* is thus opposed to the concept of *environment*, which all living beings in the world possess. // It is true that the concept of environment was first used for the purely human world, and for it alone. The environment is the “milieu” in which man lives, and its importance consists in its influence on his character and way of life. Man is not independent of the particular aspect that the world shows him. Thus the concept of environment is originally a social concept that tries to express the individual’s dependence on society – i.e., it is related only to man. In a broad sense, however, this concept can be used to comprehend all the conditions on which a living creature depends. But it is thus clear that man, unlike all other living creatures, has a “world”, for other creatures do not in the same sense have a relationship to the world, but are, as it were, embedded in their environment. Thus extending the concept of environment to all living things has in fact changed its meaning. // Moreover, unlike all other living creatures, man’s relationship to the world is characterized by *freedom from environment*. This freedom implies the linguistic constitution of the world. Both belong together. To rise above the pressure of what impinges on us from the world means to have language and to have “world”». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

όμως, δεν σημαίνει εγκλωβισμό της ανθρώπινης σκέψης σε μια άπαξ και διαπαντός γλωσσικά διαμορφωμένη κοσμοαντίληψη, από την οποία η φυγή είναι αδύνατη. Μέσα στη γλώσσα η ανθρώπινη εμπειρία μορφοποιείται και διαρκώς μεταλλάσσεται· από την άλλη πλευρά χάρη στις αέναες μεταλλαγές της ανθρώπινης εμπειρίας η γλώσσα βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση και ανάπτυξη²¹⁴. Γι' αυτόν τον λόγο κάθε κοσμοαντίληψη μπορεί να εκταθεί προς οποιαδήποτε άλλη και να κατανοήσει την εικόνα του κόσμου που συγκροτείται από μια διαφορετική γλώσσα²¹⁵.

Η ύπαρξη, συνεπώς, διαφορετικών γλωσσών δεν αποτελεί ανυπέρβλητο εμπόδιο για την κατανόηση μεταξύ των ανθρώπων, όπως κατά καιρούς έχει υποστηριχθεί από διάφορους στοχαστές. Για τη σύγχρονη ερμηνευτική, μάλιστα, η πολυγλωσσία δεν εκλαμβάνεται με το σύνηθες αρνητικό της περιεχόμενο –ως παράγοντας, δηλαδή, περιορισμού της ανθρώπινης επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης–, αλλά αντιθέτως θεμελιώνεται στην ελευθερία που αποκτά ο άνθρωπος εν σχέσει προς το φυσικό του περιβάλλον χάρη στη γλώσσα²¹⁶. Με άλλα λόγια η ύπαρξη ποικίλων φυσικών γλωσσών απορρέει από τη γλωσσική συγκρότηση του κόσμου του ανθρώπου και από τη συνακόλουθη απόκτηση επιπλέον «βαθμών ελευθερίας» έναντι του φυσικού περιβάλλοντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η πολυγλωσσία αποκτά θετικό περιεχόμενο, πράγμα που έχει σπουδαιότερες συνέπειες για τη θεωρία της μετάφρασης και ειδικότερα για τη θεώρηση της μεταφραστικής πράξης υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

Απ' αφορμή, πάντως, του ανωτέρω παραθέματος αξίζει να τονιστεί η ισχυρή ομοιότητα των ανωτέρω θέσεων του Hans-Georg Gadamer με τις απόψεις του Boris Cyrulnik περί συγκρότησης του κόσμου μέσω του νοήματος και περί βαθμών ελευθερίας έναντι των ερεθισμάτων που δέχονται τα έμβια όντα από το εξωτερικό περιβάλλον.

²¹⁴ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 453.

²¹⁵ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 445.

²¹⁶ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 441: «...it becomes clear why man has a multiplicity of diverse languages, as well as a general verbal relationship to the world. Man's freedom in relation to the environment is this reason for his free capacity for speech and also for the historical multiplicity of human speech in relation to the one world».

Αν η ύπαρξη διαφορετικών γλωσσών εκληφθεί με το αρνητικό της περιεχόμενο, τότε η μετάφραση λογίζεται συνήθως ως αναγκαία μεν πράξη επικοινωνίας, η οποία εντούτοις είναι τις περισσότερες φορές καταδικασμένη στην επίτευξη ενός *minimum* επικοινωνιακού αποτελέσματος – τα όρια του οποίου καθορίζονται από τον εκάστοτε επιδιωκόμενο επικοινωνιακό σκοπό. Αφ' ης στιγμής ανάμεσα στις διάφορες γλωσσικές κοινότητες ορθώνονται τα υποτιθέμενα αδιαπέραστα τείχη των διαφορετικών κοσμοαντιλήψεων, η μετάφραση εξαντλείται στη διαμεσολάβηση μόνον όσων δύνανται να διαμειφθούν *επί* των ειρημένων τειχών. Εκλαμβανόμενη, όμως, η πολυγλωσσία με το θετικό της περιεχόμενο, επιτρέπει την αναγνώριση της πραγματικής φύσης της μετάφρασης και την αποκάλυψη του βαθύτερου ρόλου της όχι μόνο στη διαπολιτισμική επικοινωνία, αλλά επίσης σε αυτή καθεαυτήν την πράξη της κατανόησης: «The translation process fundamentally contains the whole secret of how human beings come to an understanding of the world and communicate with each other. Translation is an indissoluble unity of implicit acts of anticipating, of grasping meaning as a whole beforehand, and explicitly laying down what was thus grasped in advance»²¹⁷. Η ανωτέρω διαπίστωση περί του βαθύτερου ρόλου της μετάφρασης κατευθύνει κατ' ουσίαν την εδώ επιχειρούμενη μελέτη της διαπολιτισμικής διάστασης της μετάφρασης.

Κατόπιν της προηγηθείσας συζήτησης, σε αυτό το δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής, αναφορικά με τη φύση της κουλτούρας και της γλώσσας, καθώς και με τη σχέση του ανθρώπου προς αμφοτέρες, είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στη σκιαγράφηση ενός συνεκτικού πλαισίου μελέτης της μετάφρασης ως πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Αποδεχόμενοι τον ορισμό

²¹⁷ H.-G. GADAMER, *Truth and Method*, σελ. 552. Σε δική μας μετάφραση: «Η διαδικασία της μετάφρασης εμπεριέχει ουσιαδώς όλο το μυστικό του τρόπου, με τον οποίο τα ανθρώπινα όντα κατανοούν τον κόσμο και επικοινωνούν μεταξύ τους. Η μετάφραση συνιστά αδιάσπαστη ενότητα υπόρρητων πράξεων προοικονόμησης, εκ των προτέρων σύλληψης του νοήματος ως όλου και εν συνεχεία διατύπωσης εκείνου που είχε εξαρχής συλληφθεί».

του Geertz, σύμφωνα με τον οποίο η κουλτούρα συνιστά ιστό σημασιών που ο ίδιος ο άνθρωπος έχει υφάνει και που διαπερνά κάθε έκφανση της ζωής του, και υιοθετώντας, περαιτέρω, τις θέσεις του για την πυκνή περιγραφή και τον ρόλο της στην αναζήτηση του νοήματος, υποστηρίζουμε ότι η μετάφραση ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας, εξεταζόμενη υπό τη νοηματοδοτική της διάσταση, συνιστά *sui generis* πυκνή περιγραφή. Είναι, βέβαια, προφανές πως η διατύπωση μιας τέτοιας θέσης απαιτεί μερικές εξηγήσεις. Τονίζεται, πάντως, προεξαγγελτικά ότι η ανωτέρω θέση θα τεκμηριωθεί μέσω των εγγύτερων προσεγγίσεων της έννοιας του νοήματος και της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης που θα επιχειρήσουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν. Προκειμένου, ωστόσο, να δοθούν οι πρώτες διευκρινίσεις, κρίνεται σκόπιμο να γίνει προηγουμένως μια σύντομη αναφορά σε δύο άλλες απόπειρες αξιοποίησης της έννοιας της πυκνής περιγραφής στην εξέταση των μεταφραστικών ζητημάτων. Πρόκειται για δύο δημοσιεύσεις που θέτουν, υπό διαφορετική οπτική γωνία και με εντελώς διαφορετικούς ερευνητικούς προσανατολισμούς, το ζήτημα της *πυκνής μετάφρασης* (*thick translation*).

Ο πρώτος που έκανε λόγο περί πυκνής μετάφρασης ήταν ο Kwame Anthony Appiah στο άρθρο του με τίτλο *Thick Translation*. Εκεί ο Appiah αποπειράται να αποδείξει ότι ο περί νοήματος θεωρητικός λόγος, όπως αυτός αναπτύσσεται και αρθρώνεται στους κόλπους της φιλοσοφίας της γλώσσας, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο πρακτικό ενδιαφέρον για τα μεταφραστικά ζητήματα, παρά την –κατ’ αυτόν– ευρύτητα διαδεδομένη άποψη περί του αντιθέτου. Στην εισαγωγή του άρθρου του, γράφει χαρακτηριστικά: «It would seem natural enough, *prima facie*, to bring these two activities –of translating and theorizing about meaning– together, because of the simplest of beginning thoughts about translation: namely, that it is an attempt to find ways of saying in one language something that means the same as what has been said in another (...) I shall argue that most of what interests us in the translation that interest us most is not meaning, in the sense that

philosophy of language uses the term: in many cases (...) getting the meaning, in this sense, right is hardly even a first step towards understanding»²¹⁸. Με αφορμή το ειδικότερο ζήτημα που άπτεται της σχέσης μεταξύ μετάφρασης και φιλοσοφίας της γλώσσας, ο Appiah θα προχωρήσει σε θέματα αφορώντα τις ηθικές και πολιτικές διαστάσεις της διδακτικής της φιλολογίας για να καταλήξει, εν τέλει, στη διατύπωση της έννοιας της πυκνής μετάφρασης. Για να γίνει, όμως, κατανοητό το περιεχόμενο του όρου «πυκνή μετάφραση» θα πρέπει προηγουμένως να αποσαφηνιστεί η έννοια, υπό την οποία ο Appiah εκλαμβάνει εν προκειμένω τον όρο «meaning» ή –ακριβέστερα– η έννοια, υπό την οποία διατείνεται ότι ο εν λόγω όρος εκλαμβάνεται από τη φιλοσοφία της γλώσσας.

Όταν ο Appiah κάνει λόγο περί νοήματος, αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην περί νοήματος θεωρία του βρετανού φιλοσόφου Herbert Paul Grice και – δευτερευόντως– στην περί γλωσσικών πράξεων θεωρία του John Searle. Είναι δε προφανές πως εκλαμβάνει τη θεωρία του Grice ως την επικρατούσα περί νοήματος θεωρία²¹⁹. Η άποψή μας επ’ αυτού είναι ότι, αν λάβουμε υπόψη το πλήθος των περί νοήματος θεωριών, που έχουν κατά καιρούς βρει πρόσφορο έδαφος εντός της επικράτειας της φιλοσοφίας της γλώσσας, και αν αναλογιστούμε ιδιαίτερα το γεγονός ότι παλαιότερες θεωρίες που έτειναν να εγκαταλειφθούν – όπως οι αναφορικές θεωρίες– επανέρχονται ανανεωμένες στο προσκήνιο, τότε είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποφανθούμε με βεβαιότητα για το ποια είναι αυτή τη στιγμή η επικρατούσα περί νοήματος θεωρία ή ακόμα και αν υπάρχει κάποια

²¹⁸ K. A. APPIAH, *Thick translation*, σελ. 390. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Θα φαινόταν prima facie αρκετά φυσικό να συσχετίσουμε αυτές τις δύο δραστηριότητες –τη μετάφραση και τη διατύπωση περί νοήματος θεωριών–, λόγω της απλούστερης από τις πρώτες εκείνες σκέψεις που θα μπορούσε κάποιος να κάνει για τη μετάφραση· δηλαδή, ότι συνιστά απόπειρα εξεύρεσης των τρόπων εκείνων, με τους οποίους θα πούμε σε μια γλώσσα κάτι που έχει το ίδιο νόημα με κάτι που έχει ήδη λεχθεί σε μιαν άλλη γλώσσα (...) Θα δείξω ότι αυτό που πρωτίστως μάς ενδιαφέρει στο είδος εκείνο της μετάφρασης, στο οποίο επικεντρώνουμε εδώ κυρίως το ενδιαφέρον μας, δεν είναι το νόημα, υπό την έννοια που η φιλοσοφία της γλώσσας χρησιμοποιεί τον όρο: σε πολλές περιπτώσεις (...) η σύλληψη του νοήματος, υπ’ αυτή την έννοια, δεν συνιστά ούτε ένα πρώτο βήμα προς την κατανόηση».

²¹⁹ Βλ. K. A. APPIAH, *Thick translation*, σελ. 395: «What philosophers of language have largely attended to in thinking about meaning are these Gricean aspects of meaning...».

που να δικαιολογεί έναν τέτοιο χαρακτηρισμό. Εν πάση περιπτώσει στο υπό συζήτηση άρθρο ο Appiah επικαλείται σταθερά τη θεωρία του Grice, με την οποία, μάλιστα, συντάσσεται και ο ίδιος: «Grice famously suggested that we could say what an (assertoric) utterance meant by identifying the (content of) the belief that it was conventionally intended to produce; and he identified, correctly in my view, the heart of the mechanism by which these beliefs are supposed to be produced»²²⁰. Με άλλα λόγια, ο Appiah επιλέγει το ρεύμα εκείνο του περί νοήματος στοχασμού, το οποίο προτάσσει τον ρόλο των προθέσεων και των πεποιθήσεων των χρηστών της γλώσσας και το γεγονός αυτό εξηγεί, κατά την άποψή μας, σε μεγάλο βαθμό τη θέση του αναφορικά με τη δυνατότητα επωφελούς αξιοποίησης των πορισμάτων της φιλοσοφίας της γλώσσας στα μεταφραστικά ζητήματα.

Κινούμενος, λοιπόν, στο συγκεκριμένο γλωσσοφιλοσοφικό πλαίσιο, ο Appiah υπενθυμίζει ότι η αναγνώριση των συμβατικά καθοριζόμενων προθέσεων των χρηστών της γλώσσας ισοδυναμεί με την κατανόηση του λεγόμενου *κυριολεκτικού νοήματος* (*literal meaning*), γι' αυτό και τις εν λόγω προθέσεις τις αποκαλεί «κυριολεκτικές προθέσεις» («literal intentions»). Οι κυριολεκτικές προθέσεις μάς παρέχουν το κλειδί της κατανόησης της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλητών: «...it remains true that explanations of what a speaker is doing in uttering a sentence will almost always involve reference to the standard intentions, even in the cases where they are absent»²²¹. Εις επίρρωσιν δε της συγκεκριμένης θέσης, αναφέρεται σε περιπτώσεις –όπως ο μεταφορικός λόγος ή η ειρωνεία–, όπου ο επιδιωκόμενος σκοπός του ομιλούντος υποκειμένου επιτυγχάνεται όχι

²²⁰ K. A. APPIAH, *Thick translation*, σελ. 390–391. Σε δική μας μετάφραση: «Σύμφωνα με τη γνωστή πρόταση του Grice, θα μπορούσαμε να αχθούμε στην κατανόηση ενός (αποφαντικού) εκφωνήματος μέσω της σύλληψης (του περιεχομένου) της πεποίθησης που ο ομιλητής επεδίωξε να εκφράσει μέσω του συγκεκριμένου εκφωνήματος· σε αυτή δε την πρότασή του διακρίνει, ορθά κατά τη γνώμη μου, τον πυρήνα του μηχανισμού εκείνου, μέσω του οποίου θεωρείται πως εκφράζονται οι πεποιθήσεις».

²²¹ K. A. APPIAH, *Thick translation*, σελ. 392. Σε δική μας μετάφραση: «...δεν παύει να ισχύει ότι οι εξηγήσεις αναφορικά με το τι κάνει ένας ομιλητής, όταν εκφέρει μια πρόταση, θα εμπεριέχουν σχεδόν πάντα αναφορές στις καθιερωμένες προθέσεις, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου αυτές απουσιάζουν».

μόνο εν τη απουσία των λεγόμενων κυριολεκτικών προθέσεων, αλλά ειδικότερα χάρη στην εκούσια ακύρωσή τους. Αμφότερες δε, κυριολεκτικές και μη κυριολεκτικές προθέσεις, όπως επίσης και οι –κατά Searle– άμεσες και έμμεσες γλωσσικές πράξεις, λειτουργούν σύμφωνα με το μηχανισμό που περιέγραψε ο Grice²²².

Σε αρκετές, ωστόσο, περιπτώσεις –και ειδικότερα στη λογοτεχνία, προς την οποία άλλωστε στρέφει κατά κύριο λόγο την προσοχή του ο Appiah στο συγκεκριμένο άρθρο– ο εντοπισμός των προθέσεων, των γλωσσικών πράξεων ή ακόμη και των περίφημων –κατά Grice– *συνομιλιακών υπονοημάτων* (*conversational implicatures*) δεν επαρκεί για την κατανόηση και τη μετάφραση ενός κειμένου. Σε αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται σαφώς κάτι περισσότερο· συγκεκριμένα, απαιτείται βαθύτερη κατανόηση και λεπτομερέστερη περιγραφή όχι μόνο του πλαισίου, εντός του οποίου δημιουργείται ένα δεδομένο λογοτεχνικό έργο, αλλά και του ευρύτερου πλαισίου, στο οποίο λειτουργεί ολόκληρη η λογοτεχνική παραγωγή μιας χώρας ή μιας κουλτούρας²²³. Μια τέτοια κατανόηση, μάλιστα, μπορεί να έχει αναστοχαστικές επιπτώσεις, ωθώντας μας κατ' αρχάς σε επίγνωση, και εν συνεχεία σε ενδεχόμενο επαναπροσδιορισμό των αισθητικών μας κριτηρίων. Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι προφανούς σπουδαιότητας για τη λογοτεχνική μετάφραση, αφ' ης στιγμής αυτή στοχεύει –κατά τον Appiah– «στη δημιουργία ενός κειμένου, του οποίου η σχέση προς αμφότερες τις λογοτεχνικές και γλωσσικές συμβάσεις της κουλτούρας του μεταφράσματος είναι σχετικώς όμοια προς τις σχέσεις τού κειμένου-αντικείμενο με τις συμβάσεις της δικής του κουλτούρας»²²⁴.

Αναγνωρίζοντας, λοιπόν, στη λογοτεχνική μετάφραση την επίτευξη ενός τέτοιου σκοπού και λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων που –όπως

²²² Βλ. Κ. Α. ΑΡΡΙΑΗ, *Thick translation*, σελ. 393.

²²³ Βλ. Κ. Α. ΑΡΡΙΑΗ, *Thick translation*, σελ. 394 και 399.

²²⁴ Κ. Α. ΑΡΡΙΑΗ, *Thick translation*, σελ. 397. Η μετάφραση είναι δική μας. Με τον όρο «κείμενο-αντικείμενο» (object-text) ο συγγραφέας εννοεί, προφανώς, το κείμενο αφητηρίας.

προηγουμένως αναφέρθηκε— εμφανίζει η κατανόηση ενός λογοτεχνικού έργου, ο Appiah προτάσσει μια διαφορετική έννοια λογοτεχνικής μετάφρασης: «...I had in mind a different notion of a literary translation; that, namely, of a translation that aims to be of use in literary teaching; and here it seems to me that such “academic” translation, translation that seeks with its annotations and its accompanying glosses to locate the text in a rich cultural and linguistic context, is eminently worth doing. I have called this “thick translation”...»²²⁵. Η πυκνή μετάφραση, λοιπόν, έτσι όπως διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Appiah, συνιστά μια ξεχωριστή περί λογοτεχνικής μετάφρασης πρόταση, η οποία απορρέει από ευρύτερους προβληματισμούς αναφορικά με τις πολιτικές και ιδεολογικές συνιστώσες της λογοτεχνικής παραγωγής, αλλά και από ειδικότερους παιδαγωγικούς προβληματισμούς. Ας μην ξεχνάμε, πάντως, πως η συγκεκριμένη σύλληψη της πυκνής μετάφρασης εκπηγάει κατ’ ουσίαν από μιαν ορισμένη περί νοήματος θεωρία. Η υιοθέτηση ενός διαφορετικού –ευρύτερου, ενδεχομένως – τρόπου θεώρησης του γλωσσικού νοήματος πιθανόν να μας οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η ρηθείσα πυκνή περιγραφή του πολιτισμικού πλαισίου, την οποία ζητά ο Appiah, ίσως τελικά να ενυπάρχει στην ίδια τη μεταφραστική διαδικασία.

Τη δεύτερη απόπειρα αξιοποίησης της έννοιας της πυκνής περιγραφής σε ζητήματα αφορώντα τη μετάφραση την οφείλουμε στον Theo Hermans και στο άρθρο του με τίτλο *Cross-cultural translation studies as thick translation*. Όπως μαρτυρεί ο τίτλος, ο Hermans, εν αντιθέσει προς τον Appiah, στρέφει το ενδιαφέρον του σε αυτή καθεαυτήν τη θεωρία της μετάφρασης, και γι’ αυτόν τον λόγο η δική του περί πυκνής μετάφρασης πρόταση αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα.

²²⁵ Κ. Α. ΑΡΡΙΑΗ, *Thick translation*, σελ. 399. Σε δική μας μετάφραση: «...είχα κατά νου μια διαφορετική έννοια λογοτεχνικής μετάφρασης: μια μετάφραση, δηλαδή, που θα αποσκοπεί στο να είναι χρήσιμη στη διδασκαλία της λογοτεχνίας: και εδώ μου φαίνεται ότι μια τέτοια “ακαδημαϊκή” μετάφραση, μια μετάφραση που με τις συνοδευτικές σημειώσεις της και τα επεξηγηματικά της σχόλια αποπειράται να τοποθετήσει το κείμενο εντός ενός πλουσιότερου πολιτισμικού και γλωσσικού πλαισίου, έχει όντως λόγο ύπαρξης. Αυτό το είδος μετάφρασης το αποκαλώ “πυκνή μετάφραση”...».

Τον όρο «thick translation» ο Hermans τον δανείζεται ασφαλώς από τον Appiah²²⁶. όμως, του δίνει ένα νέο περιεχόμενο, καθώς ξεκινά από διαφορετικούς προβληματισμούς. Το άρθρο του άγγλου μεταφρασιολόγου είναι, όπως ο ίδιος γράφει στην εισαγωγή του, προϊόν δυσαρέσκειας και δυσπιστίας. Η δυσαρέσκεια προέρχεται από την ορολογική ένδεια που χαρακτηρίζει τον περί μετάφρασης ακαδημαϊκό λόγο. Η δυσπιστία αφορά την άποψη που πρεσβεύει πως η περιγραφή του φαινομένου της μετάφρασης, στην ευρύτερη διαχρονική και διαπολιτισμική του διάσταση, μπορεί να επιτευχθεί αναγόμενη σε ένα περιορισμένο φάσμα εννοιών και όρων που μας προσφέρει η σύγχρονη μεταφρασιολογία²²⁷. Η θέση του Hermans είναι πως η μελέτη των διαφόρων περί μετάφρασης θεωριών, οι οποίες εγγράφονται σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, απαιτεί έναν εννοιολογικό και ορολογικό εμπλουτισμό της σύγχρονης μεταφρασιολογίας. Το συγκεκριμένο δε είδος μεταφρασιολογικής μελέτης το ονομάζει «διαπολιτισμική μεταφρασιολογία» («cross-cultural translation studies»). Από την απόπειρα τεκμηρίωσης αυτής της θέσης αναδύεται η έννοια της πυκνής μετάφρασης.

Προκειμένου να καταδείξει τη σημασία των ζητημάτων που εγείρει στο υπό συζήτηση άρθρο, ο Hermans επικαλείται, ως ενδεικτικό παράδειγμα, την περίπτωση του κινέζου μεταφραστή Γιαν Φου, ο οποίος το 1898 μετέφρασε στην κινεζική γλώσσα το έργο του Thomas Huxley με τίτλο *Evolution and Ethics*²²⁸. Στη συγκεκριμένη μετάφραση, ο Γιαν Φου παρέθεσε, εν είδει προλόγου, ορισμένες γενικότερες παρατηρήσεις του εν σχέσει προς το φαινόμενο της μετάφρασης, οι οποίες βέβαια τροφοδοτούνται από μια θεωρητική παράδοση ουσιωδώς διαφορετική από τις παραδόσεις της Δύσης. Προκειμένου να κατανοήσουμε τέτοιες απόψεις απαιτείται η προσφυγή όχι μόνο στη μετάφραση,

²²⁶ Βλ. T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 385-386.

²²⁷ Βλ. T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 380.

²²⁸ Βλ. T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 382.

αλλά και στο απόθεμα εννοιών και όρων, το οποίο δύναται να μας προμηθεύσει ο περί μετάφρασης θεωρητικός λόγος του οικείου πολιτισμικού μας πλαισίου. Το εγχείρημα της κατανόησης ενός λόγου τόσο διαφορετικού, όπως μπορεί να είναι οι περί μετάφρασης θεωρητικές παρατηρήσεις ενός κινέζου μεταφραστή για έναν αγγλόφωνο ακαδημαϊκό, είναι πάντοτε εξαιρετικά δύσκολο. Ο Hermans αναδεικνύει την ανωτέρω διαπίστωση μέσα από τη συζήτηση των προβλημάτων που ανακύπτουν κατά την απόδοση στην αγγλική γλώσσα τριών βασικών όρων που εμφανίζονται στο κείμενο του Γιαν Φου²²⁹. Το πρόβλημα, βέβαια, στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν συνίσταται τόσο στην απόδοση των όρων αυτών καθεαυτούς, όσο στο πώς μπορούν να προσεγγιστούν οι απόψεις του κινέζου μεταφραστή υπό την οπτική ενός εντελώς διαφορετικού θεωρητικού λόγου.

Είναι προφανές ότι, εν προκειμένω, τίθεται ένα ζήτημα ερμηνευτικής, και συγκεκριμένα ένα ζήτημα που αφορά την προσέγγιση και κατανόηση ενός εκφερόμενου λόγου, ο οποίος αρθρώνεται σε μια γλώσσα και μια κουλτούρα διαφορετικές από εκείνες του ερμηνεύοντος υποκειμένου. Ο Gadamer έχει δείξει με τον πλέον πειστικό τρόπο ότι ένα τέτοιο ερμηνευτικό εγχείρημα δεν τελείται ποτέ *in vacuo*: αντιθέτως, απαιτεί την ενεργό εμπλοκή του ορίζοντα του ερμηνεύοντος υποκειμένου προκειμένου να αναδυθεί ο ορίζοντας της ερμηνείας²³⁰. Επιπρόσθετα, η ερμηνευτική πράξη είναι κυριολεκτικά ατελεύτητη: δεν υπάρχει, δηλαδή, ένα εκ των προτέρων δεδομένο, ούτως ειπείν, ερμηνευτικό τέρμα, προς το οποίο να κατατείνει νομοτελειακά κάθε ερμηνευτικό εγχείρημα. Στην περίπτωση της διαπολιτισμικής μεταφρασιολογικής μελέτης αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να εγκαταλείψουμε την ιδέα περί επίτευξης μιας πλήρους και ακριβούς αναπαράστασης ξένων μεταφρασιολογικών εννοιών στο οικείο μας πολιτισμικό πλαίσιο²³¹. Η διαπολιτισμική μελέτη των περί μετάφρασης θεωριών

²²⁹ Βλ. T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 382-383.

²³⁰ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 398.

²³¹ Βλ. T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 385.

έχει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα: έχει τον χαρακτήρα πυκνής περιγραφής. Θεωρούμενη η διαπολιτισμική μεταφρασιολογία ως πυκνή περιγραφή συνιστά μιαν ιδιαίτερη μορφή μεταφρασιολογικής μελέτης, η οποία αποκαλύπτεται εν τέλει ως κριτική της σύγχρονης θεωρίας της μετάφρασης. Αυτή ακριβώς είναι η κατά Hermans έννοια της πυκνής μετάφρασης: «...I conceive of thick translation as a critique of current translation studies, and not as a generalized form of description or translation (...) Thick translation should be able to counter the flatness and reductiveness of the prevailing jargon of translation studies and their structuralist heritage, and foster instead a more diversified and imaginative vocabulary»²³².

Η περί πυκνής μετάφρασης σύλληψη του Hermans είναι προφανώς διαφορετική από εκείνη του Appiah. Η βασική τους διαφορά έγκειται, αναμφίβολα, στον προσανατολισμό τους. Ωστόσο, αμφότερες μοιράζονται κάποια κοινά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα, η κατά Hermans έννοια της πυκνής μετάφρασης φαίνεται να συγκλίνει προς εκείνη του Appiah σε δύο βασικά σημεία. Κατ' αρχάς, και οι δύο εισάγονται στον περί μετάφρασης θεωρητικό λόγο όχι για την περιγραφή κάποιων ιδιαίτερων πτυχών του μεταφραστικού φαινομένου, αλλά προκειμένου να εξυπηρετηθεί η διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων. Στην περίπτωση του Appiah διατυπώνεται η πρόταση μιας διαφορετικής λογοτεχνικής μετάφρασης με σαφή διδακτικό προσανατολισμό. Ο Hermans από την πλευρά του προτείνει ένα διαφορετικό είδος μεταφρασιολογικής μελέτης, το οποίο εστιάζει στη διαπολιτισμική μελέτη των περί μετάφρασης θεωριών και έχει τον χαρακτήρα κριτικής της σύγχρονης μεταφρασιολογίας. Πέρα από το σημείο αυτό, οι συγκεκριμένες εκδοχές της

²³² T. HERMANS, *Cross-cultural translation studies as thick translation*, σελ. 386. Σε δική μας μετάφραση: «...εκλαμβάνω την πυκνή μετάφραση ως κριτική της σύγχρονης μεταφρασιολογίας και όχι ως γενικευμένη μορφή περιγραφής ή μετάφρασης (...) Η πυκνή μετάφραση θα πρέπει να είναι ικανή να αντισταθμίσει την ένδεια και την αναγωγικότητα της κυρίαρχης μεταφρασιολογικής ζαργκόν με τη διαμόρφωση ενός λεξιλογίου με μεγαλύτερη φαντασία και περισσότερη διαφοροποίηση».

πυκνής μετάφρασης συγκλίνουν επίσης ως προς το ότι ερείδονται αμφότερες στις θέσεις του αμερικανού ανθρωπολόγου Clifford Geertz, και ειδικότερα στις περί πυκνής περιγραφής απόψεις του. Αυτό σημαίνει πως προφανώς ενσωματώνουν τη μεθοδολογία της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας και συνακόλουθα υιοθετούν μια σημειωτική προσέγγιση της κουλτούρας.

Η άποψη που διατυπώσαμε νωρίτερα, ότι η μετάφραση συνιστά *sui generis* πυκνή περιγραφή, συγκλίνει προς τις δύο προαναφερθείσες εκδοχές της πυκνής μετάφρασης ως προς αυτό ακριβώς το σημείο – ως προς την υιοθέτηση, δηλαδή, της σημειωτικής προσέγγισης της κουλτούρας που προτάσσει η ερμηνευτική ανθρωπολογία. Ωστόσο, διαφέρει ως προς το ότι δεν συνιστά πρόταση ανάλογη προς εκείνες που διατυπώνουν ο Hermans και ο Appiah στα άρθρα τους. Γι' αυτό εξάλλου αποφεύγουμε να κάνουμε και εμείς με τη σειρά μας λόγο περί *πυκνής μετάφρασης*. Η θέση που εκφράζουμε, εν προκειμένω, είναι πως η μετάφραση –ως πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας εξεταζόμενη υπό τη νοηματοδοτική της διάσταση– συνιστά ιδιογενή πυκνή περιγραφή. Όπως ο Geertz, όταν διατείνεται πως η εθνογραφία είναι πυκνή περιγραφή, δεν αναφέρεται σε ένα διαφορετικό είδος εθνογραφικής μελέτης, αλλά σε ένα εγγενές χαρακτηριστικό της ίδιας της εθνογραφίας, κατά τον ίδιο τρόπο είμαστε σε θέση –κατόπιν των όσων έχουν συζητηθεί μέχρι στιγμής– να αποφανθούμε πως η μετάφραση είναι πυκνή περιγραφή. Η συγκεκριμένη διαπίστωση συνοψίζει, κατά την άποψή μας, την ουσία της μετάφρασης ως πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας και μας εισάγει στον βαθύτερο πυρήνα της μελέτης της νοηματοδοτικής της διάστασης.

Η πυκνή περιγραφή επιτρέπει στην εθνογραφική μελέτη να διεισδύει ανάμεσα στα φαινόμενα της καθημερινής ζωής –και συγκεκριμένα να εισχωρεί σε εκείνο που ο Geertz ονομάζει «stratified hierarchy of meaningful structures»²³³–, προκειμένου να αχθεί στην κατανόηση των ανθρώπινων πράξεων και

²³³ C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 10.

συμπεριφορών. Στην περίπτωση της μετάφρασης η πυκνή περιγραφή επιτρέπει την πρόσβαση στην επικράτεια των *γλωσσοπαιγνίων* και την αποκάλυψη των διαστρωματωμένων σημαινουσών δομών που εκτείνονται πίσω από τη χρήση της γλώσσας. Συνεπώς, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η μετάφραση μοιράζεται με την ανθρωπολογική ερμηνεία το καθήκον της *καταγραφής της καμπύλης ενός κοινωνικού λόγου*²³⁴. Ενώ, όμως, στην περίπτωση της ανθρωπολογικής ερμηνείας η ρηθείσα καταγραφή συνιστά πρωταρχικό σκοπό, στη μετάφραση εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της εκ νέου εκφοράς, σε διαφορετική γλώσσα, ενός ήδη εκφερθέντος λόγου. Το μεταφράζον υποκείμενο έρχεται κάθε φορά αντιμέτωπο με ένα ξεχωριστό αποτύπωμα του ειρημένου κοινωνικού λόγου, το οποίο συντίθεται από πλήθος γλωσσικών πράξεων και γλωσσοπαιγνίων. Η νοηματοδοτική διάσταση της μετάφρασης θεμελιώνεται στην ανίχνευση της εκάστοτε χρήσης της γλώσσας και στον προσδιορισμό τού ρόλου των τελούμενων γλωσσοπαιγνίων στη συναλλαγή του λόγου. Στην ανάλυση δε αυτής ακριβώς της νοηματοδοτικής της διάστασης η μετάφραση αποκαλύπτεται ως *sui generis* πυκνή περιγραφή.

²³⁴ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 19.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

3.1 Η προβληματική του νοήματος

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, ειδικότερα στα σημεία όπου συζητήθηκαν οι απόψεις του Boris Cypulnik, έγινε εκτενής αναφορά στην έννοια του νοήματος, χωρίς ωστόσο να δοθούν μερικές, στοιχειώδεις έστω, διευκρινίσεις αναφορικά με το περιεχόμενό της. Η παράλειψη αυτή ήταν, βέβαια, σκόπιμη. Τα κεφάλαια αυτού του μέρους θα αφιερωθούν εξ ολοκλήρου στην έννοια του νοήματος –και δη στο λεγόμενο *γλωσσικό νόημα (linguistic meaning)*– και στις σημαντικότερες από τις αναλύσεις που έχουν κατά καιρούς εκπονηθεί αναφορικά με τα συναφή θεωρητικά και εννοιολογικά προβλήματα.

Η έννοια του νοήματος, όπως άλλωστε και οι έννοιες της γλώσσας, του κώδικα και της κουλτούρας, που συζητήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας διατριβής, έχει περιεχόμενο εν τοις πράγμασι ακαθόριστο. Ως όρος το νόημα εντοπίζεται σε κάθε πεδίο του εκφερόμενου λόγου. Αποτελεί *terminus*, μεταξύ πολλών άλλων, της φιλοσοφίας, της θεολογίας, της γλωσσολογίας, της σημειωτικής, της ηθολογίας, της πολιτικής επιστήμης, της μεταφρασιολογίας, της ανθρωπολογίας και της νομικής επιστήμης, και ως τέτοιος χρησιμοποιείται σε κάθε τομέα του επιστητού. Από την άλλη πλευρά το εύρος των διαφορετικών χρήσεων του εν λόγω όρου στον καθημερινό λόγο είναι εντυπωσιακά μεγάλο. Στην ελληνική γλώσσα, επί παραδείγματι, γίνεται συχνά λόγος για το νόημα της ζωής, το νόημα του θανάτου, το νόημα της αγάπης, το νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης, το νόημα του πολέμου ή της ειρήνης, το νόημα της ελευθερίας ή το νόημα της αλληλεγγύης. Αντίστοιχα, συχνά τίθενται ζητήματα, που πολλές φορές μάλιστα συνιστούν εστίες έντονων αντιπαραθέσεων, αναφορικά με το νόημα μιας συγκεκριμένης πολεμικής εκστρατείας, μιας επανάστασης ή ακόμα και μιας ολόκληρης σειράς κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων και αλλαγών για μια δεδομένη γεωγραφική περιοχή και/ή χρονική περίοδο. Άλλοτε, πάλι, τίθενται θέματα που αφορούν το νόημα ορισμένων διδασκαλιών ή φιλοσοφικών συστημάτων. Πλήθος

μελετών έχει εκπονηθεί, επί παραδείγματι, αναφορικά με το νόημα της φιλοσοφίας του Πλάτωνα, του Επίκουρου ή των προσωκρατικών φιλοσόφων εν γένει. Στην αναζήτηση νοήματος αποσκοπούν και πολλές από τις μελέτες που γίνονται στο χώρο της τέχνης και της λογοτεχνίας. Και εδώ το αντικείμενο της έρευνας μπορεί να είναι ένα μεμονωμένο έργο –λόγου χάρη, η *Υπερκυβική Σταύρωση* του Salvador Dalí– ή ακόμα και το συνολικό έργο ενός καλλιτέχνη – το συνολικό έργο, για παράδειγμα, του ποιητή Γιάννη Ρίτσου, του συνθέτη Ιάnnη Ξενάκη ή του αρχιτέκτονα Louis Kahn. Ένα άλλο μεγάλο πεδίο εφαρμογής του υπό συζήτηση όρου περιλαμβάνει ζητήματα που άπτονται των διαπροσωπικών σχέσεων των ομιλητών. Συχνά ερωτάται ποιο είναι το νόημα μιας συγκεκριμένης πράξης, συμπεριφοράς ή στάσης, ή το νόημα της σχέσης μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων. Βέβαια, οι συνηθέστερες ερωτήσεις αυτού του τύπου είναι εκείνες που αναφέρονται στο γλωσσικό νόημα, οι ερωτήσεις δηλαδή που αποβλέπουν στον προσδιορισμό ή στη διευκρίνιση του νοήματος των γλωσσικών εκφράσεων που χρησιμοποιούν οι χρήστες της γλώσσας στις ποικίλες επικοινωνιακές ανταλλαγές τους. Αντίστοιχα παραδείγματα, βέβαια, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε και για πλήθος άλλων φυσικών γλωσσών.

Τα ανωτέρω παραδείγματα δεν εξαντλούν ασφαλώς το εύρος των εφαρμογών του όρου στον εκφερόμενο λόγο. Αρκούν, ωστόσο, για να αντιληφθεί κανείς πόσο σημαντική, αλλά και πόσο οικεία, είναι η έννοια του νοήματος για τον άνθρωπο. Παρά το αναντίρρητο αυτό γεγονός το ζήτημα του ορισμού ή προσδιορισμού της έννοιας του νοήματος εξακολουθεί να αποτελεί ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Την οξύμωρη αυτή κατάσταση συνοψίζει πολύ εύστοχα ο Willard Van Orman Quine ως εξής: «The notion of meaning is stubborn. It does not submit readily to satisfactory scientific formulation, and yet it is deeply rooted in everyday

discourse and not easily dispensed with»²³⁵. Η προβληματική του νοήματος εντάσσεται κατά παράδοση στο χώρο της φιλοσοφίας. Ωστόσο, τους τελευταίους δύο αιώνες κυρίως συντελέστηκε μια σημαντική «διάχυση» της ειρημένης προβληματικής σε πλήθος επιστημονικών κλάδων, με αποτέλεσμα στη σύγχρονη εποχή η προβληματική του νοήματος να συνιστά εν πολλοίς διεπιστημονική υπόθεση.

Η προβληματική του γλωσσικού νοήματος²³⁶ αποτελεί το κατεξοχήν αντικείμενο της σημασιολογίας και της φιλοσοφίας της γλώσσας. Και ενώ, βέβαια, η σημασιολογία αποτελεί σαφώς οριοθετημένο επιστημονικό –ή, ακριβέστερα, διεπιστημονικό²³⁷– κλάδο, η φιλοσοφία της γλώσσας δεν φαίνεται να συγκροτεί κλάδο της φιλοσοφίας εξίσου σαφώς οριοθετημένο. Ο Sylvain Auroux παρατηρεί πως με τον όρο «φιλοσοφία της γλώσσας» δηλώνουμε, συχνά, πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα, όπως α) σκέψεις αναφορικά με τη φύση της γλώσσας που διατυπώθηκαν πριν από την εμφάνιση συγκροτημένων γλωσσολογικών παραδόσεων – επί παραδείγματι, οι περί γλώσσας απόψεις του Πλάτωνα· β) παρατηρήσεις ή θέσεις διαφόρων φιλοσόφων όπως ο John Locke, ο Martin Heidegger κ.ά. επί γλωσσικών ζητημάτων· γ) τον γενικότερο στοχασμό γύρω από τη φύση της γλώσσας και τον ρόλο της στην ανθρώπινη εμπειρία· δ) τις συναφείς με τα γλωσσικά ζητήματα εργασίες των λογικών και αναλυτικών φιλοσόφων· ε) τις εργασίες των φιλοσόφων του ρεύματος της καλούμενης *φιλοσοφίας της καθομιλουμένης γλώσσας (ordinary language philosophy)*· στ) το εγχείρημα της συγκρότησης μιας γενικής γλωσσολογίας – με το οποίο συνδέεται το έργο επιφανών γλωσσολόγων όπως ο Louis Hjelmslev και ο Otto Jespersen· ζ) τη φιλοσοφική πραγμάτευση ζητημάτων που άπτονται των επιστημών της

²³⁵ W.V.O. QUINE, *Use and its place in meaning*, σελ. 1. Σε δική μας μετάφραση: «Η έννοια του νοήματος είναι ατίθαση. Δεν υποτάσσεται εύκολα σε ικανοποιητικές επιστημονικές διατυπώσεις και εντούτοις είναι βαθιά ριζωμένη στον καθημερινό λόγο και δύσκολα αποκόπτεται από αυτόν».

²³⁶ Στο εξής ο όρος «νόημα» θα αναφέρεται στην έννοια του γλωσσικού νοήματος.

²³⁷ Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and meaning*, σελ. 29.

γλώσσας, και τα οποία δεν έχουν τύχει συστηματικής προσέγγισης – τη συγκεκριμένη τάση ο Auroux την αποκαλεί «φιλοσοφία της γλωσσολογίας»· η) γενικότερες εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα αναφορές στα γλωσσικά ζητήματα, οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν ποικίλες αντιλήψεις και απόψεις από το ευρύτερο φάσμα στοχασμού για τη γλώσσα²³⁸.

Ανάμεσα στις προαναφερθείσες οκτώ έννοιες, υπό τις οποίες χρησιμοποιείται συνήθως ο όρος «φιλοσοφία της γλώσσας», παρατηρούνται προφανείς επικαλύψεις. Η εικόνα, ωστόσο, που αποκομίζει κανείς από μια τέτοια ανάλυση είναι εκείνη ενός απροσδιόριστου πεδίου – έτσι, άλλωστε, χαρακτηρίζει ο ίδιος ο Auroux το πεδίο της φιλοσοφίας της γλώσσας. Εντούτοις, η πραγματική εικόνα του οικείου φιλοσοφικού κλάδου είναι λιγότερο ομιχλώδης από ό,τι εκ πρώτης όψεως φαίνεται – ή, εν πάση περιπτώσει, ο χαρακτηρισμός του πεδίου της φιλοσοφίας της γλώσσας ως απροσδιόριστου είναι ίσως ατυχής. Σήμερα, κατόπιν των πολυάριθμων μελετών και ερευνών που έχουν εκπονηθεί επί των γλωσσοφιλοσοφικών ζητημάτων, είμαστε σε θέση να έχουμε σαφέστερη αντίληψη για τον υπό συζήτηση φιλοσοφικό κλάδο. Η φιλοσοφία της γλώσσας συνιστά πεδίο του φιλοσοφικού στοχασμού, το οποίο αναδιαμορφώνεται και διευρύνεται ταχύτατα. Αυτό οφείλεται αφενός στην ολοένα και μεγαλύτερη αύξηση του επιστημονικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος για τη γλώσσα, και αφετέρου στο ότι η φιλοσοφία της γλώσσας τροφοδοτείται, μεταξύ άλλων, και με τα πορίσματα πλήθους –αρτιγέννητων και μη– επιστημονικών κλάδων, όπως επί παραδείγματι της *γνωσικής επιστήμης (cognitive science)* και των επιμέρους κλάδων της (της *γνωσικής ψυχολογίας*, της *γνωσικής σημασιολογίας* κ.ά.). Στο

²³⁸ Βλ. S. AUROUX, *Η φιλοσοφία της γλώσσας*, σελ. 15-20.

γεγονός αυτό, άλλωστε, οφείλει και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της²³⁹. Η φιλοσοφία της γλώσσας έχει πολύ συγκεκριμένο αντικείμενο: τη γλώσσα. Βέβαια, η ιδιαίτερη φύση του αντικειμένου της επιτρέπει –και συχνά επιβάλλει– τη μελέτη του υπό διαφορετικές οπτικές γωνίες. Ωστόσο, κάθε περί γλώσσας φιλοσοφική έρευνα κατατείνει κατά το μάλλον ή ήττον προς την απάντηση ορισμένων θεμελιωδών ερωτημάτων. Το πρώτο ερώτημα, που αποτελεί και τη λογική αφετηρία του γλωσσοφιλοσοφικού στοχασμού, αναφέρεται στην ίδια τη φύση της γλώσσας. Ερωτάται, δηλαδή, εν προκειμένω: τι είναι αυτό που ονομάζουμε *γλώσσα*; Από το ουσιώδες αυτό ερώτημα κατάγονται τρία επιμέρους ερωτήματα. Το πρώτο εξ αυτών αφορά τη σχέση μεταξύ γλώσσας και νόησης· το δεύτερο περιστρέφεται γύρω από το ζήτημα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας, και το τρίτο αποβλέπει στον προσδιορισμό του ρόλου που διαδραματίζει η γλώσσα στη συγκρότηση και διαμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας. Το δεύτερο θεμελιώδες ερώτημα που απασχολεί τη φιλοσοφία της γλώσσας αφορά τη διερεύνηση της φύσης του νοήματος. Από το συγκεκριμένο ερώτημα κατάγονται, επίσης, ορισμένα επιμέρους σημαντικά ερωτήματα, τα οποία συνδέονται με ζητήματα όπως ο προσδιορισμός της έννοιας της *αναφοράς* (*reference*) και της έννοιας της *αλήθειας* (*truth*), ο καθορισμός των *όρων εννοημάτωσης* (*conditions of meaningfulness*) των γλωσσικών εκφράσεων²⁴⁰, ο ορισμός της έννοιας της *χρήσης της γλώσσας* (*language use*) και η διερεύνηση της

²³⁹ Μια σύντομη επισκόπηση των εισαγωγικών εγχειριδίων στη φιλοσοφία της γλώσσας αρκεί για να αντιληφθεί κανείς το εύρος της θεματολογίας του υπό συζήτηση φιλοσοφικού κλάδου. Ανάμεσα στα εν λόγω εγχειρίδια σπανίζουν εκείνα, τα οποία αποβλέπουν σε μια κατά το μάλλον ή ήττον σφαιρική θεώρηση των γλωσσοφιλοσοφικών θέσεων και θεωριών. Αντιθέτως, στη συντριπτική πλειονότητά τους υιοθετούν εξ αρχής έναν συγκεκριμένο προσανατολισμό, εστιάζοντας σε επιμέρους πτυχές της ευρύτερης θεματολογίας της φιλοσοφίας της γλώσσας. Βλ. ενδεικτικά, M. DEVITT / K. STERELNY, *Language and reality: An introduction to the philosophy of language*, A. MILLER, *Philosophy of language* και G.H.R. PARKINSON (ed.), *The theory of meaning*.

²⁴⁰ Ο Lycan, μάλιστα, διατείνεται ότι το συγκεκριμένο ζήτημα αποτελεί ίσως το βασικότερο ζήτημα της θεωρίας του νοήματος. Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 77.

σχέσης μεταξύ *λεξικού νοήματος* (*word meaning*) και *προτασικού νοήματος* (*sentence meaning*).

Ο φιλοσοφικός στοχασμός και οι έρευνες γύρω από τα ειδικότερα ζητήματα, που άπτονται του γλωσσικού νοήματος, έχει αποτυπωθεί σε πληθώρα θέσεων και απόψεων, οι οποίες είθισται να χαρακτηρίζονται συλλήβδην και αδιακρίτως ως «θεωρίες του νοήματος». Προτού, ωστόσο, επιχειρήσουμε να εισδύσουμε στην επικράτεια των λεγόμενων περί νοήματος θεωριών, κρίνεται σκόπιμο να γίνουν προηγουμένως μερικές διευκρινιστικές παρατηρήσεις προς αποφυγή ενδεχόμενων παρερμηνειών που, ούτως ή άλλως, ανακύπτουν συνήθως σε τέτοιες συζητήσεις. Είναι γεγονός ότι ο όρος «θεωρία του νοήματος» συχνά χρησιμοποιείται καταχρηστικά. Υπάρχουν φορές, μάλιστα, όπου διαπιστώνεται απρόσφορη χρήση του, όπως στην περίπτωση του Wittgenstein, με το έργο του οποίου θα ασχοληθούμε διεξοδικά σε επόμενα κεφάλαια. Υπάρχουν, βέβαια, περιπτώσεις όπου ο όρος «θεωρία του νοήματος» βρίσκει το ακριβές περιεχόμενό του στις εργασίες φιλοσόφων που επιχειρούν –δεδηλωμένα– να πραγματευτούν το σύνολο των βασικών θεωρητικών προβλημάτων που συνδέονται με την έννοια του νοήματος. Είναι χρήσιμο, πάντως, να έχουμε κατά νου ότι ο υπό συζήτηση όρος δεν αναφέρεται πάντοτε σε ένα συνεκτικό corpus προτάσεων που συγκροτείται προκειμένου να διερευνηθούν τα προαναφερθέντα καίρια περί νοήματος θεωρητικά ζητήματα. Συχνά, ως θεωρίες του νοήματος χαρακτηρίζονται είτε θεωρίες που πραγματεύονται ορισμένα μόνο από τα ρηθέντα ζητήματα –όπως, επί παραδείγματι, το ζήτημα του προσδιορισμού της έννοιας της αναφοράς, το οποίο μπορεί να προσεγγιστεί με εξειδικευμένες περί αναφοράς θεωρίες –ή ακόμα και μεμονωμένες θέσεις ή απόψεις εν σχέσει προς την έννοια του γλωσσικού νοήματος. Δοθείσης της πολυσημίας του όρου «θεωρία του νοήματος» θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί σκόπιμο να αντιπροταθεί, στα πλαίσια μιας διατριβής όπως η παρούσα, ένας αυστηρότερος ορισμός τού εν λόγω terminus της φιλοσοφίας της γλώσσας ή τουλάχιστον να υιοθετηθεί ρητά μία μόνο εκ των

ποικίλων χρήσεών του. Από την πλευρά μας, ωστόσο, υπάρχει η πρόθεση να διατηρηθεί η πολυσημία του όρου –χάριν, κυρίως, ορολογικής εναρμόνισης με τις πηγές, προς τις οποίες θα παραπέμψουμε–, παρεμβαίνοντας, βέβαια, με τις απαραίτητες επισημάνσεις όπου αυτό κριθεί αναγκαίο, και σχολιάζοντας κριτικά ορισμένες απρόσφορες χρήσεις του όρου, ιδιαίτερα εκείνες που συνδέονται με ζητήματα που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τους εδώ ερευνητικούς μας σκοπούς, όπως είναι επί παραδείγματι το ύστερο φιλοσοφικό έργο του Wittgenstein. Κλείνοντας αυτή τη διευκρινιστικού χαρακτήρα παρέκβαση, θα πρέπει, ειρήσθω εν παρόδω, να σημειώσουμε ότι άμεσα συνυφασμένο με το ζήτημα των ποικίλων χρήσεων του όρου «θεωρία του νοήματος» είναι και το θέμα τού κατά πόσο είναι εφικτή ή θεμιτή η αναζήτηση μιας γενικής περί νοήματος θεωρίας. Το συγκεκριμένο θέμα, πάντως, αν και εξαιρετικού ενδιαφέροντος, δεν θα μας απασχολήσει στην παρούσα διατριβή.

3.2 Η αναφορική θεωρία του νοήματος

Αν υπάρχει ένα σημείο, γύρω από το οποίο να παρατηρείται ομοφωνία στους κόλπους της φιλοσοφίας της γλώσσας, αυτό συνίσταται στο ότι η πρώτη, ιστορικά, διατυπωμένη περί νοήματος θεωρία είναι η λεγόμενη *αναφορική θεωρία του νοήματος* (*referential theory of meaning*), η οποία –όπως παρατηρεί ο Γιώργος Κεντρωτής– ανήχθη από θεωρία του νοήματος σε *θεωρία της αναφοράς* (*theory of reference*)²⁴¹. Η ρηθείσα θεωρία αποτελεί την πρώτη απόπειρα εξήγησης του θεμελιώδους ζητήματος της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας²⁴² και απορρέει από την –εκ της κοινής λογικής υπαγορευόμενη– αντίληψη πως το γεγονός ότι οι γλωσσικές εκφράσεις έχουν νόημα οφείλεται στη βασική τους ιδιότητα να *αναπαριστούν* κάτι²⁴³. Οι προτάσεις της γλώσσας, λοιπόν, αποτελούνται από λέξεις συνδυαζόμενες μεταξύ τους κατά διάφορους τρόπους και εκείνο, το οποίο αναπαριστούν οι λέξεις αυτές, δεν είναι άλλο από αντικείμενα του πραγματικού κόσμου. Το νόημα της λέξης, δηλαδή, είναι το αντικείμενο που η λέξη ονομάζει.

Όσο απλοϊκή και αν φαίνεται στην αρχική της σύλληψη, η αναφορική θεωρία άσκησε σημαντική επίδραση στον γλωσσοφιλοσοφικό στοχασμό και –χάρη στις αλληπάλληλες βελτιώσεις και τροποποιήσεις που έχει υποστεί– εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να αντιπροσωπεύει σημαντικό τμήμα της φιλοσοφίας της γλώσσας, περισσότερο, βέβαια, ως θεωρία της αναφοράς πλέον, παρά ως γενική περί νοήματος θεωρία. Ωστόσο, η αναφορική θεωρία –εξεταζόμενη τόσο ως θεωρία του νοήματος όσο και ως ειδική θεωρία της αναφοράς– εμφανίζει σοβαρά προβλήματα, η επίλυση των οποίων έχει απασχολήσει έντονα τους γλωσσοφιλοσοφικούς κύκλους. Σημειώνεται δε ότι μέσω της πραγμάτευσης των

²⁴¹ Βλ. Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 204.

²⁴² Μια απόπειρα, βέβαια, που καταλήγει στην υπόρρητη αναγωγή όλων των γλωσσοφιλοσοφικών προβλημάτων στην εν λόγω σχέση

²⁴³ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 4.

εν λόγω προβλημάτων οδηγούμαστε σε δύο άλλες κλασικές περί νοήματος θεωρίες: την *ιδεική θεωρία του νοήματος* (*ideational theory of meaning*) και τη *λογικοπροτασική θεωρία του νοήματος* (*propositional theory of meaning*).

Τέσσερα είναι τα βασικά σημεία, όπου έχει επικεντρωθεί η κριτική στην αναφορική θεωρία. Το πρώτο αφορά το γεγονός ότι υπάρχουν λέξεις που δεν ονομάζουν κάποιο πραγματικό αντικείμενο. Κατ' αρχάς, υπάρχουν λέξεις που δηλώνουν μη υπαρκτά πράγματα ή πρόσωπα, όπως, επί παραδείγματι, το ουσιαστικό «αιθέρας», το όνομα του μυθικού κύκλωπα Πολύφημου και η αντωνυμία «κανένας». Υπάρχουν επίσης λέξεις, όπως τα επίθετα «ωραίος», «ευγενική», «τρισάθλιο», που ομοίως δεν αντιστοιχούν σε υπαρκτά αντικείμενα. Στην τελευταία περίπτωση, ωστόσο, συνήθως υποστηρίζεται πως, αν και τέτοιες γλωσσικές εκφράσεις δεν καταδηλώνουν κάτι υπαρκτό, δεν στερούνται νοήματος, διότι αναπαριστούν ιδιότητες, αναπαριστούν δηλαδή ένα συγκεκριμένο είδος *αφηρημένων οντοτήτων* (*abstract entities*). Έτσι, σε προτάσεις όπως «Η Λουίζα είναι ευγενική», οι εκφράσεις «Η Λουίζα» και «ευγενική» αναπαριστούν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο και μian ορισμένη ιδιότητα, αντίστοιχα· τα δε αναπαριστώμενα αποτελούν τα νοήματα των εν λόγω γλωσσικών εκφράσεων, χάρη στα οποία αποκτά νόημα ολόκληρη η πρόταση. Εκείνο, ωστόσο, που έχει μείνει αδιευκρίνιστο στην προκειμένη περίπτωση είναι το πράγμα που αναπαριστάται από το συνδετικό ρήμα «είναι». Το συγκεκριμένο εμπόδιο θα μπορούσε ασφαλώς να υπερκεραστεί επινοώντας ένα δεύτερο είδος αφηρημένης οντότητας ως δηλούμενο του συγκεκριμένου συνδετικού ρήματος. Είναι, όμως, προφανές ότι η συγκεκριμένη μέθοδος επίλυσης του προβλήματος είναι ατελέσφορη, αφού σε περιπτώσεις συνθετότερων προτάσεων θα πρέπει κάθε φορά να επινοούνται νέα είδη αφηρημένων οντοτήτων προκειμένου να εξηγηθούν τα νοήματα των ποικίλων ειδών γλωσσικών εκφράσεων, οδηγώντας κατ' αυτόν

τον τρόπο σε μίαν ατέρμονη αναδρομή²⁴⁴. Τέλος, υπάρχουν λέξεις όπως «και», «μην», «δεν», «όχι» ή «διότι», οι οποίες, εκτός του ότι δεν δηλώνουν κάποια συγκεκριμένα αντικείμενα, δύσκολα θα μπορούσαν να λογιστούν ως αναπαραστάσεις αφηρημένων οντοτήτων. Είναι προφανές ότι σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις, η αναφορική θεωρία αδυνατεί να προσφέρει ικανοποιητικές εξηγήσεις εν σχέσει προς το νόημα τέτοιων γλωσσικών εκφράσεων. Όσον αφορά, ειδικότερα, το ζήτημα των ονομάτων μη υπαρκτών προσώπων ή πραγμάτων, η αναφορική θεωρία καλείται να αντιμετωπίσει ένα πρόσθετο –και ιδιαίτερα σοβαρό– πρόβλημα που αφορά τους λεγόμενους *αρνητικούς υπαρκτικούς ισχυρισμούς* (*negative existential claims*), προτάσεις δηλαδή του τύπου «Ο Πήγασος δεν υπάρχει»²⁴⁵. Πιο συγκεκριμένα, η υπό συζήτηση θεωρία αδυνατεί να αποφανθεί περί του αληθούς ή μη τέτοιων ισχυρισμών. Αν μὲν υποτεθεί στο ανωτέρω παράδειγμα ότι η πρόταση είναι αληθής, τότε συνεπάγεται πως ο Πήγασος δεν υπάρχει και ως εκ τούτου η γλωσσική έκφραση «Ο Πήγασος» –σύμφωνα πάντοτε με την αναφορική θεωρία– στερείται νοήματος. Αν, αντιθέτως, θεωρήσουμε την πρόταση ως ψευδή, τότε καθίσταται αναγκαία η ύπαρξη του συγκεκριμένου μυθικού φτερωτού αλόγου.

Το δεύτερο σημείο, στο οποίο εστιάζεται η κριτική έναντι της αναφορικής θεωρίας του νοήματος αφορά τον τρόπο, με τον οποίο η θεωρία πραγματεύεται το προτασικό νόημα. Είναι γεγονός ότι η αναφορική θεωρία δίνει σχεδόν αποκλειστική έμφαση και προτεραιότητα στο λεξικό νόημα, και δη στο νόημα των λεγόμενων *μοναδιαίων όρων* (*singular terms*). Οι προτάσεις εκλαμβάνονται ως κατάλογοι ονομάτων²⁴⁶. τα δε νοήματά τους εξαρτώνται αποκλειστικά από τα νοήματα των συστατικών τους στοιχείων, των γλωσσικών εκφράσεων, δηλαδή, από τις οποίες απαρτίζονται. Ο τρόπος, όμως, σύμφωνα με τον οποίο το

²⁴⁴ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 5-6.

²⁴⁵ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 14 και Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 206.

²⁴⁶ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 6.

προτασικό νόημα καθορίζεται από το λεξικό νόημα, παραμένει αδιευκρίνιστος. Ως γνωστόν, ο οποιοσδήποτε συνδυασμός λέξεων μιας φυσικής γλώσσας δεν συνιστά απαραίτητως γραμματικά ορθή πρόταση, ούτε μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διατύπωση ενός –ελέγξιμου ως προς την τιμή αληθείας του– ισχυρισμού. Ο λεξικός συνδυασμός «Κάρολος τρένο Φρειδερίκος ατμός» είναι ακατάλληλος για την εκφορά μιας οποιασδήποτε απόφασης, ενώ είναι εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να της αποδοθεί –κατά τρόπο μη αυθαίρετο– κάποιο συγκεκριμένο νόημα²⁴⁷. Η αναφορική θεωρία, ωστόσο, αδυνατεί να καταδείξει το συγκεκριμένο γεγονός, όπως αποτυγχάνει άλλωστε να εξηγήσει τη διαφορά μεταξύ του νοήματος –και των συνθηκών αληθείας– της πρότασης «John killed Paul» και της πρότασης «Paul killed John». Με άλλα λόγια, η αναφορική θεωρία δεν παρέχει κριτήρια *εννοημάτων* και *γραμματικότητας* των προτάσεων των φυσικών γλωσσών.

Το τρίτο σοβαρό πρόβλημα που παρουσιάζει η αναφορική θεωρία επισημάνθηκε από τον Frege και αφορά τους *περί ταυτότητας ισχυρισμούς* (*identity statements*). Ένας περί ταυτότητας ισχυρισμός είναι εξ ορισμού *αναγκαίος* (*necessary*) και *μη πληροφοριακός* (*uninformative*). Η πρόταση «Ο Αυγερινός είναι ο Αυγερινός» συνιστά έναν τέτοιο ισχυρισμό. Αν, τώρα, αποδεχθούμε τη βασική θέση της αναφορικής θεωρίας ότι το νόημα μιας λέξης είναι το αντικείμενο που η λέξη ονομάζει, τότε η πρόταση «Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης» θα πρέπει αφενός να είναι συνώνυμη με την πρόταση «Ο Αυγερινός είναι ο Αυγερινός», αφ' ης στιγμής οι δύο όροι καταδηλώνουν το ίδιο αντικείμενο (τον πλανήτη Αφροδίτη), και αφετέρου, εξαιτίας ακριβώς αυτής της συνωνυμικής σχέσης, η πρόταση «Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης» θα πρέπει επίσης να συνιστά έναν περί ταυτότητας ισχυρισμό· θα πρέπει, δηλαδή, να είναι ταυτόχρονα αναγκαία και μη πληροφοριακή. Αυτό δεν ισχύει, όμως, αφού η εν

²⁴⁷ Εξαιρείται, ασφαλώς, η περίπτωση κρυπτογραφικού κώδικα, ο οποίος ούτως ή άλλως δεν συνιστά γλώσσα.

λόγω πρόταση δεν είναι μη πληροφοριακή, καθώς μας πληροφορεί για μια σημαντική αστρονομική ανακάλυψη. Με το ζήτημα των περί ταυτότητας ισχυρισμών ασχολήθηκε ο Frege στο κλασικό άρθρο του με τίτλο *Über Sinn und Bedeutung*, όπου και ανέδειξε –όπως ήδη επισημάνθηκε– την υπό συζήτηση ανεπάρκεια της αναφορικής θεωρίας. Θα πρέπει, κατ’ αρχάς, να γίνουν δύο επισημάνσεις όσον αφορά την ανάλυση του Frege. Πρώτον, στο συγκεκριμένο άρθρο ο γερμανός λογικός επικεντρώνει το ενδιαφέρον του αποκλειστικά και μόνο στα κύρια ονόματα (*proper names*), δηλαδή σε λέξεις ή φράσεις που ονομάζουν συγκεκριμένα αντικείμενα²⁴⁸. Δεύτερον, τα ονομασθησόμενα υπαρκτά πράγματα δεν εξοβελίζονται από το νόημα των κύριων ονομάτων. Ο Frege αρνείται μεν ότι το νόημα ενός ονόματος εξαντλείται στο καταδηλούμενο πράγμα, αναγνωρίζει πάντως ότι το πράγμα ανήκει αυτό καθεαυτό στο νόημα το ονόματος, αφού αποτελεί την αναφορά του²⁴⁹. Εκτός, όμως, από την αναφορά (*reference*) ένα όνομα έχει και σημασία (*sense*)²⁵⁰, η δε σχέση μεταξύ των δύο προσδιορίζεται ως εξής: σε κάθε σημείο ή όνομα αντιστοιχεί μια ορισμένη σημασία, στην οποία ακολούθως αντιστοιχεί μια ορισμένη αναφορά· σε κάθε δεδομένη αναφορά, όμως, αντιστοιχούν περισσότερα του ενός σημεία ή ονόματα²⁵¹. Και αφ’ ης στιγμής κάθε όνομα έχει ορισμένη σημασία – συγκεκριμένο τρόπο παράστασης (*mode of presentation*) του ονομασθησόμενου αντικειμένου–, έπεται ότι σε μια δεδομένη αναφορά αντιστοιχούν περισσότερες της μιας σημασίες. Είναι αξιοσημείωτο δε ότι, όσον αφορά την ίδια την έννοια

²⁴⁸ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 8: «It is clear from the context that by ‘sign’ and ‘name’ I have here understood any designation representing a proper name, which thus has as its reference a definite object (this word taken in the widest range), but not a concept or a relation, which shall be discussed further in another article. The designation of a single object can also consist of several words or other signs. For brevity, let every such designation be called a proper name».

²⁴⁹ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 9: «The reference of a proper name is the object itself which we designate by its means...».

²⁵⁰ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 7: «It is natural, now, to think of there being connected with a sign (name, combination of words, letter), besides that to which the sign refers, which may be called the reference of the sign, also what I should like to call the *sense* of the sign, wherein the mode of presentation is contained». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

²⁵¹ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 8.

της σημασίας, ο Frege σπεύδει να τη διαχωρίσει από την έννοια της ιδέας²⁵² και να της προσδώσει έναν αφηρημένο –όσο και υπερμονογλωσσικό²⁵³– χαρακτήρα, απορρίπτοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο την ιδεϊκή θεωρία του νοήματος υπέρ μιας λογικοπροτασικής θεωρίας.

Το τέταρτο και τελευταίο τρωτό σημείο της αναφορικής θεωρίας αφορά το ζήτημα της αντικατάστασης ισοδύναμων –ως προς την αναφορά τους– όρων σε διαφορετικά γλωσσικά περιβάλλοντα. Κάθε μοναδιαίος όρος, σύμφωνα με την αναφορική θεωρία, ονομάζει ένα και μόνο συγκεκριμένο πράγμα ή πρόσωπο. Αν δύο όροι ονομάζουν το ίδιο πράγμα ή πρόσωπο, τότε σε οποιαδήποτε πρόταση που περιέχει τον έναν όρο θα είναι δυνατή η αντικατάστασή του από τον δεύτερο, δίχως να επέλθει αλλαγή στο νόημα –ή στην τιμή αληθείας– της πρότασης. Ας υποθέσουμε ότι δύο συνομιλητές –ο Ιπποκράτης και ο Αριστείδης– συζητούν περί αμερικανικής λογοτεχνίας και ο Αριστείδης ζητά να μάθει ποιος είναι ο συγγραφέας του μυθιστορήματος *Adventures of Huckleberry Finn*. Ο Ιπποκράτης τον βεβαιώνει ότι το συγκεκριμένο μυθιστόρημα έχει γραφτεί από τον Mark Twain. Υποθέτουμε επίσης ότι ο Ιπποκράτης αγνοεί πως το πραγματικό όνομα του συγγραφέα είναι Samuel Clemens. Απευθυνόμενος, στη συνέχεια, ο Αριστείδης σε κάποιο τρίτο πρόσωπο εκφέρει την πρόταση «Ο Ιπποκράτης πιστεύει ότι ο συγγραφέας του *Adventures of Huckleberry Finn* είναι ο Mark Twain». Η συγκεκριμένη πρόταση είναι προφανώς αληθής. Αν, ακολούθως, αντικαταστήσουμε τον όρο «Mark Twain» με τον όρο «Samuel Clemens» προκύπτει η πρόταση «Ο Ιπποκράτης πιστεύει ότι ο συγγραφέας του *Adventures of Huckleberry Finn* είναι ο Samuel Clemens». Η καινούργια πρόταση θα πρέπει,

²⁵² Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 8: «The reference and sense of a sign are to be distinguished from the associated idea» και σελ. 9: «The reference of a proper name is the object itself which we designate by its means; the idea, which we have in that case, is wholly subjective; in between lies the sense, which is indeed no longer subjective like the idea, but is yet not the object itself».

²⁵³ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 8: «The same sense has different expressions in different languages or even in the same language».

σύμφωνα με τα όσα πρεσβεύει η αναφορική θεωρία, να έχει το ίδιο νόημα –και την ίδια τιμή αληθείας– με την αρχική πρόταση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει. Η δεύτερη πρόταση είναι προφανώς ψευδής, αφού ο Ιπποκράτης είναι πεπεισμένος ότι ο συγγραφέας του *Adventures of Huckleberry Finn* είναι ο Mark Twain και ταυτόχρονα αγνοεί ότι τα δύο ονόματα αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο.

Τα ανωτέρω τέσσερα βασικά προβλήματα, τα οποία εν συντομία θίξαμε, καταδεικνύουν την ανεπάρκεια της κλασικής αναφορικής θεωρίας όχι μόνο ως περί νοήματος θεωρίας, αλλά και ως ειδικής θεωρίας της αναφοράς, αφού ορισμένα από τα θιγέντα προβλήματα εντοπίζονται στο ούτως ειπείν ισχυρό σημείο της ρηθείσας θεωρίας, δηλαδή στη δυνατότητά της να εξηγήσει το νόημα των μοναδιαίων όρων. Όσον αφορά, πάντως, τα ίδια τα προβλήματα, εν σχέσει προς τα οποία ασκήθηκε κριτική στην αναφορική θεωρία, είναι χρήσιμο να έχουμε κατά νου την επισήμανση του Κεντρωτή ότι «θα ήταν εντελώς εσφαλμένη η παραδοχή ή η υπόθεση ότι δεν θα εγεννώντο ανεξάρτητα της θεωρίας αυτής ή ότι θα λύνονταν, εάν τυχόν την απορρίπταμε εξ ολοκλήρου»²⁵⁴. Και τούτο διότι τα συγκεκριμένα προβλήματα, μαζί με τα εξ αυτών καταγόμενα επιμέρους άλλα, αναφέρονται στον πυρήνα της ίδιας της προβληματικής του νοήματος και δεν μπορεί συνεπώς παρά να αποτελούν τις συμπληγάδες, από τις οποίες καλείται να διέλθει κατά το μάλλον ή ήττον αλώβητη οποιαδήποτε περί νοήματος θεωρία. Οι τρόποι, με τους οποίους θα υπερκερασθούν τα εμπόδια που θέτουν στους φιλοσόφους της γλώσσας τα εν λόγω προβλήματα, δεν είναι ασφαλώς εκ των προτέρων καθορισμένοι. Στο αναμφισβήτητο αυτό γεγονός οφείλεται, μάλιστα, το εύρος των περί νοήματος θεωριών που έχουν διατυπωθεί μέχρι σήμερα. Μια κλασική μέθοδος αντιμετώπισης των σημαντικών ανεπαρκειών της αναφορικής θεωρίας είναι η απόρριψη του οντολογικού status του νοήματος που αυτή πρεσβεύει και η υιοθέτηση της παραδοχής ότι το νόημα συνιστά ένα ξεχωριστό είδος οντότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε στην αποδοχή –ή

²⁵⁴ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 206.

κατασκευή— των λεγόμενων *περί οντοτήτων θεωριών του νοήματος* (*entity theories of meaning*). Διακρίνονται δε συνήθως δύο είδη τέτοιων θεωριών. Στο πρώτο είδος συγκαταλέγονται οι θεωρίες που εκλαμβάνουν το νόημα ως *νοητική οντότητα* (*mental entity*), και είναι ευρύτερα γνωστές ως *ιδεϊκές θεωρίες* (*ideational theories*). Το δεύτερο είδος περιλαμβάνει, αντιθέτως, θεωρίες που αποδέχονται τη θέση ότι το νόημα συνιστά κάποια αφηρημένη οντότητα. Οι ειρημένες θεωρίες είναι γνωστές ως *λογικοπροτασικές θεωρίες* (*propositional theories*)²⁵⁵.

²⁵⁵ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 78,80.

3.3 Η ιδεϊκή θεωρία του John Locke

Οι κλασικές ιδεϊκές θεωρίες του νοήματος βρίσκουν την πληρέστερη και σαφέστερη διατύπωσή τους στο έργο του άγγλου φιλοσόφου John Locke με τίτλο *An essay concerning human understanding*, γι' αυτό και οι αναφορές ή οι κριτικές στις θεωρίες αυτές παραπέμπουν κατά κανόνα στο εν λόγω έργο, και ειδικότερα στο τρίτο βιβλίο, το οποίο πραγματεύεται το ζήτημα της γλώσσας. Στο συγκεκριμένο μείζον φιλοσοφικό έργο θα στηριχθεί και η δική μας αναφορά στην κλασική ιδεϊκή θεωρία του νοήματος. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίνεται σκόπιμο να γίνει στο σημείο αυτό μια σημαντική επισήμανση. Θα ήταν επιπόλαιο να θεωρηθεί ότι η περί νοήματος –ή, ακριβέστερα, η περί γλώσσας– θεωρία του Locke, όπως αυτή διατυπώνεται στο *An essay concerning human understanding*, απορρέει κατ' ανάγκη από μια προσπάθεια κριτικής εναντίον της αναφορικής θεωρίας του νοήματος, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι εγγενείς ανεπάρκειές της. Η περί γλώσσας θεωρία του Locke καθορίζεται ουσιαστικά από τον γενικότερο στόχο του *Δοκιμίου*, που είναι η μελέτη της ανθρώπινης νόησης και συγκεκριμένα της ικανότητας του *κατανοείν*, μέσω της οποίας αποκτάται η ανθρώπινη γνώση²⁵⁶. Την υπαγορευόμενη από τη μελέτη της ανθρώπινης νόησης αναγκαιότητα πραγμάτευσης του ζητήματος της γλώσσας και τον άρρηκτο δεσμό μιας περί γλώσσας θεωρίας –όπως αυτή που διατυπώνεται στο τρίτο βιβλίο του *Δοκιμίου*– με τη συνολική ανάλυση του υπό μελέτη αντικειμένου, μας αποκαλύπτει ο ίδιος ο Locke στην τελευταία παράγραφο του δεύτερου βιβλίου: «Having thus given an account of the original, sorts, and extent of our ideas, with several other considerations about these (I know not whether I may say)

²⁵⁶ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, 55: «Since it is the *understanding* that sets man above the rest of sensible beings, and gives him all the advantage and dominion, which he has over them; it is certainly a subject, even for its nobleness, worth our labour to inquire into» και ό.π.: «This, therefore, being my *purpose* to inquire into the original, certainty, and extent of human knowledge; together, with the grounds and degrees of belief, opinion, and assent; I shall not at present meddle with the physical consideration of the mind...». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

instruments, or materials of our knowledge; the method I at first proposed to myself would now require, that I should immediately proceed to show, what use the understanding makes of them, and what knowledge we have by them. This was that, which, in the first general view I had of this subject, was all that I thought I should have to do: but upon a nearer approach, I find, that there is so close a connexion between ideas and words; and our abstract ideas, and general words have so constant a relation one to another, that it is impossible to speak clearly and distinctly of our knowledge, which all consists in propositions, without considering, first, the nature, use, and signification of language; which therefore must be the business of the next Book»²⁵⁷. Η δε ρηθείσα περί γλώσσας θεωρία του άγγλου φιλοσόφου και κορυφαίου εκπροσώπου του βρετανικού εμπειρισμού, είναι άμεσα συνυφασμένη με την περί ιδεών θεωρία που διατυπώνεται στο δεύτερο βιβλίο του *Δοκιμίου*. Κατόπιν της ανωτέρω επισήμανσης, είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στις βασικές παραδοχές της κλασικής ιδεικής θεωρίας του νοήματος και στην κριτική και τις ενστάσεις που εγείρονται εναντίον των ειρημένων παραδοχών.

Θεμελιώδης για την περί γλώσσας θεωρία του Locke είναι η έννοια της ιδέας, μια από τις λίγες έννοιες που έχουν απασχολήσει τόσο έντονα τους φιλοσόφους από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Στο *An essay concerning human understanding* ο Locke επιχειρεί να ανασκευάσει μια συγκεκριμένη –και ιδιαίτερα διαδεδομένη στην εποχή του– περί ιδεών αντίληψη, τη λεγόμενη

²⁵⁷ J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 360. Σε δική μας μετάφραση: «Έχοντας, λοιπόν, παρουσιάσει μιαν ανάλυση των πρωταρχικών ειδών και της έκτασης των ιδεών μας, μαζί με διάφορες άλλες σκέψεις γι' αυτά τα (δεν ξέρω αν μπορώ να τα πω) εργαλεία ή υλικά της γνώσης, η μέθοδος που είχα αρχικά κατά νου θα απαιτούσε να προχωρήσω ευθύς αμέσως και να δείξω πώς η διαδικασία της κατανόησης αξιοποιεί τις ιδέες και τι είδους γνώση αποκομίζουμε μέσω αυτών. Τούτο μόνο νόμιζα πως είχα να κάνω, σύμφωνα με την αρχική εικόνα που είχα σχηματίσει για το συγκεκριμένο θέμα: επιχειρώντας, όμως, μιαν εγγύτερη προσέγγιση ανακάλυψα πως υφίσταται μια τόσο στενή σύνδεση μεταξύ ιδεών και λέξεων και πως οι αφηρημένες μας ιδέες και οι γενικοί όροι διατηρούν μια τόσο στενή σχέση μεταξύ τους, που είναι αδύνατο να γίνει λόγος με σαφήνεια και ακρίβεια για τη γνώση, η οποία συνίσταται εξ ολοκλήρου σε λογικές προτάσεις, δίχως προηγουμένως να ληφθούν υπόψη η φύση, η χρήση και η σημασία της γλώσσας· σε αυτό, συνεπώς, το έργο θα αφιερωθεί το επόμενο Βιβλίο».

αντίληψη περί *έμφυτων ιδεών* (*innate ideas*), στην οποία μάλιστα αφιερώνει ολόκληρο το πρώτο βιβλίο του *Δοκιμίου*. Κατά τον άγγλο φιλόσοφο, η έννοια της ιδέας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη νόηση, και δη με την ικανότητα του κατανοείν. Αναφερόμενος στον όρο «ιδέα», γράφει στην τελευταία παράγραφο της εισαγωγής: «It being that term which, I think, serves best to stand for whatsoever is the object of the understanding, when a man thinks, I have used it to express whatever is meant by *phantasm*, *notion*, *species*, or whatever it is, which the mind can be employed about in thinking...»²⁵⁸. Οι ιδέες εμφανίζονται, λοιπόν, στη φιλοσοφία του Locke ως αντικείμενα του *σκέπτεσθαι*, τα οποία έχουν επίκτητο χαρακτήρα, αφ' ης στιγμής απορρίπτεται η περί έμφυτων ιδεών θέση και γίνεται αποδεκτή η αρχική υπόθεση ότι ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο ως *tabula rasa*²⁵⁹. Συγκεκριμένα αναγνωρίζονται δύο πηγές προέλευσης των ιδεών: η *αισθητηριακή αντίληψη* (*sensation*) και ο *στοχασμός* (*reflection*)²⁶⁰. Η αισθητηριακή αντίληψη, που προκαλείται από την αναπόδραστη επαφή του ανθρώπου με τον αισθητό κόσμο που τον περιβάλλει, αποτελεί την πρώτη και κύρια πηγή των ιδεών. Αφ' ης στιγμής, όμως, ο άνθρωπος αναπτύξει την ικανότητα της *ενδοσκόπησης* –της παρατήρησης, δηλαδή, των δικών του νοητικών διεργασιών²⁶¹–, στην προηγούμενη πηγή ιδεών προστίθεται μια

²⁵⁸ J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 59. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Αφ' ης στιγμής πρόκειται για τον πλέον κατάλληλο, όπως νομίζω, όρο για να δηλώσει κανείς το όποιο αντικείμενο της διαδικασίας της κατανόησης, που τελείται καθώς ο άνθρωπος σκέφτεται, τον χρησιμοποιήσα προκειμένου να εκφράσω το όποιο περιεχόμενο εννοιών όπως *φαντασία*, *έννοια*, *είδος* ή οτιδήποτε άλλο, με το οποίο ασχολείται ο νους κατά τη διαδικασία του σκέπτεσθαι».

²⁵⁹ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 109: «Let us then suppose the mind to be, as we say, white paper, void of all characters, without any ideas...».

²⁶⁰ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 109-110.

²⁶¹ Για τη διευκρίνιση του όρου «διεργασίες» (*operations*) βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 110: «The term *operations* here, I use in a large sense, as comprehending not barely the actions of the mind about its ideas, but some sort of passions arising sometimes from them, such as is the satisfaction or uneasiness arising from any thought». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

δεύτερη: ο στοχασμός. Όλες οι ιδέες στον ανθρώπινο νου προέρχονται από τις δύο αυτές πηγές και μόνο²⁶².

Η ικανότητα του κατανοείν –η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, συνιστά κατά τον Locke τη θεμελιώδη ειδοποιό διαφορά μεταξύ του ανθρώπου και των λοιπών έμβιων όντων²⁶³– είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γλωσσική ικανότητα, μια επίσης αποκλειστικά χαρακτηριστική ικανότητα του ανθρώπινου είδους. Η γλωσσική ικανότητα του ανθρώπου, επισημαίνει ο άγγλος φιλόσοφος, δεν οφείλεται στην ιδιαίτερη διαμόρφωση των φωνητικών του οργάνων, η οποία του επιτρέπει την παραγωγή έναρθρων ήχων. Η ρηθείσα διαμόρφωση αποτελεί μεν αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη (ρηματικής) γλώσσας, δεν επαρκεί όμως για τη συγκρότησή της. Η εμφάνιση της γλώσσας οφείλεται στην ικανότητα του ανθρώπου να αναπαριστά τις ιδέες του μέσω των έναρθρων ήχων που παράγει, μέσω δηλαδή των γλωσσικών εκφράσεων που χρησιμοποιεί για να επικοινωνήσει με τους συνανθρώπους του²⁶⁴. Εδώ, ασφαλώς, φαίνεται η εξέχουσα σημασία που αποδίδει ο Locke στην έννοια της ιδέας, όσον αφορά το ζήτημα της γλώσσας. Με άλλα λόγια, η συγκρότηση της ανθρώπινης γλώσσας είναι συνυφασμένη με αυτή την αναπαραστατική της ιδιότητα. Η συνειδητοποίηση της συγκεκριμένης θέσης του Locke μάς αποκαλύπτει πώς ο άγγλος φιλόσοφος οδηγήθηκε στη διατύπωση της περί γλώσσας θεωρίας του, αλλά και τη θέση της θεωρίας αυτής στο ευρύτερο φιλοσοφικό του οικοδόμημα.

Θα μπορούσε κανείς να συνοψίσει τη βασική θέση της κλασικής ιδεϊκής θεωρίας του νοήματος ως εξής: «...*words in their primary or immediate signification, stand for nothing but the ideas in the mind of him that uses*

²⁶² Βλ. ό.π.

²⁶³ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, Introduction, σελ. 55.

²⁶⁴ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 361.

them...»²⁶⁵. Η αποδοχή μιας τέτοιας θέσης μάς προσφέρει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουμε ορισμένα από τα προβλήματα που απέτυχε να λύσει η αναφορική θεωρία. Το πρώτο από τα εν λόγω προβλήματα αφορά το ζήτημα των ονομασθησομένων μη υπαρκτών πραγμάτων. Ο Πήγασος, επί παραδείγματι, όντως δεν υπάρχει –ούτε υπήρξε ποτέ–, όμως το κύριο όνομα «Πήγασος» δεν στερείται νοήματος, αφού δεν ονομάζει κάποιο ανύπαρκτο φτερωτό άλογο, αλλά την ιδέα που έχουμε σχηματίσει γι’ αυτό. Κατά τρόπο αντίστοιχο μπορεί να υπερκερασθεί το πρόβλημα των αρνητικών υπαρκτικών ισχυρισμών. Η πρόταση, λόγου χάρη, «Ο Πήγασος δεν υπάρχει» δεν στερείται νοήματος –ούτε τιμής αληθείας–, αφ’ ης στιγμής το νόημα του όρου «Ο Πήγασος» είναι η ιδέα μας για τον Πήγασο. Βέβαια, τα κύρια ονόματα μυθικών ή φανταστικών προσώπων και πλασμάτων δεν αποτελούν –όπως έγινε αντιληπτό από τη συζήτησή μας περί των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η αναφορική θεωρία– τις μόνες λέξεις που στερούνται «αντικρίσματος» στον πραγματικό κόσμο. Οι επιθετικοί και επιρρηματικοί προσδιορισμοί, τα ρήματα, οι αόριστες αντωνυμίες και οι σύνδεσμοι δεν δηλώνουν συγκεκριμένα υπαρκτά αντικείμενα. Σύμφωνα με την ιδεϊκή θεωρία, όμως, οι αναφερθέντες όροι έχουν νόημα, διότι κάθε ένας από αυτούς αναπαριστά μια ιδέα, απλή ή σύνθετη, συγκεκριμένη ή αφηρημένη. Έτσι, ο όρος «ωραίος» αναπαριστά την ιδέα του ωραίου, εκείνου που προκαλεί αισθητική απόλαυση στην αντίληψη· το ρήμα «τρέχω» αναπαριστά την ιδέα του αντίστοιχου είδους ταχείας κίνησης ή μεταβολής της θέσης ενός σώματος στο χώρο· το νόημα του όρου «κανένας» είναι η ιδέα της απουσίας ή ανυπαρξίας φυσικού προσώπου και το νόημα του όρου «είτε» είναι η ιδέα της διάζευξης. Ωστόσο, στο σημείο αυτό, εύλογα διερωτάται κανείς: τι εν τέλει συνιστούν αυτές καθεαυτές οι ιδέες; Πώς ορίζονται;

²⁶⁵ J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 364. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...ως προς την πρωταρχική ή άμεση σημασία τους, οι λέξεις δεν παριστούν τίποτε άλλο εκτός από τις ιδέες στον νου εκείνου που τις χρησιμοποιεί...».

Το ζήτημα του (προσδι)ορισμού των ιδεών αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σημεία της κριτικής εναντίον της ιδεϊκής θεωρίας του νοήματος. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι μια από τις βασικές ανεπάρκειες της συγκεκριμένης θεωρίας είναι πως αδυνατεί –ή παραλείπει– να δώσει επαρκή ορισμό της έννοιας της ιδέας. Οι ιδέες είθισται να εκλαμβάνονται είτε ως *νοητικές εικόνες* (*mental images*) ή ως *έννοιες* (*concepts*). Αν αποδεχθούμε ότι οι ιδέες αποτελούν νοητικές εικόνες στο μυαλό του ανθρώπου, τότε θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι όροι όπως «χιλιάγωνο» –για να παραπέμψουμε στη γνωστή κριτική του René Descartes– στερούνται νοήματος, αφού ο άνθρωπος αδυνατεί να σχηματίσει τις αντίστοιχες νοητικές εικόνες – και συνεπώς να διαμορφώσει τις αντίστοιχες ιδέες. Αν, αντιθέτως, αποδεχθούμε ότι οι ιδέες ταυτίζονται με τις έννοιες, τότε θα πρέπει να δώσουμε έναν ικανοποιητικό ορισμό του όρου «έννοια», ανεξάρτητα από την έννοια του νοήματος²⁶⁶. Ο Locke, πάντως, φαίνεται να είχε διαμορφώσει μια πιο περίπλοκη αντίληψη για τις ιδέες, παρά το ότι δεν τη διατυπώνει ρητά. Έχουμε, εντούτοις, κάθε λόγο να εκφράσουμε μια τέτοια υπόθεση, αν λάβουμε υπόψη την περί ιδεών θεωρία του, όπως αυτή αναπτύσσεται στο δεύτερο βιβλίο του *Δοκιμίου*, καθώς και ότι α) ορίζει –όπως αναφέραμε ήδη– ως μοναδικές πηγές προέλευσης των ιδεών την αισθητηριακή αντίληψη –στην οποία, ασφαλώς, συμμετέχουν *όλες* οι αισθήσεις– και τον στοχασμό, δηλαδή τη μη αισθητηριακή αυτοπαρατήρηση των νοητικών διεργασιών· β) περιγράφει και αναλύει τις διεργασίες, μέσω των οποίων ο άνθρωπος άγεται από τις συγκεκριμένες –και άμεσα εξαρτώμενες από τις αισθήσεις– ιδέες σε αφηρημένες, και σχηματίζει από τις απλές ιδέες τις σύνθετες.

Ωστόσο, η πιο σημαντική, ίσως, κριτική εναντίον της ιδεϊκής θεωρίας επικεντρώνεται στον υποκειμενικό χαρακτήρα των ιδεών. Το νόημα συνιστά πανθομολογουμένως δημόσιο, διυποκειμενικό ζήτημα. Αν τεθεί υπό αμφισβήτηση αυτό το αναντίρρητο γεγονός, τότε δύσκολα θα μπορούσε κανείς να

²⁶⁶ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 79.

δώσει μια ικανοποιητική εξήγηση του τρόπου, με τον οποίο λειτουργεί η γλώσσα στη συναλλαγή του λόγου. Οι ιδέες από την άλλη πλευρά έχουν αναμφισβήτητα αυστηρά υποκειμενικό χαρακτήρα και συνεπώς, ως τέτοιες, δεν μπορούν να ταυτιστούν με το γλωσσικό νόημα. Ο Locke αναγνωρίζει ασφαλώς τον υποκειμενικό χαρακτήρα των ιδεών, όπως άλλωστε αναγνωρίζει και τον διυποκειμενικό χαρακτήρα της γλωσσικής επικοινωνίας²⁶⁷. Το χάσμα που υπάρχει μεταξύ των δύο, επιχειρεί να το γεφυρώσει επικαλούμενος κάποιο υπόρρητο consensus των ομιλητών, όσον αφορά τη χρήση της γλώσσας: «'Tis true, common use, by a tacit consent, appropriates certain sounds to certain ideas in all languages, which so far limits the signification of that sound, that unless a man applies it to the same idea, he does not speak properly: and let me add, that unless a man's words excite the same ideas in the hearer, which he makes them stand for in speaking, he does not speak intelligibly»²⁶⁸. Το πρόβλημα, όμως, εδώ έγκειται στο πώς είναι δυνατόν, δεδομένου του αυστηρά υποκειμενικού χαρακτήρα των ιδεών, οι λέξεις να ξυπνούν τις ίδιες ιδέες σε διαφορετικούς ανθρώπους. Ο Locke εμμένει στην άποψη ότι αυτό επιτυγχάνεται μέσω της σταθερής, καθιερωμένης χρήσης των γλωσσικών εκφράσεων²⁶⁹. Η επίκληση, όμως, της καθιερωμένης χρήσης και του υποτιθέμενου υπόρρητου consensus μεταξύ των χρηστών της γλώσσας δεν επαρκεί από μόνη της για να τεκμηριωθεί η θέση, σύμφωνα με την οποία οι ιδέες, αν και υποκειμενικές, ταυτίζονται με το γλωσσικό νόημα και

²⁶⁷ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 364: «When a man speaks to another, it is, that he may be understood; and the end of speech is, that those sounds, as marks, may make known his ideas to the hearer».

²⁶⁸ J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 366. Σε δική μας μετάφραση: «Είναι αλήθεια πως η κοινή χρήση, χάρη σε μιαν υπόρρητη συναίνεση, συνταιριάζει σε κάθε γλώσσα ορισμένους ήχους με συγκεκριμένες ιδέες και αυτό περιορίζει τη σημασία ενός δεδομένου ήχου σε τέτοιο βαθμό που, αν κάποιος δεν τον εφαρμόζει κάθε φορά στην ίδια ιδέα, τότε δεν μιλά σωστά: και ως μου επιτραπεί να προσθέσω ότι, αν οι λέξεις κάποιου δεν προκαλούν στον ακροατή τις ίδιες ιδέες με εκείνες, προς τις οποίες ο ομιλητής αντιστοιχεί αυτές τις λέξεις στον λόγο του, τότε δεν μιλά κατά τρόπο καταληπτό».

²⁶⁹ Βλ. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, σελ. 365: «...there comes by constant use, to be such a connexion between certain sounds, and the ideas they stand for, that the names heard, almost as readily excite certain ideas, as if the objects themselves, which are apt to produce them, did actually affect the senses». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο των επικοινωνιακών ανταλλαγών των ανθρώπων.

Το πρόβλημα που δημιουργεί σε μια περί οντοτήτων θεωρία, όπως η ιδεϊκή, ο διυποκειμενικός χαρακτήρας του νοήματος οδηγεί σε μια άνευ ετέρου απόρριψη της θέσης περί ταύτισης του γλωσσικού νοήματος με τις ιδέες των ομιλητών της γλώσσας και στην αναζήτηση ενός διαφορετικού είδους οντοτήτων, βάσει των οποίων θα δομηθεί μια περί νοήματος θεωρία ικανή να αντιπαρέλθει τα προβλήματα και τις ανεπάρκειες τόσο της αναφορικής όσο και της ιδεϊκής θεωρίας. Οι οντότητες αυτές θα πρέπει όχι μόνο να είναι ανεξάρτητες από τη γλώσσα –όπως, άλλωστε, είναι και οι νοητικές οντότητες που ο Locke αποκαλούσε «ιδέες»–, αλλά να είναι επίσης ανεξάρτητες από τους χρήστες της γλώσσας, ανεξάρτητες δηλαδή από την ανθρώπινη νόηση. Μια τέτοια κατηγορία οντοτήτων αποτελούν οι *λογικές προτάσεις (propositions)*, των οποίων την επωφελή αξιοποίηση όχι μόνο στην προβληματική του νοήματος, αλλά και στην πραγμάτευση ορισμένων από τα πλέον καιρία γλωσσοφιλοσοφικά ζητήματα, έχουν αναλάβει οι λεγόμενες *λογικοπροτασικές θεωρίες (propositional theories)*.

3.4 Οι λογικοπροτασικές θεωρίες

Η έννοια της λογικής πρότασης κατέχει εξέχουσα θέση στον φιλοσοφικό στοχασμό λόγω της σύνδεσής της με το καίριο περί *πεποιθήσεων* (*beliefs*) φιλοσοφικό ζήτημα. Παραδοσιακά, η λογική πρόταση θεωρείται ως περιεχόμενο μιας πεποίθησης και, ως τέτοια, εκλαμβάνεται ως πρωταρχικός φορέας τιμών αληθείας. Στη φιλοσοφία της γλώσσας, ωστόσο, η υπό συζήτηση έννοια βρίσκει – χάρη στις λογικοπροτασικές θεωρίες– μια περαιτέρω εφαρμογή: η λογική πρόταση ταυτίζεται με το γλωσσικό νόημα.

Οι λογικές προτάσεις αποτελούν –στην κλασική, τουλάχιστον, σύλληψή τους– οντότητες άφθαρτες και άχρονες, ανήκουσες όχι στον «εσωτερικό κόσμο» των ανθρώπων –στη σφαίρα της ανθρώπινης συνείδησης, δηλαδή–, ούτε στον εξωτερικό κόσμο που τους περιβάλλει, αλλά σε μια τρίτη επικράτεια, διακριτή από τις δύο προρηθείσες. Αυτή, τουλάχιστον, είναι η εικόνα των λογικών προτάσεων όπως εμφανίζεται στη σκέψη του Gottlob Frege, αλλά και πριν από αυτόν, του Bernard Bolzano. Αξίζει να σημειωθεί ότι προτού ο γερμανός λογικός δημοσιεύσει τα περίφημα άρθρα του, όπου διατυπώνει τις απόψεις του για εκείνες τις ιδιόμορφες αφηρημένες οντότητες που στον σύγχρονο φιλοσοφικό στοχασμό είναι γνωστές ως «λογικές προτάσεις», ο βοημός φιλόσοφος και μαθηματικός Bolzano είχε δημοσιεύσει το 1837 το έργο του *Wissenschaftslehre*, όπου και έκανε λόγο για την ύπαρξη των λεγόμενων *Sätze an sich*, των *καθεαυτό προτάσεων*, οι οποίες διακρίνονται τόσο από τις γλωσσικές μονάδες όσο και από οποιοδήποτε νοητικό φαινόμενο και συνιστούν τους θεμελιώδεις φορείς αληθείας και ψεύδους. Εκείνος, όμως, που πρόσφερε την πρώτη ενδελεχή ανάλυση των εν λόγω αφηρημένων οντοτήτων ήταν ο Gottlob Frege.

3.4.1 Gottlob Frege

Στο κλασικό άρθρο του με τίτλο *Über Sinn und Bedeutung*, περί του οποίου έγινε λόγος σε προηγούμενο σημείο του παρόντος κεφαλαίου, ο γερμανός λογικός διατυπώνει την περίφημη διάκριση μεταξύ σημασίας και αναφοράς: οι λέξεις εκτός από αναφορά έχουν και σημασία, η οποία συνιστά –grosso modo– τον τρόπο παράστασης της αναφοράς. Εφαρμόζοντας την ίδια διάκριση στο προτασικό επίπεδο²⁷⁰ ο Frege καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι γλωσσικές προτάσεις διαθέτουν, ομοίως, σημασία και αναφορά. Η μεν αναφορά μιας πρότασης είναι η τιμή αληθείας της, η δε σημασία της είναι η σκέψη (*thought*), την οποία εκφράζει η πρόταση²⁷¹. Ο όρος σκέψη, βέβαια, δεν ταυτίζεται εν προκειμένω με την έννοια της ιδέας, αλλά εκφράζει μιαν ουσιωδώς διαφορετική οντότητα. Στο άρθρο του *Der Gedanke: Eine logische Untersuchung* ο Frege δίνει μια λεπτομερή ανάλυση της έννοιας της σκέψης αντιπαραβάλλοντάς την προς την «ιδέα». Οι ιδέες, σύμφωνα με τον γερμανό λογικό, δεν αποτελούν μέρος της (εξωτερικής) πραγματικότητας, παρά συνιστούν αυτές καθεαυτές έναν διαφορετικό κόσμο: «Even an unphilosophical man soon finds it necessary to recognize an inner world distinct from the outer world, a world of sense impressions, of creations of his imaginations, of sensations, of feelings and moods, a world of inclinations, wishes and decisions. For brevity's shake I want to use the word 'idea' [*Vorstellung*] to cover all these occurrences except decisions»²⁷². Ως νοητικές οντότητες δε, οι ιδέες εμφανίζουν τέσσερα κύρια

²⁷⁰ Ο Frege αναφέρεται στις οριστικές προτάσεις. Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 9: «We now inquire concerning the sense and reference for an entire declarative sentence. Such a sentence contains a thought».

²⁷¹ Βλ. G. FREGE, *On sense and reference*, σελ. 10: «The thought (...) cannot be the reference of the sentence, but must rather be considered as the sense» και ό.π.: «We are therefore driven into accepting the *truth value* of a sentence as constituting its reference. By the truth value of a sentence I understand the circumstance that it is true or false. There are no further truth values». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

²⁷² G. FREGE, *Thought*, σελ. 24. Σε δική μας μετάφραση: «Ακόμη και ένας μη φιλοσοφημένος άνθρωπος σύντομα ανακαλύπτει πως είναι αναγκαίο να διακρίνει πέρα από τον εξωτερικό κόσμο και έναν εσωτερικό κόσμο, τον κόσμο των αισθητηριακών εντυπώσεων, των πλασμάτων της φαντασίας

χαρακτηριστικά: α) δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές μέσω των αισθήσεων· β) ανήκουν στο περιεχόμενο της συνείδησης του ατόμου· γ) δεν νοούνται ανεξάρτητα από συγκεκριμένο φορέα, και δ) δεν δύνανται να έχουν περισσότερους από έναν φορείς²⁷³. Οι σκέψεις, από την άλλη πλευρά, έχουν κοινή με τις ιδέες την πρώτη από τις προαναφερθείσες ιδιότητες, δηλαδή δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές μέσω των αισθήσεων²⁷⁴. Εντούτοις, οι σκέψεις όχι μόνο δεν ταυτίζονται με τις ιδέες, αλλά συνιστούν μια τρίτη επικράτεια, αφού δεν (μπορούν να) ανήκουν ούτε στον εξωτερικό κόσμο –τη φυσική πραγματικότητα–, ούτε στον εσωτερικό κόσμο – την ανθρώπινη συνείδηση: «A third realm must be recognized. Anything belonging to this realm has it in common with ideas that it cannot be perceived by the senses, but has it in common with things that it does not need an owner so as to belong to the contents of his consciousness»²⁷⁵. Η ρηθείσα σφαίρα του μη αισθητού, η οποία κείται πέραν του αισθητού κόσμου, αλλά και του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, αποτελεί τον τόπο όπου ενδιαιτώνται οι σκέψεις, απρόσβλητες από οποιαδήποτε δύναμη μεταβολής. Οι σκέψεις είναι άχρονες, αμετάβλητες και πέραν του ελέγχου της ανθρώπινης νόησης²⁷⁶. Ποια είναι, όμως, τότε η σχέση του ανθρώπου προς αυτές; Ο Frege γράφει σχετικά: «We are not owners of thoughts as we are owners of our ideas. We do not *have* a thought as we have, say, a sense impression, but we also do not *see* a thought as we see, say, a star. So it is advisable to choose a special expression; the word ‘grasp’ suggests itself for the purpose. To the grasping of

του, των αισθήσεων, των συναισθημάτων και των διαθέσεων, έναν κόσμο προδιαθέσεων, επιθυμιών και αποφάσεων. Χάριν συντομίας θα χρησιμοποιήσω τη λέξη “ιδέα” [“Vorstellung”] για να καλύψω όλα αυτά τα φαινόμενα εκτός από τις αποφάσεις».

²⁷³ Βλ. G. FREGE, *Thought*, σελ. 24-25.

²⁷⁴ Βλ. G. FREGE, *Thought*, σελ. 20-21: «The thought, in itself imperceptible by the senses, gets clothed in the perceptible garb of a sentence, and thereby we are enabled to grasp it. We say a sentence *expresses* a thought. // A thought is something imperceptible: anything the senses can perceive is excluded from the realm of things for which the question of truth arises». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

²⁷⁵ G. FREGE, *Thought*, σελ. 25.

²⁷⁶ Βλ. G. FREGE, *Thought*, σελ. 29-30.

thoughts there must then correspond a special mental capacity, the power of thinking. In thinking we do not produce thoughts, we grasp them»²⁷⁷. Αν, ωστόσο, τέτοια είναι η αληθινή φύση των σκέψεων και της σχέσης του ανθρώπου προς αυτές, τότε θα πρέπει οι συγκεκριμένες οντότητες να μην έχουν καμιά επίδραση στον πραγματικό κόσμο, δηλαδή θα πρέπει να μην συνδέονται κατ' ουδένα τρόπο με γεγονότα και καταστάσεις. Αυτή είναι μια συνήθης ένσταση έναντι των λογικοπροτασικών θεωριών²⁷⁸. Ο Frege, πάντως, εκφράζει μια διαφορετική άποψη επί του συγκεκριμένου ζητήματος: «The influence of man on man is brought about for the most part by thoughts. People communicate thoughts. How do they do this? They bring about changes in the external world, and these are meant to be perceived by someone else, and so give him a chance to grasp a thought and take it to be true (...) Thoughts are not wholly unactual but their actuality is quite different from the actuality of things. And their action is brought about by a performance of the thinker; without this they would be inactive, at least as far as we can see. And yet the thinker does not create them but must take them as they are. They can be true without being grasped by a thinker; and they are not wholly unactual even then, at least if they *could* be grasped and so brought into action»²⁷⁹. Παρά την άχρονη και αμετάβλητη φύση τους, λοιπόν, οι σκέψεις

²⁷⁷ G. FREGE, *Thought*, σελ. 28. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Δεν είμαστε κύριοι των σκέψεών μας όπως είμαστε κύριοι των ιδεών μας. Δεν έχουμε μια σκέψη όπως, φερ' ειπείν, έχουμε μια αισθητηριακή εντύπωση, αλλά επίσης δεν βλέπουμε μια σκέψη όπως, φερ' ειπείν, βλέπουμε ένα άστρο. Είναι προτιμότερο, λοιπόν, να διαλέξουμε μια ειδική έκφραση· η λέξη “σύλληψη” προσφέρεται γι' αυτόν τον σκοπό. Στην σύλληψη των σκέψεων πρέπει να αντιστοιχεί μια ιδιαίτερη νοητική ικανότητα, η δύναμη της σκέψης. Κατά τη διαδικασία του σκέπτεσθαι δεν παράγουμε σκέψεις, τις συλλαμβάνουμε».

²⁷⁸ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 83-84.

²⁷⁹ G. FREGE, *Thought*, σελ. 25. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Η επίδραση του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο επιτυγχάνεται εν πολλοίς μέσω των σκέψεων. Μέσω της επικοινωνίας οι άνθρωποι μεταδίδουν σκέψεις. Πώς, όμως, το κάνουν αυτό; Επιφέρουν αλλαγές στον εξωτερικό κόσμο που γίνονται αντιληπτές από κάποιον άλλο, στον οποίο δίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η δυνατότητα να συλλάβει μια σκέψη και να την εκλάβει ως αληθή (...) Οι σκέψεις δεν είναι εντελώς εξωπραγματικές, η ιδιαίτερη πραγματικότητά τους όμως διαφέρει αρκετά από εκείνη των όντως υφιστάμενων πραγμάτων στον κόσμο. Και η δράση τους ασκείται μέσω των ενεργειών του σκεπτόμενου υποκειμένου· δίχως αυτές θα ήταν ανενεργές, τουλάχιστον όσον αφορά ό,τι υποπίπτει στην αντίληψή μας. Και εντούτοις το σκεπτόμενο υποκείμενο δεν τις δημιουργεί, αλλά πρέπει να τις

ασκούν ένα ιδιαίτερο είδος επίδρασης στην πραγματικότητα, μέσω της ανθρώπινης πράξης. Ο άνθρωπος, με άλλα λόγια, εμφανίζεται εδώ ως το σημείο εκείνο, όπου συναντώνται τρεις διαφορετικοί κόσμοι – ο αισθητός κόσμος, ο εσωτερικός κόσμος της ανθρώπινης συνείδησης και ο μη αισθητός κόσμος των σκέψεων. Αυτός είναι, εν ολίγοις, ο πυρήνας της σύλληψης του Frege όσον αφορά τις αφηρημένες εκείνες οντότητες που ο ίδιος ονόμαζε «σκέψεις» και που στη σύγχρονη σχετική ορολογία έχει καθιερωθεί να αποκαλούνται *φρεγκεϊανές λογικές προτάσεις (Fregean propositions)*.

δεχθεί όπως είναι. Μπορεί να είναι αληθείς δίχως να τις συλλάβει κάποιο σκεπτόμενο υποκείμενο· και ακόμη και τότε δεν είναι εντελώς εξωπραγματικές, τουλάχιστον στον βαθμό που *θα μπορούσαν να συλληφθούν και να αναπτύξουν τη δράση τους*».

3.4.2 George Edward Moore

Εξίσου σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση των σύγχρονων αντιλήψεων περί λογικών προτάσεων είχαν και οι σχετικές απόψεις των αναλυτικών φιλοσόφων George Edward Moore και Bertrand Russell. Ο Moore, εν αντιθέσει προς τον Frege, δεν τοποθετούσε τις λογικές προτάσεις σε μια διακριτή σφαίρα –εκτός φυσικού κόσμου και ανθρώπινης νόησης–, παρά θεωρούσε ότι οι εν λόγω αφηρημένες οντότητες συγκροτούν μια από τις δύο μεγάλες τάξεις, στις οποίες διαχωρίζεται το σύνολο των οντοτήτων του Σύμπαντος: «The fact is that absolutely all the contents of the Universe, absolutely everything that *is* at all, may be divided into two classes – namely into *propositions*, on the one hand, and into things which are not propositions, on the other hand. There certainly are in the Universe such things as propositions: the sort of thing that I mean by a proposition is certainly one of the things that *is*: and no less certainly there are in the Universe some things which are *not* propositions: and also quite certainly absolutely everything in the Universe either is a proposition or is *not*, if we confine the word ‘proposition’ to someone quite definite sense: for nothing whatever can both have a quite definite property and also *not* have that very same property. This classification, therefore, of all the things in the Universe into those which are and those which are not propositions, is certainly correct and exhaustive»²⁸⁰. Οι λογικές προτάσεις, έτσι όπως εμφανίζονται στη σκέψη του Moore, συνδέονται άμεσα με την απόπειρα του άγγλου φιλοσόφου να δώσει μια ικανοποιητική

²⁸⁰ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 56. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Είναι γεγονός πως ό,τι εμπεριέχεται στο Σύμπαν, ό,τι όντως υφίσταται, μπορεί να χωρισθεί σε δύο τάξεις – δηλαδή, αφενός στις *λογικές προτάσεις*, και αφετέρου στα *πράγματα* εκείνα που δεν είναι λογικές προτάσεις. Είναι βέβαιο πως στο Σύμπαν όντως υφίστανται οι λογικές προτάσεις: εκείνο που εννοώ εδώ ως λογική πρόταση είναι σίγουρα ένα από τα πράγματα που *όντως υφίστανται*: εξίσου βέβαιο είναι δε πως υπάρχουν στο Σύμπαν πράγματα που *δεν* είναι λογικές προτάσεις: και είναι επίσης βέβαιο πως οτιδήποτε στο Σύμπαν είτε συνιστά είτε *δεν* συνιστά κάποια λογική πρόταση, αν περιορίσουμε τον όρο “λογική πρόταση” σε μια κάπως ορισμένη σημασία: διότι τίποτε δεν μπορεί ταυτόχρονα να *έχει* και να *μην έχει* μια συγκεκριμένη ιδιότητα. Αυτή, συνεπώς, η ταξινόμηση όλων των πραγμάτων στο Σύμπαν ανάμεσα σε εκείνα που συνιστούν και σε εκείνα που *δεν* συνιστούν λογικές προτάσεις είναι σίγουρα ορθή και εξαντλητική».

ανάλυση όλων των τρόπων, με τους οποίους ο άνθρωπος αποκτά γνώση των πραγμάτων²⁸¹. Στο στοιχείο αυτό μπορεί κανείς να διακρίνει μια ομοιότητα με την περίπτωση του Locke, ο οποίος οδηγήθηκε στην περί ιδεών θεωρία του μέσα από τη μελέτη της ανθρώπινης νόησης. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι ο Moore εισάγει στην ανάλυση την έννοια των λογικών προτάσεων ξεκινώντας όχι από μίαν αδρή περιγραφή των εν λόγω αφηρημένων οντοτήτων –ή, έστω, από μια πρώτη απαρίθμηση ορισμένων στοιχειωδών ιδιοτήτων τους–, αλλά από μια βασική παραδοχή, όσον αφορά το οντολογικό status τους. Είναι προφανής η σημασία που αποδίδει ο Moore στο συγκεκριμένο ζήτημα: τούτο γίνεται αντιληπτό και από την πεποίθηση του μεγάλου αναλυτικού φιλοσόφου περί του αληθούς της κατάτμησης του Σύμπαντος σε αποκλειστικά και μόνο δύο τάξεις οντοτήτων, εκ των οποίων η μια περιλαμβάνει τις λογικές προτάσεις και η άλλη όλες τις υπόλοιπες οντότητες που δεν συνιστούν λογικές προτάσεις. (Στη συνέχεια θα δούμε ότι η πεποίθησή του αυτή θα κλονιστεί, με αποτέλεσμα ο Moore να οδηγηθεί τελικά σε εγκατάλειψη της συγκεκριμένης παραδοχής). Είναι, επίσης, αξιοσημείωτη η έμφαση που αποδίδει ο Moore στο ζήτημα της *πραγματικής ύπαρξης* των λογικών προτάσεων. Ο άγγλος φιλόσοφος δεν μας αφήνει κανένα περιθώριο να υποθέσουμε ότι οι οντότητες αυτές ενδεχομένως να αποτελούν θεωρητικές κατασκευές προκειμένου να εξυπηρετηθεί ο ερευνητικός σκοπός της μελέτης του: κατ' αυτόν οι λογικές προτάσεις *υπάρχουν*.

Έχοντας, λοιπόν, διατυπώσει μια θεμελιώδη οντολογική θέση, από την οποία κατάγει το οντολογικό status των λογικών προτάσεων, ο Moore επιχειρεί εν συνεχεία να δώσει μια αναλυτική περιγραφή των υπό συζήτηση οντοτήτων, ξεκινώντας από το πλέον βασικό τους χαρακτηριστικό: «First of all, then, I do *not* mean by a proposition any of those collections of *words*, which are one of the things that are commonly called propositions. What I mean by a proposition is rather the sort of thing which these collections of words *express*. No collection of

²⁸¹ Βλ. ό.π.

words can possibly be a proposition, in the sense in which I intend to use the term. Whenever I speak of a proposition, I shall always be speaking, *not* of a mere sentence – a mere collection of words, but of what these words *mean*»²⁸². Εδώ βλέπουμε να εμφανίζεται η άποψη –κοινή σε όλες τις κλασικές, τουλάχιστον, συλλήψεις των λογικών προτάσεων– ότι η λογική πρόταση συνιστά το *περιεχόμενο* μιας γραμματικής πρότασης, συνιστά το νόημά της. Η ταύτιση μεταξύ λογικής πρότασης και γλωσσικού νοήματος –θεμελιώδης θέση κάθε περί νοήματος λογικοπροτασικής θεωρίας– φαίνεται να αναφύεται στον πυρήνα της περί λογικών προτάσεων θεωρίας του Moore· μέσω δε της ειρηνένης θέσης, ο άγγλος φιλόσοφος επιχειρεί να εξηγήσει το άκρως σημαντικό ζήτημα της εννοημάτωσης των γλωσσικών προτάσεων και της κατανόησής τους από τους χρήστες της γλώσσας: «It is quite plain, I think, that when we understand the meaning of a sentence, something else does happen in our minds *besides* the mere hearing of the words of which the sentence is composed. You can easily satisfy yourselves of this by contrasting what happens when you hear a sentence, which you *do* understand, from what happens when you hear a sentence which you *do not* understand: for instance, when you hear words spoken in a foreign language, which you do not understand at all. Certainly in the first case, there occurs, beside the mere hearing of the words, another act of consciousness – an apprehension of their meaning, which is absent in the second case. And it is no less plain that the apprehension of the meaning of one sentence with one meaning, differs in some respect from the apprehension of another sentence with a different meaning (...)

²⁸² G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 57. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Πρώτα από όλα, λοιπόν, με τον όρο “λογική πρόταση” δεν εννοώ εκείνα τα σύνολα λέξεων που ειθίσται να αποκαλούνται λογικές προτάσεις. Ως λογική πρόταση εννοώ εκείνο το πράγμα που αυτά τα σύνολα λέξεων *εκφράζουν*. Κανένα σύνολο λέξεων δεν δύναται να αποτελέσει λογική πρόταση, υπό την έννοια που σκοπεύω να χρησιμοποιήσω τον όρο. Κάθε φορά που θα κάνω λόγο για λογική πρόταση, δεν θα αναφέρομαι σε μιαν απλή πρόταση – ένα απλό σύνολο λέξεων, αλλά σε αυτό που οι ρηθείσες λέξεις *σημαίνουν*».

There certainly *are* such things as the two different meanings apprehended. And each of these two meanings is what I call a proposition»²⁸³.

Ο Moore προχωρεί, περαιτέρω, σε μια βασική διάκριση των τρόπων, με τους οποίους το νόημα μιας πρότασης – η λογική πρόταση, δηλαδή, που αυτή εκφράζει – μπορεί να συλληφθεί: «...it is, I think, plain, that we apprehend a proposition in exactly the same sense in three different cases. When we hear certain words spoken and understand their meaning, we may do three different things: we may *believe* the proposition which they express, we may *disbelieve* it, or we may simply *understand* what the words mean, without either believing or disbelieving it. In all these three cases, we do I think obviously apprehend the proposition in question in exactly the same sense: namely, we understand the meaning of the words»²⁸⁴. Η *στάση* (*attitude*), λοιπόν, που υιοθετεί ο άνθρωπος έναντι μιας λογικής πρότασης δεν επηρεάζει αυτή καθεαυτήν την πράξη της σύλληψης της ειρημένης λογικής πρότασης· η δε πράξη αυτή συνιστά κατ' ουσίαν την κατανόηση του νοήματος της γραμματικής πρότασης, μέσω της οποίας εκφράζεται η εκάστοτε λογική πρόταση. Η ανωτέρω άποψη δεν συνεπάγεται –

²⁸³ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 58-59. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Είναι ευνόητο, νομίζω, πως όταν κατανοούμε μια πρόταση, πέρα από την ακουστική πρόσληψη των λέξεων που την απαρτίζουν συμβαίνει παράλληλα και κάτι άλλο. Αυτό μπορείτε εύκολα να το επιβεβαιώσετε αν αντιπαραβάλλετε εκείνο που συμβαίνει όταν ακούτε μια πρόταση που *όντως* κατανοείτε προς ό,τι συμβαίνει όταν ακούτε μια πρόταση που *δεν* κατανοείτε: επί παραδείγματι, όταν ακούτε λέξεις από μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνετε καθόλου. Στην πρώτη περίπτωση, πέρα από την απλή ακουστική πρόσληψη των λέξεων, λαμβάνει παράλληλα χώρα και μια άλλη πράξη της συνείδησης – η σύλληψη του νοήματος των λέξεων, κάτι που δεν συμβαίνει στη δεύτερη περίπτωση. Είναι εξίσου ευνόητο ότι η σύλληψη του νοήματος μιας ορισμένης πρότασης διαφέρει ως έναν βαθμό από τη σύλληψη μιας πρότασης με διαφορετικό νόημα (...) Αυτά τα δύο νοήματα που μπορεί κανείς να συλλάβει *όντως* υφίστανται. Κάθε ένα δε από αυτά συνιστά εκείνο που αποκαλώ λογική πρόταση».

²⁸⁴ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 59. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...είναι, νομίζω, ευνόητο ότι συλλαμβάνουμε μια λογική πρόταση υπό την ίδια ακριβώς έννοια σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις. Όταν ακούμε ορισμένες λέξεις και καταλαβαίνουμε το νόημά τους μπορούμε να κάνουμε τρία διαφορετικά πράγματα: μπορούμε να *πιστέψουμε* τη λογική πρόταση που οι λέξεις εκφράζουν, μπορούμε να *δυσπιστήσουμε* απέναντί της ή μπορούμε να *κατανοήσουμε* το νόημα των λέξεων, δίχως να το πιστέψουμε ή να δυσπιστήσουμε απέναντι σε αυτό. Στις τρεις αυτές περιπτώσεις, νομίζω πως είναι προφανές ότι συλλαμβάνουμε την υπό συζήτηση λογική πρόταση υπό την ίδια ακριβώς έννοια: δηλαδή, κατανοούμε το νόημα των λέξεων».

ούτε ισοδυναμεί με– υποβάθμιση της αξίας των στάσεων, τις οποίες οι άνθρωποι υιοθετούν έναντι των λογικών προτάσεων. Οι λεγόμενες *λογικοπροτασικές στάσεις* (*propositional attitudes*) έχουν αναμφισβήτητα εξαιρετική σημασία για την εξήγηση και την πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αυτό που εν προκειμένω υποστηρίζεται είναι η σαφής διάκριση μεταξύ της πράξης της σύλληψης μιας λογικής πρότασης και της στάσης που υιοθετείται από το συλλαμβάνον υποκείμενο έναντι της συγκεκριμένης λογικής πρότασης.

Ένα δεύτερο εξίσου καίριας σημασίας σημείο, το οποίο επισημαίνεται από τον Moore, είναι η ανεξαρτησία της πράξης της σύλληψης μιας λογικής πρότασης από το (γλωσσικό) μέσο έκφρασής της: «It is, I think, also plain that we often apprehend propositions in exactly the same sense, when instead of *hearing* words which express them, we *see* written or printed words which express them (...) But just as we apprehend propositions in exactly the same sense in both these two cases –whether we hear spoken sentences which express them, or *see* these sentences written or printed– so also, obviously, we very often apprehend propositions in exactly the same sense, when we *neither* hear nor see any words which express them. We constantly think of and believe or disbelieve, or merely consider, propositions, at moments when we are neither hearing nor seeing any words which express them; and in doing so, we are *very often* apprehending them in exactly the same sense in which we apprehend them when we do understand the meaning of written or spoken sentences»²⁸⁵. Το συγκεκριμένο σημείο παρουσιάζει

²⁸⁵ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 60. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Είναι, νομίζω, επίσης ευνόητο ότι συχνά συλλαμβάνουμε τις λογικές προτάσεις υπό την ίδια ακριβώς έννοια, όταν αντί να *ακούσουμε* τις λέξεις, που αποτελούν τους φορείς τους, τις *βλέπουμε* γραμμένες ή τυπωμένες (...) Αλλά όπως συλλαμβάνουμε τις λογικές προτάσεις υπό την ίδια ακριβώς έννοια και στις δύο αυτές περιπτώσεις –είτε ακούμε να εκφέρουν τις προτάσεις που αποτελούν τους φορείς τους είτε βλέπουμε αυτές τις προτάσεις γραμμένες ή τυπωμένες–, ομοίως συλλαμβάνουμε προφανώς πολύ συχνά λογικές προτάσεις υπό την ίδια ακριβώς έννοια όταν *ούτε* ακούμε *ούτε* βλέπουμε λέξεις, που αποτελούν φορείς τους. Συνεχώς σκεφτόμαστε και πιστεύουμε κάποιες λογικές προτάσεις ή δυσπιστούμε απέναντί τους ή απλώς τις συλλογιζόμαστε σε στιγμές που *ούτε* ακούμε *ούτε* βλέπουμε λέξεις, που αποτελούν φορείς τους; και καθώς κάνουμε κάτι τέτοιο, *πολύ*

εξαιρετικό ενδιαφέρον και εγείρει αναπόφευκτα ορισμένα ερωτήματα. Εκ πρώτης όψεως, δημιουργείται εν προκειμένω η εντύπωση ότι ο Moore αποδέχεται υπόρρητα την υπόθεση περί γλώσσας της σκέψης (*language-of-thought hypothesis*) –σε μια πρώιμη μορφή της, ασφαλώς–, δηλαδή την υπόθεση, σύμφωνα με την οποία η δομή της ανθρώπινης σκέψης είναι όμοια προς τη βαθύτερη δομή της ανθρώπινης γλώσσας. Μια φράση του Moore, ειδικότερα, μας παρέχει βάσιμη αφορμή για να υποθέσουμε κάτι τέτοιο: «We may thus apprehend a proposition, which we desire to express, *before we are able to think of any sentence which would express it*»²⁸⁶. Ωστόσο, παραμένει αδιευκρίνιστο πώς εν τέλει επιτυγχάνεται αυτή η εκτός γλώσσας σύλληψη των λογικών προτάσεων. Η υπό συζήτηση άποψη, πάντως, του Moore ρίχνει άλλο φως στον τρόπο, με τον οποίο ο άγγλος φιλόσοφος αντιλαμβάνεται την ταύτιση μεταξύ λογικής πρότασης και νοήματος. Αναφέρθηκε νωρίτερα ότι ο Moore ασπάζεται, όπως αρκετοί άλλοι φιλόσοφοι, την ταύτιση μεταξύ της έννοιας της λογικής πρότασης και του *γλωσσικού* νοήματος. Εν όψει, όμως, της τοποθέτησής του υπέρ της ανεξαρτησίας της πράξης της σύλληψης των λογικών προτάσεων από τους γλωσσικούς φορείς τους –δηλαδή από τις προτάσεις της γλώσσας–, είμαστε υποχρεωμένοι να παραδεχθούμε πως ο άγγλος φιλόσοφος προφανώς ταυτίζει την έννοια της λογικής πρότασης με ένα *υπεργλωσσικό* νόημα, του οποίου η ιδιαίτερη φύση παραμένει ομοίως αδιευκρίνιστη. Αφ' ης στιγμής, όμως, η λογική πρόταση ταυτίζεται με το νόημα της γραμματικής πρότασης που αποτελεί τον φορέα της, και η σύλληψη της λογικής πρότασης ταυτίζεται με την κατανόηση του νοήματος του γλωσσικού της φορέα, τότε υποθέτουμε πως όταν ο Moore κάνει λόγο περί

συχνά τις συλλαμβάνουμε υπό την ίδια ακριβώς έννοια που τις συλλαμβάνουμε όταν κατανοούμε το νόημα γραπτών ή προφορικών προτάσεων».

²⁸⁶ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 61. Οι επισημάνσεις είναι δικές μας. Σε δική μας μετάφραση: «Μπορούμε, συνεπώς, να συλλάβουμε μια λογική πρόταση, την οποία επιθυμούμε να εκφράσουμε, *προτού μπορέσουμε να σκεφτούμε κάποια πρόταση που θα την εξέφραζε*».

κατανόησης του νοήματος, αναφέρεται προφανώς σε ένα υπεργλωσσικό νόημα, το οποίο δύναται να συλληφθεί (και) εντός της γλώσσας²⁸⁷.

Εκτός από τις ολοκληρωμένες γραμματικές προτάσεις υπάρχουν και άλλες γλωσσικές μονάδες, όπως οι λέξεις και οι φράσεις. Μια λογικοπροτασική θεωρία που αγνοεί την ύπαρξη τέτοιων γλωσσικών μονάδων και επικεντρώνεται αποκλειστικά και μόνο στην ανάλυση προτάσεων, δημιουργεί την εντύπωση ότι εκλαμβάνει υπόρρητα τις εν λόγω υποπροτασικές γλωσσικές μονάδες ως κενές περιεχομένου. Αν, ωστόσο, μια τέτοια παραδοχή δεν περιλαμβάνεται στις βασικές της προκείμενες, τότε θα πρέπει με κάποιον τρόπο να συμπεριλάβει στην ανάλυσή της και γλωσσικές μονάδες όπως οι λέξεις και οι φράσεις. Ο Moore φαίνεται να αναγνωρίζει την αναγκαιότητα μιας τέτοιας διεύρυνσης της ανάλυσης, όμως και εδώ η συνεισφορά του αφήνει αναπάντητα ερωτήματα. Εκτός από τις λογικές προτάσεις στο Σύμπαν υπάρχει πλήθος άλλων οντοτήτων που όλες τους έχουν κοινό το γεγονός ότι δεν συνιστούν λογικές προτάσεις. Οι συγκεκριμένες οντότητες, αν εμφανίζουν την οποιαδήποτε δυνατότητα να εκφρασθούν μέσω της γλώσσας, τότε η έκφρασή τους αυτή τελείται είτε μέσω μεμονωμένων λέξεων είτε μέσω συμπλεγμάτων λέξεων, που όμως δεν συνιστούν ολοκληρωμένες προτάσεις²⁸⁸. Σύμφωνα με τον Moore, λοιπόν, οι λέξεις και οι διάφορες φράσεις της γλώσσας δεν είναι κενές περιεχομένου, αλλά *εκφράζουν κάτι*: «...whenever we utter a complete sentence, while the whole sentence does, as a rule, express a proposition, some of the words or sets of words of which it is composed express something which is *not* a proposition. For instance, consider again the sentence: Twice two are four. This whole sentence, as we saw, does express a proposition. But, if we take some one of the words of which it is composed, for instance the word 'two', this word by itself does not make a complete sentence and does not

²⁸⁷ Θα δούμε στη συνέχεια ότι ο Russell ήταν πιο σαφής, όσον αφορά τα ζητήματα της ανεξαρτησίας των λογικών προτάσεων από τη γλώσσα και της ταύτισης του νοήματος με τις υπό συζήτηση αφηρημένες οντότητες.

²⁸⁸ Βλ. ό.π.

express a proposition. But it *does* express *something*. What we mean by the word ‘two’ is certainly something. This something, therefore, *is* – is something, and yet is not a proposition. In fact, whenever we do apprehend a proposition we always also apprehend things which are *not* propositions; namely, things which would be expressed by *some* of the words, of which the whole sentence, which would express the proposition, is composed»²⁸⁹. Περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τα χαρακτηριστικά ή το οντολογικό status των οντοτήτων που αποτελούν το περιεχόμενο των εν λόγω γλωσσικών εκφράσεων δεν δίνονται. Ο Moore αρκείται στο να τονίσει emphatically ότι αυτά, τα οποία εκφράζουν οι λέξεις, *πράγματι υπάρχουν*, χωρίς ωστόσο να υπεισέλθει σε περαιτέρω διευκρινίσεις.

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό των λογικών προτάσεων, το οποίο επίσης συναντάμε σε όλες τις κλασικές λογικοπροτασικές θεωρίες, είναι πως αποτελούν αυτές καθεαυτές φορείς αληθείας και ψεύδους. Η δε ειρημένη ιδιότητα, μέσω της οποίας αποκαλύπτεται η σύνδεση μεταξύ πεποιθήσεων και λογικών προτάσεων, αποκτά στον Moore μία πρόσθετη σημασία: «Propositions are, then, a sort of thing which may be properly said to be true or false. And this gives us one way of distinguishing what is a proposition from what is *not* a proposition; since nothing that is *not* a proposition can be true or false in exactly the same sense in which a proposition is true or false»²⁹⁰. Η συγκεκριμένη ιδιότητα συνιστά, λοιπόν, τη

²⁸⁹ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 62. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Κάθε φορά που εκφέρουμε μια πλήρη πρόταση, ενώ κατά κανόνα ολόκληρη η πρόταση εκφράζει όντως κάποια λογική πρόταση, ορισμένες από τις λέξεις ή τα σύνολα λέξεων που την απαρτίζουν εκφράζουν κάτι που δεν συνιστά λογική πρόταση. Επί παραδείγματι, θεωρήστε ξανά την πρόταση: Δύο επί δύο κάνει τέσσερα. Ολόκληρη αυτή η πρόταση, όπως είδαμε, εκφράζει όντως μια λογική πρόταση. Αν, όμως, πάρουμε κάποια από τις λέξεις που την απαρτίζουν, λόγου χάρι τη λέξη “δύο”, αυτή η λέξη από μόνη της δεν συνιστά πλήρη πρόταση και δεν εκφράζει κάποια λογική πρόταση. Αλλά εκφράζει πράγματι κάτι. Με τη λέξη “δύο” εννοούμε όντως κάτι. Αυτό, λοιπόν, *υπάρχει* πραγματικά – είναι κάτι, και εντούτοις δεν συνιστά λογική πρόταση. Στην πραγματικότητα, όταν συλλαμβάνουμε μια λογική πρόταση, συλλαμβάνουμε επίσης πράγματα που δεν είναι λογικές προτάσεις: δηλαδή, πράγματα που θα μπορούσαν να εκφραστούν από *κάποιες* από τις λέξεις που απαρτίζουν ολόκληρη την πρόταση, που θα αποτελούσε τον φορέα της λογικής πρότασης».

²⁹⁰ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 63-64. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Οι λογικές προτάσεις αποτελούν, λοιπόν, ένα είδος πράγματος που μπορεί να χαρακτηριστεί ως αληθές ή ψευδές. Και αυτό μας παρέχει έναν τρόπο διαχωρισμού των

μοναδική σαφή ειδοποιό διαφορά που αναφέρει ο Moore μεταξύ λογικών προτάσεων και λοιπών οντοτήτων του Σύμπαντος – η εκφρασιμότητα μέσω της γλώσσας δεν μπορεί να εκληφθεί ως ειδοποιός διαφορά, αφ' ης στιγμής αναγνωρίζεται η δυνατότητα να είναι εκφράσιμες μέσω της γλώσσας και οντότητες άλλες πλην των λογικών προτάσεων. Το περί αληθείας και ψεύδους των λογικών προτάσεων ζήτημα συνδέεται ευθέως με το εξίσου σημαντικό ζήτημα που αφορά τη σχέση μεταξύ των λογικών προτάσεων και των *γεγονότων* (*facts*), στα οποία αυτές αναφέρονται. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι η ανάλυση του ρηθέντος ζητήματος οδήγησε τον Moore σε αναθεώρηση της λογικοπροτασικής θεωρίας του και σε απόρριψη προηγούμενων παραδοχών του.

Είναι κοινώς παραδεκτό ότι οι λογικές προτάσεις συνδέονται –όποια και αν είναι η φύση της σύνδεσης αυτής– προς τα πραγματικά γεγονότα μέσω των πεποιθήσεων. Η διερεύνηση, λοιπόν, της σχέσης, μεταξύ λογικών προτάσεων και πεποιθήσεων εντάσσεται στην ανάλυση των πεποιθήσεων, η οποία με τη σειρά της εντάσσεται στην ευρύτερη περί αληθείας συζήτηση. Υπενθυμίζεται ότι όσον αφορά τις πεποιθήσεις ειδικότερα, ο Moore αποδέχεται τη διάκριση μεταξύ *πράξης της πεποίθησης* (*act of belief*) και *αντικειμένου της πεποίθησης* (*object of belief*)²⁹¹. Μπορούμε, περαιτέρω, να διακρίνουμε ένα τρίτο στοιχείο: αυτό, στο οποίο αναφέρεται η πεποίθηση. Η πλέον απλή ιδέα, όσον αφορά το συγκεκριμένο στοιχείο, είναι ότι κάθε πεποίθηση αναφέρεται σε ένα μοναδικό γεγονός. Στην περίπτωση που η πεποίθηση είναι αληθής, το εν λόγω γεγονός είναι πράγματι υπαρκτό· στην περίπτωση, όμως, που η πεποίθηση είναι ψευδής, το γεγονός απλώς δεν υφίσταται. Από αυτή την ιδέα φαίνεται να ξεκινά και η σχετική ανάλυση του Moore: «We might say quite generally: To say that a belief is true is to say always that *the fact to which it refers is or has being*, while of a belief that it

λογικών προτάσεων από τις μη λογικές προτάσεις· αφού τίποτε από όσα δεν συνιστούν λογικές προτάσεις δεν μπορεί να είναι αληθές ή ψευδές υπό την ίδια έννοια που μια λογική πρόταση μπορεί να είναι αληθής ή ψευδής».

²⁹¹ Βλ. G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 62-63.

is false is to say always, that the fact to which it refers, is not or has *no being*»²⁹². Σύντομα, όμως, ο φιλόσοφος διαπιστώνει ότι η ανωτέρω εξήγηση είναι ανεπαρκής και πως εκείνο που χρειάζεται εν προκειμένω είναι αφενός να δοθεί ένας ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας του γεγονότος, και αφετέρου να προσδιοριστεί με σαφήνεια η σχέση που θεωρείται ότι ισχύει μεταξύ πεποίθησης και γεγονότος.

Σύμφωνα με την προτεινόμενη θεωρία, κάθε πεποίθηση έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο –εκφράζει, δηλαδή, μιαν ορισμένη λογική πρόταση– και αναφέρεται σε ένα μοναδικό γεγονός. Όμως, η εν λόγω σχέση αναφοράς ισχύει μόνο στην περίπτωση που η πεποίθηση είναι αληθής, διότι σε αντίθετη περίπτωση το γεγονός, στο οποίο θα αναφερόταν η πεποίθηση, αν ήταν αληθής, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Πώς, λοιπόν, στην περίπτωση μιας ψευδούς πεποίθησης δύναται να ισχύει σχέση αναφοράς μεταξύ πεποίθησης και γεγονότος; Ο Moore υποστηρίζει ότι η υπό συζήτηση θεωρία θα πρέπει να λάβει υπόψη της ένα επιπλέον στοιχείο: «What, therefore, this theory must admit, is that, whenever a belief is *true*, there are in the Universe two quite different facts (...) namely (1) the *object* of the belief (...) which would be in the Universe equally, even if the belief were false, and (2) the *other* fact (...) which *is* in the Universe only if the belief be *true*»²⁹³. Τα δύο αυτά γεγονότα φέρουν, κατά τον Moore, το ίδιο όνομα: αν, επί παραδείγματι, πιστεύουμε στην πραγματική ύπαρξη των λιονταριών, τότε αποκαλούμε τη συγκεκριμένη πεποίθηση με το όνομα «τα λιοντάρια υπάρχουν»·

²⁹² G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 256. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Θα μπορούσαμε γενικά να ισχυριστούμε: Όταν λέμε ότι μια πεποίθηση είναι αληθής αυτό πάντοτε σημαίνει ότι *το γεγονός, στο οποίο αναφέρεται, υφίσταται* ή έχει όντως κάποια ύπαρξη, ενώ όταν λέμε ότι μια πεποίθηση είναι ψευδής αυτό πάντοτε σημαίνει ότι *το γεγονός, στο οποίο αναφέρεται, δεν υφίσταται ή δεν έχει καμιά ύπαρξη*».

²⁹³ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 260. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Εκείνο, συνεπώς, που αυτή η θεωρία πρέπει να παραδεχτεί είναι πως κάθε φορά που μια πεποίθηση είναι *αληθής* υφίστανται στο Σύμπαν δύο διαφορετικά γεγονότα (...) δηλαδή (1) *το αντικείμενο* της πεποίθησης (...) που θα υφίστατο εξίσου στο Σύμπαν ακόμη και αν η πεποίθηση ήταν ψευδής, και (2) εκείνο *το άλλο γεγονός* που υφίσταται στο Σύμπαν μόνο αν η πεποίθηση είναι *αληθής*».

το γεγονός, από την άλλη πλευρά, της πραγματικής ύπαρξης των λιονταριών, δηλώνεται επίσης με το ίδιο όνομα. Ωστόσο, παρά το ότι τα δύο γεγονότα φέρουν το ίδιο όνομα, είναι εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι στην περίπτωση ψευδούς πεποίθησης το ένα από αυτά –το δεύτερο– δεν υφίσταται. Αυτό, όμως, ακριβώς το στοιχείο, δηλαδή ότι η θεωρία πρέπει να αποδεχθεί την ύπαρξη δύο διαφορετικών γεγονότων που φέρουν το ίδιο όνομα, δημιουργεί κατά τον άγγλο φιλόσοφο υποψίες ως προς την ορθότητά της²⁹⁴. Από την ειρημένη θεωρία πάντως, κατάγεται μια ειδική περί αληθείας θεωρία, σύμφωνα με την οποία η αλήθεια εκλαμβάνεται ως ιδιότητα που μόνο οι αληθείς λογικές προτάσεις φέρουν και της οποίας στερούνται οι ψευδείς λογικές προτάσεις. Η αλήθεια εκλαμβάνεται εδώ ως μη αναλύσιμη ιδιότητα ορισμένων μόνο εκ των λογικών προτάσεων που υπάρχουν στο Σύμπαν²⁹⁵.

Ο Moore απορρίπτει, εν τέλει, τόσο την ανωτέρω ειδική περί αληθείας θεωρία όσο και την περί πεποιθήσεων θεωρία, από την οποία η πρώτη κατάγεται, και εγείρει εναντίον τους δύο σημαντικές ενστάσεις. Η πρώτη ένσταση αφορά ειδικά την περί αληθείας θεωρία και θέτει υπό αμφισβήτηση την παραδοχή ότι το γεγονός, στο οποίο αναφέρεται μια αληθής πεποίθηση, συνίσταται αποκλειστικά και μόνο σε μια απλή ιδιότητα μιας λογικής πρότασης. Ο άγγλος φιλόσοφος καταλήγει, σχετικά: «The relation of the proposition to the fact doesn't seem to consist simply in the fact that the proposition is a constituent of the fact...»²⁹⁶. Η δεύτερη ένσταση στοχεύει εναντίον της συνολικής ανάλυσης των πεποιθήσεων, η οποία αναφέρθηκε προηγουμένως, και μάλιστα πλήττει τη βασικότερή της παραδοχή, την οποία ο ίδιος ο Moore είχε αρχικά υιοθετήσει: «...it is an objection to the supposition that there are such things as propositions at all, and that belief

²⁹⁴ Βλ. ό.π.

²⁹⁵ Βλ. G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 260-261.

²⁹⁶ G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 263. Σε δική μας μετάφραση: «Η σχέση της λογικής πρότασης προς το γεγονός δεν φαίνεται να συνίσταται απλώς στο ότι η λογική πρόταση αποτελεί συστατικό του γεγονότος...».

consists merely in an attitude of mind towards these supposed entities»²⁹⁷. Προκαλεί όντως έκπληξη η μεταστροφή του Moore, αν αναλογιστεί κανείς τη βεβαιότητα, με την οποία εκφραζόταν υπέρ της πραγματικής ύπαρξης των λογικών προτάσεων. Ωστόσο, αν παρακολουθήσει κανείς προσεκτικά την πορεία της σκέψης του θα διαπιστώσει ότι, αφ' ης στιγμής ο άγγλος φιλόσοφος αποφασίζει να εμπλακεί στην πραγμάτευση του ζητήματος της σχέσης μεταξύ λογικών προτάσεων, πεποιθήσεων και γεγονότων, η προρρηθείσα μεταστροφή εμφανίζεται πλέον ως εξαιρετικά πιθανό ενδεχόμενο. Και τούτο διότι το ζήτημα των πεποιθήσεων, και ιδιαίτερα η περίπτωση των ψευδών πεποιθήσεων, αποτελεί αναμφίβολα την αχίλλειο πτέρνα της λογικοπροτασικής θεωρίας που είχε αρχικά προτείνει ο Moore: «...if you consider what happens when a man entertains a false belief, it doesn't seem as if his belief consisted merely in his having a relation to some object which certainly *is*. It seems rather as if the thing he was believing, the *object* of his belief, were just *the* fact which certainly is *not* – which certainly is not, because his belief is false. This, of course, creates a difficulty, because if the object certainly is *not* – if there *is* no such thing, it is impossible for him or for anything else to have any kind of relation to it. In order that a relation may hold between two things, both the two things must certainly be; and how then is it possible for anyone to believe in a thing which simply has no being? This is the difficulty, which seems to arise if you say that false belief does not consist merely in a relation between the believer or the act of belief on the one hand, and something else which certainly *is* on the other. And I confess I do not see any clear solution of the difficulty. But nevertheless I am inclined to think this is what we must say»²⁹⁸. Τα πορίσματα από την περί ψευδών πεποιθήσεων ανάλυση

²⁹⁷ Ό.π. Σε δική μας μετάφραση: «Πρόκειται για μιαν ένσταση που στρέφεται κατά της υπόθεσης ότι όντως υφίστανται πράγματα τέτοια όπως οι λογικές προτάσεις και ότι η πεποίθηση συνίσταται απλώς σε μια στάση του νου απέναντι σε αυτές τις υποτιθέμενες οντότητες».

²⁹⁸ Ό.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...αν αναλογιστείτε τι συμβαίνει όταν κάποιος διατηρεί μια ψευδή πεποίθηση, δεν φαίνεται η πεποίθηση του να συνίσταται απλώς στην ύπαρξη μιας σχέσης με ένα αντικείμενο που όντως *υπάρχει*. Φαίνεται, μάλλον, πως εκείνο

επεκτείνονται στο ευρύτερο ζήτημα της σχέσης μεταξύ πεποίθησης και γεγονότος. Ο Moore καταλήγει ότι, εν τέλει, οι πεποιθήσεις –αληθείς και ψευδείς– δεν συνίστανται σε κάποια σχέση μεταξύ υποκειμένου και γεγονότος. Βέβαια, στην περίπτωση των αληθών πεποιθήσεων φαίνεται ότι ισχύει μια τέτοια σχέση. Όμως, η εν λόγω σχέση αφορά την αλήθεια και όχι την πεποίθηση: είναι η *αλήθεια*, η οποία συνίσταται στη συγκεκριμένη σχέση και όχι η (αληθής) πεποίθηση αυτή καθαυτή²⁹⁹. Ολοκληρώνοντας την ανάλυση περί πεποιθήσεων και λογικών προτάσεων ο Moore περιορίζεται τελικά σε μια «αρνητική θεωρία» – όπως ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά³⁰⁰–, η οποία συνοψίζεται επιγραμματικά στην απόρριψη αφενός της περί πραγματικής ύπαρξης των λογικών προτάσεων παραδοχής, και αφετέρου της διάκρισης μεταξύ πράξης της πεποίθησης και αντικειμένου της πεποίθησης. Δεν διατυπώνεται, λοιπόν, κάποια εναλλακτική θεωρία περί πεποιθήσεων, όμως μέσα από την προηγηθείσα ανάλυση αναδεικνύεται ένα σημείο καίριας σημασίας. Πιο συγκεκριμένα αποκαλύπτεται ότι το ζήτημα του ορισμού της έννοιας του γεγονότος και του προσδιορισμού της σχέσης μεταξύ πεποίθησης και λογικής πρότασης επιτελεί καθοριστικό ρόλο στην ευρύτερη ανάλυση των λογικών προτάσεων. Θα λέγαμε, μάλιστα, ότι το εν λόγω ζήτημα συνιστά το κρισιμότερο πεδίο δοκιμής μιας λογικοπροτασικής θεωρίας.

το πράγμα που πίστευε, το *αντικείμενο* της πεποίθησής του, ήταν απλώς το γεγονός που οπωσδήποτε δεν υφίσταται – που δεν υφίσταται, διότι η πεποίθησή του είναι ψευδής. Αυτό, βέβαια, δημιουργεί κάποια δυσκολία, διότι αν το αντικείμενο πράγματι δεν υφίσταται – αν δεν *υπάρχει* τέτοιο πράγμα, είναι αδύνατο γι' αυτόν ή για οποιονδήποτε άλλον να έχει κάποιου είδους σχέση με αυτό. Προκειμένου να υφίσταται μια σχέση μεταξύ δύο πραγμάτων, αμφότερα πρέπει να υπάρχουν· και πώς τότε είναι δυνατόν για κάποιον να πιστεύει σε κάτι που δεν υπάρχει; Αυτή είναι η δυσκολία που φαίνεται να προκύπτει, αν πείτε πως η ψευδής πεποίθηση δεν συνίσταται απλώς σε μια σχέση μεταξύ αφενός του φορέα της πεποίθησης ή της πράξης της πεποίθησης, και αφετέρου ενός άλλου πράγματος που δεν υπάρχει. Και ομολογώ πως δεν βρίσκω ξεκάθαρη λύση σε αυτή τη δυσκολία. Παραταύτα, τείνω να πιστέψω ότι πρέπει να το επισημάνουμε αυτό το γεγονός».

²⁹⁹ Βλ. G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 265.

³⁰⁰ Βλ. G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 266.

3.4.3 Bertrand Russell

Τη σπουδαιότητα του προρρηθέντος ζητήματος του ορισμού της έννοιας του γεγονότος και του προσδιορισμού της σχέσης μεταξύ πεποιθήσεων και λογικών προτάσεων, φαίνεται ότι την είχε αντιληφθεί ο Bertrand Russell. Στο άρθρο του *On propositions: what they are and how they mean*, όπου διατυπώνει τη δική του logικοπροτασική θεωρία, ο μεγάλος αναλυτικός φιλόσοφος εμφανίζεται να έχει πλήρη επίγνωση της σημασίας τού περί γεγονότων ζητήματος: «A proposition may be defined as: *What we believe when we believe truly or falsely*. This definition is so framed as to avoid the assumption that, whenever we believe, our belief is true or false. In order to arrive, from the definition, at an account of what a proposition is, we must decide what belief is, what is the sort of thing that can be believed, and what constitutes truth or falsehood in a belief. I take it as evident that the truth or falsehood of a belief depends upon a *fact* to which the belief ‘refers’. Therefore it is well to begin our inquiry by examining the nature of facts»³⁰¹.

Ο Russell έχει μια συγκεκριμένη αντίληψη περί γεγονότων, βάσει της οποίας θα προσδιορίσει εν συνεχεία τόσο τη φύση των λογικών προτάσεων όσο και τη σχέση τους με τα γεγονότα, στα οποία αναφέρονται. Τα γεγονότα αποτελούν *συμπλέγματα*, συνιστούν σύνθετες οντότητες, οι οποίες συγκροτούνται από απλά συστατικά στοιχεία³⁰². Οτιδήποτε σύνθετο στον κόσμο αποτελεί γεγονός· οτιδήποτε απλό συνιστά συστατικό στοιχείο κάποιου γεγονότος. Σημαίνει, όμως,

³⁰¹ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 285. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Μια λογική πρόταση μπορεί να οριστεί ως: *Εκείνο που πιστεύουμε, όταν πιστεύουμε αληθώς ή ψευδώς*. Ο συγκεκριμένος ορισμός διατυπώνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποφευχθεί η δέσμευση στην προϋπόθεση ότι κάθε φορά που πιστεύουμε κάτι η πεποίθησή μας είναι αληθής ή ψευδής. Προκειμένου να αχθούμε από τον ορισμό στην ανάλυση των λογικών προτάσεων, πρέπει να αποφασίσουμε τι είναι η πεποίθηση, τι είδους πράγμα είναι εκείνο που μπορεί κανείς να πιστεύει και σε τι συνίσταται η αλήθεια και το ψεύδος μιας πεποίθησης. Θεωρώ ότι είναι προφανές πως η αλήθεια ή το ψεύδος μιας πεποίθησης εξαρτάται από ένα γεγονός, στο οποίο η πεποίθηση “αναφέρεται”. Κατά συνέπεια, είναι καλό να ξεκινήσουμε την έρευνά μας από την εξέταση της φύσης του γεγονότος».

³⁰² Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 285-286.

αυτό πως ό,τι υπάρχει στον κόσμο είναι αποκλειστικά και μόνο γεγονότα; Ο Russell αποφαινεται: «If the world contains no simples, then whatever it contains is a fact; if it contains any simples, then facts are whatever it contains except simples»³⁰³. Η συγκεκριμένη θέση αποτελεί βασική παραδοχή της λογικοπροτασικής θεωρίας του Russell, από την οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο βρετανός φιλόσοφος κατάγει το οντολογικό status των λογικών προτάσεων. Εδώ, πάντως, διαπιστώνεται ήδη μια πρώτη βασική διαφορά, εν σχέσει προς την αρχικώς διατυπωμένη λογικοπροτασική θεωρία του Moore. Ο Moore ανήγαγε, ουσιαστικά, τις λογικές προτάσεις σε κριτήριο διχοτόμησης του συνόλου των οντοτήτων του σύμπαντος: κάθε οντότητα που συνιστά λογική πρόταση ανήκει σε μια συγκεκριμένη τάξη – την τάξη των λογικών προτάσεων· κάθε άλλη οντότητα ανήκει σε μια δεύτερη τάξη, στην οποία συγκαταλέγονται όλες ανεξαιρέτως οι οντότητες που δεν συνιστούν λογικές προτάσεις. Ο Russell, από την άλλη πλευρά, δεν αναγνωρίζει τίποτα πέρα από γεγονότα – και τα συστατικά τους στοιχεία. Οτιδήποτε υπάρχει είναι γεγονός ή, στην περίπτωση των απλών στοιχείων, συστατικό στοιχείο κάποιου γεγονότος.

Τα –κατά Russell– γεγονότα έχουν συγκεκριμένη μορφή (*form*), η οποία καθορίζεται από τον αριθμό των συστατικών στοιχείων τους, τη θέση (*position*) του κάθε στοιχείου εντός του γεγονότος³⁰⁴ και τη σχέση (*relation*) που ισχύει μεταξύ των ειρημένων στοιχείων. Αν, επί παραδείγματι, ένα γεγονός αποτελείται από δύο συστατικά στοιχεία –τα οποία συμβολίζουμε με x και y – και μεταξύ των στοιχείων αυτών ισχύει η δυαδική σχέση R , τότε το εν λόγω γεγονός μπορεί να έχει δύο πιθανές μορφές: $x R y$ ή $y R x$. Η μορφή που θα έχει εξαρτάται από τις

³⁰³ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 285. Σε δική μας μετάφραση: «Αν ο κόσμος δεν περιέχει απλά στοιχεία, τότε ό,τι περιέχει συνιστά κάποιο γεγονός· αν περιέχει απλά στοιχεία, τότε ό,τι περιέχει συνιστά, εξαιρουμένων των απλών στοιχείων, κάποιο γεγονός». Πρβλ. L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 45:1.1: «Ο κόσμος είναι η ολότητα των γεγονότων, όχι των πραγμάτων».

³⁰⁴ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 286: «Every constituent of a fact has a *position* (or several positions) in the fact». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

θέσεις των x και y εντός του γεγονότος. Αντιστρόφως, μπορούμε να πούμε ότι τα γεγονότα $x R y$ και $y R x$ είναι διαφορετικά μεταξύ τους, διότι παρότι έχουν τα ίδια ακριβώς συστατικά στοιχεία, τα οποία συνδέονται με την ίδια σχέση R , η μορφή τους διαφέρει λόγω των διαφορετικών θέσεων που έχουν τα στοιχεία εντός των αντίστοιχων γεγονότων³⁰⁵. Τα γεγονότα, που αποτελούνται από δύο μόνο στοιχεία και μια δυαδική σχέση, συνιστούν βέβαια την απλούστερη μορφή γεγονότων. Πέρα από τα γεγονότα αυτής της μορφής υπάρχουν επίσης αμέτρητες άλλες μορφές. Περαιτέρω, ο Russell διαιρεί τις μορφές των γεγονότων σε δύο βασικές κατηγορίες: τις *θετικές* (*positive*) και τις *αρνητικές* (*negative*)³⁰⁶. Αν με $x R y$ συμβολίζεται το γεγονός «Socrates loves Plato» και με $z S w$ το γεγονός «Napoleon does not love Wellington», τότε τα δύο γεγονότα έχουν *αντίθετες μορφές* (*opposite forms*): το $x R y$ είναι ένα *θετικό γεγονός* (*positive fact*), ενώ το $z S w$ είναι ένα *αρνητικό γεγονός* (*negative fact*). Η συγκεκριμένη διάκριση, ωστόσο, γίνεται ιδιαίτερα δυσχερής στην περίπτωση περιπλοκότερων μορφών γεγονότων³⁰⁷. Αυτό, πάντως, δεν αναιρεί –ούτε θέτει υπό αμφισβήτηση– τη δυνατότητα ενός οποιουδήποτε σαφώς διατεταγμένου συνόλου απλών στοιχείων να συγκροτεί είτε ένα θετικό ή ένα αρνητικό γεγονός: «Given any two particulars of a dual relation, say x and y and R , there will be either a fact ‘ $x R y$ ’, or a fact ‘not – $x R y$ ’»³⁰⁸. Η διάκριση μεταξύ θετικών και αρνητικών γεγονότων –και μορφών γεγονότων– είναι ιδιαίτερα σημαντική και ο Russell θα την επικαλεστεί στην περί πεποιθήσεων και λογικών προτάσεων ανάλυσή του.

Η σύνδεση μεταξύ γεγονότος και λογικής πρότασης επιτυγχάνεται μέσω της πεποίθησης. Ο Russell εκλαμβάνει και αυτός τη λογική πρόταση ως περιεχόμενο μιας πεποίθησης³⁰⁹, η οποία αναφέρεται πάντοτε σε κάποιο –θετικό ή αρνητικό –

³⁰⁵ Βλ. ό.π.

³⁰⁶ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 287.

³⁰⁷ Βλ. ό.π.

³⁰⁸ ‘Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Δοθέντων των δύο μελών μιας διμελούς σχέσης, φερ’ ειπείν x , y και R , θα υπάρχει είτε το γεγονός ‘ $x R y$ ’ είτε το γεγονός ‘όχι – $x R y$ ’».

³⁰⁹ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 308.

γεγονός. Μέσω δε της σχέσης αναφοράς μεταξύ πεποίθησης και γεγονότος, επιτυγχάνεται η σύνδεση του τελευταίου με τη λογική πρόταση, την οποία εκφράζει η πεποίθηση. Η θέση του Russell όσον αφορά τη σχέση μεταξύ λογικών προτάσεων και γεγονότων δεν δείχνει *prima facie* να έχει ουσιώδεις διαφορές από άλλες κλασικές αντιλήψεις επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Εντούτοις, στην πραγματικότητα ο Russell διαφοροποιείται σημαντικά από άλλους φιλοσόφους, όπως ο Moore επί παραδείγματι, όσον αφορά το ειδικότερο αυτό θέμα. Κατ' αρχάς, διακρίνει τις λογικές προτάσεις σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις λεγόμενες *διαπαραστατικές λογικές προτάσεις* (*image-propositions*) και η δεύτερη τις *λεκτικές λογικές προτάσεις* (*word-propositions*). Για να γίνει, όμως, αντιληπτό το τι εννοεί ο Russell με τους δύο αυτούς όρους, θα πρέπει προηγουμένως να αναφερθούμε στην έννοια της *εικόνας* (*image*) και στη θέση που κατέχει στη λογικοπροτασική θεωρία του βρετανού φιλοσόφου.

Διαπιστώσαμε νωρίτερα ότι ο Moore ξεκινά την ανάλυσή του από το νόημα ολοκληρωμένων γραμματικών προτάσεων, αφού μόνο αυτές θεωρούσε ότι συνιστούν γνήσιους φορείς λογικών προτάσεων. Η αναφορά σε υποπροτασικές γλωσσικές μονάδες γίνεται σε ύστερο στάδιο και είναι αποσπασματική. Ο Moore περιορίζεται στο να αναγνωρίσει ότι εκτός των ολοκληρωμένων προτάσεων οι λέξεις εκφράζουν επίσης κάτι, το οποίο υπάρχει πραγματικά – όπως, άλλωστε, πραγματική ήταν, σύμφωνα με την αρχική του σύλληψη, και η ύπαρξη των λογικών προτάσεων. Ουδέποτε, όμως, διευκρίνισε τι είναι αυτό που εκφράζουν οι λέξεις, είναι δε δύσκολο να συναχθεί μέσα από τις διατυπώσεις του κάποιο εύλογο, έστω, συμπέρασμα – αν, φέρ' ειπείν, αποδέχεται υπόρρητα κάποια μορφή αναφορικής θεωρίας γι' αυτό το υποπροτασικό επίπεδο ή αν, από την άλλη πλευρά, είχε αμφιβολίες ως προς τη διαιρετότητα των λογικών προτάσεων. Ο Russell, εν αντιθέσει προς τον Moore, αναγνωρίζει ευθύς εξαρχής τη σπουδαιότητα των υποπροτασικών γλωσσικών μονάδων και, ως εκ τούτου, επιλέγει ως σημείο εκκίνησης της περιί λογικών προτάσεων ανάλυσής του το

λεξικό νόημα (*word meaning*): «Whatever maybe the meaning of the complex symbol, it is clear that it depends upon the meanings of the separate words. Thus before we can hope to understand the meaning of a proposition as a form of words, we must understand what constitutes the meaning of single words»³¹⁰.

Ο Russell διατείνεται πως η προβληματική του νοήματος εντάσσεται στο πεδίο της ψυχολογίας και γι' αυτό επιλέγει ως αφετηρία του μια μπηχεβιοριστική προσέγγιση της γλώσσας, όπως εκείνη που διατυπώνεται από τον John B. Watson στο έργο του *Behavior: An introduction to comparative psychology*. Βασική θέση της εν λόγω προσέγγισης είναι ότι η κατανόηση και χρήση της γλώσσας συνίστανται απλώς στις αιτίες και στα αποτελέσματα των γλωσσικών φαινομένων – τα γεγονότα εκείνα, δηλαδή που προκαλούν την εκφορά γλωσσικών εκφράσεων, καθώς και τα γεγονότα, τα οποία επέρχονται ως αποτέλεσμα της τέλεσης γλωσσικών ενεργημάτων. Τα οποιαδήποτε νοητικά φαινόμενα (*mental phenomena*) ή τα οποιαδήποτε δεδομένα που προέρχονται από ενδοσκόπηση (*introspection*), αποκλείονται από τη μελέτη της γλώσσας. Ο Russell δεν αρνείται τον καθοριστικό ρόλο που έχουν για το νόημα της λέξης οι αιτίες που προκαλούν την εκφορά της και τα αποτελέσματα που αυτή η εκφορά επιφέρει σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Φτάνει δε, μάλιστα, να δώσει απόλυτη προτεραιότητα στη χρήση της γλώσσας: «A word has a meaning more or less vague; but the meaning is to be discovered by observing its use: the use comes first, and the meaning is distilled out of it. The relation of a word to its meaning is, in fact, of the nature of a causal law, and there is no more reason why a person using a word correctly should be conscious of its meaning than there is for a

³¹⁰ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 290. Σε δική μας μετάφραση: «Όποιο και αν είναι το νόημα του σύνθετου συμβόλου, είναι σαφές ότι εξαρτάται από τα νοήματα των μεμονωμένων λέξεων. Συνεπώς, προτού καταφέρουμε να αχθούμε σε θέση να ελπίζουμε ότι θα κατανοήσουμε το νόημα της λογικής πρότασης ως μορφής λέξεων, θα πρέπει να κατανοήσουμε σε τι συνίσταται το νόημα των μεμονωμένων λέξεων». Με τον όρο «complex symbol», ο Russell εννοεί την ολοκληρωμένη πρόταση.

planet which is moving correctly to be conscious of Kepler's laws»³¹¹. Το σφάλμα, το οποίο επιρρίπτει ο Russell στη μηγεβιοριστική θεωρία της γλώσσας είναι ο εξοβελισμός από την ανάλυση των νοητικών φαινομένων – και δη των *εικόνων* (*images*). Αφ' ης στιγμής δε ο βρετανός φιλόσοφος θεωρεί ότι οι λέξεις αποκτούν νόημα μέσω των εικόνων, είναι προφανές ότι κατ' αυτόν κάθε περί γλώσσας θεωρία που αγνοεί τις νοητικές εικόνες κρίνεται ανεπαρκής.

Απονέμοντας, λοιπόν, στις *εικόνες* κομβικό ρόλο, όσον αφορά την περί λεξικού νοήματος ανάλυσή του ο Russell καταλήγει στη διάκριση τεσσάρων διαφορετικών περιπτώσεων κατανόησης των λέξεων³¹². Η πρώτη αφορά την προσήκουσα στις διάφορες περιστάσεις χρήση της λέξης. Η δεύτερη αναφέρεται στην κατάλληλη αντίδραση στο άκουσμα της λέξης. Η τρίτη αφορά τη σύνδεση της λέξης με μια άλλη λέξη που έχει την κατάλληλη επίδραση στη συμπεριφορά. Η τέταρτη, τέλος, έχει σχέση με τη σύνδεση της λέξης με κάποιο υπαρκτό αντικείμενο· πρόκειται για την περίπτωση εκμάθησης της χρήσης της λέξης. Επειδή, όμως, όλες αυτές οι περιπτώσεις αναφέρονται στη λεγόμενη *δεικτική χρήση της γλώσσας* (*demonstrative use of language*), και προκειμένου να ληφθεί υπόψη στην ανάλυση και η *αφηγηματική χρήση της γλώσσας* (*narrative use of language*), ο Russell προσθέτει δύο ακόμη περιπτώσεις: η πρώτη αναφέρεται στη χρήση των λέξεων προκειμένου να ανακληθεί ή να περιγραφεί μια εικόνα που βρίσκεται στη μνήμη του υποκειμένου· η δεύτερη αφορά τη χρήση των λέξεων με

³¹¹ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 300. Σε δική μας μετάφραση: «Μια λέξη έχει ένα κατά το μάλλον ή ήττον ασαφές νόημα· το νόημα, όμως, ανακαλύπτεται χάρη στην παρατήρηση της χρήσης της: η χρήση προηγείται, το δε νόημα συνιστά το απόσταγμα της. Η σχέση μιας λέξης ως προς το νόημά της έχει πράγματι χαρακτήρα αιτιακού νόμου και δεν υπάρχει λόγος για κάποιον που χρησιμοποιεί ορθά μια λέξη να έχει συνείδηση του νοήματός της, όπως δεν υπάρχει λόγος για έναν πλανήτη που ακολουθεί ορθή κίνηση να έχει συνείδηση των νόμων του Kepler». Η συγκεκριμένη θέση του Russell θα μπορούσε ίσως να εκληφθεί ως «προανάκρουσμα» των λεγόμενων *περί χρήσεως θεωριών του νοήματος* (*use theories of meaning*). Ανεξάρτητα, πάντως, από το αν κάτι τέτοιο είναι δόκιμο ή όχι, η ρηθείσα θέση εγείρει ορισμένες αμφιβολίες ως προς την ορθότητα της ευρέως διαδεδομένης άποψης που εμφανίζει τον Russell να μελετά τη γλώσσα *in vacuo*. Πρβλ. ενδεικτικά, W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 90.

³¹² Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 301.

σκοπό την περιγραφή ή δημιουργία μιας εικόνας στη φαντασία του υποκειμένου³¹³. Αμφότερες δε οι χρήσεις της γλώσσας που αναφέρονται στις ανωτέρω δύο επιπρόσθετες περιπτώσεις άπτονται της διαδικασίας του σκέπτεσθαι και γι' αυτόν τον λόγο συνιστούν τις πλέον ουσιώδεις λειτουργίες της γλώσσας³¹⁴. Ο Russell εδραιώνει και τυπικά την κυρίαρχη θέση των εικόνων στη θεωρία του ως εξής: «Thus the problem of the meaning of words is reduced to the problem of the meaning of images»³¹⁵.

Ο φιλόσοφος ορίζει την έννοια του νοήματος μιας εικόνας μέσω της σχέσης της εικόνας προς το αναφερόμενό της – το οποίο ο Russell αποκαλεί «πρωτότυπο» («prototype»)³¹⁶. Μια εικόνα μπορεί να αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο που υπήρξε στο παρελθόν ή υπάρχει στο παρόν – λόγου χάρη, σε μια συγκεκριμένη πολυθρόνα. Μπορεί, όμως, να αναφέρεται επίσης σε κάτι αόριστο ή ασαφές. Σε οποιαδήποτε από αυτές τις περιπτώσεις εκείνο, του οποίου η εικόνα αποτελεί «αντίγραφο» είναι το *πρωτότυπο*. Ο ορισμός της σχέσης μεταξύ εικόνας και πρωτοτύπου συνιστά, ταυτόχρονα, και ορισμό της έννοιας του νοήματος μιας εικόνας: «If an object *O* is the prototype (or a prototype, in the case of vagueness) of an image, then, in the presence of *O*, we can recognize it as what we had an image 'of'. We may then say that *O* is the meaning (or a meaning, in the case of vagueness) of the image. But, as we saw, meaning is to some extent subject to the will: a 'generic' image, for example, is simply one intended to be generic»³¹⁷. Εκτός, όμως, από τη βούληση ή τις προθέσεις του υποκειμένου το νόημα εξαρτάται και από τη μνήμη. Ειδικότερα

³¹³ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 302.

³¹⁴ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 303.

³¹⁵ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Συνεπώς, το πρόβλημα του νοήματος των λέξεων ανάγεται στο πρόβλημα του νοήματος των εικόνων».

³¹⁶ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 304.

³¹⁷ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Αν ένα αντικείμενο *O* συνιστά το πρωτότυπο (ή κάποιο πρωτότυπο, σε περίπτωση ασάφειας) μιας εικόνας, τότε στο *O* μπορούμε να αναγνωρίσουμε εκείνο το πράγμα, "του οποίου" είχαμε μια εικόνα. Μπορούμε τότε να πούμε ότι το *O* συνιστά το νόημα (ή, σε περίπτωση ασάφειας, ένα εκ των νοημάτων) της εικόνας. Όπως είδαμε, όμως, το νόημα υπόκειται ως έναν βαθμό στη βούληση: μια "γενική" εικόνα, επί παραδείγματι, είναι εκ προθέσεως γενική».

όσον αφορά το νόημα των εικόνων ο Russell υποστηρίζει ότι εξαρτάται σε καθοριστικό βαθμό από τη μνήμη. Η μνήμη, όμως, εκλαμβάνεται εν προκειμένω ως μια μορφή πεποίθησης και, κατά συνέπεια, η ανάλυση των πεποιθήσεων προκύπτει να συνδέεται λογικά με την ευρύτερη προβληματική του νοήματος: «...it is clear that, when we remember by means of images, the images are accompanied by a belief, a belief which may be expressed (though with undue explicitness) by saying that they are felt to be copies of something that existed previously. And, without memory, images could hardly acquire meaning. Thus the analysis of belief is essential even to a full account of the meaning of words and images – for the meaning of words, we found, depends on that of images, which in turn depends on memory, which is itself a form of belief»³¹⁸. Η ανάλυση της πεποίθησης, λοιπόν, βρίσκεται στον πυρήνα της λογικοπροτασικής θεωρίας του Russell, όπου δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι εικόνες και το νόημά τους.

Στη ρασελιανή σύλληψη της έννοιας της πεποίθησης φαίνεται να κυριαρχεί η σύνδεση μεταξύ λογικών προτάσεων και συγκεκριμένων αισθημάτων ή στάσεων: «It seems to me that there are various feelings that may attach to a proposition, any one of which constitutes belief. Of these I would instance memory, expectation, and bare non-temporal assent. Whether there are others, I do not know»³¹⁹. Η σύνδεση διαφορετικών στάσεων με λογικές προτάσεις αποφέρει διάφορες μορφές πεποιθήσεων. Ωστόσο, ο Russell δεν επιμένει ιδιαίτερα στο

³¹⁸ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 306. Σε δική μας μετάφραση: «...είναι σαφές πως, όταν θυμόμαστε με εικόνες, οι εικόνες συνοδεύονται από μια πεποίθηση, μια πεποίθηση που μπορεί κανείς να εκφράσει (αν και με υπέρμετρη σαφήνεια) λέγοντας πως οι εν λόγω εικόνες δίνουν την αίσθηση ότι αποτελούν αντίγραφα ενός πράγματος που υπήρξε προηγουμένως. Και δίχως τη μνήμη οι εικόνες δεν μπορούν να έχουν νόημα. Συνεπώς, η ανάλυση της πεποίθησης είναι ουσιαστική ακόμη και για μια πλήρη διερεύνηση του νοήματος των λέξεων και των εικόνων – διότι ανακαλύψαμε ότι το νόημα των λέξεων εξαρτάται από εκείνο των εικόνων, το οποίο με τη σειρά του εξαρτάται από τη μνήμη, που είναι μια μορφή πεποίθησης».

³¹⁹ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 311. Σε δική μας μετάφραση: «Μου φαίνεται ότι υπάρχουν διάφορα αισθήματα που μπορούν να συσχετιστούν με μια λογική πρόταση, κάθε ένα από τα οποία συνιστά πεποίθηση. Από αυτά θα αναφέρω ως παράδειγμα τη μνήμη, την προσδοκία και τη γνήσια, άχρονη κατάνευση. Δεν γνωρίζω αν υπάρχουν άλλα τέτοια αισθήματα».

συγκεκριμένο θέμα και δεν δείχνει διατεθειμένος να προχωρήσει σε κάποια σαφή διάκριση μεταξύ των διαφορετικών πεποιθήσεων. Αντιθέτως, διατυπώνει, όπως αναφέραμε σε προηγούμενο σημείο, μιαν ουσιώδη διάκριση που αφορά το περιεχόμενο των πεποιθήσεων, δηλαδή τις λογικές προτάσεις. Έχοντας ήδη παρουσιάσει τις απόψεις του βρετανού φιλοσόφου, όσον αφορά το νόημα των εικόνων και των λέξεων, είμαστε πλέον σε θέση να δώσουμε μερικές διευκρινίσεις εν σχέσει προς τη διάκριση διαπαραστατικών λογικών προτάσεων και λεκτικών λογικών προτάσεων. Κατ' αρχάς, όπως πολλοί φιλόσοφοι έχουν υποστηρίξει, μια λογική πρόταση μπορεί να εκφραστεί μέσω της γλώσσας, να εκφραστεί δηλαδή με λέξεις. Σε μια τέτοια περίπτωση η λογική πρόταση είναι λεκτική. Συχνότατα, όμως, όπως διατείνεται ο Russell, η έκφραση μιας λογικής πρότασης συγκροτείται από εικόνες. Σε αυτή την περίπτωση, πρόκειται περί διαπαραστατικής λογικής πρότασης. Υπάρχει, κατά τον βρετανό φιλόσοφο, ένας γενικός κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο μια λεκτική πρόταση «σημαίνει» μια διαπαραστατική λογική πρόταση, η οποία με τη σειρά της έχει μια σχέση αναφοράς –μια αντικειμενική αναφορά (*objective reference*)– προς κάποιο συγκεκριμένο γεγονός· η δε ειρημένη σχέση αναφοράς εξαρτάται από τα νοήματα των συστατικών εικόνων που συγκροτούν τη διαπαραστατική λογική πρόταση³²⁰. Επισημαίνεται ότι τα ανωτέρω ισχύουν τόσο στην περίπτωση των αληθών όσο και στην περίπτωση των ψευδών λογικών προτάσεων. Υπάρχει, ωστόσο, ένα σημείο, όσον αφορά τις λογικές προτάσεις, που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από αυτή καθεαυτήν την υπό συζήτηση διάκριση: «The most important thing about a proposition is that, whether it consists of images or of words, it is, whenever it occurs, an actual fact, having a certain analogy of structure (...) with the fact that makes it true or false»³²¹. Οι λογικές προτάσεις,

³²⁰ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 308-309.

³²¹ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 309. Σε δική μας μετάφραση: «Το πιο σημαντικό αναφορικά με μια λογική πρόταση είναι ότι, είτε συνίσταται σε

λοιπόν, συνιστούν *πραγματικά* γεγονότα –και δη θετικά γεγονότα³²²– και ως τέτοιες αποτελούνται από απλά στοιχεία και διαθέτουν συγκεκριμένη μορφή και δομή.

Μένει, ωστόσο, να διευκρινιστεί τι είδους αναλογία ισχύει μεταξύ του γεγονότος, που ονομάζεται «λογική πρόταση», και του γεγονότος, στο οποίο αυτή αναφέρεται. Μένει, δηλαδή, να διευκρινιστεί το περί αληθείας ζήτημα. Ο Russell εκλαμβάνει την αλήθεια ως σχέση αντιστοιχίας: «...truth consists in correspondence rather than in internal consistency»³²³. Πρόκειται για τη σχέση μεταξύ μιας λογικής πρότασης και του αναφερόμενου γεγονότος. Ο Russell εμμένει στην άποψη ότι πρόκειται περί μιας σχέσης αναφοράς και αποφεύγει επιμελώς να εκλάβει το αναφερόμενο γεγονός ως το «νόημα» της λογικής πρότασης, αφού κάτι τέτοιο θα οδηγούσε –στην περίπτωση ψευδών λογικών προτάσεων– σε σύγχυση³²⁴. Έτσι, λοιπόν, η σχέση μεταξύ λογικών προτάσεων και γεγονότων εξετάζεται ως σχέση μεταξύ *υπαρκτών γεγονότων*, τα οποία εμφανίζουν κάποιες αναλογίες ως προς τη δομή τους. Η απλούστερη περίπτωση, από την οποία μπορεί να ξεκινήσει κανείς, προκειμένου να ανιχνεύσει τι είδους αναλογίες μπορεί εν προκειμένω να υφίστανται, είναι οι διαπαραστατικές λογικές προτάσεις. Ο Russell επιλέγει ως παράδειγμα την εικόνα ενός πραγματικού δωματίου που έχει κάποιος συγκρατήσει στη μνήμη του³²⁵. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο υπάρχει ένα τζάκι, στα αριστερά του οποίου βρίσκεται κάποιο παράθυρο. Ακριβώς κατ' αυτόν τον τρόπο είναι αποτυπωμένη η εικόνα στη μνήμη του υποκειμένου του παραδείγματος. Το πραγματικό γεγονός, λοιπόν, αποτελείται

εικόνες είτε απαρτίζεται από λέξεις, αποτελεί, κάθε φορά που λαμβάνει χώρα, ένα πραγματικό γεγονός που έχει ανάλογη δομή προς το γεγονός, το οποίο την καθιστά αληθή ή ψευδή».

³²² Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 289: «...all propositions are positive facts, even when they assert negative facts». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα..

³²³ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 314. Σε δική μας μετάφραση: «...η αλήθεια συνίσταται μάλλον σε μια σχέση αντιστοιχίας παρά σε εσωτερική συνοχή».

³²⁴ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 314-315.

³²⁵ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 315-316.

από δύο στοιχεία –το τζάκι και το παράθυρο– και μια συγκεκριμένη σχέση μεταξύ τους – το παράθυρο βρίσκεται στα αριστερά του τζακιού. Η σύνθετη εικόνα που έχει συγκρατήσει το υποκείμενο στη μνήμη του –η διαπαραστατική λογική πρόταση, δηλαδή, που αποτελεί περιεχόμενο εκείνης της ιδιαίτερης μορφής πεποίθησης που ονομάζεται «μνήμη»³²⁶– αποτελείται επίσης από δύο στοιχεία –την εικόνα του παραθύρου και την εικόνα του τζακιού–, τα οποία συνδέονται σύμφωνα με τον Russell με την ίδια σχέση που συνδέει τα στοιχεία του πραγματικού γεγονότος. Όταν σε περιπτώσεις, όπως αυτή, η σχέση μεταξύ των συστατικών στοιχείων της λογικής πρότασης είναι η ίδια με εκείνη που συνδέει τα συστατικά στοιχεία του αναφερόμενου γεγονότος, τότε η εν λόγω λογική πρόταση κρίνεται αληθής· σε αντίθετη περίπτωση η λογική πρόταση κρίνεται ψευδής.

Τέτοιου είδους, όμως, αναλογία μεταξύ της δομής μιας λογικής πρότασης και της δομής του αναφερόμενου γεγονότος είναι, όπως αναγνωρίζει ο Russell, σπάνια³²⁷. Αυτό ισχύει, κατά κύριο λόγο, στην περίπτωση των λεκτικών λογικών προτάσεων, όπου εμφανίζονται μεγαλύτερες περιπλοκές από ό,τι στην περίπτωση των διαπαραστατικών λογικών προτάσεων: «Hence the linguistic statement of a fact is a more complex fact than that which it asserts, and the correspondence of a word-proposition with its objective is never so simple as the simplest correspondence in the case of image-propositions»³²⁸. Οι περιπλοκές, βέβαια, πολλαπλασιάζονται περαιτέρω στην περίπτωση των αρνητικών γεγονότων και λογικών προτάσεων. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με την ανάλυση του Russell, κάθε πραγματικό γεγονός μπορεί να είναι είτε θετικό ή αρνητικό. Αντιστοίχως,

³²⁶ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 315.

³²⁷ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 316: «But such idyllic simplicity of correspondence is rare».

³²⁸ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Ως εκ τούτου, η γλωσσική διατύπωση ενός γεγονότος αποτελεί γεγονός πιο πολύπλοκο από εκείνο, περί του οποίου αποφαινεται, και η σχέση αντιστοιχίας μεταξύ μιας λεκτικής λογικής πρότασης και του αντικειμένου της δεν είναι ποτέ τόσο απλή όσο η πλέον απλή αντιστοιχία στην περίπτωση των διαπαραστατικών λογικών προτάσεων».

όμως, υπάρχουν θετικές και αρνητικές λογικές προτάσεις, αν και η διάκριση αυτή εφαρμόζεται μόνο στην περίπτωση των λεκτικών λογικών προτάσεων. Προκειμένου να αποσαφηνιστεί αυτό το ιδιαίτερο ζήτημα και να αποφευχθούν ενδεχόμενες παρερμηνείες, διευκρινίζεται ότι κάθε αρνητική λογική πρόταση συνιστά ένα *θετικό γεγονός*, το οποίο αναφέρεται σε κάποιο *αρνητικό γεγονός*: σε αντίθετη περίπτωση, όταν, δηλαδή, το αναφερόμενο γεγονός είναι θετικό, τότε η λογική πρόταση λογίζεται ως θετική. Επαναλαμβάνουμε δε ότι η συγκεκριμένη διάκριση δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωση των διαπαραστατικών λογικών προτάσεων, αφού η άρνηση, εν προκειμένω, αφορά μόνο τη λογικοπροτασική στάση και δεν μπορεί να ενσωματωθεί στο περιεχόμενο της διαπαραστατικής λογικής πρότασης³²⁹. Κατόπιν των ανωτέρω θα ήταν ίσως προτιμότερο να μη γίνεται λόγος γενικώς και αορίστως περί θετικών και αρνητικών λογικών προτάσεων, αλλά να διακρίνονται δύο κατηγορίες λεκτικών λογικών προτάσεων: η πρώτη να περιλαμβάνει θετικά γεγονότα, τα οποία αναφέρονται σε θετικά γεγονότα· η δεύτερη να περιλαμβάνει θετικά γεγονότα, τα οποία αναφέρονται σε αρνητικά γεγονότα. Εδώ, βλέπουμε ότι επαναλαμβάνεται σε αυτή την περί αληθείας και ψεύδους ανάλυση η θέση που προεξαγγελτικά είχε διατυπώσει ο Russell στο εισαγωγικό κεφάλαιο του άρθρου του, σύμφωνα με την οποία οι λογικές προτάσεις συνιστούν *πάντοτε* θετικά γεγονότα³³⁰.

Οι ανωτέρω περιπτώσεις μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: α) Όλα τα πραγματικά γεγονότα μπορούν να είναι είτε θετικά ή αρνητικά – οι λογικές προτάσεις συνιστούν πάντοτε θετικά γεγονότα· β) οι λεκτικές λογικές προτάσεις διακρίνονται σε αυτές που αναφέρονται σε θετικά γεγονότα και σε εκείνες που αναφέρονται σε αρνητικά γεγονότα· γ) οι διαπαραστατικές λογικές προτάσεις αναφέρονται μόνο σε θετικά γεγονότα – η άρνηση δεν μπορεί να ενσωματωθεί

³²⁹ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 317.

³³⁰ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 316-317: «Propositions, whether of images or of words, are always themselves *positive* facts». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

στο περιεχόμενό τους παρά μόνο στις συναφείς λογικοπροτασικές στάσεις. Δεδομένων των εν λόγω περιπτώσεων η απλούστερη σχέση αναλογίας μπορεί να εντοπιστεί στη σύνδεση διαπαραστατικών λογικών προτάσεων με θετικά γεγονότα. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ιδιαίτερα όπου εμπλέκονται αρνητικά γεγονότα, εμφανίζονται ποικίλες περιπλοκές³³¹. Η περιγραφείσα περί αληθείας ανάλυση του Russell είναι προφανώς τυπικού χαρακτήρα. Ως τέτοια εστιάζει στις σχέσεις αναλογίας που δύνανται να εντοπιστούν μεταξύ της δομής μιας λογικής πρότασης και της δομής του αναφερόμενου γεγονότος. Το γεγονός, βέβαια, ότι ο βρετανός φιλόσοφος καταλήγει σε έναν τυπικό ορισμό της έννοιας της αλήθειας, εκλαμβανόμενης ως σχέσης μορφικής αντιστοιχίας, δεν σημαίνει ότι αγνοεί το εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα της σύνδεσης μεταξύ πεποίθησης και ανθρώπινης πράξης³³². Οι πεποιθήσεις ασκούν πανθομολογουμένως καθοριστική επίδραση στην ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση. Παρά την αναγνώριση, όμως, του αναντίρρητου ρόλου τους στη διαμόρφωση της ανθρώπινης πράξης, η άποψη του Russell είναι ότι το εγχείρημα του ορισμού της αλήθειας πρέπει να επικεντρώνεται στις λογικές προτάσεις και στα μορφικά χαρακτηριστικά των σχέσεων που αναπτύσσουν προς τα γεγονότα. Διατείνεται δε ότι ο τυπικός ορισμός της αλήθειας ως μορφικής αντιστοιχίας φαίνεται ότι είναι ο μόνος θεωρητικά επαρκής³³³.

³³¹ Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 318.

³³² Βλ. B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 320: «...when we come to what gives importance to truth and falsehood, as opposed to what constitutes their formal definition, it is beliefs, not propositions, that are important. Beliefs influence action, and the effects of true beliefs, I am told, are more agreeable than those of false beliefs (...) It is therefore important to remember the connexion of beliefs with action».

³³³ Βλ. ό.π: «The formal definition of truth by correspondence of a proposition with its objective seems the only one which is theoretically adequate. The further inquiry whether, if our definition of truth is correct, there is anything that can be known, is one that I cannot now undertake; but if the result of such an inquiry should prove adverse, I should not regard that as affording any theoretical objection to the proposed definition».

3.4.4 Λογικές προτάσεις και πιθανοί κόσμοι

Οι τρεις θεωρίες –των Frege, Moore και Russell–, στην ανάλυση των οποίων αφιερώθηκαν οι προηγούμενες σελίδες, συνιστούν κατά κοινή ομολογία τις τρεις κλασικές λογικοπροτασικές θεωρίες που καθόρισαν εν πολλοίς τον τρόπο, με τον οποίο διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε μέχρι σήμερα η φιλοσοφική σύλληψη των λογικών προτάσεων. Παρά τις όποιες διαφορές τους οι εν λόγω θεωρίες μάς προσφέρουν ενιαία εικόνα των λογικών προτάσεων, η οποία μπορεί να συνοψιστεί ως εξής³³⁴. Οι λογικές προτάσεις συνιστούν αφηρημένες οντότητες που πράγματι υφίστανται – δηλαδή έχουν πραγματική υπόσταση, όπως οποιεσδήποτε άλλες υπαρκτές οντότητες του σύμπαντος. Ως τέτοιες διαθέτουν τέσσερις βασικές ιδιότητες που είναι χαρακτηριστικές της ιδιαίτερης φύσης τους³³⁵. Πρώτον, οι λογικές προτάσεις είναι *ανεξάρτητες από τη γλώσσα (language-independent)*. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξή τους δεν καθορίζεται, καθ' οιονδήποτε τρόπο, από τη γλώσσα, ούτε όμως ανιχνεύεται αποκλειστικά και μόνο μέσω αυτής. Κάθε λογική πρόταση είναι, κατ' αρχήν, εκφράσιμη σε οποιαδήποτε φυσική γλώσσα· υπάρχουν, όμως, λογικές προτάσεις που δεν αποτελούν –και ενδεχομένως δεν θα αποτελέσουν ποτέ– περιεχόμενο συγκεκριμένων γλωσσικών εκφράσεων. Δεύτερον, εκτός της ανεξαρτησίας τους από τη γλώσσα, οι λογικές προτάσεις είναι επίσης ανεξάρτητες από τους χρήστες της – είναι, δηλαδή πιο συγκεκριμένα, *ανεξάρτητες από την ανθρώπινη νόηση (mind-independent)*. Η τρίτη ιδιότητα, που εμφανίζουν οι λογικές προτάσεις, συνίσταται στο ότι διαθέτουν *δομή (structure)*. Ο Frege θεωρούσε ότι οι λογικές προτάσεις –οι «σκέψεις», όπως τις αποκαλούσε– συντίθενται από *σημασίες (senses)*, ενώ ο Moore αναγνώριζε μεν κάποιο είδος δομής στις λογικές προτάσεις, χωρίς ωστόσο να δώσει ποτέ διευκρινίσεις επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Στον Russell,

³³⁴ Όσον αφορά τον Moore, ειδικότερα, λαμβάνεται υπόψη η αρχικώς διατυπωμένη λογικοπροτασική θεωρία του και όχι η ύστερη απόρριψή της.

³³⁵ Για μια συνοπτική ανάλυση των ανωτέρω αποδιδόμενων από τους φιλοσόφους ιδιοτήτων στις λογικές προτάσεις βλ. A. IACONA, *Are there propositions?*, σελ. 327-328.

αντίθετα, βρίσκουμε μια λεπτομερή ανάλυση της συγκεκριμένης ιδιότητας, και ιδιαίτερα του ζητήματος της αντιστοιχίας μεταξύ της δομής των λογικών προτάσεων και της δομής των γεγονότων, στα οποία αυτές αναφέρονται. Η τέταρτη βασική ιδιότητα, που εμφανίζουν οι λογικές προτάσεις, είναι ότι συνιστούν φορείς αληθείας (και ψεύδους). Μάλιστα, κατά μίαν εκδοχή, οι λογικές προτάσεις συνιστούν τους φορείς αληθείας *par excellence*. Εκ της ιδιότητάς τους αυτής απορρέει η αντίστοιχη ιδιότητα των γραμματικών προτάσεων. Αν, δηλαδή, οι προτάσεις μιας φυσικής γλώσσας έχουν τη δυνατότητα να είναι αληθείς ή ψευδείς, το οφείλουν στις λογικές προτάσεις που εκφράζουν. Ωστόσο, οι γλωσσικές προτάσεις δεν συνιστούν το ίδιο είδος φορέων αληθείας με τις λογικές προτάσεις. Η αλήθεια των πρώτων εξαρτάται από τη γενόμενη χρήση της γλώσσας και από τις χωροχρονικές συνιστώσες της επιτέλεσης των εκάστοτε γλωσσικών πράξεων. Αντιθέτως, η αλήθεια των λογικών προτάσεων είναι ανεξάρτητη από τέτοιους παράγοντες. Μάλιστα δεν είναι απλώς ανεξάρτητη από τη γλώσσα, αλλά *εν γένει απόλυτη*.

Οι ως ανωτέρω περιγραφείσες αφηρημένες οντότητες εισήχθησαν στην προβληματική του νοήματος μέσω των λογικοπροτασικών θεωριών και δοκιμάστηκαν στα προβλήματα, που είχαν κληθεί να αντιμετωπίσουν νωρίτερα η αναφορική και η ιδεϊκή θεωρία του νοήματος. Το βασικό πλεονέκτημα της λογικοπροτασικής θεωρίας, έναντι της ιδεϊκής θεωρίας, έγκειται στο ότι οι υπό συζήτηση αφηρημένες οντότητες είναι ανεξάρτητες τόσο από τη γλώσσα όσο και από την ανθρώπινη νόηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η λογικοπροτασική θεωρία αποφεύγει να έλθει σε ευθεία σύγκρουση με την αρχή της διυποκειμενικότητας του νοήματος. Εκτός, όμως, του διυποκειμενικού χαρακτήρα του το νόημα –όποια και αν θεωρήσουμε ότι είναι η φύση του– διαθέτει ένα πρόσθετο διακριτικό χαρακτηριστικό: επιτελεί καθοριστικό ρόλο στην ανθρώπινη συμπεριφορά και

δράση³³⁶. Αν θέλουμε να δομήσουμε μια στέρεη περί οντοτήτων θεωρία του νόηματος, θα πρέπει μεταξύ άλλων να εξηγήσουμε με ποιον τρόπο οι αφηρημένες οντότητες που υποθέτουμε ότι ταυτίζονται με το νόημα, επιτελούν εκείνο τον καθοριστικό ρόλο που εξ ορισμού αποδεχόμαστε ότι διαδραματίζει το νόημα στη ζωή των ανθρώπων. Οι λογικές προτάσεις, όμως, λόγω του ιδιόμορφου χαρακτήρα τους, φαίνεται να μην μπορούν να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις ενός τέτοιου ρόλου. Ο Frege, βέβαια, έσπευσε να επισημάνει εγκαίρως ότι οι λογικές προτάσεις δεν παραμένουν «αδρανείς» οντότητες, αλλά ασκούν ένα ιδιαίτερο είδος επίδρασης στη ζωή των ανθρώπων. Ένα είδος επίδρασης που διαμεσολαβείται αναπόφευκτα από την ανθρώπινη πράξη. Παρόμοιες νύξεις είχε κάνει, όπως είδαμε νωρίτερα, και ο Russell στην περί αληθείας ανάλυσή του. Τέτοιες, όμως, επισημάνσεις δεν συνιστούν εξηγήσεις, όσον αφορά την υποτιθέμενη επίδραση των λογικών προτάσεων στην ανθρώπινη ζωή. Αν δεχθούμε ότι οι λογικές προτάσεις είναι άχρονες και άφθαρτες, απρόσβλητες σε οποιαδήποτε μεταμορφωτική δύναμη και μη επιδεκτικές ελέγχου από την ανθρώπινη νόηση, αν δεχθούμε, δηλαδή, ότι είναι οντότητες, τις οποίες ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να δημιουργήσει ή να τροποποιήσει, παρά μόνο να τις συλλάβει στην απόλυτη μορφή τους, τότε τίθεται υπό σοβαρή αμφισβήτηση ακόμη και αυτή η –κατά Frege– υποτιθέμενη διαμεσολαβημένη επίδρασή τους στον άνθρωπο.

Μια επιπρόσθετη ένσταση εναντίον των λογικοπροτασικών θεωριών αφορά το ζήτημα των υποπροτασικών γλωσσικών μονάδων, και ιδιαίτερα ορισμένες κατηγορίες λέξεων όπως είναι, επί παραδείγματι, οι σύνδεσμοι και τα διάφορα γλωσσικά μόρια. Στο συγκεκριμένο σημείο, οι λογικοπροτασικές θεωρίες χωλαίνουν. Ο Moore αναγνωρίζει ότι οι υποπροτασικές γλωσσικές μονάδες

³³⁶ Δεν θα υπεισέλθουμε σε περαιτέρω διευκρινίσεις επί του αναντίρρητου αυτού γεγονότος, αλλά θα αρκεστούμε να παραπέμψουμε, ενδεικτικά, στα κεφάλαια του προηγούμενου μέρους και στις εκεί εκτεθείσες απόψεις του Boris Cyrulnik, όσον αφορά τη σημασία που έχει το νόημα και ο εκφερόμενος λόγος για την ανθρώπινη ύπαρξη.

εκφράζουν *κάτι*, αλλά δεν έχει περισσότερα να πει επί του εν λόγω ζητήματος, πέραν του ότι εκείνο που εκφράζουν οι ρηθείσες μονάδες έχει πραγματική υπόσταση. Ο Russell, από την άλλη πλευρά, ξεκινά μεν την ανάλυσή του από τις υποπροτασικές γλωσσικές μονάδες –τις λέξεις, συγκεκριμένα–, χωρίς ωστόσο να πραγματεύεται περίπλοκες ή ιδιάζουσες περιπτώσεις, όπως, λόγου χάρη, οι σύνδεσμοι. Το βασικότερο, εντούτοις, μειονέκτημα της –ομολογουμένως ιδιαίτερα κομψής και επεξεργασμένης– θεωρίας του, είναι ότι καταφεύγει στην επίκληση των νοητικών εικόνων, προκειμένου να εξηγήσει πώς οι λογικές προτάσεις δομούνται, αλλά και πώς σημαίνουν. Κατ’ αυτόν, όμως, τον τρόπο κληρονομεί μοιραία ορισμένες από τις εγγενείς αδυναμίες της ιδεϊκής θεωρίας του νοήματος. Έτσι, παρά το ότι κατά κανόνα οι κλασικές λογικοπροτασικές θεωρίες είναι –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως– συμβατές με την αρχή της διυποκειμενικότητας του νοήματος, η λογικοπροτασική θεωρία του Russell φαίνεται ότι αποτελεί εξαίρεση, αφού αποδέχεται ρητά στην ανάλυσή της δεδομένα προερχόμενα από ενδοσκόπηση – δεδομένα, δηλαδή, τα οποία στερούνται διυποκειμενικού χαρακτήρα. Σε ορισμένο σημείο της ανάλυσής του, ωστόσο, ο Russell φαίνεται να προσπαθεί να αποφύγει τους κινδύνους που υποκρύπτει η αποδοχή των νοητικών εικόνων στη θεωρία του: «We have, thus, so far two sorts of mental ‘stuff’, namely, a) sensations, which are also physical, and b) images, which are purely mental. Sensations do not ‘mean’, but images often do, through the medium of belief»³³⁷. Εδώ ο βρετανός φιλόσοφος στην προσπάθειά του να διατηρήσει τη θεωρία του συμβατή με την αρχή της διυποκειμενικότητας του νοήματος επιχειρεί να διαπεράσει τον ασφυκτικό κλοιό που δημιουργεί ο αυστηρά υποκειμενικός χαρακτήρας των νοητικών εικόνων, επιστρατεύοντας τις πεποιθήσεις. Ωστόσο, δεν γίνεται εν τέλει απόλυτα σαφές με

³³⁷ B. RUSSELL, *On propositions: what they are and how they mean*, σελ. 306. Σε δική μας μετάφραση: «Έχουμε, συνεπώς, μέχρι στιγμής δύο είδη νοητικού υλικού, ήτοι α) τις αισθήσεις, που είναι φυσικές, και β) τις εικόνες, που είναι αμιγώς νοητικές. Οι αισθήσεις δεν “σημαίνουν” κάτι, οι εικόνες όμως συχνά σημαίνουν μέσω των πεποιθήσεων».

ποιους τρόπους οι –αυστηρά υποκειμενικού χαρακτήρα– νοητικές εικόνες «σημαίνουν» μέσω των πεποιθήσεων.

Η σοβαρότερη, όμως, ένσταση εναντίον των κλασικών λογικοπροτασικών θεωριών αφορά το οντολογικό status των λογικών προτάσεων. Μπορούμε δε να διακρίνουμε δύο εκδοχές της εν λόγω ένστασης: μια ασθενή και μια ισχυρή εκδοχή. Στην ασθενή της εκδοχή η ένσταση εστιάζει στο ότι η πίστη στην πραγματική ύπαρξη των υπό συζήτηση αφηρημένων οντοτήτων –τις οποίες οι φιλόσοφοι παραδοσιακά αποκαλούν «λογικές προτάσεις»– αντιβαίνει στην κοινή λογική και στις ευρύτερα αποδεκτές πεποιθήσεις και παραδοχές μας, αναφορικά με τη συγκρότηση του κόσμου. Η θέση περί του οντολογικού status των λογικών προτάσεων αντιβαίνει, όμως, και προς τις κρατούσες φυσικές και κοσμολογικές θεωρίες, οι οποίες, άλλωστε, τροφοδοτούν κατά το μάλλον ή ήττον τις προαναφερθείσες πεποιθήσεις και παραδοχές. Στη συγκεκριμένη ένσταση θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει πως είναι συνηθέστατο στις επιστήμες –ιδιαίτερα δε στις φυσικές– να υποθέτουμε εκ των προτέρων την πραγματική ύπαρξη ορισμένων μη παρατηρήσιμων οντοτήτων, προκειμένου να καταφέρουμε να εξηγήσουμε συγκεκριμένα φαινόμενα. Μερικές φορές μάλιστα η αρχικώς υποτιθέμενη ύπαρξη των ειρημένων οντοτήτων επιβεβαιώνεται εν τέλει συχνά χάρη στην εξέλιξη των ερευνητικών μας μεθόδων και μέσων. Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι δεν μπορούμε σύμφωνα με το ήδη υπάρχον γνωσικό μας υπόβαθρο να φανταστούμε πώς θα ήταν ποτέ δυνατό να αποδειχθεί η ύπαρξη των αφηρημένων εκείνων οντοτήτων, επί των οποίων θεμελιώνονται οι λογικοπροτασικές θεωρίες.

Εκτός από την ασθενή της εκδοχή η ένσταση εναντίον της θέσης που υποστηρίζει την πραγματική ύπαρξη των λογικών προτάσεων διαθέτει και μια ισχυρή εκδοχή. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή τίθεται εν αμφιβόλω όχι απλώς η πραγματική ύπαρξη κάποιων αφηρημένων οντοτήτων, αλλά η ύπαρξη των

συγκεκριμένων αφηρημένων οντοτήτων που οι φιλόσοφοι ονομάζουν «λογικές προτάσεις», και στις οποίες οι υπέρμαχοι των λογικοπροτασικών θεωριών αποδίδουν τις τέσσερις θεμελιώδεις ιδιότητες που αναφέρθηκαν προωτέρα. Με άλλα λόγια τίθεται εν αμφιβόλω η πιθανότητα να υφίστανται πραγματικά οι αφηρημένες εκείνες οντότητες που η λογικοπροτασική θεωρία υποθέτει ότι: α) είναι ανεξάρτητες από τη γλώσσα και την ανθρώπινη νόηση· β) συνιστούν ένα ιδιαίτερο είδος φορέων αληθείας, και γ) διαθέτουν εσωτερική δομή που εμφανίζει μάλιστα αναλογίες ως προς τη δομή των γεγονότων, με τα οποία οι ρηθείσες οντότητες συνδέονται μέσω σχέσεων αναφοράς. Πιο συγκεκριμένα όσοι εγείρουν την ένσταση σε αυτή την ισχυρή της εκδοχή στοχεύουν ειδικότερα στο να καταδείξουν ότι οι οντότητες που υποθέτουμε ότι αποτελούν το περιεχόμενο των πεποιθήσεων δεν μπορούν να διαθέτουν τις ανωτέρω ιδιότητες στο σύνολό τους.

Κατά την αναφορά μας στις λογικοπροτασικές θεωρίες των Frege, Moore και Russell διαπιστώσαμε ότι μια βασική παραδοχή –κοινή και στις τρεις κλασικές θεωρίες– αφορούσε τη διάκριση μεταξύ *περιεχομένου της πεποίθησης* και *πράξης της πεποίθησης*. Η λογική πρόταση, λοιπόν, εκλαμβάνομενη ως περιεχόμενο της πεποίθησης, διακρίνεται σαφώς από την πράξη της πεποίθησης, δηλαδή από το γεγονός ότι κάποιος διατηρεί μίαν ορισμένη πεποίθηση σχετικά με κάτι. Αν, φερ' ειπείν, κάποιος εκφέρει την πρόταση «η θάλασσα είναι γαλάζια», τότε σύμφωνα με τα όσα πρεσβεύουν οι λογικοπροτασικές θεωρίες η λογική πρόταση ότι *η θάλασσα είναι γαλάζια* διακρίνεται τόσο από τη γλωσσική πρόταση «η θάλασσα είναι γαλάζια» όσο και από την πράξη της αποδοχής της πεποίθησης ότι η θάλασσα είναι γαλάζια. Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι η αναφορά στην εν λόγω λογική πρόταση γίνεται μέσω μιας *ειδικής πρότασης* (*that-clause*). Μπορούμε να πούμε, γενικότερα, ότι η αναφορά μιας λογικής πρότασης τελείται μόνο μέσω μιας ειδικής πρότασης, και αυτή αποτελεί επίσης μια εκ των βασικών παραδοχών

των κλασικών λογικοπροτασικών θεωριών³³⁸. Έτσι κάνουμε, επί παραδείγματι, λόγο για τη λογική πρόταση ότι *η θάλασσα είναι γαλάζια*, ότι *το χιόνι είναι λευκό*, ότι *η γη είναι στρογγυλή* και ούτω καθεξής. Με άλλα λόγια είναι προφανές ότι δεν διαθέτουμε έναν ανεξάρτητο από τη γλώσσα τρόπο πρόσβασης στις λογικές προτάσεις: δεν έχουμε, δηλαδή, τη δυνατότητα να διαχωρίσουμε –βάσει ενός μη αυθαίρετου σταθερού κριτηρίου– την εκάστοτε λογική πρόταση που επικαλούμαστε από την ειδική πρόταση, μέσω της οποίας η ειρημένη λογική πρόταση εισάγεται στον εκφερόμενο λόγο³³⁹. Η διαπίστωση αυτή μάς οδηγεί με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι εκλαμβανόμενες ως περιεχόμενο των πεποιθήσεων οι λογικές προτάσεις δεν δύνανται να είναι ανεξάρτητες από τη γλώσσα.

Ομοίως από το γεγονός ότι υποθέτουμε –ή αποδεχόμαστε εκ των προτέρων– τη διάκριση μεταξύ περιεχομένου της πεποίθησης και πράξης της πεποίθησης, δεν τεκμαίρεται καθ' οιονδήποτε τρόπο το συμπέρασμα ότι το περιεχόμενο της πεποίθησης υπάρχει ανεξάρτητα από τον φυσικό φορέα της πεποίθησης, δηλαδή τον άνθρωπο. Αν στο γεγονός της εκφοράς της πρότασης «*η θάλασσα είναι γαλάζια*» διακρίνουμε –εκτός από την ίδια την εκφερόμενη πρόταση– ένα περιεχόμενο της πεποίθησης και μια πράξη της πεποίθησης, αυτό δεν μας οδηγεί απαραίτητα στην παραδοχή πως η λογική πρόταση ότι *η θάλασσα είναι γαλάζια*, υπήρχε και θα εξακολουθήσει να υπάρχει, ανεξάρτητα από την ανθρώπινη νόηση³⁴⁰. Κατά τρόπο ανάλογο αναιρείται η θέση, σύμφωνα με την οποία οι λογικές προτάσεις συνιστούν δομημένες οντότητες. Οι διαπιστώσεις που οδηγούν στην απόρριψη της θέσης περί ανεξαρτησίας των λογικών προτάσεων από τη γλώσσα, καταδεικνύουν επίσης το εσφαλμένο της υπόθεσης ότι οι συγκεκριμένες οντότητες συντίθενται από διακριτά συστατικά στοιχεία, τα οποία είναι ομοίως ανεξάρτητα από τη γλώσσα. Η «ανίχνευση» οποιωνδήποτε συστατικών στοιχείων

³³⁸ Βλ. ενδεικτικά, G.E. MOORE, *Some main problems of philosophy*, σελ. 260.

³³⁹ Βλ. A. IACONA, *Are there propositions?*, σελ. 330.

³⁴⁰ Βλ. A. IACONA, *Are there propositions?*, σελ. 331.

σε μια λογική πρόταση δεν είναι δυνατή εκτός της γλώσσας – και δη ανεξάρτητα από τη συντακτική ανάλυση της γραμματικής πρότασης, η οποία φέρεται να εκφράζει την ειρημένη λογική πρόταση. Αυτό καθίσταται προφανές ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τις απόψεις του Russell επί του συγκεκριμένου ζητήματος, και ειδικότερα τα παραδείγματα που επικαλείται προκειμένου να καταστήσει σαφές το είδος της αναλογίας που θεωρεί ότι ισχύει –στις απλούστερες, τουλάχιστον, των περιπτώσεων– μεταξύ της δομής των λογικών προτάσεων και της δομής των πραγματικών γεγονότων, στα οποία αυτές αναφέρονται. Όταν, λόγου χάρη, ο βρετανός φιλόσοφος διατείνεται ότι η λογική πρόταση που εκφράζεται μέσω της πρότασης «Socrates loves Plato» αποτελείται από δύο συστατικά στοιχεία και μία σχέση που τα συνδέει, η ανάλυση αυτή απορρέει προφανώς από τη συντακτική ανάλυση της συγκεκριμένης γλωσσικής πρότασης. Συνεπώς, η όποια δομή μπορεί κανείς να διακρίνει σε μία λογική πρόταση δεν είναι τίποτε περισσότερο –έτσι όπως, τουλάχιστον, προκύπτει από την κλασική ανάλυση– από μια *προβολή* της συντακτικής δομής της γλωσσικής πρότασης που φέρεται να εκφράζει τη λογική πρόταση.

Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν όσον αφορά το ζήτημα της τέταρτης βασικής ιδιότητας που θεωρείται ότι εμφανίζουν οι λογικές προτάσεις. Στην προκειμένη περίπτωση η βασική παραδοχή, από την πλευρά των κλασικών λογικοπροτασικών θεωριών, είναι ότι οι λογικές προτάσεις συνιστούν ένα ουσιαδώς διαφορετικό είδος φορέων αληθείας από ό,τι οι προτάσεις της γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι οι *συνθήκες αληθείας* (*truth conditions*) των προτάσεων της γλώσσας εξαρτώνται από τις γλωσσικές πρακτικές των ομιλητών. Αντίθετα, οι συνθήκες αληθείας των λογικών προτάσεων δεν εμφανίζουν τέτοιου –ή οποιουδήποτε άλλου– είδους εξαρτήσεις³⁴¹. Ένας ιδιαίτερα δημοφιλής τρόπος προσδιορισμού των συνθηκών αληθείας μιας πρότασης –λόγου χάρη, της πρότασης «η θάλασσα είναι γαλάζια»–

³⁴¹ Βλ. ό.π.

έχει ως εξής³⁴²: η πρόταση «η θάλασσα είναι γαλάζια» είναι αληθής στην περίπτωση που η καταδήλωση του όρου «θάλασσα» ανήκει στο σύνολο των πραγμάτων εκείνων, όπου εφαρμόζεται ο όρος «γαλάζια». Σε μια σημαντική της παραλλαγή, η ανάλυση αυτή διατυπώνεται ως ακολούθως: η πρόταση «η θάλασσα είναι γαλάζια» είναι αληθής στο σύνολο εκείνο των *πιθανών κόσμων* (*possible worlds*), όπου η καταδήλωση του όρου «θάλασσα» περιλαμβάνεται στο σύνολο των πραγμάτων εκείνων, στα οποία εφαρμόζεται ο όρος «γαλάζια». Σε αυτή την περίπτωση το εν λόγω σύνολο πιθανών κόσμων θεωρείται ότι αποτελεί τις συνθήκες αληθείας της πρότασης. Αν δεχθούμε την ανωτέρω ανάλυση, αντιλαμβανόμαστε ότι οι συνθήκες αληθείας των προτάσεων δεν εξαρτώνται μόνο από τις εκάστοτε γλωσσικές πρακτικές των ομιλητών, αλλά και από το σύνολο των πιθανών κόσμων, προς το οποίο εξετάζονται κάθε φορά οι όροι αληθείας. Αναμφισβήτητα, λοιπόν, η αλήθεια των προτάσεων της γλώσσας είναι *ενδεχόμενη* (*contingent*) και όχι *αναγκαία* (*necessary*). Από τη διαπίστωση αυτή, όμως, δεν είναι προφανές πώς μπορεί κανείς να αχθεί στο συμπέρασμα ότι η αλήθεια των λογικών προτάσεων είναι *απόλυτη*, δηλαδή πλήρως ανεξάρτητη από οποιονδήποτε παράγοντα, του χρόνου συμπεριλαμβανομένου. Έχουμε, απεναντίας, κάθε λόγο να υποθέσουμε ότι ισχύει ακριβώς το αντίθετο – ότι, δηλαδή, η αλήθεια των λογικών προτάσεων, αν εν τέλει αποδεχθούμε την ύπαρξή τους, είναι ομοίως *ενδεχόμενη*. Ο λόγος που μας ωθεί να εκλάβουμε ως απόλυτα βάσιμη μια τέτοια υπόθεση απορρέει από το γεγονός ότι η μόνη δυνατή πρόσβαση που έχουμε στις λογικές προτάσεις δεν είναι ανεξάρτητη από τη γλώσσα. Αφ' ης στιγμής ο εντοπισμός των λογικών προτάσεων τελείται μέσω των ειδικών προτάσεων, δηλαδή μέσω προτάσεων που βρίσκονται πάντοτε εντός άλλων προτάσεων της γλώσσας, είναι αναπόφευκτο οι συνθήκες αληθείας των λογικών προτάσεων να υπόκεινται στις επιδράσεις που έχει η εκάστοτε χρήση

³⁴² Ο συγκεκριμένος τρόπος ανάλυσης προσφέρεται από τις λεγόμενες *περί συνθηκών αληθείας θεωρίες του νοήματος* (*truth-conditions theories of meaning*).

των γλωσσικών προτάσεων³⁴³. Κατά συνέπεια ακόμη και αν αποδεχόμασταν την ύπαρξη μιας ορισμένης τάξης αφηρημένων οντοτήτων, τις οποίες θα ταυτίζαμε με τις λογικές προτάσεις, θα ήμασταν αναγκασμένοι, εν όψει των ανωτέρω διαπιστώσεων, να παραδεχθούμε ότι οι ρηθείσες οντότητες δεν συνιστούν κάποιο ιδιαίτερο είδος φορέων αληθείας, αλλά ότι η αλήθειά τους είναι ενδεχόμενη, όπως συμβαίνει και με τις προτάσεις της γλώσσας.

Δεν υπάρχει, συνεπώς, κάτι που να μας οδηγεί με κάποιον εύλογο τρόπο στο συμπέρασμα ότι οι λογικές προτάσεις είναι οντότητες ανεξάρτητες από τη γλώσσα και την ανθρώπινη νόηση, ότι διαθέτουν τη δική τους δομή και ότι συνιστούν ιδιόμορφο –όσο και μοναδικό– είδος φορέων αληθείας. Θα πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε τη θέση που αποδίδει τις τέσσερις προαναφερθείσες ιδιότητες στις λογικές προτάσεις ως ουσιωδώς αβάσιμη. Ακολούθως, δεν έχουμε κανένα λόγο να αποδεχθούμε την ύπαρξη των λογικών προτάσεων – θα λέγαμε, μάλιστα, ότι δεν έχουμε επιπρόσθετους λόγους να αποδεχθούμε ούτε την άποψη που πρεσβεύει ότι υπάρχει *πράγματι* η οντότητα εκείνη που αποτελεί το περιεχόμενο μιας πεποίθησης και η οποία διακρίνεται από την πράξη της πεποίθησης. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι πλέον δεν έχουμε κανένα λόγο να θεωρούμε ότι οι λογικές προτάσεις ταυτίζονται με το (γλωσσικό) νόημα. Θα έλεγε, λοιπόν, κανείς ότι εξαιτίας των σοβαρών αδυναμιών της, τις οποίες ανέδειξαν οι ενστάσεις που συζητήσαμε νωρίτερα, η λογικοπροτασική θεωρία του νοήματος μπορεί να θεωρηθεί πλέον ως παρωχημένη περί νοήματος θεωρία, η οποία πέρα από την ιστορική της σημασία δεν παρουσιάζει κανένα άλλο ενδιαφέρον για τους φιλοσόφους της γλώσσας. Οι νεώτερες, ωστόσο, εξελίξεις στη φιλοσοφία της γλώσσας διαψεύδουν ένα τόσο βιαστικό συμπέρασμα. Οι κλασικές λογικοπροτασικές θεωρίες εξακολουθούν να αποτελούν πολύτιμη πηγή, από όπου οι φιλόσοφοι της γλώσσας μπορούν να αντλήσουν χρήσιμα στοιχεία για την κατασκευή επαρκέστερων θεωριών του νοήματος. Ωστόσο, εν όψει των

³⁴³ Βλ. A. IACONA, *Are there propositions?*, σελ. 332.

υψηλών πλέον απαιτήσεων που τίθενται στη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας – ως αποτέλεσμα των εξελίξεων των τελευταίων δεκαετιών–, κάθε εγχείρημα αξιοποίησης των εν λόγω θεωριών προϋποθέτει, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις ειρημένες απαιτήσεις, αν όχι την άνευ ετέρου εγκατάλειψη των λογικών προτάσεων, τουλάχιστον τη ριζική επανερμηνεία τους. Η πλέον πρόσφορη λύση που έχει προταθεί στηρίζεται στην επίκληση της έννοιας των *πιθανών κόσμων*.

Οι απαρχές της ιστορικής διαδρομής της έννοιας των πιθανών κόσμων ανάγονται τουλάχιστον μέχρι τον Gottfried Leibniz, αν και στη φιλοσοφική λογική η υπό συζήτηση έννοια ενσωματώθηκε μόλις τον 20ό αιώνα³⁴⁴. Την ίδια περίπου περίοδο –συγκεκριμένα, κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα– η έννοια των πιθανών κόσμων κάνει την εμφάνισή της στην προβληματική της γλώσσας και του νοήματος με τη συγκρότηση της λεγόμενης *σημασιολογίας των πιθανών κόσμων* (*possible worlds semantics*). Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας των πιθανών κόσμων, αλλά και του ρεύματος εκείνου της σημασιολογίας που την ενσωματώνει στην ανάλυσή της, παρουσιάζει αναμφίβολα εξαιρετικό ενδιαφέρον³⁴⁵. Ωστόσο, κινούμενοι στα αυστηρά πλαίσια του παρόντος κεφαλαίου, είμαστε υποχρεωμένοι να αρκεστούμε στη σκιαγράφηση της σύγχρονης σύλληψης της έννοιας των πιθανών κόσμων και στη συνοπτική παρουσίαση του τρόπου, με τον οποίο αξιοποιείται η εν λόγω έννοια από τις περί νοήματος θεωρίες. Κάθε στοιχειώδης εισαγωγή στο ζήτημα των πιθανών κόσμων ξεκινά επικαλούμενη ορισμένες κοινές βασικές παραδοχές. Ως γνωστόν, στον πραγματικό κόσμο μπορούμε να διακρίνουμε πλήθος γεγονότων και καταστάσεων. Μπορούμε, πιο συγκεκριμένα, να διακρίνουμε πλήθος γεγονότων που πράγματι συνέβησαν στο παρελθόν ή συμβαίνουν επί του παρόντος, όπως επίσης μπορούμε να διακρίνουμε πλήθος καταστάσεων που πράγματι υφίσταντο στο παρελθόν ή υφίστανται επί του παρόντος. Επί παραδείγματι, η απόπειρα δολοφονίας του Αδόλφου Χίτλερ στις 20

³⁴⁴ Βλ. W. LYCAN, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, σελ. 52.

³⁴⁵ Βλ. ενδεικτικά B. J. COPELAND, *The genesis of possible world semantics*.

Ιουλίου 1944 με κύριο πρωταγωνιστή τον συνταγματάρχη Claus von Stauffenberg συνιστά ένα πραγματικό γεγονός. Η δε ανεπιτυχής έκβαση αυτής της απόπειρας συνιστά ένα εξίσου πραγματικό γεγονός. Ωστόσο, όλα θα μπορούσαν να είχαν εξελιχθεί διαφορετικά. Η εν λόγω απόπειρα θα μπορούσε να είχε συμβεί μια διαφορετική ημέρα ή να μην είχε συμβεί ποτέ. Θα μπορούσε επίσης να είχε στεφεί από επιτυχία – και σε αυτή την περίπτωση, βέβαια, πλήθος άλλων γεγονότων αφορώντων την εξέλιξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου θα είχαν πάρει διαφορετική τροπή από εκείνη που γνωρίζουμε σήμερα. Με άλλα λόγια, κάθε γεγονός ή κατάσταση πραγμάτων γενικότερα θα μπορούσε να είχε λάβει άλλη τροπή από εκείνη που εν τέλει ακολούθησε ή ακολουθεί επί του παρόντος. Κατά συνέπεια ο κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε, θα μπορούσε να έχει ακολουθήσει άπειρες εναλλακτικές πορείες πέρα από αυτή που πράγματι ακολούθησε. Δηλαδή, σύμφωνα με κάποιους φιλόσοφους υπάρχουν άπειροι *εναλλακτικοί κόσμοι* σαν τον πραγματικό κόσμο, με τη διαφορά ότι οι κόσμοι αυτοί είναι *πιθανοί*. Υπάρχει, λόγου χάρη, ο πιθανός κόσμος, στον οποίο η απόπειρα δολοφονίας της 20ής Ιουλίου 1944 κατά του Αδόλφου Χίτλερ δεν συνέβη ποτέ. Υπάρχει, ομοίως, ο πιθανός κόσμος όπου ο συνταγματάρχης Claus von Stauffenberg δεν υφίσταται, όπως άλλωστε υπάρχει ο πιθανός κόσμος, στον οποίο η απόπειρα εναντίον του Αδόλφου Χίτλερ έγινε στις 19 Ιουλίου 1944 και ήταν επιτυχής. Μπορούμε, δηλαδή, να φανταστούμε πλήθος πιθανών κόσμων, οι οποίοι να διαφέρουν ως προς ορισμένα μόνο στοιχεία τους από τον πραγματικό κόσμο.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να περιοριστούμε στην ανωτέρω συνοπτική περιγραφή της επικρατούσας σύλληψης της έννοιας των πιθανών κόσμων και να προχωρήσουμε ακολούθως στην εξέταση του τρόπου αξιοποίησης της ρηθείσας έννοιας από τη σημασιολογία των πιθανών κόσμων, μέσω της οποίας, ειρήσθω εν παρόδω, επιτυγχάνεται ριζική επανερμηνεία των λογικών προτάσεων. Ωστόσο, μια τέτοια κίνηση θα ισοδυναμούσε με αποσιώπηση του άκρως σημαντικού

ζητήματος που αφορά το οντολογικό status των πιθανών κόσμων. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα από τα πλέον ακανθώδη φιλοσοφικά ζητήματα και είναι ευνόητο ότι η εδώ πραγμάτευσή του δεν εμπίπτει στους ερευνητικούς μας σκοπούς. Εντούτοις, κρίνεται σκόπιμο να γίνουν κάποια σχόλια επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Ο λόγος, για τον οποίο θεωρούνται επιβεβλημένα τα σχόλια αυτά, αφορά τις διάφορες υποστηριχθείσες απόψεις περί του οντολογικού status των πιθανών κόσμων. Από όσα αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής ίσως θεωρηθεί προφανές ότι η έννοια των πιθανών κόσμων έχει καθαρά μεθοδολογική αξία, και χάρη σε αυτή και μόνο έχει γίνει τόσο δημοφιλής στους σύγχρονους φιλοσοφικούς και σημασιολογικούς κύκλους. Αν δεν υπήρχαν φιλόσοφοι που να υποστηρίζουν ρητά την πίστη τους στην πραγματική ύπαρξη των πιθανών κόσμων, τότε δεν θα είχαμε ασφαλώς λόγο στο σημείο αυτό να επιχειρήσουμε μια τέτοια παρέκβαση. Όμως, η πίστη στην πραγματική ύπαρξη των πιθανών κόσμων αποτελεί ήδη ένα σοβαρό φιλοσοφικό ζήτημα. Ο πιο σημαντικός εκφραστής αυτή της «ισχυρής» οντολογικής θέσης, όσον αφορά τους πιθανούς κόσμους, είναι ο David Lewis, ένας από τους πρώτους που είχαν την έμπνευση να αξιοποιήσουν την υπό συζήτηση έννοια σε φιλοσοφικές και σημασιολογικές αναλύσεις. Στο γνωστό έργο του με τίτλο *Counterfactuals*, ο αμερικανός φιλόσοφος είναι απόλυτα σαφής: «I believe that there are possible worlds other than the one we happen to inhabit (...) I emphatically do not identify possible worlds with respectable linguistic entities; I take them to be respectable entities in their own right. When I profess realism about possible worlds, I mean to be taken literally. Possible worlds are what they are, and not some other thing. If asked what sort of thing they are, I cannot give the sort of reply my questioner probably expects: that is, a proposal to reduce possible worlds to something else. // I can only ask him to admit that he knows what sort of thing actual world is, and then explain that other

worlds are more things of *that* sort, differing not in kind but only in what goes on at them. Our actual world is only one world among others»³⁴⁶.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι εδώ ο Lewis εκφράζει μια διπλή θέση. Πρώτον, υποστηρίζει ότι οι πιθανοί κόσμοι είναι *μη αναγώγιμοι*. Η θέση αυτή, όμως, δεν οδηγεί απαραίτητα σε αποδοχή της πραγματικής ύπαρξης των πιθανών κόσμων. Δεύτερον, ο αμερικανός φιλόσοφος αποφαίνεται ταυτοχρόνως ρητά υπέρ της πραγματικής υπόστασης των εν λόγω κόσμων. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση του Lewis επί του ζητήματος του οντολογικού status των πιθανών κόσμων δεν είναι, βέβαια, η μόνη του είδους της, ούτε όμως και η επικρατέστερη στους κύκλους της φιλοσοφίας και της σημασιολογίας³⁴⁷. Πολλοί, όπως επί παραδείγματι ο Robert Stalnaker³⁴⁸, προτιμούν να αποφύγουν τον «ακραίο» ρεαλισμό του Lewis και να επικεντρωθούν στη μεθοδολογική χρησιμότητα της έννοιας των πιθανών κόσμων. Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι πολλές φορές δεν αποσαφηνίζεται τι είδους οντότητες είναι εν τέλει οι πιθανοί κόσμοι. Το κατά πόσο, μάλιστα, αυτό επηρεάζει ή όχι την εγκυρότητα των αναλύσεων της σημασιολογίας των πιθανών κόσμων είναι ζήτημα που εξακολουθεί να προκαλεί αντιπαραθέσεις. Από τη μια πλευρά υποστηρίζεται ότι η σημασιολογία των πιθανών κόσμων εμφανίζει –όπως κάθε σημασιολογική θεωρία– ένα είδος δέσμευσης προς τις οντότητες, τις οποίες επικαλείται. Γι' αυτόν τον λόγο οφείλει να αποσαφηνίσει το οντολογικό τους

³⁴⁶ D. LEWIS, *Counterfactuals*, σελ. 84-85. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Πιστεύω πως πέρα από τον κόσμο, στον οποίο κατοικούμε, υπάρχουν και άλλοι, πιθανοί κόσμοι (...) Επισημαίνω δε μετ' επιτάσεως ότι δεν ταυτίζω τους πιθανούς κόσμους με ξεχωριστές γλωσσικές οντότητες: τους εκλαμβάνω αυτούς καθαυτούς ως αυτόνομες οντότητες. Όταν τάσσομαι υπέρ ενός περί πιθανών κόσμων ρεαλισμού, κυριολεκτώ. Οι πιθανοί κόσμοι είναι αυτό που είναι και όχι κάτι άλλο. Αν με ρωτήσει κανείς τι είδους πράγμα είναι, δεν μπορώ να απαντήσω με τον τρόπο που προφανώς περιμένει εκείνος που μου θέτει την ερώτηση: δηλαδή, να προτείνω την αναγωγή των πιθανών κόσμων σε κάτι άλλο. // Μπορώ μόνο να επικαλεστώ το γεγονός ότι γνωρίζει τι είδους πράγμα είναι ο πραγματικός κόσμος και έπειτα να εξηγήσω ότι οι περαιτέρω κόσμοι συνιστούν επιπλέον πράγματα *αυτού* του είδους και διαφέρουν όχι ως προς το είδος, αλλά μόνο ως προς το τι συμβαίνει σε αυτούς. Ο πραγματικός μας κόσμος είναι ένας μόνο μεταξύ άλλων».

³⁴⁷ Βλ. R. STALNAKER, *Possible worlds and situations*, σελ. 111.

³⁴⁸ Βλ. R. STALNAKER, *Possible worlds and situations*, σελ. 113.

status³⁴⁹. Από την άλλη πλευρά διατυπώνεται η άποψη ότι τέτοιες φιλοσοφικές εξηγήσεις δεν μπορεί να προηγούνται των αναλύσεων μιας σημασιολογικής θεωρίας, αλλά καλούνται εκ των υστέρων να ρίξουν φως στην εξηγητική ισχύ της, δίχως εντούτοις να είναι απαραίτητο οι υποστηρικτές της εν λόγω θεωρίας να συμφωνούν με τις προτεινόμενες φιλοσοφικές εξηγήσεις³⁵⁰. Ανεξαρτήτως, πάντως, των θέσεων που διατυπώνονται στα πλαίσια της ανωτέρω αντιπαράθεσης, ο καθορισμός του οντολογικού status των πιθανών κόσμων αποτελεί, αναμφισβήτητα, ένα καίριο φιλοσοφικό ζήτημα με σημαντικές σημασιολογικές και γλωσσοφιλοσοφικές προεκτάσεις. Κλείνοντας εδώ αυτή τη σύντομη παρέκβαση έχουμε να κάνουμε ένα τελικό σχόλιο, όσον αφορά τον «ακραίο» ρεαλισμό του Lewis. Συχνά, οι προσπάθειες καθορισμού του οντολογικού status των πιθανών κόσμων εξαντλούνται στα πλαίσια της φιλοσοφίας – και δη της φιλοσοφικής λογικής. Αν, όμως, τίθεται ζήτημα πραγματικής ύπαρξης των πιθανών κόσμων, δηλαδή αν οι συγκεκριμένοι κόσμοι θεωρηθούν ως υφιστάμενοι υπό την ίδια ακριβώς έννοια, σύμφωνα με την οποία υφίσταται ο πραγματικός κόσμος, τότε τα τεκμήρια υπέρ μιας τέτοιας θέσης θα πρέπει να αναζητηθούν στους κόλπους των φυσικών επιστημών: «*If possible worlds are supposed to be the same sorts of things as our actual world; if they are supposed to exist in as concrete and robust a sense as our own; if they are*

³⁴⁹ Βλ. J. BARWISE/J. PERRY, *Shifting situations and shaken attitudes*, σελ. 116: «A semantical theory is committed to the reality of the entities it uses in its explanations. Situation semantics is committed to the reality of the uniformities we use to explain language use. The Montague Grammarian, or other possible worlds theorist, is committed to possible worlds and needs to tell us what they are if we are to take their theory seriously. Saying that they are "just indices" is not a responsible response».

³⁵⁰ Βλ. R. STALNAKER, *Possible worlds and situations*, σελ. 113-114: «John Perry charges the Montague grammarians who say that possible worlds are "just indices" with irresponsibility. I think this complaint is misconceived, in the same way that it would be misconceived to charge a mathematician with irresponsibility for just proving theorems, and not providing and defending a philosophy of mathematics. If possible worlds semantics can provide conceptually and empirically illuminating accounts of the semantic structure of particular constructions in natural languages, then philosophers will be obliged to give philosophical explanations for its success. But the philosophical explanations need not come first, and those who find the theory fruitful need not agree about the philosophical explanation».

supposed to be as real as Afghanistan, or the center of the sun or Cygnus A, *then they require the same sort of evidence for their existence as other constituents of physical reality*. What is required to show that the sort of possible worlds Lewis wants exist, is their presumption in the best *physical theory*»³⁵¹. Επί του παρόντος, πάντως, δεν υπάρχουν τεκμήρια από την πλευρά των φυσικών επιστημών για την –κατά Lewis– πραγματική ύπαρξη των πιθανών κόσμων.

Πέρα από το ζήτημα του καθορισμού του οντολογικού status των πιθανών κόσμων η αξιοποίησή τους στην προβληματική του νοήματος έχει αποφέρει καρπούς και έχει επιτρέψει τη δημιουργία ορισμένων θεωριών που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον. Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να σημειωθεί ότι οι θεωρίες που βασίζονται στην έννοια των πιθανών κόσμων, εντάσσονται στις λεγόμενες *περί συνθηκών αληθείας θεωρίες του νοήματος (truth-condition theories of meaning)*. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για θεωρίες, οι οποίες στις αναλύσεις τους δίνουν απόλυτη προτεραιότητα στην εύρεση των όρων αληθείας των προτάσεων της γλώσσας³⁵². Επίσης οι εν λόγω θεωρίες αποδέχονται την *αρχή της συνθετικότητας (principle of compositionality)*, σύμφωνα με την οποία το νόημα κάθε πρότασης συντίθεται από τα νοήματα των συστατικών της στοιχείων, καθώς και από τον τρόπο, με τον οποίο τα στοιχεία αυτά συνδέονται μεταξύ τους. Η αποδοχή, όμως, της αρχής της συνθετικότητας, δημιουργεί στη θεωρία την ανάγκη εξήγησης των νοημάτων των υποπροτασικών γλωσσικών μονάδων. Αυτό εν προκειμένο επιτυγχάνεται μέσω των εννοιών της *έκτασης (extension)* και της *έντασης*

³⁵¹ B. SKYRMS, *Possible worlds, physics and metaphysics*, σελ. 326. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Αν οι πιθανοί κόσμοι υποθεθεί ότι συνιστούν το *ίδιο* είδος πράγματος με τον πραγματικό κόσμο· αν υποθεθεί ότι υφίστανται υπό μίαν έννοια τόσο ισχυρή και συγκεκριμένη όπως και ο δικός μας κόσμος· αν υποθεθεί ότι είναι το ίδιο πραγματικοί όπως το Αφγανιστάν ή το κέντρο του ήλιου ή ο Κύκνος Α, τότε απαιτούν το *ίδιο* είδος τεκμηρίων για την ύπαρξή τους με τα υπόλοιπα συστατικά της φυσικής πραγματικότητας. Εκείνο που απαιτείται για να καταδειχθεί η ύπαρξη του είδους εκείνου των πιθανών κόσμων που θέλει ο Lewis, είναι η ένταξη της πραγματικής τους υπόστασης στην καλύτερη *φυσική* θεωρία».

³⁵² Βλ. ενδεικτικά, D. LEWIS, *General Semantics*, σελ. 22: «A meaning for a sentence is something that determines the conditions under which the sentence is true or false. It determines the truth-value of the sentence in various possible states of affairs, at various times, at various places, for various speakers, and so on».

(*intension*). Ως έκταση ενός όρου εκλαμβάνεται αυτό, το οποίο ο όρος καταδηλώνει ή το σύνολο των πραγμάτων, επί των οποίων ο όρος εφαρμόζεται. Η έκταση, όμως, μπορεί να αναφέρεται και στο προτασικό επίπεδο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ταυτίζεται με την τιμή αληθείας της πρότασης³⁵³. Αφ' ης στιγμής, μάλιστα, οι υπό συζήτηση θεωρίες επικαλούνται την έννοια των πιθανών κόσμων, η έκταση ενός όρου είναι ακριβέστερα εκείνο που ο όρος καταδηλώνει –ή το σύνολο των πραγμάτων, επί των οποίων ο όρος εφαρμόζεται– στους πιθανούς κόσμους, όπου το καταδηλούμενο πράγμα –ή σύνολο πραγμάτων, αντίστοιχα– υφίσταται. Η δε έκταση μιας πρότασης είναι η τιμή αληθείας της στους διάφορους πιθανούς κόσμους.

Η έκταση εξαρτάται από ορισμένους παράγοντες, όπως τα περί τον κόσμο δεδομένα, ο χρόνος και ο τόπος εκφοράς των προτάσεων, οι ομιλητές της γλώσσας, το ευρύτερο πλαίσιο του εκφερόμενου λόγου κ.λπ.³⁵⁴. Πρωτίστως, όμως, η έκταση εξαρτάται από το νόημα. Το νόημα καθορίζει τον τρόπο, με τον οποίο η έκταση συναρτάται προς τους προαναφερθέντες παράγοντες. Σε αυτή την περίπτωση, το νόημα εκλαμβάνεται ως *συνάρτηση (function)*: «...a function which yields as output an appropriate extension when given as input a package of the various factors on which the extension may depend. We will call such an input package of relevant factors an *index*; and we will call any function from indices to appropriate extensions for a sentence, name, or common noun, an *intension*»³⁵⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, εισάγεται στη θεωρία η *ένταση* ως συνάρτηση, η

³⁵³ Βλ. ενδεικτικά, D. LEWIS, *General Semantics*, σελ. 23: «We call the truth-value of a sentence the *extension* of that sentence; we call the thing named by a name the *extension* of that name; we call the set of things to which a common noun applies the *extension* of that common noun». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα

³⁵⁴ Βλ. ό.π.

³⁵⁵ Ο.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...μια συνάρτηση που αποδίδει ως τιμή την κατάλληλη έκταση, όταν ως ανεξάρτητη μεταβλητή δέχεται μια δέσμη διαφόρων παραγόντων, από τους οποίους ενδεχομένως να εξαρτάται η έκταση. Αυτή τη δέσμη παραγόντων θα την ονομάσουμε *δείκτη* και θα ονομάσουμε *ένταση* κάθε τέτοια συνάρτηση που δέχεται ως ανεξάρτητες μεταβλητές δείκτες και αποδίδει ως τιμές τις κατάλληλες εκτάσεις για μια πρόταση, ένα όνομα ή ένα ουσιαστικό».

οποία καθορίζει τόσο την έκταση των υποπροτασικών όρων όσο και την έκταση των ίδιων των προτάσεων σε διάφορους πιθανούς κόσμους. Έτσι, επί παραδείγματι, η έκταση της πρότασης «η θάλασσα είναι γαλάζια», είναι η τιμή αληθείας της σε εκείνους τους πιθανούς κόσμους, όπου οι εκτάσεις των όρων «θάλασσα» και «γαλάζια» αποτελούν στοιχεία τους. Συγκεκριμένα, η εν λόγω πρόταση θα είναι αληθής στους πιθανούς κόσμους, όπου η θάλασσα είναι γαλάζια και ψευδής στην αντίθετη περίπτωση. Από την άλλη πλευρά, η έκταση του όρου «θάλασσα» είναι εκείνο, που ο εν λόγω όρος καταδηλώνει σε κάθε πιθανό κόσμο, όπου το καταδηλούμενο υφίσταται. Αντιστοίχως, η έκταση του όρου «γαλάζια» είναι το σύνολο των πραγμάτων, επί των οποίων εφαρμόζεται ο συγκεκριμένος όρος σε κάθε πιθανό κόσμο, όπου ένα τέτοιο σύνολο υφίσταται. Ο εκάστοτε τρόπος, με τον οποίο οι προρηθείσες εκτάσεις συναρτώνται προς τους πιθανούς κόσμους, και τους λοιπούς προσδιοριστικούς παράγοντες που αναφέρθηκαν προηγουμένως, καθορίζεται από την ένταση.

Η συγκεκριμένη θεωρία προσφέρει έναν πρωτότυπο τρόπο επανερμηνείας των λογικών προτάσεων. Αντί να θεωρήσουμε ότι η πρόταση «η θάλασσα είναι γαλάζια» εκφράζει μια αφηρημένη οντότητα αμφιβόλου οντολογικού status –τη λογική πρόταση, δηλαδή, ότι *η θάλασσα είναι γαλάζια*–, μπορούμε αντιθέτως να εκλάβουμε την εν λόγω λογική πρόταση ως ένα σύνολο πιθανών κόσμων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορούν να αντιμετωπιστούν επιτυχώς ορισμένες από τις ενστάσεις που εγείρονται κατά των λογικοπροτασικών θεωριών. Κατ' αρχάς, η περί πιθανών κόσμων θεωρία εμφανίζεται να έχει μια σαφέστερη θέση όσον αφορά τις υποπροτασικές γλωσσικές μονάδες και τη λειτουργία τους, αλλά και όσον αφορά τις ίδιες τις λογικές προτάσεις. Επιπρόσθετα η θεωρία εμφανίζεται συμβατή με την αρχή της διωποκειμενικότητας του νοήματος, αν υποθέσουμε ότι οι συνθήκες αληθείας των προτάσεων είναι κατ' αρχήν διαθέσιμες στους χρήστες της γλώσσας. Εν σχέσει, όμως, προς το βασικό, κατά την άποψή μας, πρόβλημα των λογικοπροτασικών θεωριών, που αφορά το οντολογικό status των λογικών

προτάσεων, διατηρούμε επιφυλάξεις ως προς το κατά πόσο αυτό επιλύεται με την επίκληση των πιθανών κόσμων. Οι επιφυλάξεις μας απορρέουν, ασφαλώς, από τα αντίστοιχα –περί οντολογικού status– προβλήματα που συζητήθηκαν νωρίτερα, και τα οποία, όπως διαπιστώσαμε, αναφέρονται στον πυρήνα της έννοιας των πιθανών κόσμων. Περαιτέρω, η υπό συζήτηση θεωρία αδυνατεί να αποφύγει μια δεύτερη ένσταση που συνήθως εγείρεται κατά των λογικοπροτασικών θεωριών. Έχουμε αποδεχθεί ότι το νόημα –όποια και αν είναι η φύση του– επιτελεί δυναμικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Ο δυναμικός του ρόλος έγκειται στους αιτιώδεις δεσμούς που συνδέουν το νόημα με την ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση. Ο εννοηματομένος εκφερόμενος λόγος επιδρά ποικιλοτρόπως στην ανθρώπινη συμπεριφορά, ενώ ταυτόχρονα συνιστά αποτέλεσμα συγκεκριμένων ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Είναι προφανές ότι κάθε περί νοήματος θεωρία, η οποία φιλοδοξεί να είναι επαρκής, οφείλει μεταξύ άλλων να προσφέρει μια ικανοποιητική εξήγηση του δυναμικού ρόλου του νοήματος. Στην περίπτωση, όμως, των θεωριών των πιθανών κόσμων οι περίτεχνες αναλύσεις των εκτάσεων και των εντάσεων των γλωσσικών όρων και προτάσεων και οι υπολογισμοί αναφορικά με τις προτασικές συνθήκες αληθείας σε διάφορους πιθανούς κόσμους δεν φαίνεται να επαρκούν για την εξήγηση του ρόλου του νοήματος στην ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση. Ειδικότερα δε όσον αφορά το ζήτημα των συνθηκών αληθείας αυτό καθεαυτό, εύλογα διερωτάται κανείς γιατί τους αποδίδεται κυρίαρχος ρόλος στην ανάλυση του νοήματος, δεδομένου ότι πέρα από τις προτάσεις που δηλώνουν γεγονότα ή καταστάσεις πραγμάτων υπάρχει πλήθος άλλων προτάσεων, οι οποίες δεν επιδέχονται απόδοση τιμών αληθείας. Οι ερωτήσεις, οι προσταγές, οι παρακλήσεις, οι υπαινιγμοί και οι εικασίες είναι μερικά μόνο παραδείγματα τέτοιων προτάσεων. Οι υποστηρικτές των περί συνθηκών αληθείας θεωριών του νοήματος αντιτείνουν ότι σε τέτοιες περιπτώσεις μπορεί μεν να μην είναι δυνατό να αποδοθούν τιμές αληθείας, είναι ωστόσο εφικτό να αποδοθούν παρόμοια ζεύγη τιμών. Επί παραδείγματι, οι ερωτήσεις

επιδέχονται το ζεύγος τιμών «ναι-όχι», μπορούν δηλαδή να αναλυθούν με όρους ανάνευσης και κατάνευσης, ενώ οι προσταγές μπορούν να αναλυθούν με όρους συμμόρφωσης και μη συμμόρφωσης³⁵⁶. Όμως, το συγκεκριμένο επιχείρημα δεν ευσταθεί, αφού, ως γνωστόν, υπάρχουν πολυάριθμα είδη ερωτήσεων, προσταγών, παρακλήσεων κ.λπ., τα οποία δεν επιδέχονται ομοιόμορφο τρόπο ανάλυσης βασιζόμενο σε αντιθετικά ζεύγη τιμών. Θα λέγαμε μάλλον –για να επικαλεστούμε εδώ κάπως πρόωρα τον Ludwig Wittgenstein– ότι οι διάφορες ερωτήσεις, προσταγές κ.λπ. που εμφανίζονται στον εκφερόμενο λόγο, δεν έχουν ένα κοινό στοιχείο μεταξύ τους, αλλά παρουσιάζουν *οικογενειακές ομοιότητες*.

Αυτό το τελευταίο σχόλιο μας υπενθυμίζει ότι η γλώσσα εμφανίζει έναν εξαιρετικά σύνθετο και δυναμικό χαρακτήρα, υπέρ του οποίου άλλωστε επιχειρηματολογήσαμε κατ' επανάληψη στα κεφάλαια που προηγήθηκαν. Εν όψει του γεγονότος αυτού, δεν προκαλεί έκπληξη ότι οι διάφορες περί νοήματος θεωρίες, οι οποίες επικαλούνται –αφηρημένες και μη– οντότητες ή βασίζονται σε περίτεχνες μεν, πλην όμως φορμαλιστικές αναλύσεις, παρουσιάζουν εν τέλει σοβαρές αδυναμίες που πλήττουν την εξηγητική τους ισχύ. Φαίνεται, λοιπόν, πως το πρόβλημα εν προκειμένω δεν έγκειται στην ανεύρεση περισσότερο λειτουργικών οντοτήτων, ούτε στην ενσωμάτωση πιο εξειδικευμένων μαθηματικών μοντέλων στην ανάλυση, αλλά στην αλλαγή του ευρύτερου τρόπου προσέγγισης της προβληματικής της γλώσσας και του νοήματος. Το φιλοσοφικό έργο του Wittgenstein μάς προσφέρει μεταξύ άλλων μια ριζικά διαφορετική πρόταση προσέγγισης της εν λόγω προβληματικής, που μας παραπέμπει κατευθείαν στη γενόμενη χρήση της γλώσσας, όπως αυτή τελείται στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής δράσης.

³⁵⁶ Βλ. J.J.C. SMART, *Ethics, persuasion and truth*, σελ. 15: «The semantics of imperatives is a still more controversial subject than that of indicatives. I propose to follow those who have taken 'compliance' to be the imperative analogue of truth».

3.5 Το νόημα ως χρήση I – Ludwig Wittgenstein

Η κριτική τού Wittgenstein στις παραδοσιακές θεωρίες του νοήματος –όπως διατυπώνεται στο ύστερο, κυρίως, έργο του αυστριακού φιλοσόφου– στοχεύει κατευθείαν στη βασικότερη εγγενή τους αδυναμία, στο ότι δηλαδή το νόημα εκλαμβάνεται ως κάτι, το οποίο συνοδεύει τη γλωσσική έκφραση, ως κάτι που κείται εκτός γλώσσας: «Φανταζόμαστε τη σημασία σαν κάτι που μας *έρχεται στο νου* όταν ακούμε τη λέξη. // Εκείνο που μας *έρχεται στο νου* με το άκουσμα της λέξης, ασφαλώς χαρακτηρίζει τη σημασία, μόνο που δεν είναι άλλο από ένα παράδειγμα, μια περίπτωση εφαρμογής της λέξης. Το “να σου *έρχεται κάτι στο νου*” στην πραγματικότητα δεν συνίσταται στο να έχεις μια παράσταση κάθε φορά που ακούς ή λες μια λέξη, αλλά στο ότι, όταν σε ρωτούν τη σημασία της λέξης, *σου έρχονται στο νου* διάφορες χρήσεις της»³⁵⁷. Στην ανωτέρω κριτική επανέρχεται τόσο στο *Μπλε βιβλίο* όσο και στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*³⁵⁸, όπου αφιερώνει τις εναρκτήριες παραγράφους στο σχολιασμό της αυγουστίνειας εικόνας της γλώσσας³⁵⁹.

Αν, όμως, ακολουθήσουμε τον Wittgenstein στην εγκατάλειψη του συνήθους τρόπου προσέγγισης της προβληματικής του νοήματος που μας προσφέρουν οι κλασικές περί νοήματος θεωρίες, και απορρίψουμε την ιδέα ότι το νόημα αποτελεί κάτι, το οποίο τα στοιχεία της γλώσσας *αναπαριστούν*, τότε ερωτάται με ποιον διαφορετικό τρόπο δύναται να συλληφθεί η έννοια του νοήματος. Η κατεύθυνση προς την απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα προδιαγράφεται ήδη στο ανωτέρω παράθεμα από τη *Φιλοσοφική Γραμματική*, όπου γίνεται λόγος περί

³⁵⁷ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §75, σελ. 144. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Βλ. επίσης L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις*, §12, σελ. 116: «Μια αφελής αντίληψη για τη σημασία μιας λέξης είναι εκείνη σύμφωνα με την οποία ‘φαντάζεσαι’ τη σημασία της λέξης την ώρα που την ακούς ή τη διαβάζεις».

³⁵⁸ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 102: «Το νόημα μιας φράσης χαρακτηρίζεται, κατά την άποψή μας, από το πώς τη χρησιμοποιούμε. Το νόημα δεν είναι κάποιος νοητικός συνοδός της έκφρασης».

³⁵⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, σελ. 25 επ.

εφαρμογής –δηλαδή χρήσης– της λέξης. Αν θέλουμε να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα «τι είναι νόημα μιας λέξης;», ο Wittgenstein μας προτείνει να επιχειρήσουμε πρώτα να απαντήσουμε στο ερώτημα «τι είναι εξήγηση του νοήματος μιας λέξης;», αφού εκείνο, το οποίο η εξήγηση αυτή εξηγεί, δεν είναι άλλο από το ίδιο το νόημα³⁶⁰. Αν αποδεχθούμε προσωρινά τη διάκριση των εξηγήσεων του νοήματος σε λεκτικούς και δεικτικούς ορισμούς, αμέσως διαπιστώνουμε ότι ο «λεκτικός ορισμός, καθώς μας μεταφέρει από μια λεκτική έκφραση σε κάποια άλλη, κατά μια έννοια δεν μας πηγαίνει πουθενά. Στον δεικτικό ορισμό ωστόσο φαίνεται να κάνουμε ένα πολύ πιο πραγματικό βήμα προς την εκμάθηση του νοήματος»³⁶¹. Όμως, ο δεικτικός ορισμός επιδέχεται διάφορες ερμηνείες. Αν, επί παραδείγματι, επιχειρήσουμε να δώσουμε έναν δεικτικό ορισμό της λέξης «τραπέζι» δείχνοντας ένα πραγματικό τραπέζι, τότε είναι πιθανό ο ορισμός αυτός να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως, ανάλογα με το τι θα εκληφθεί ότι συνιστά το αντικείμενο της δείξης – αν, δηλαδή, θεωρηθεί ότι δείχνουμε το χρώμα του τραπεζιού, το σχήμα του, την υφή του κ.ο.κ. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι τίθεται ζήτημα κατανόησης και ερμηνείας του δεικτικού ορισμού –όπως, άλλωστε, και του λεκτικού ορισμού– και έτσι σύντομα ανακαλύπτουμε πως φαίνεται «σαν να υπάρχουν κάποιες καθορισμένες νοητικές διεργασίες δεμένες με τη λειτουργία της γλώσσας, που μόνο μέσ’ απ’ αυτές μπορεί η γλώσσα και λειτουργεί. Εννοώ τις διαδικασίες του κατανοείν και του σημαίνει. Τα σημεία της γλώσσας μας μοιάζουν νεκρά δίχως αυτές τις νοητικές διεργασίες· και ίσως να νομίζουμε πως η μόνη λειτουργία των σημείων είναι να προκαλούν τέτοιες διεργασίες και πως αυτές είναι τα μόνα πράγματα που θα έπρεπε να μας ενδιαφέρουν»³⁶². Ωστόσο, ο Wittgenstein δεν βλέπει τη «ζωή» των σημείων στις ειρημένες διεργασίες, αλλά στις γενόμενες χρήσεις των σημείων: «Αλλ’ αν έπρεπε να ονομάσουμε κάτι “ζωή του σημείου”, εμείς θα λέγαμε πως

³⁶⁰ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 25.

³⁶¹ L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 26.

³⁶² L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 28. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

αυτό είναι η *χρήση του*»³⁶³. Επειδή η έννοια της χρήσης δεσπόζει στη φιλοσοφική σκέψη του Wittgenstein, και αφ' ης στιγμής η εν λόγω έννοια τίθεται στο επίκεντρο των συζητήσεων του παρόντος κεφαλαίου, κρίνεται σκόπιμο να προχωρήσουμε σε μια εγγύτερη μελέτη της. Προηγουμένως, όμως, θα πρέπει να γίνει μια σύντομη παρέκβαση, προκειμένου να δοθούν μερικές σημαντικές διευκρινίσεις όσον αφορά την εξέλιξη της σκέψης του αυστριακού φιλοσόφου και τη διαμόρφωση του συνολικού έργου του. Οι διευκρινίσεις αυτές, όπως θα φανεί στη συνέχεια, έχουν άμεση σχέση με τον ρόλο της έννοιας της χρήσης στη βιτγκενστάινεια φιλοσοφία.

Στις συζητήσεις, στις μελέτες και στις αναφορές γύρω από το έργο του Wittgenstein, είναι ιδιαίτερα σύνηθες να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε μια πρώιμη και σε μια ύστερη περίοδο – ή σε έναν πρώιμο και σε έναν ύστερο Wittgenstein. Μάλιστα, συχνά γίνεται πλέον λόγος και για μια μέση περίοδο³⁶⁴. Η συγκεκριμένη διάκριση εξυπηρετεί, κατά κανόνα, δύο σκοπούς. Από τη μια πλευρά, χρησιμεύει απλώς ως τρόπος συντομογραφικής αναφοράς στις διάφορες χρονικές περιόδους του βιτγκενστάινειου έργου. Από την άλλη πλευρά, όμως, υποδηλώνει συχνά την κατάτμηση του ρηθέντος έργου σε τρεις απ' αλλήλων διακριτές και ουσιωδώς διαφορετικές μεταξύ τους περιόδους, κατά τις οποίες θεωρείται ότι αναπτύχθηκαν τρία ξεχωριστά φιλοσοφικά συστήματα. Πιο συγκεκριμένα, κατά την πρώιμη και την ύστερη περίοδο υποστηρίζεται ότι αναπτύχθηκαν δύο αντικρουόμενα φιλοσοφικά συστήματα, με το δεύτερο να αναιρεί ουσιαστικά τις θέσεις του πρώτου, ενώ η μέση περίοδος εκλαμβάνεται ως μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο. Το λεγόμενο πρώιμο φιλοσοφικό σύστημα του Wittgenstein διατυπώνεται στο *Tractatus Logico-Philosophicus* και η ύστερη «αναίρεσή» του στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Μια τέτοια ερμηνεία, όμως, αποκρύπτει την αδιάσπαστη ενότητα του φιλοσοφικού έργου του αυστριακού

³⁶³ L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 29. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

³⁶⁴ Βλ. D. STERN, *The "middle Wittgenstein": from logical atomism to practical holism*, σελ. 203.

φιλοσόφου, οδηγώντας αναπόφευκτα σε πλήθος παρερμηνειών και συγχύσεων³⁶⁵. Και παρά το ότι το *Tractatus* και οι *Φιλοσοφικές Έρευνες* εμφανίζουν, αναμφισβήτητα, σημαντικότερες διαφορές, θα ήταν ορθότερο –και ακριβέστερο– να μιλάμε περί *βαθμιαίας μεταστοιχείωσης* των ιδεών του *Tractatus* στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* και όχι περί ρήξης μεταξύ των δύο συστημάτων³⁶⁶. Υπάρχουν διάφορες πτυχές του βιτγκενστάινειου έργου που –ύστερα από προσεκτική μελέτη– φανερώνουν την εν λόγω βαθμιαία μεταστοιχείωση. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η ανάλυση των περί *γλωσσοπαιγνίων* (*Sprachspiele*) απόψεων του Wittgenstein από τον Jaakko Hintikka³⁶⁷. Ένα δεύτερο παράδειγμα αποτελεί η ανάλυση του ρόλου της έννοιας της χρήσης στη φιλοσοφία του Wittgenstein, ειδικότερα στις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του.

Το πιο γνωστό, ίσως, χωρίο από ολόκληρο το έργο του Wittgenstein προέρχεται από την παράγραφο 43 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*: «Για μια μεγάλη κλάση περιπτώσεων –μολονότι όχι για όλες τις περιπτώσεις– όπου τη μεταχειριζόμαστε, η λέξη “σημασία” μπορεί να ορισθεί έτσι: η σημασία μιας λέξης είναι η χρήση της μέσα στη γλώσσα»³⁶⁸. Το συγκεκριμένο απόσπασμα παρατίθεται με μεγάλη συχνότητα τόσο από διακεκριμένους μελετητές του βιτγκενστάινειου έργου όσο και από συγγραφείς που αναφέρονται περιστασιακά στον αυστριακό φιλόσοφο. Ωστόσο, συχνά παρατίθεται με περικοπές³⁶⁹, αφήνοντας ενίοτε να εννοηθεί –άλλοτε εσκεμμένα και άλλοτε ασυναίσθητα– ότι στη συγκεκριμένη παράγραφο των *Φιλοσοφικών Ερευνών*, ο Wittgenstein

³⁶⁵ Βλ. Βλ. D. STERN, *The “middle Wittgenstein”: from logical atomism to practical holism*, σελ. 203-204.

³⁶⁶ Η συγκεκριμένη ιδέα διατυπώνεται από τον Κωστή Κωβαίο στην εισαγωγή του στην ελληνική μετάφραση των *Φιλοσοφικών Παρατηρήσεων*, όπου και αναπτύσσει μια λεπτομερή κριτική ενάντια στην καθιερωμένη ερμηνεία που κατακερματίζει τη συνοχή του βιτγκενστάινειου έργου. Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις*, σελ. 15-28.

³⁶⁷ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*.

³⁶⁸ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §43, σελ. 45-46. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

³⁶⁹ Συνήθως παρατίθεται μόνο η φράση «η σημασία μιας λέξης είναι η χρήση της μέσα στη γλώσσα».

συνονιάζει, στην πιο μεστή μορφή του, ένα ολόκληρο περί νοήματος *δόγμα*. Η άποψη αυτή εξακολουθεί ακόμη και σήμερα –έπειτα από πλήθος εξειδικευμένων ερευνών γύρω από το φιλοσοφικό του έργο –να είναι αρκετά διαδεδομένη και αρκετοί εντοπίζουν στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* τη «μήτρα» των λεγόμενων *περί χρήσεως θεωριών του νοήματος* (*use theories of meaning*). Και ενώ, βέβαια, ουδείς αντιλέγει ότι οι εν λόγω θεωρίες οφείλουν πάρα πολλά στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* –καθώς, άλλωστε, και σε άλλα κείμενα του αυστριακού φιλοσόφου– είναι εσφαλμένη η άποψη ότι στην ύστερη περίοδο του έργου του ο Wittgenstein αρθρώνει μια περί χρήσεως θεωρία του νοήματος. Μολαταύτα, υπάρχουν μελετητές του που διατείνονται ρητώς το αντίθετο³⁷⁰. Σε αυτό το ζήτημα, ωστόσο, θα επανέλθουμε αργότερα. Επί του παρόντος, θα περιοριστούμε στην εξέταση του ρόλου της έννοιας της χρήσης στη βιτγκενστάινεια σκέψη. Όπως θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό από τις μέχρι τώρα αναφορές μας στη *Φιλοσοφική Γραμματική* και το *Μπλε βιβλίο*, η έννοια της χρήσης δεν εμφανίζεται εξαίφνης στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Αντιθέτως, η ιδέα της αναζήτησης του νοήματος στη γενόμενη χρήση των σημείων κυοφορείται ήδη από την εποχή του *Tractatus*: «Για να αναγνωρίσουμε το σύμβολο από το σημείο, πρέπει να δώσουμε προσοχή στο πώς χρησιμοποιείται το σημείο με νόημα»³⁷¹. Όπως παρατηρεί ο Κεντρωτής, η πρόταση 3.326 του *Tractatus* «προανακρούει φυσικά την περίφημη θέση που διατυπώθηκε στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, σύμφωνα με την οποία *το νόημα μιας λέξης είναι η χρήση τής λέξης στη γλώσσα*»³⁷². Το ζήτημα της σχέσης μεταξύ νοήματος και χρήσης έχει ήδη τεθεί στην τρίτη ενότητα της *Λογικο-Φιλοσοφικής Πραγματείας*³⁷³. Μάλιστα, σχετικά πρόσφατα προτάθηκε η άποψη ότι οι τρακτατιανές θέσεις αναφορικά με τη σχέση νοήματος και χρήσης αποτελούν κάτι σαφώς περισσότερο από προανάκρουσμα των αντίστοιχων θέσεων των

³⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά B.B. WAVELL, *Wittgenstein's doctrine of use*.

³⁷¹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 60: 3.326.

³⁷² Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 216. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

³⁷³ Βλ. Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 225-226.

*Φιλοσοφικών Ερευνών*³⁷⁴. Πρόκειται για μια υπόθεση, η οποία ανασύρει στην επιφάνεια τους ενοποιητικούς άξονες που διατρέχουν το σύνολο του βιτγκενστάινειου έργου και επί των οποίων συντελείται η βαθμιαία μεταστοιχείωση της σκέψης του αυστριακού φιλοσόφου, για την οποία έγινε λόγος νωρίτερα.

Η υπό συζήτηση υπόθεση ξεκινά από την παραδοχή ότι στο *Tractatus Logico-Philosophicus*, εκτός από την άρθρωση των σημασιολογικών και μεταφυσικών προϋποθέσεων του νοήματος, κεντρική θέση καταλαμβάνει και η εξήγηση των όρων εννοημάτων των σημείων· των όρων, δηλαδή, που πρέπει να πληρούνται, προκειμένου τα σημεία να έχουν νόημα³⁷⁵. Το συγκεκριμένο ζήτημα, όμως, δεν τυγχάνει πάντοτε της δέουσας προσοχής. Οι μελέτες γύρω από το *Tractatus* εστιάζουν, κατά κανόνα, πρωτίστως στην τρακτατιανή οντολογία και στην περίφημη *απεικονιστική θεωρία (Abbildtheorie)*, σύμφωνα με την οποία οι προτάσεις της γλώσσας απεικονίζουν την πραγματικότητα. Η δε δυνατότητα της απεικόνισης θεμελιώνεται στη *λογική μορφή (logische Form)*, το κοινό στοιχείο που διαθέτει κάθε εικόνα της πραγματικότητας με το απεικονιζόμενο γεγονός³⁷⁶. Η απεικονιστική θεωρία του νοήματος εξηγείται από πολλούς μελετητές του Wittgenstein ως μεταφυσική περί νοήματος θεωρία. Εντούτοις, εγείρονται αντιρρήσεις ως προς την ικανότητα μιας τέτοιας εξήγησης να αποσαφηνίσει την έννοια της λογικής μορφής. Αντιθέτως, υποστηρίζεται ότι η εστίαση στο ζήτημα των όρων εννοημάτων των σημείων θα ρίξει νέο φως στις βασικές προκειμένες του *Tractatus* και αφενός μεν θα αποκαλύψει τον βαθύτερο χαρακτήρα της τρακτατιανής περί νοήματος θεωρίας, αφετέρου δε θα τονίσει τους ισχυρούς

³⁷⁴ Βλ. P. LIVINGSTON, 'Meaning is use' in the *Tractatus*.

³⁷⁵ Βλ. P. LIVINGSTON, 'Meaning is use' in the *Tractatus*, σελ. 36.

³⁷⁶ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 52: 2.18: «Αυτό που κάθε εικόνα, αδιάφορο ποιας μορφής, πρέπει να έχει κοινό με την πραγματικότητα για να μπορεί γενικά να την απεικονίζει –σωστά ή λαθεμένα– είναι η λογική μορφή, δηλαδή η μορφή της πραγματικότητας» και ό.π.: 2.2: «Η εικόνα έχει με το απεικονιζόμενο κοινή τη λογική μορφή της απεικόνισης».

δεσμούς της με το ύστερο έργο του φιλοσόφου και τις εκεί διατυπούμενες περί νοήματος απόψεις του³⁷⁷.

Όσον αφορά, ειδικότερα, το ζήτημα των όρων εννοημάτωσης των σημείων, η διάκριση μεταξύ σημείου και συμβόλου αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα: «Από το σύμβολο, το σημείο είναι αυτό που γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις»³⁷⁸. Το σημείο είναι το τυπωμένο σημάδι στο χαρτί ή ο ήχος που παράγει ο ομιλητής καθώς εκφέρει μια γλωσσική έκφραση ή οτιδήποτε άλλο στο σύμβολο που μπορεί να γίνει αντιληπτό από τις αισθήσεις (π.χ. σημάδια σκαλισμένα σε πέτρα, μάρμαρο ή πηλό). Τα σημεία αυτά καθεαυτά στερούνται νοήματος. Νόημα αποκτούν μόνο μέσω της χρήσης: «Όταν ένα σημείο δε χρησιμοποιείται, τότε είναι χωρίς σημασία»³⁷⁹. Συνεπώς, η χρήση εμφανίζεται στο *Tractatus* ως όρος εννοημάτωσης των σημείων. Μέσω δε της εφαρμογής των σημείων μπορούμε – όπως δηλώνει η πρόταση 3.326 που παραθέσαμε νωρίτερα– να διακρίνουμε το σύμβολο από το σημείο. Πέρα από αυτούς τους δύο αλληλένδετους ρόλους της, η τρακτατιανή έννοια της χρήσης συνδέεται επίσης άρρηκτα με την έννοια της λογικής μορφής: «Το σημείο καθορίζει μια λογική μορφή μόνο μαζί με τη λογικο-συντακτική χρησιμοποίησή του»³⁸⁰. Αυτό σημαίνει ότι προκειμένου να οδηγηθούμε στην κατανόηση της λογικής μορφής ενός συμβόλου, απαιτείται η κατανόηση των διαφόρων τρόπων, με τους οποίους τα σημεία στο σύμβολο μπορούν να χρησιμοποιηθούν με νόημα³⁸¹. Μάλιστα, κατά τον Wittgenstein, οι δυνατότητες εννοηματομένης χρήσης των σημείων συνιστούν το ουσιαστικό γνώρισμα των συμβόλων³⁸².

³⁷⁷ Βλ. P. LIVINGSTON, 'Meaning is use' in the *Tractatus*, σελ. 37-38.

³⁷⁸ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 59: 3.32.

³⁷⁹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 60: 3.328. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

³⁸⁰ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 60: 3.327.

³⁸¹ Βλ. P. LIVINGSTON, 'Meaning is use' in the *Tractatus*, σελ. 39.

³⁸² Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 61: 3.34, 3.341.

Η θεμελιώδης, λοιπόν, για την τρακτατιανή περί νοήματος θεωρία έννοια της λογικής μορφής δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο εντός του πλαισίου της διάκρισης μεταξύ σημείου και συμβόλου και της ανάλυσης των όρων εννοημάτωσης των σημείων. Η πρόταση αποκτά νόημα όχι απλώς λόγω του τρόπου συνδυασμού των σημείων που υπάρχουν σε αυτήν, αλλά κυρίως χάρη στο ότι ο ρηθείς συνδυασμός πραγματοποιείται έναντι των πιθανών χρήσεων των σημείων στη γλώσσα. Συνεπώς, για να κατανοήσουμε την πρόταση –για να κατανοήσουμε τη λογική μορφή της– πρέπει να συλλάβουμε όχι μόνο τους τρόπους συνδυασμού των σημείων, αλλά και τις δυνατότητες εννοηματοωμένης χρήσης ή εφαρμογής τους³⁸³. Αφ' ης στιγμής, λοιπόν, η κατανόηση της λογικής μορφής μιας πρότασης συνίσταται στην αποσαφήνιση των τρόπων χρήσης των σημείων, δεν υπάρχει εφαρμογή της έννοιας της λογικής μορφής που να τελείται ανεξάρτητα από την πρακτική της αποσαφήνισης του νοήματος – την πρακτική, δηλαδή, της αποσαφήνισης των συνδυαστικών δυνατοτήτων εννοηματοωμένης χρήσης των απλών σημείων. Κατά συνέπεια, λόγω της σύνδεσης μεταξύ των όρων εννοημάτωσης των σημείων και της έννοιας της λογικής μορφής, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η λογική μορφή συνιστά κατ' ουσίαν πραγματολογική έννοια³⁸⁴.

Στο *Tractatus*, λοιπόν, ο Wittgenstein δεν επικαλείται απλώς την έννοια της χρήσης, αλλά την τοποθετεί στα θεμέλια της απεικονιστικής περί νοήματος θεωρίας του. Εδώ, όμως, εγείρονται ερωτήματα σχετικά με τους λόγους, για τους οποίους ο αυστριακός φιλόσοφος ακολουθεί τη συγκεκριμένη κατεύθυνση. Την απάντηση στα ερωτήματα αυτά θα πρέπει να την αναζητήσουμε στον Gottlob Frege. Στο κλασικό έργο του *Die Grundlagen der Arithmetik*, ο γερμανός λογικός διατυπώνει τις περίφημες τρεις αρχές, επί των οποίων θεμελιώνει την έρευνά του. Σύμφωνα με την πρώτη από αυτές, πρέπει πάντοτε να διαχωρίζουμε το

³⁸³ Βλ. P. LIVINGSTON, 'Meaning is use' in the *Tractatus*, σελ. 40.

³⁸⁴ Βλ. ό.π.

ψυχολογικό από το λογικό, το υποκειμενικό από το αντικειμενικό· σύμφωνα με τη δεύτερη αρχή –η οποία είναι γνωστή και ως *αρχή του πλαισίου* (*context principle*)–, δεν πρέπει ποτέ να αναζητούμε το νόημα μιας λέξης μεμονωμένα, αλλά πάντοτε εντός του πλαισίου μιας πρότασης· τέλος, σύμφωνα με την τρίτη αρχή, δεν πρέπει ποτέ να παραβλέπουμε τη διάκριση μεταξύ έννοιας και αντικειμένου³⁸⁵. Οι τρεις προαναφερθείσες αρχές πρέπει να τηρούνται στο σύνολό τους, διότι η παραβίαση μιας εκ των τριών οδηγεί αναπόφευκτα σε παραβίαση και των υπολοίπων. Για να γίνει αυτό σαφές, ο Frege, ευθύς αμέσως μετά τη διατύπωση των ανωτέρω αρχών, εξηγεί πώς η παραβίαση της δεύτερης οδηγεί ακολούθως σε παραβίαση της πρώτης αρχής: «In compliance with the first principle, I have used the word “idea” always in the psychological sense, and have distinguished ideas from concepts and from objects. If the second principle is not observed, one is almost forced to take as the meanings of words mental pictures or acts of the individual mind and so to offend against the first principle as well»³⁸⁶. Παραβλέποντας, λοιπόν, τη δεύτερη αρχή και αναζητώντας το νόημα των λέξεων μεμονωμένα, οδηγούμαστε αναπόφευκτα στην επικράτεια του ψυχολογικού και ωθούμαστε, ακολούθως, στην εξήγηση του νοήματος με όρους νοητικών εικόνων ή πράξεων – ωθούμαστε, δηλαδή, σε εκείνο το είδος εξήγησης του νοήματος, εναντίον του οποίου στρέφεται πρωτίστως η κριτική του Wittgenstein. Κατ’ αυτόν, βέβαια, τον τρόπο καταλήγουμε σε παραβίαση και της πρώτης αρχής του Frege³⁸⁷.

Στο ύστερο έργο του, ο Wittgenstein επανέρχεται στο συγκεκριμένο ζήτημα, υποστηρίζοντας –όπως και ο Frege νωρίτερα– ότι κάθε φορά που αναζητούμε το

³⁸⁵ Βλ. G. FREGE, *The foundations of arithmetic*, σελ. xxii.

³⁸⁶ Ό.π. Σε δική μας μετάφραση: «Τηρώντας την πρώτη αρχή, χρησιμοποίησα τη λέξη “ιδέα” υπό την ψυχολογική της έννοια και φρόντισα να διακρίνω τις ιδέες από τις έννοιες και τα αντικείμενα. Αν κανείς δεν τηρήσει τη δεύτερη αρχή, τότε είναι σχεδόν αναγκασμένος να εκλάβει τα νοήματα των λέξεων ως νοητικές εικόνες ή ως πράξεις του νου τού ατόμου και συνεπώς να παραβεί ταυτόχρονα και την πρώτη αρχή».

³⁸⁷ Βλ. J. CONANT, *Wittgenstein on meaning and use*, σελ. 231.

νόημα μεμονωμένων γλωσσικών στοιχείων αποσπώντας τα από το πλαίσιο χρήσης τους, καταλήγουμε αναγκαστικά στην επικράτεια της ψυχολογίας και διολισθαίνουμε σε εξηγήσεις του νοήματος μέσω νοητικών εικόνων ή νοητικών πράξεων (όπως, επί παραδείγματι, η πρόθεση του ομιλητή να εκφέρει ένα συγκεκριμένο εκφώνημα). Ο Wittgenstein, όμως, δεν θα περιοριστεί –όπως θα δούμε στη συνέχεια– σε αυτές τις διαπιστώσεις, αλλά θα προσπαθήσει να επεκτείνει την αρχή του πλαισίου από το επίπεδο της πρότασης στο επίπεδο του πλέγματος των περιστάσεων της εννοηματομένης χρήσης της γλώσσας³⁸⁸. Επιστρέφοντας στο *Tractatus*, συναντούμε ξανά την αρχή του πλαισίου του Frege, επαναδιατυπωμένη από τον Wittgenstein: «Μόνο η πρόταση έχει νόημα· μόνο στο συναπαρτισμό της πρότασης ένα όνομα έχει σημασία»³⁸⁹. Η πρόταση 3.3 συνοδεύεται από μια σειρά σχολίων³⁹⁰, όπου γίνεται λόγος περί εκφράσεων (ή συμβόλων) των προτάσεων και περί προτασικών μεταβλητών, ενώ διατυπώνεται και η προαναφερθείσα διάκριση μεταξύ συμβόλου και σημείου. Πιο συγκεκριμένα, εδώ ο φιλόσοφος εισάγει την έννοια της έκφρασης μιας πρότασης, την οποία ορίζει ως εξής: «Ονομάζω έκφραση (σύμβολο) κάθε μέρος της πρότασης που χαρακτηρίζει το νόημά της»³⁹¹. Η έκφραση είναι «καθετί, ουσιαστικό για το νόημα της πρότασης, που προτάσεις μπορούν να έχουν κοινό μεταξύ τους»³⁹² και ως τέτοια «προϋποθέτει τις μορφές όλων των προτάσεων, στις οποίες μπορεί να παρουσιάζεται»³⁹³. Παριστάνεται δε «με μια μεταβλητή, που τιμές της είναι οι προτάσεις που περιέχουν την έκφραση»³⁹⁴, ενώ ο καθορισμός των τιμών της ειρημένης μεταβλητής συνίσταται στο «να δώσουμε τις

³⁸⁸ Βλ. J. CONANT, *Wittgenstein on meaning and use*, σελ. 233.

³⁸⁹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 57: 3.3.

³⁹⁰ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 57-59: 3.31-3.323.

³⁹¹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 57: 3.31.

³⁹² Ο.π.

³⁹³ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 57: 3.311.

³⁹⁴ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 58: 3.313.

προτάσεις που κοινό γνώρισμά τους είναι η μεταβλητή»³⁹⁵. Ακολούθως ο Wittgenstein διευκρινίζει ότι ο εν λόγω καθορισμός των προτασικών μεταβλητών αποτελεί περιγραφή των προτάσεων, η οποία αφορά μόνο τα σύμβολα και όχι το νόημά τους και εν συνεχεία προχωρεί στη διάκριση μεταξύ σημείου και συμβόλου, ορίζοντας το σημείο ως το μέρος εκείνο του συμβόλου, το οποίο μπορεί να γίνει αντιληπτό από τις αισθήσεις. Επισημαίνει δε ότι δύο σύμβολα «μπορούν, λοιπόν, να έχουν κοινό μεταξύ τους το σημείο (γραφτό ή προφορικό κ.λπ.) – όμως υποσημαίνουν με διαφορετικούς τρόπους»³⁹⁶.

Ο Wittgenstein επανέρχεται αναλυτικότερα στο συγκεκριμένο σημείο στην πρόταση 3.323, όπου σχολιάζει ένα σύνηθες φαινόμενο της γλώσσας, ότι δηλαδή μια λέξη συχνά ανήκει σε δύο ή περισσότερα διαφορετικά σύμβολα. Ως ενδεικτικά παραδείγματα του φαινομένου αυτού επιλέγει τη λέξη «είναι» και την πρόταση «Ο Πράσινος είναι πράσινος»³⁹⁷. Όσον αφορά τη λέξη «είναι», παρατηρούμε ότι εμφανίζεται –δηλαδή χρησιμοποιείται– άλλοτε ως συνδετικό ρήμα, άλλοτε ως σημείο ισότητας και άλλοτε ως έκφραση του υπάρχειν. Ομοίως, στην περίπτωση της πρότασης «Ο Πράσινος είναι πράσινος», παρατηρούμε ότι το ίδιο σημείο («πράσινος») εμφανίζεται την πρώτη φορά ως κύριο όνομα και τη δεύτερη φορά ως επίθετο. Στην προκειμένη περίπτωση, «οι λέξεις αυτές δεν έχουν απλώς διαφορετικές σημασίες, αλλά είναι διαφορετικά σύμβολα»³⁹⁸. Εκ των ανωτέρω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα διευκρινιστικά σχόλια που διατυπώνονται στις προτάσεις 3.31-3.323 αποσκοπούν εν μέρει στην αποσαφήνιση της έννοιας της πρότασης, όπως αυτή εμφανίζεται στην αρχή του πλαισίου του Frege, και στην επαναδιατύπωση της αρχής αυτής στην πρόταση 3.3 του *Tractatus*. Ο Wittgenstein μάς επισημαίνει, εν προκειμένω, ότι όταν κάνουμε

³⁹⁵ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 58: 3.317. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

³⁹⁶ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 59: 3.321.

³⁹⁷ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*,, σελ. 59: 3.323.

³⁹⁸ Ο.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

λόγο περί προτάσεων, αναφερόμαστε σε ένα συγκεκριμένο είδος συμβόλων και όχι σε κάποιο είδος σημείων³⁹⁹. Σε αυτό ακριβώς το διευκρινιστικό πλαίσιο εντάσσεται η τρακτατιανή διάκριση μεταξύ σημείου και συμβόλου.

³⁹⁹ Βλ. J. CONANT, *Wittgenstein on meaning and use*, σελ. 236.

3.5.1 Γλωσσοπαίγνια και μορφές ζωής

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι σύμφωνα με μια ερμηνεία της βιτγκενστάινειας σκέψης ο αυστριακός φιλόσοφος επιχειρεί στο ύστερο έργο του να επεκτείνει την αρχή του πλαισίου του Frege από το επίπεδο της πρότασης στο επίπεδο του πλέγματος των περιστάσεων της εννοηματομένης χρήσης της γλώσσας. Το εν λόγω πλέγμα μάς παραπέμπει στα περίφημα *γλωσσοπαίγνια* (*Sprachspiele*). Ωστόσο, η έννοια των γλωσσοπαιγνίων δεν εμφανίζεται στο ύστερο έργο του Wittgenstein –και ειδικότερα στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*– μόνο σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο εγχείρημα. Η έννοια των γλωσσοπαιγνίων είναι εξίσου σημαντική με την έννοια της χρήσης και επιτελεί καίριο και πολύπτυχο ρόλο στη βιτγκενστάινεια σκέψη. Είναι δε άρρηκτα συνδεδεμένη τόσο με την έννοια της χρήσης όσο και με την έννοια της *μορφής ζωής* (*Lebensform*), σε βαθμό τέτοιο, μάλιστα, που νομιμοποιούμαστε να κάνουμε λόγο περί μιας αδιάσπαστης τριάδας εννοιών. Η έννοια της χρήσης δεν μπορεί να μελετηθεί δίχως προσφυγή στην έννοια των γλωσσοπαιγνίων και στην έννοια της μορφής ζωής. Αντιστοίχως, τα γλωσσοπαίγνια και οι μορφές ζωής δεν δύνανται να κατανοηθούν μεμονωμένα, δηλαδή εκτός του πλαισίου των περί γλώσσας και νοήματος απόψεων του Wittgenstein.

Ως σημείο εκκίνησης της προσέγγισης του φιλοσοφικού έργου του Wittgenstein και των οικείων περί γλώσσας και νοήματος απόψεών του επιλέξαμε την ανάλυση της έννοιας της χρήσης, υποστηρίζοντας εξ αρχής ότι η υπό συζήτηση έννοια δεν εμφανίζεται εξαίφνης σε κάποια ύστερη περίοδο, αλλά διατρέχει το σύνολο του έργου του, ήδη από τα πρώτα στάδια διαμόρφωσής του. Η ιδέα ότι το νόημα πρέπει να αναζητάται στη γενόμενη χρήση των σημείων αποτελεί έναν από τους άξονες της σκέψης του Wittgenstein, τον οποίον ο αυστριακός φιλόσοφος δεν εγκατέλειψε ποτέ. Η εν λόγω ιδέα υπέστη –ως αποτέλεσμα των συνεχών αναζητήσεων του συγγραφέα του *Tractatus*– μια

βαθμιαία μεταστοιχείωση, η οποία οδήγησε στο «σύστημα» των *Φιλοσοφικών Ερευνών*. Ειδικότερα στο συγκεκριμένο έργο ο Wittgenstein επανέρχεται διεξοδικότερα στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ νοήματος και χρήσης, το οποίο ετέθη στην τρίτη ενότητα του *Tractatus*. Εκεί, όπως είδαμε, ο φιλόσοφος αποφάνθηκε ότι σημείο άνευ χρήσης στερείται σημασίας. Το δε νόημα τού εν χρήσει σημείου καθορίζεται –σύμφωνα με την αρχή του πλαισίου– από τον ρόλο του στην πρόταση, στην οποία αυτό εμφανίζεται. Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ο Wittgenstein κάνει μια περαιτέρω κίνηση υποστηρίζοντας ότι το νόημα της λέξης δεν καθορίζεται μόνο από τον ρόλο της στην πρόταση, αλλά πρωτίστως από ένα ολόκληρο σύστημα γλωσσικών και εξωγλωσσικών δραστηριοτήτων. Το ρηθέν σύστημα συμπυκνώνεται στην έννοια των γλωσσοπαιγνίων. Τα γλωσσοπαιγνία λειτουργούν ποικιλοτρόπως στη βιτγκενστάινεια φιλοσοφία: «πρώτα, σαν απλά γλωσσικά μοντέλα, που χρησιμεύουν για να δούμε στο φως τις πολυπλεγμένες σχέσεις που παρουσιάζονται στη ζωντανή γλώσσα· δεύτερον, σαν ομιλητικές πράξεις, σύνολο δραστηριοτήτων με τις οποίες είναι διυφασμένη η γλώσσα· τρίτον, σαν “φυσικοί τόποι” μια λέξης ή πρότασης, γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον»⁴⁰⁰. Μέσω αυτών των πολύπτυχων γλωσσοπαιγνίων ο Wittgenstein επιτυγχάνει να επεκτείνει την αρχή του πλαισίου του Frege προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, συναρτά τη λέξη όχι πλέον προς το στενό πλαίσιο της πρότασης, στην οποία ανήκει, αλλά προς το ευρύτερο πλέγμα των γλωσσικών και εξωγλωσσικών παραγόντων που καθορίζουν τη χρήση της. Δεύτερον, επεκτείνεται η εφαρμογή της αρχής του πλαισίου από τις λέξεις στις προτάσεις. Όπως προηγουμένως η αναζήτηση του νοήματος της λέξης εκτός του πλαισίου της πρότασης μάς οδηγούσε στην επικράτεια της ψυχολογίας, και στην εξήγηση του νοήματος με όρους νοητικών εικόνων ή πράξεων, ομοίως και τώρα η αναζήτηση του νοήματος της πρότασης εκτός του γλωσσοπαιγνίου, στο οποίο

⁴⁰⁰ Θ. ΒΕΪΚΟΣ, *Αναλυτική φιλοσοφία*, σελ. 137-138.

αυτή εμφανίζεται, μας παρασύρει στην πλάνη ότι το νόημα είναι κάποιος (νοητικός) συνοδός της πρότασης⁴⁰¹.

Μιλώντας, όμως, περί λέξεων και προτάσεων και περί επέκτασης της εφαρμογής της αρχής του πλαισίου από τις πρώτες στις δεύτερες, αντιλαμβανόμαστε ότι στη μέχρι τώρα συζήτηση έχουμε εκλάβει υπόρρητα τη διάκριση μεταξύ λέξης και πρότασης ως δεδομένη. Φαίνεται σαν να είναι εκ των προτέρων καθορισμένα τόσο τα όρια της πρότασης όσο και τα διαφορετικά είδη προτάσεων που υπάρχουν στη γλώσσα. Υπάρχει, μάλιστα, η αίσθηση ότι επικρατεί μια ακαθόριστη βεβαιότητα αναφορικά με την αλήθεια της ανωτέρω υπόρρητης παραδοχής. Ο Wittgenstein, όμως, έρχεται να κλονίσει τη βεβαιότητα αυτή: «Λοιπόν πόσα είδη προτάσεων υπάρχουν; Μήπως βεβαίωση, ερώτηση και προσταγή; – Υπάρχουν *αμέτρητα είδη*: αμέτρητα διαφορετικά είδη χρήσης όλων αυτών που ονομάζουμε “σημεία”, “λέξεις”, “προτάσεις”. Και αυτή η πολλαπλότητα δεν είναι κάτι το σταθερό, κάτι το δοσμένο μια για πάντα· αντίθετα γεννιούνται καινούργιοι τύποι γλώσσας, καινούργια γλωσσικά παιχνίδια, όπως θα μπορούσαμε να πούμε, και άλλοι παλιώνουν και ξεχνιούνται»⁴⁰². Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι παρά την αδιάκοπα μεταβαλλόμενη πολλαπλότητα των χρήσεων των προτάσεων υπάρχει εν τέλει εκείνο που θα ονομάζαμε «γενική έννοια της πρότασης». Βάσει της ειρημένης έννοιας θα ήμασταν προφανώς σε θέση να χαράξουμε ένα όριο στην πρόταση. Ο Wittgenstein είχε επίγνωση της εν λόγω ένστασης ήδη από τη λεγόμενη «μέση περίοδο». Στη *Φιλοσοφική Γραμματική* επισημαίνει ότι η κατανόηση της έννοιας της πρότασης εξαρτάται από την εξήγησή της. Η δε εξήγηση αυτή αρθρώνεται μέσω παραδειγμάτων που συνιστούν τα επεκτάσιμα όρια της εξήγησης. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχει ένα εκ των προτέρων όριο: «Η λέξη “πρόταση” δεν υποδηλώνει καμιά έννοια με σαφή μεθόριο. Αν όμως, δίπλα στη συνηθισμένη

⁴⁰¹ Βλ. J. CONANT, *Wittgenstein on meaning and use*, σελ. 239.

⁴⁰² L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §23, σελ. 35. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

χρήση αυτής της λέξης, θέλουμε να βάλουμε και μια έννοια με σαφή μεθόριο, είμαστε ελεύθεροι να την ορίσουμε, όπως είμαστε ελεύθεροι να περιορίσουμε το νόημα του πρωτόγονου μέτρου μήκους “ένα βήμα” στα 75 εκατοστά»⁴⁰³. Είμαστε ελεύθεροι, λοιπόν, να εισαγάγουμε καινούργιες χρήσεις των προτάσεων και να χαράξουμε όποιο όριο θέλουμε στην έννοια της πρότασης. Τούτο, όμως, δεν σημαίνει ότι *αυτό* θα είναι το καθοριστικό κριτήριο των προτάσεων.

Η αποστροφή του Wittgenstein έναντι της αναζήτησης της «ουσίας» μιας έννοιας, του κοινού στοιχείου που *πρέπει* να μοιράζονται τα μέλη μιας τάξης για να ανήκουν στην ειρημένη τάξη, είναι εμφανέστερη στην περίπτωση των γλωσσοπαιγνίων. Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι τα γλωσσοπαιγνία λειτουργούν στη βιτγκενστάινεια φιλοσοφία κατά τρεις βασικούς τρόπους: ως απλά γλωσσικά μοντέλα, ως σύνολο γλωσσικών δραστηριοτήτων και ως ευρύτερο γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον. Εύλογα, όμως, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως, παρά το ότι τα γλωσσοπαιγνία εμφανίζονται ως πρωτεϊκή έννοια, πίσω από το ποικιλότροπο των λειτουργιών τους υπάρχει ένα ουσιαστικό γνώρισμα, το καθοριστικό εκείνο κριτήριο, βάσει του οποίου κάτι λογίζεται ότι ανήκει στην τάξη των γλωσσοπαιγνίων. Αν όντως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε διερωτάται κανείς γιατί ο Wittgenstein δεν κάνει πουθενά στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* λόγο γι’ αυτό το καθοριστικό κριτήριο ή γιατί, τουλάχιστον, δεν δείχνει μια πιθανή κατεύθυνση προς τον προσδιορισμό του. Η αναζήτηση της «ουσίας» είναι ένα εγχείρημα μάταιο στην περίπτωση των γλωσσοπαιγνίων. Τα γλωσσοπαιγνία συνιστούν την πρωτεϊκή έννοια *par excellence*. Ο Wittgenstein είχε –και σε αυτή την περίπτωση– επίγνωση των ανωτέρω ενδεχόμενων αντιρρήσεων. Στην παράγραφο 65 των *Φιλοσοφικών Ερευνών* παρουσιάζει κάποιον φανταστικό συνομιλητή του να διατυπώνει την ακόλουθη εύλογη απορία: «Μιλάς για κάθε

⁴⁰³ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §69, σελ. 138-239. Βλ. επίσης L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §69, σελ. 59, όπου ο Wittgenstein χρησιμοποιεί το ίδιο επιχειρήμα και στην περίπτωση της έννοιας του παιχνιδιού.

λογής γλωσσικό παιχνίδι, αλλά πουθενά δεν λες ποιο είναι το ουσιαστικό στο γλωσσικό παιχνίδι, και άρα και στη γλώσσα: τι το κοινό έχουν όλες αυτές οι διαδικασίες που τις κάνει να είναι γλώσσα ή μέρη μιας γλώσσας»⁴⁰⁴. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό ερώτημα, αφού συνδέεται με το ευρύτερο ζήτημα που αφορά το είδος της φιλοσοφίας που υπηρετεί ο αυστριακός φιλόσοφος. Ο ίδιος ο Wittgenstein απαντά στον φανταστικό συνομιλητή του ως εξής: «Αντί να παρουσιάσω κάτι το κοινό σε όλα εκείνα που ονομάζουμε γλώσσα, λέω πως αυτά τα φαινόμενα δεν έχουν τίποτε κοινό, που εξαιτίας του χρησιμοποιούμε για όλα τους την ίδια λέξη –, αλλά πως συγγενεύουν αναμεταξύ τους με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Χάρη σ' αυτή τη συγγένεια, ή σ' αυτές τις συγγένειες, τα ονομάζουμε όλα “γλώσσα”»⁴⁰⁵. Στην περίπτωση της γλώσσας και των γλωσσοπαιγνίων, λοιπόν, αλλά και άλλων εννοιών, όπως τα παιχνίδια, ο Wittgenstein διατείνεται ότι δεν έχουμε να κάνουμε με ένα μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό, αλλά με συγγένειες. Εκεί που πολλοί αναζητούν την ενοποιητική ουσία πίσω από το διαφορότροπο των φαινομένων, ο Wittgenstein βλέπει «ένα πολύπλοκο διχτυωτό από ομοιότητες που μπαίνουν η μια στα όρια της άλλης και διασταυρώνονται. Ομοιότητες άλλοτε γενικές και άλλοτε στις λεπτομέρειες»⁴⁰⁶. Πρόκειται για τις περίφημες *οικογενειακές ομοιότητες (Familienähnlichkeiten)*⁴⁰⁷.

Προτού υπεισεέλθουμε σε πιο λεπτομερή ανάλυση των γλωσσοπαιγνίων, αντιλαμβανόμαστε ότι αναπόφευκτα έχουμε ήδη οδηγηθεί στις παρυφές τού πλέον, ίσως, ακανθώδους ζητήματος αναφορικά με τη βιτγκενστάινεια φιλοσοφία. Πρόκειται για το αν οι περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του Wittgenstein συγκροτούν ένα δόγμα ή μια θεωρία της γλώσσας και του νοήματος. Το συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρεται αυτόματα, θα έλεγε κανείς, αφ' ης στιγμής τεθούν στο επίκεντρο της μελέτης του βιτγκενστάινειου έργου έννοιες όπως

⁴⁰⁴ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §65, σελ. 57.

⁴⁰⁵ Ο.π. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁴⁰⁶ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §66, σελ. 58.

⁴⁰⁷ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §67, σελ. 58.

«χρήση», «γλωσσοπαιγνία» και «μορφές ζωής». Διότι δεν είναι δυνατόν να γίνει κατανοητή η κατά Wittgenstein σχέση μεταξύ χρήσης και νοήματος ή οι περί γλωσσοπαιγνίων απόψεις του, αν δεν έχει πρωτύτερα αποσαφηνιστεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της φιλοσοφίας του. Είναι αρκετά σύνηθες να γίνεται λόγος για την περί νοήματος θεωρία –ή για το περί νοήματος δόγμα– του ύστερου Wittgenstein. Βέβαια, το πλήθος των εργασιών και μελετών που έχει παρουσιαστεί τα τελευταία χρόνια γύρω από το έργο του έχει, αν μη τι άλλο, καταστήσει σαφές το πόσο προσεκτικός πρέπει πλέον να είναι κανείς με εκφράσεις όπως «η περί νοήματος θεωρία του Wittgenstein». Ωστόσο, η υπό συζήτηση τάση εξακολουθεί να ισχύει, οδηγώντας συχνά σε σοβαρές παρερμηνείες.

Η ανάλυση της βιτγκενστάινειας έννοιας της χρήσης αποτελεί έναν πρόσφορο τρόπο για να ανακαλύψουμε αν όντως ο Wittgenstein διατυπώνει στο ύστερο έργο του ένα συγκροτημένο *σύστημα φιλοσοφικών θέσεων* αναφορικά με τη γλώσσα και το νόημα. Επισημαίνεται δε ότι εν προκειμένω ο όρος «φιλοσοφικές θέσεις» εκλαμβάνεται υπό την παραδοσιακή έννοιά του, σύμφωνα με την οποία μια φιλοσοφική θέση αφορά την ουσία, τα αναγκαία χαρακτηριστικά των πραγμάτων, εν αντιθέσει προς τα επουσιώδη χαρακτηριστικά τους⁴⁰⁸. Υπ' αυτήν ακριβώς την έννοια θα εξεταστεί το κατά πόσο ο Wittgenstein προσφέρει μια φιλοσοφική θεωρία –ένα λογικώς αρθρωμένο σύστημα φιλοσοφικών θέσεων– για τη γλώσσα και το νόημα. Από την πρώτη προσέγγιση της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων, που επιχειρήθηκε νωρίτερα, θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό ότι μια τέτοια υπόθεση δεν είναι εύλογη. Απεναντίας, επικαλούμενοι την παράγραφο 131 των *Φιλοσοφικών Ερευνών* είμαστε σε θέση να αποφανθούμε ότι ο Wittgenstein όχι μόνο δεν ενδιαφέρεται να διατυπώσει συγκεκριμένες φιλοσοφικές θέσεις για τη γλώσσα

⁴⁰⁸ Βλ. Ο. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 310. Η χρήση του όρου «θέση» στα προηγούμενα κεφάλαια έγινε υπό τη συνήθη του έννοια. Η χρήση αυτή θα διατηρηθεί και στο υπόλοιπο μέρος της παρούσας διατριβής. Όπου ο όρος εφαρμόζεται υπό την αυστηρά παραδοσιακή του έννοια, όπως στο συγκεκριμένο σημείο του παρόντος κεφαλαίου, θα αναφέρεται ρητά ως «φιλοσοφική θέση».

και το νόημα, αλλά αντιθέτως αυτό ακριβώς είναι το είδος της φιλοσοφίας που αντιστρατεύεται μέσα από το ύστερο έργο του: «Γιατί μόνο έτσι μπορούμε να αποφύγουμε να είναι οι αποφάνσεις μας αδικαιολόγητες ή κενές· παίρνοντας το υπόδειγμα για αυτό που είναι: ως αντικείμενο σύγκρισης –σα να λέγαμε, ως μετρικό κανόνα– και όχι σαν προκατάληψη στην οποία *πρέπει* να αντιστοιχεί η πραγματικότητα. (Ο δογματισμός όπου πέφτουμε τόσο εύκολα όταν φιλοσοφούμε)»⁴⁰⁹. Εδώ, μας αποκαλύπτεται η ρίζα του φιλοσοφικού δογματισμού. Αναζητούμε την ουσία των πραγμάτων, τα αναγκαία και καθοριστικά χαρακτηριστικά τους και βάσει των πορισμάτων της αναζήτησης αυτής διατυπώνουμε φιλοσοφικές θέσεις. Εν συνεχεία θεωρούμε πως η πραγματικότητα *πρέπει* να συμμορφώνεται προς εκείνο, το οποίο προτάσσουν οι φιλοσοφικές μας θέσεις, αγνοώντας ότι η αναζήτηση της ουσίας ενός αντικειμένου έρευνας δεν είναι παρά ένας μόνο –και, μάλιστα, ενίοτε ιδιαίτερα επισφαλής– εκ των διαφόρων δυνατών τρόπων προσέγγισης τού εν λόγω αντικειμένου.

Στην ανωτέρω παρατεθείσα παράγραφο των *Φιλοσοφικών Ερευνών* εμφανίζονται δύο έννοιες που χρήζουν ορισμένων διευκρινιστικών σχολίων. Κατ' αρχάς, γίνεται λόγος περί υποδείγματος. Με τον συγκεκριμένο όρο ο Wittgenstein εννοεί, προφανώς, τον ιδιαίτερο τρόπο προσέγγισης ή παράστασης του αντικειμένου έρευνας, τον οποίο ακολουθεί ο φιλόσοφος⁴¹⁰. Σε πολλές περιπτώσεις, ο δογματισμός έρχεται ως απόρροια της αδυναμίας διάκρισης μεταξύ του ακολουθούμενου υποδείγματος παράστασης και του αντικειμένου έρευνας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, θεωρείται συνήθως πως ό,τι ισχύει για τη μορφή του υποδείγματος αποτελεί ταυτόχρονα αναγκαία αλήθεια όσον αφορά το

⁴⁰⁹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §131, σελ. 79. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁴¹⁰ Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 310.

αντικείμενο έρευνας⁴¹¹. Συναφής προς το ζήτημα αυτό της σχέσης μεταξύ υποδείγματος και ερευνώμενου αντικειμένου είναι η έννοια των *αντικειμένων σύγκρισης* (*Vergleichsobjekte*). Προκειμένου να δώσει μια απάντηση στα προβλήματα που προκύπτουν από το είδος εκείνο της φιλοσοφίας που οδηγεί σε φιλοσοφικό δογματισμό, ο Wittgenstein αρθρώνει φιλοσοφικές προτάσεις, οι οποίες μας εφοδιάζουν με πρόσφορα υποδείγματα που χρησιμεύουν ως αντικείμενα σύγκρισης⁴¹². Εκείνο δε, στο οποίο πρωτίστως αποσκοπούμε με τη χρήση των ρηθέντων αντικειμένων σύγκρισης, είναι να ρίξουμε φως σε *συγκεκριμένες πτυχές* τού αντικειμένου έρευνας και να ανακαλύψουμε τις σχέσεις που το συνδέουν με τα υπόλοιπα μέλη της τάξης, στην οποία θεωρούμε ότι ανήκει, μέσω της παρατήρησης των ομοιοτήτων και των διαφορών που εμφανίζουν τα μέλη τής εν λόγω τάξης. Αυτήν ακριβώς τη μέθοδο εφαρμόζει ο Wittgenstein τόσο στην περίπτωση της έννοιας του νοήματος όσο και στην περίπτωση της έννοιας της γλώσσας.

Όσον αφορά τη σύλληψη της έννοιας του νοήματος, δεν θα πρέπει να υπάρχει πλέον καμιά αμφιβολία ότι ο Wittgenstein, σε όλα τα στάδια διαμόρφωσης της φιλοσοφικής του σκέψης, απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια της χρήσης. Από αυτή την αναντίρρητη παραδοχή εύκολα μπορεί κανείς να παρασυρθεί και – εν όψει του ύστερου βιτγκενστάινειου έργου– να καταλήξει στο συμπέρασμα πως για τον Wittgenstein *το νόημα είναι η χρήση*· ότι, δηλαδή, η χρήση συνιστά την ουσία της έννοιας του νοήματος, το καθοριστικό της χαρακτηριστικό. Ένα τέτοιο συμπέρασμα αποτελεί τυπικό παράδειγμα παρερμηνείας του βιτγκενστάινειου τρόπου τού φιλοσοφείν. Το συγκεκριμένο είδος παρερμηνείας εδράζεται σε μια παγιωμένη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία υπάρχει ένα –και μόνο– είδος φιλοσοφίας, το οποίο συνίσταται στην αποκάλυψη της βαθύτερης και

⁴¹¹ Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 311.

⁴¹² Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 313.

αναλλοίωτης ουσίας των πραγμάτων που υπολανθάνει πίσω από τα φαινόμενα. Ο Wittgenstein απορρίπτει αυτή την εσφαλμένη αντίληψη: «Δεν υπάρχει μια φιλοσοφική μέθοδος· ωστόσο όμως υπάρχουν μέθοδοι, σα να λέγαμε, διαφορετικές θεραπείες»⁴¹³. Με το φιλοσοφικό του έργο, ο Wittgenstein αποδεικνύει εμπράκτως ότι είναι αντίθετος όχι μόνο στην περί μιας φιλοσοφικής μεθόδου αντίληψη, αλλά ότι περαιτέρω *υπάρχουν πράγματι* ποικίλες φιλοσοφικές μέθοδοι. Εκείνη, την οποία ο ίδιος υπηρετεί, αποσκοπεί στο να αποκαλύψει τις ρίζες του φιλοσοφικού δογματισμού και στο να προσφέρει έναν τρόπο διαφυγής από αυτόν. Η δε ιδιαίτερη μέθοδος που ακολουθεί ο αυστριακός φιλόσοφος, έγκειται στην αποσαφήνιση θεμελιωδών εννοιών –όπως *νόημα*, *γλώσσα* κ.λπ.– μέσω συγκεκριμένων υποδειγμάτων· μέσω, δηλαδή, συγκεκριμένων τρόπων προσέγγισης ή παράστασης των ερευνώμενων εννοιών. Τα ειρημένα υποδείγματα χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα σύγκρισης που μας αποκαλύπτουν όχι την ουσία των εννοιών, αλλά συγκεκριμένες πτυχές τους, αφήνοντας πάντοτε ανοιχτό το ενδεχόμενο για νέους τρόπους διερεύνησης. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, και κατ' αυτόν τον τρόπο, εμφανίζονται και λειτουργούν στη βιτγκενστάινεια σκέψη οι έννοιες της χρήσης, των γλωσσοπαιγνίων και της μορφής ζωής.

Επιστρέφουμε, λοιπόν, στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ νοήματος και χρήσης, μέσω του οποίου θα επιχειρήσουμε αφενός να ερευνήσουμε αναλυτικότερα σε τι συνίσταται η βιτγκενστάινεια έννοια της χρήσης, και αφετέρου να δώσουμε συγκεκριμένα τεκμήρια υπέρ της ανωτέρω υποστηριχθείσας ερμηνείας αναφορικά με τη φιλοσοφική μέθοδο που ακολουθεί ο αυστριακός φιλόσοφος. Ο Wittgenstein φαίνεται πως είχε από νωρίς αντιληφθεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της χρήσης των γλωσσικών σημείων: «Όταν παρατηρούμε την πραγματική χρήση της λέξης, βλέπουμε κάτι κυμαινόμενο»⁴¹⁴. Εν όψει της διαπίστωσης αυτής δεν προκαλεί έκπληξη ότι συχνά δημιουργούνται στη

⁴¹³ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §133, σελ. 79. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁴¹⁴ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §36, σελ. 105.

συναλλαγή του λόγου παρανοήσεις, οι οποίες απορρέουν, μεταξύ άλλων, από την έλλειψη *εποπτείας της χρήσης των λέξεων*: «Μια από τις κύριες πηγές της ακατανοησίας μας είναι πως δεν έχουμε *εποπτεία* της χρήσης των λέξεων. – Στη γραμματική μας λείπει η εποπτικότητα. – Η ξεκάθαρη παράσταση εξασφαλίζει την κατανόηση που συνίσταται ακριβώς στο ότι ‘βλέπουμε τις συσχετίσεις’»⁴¹⁵. Ο Wittgenstein αποδίδει ξεχωριστή βαρύτητα στην *εποπτεία* της χρήσης των λέξεων, αφού μέσω αυτής φαίνεται πως μπορούμε να αποκτήσουμε μια ξεκάθαρη παράσταση των πραγμάτων: «Η έννοια της εποπτικής παράστασης έχει για μας θεμελιακή σημασία. Υποδηλώνει τη μορφή, με την οποία παρασταίνουμε τα πράγματα, τον τρόπο μας να τα βλέπουμε»⁴¹⁶. Όσον αφορά την έννοια του νοήματος, ο φιλόσοφος επιλέγει να την εξετάσει μέσα από το πρίσμα της χρήσης της γλώσσας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη κίνηση από μόνη της δεν μας οδηγεί πουθενά, αν προηγουμένως δεν έχουμε αντιληφθεί ποιος είναι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της χρήσης και πού πρέπει αυτή να αναζητηθεί. Συχνά, αναζητούμε μεν «τη χρήση του σημείου, αλλά την αναζητούμε σαν κάποιο αντικείμενο που *συνυπάρχει* με το σημείο»⁴¹⁷. Τα σημεία, όμως, αποκτούν τη σημασία τους από το σύστημα, στο οποίο ανήκουν, δηλαδή από τη γλώσσα. Γι’ αυτό και η κατανόηση μιας πρότασης ισοδυναμεί με την κατανόηση μιας γλώσσας⁴¹⁸.

Αυτό, δηλαδή, που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω είναι η *χρήση στην πράξη*⁴¹⁹, διότι εν τέλει «η αποκρυστάλλωση του νοήματος επιτελείται στο επίπεδο της χρησιμοποίησης των λέξεων και μόνο με τον τρόπο, με τον οποίον οι άνθρωποι μεταχειρίζονται τη γλώσσα και την επεξεργάζονται, δηλαδή τη “δουλεύουν” στην

⁴¹⁵ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §122, σελ. 77. Βλ. επίσης L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις*, σελ. 110: «Αυτό που πάνω απ’ όλα μάς λείπει στη γραμματική είναι η *εποπτευσιμότητα*». Οι επισημάνσεις, και στα δύο παραθέματα, είναι του συγγραφέα.

⁴¹⁶ Ο.π.

⁴¹⁷ L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 30. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁴¹⁸ Βλ. ό.π.

⁴¹⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 107: «Η χρήση της λέξης *στην πράξη* είναι το νόημά της». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

καθημερινή συναλλαγή του λόγου και της επικοινωνίας»⁴²⁰. Εδώ, η χρήση των σημείων εκλαμβάνεται στην ευρύτερη διάστασή της, δηλαδή ως κοινωνική δράση. Αντίστοιχη είναι και η βιτγκενστάινεια σύλληψη της γλώσσας, η οποία εμφανίζει διττό χαρακτήρα. Ο Wittgenstein, πιστός στη φιλοσοφική μέθοδο, την οποία προτάσσει μέσα από το έργο του, δεν αναζητά να αποκαλύψει την «ουσία» της γλώσσας, αλλά απεναντίας φωτίζει δύο διαφορετικές πτυχές της. Η εν λόγω διττή σύλληψη της γλώσσας συμπυκνώνεται στην παράγραφο 492 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*, όπου γίνεται λόγος περί επινόησης μιας γλώσσας: «Επινοώ μια γλώσσα θα μπορούσε να σημαίνει: επινοώ, με βάση τους φυσικούς νόμους (ή σε συμφωνία μ' αυτούς), ένα μηχανισμό για ένα καθορισμένο σκοπό· έχει όμως και την άλλη έννοια, την ανάλογη με εκείνην, σύμφωνα με την οποία μιλάμε για επινόηση ενός παιχνιδιού»⁴²¹. Είναι σημαντικό εδώ να προσέξουμε τη διατύπωση του Wittgenstein. Γράφει ότι η επινόηση μιας γλώσσας *θα μπορούσε να σημαίνει επινόηση ενός μηχανισμού, αλλά και επινόηση ενός παιχνιδιού*. Με άλλα λόγια, οι έννοιες του μηχανισμού και του παιχνιδιού χρησιμοποιούνται, εν προκειμένω, ως αντικείμενα σύγκρισης, μέσω των οποίων φωτίζονται δύο συγκεκριμένες πτυχές της γλώσσας.

Ανάμεσα στις δύο οπτικές που προτείνονται εδώ υπάρχει μια βασική ομοιότητα και μια βασική διαφορά. Η ομοιότητα έγκειται στο ότι τόσο ένας μηχανισμός όσο και ένα παιχνίδι υπόκεινται σε ορισμένους φυσικούς νόμους. Ωστόσο, ένας μηχανισμός –ή ένα εργαλείο, γενικότερα– καθορίζεται από τους εξωτερικούς σκοπούς, τους οποίους καλείται να υπηρετήσει, ενώ το παιχνίδι, αντιθέτως, καθορίζεται πρωτίστως από την επίτευξη ορισμένων εσωτερικών σκοπών, δηλαδή από σκοπούς που αναφέρονται στην ίδια την εξέλιξη του παιχνιδιού και στους στόχους που καλούνται να επιτύχουν οι συμμετέχοντες σε αυτό. Βέβαια, τα παιχνίδια μπορούν κάλλιστα να εξυπηρετούν ενίοτε και

⁴²⁰ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 225.

⁴²¹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §492, σελ. 175.

εξωτερικούς σκοπούς, αυτό όμως δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από το ότι τα παιχνίδια μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία. Εν πάση περιπτώσει, η επίτευξη εξωτερικών σκοπών δεν είναι αναγκαία προϋπόθεση για ένα παιχνίδι⁴²².

Το ένα, λοιπόν, υπόδειγμα, βάσει του οποίου μπορεί κανείς να προσεγγίσει τη γλώσσα, αναφέρεται στους εκάστοτε εξωτερικούς σκοπούς που αυτή καλείται να επιτελέσει στην ανθρώπινη επικοινωνία και στην εν γένει κοινωνική δραστηριότητα. Βασικό στοιχείο της συγκεκριμένης οπτικής είναι η αναλογία μεταξύ γλώσσας και εργαλείων. Ο Wittgenstein επικαλείται αυτή την αναλογία ήδη από τις πρώτες παραγράφους των *Φιλοσοφικών Ερευνών*: «Σκέψου τα εργαλεία μέσα σε μια εργαλειοθήκη: υπάρχει ένα σφυρί, μια τανάλια, ένα πριόνι, ένας βιδολόγος, ένα δοχείο για κόλλα, κόλλα, καρφιά και βίδες. – Όσο διαφέρουν οι λειτουργίες αυτών των αντικειμένων, άλλο τόσο διαφορετικές είναι οι λειτουργίες των λέξεων»⁴²³. Εδώ, ο φιλόσοφος επανέρχεται σε μια παλαιότερη ιδέα του, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα «είναι μια συλλογή από πολύ διαφορετικά εργαλεία (...) Πολλά από τα εργαλεία είναι συγγενή μεταξύ τους ως προς τη μορφή και τη χρήση τους. Μπορούμε λοιπόν να τα χωρίσουμε χονδρικά σε ομάδες, ανάλογα με το βαθμό συγγενείας τους, αν και συχνά τα όρια αυτών των ομάδων θα είναι λίγο πολύ αυθαίρετα. Υπάρχουν επιπλέον πολλές και διάφορες μορφές συγγενείας που αλληλοδιασταυρώνονται»⁴²⁴. Βλέπουμε πως ήδη από την εποχή της *Φιλοσοφικής Γραμματικής*, η αναλογία μεταξύ γλώσσας και εργαλείων συνδέεται στη βιτγκενστάινεια σκέψη με την έννοια των οικογενειακών ομοιοτήτων. Ερμηνευόμενα σε συνδυασμό τα δύο ανωτέρω παραθέματα θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι στην προκειμένη περίπτωση ο Wittgenstein φαντάζεται τις λέξεις ως τα εργαλεία

⁴²² Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 328-329.

⁴²³ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §11, σελ. 30.

⁴²⁴ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §31, σελ. 96.

εκείνα, από τα οποία αποτελείται η γλώσσα. Τα συμπεράσμα αυτό έρχεται προφανώς σε ευθεία σύγκρουση με τη δεδηλωμένη προτεραιότητα που απέδιδε ο αυστριακός φιλόσοφος στην πρόταση⁴²⁵ και είναι, δίχως αμφιβολία, εσφαλμένο. Οντως, «εδώ οι λέξεις δεν παίζουν ρόλο εργαλείων, αφού με τα μεν εργαλεία και μόνο με αυτά επιδιόμαστε στην επεξεργασία του κόσμου, ενώ με τις διάφορες λέξεις πρέπει να φτιάξουμε προτάσεις προκειμένου να επηρεάσουμε κατά κάποιο τρόπο τον κόσμο»⁴²⁶. Άλλωστε ο ίδιος ο Wittgenstein τοποθετείται σαφώς επί του συγκεκριμένου ζητήματος στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*: «Δες την πρόταση σαν ένα εργαλείο· και το νόημά της ως τη χρήση της»⁴²⁷.

Ένας, λοιπόν, από τους βιτγκενστάινειους τρόπους προσέγγισης της γλώσσας συνίσταται στη θεώρησή της ως εργαλείο – ή μηχανισμό. Μέχρι στιγμής, όμως, είδαμε να γίνεται λόγος περί προτάσεων· είναι οι *προτάσεις* που εκλαμβάνονται ως εργαλεία, η δε γλώσσα λογίζεται ως συλλογή τέτοιων εργαλείων. Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, ο Wittgenstein κάνει μια κίνηση ακόμη: «Η γλώσσα είναι ένα εργαλείο. Οι έννοιές της είναι εργαλεία»⁴²⁸. Εδώ, λοιπόν, το υπόδειγμα παράστασης της γλώσσας που βασίζεται στην αναλογία μεταξύ γλώσσας και εργαλείων αποκαλύπτει το διττό του χαρακτήρα. Από τη μια πλευρά, οι προτάσεις και οι έννοιες της γλώσσας εκλαμβάνονται ως εργαλεία: από *αυτά* αποτελείται η γλώσσα. Από την άλλη πλευρά, η ίδια η γλώσσα είναι ένα εργαλείο. Αυτή η πρωτεϊκή σύλληψη της γλώσσας συνιστά, αν μη τι άλλο, ένα επιπλέον τεκμήριο υπέρ της παραδοχής, σύμφωνα με την οποία ο Wittgenstein προτάσσει μέσα από το έργο του έναν τρόπο του φιλοσοφείν απαλλαγμένο από φιλοσοφικές θέσεις, ως αντίδοτο ενάντια στον φιλοσοφικό δογματισμό.

Αφ' ης στιγμής δούμε τη γλώσσα και τις προτάσεις της ως εργαλεία, εγείρονται ορισμένα ερωτήματα αφορώντα τους εξωτερικούς σκοπούς, περί των

⁴²⁵ Βλ. ενδεικτικά, L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §1, σελ. 69.

⁴²⁶ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 230.

⁴²⁷ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §421, σελ. 162.

⁴²⁸ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §569, σελ. 190.

οποίων έγινε λόγος σε προηγούμενο σημείο. Πιο συγκεκριμένα ερωτάται εν προκειμένω αν η γλώσσα επιτελεί άπαξ και δια παντός καθορισμένους σκοπούς και, αν όντως έτσι έχουν τα πράγματα, ποιοι είναι οι σκοποί αυτοί. Στη συζήτηση που έγινε νωρίτερα περί των ειδών των προτάσεων και του καθορισμού των ορίων της έννοιας της πρότασης, διαπιστώσαμε ότι ο Wittgenstein αναγνωρίζει μιαν απεριόριστη πολλαπλότητα χρήσεων των «γλωσσικών εργαλείων», όπως επίσης αναγνωρίζει μια πολλαπλότητα γλωσσοπαιγνίων⁴²⁹. Θα μπορούσε κανείς εύλογα να υποθέσει ότι ο αυστριακός φιλόσοφος έχει μιαν αντίστοιχη αντίληψη, όσον αφορά τους σκοπούς της γλώσσας. Σε ορισμένα σημεία των *Φιλοσοφικών Ερευνών* γίνεται λόγος περί του σκοπού της γλώσσας. Στην παράγραφο 496, επί παραδείγματι, ο Wittgenstein γράφει: «Η γραμματική δεν λέει καθόλου πώς πρέπει να είναι κατασκευασμένη η γλώσσα για να εκπληρώνει το σκοπό της, για να επενεργεί με τον άλφα ή βήτα τρόπο πάνω στους ανθρώπους. Μονάχα περιγράφει, αλλά με κανένα τρόπο δεν εξηγεί τη χρήση των σημείων»⁴³⁰. Στην αμέσως επόμενη παράγραφο, συμπληρώνει: «Τους κανόνες της γραμματικής μπορεί κανείς να τους πει “αυθαίρετους”, αν μ’ αυτό θέλει να πει πως ο σκοπός της γραμματικής δεν είναι άλλος από εκείνον της γλώσσας»⁴³¹. Αν εμπιστευθούμε την προφανή ερμηνεία αυτών των δύο παραγράφων, θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι εδώ ο φιλόσοφος εγκαταλείπει τον πλουραλιστικό τρόπο προσέγγισης και σύλληψης της γλώσσας που φαινόταν να ακολουθεί απαρέγκλιτα στο ύστερο έργο του, και συνακόλουθα προδίδει τη φιλοσοφική μέθοδο, την οποία διακήρυττε ότι υπηρετεί. Διότι, στην προκειμένη περίπτωση φαίνεται να γίνεται λόγος περί ενός και μοναδικού σκοπού της γλώσσας, ο οποίος όμως δεν κατονομάζεται. Και θα μπορούσε κάλλιστα αυτός ο μοναδικός σκοπός να εκληφθεί ως το αναγκαίο και καθοριστικό χαρακτηριστικό της γλώσσας. Ο λόγος, βέβαια, που ο εν λόγω σκοπός δεν δηλώνεται ρητά είναι διότι ο Wittgenstein δεν πιστεύει πως η γλώσσα

⁴²⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §23, σελ. 35.

⁴³⁰ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §496, σελ. 176.

⁴³¹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §497, σελ. 176. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

επιτελεί ένα μοναδικό σκοπό. Ήδη στο άμεσο (κειμενικό) πλαίσιο, στο οποίο εμφανίζονται οι παράγραφοι 496 και 497, και συγκεκριμένα στην παράγραφο 501, ο Wittgenstein σπεύδει να αμφισβητήσει έναν κλασικό υποψήφιο για τον ρόλο του μοναδικού σκοπού της γλώσσας: «“Ο σκοπός της γλώσσας είναι να εκφράζει σκέψεις”. – Όστε λοιπόν σκοπός κάθε πρότασης είναι να εκφράζει μια σκέψη. Τότε ποια σκέψη εκφράζει, λ.χ., η πρόταση “Βρέχει”;»⁴³². Είμαστε βέβαιοι ότι ανάλογη στάση θα τηρούσε έναντι οποιουδήποτε άλλου υποψηφίου για τον ίδιο ρόλο. Τη βεβαιότητά μας την επικυρώνει ο ίδιος ο συγγραφέας των *Φιλοσοφικών Έρευνών*, όταν διατείνεται ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε οριστικά «την ιδέα πως η γλώσσα λειτουργεί πάντα με έναν μόνο τρόπο, εξυπηρετεί πάντα τον ίδιο σκοπό: να μεταδίνει σκέψεις – ας είναι αυτές σκέψεις σχετικές με σπίτια, πόνους, καλό ή κακό, ή ο,τιδήποτε άλλο»⁴³³. Η γλώσσα επιτελεί, λοιπόν, στην πράξη πληθώρα σκοπών· δίχως αυτή όχι απλώς δεν θα μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε, αλλά δεν θα μπορούσαμε επίσης να κάνουμε πολλά άλλα πράγματα, όπως να επηρεάσουμε τους άλλους ανθρώπους, να κατασκευάσουμε δρόμους και μηχανές κ.τ.λ.⁴³⁴ Το να υποθέσουμε ότι η γλώσσα επιτελεί έναν μοναδικό σκοπό και, κατόπιν, να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε κάθε λειτουργία της γλώσσας στην πράξη με βάση αυτόν το σκοπό οδηγεί στο φιλοσοφικό δογματισμό, από τον οποίο προσπαθεί να μας αποτρέψει ο Wittgenstein. Η αναλογία μεταξύ γλώσσας και εργαλείων μάς αποκαλύπτει, λοιπόν, την πολλαπλότητα των λειτουργιών της γλώσσας, την πολλαπλότητα των χρήσεων των γλωσσικών εργαλείων και των –μέσω της γλώσσας– εκάστοτε επιτελούμενων σκοπών. Υπό το φως της ειρηνένης πολλαπλότητας, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ο Wittgenstein είχε απόλυτο δίκιο όταν αποφαινόταν ότι το «να φανταζόμαστε μια γλώσσα σημαίνει να φανταζόμαστε μια μορφή ζωής»⁴³⁵.

⁴³² L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §501, σελ. 177.

⁴³³ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §304, σελ. 135. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁴³⁴ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §491, σελ. 175.

⁴³⁵ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §19, σελ. 32.

Η ανωτέρω πλουραλιστική σύλληψη της γλώσσας χαρακτηρίζει και το υπόδειγμα που βασίζεται στην αναλογία μεταξύ γλώσσας και παιχνιδιών. Κατά τη δεκαετία του '30, η βιτγκενστάινεια σύλληψη της γλώσσας αλλάζει σημαντικά. Στις αρχές της ο Wittgenstein συγκρίνει συχνά τη γλώσσα με ένα τυπικό σύστημα κανόνων – με έναν λογισμό. Τη συγκεκριμένη αναλογία θα τη διατηρήσει και τα επόμενα χρόνια, όμως η έννοια του λογισμού θα χρησιμεύει πλέον ως ένα ακόμη αντικείμενο σύγκρισης. Παράλληλα στη σκέψη του αυστριακού φιλοσόφου αρχίζει να αναπτύσσεται η ιδέα της αναλογίας της γλώσσας με τα παιχνίδια, η οποία θα οδηγήσει στις περί γλωσσοπαιγνίων απόψεις που διατυπώνονται στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*⁴³⁶. Οι δύο ανωτέρω αναλογίες –μεταξύ γλώσσας και λογισμού, και μεταξύ γλώσσας και παιχνιδιών– εμφανίζονται παράλληλα στη *Φιλοσοφική Γραμματική*. Εκεί, ο Wittgenstein επικαλείται την έννοια του λογισμού τόσο στη συζήτηση περί κατανόησης της γλώσσας όσο και στη συζήτηση περί σημασίας. Ως προς το πρώτο ζήτημα, γράφει χαρακτηριστικά: «Εκείνο που ονομάζουμε “κατανόηση μιας γλώσσας” μοιάζει συχνά με την κατανόηση ενός λογισμού, κατανόηση που αποκτούμε όταν μαθαίνουμε την ιστορία του ή τις πρακτικές του εφαρμογές»⁴³⁷. Σχετικά δε με το δεύτερο ζήτημα, γράφει: «Σημασία είναι ο ρόλος που παίζει η λέξη μέσα στο λογισμό»⁴³⁸. Συγχρόνως, εμφανίζεται και η αναλογία μεταξύ γλώσσας και παιχνιδιών. Στην παράγραφο 11, επί παραδείγματι, ο Wittgenstein συγκρίνει τη γλώσσα με το σκάκι· δείχνει, μάλιστα, ιδιαίτερη προτίμηση στη σύγκριση με το συγκεκριμένο παιχνίδι, ίσως λόγω των σαφώς καθορισμένων κανόνων του. Την περίοδο αυτή εκείνο που ενδιαφέρει τον Wittgenstein είναι να εξετάσει τη γλώσσα υπό μian ορισμένη οπτική: «Η γλώσσα μάς ενδιαφέρει ως διαδικασία που βαδίζει με

⁴³⁶ Βλ. D. STERN, *The “middle Wittgenstein”*: from logical atomism to practical holism, σελ. 216.

⁴³⁷ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §2, σελ. 70. Βλ. επίσης L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §13, σελ. 80: «Εκείνος που ερμηνεύει ή καταλαβαίνει, κατά τη μία ή την άλλη έννοια, ένα σημείο κάνει μια κίνηση σ' ένα λογισμό (όπως όταν κάνει έναν υπολογισμό). Κάνει περίπου ό,τι κάνει όταν δίνει έκφραση σ' εκείνο που ερμηνεύει». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁴³⁸ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §27, σελ. 93.

εκπεφρασμένους κανόνες, γιατί τα φιλοσοφικά προβλήματα είναι παρανοήσεις που πρέπει ν' αντιμετωπισθούν μέσ' από τη διασάφηση των κανόνων που διέπουν τη χρήση των λέξεων»⁴³⁹. Η επιλογή, λοιπόν, της συγκεκριμένη οπτικής δεν είναι τυχαία, αλλά συναρτάται προς το ευρύτερο φιλοσοφικό εγχείρημα που έχει αναλάβει ο φιλόσοφος. Περιττεύει δε να επισημάνουμε για ακόμη μια φορά ότι εδώ ο Wittgenstein δεν διατυπώνει κάποια περί γλώσσας φιλοσοφική θέση. Τα παιχνίδια με σταθερούς κανόνες όπως το σκάκι χρησιμεύουν ως αντικείμενα σύγκρισης: «Θεωρούμε τη γλώσσα μέσα απ' το πρίσμα ενός παιχνιδιού που παίζεται με σταθερούς κανόνες. Την παρομοιάζουμε μ' αυτό το παιχνίδι, τη μετρούμε μ' αυτό»⁴⁴⁰. Εξάλλου του ανωτέρω παραθέματος προηγείται η διαπίστωση περί της κυμαινόμενης φύσης της σημασίας. Θα ήταν, λοιπόν, εσφαλμένο το συμπέρασμα πως εν προκειμένω ο Wittgenstein εκλαμβάνει τους γλωσσικούς κανόνες ως την «ουσία» της γλώσσας.

Ωστόσο, ο αυστριακός φιλόσοφος σύντομα θα αντιληφθεί ότι το σκάκι, λόγω των αυστηρών κανόνων του, δεν είναι το προσφορότερο υπόδειγμα παιχνιδιού που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αντικείμενο σύγκρισης στη μελέτη της γλώσσας⁴⁴¹. Άλλωστε, δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως αντιπροσωπευτικό όλων των παιχνιδιών. Υπάρχουν πολλά και διαφορετικά είδη παιχνιδιών, τα οποία δεν μοιράζονται κατ' ανάγκη κάποιο κοινό χαρακτηριστικό⁴⁴². Στις νέες του έρευνες ο Wittgenstein θα ανακαλύψει ότι εκείνο που ονομάζουμε «παιχνίδι» δεν είναι παρά ένα σύνολο δραστηριοτήτων που συνδέονται μεταξύ τους μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου οικογενειακών ομοιοτήτων και αλληλοτεμνόμενων σχέσεων⁴⁴³. Υπ' αυτή την έννοια «τα παιχνίδια αποτελούν μίαν οικογένεια»⁴⁴⁴. Εδώ, λοιπόν, τα

⁴³⁹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §32, σελ. 97.

⁴⁴⁰ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §36, σελ. 105. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁴⁴¹ Βλ. Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 226-227.

⁴⁴² Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §32, σελ. 96-97.

⁴⁴³ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §66, σελ. 58.

⁴⁴⁴ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §67, σελ. 58.

παιχνίδια εμφανίζονται ως αντικείμενο σύγκρισης στη μελέτη της γλώσσας και συνάμα ως έννοια συγκροτούμενη επί τη βάσει οικογενειακών ομοιοτήτων. Είναι σημαντικό να έχουμε πάντοτε κατά νου τη συγκεκριμένη διαπίστωση, αν θέλουμε να αποφύγουμε να παρερμηνεύσουμε τον ρόλο που επιτελεί η έννοια των γλωσσοπαιγνίων στη σκέψη του Wittgenstein.

Ο φιλόσοφος Max Black επιχείρησε να αναλύσει τα γλωσσοπαίγνια υπό το πρίσμα της συνάφειάς τους προς τα πραγματικά παιχνίδια. Ξεκινά την ανάλυσή του από τη διαπίστωση ότι ο Wittgenstein χρησιμοποιεί τον όρο «γλωσσοπαίγνια» κατά τρόπο αμφίσημο, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα στην προσπάθεια συγκεκριμενοποίησης των κυμαινόμενων χρήσεων του εν λόγω όρου⁴⁴⁵. Ο Black χωρίζει τα διάφορα παραδείγματα γλωσσοπαιγνίων, που συναντούμε στο βιτγκενστάινειο έργο, σε τρεις κατηγορίες. Πρώτον, υπάρχουν τα λεγόμενα *πρωτογενή γλωσσοπαίγνια (primitive language-games)*, τα οποία αφορούν περιγραφές απλών γλωσσικών δραστηριοτήτων και συμπεριφορών. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτού του είδους είναι το γλωσσοπαίγνιο της παραγράφου 2 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*, όπου περιγράφεται η γλωσσική δραστηριότητα ενός χτίστη, ο οποίος δίνει συγκεκριμένες εντολές στον βοηθό του, προκειμένου εκείνος να τον εφοδιάζει με τα κατάλληλα κάθε φορά δομικά υλικά. Επίσης, υπάρχουν τα *εξελιγμένα γλωσσοπαίγνια (sophisticated language-games)*, τα οποία προϋποθέτουν όπως οι συμμετέχοντες διαθέτουν διαφορετικού είδους ικανότητες και γνώσεις από ό,τι στην περίπτωση των πρωτογενών γλωσσοπαιγνίων. Τα εξελιγμένα γλωσσοπαίγνια είναι γλωσσοπαίγνια που τελούνται στην πραγματικότητα. Τέλος, υπάρχει μια τρίτη κατηγορία γλωσσοπαιγνίων, τα οποία επικαλείται ο Wittgenstein, όταν θέλει να αναφερθεί σε ορισμένες χρήσεις

⁴⁴⁵ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 338.

λέξεων. Τα γλωσσοπαίγνια αυτά δεν λαμβάνονται υπόψη στην ανάλυση του Black⁴⁴⁶.

Τόσο τα πρωτογενή όσο και τα εξελιγμένα γλωσσοπαίγνια συγκρίνονται περαιτέρω προς τα καθεαυτό παιχνίδια. Ο Black, παρότι αναγνωρίζει και αποδέχεται τη βιτγκενστάινεια σύλληψη των γλωσσοπαιγνίων ως έννοιας συγκροτούμενης επί τη βάσει οικογενειακών ομοιοτήτων, θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχουν κάποια βασικά καθοριστικά χαρακτηριστικά που να μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τα παιχνίδια από άλλες δραστηριότητες⁴⁴⁷. Στη συγκεκριμένη ανάλυσή του παραθέτει έξι τέτοια χαρακτηριστικά. Ως πρώτο χαρακτηριστικό, αναφέρεται ότι τα παιχνίδια είναι σχεδιασμένα για να παίζονται. Εδώ η έννοια του παιχνιδιού αντιδιαστέλλεται προς άλλες, «σοβαρές» δραστηριότητες, όπως η εργασία ή οι θρησκευτικές πρακτικές. Δεύτερο θεμελιώδες χαρακτηριστικό των παιχνιδιών είναι ότι διέπονται από κανόνες. Επιπρόσθετα τα παιχνίδια είναι πάντοτε προσανατολισμένα προς την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου. Ο δε ρηθείς στόχος δεν έχει κατά κανόνα αξία εκτός του πλαισίου του παιχνιδιού, στο οποίο ανήκει. Το πέμπτο θεμελιώδες χαρακτηριστικό των παιχνιδιών συνίσταται στο ότι οι κανόνες τους είναι αυθαίρετοι, υπό την έννοια ότι η συμμόρφωση προς αυτούς υπαγορεύεται πρωτίστως από την επιθυμία των παικτών να συμμετάσχουν στο συγκεκριμένο παιχνίδι. Τέλος, τα παιχνίδια έχουν χρονικά και χωρικά όρια, δηλαδή συνιστούν δραστηριότητες με αρχή και τέλος, και λαμβάνουν χώρα σε σαφώς οριοθετημένα πεδία⁴⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Black τα γλωσσοπαίγνια εμφανίζουν το δεύτερο, το πέμπτο και το έκτο εκ των ανωτέρω χαρακτηριστικών. Είναι, δηλαδή, δραστηριότητες με σαφή όρια που διέπονται από αυθαίρετους κανόνες. Δεν εμφανίζουν, όμως, το

⁴⁴⁶ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 338-339. Πρβλ. F. ZABEEH, *On language games and forms of life*, σελ. 333-342, όπου διατυπώνεται μια διαφορετική διάκριση μεταξύ φυσικών γλωσσοπαιγνίων (*natural language games*) και τεχνητών γλωσσοπαιγνίων (*artificial language games*).

⁴⁴⁷ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 347.

⁴⁴⁸ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 347-348.

πρώτο χαρακτηριστικό, το οποίο φαίνεται να είναι το καθοριστικό κριτήριο των παιχνιδιών: τα γλωσσοπαίγνια δεν είναι σχεδιασμένα για να παίζονται. Ο Black δίνει το παράδειγμα της ένορκης κατάθεσης ενός μάρτυρα ενώπιον δικαστηρίου. Δύσκολα θα υποστήριζε κάποιος ότι το συγκεκριμένο γλωσσοπαίγνιο «παίζεται», εκτός αν ήθελε να χρησιμοποιήσει, εν προκειμένω, μια τετριμμένη μεταφορά⁴⁴⁹. Έτσι η ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα γλωσσοπαίγνια δεν μπορούν να εκληφθούν κυριολεκτικά ως παιχνίδια⁴⁵⁰. Δεν μπορούν, όμως, να εκληφθούν ούτε ως δραστηριότητες, που μοιάζουν με παιχνίδια, διότι στερούνται δύο καίριων χαρακτηριστικών. Το πρώτο ήδη αναφέρθηκε: τα γλωσσοπαίγνια δεν είναι σχεδιασμένα για να παίζονται· το δεύτερο συνίσταται στο ότι οι προς επίτευξη στόχοι σε ένα γλωσσοπαίγνιο δεν έχουν μόνο εσωτερική αξία, όπως συμβαίνει στα πραγματικά παιχνίδια, αφού συνδέονται άρρηκτα με εξωγλωσσικές δραστηριότητες⁴⁵¹.

Θα έλεγε κανείς πως, εν όψει των ανωτέρω διαπιστώσεων, στη συγκεκριμένη ανάλυση αγνοείται ο πραγματικός ρόλος των γλωσσοπαιγνίων στο βιτγκενστάινιο έργο. Εντούτοις ο Black εμφανίζεται να έχει επίγνωση του ειρημένου ρόλου. Αντιλαμβάνεται, δηλαδή, ότι τα γλωσσοπαίγνια χρησιμεύουν ως αντικείμενα σύγκρισης, ως μια αναλογία που επιστρατεύει ο Wittgenstein για να φωτίσει μιαν ορισμένη πλευρά της γλώσσας. Θεωρεί, όμως, ότι ο συγγραφέας των *Φιλοσοφικών Ερευνών* δεν υπεισέρχεται στη διασάφηση της έννοιας του παιχνιδιού, παρά αρκείται στη διαπίστωση ότι πρόκειται περί μιας έννοιας, η οποία συγκροτείται επί τη βάσει οικογενειακών ομοιοτήτων και περιορίζεται στην παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων παιχνιδιών⁴⁵². Ο Black, αντιθέτως, επιχειρεί να οριοθετήσει αυτή την πρωτεύουσα έννοια μέσω των προαναφερθέντων κριτηρίων.

⁴⁴⁹ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 348-349.

⁴⁵⁰ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 349.

⁴⁵¹ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 349-350.

⁴⁵² Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 347.

Θα μπορούσε κάποιος να αντικρούσει την ανάλυση του Black με διάφορους τρόπους. Κατ' αρχάς, θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι, αφ' ης στιγμής ο Wittgenstein χρησιμοποιεί τα γλωσσοπαίγνια ως αντικείμενο σύγκρισης στη μελέτη της γλώσσας και του νοήματος, εύλογα δεν ενδιαφέρεται να αναλάβει το εγχείρημα της οριοθέτησης ή του ορισμού της έννοιας του παιχνιδιού και να ερευνήσει αν τα γλωσσοπαίγνια διαθέτουν εκείνα τα «καθοριστικά χαρακτηριστικά», τα οποία θα μας επέτρεπαν να τα κατατάξουμε στην ευρύτερη τάξη των παιχνιδιών. Επιπλέον θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει αυτά τα ίδια τα κριτήρια που επικαλείται ο Black. Πράγματι δεν προσφέρεται επαρκής λόγος, βάσει του οποίου τα εν λόγω χαρακτηριστικά δύναται να θεωρηθεί ότι συνιστούν τα καθοριστικά κριτήρια που πρέπει να πληρούνται, προκειμένου μια δραστηριότητα να εκληφθεί ως παιχνίδι. Ο Black αρκείται απλώς στην ενδεικτική επίκληση ορισμένων προηγούμενων μελετών αναφορικά με την έννοια του παιχνιδιού⁴⁵³. Αμφισβητήσιμη είναι, επίσης, η αντιδιαστολή των παιχνιδιών προς άλλες δραστηριότητες, με κριτήριο τη «σοβαρότητά» τους. Τα παιχνίδια μπορεί να είναι –και συχνά όντως είναι– εξίσου σοβαρές δραστηριότητες εν συγκρίσει προς άλλες δραστηριότητες, όπως η εργασία, τα επιστημονικά συνέδρια κ.λπ. Παρά τις ανωτέρω ενστάσεις εκείνο που πρωτίστως μπορεί να αντιτείνει κανείς σε μια τέτοια ανάλυση είναι ότι αποτυγχάνει να συλλάβει το ποικιλότροπο της λειτουργίας των γλωσσοπαιγνίων στο βιτγκενστάινειο έργο, διότι υποπίπτει σε εκείνο ακριβώς το είδος φιλοσοφικού σφάλματος, από το οποίο προσπαθούσε να μας αποτρέψει ο Wittgenstein. Ο Black, εν τέλει, αναζητεί την «ουσία» των παιχνιδιών, τα αναγκαία και καθοριστικά χαρακτηριστικά τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο εκτίθεται αναπόφευκτα στον κίνδυνο του φιλοσοφικού δογματισμού. Το σφάλμα, όμως, είναι διπλό, αφού στην ανάλυσή του φαίνεται να εκλαμβάνει υπόρρητα τη συγκεκριμένη φιλοσοφική μέθοδο ως τη μόνη ορθή, ως εκείνη που μπορεί με ασφάλεια να μας οδηγήσει στη διασάφηση των εννοιών. Όμως, θα

⁴⁵³ Βλ. ό.π.

πρέπει ήδη να έχει καταστεί σαφές αφενός πού οδηγεί αυτός ο τρόπος του φιλοσοφείν, και αφετέρου ότι η έννοια των γλωσσοπαιγνίων δεν μπορεί να μελετηθεί παρά μόνο εντός του πλαισίου της διαμόρφωσης της βιτγκενστάινειας φιλοσοφίας.

Αυτήν ακριβώς τη διαπίστωση επικυρώνει, με τον πειστικότερο ίσως τρόπο, η ερμηνεία του ρόλου των γλωσσοπαιγνίων που διατυπώνει ο Jaakko Hintikka. Αναφέρθηκε κατ' επανάληψη πως τα γλωσσοπαίγνια αποτελούν πρωτεϊκή έννοια. Εμφανίζονται άλλοτε ως απλά γλωσσικά μοντέλα, άλλοτε ως γλωσσικές δραστηριότητες και άλλες φορές ως γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον των γλωσσικών σημείων. Επιτελούν ρόλο αντικειμένου σύγκρισης στη μελέτη της γλώσσας: ταυτόχρονα μέσω αυτών επιτυγχάνεται η επέκταση της αρχής του πλαισίου του Frege από το επίπεδο της πρότασης στο επίπεδο των περιστάσεων της εννοηματομένης χρήσης των σημείων. Εκ των όσων έχουν μέχρι στιγμής συζητηθεί, είναι προφανές ότι η έννοια των γλωσσοπαιγνίων τονίζει τον καίριο ρόλο του γλωσσικού και εξωγλωσσικού πλαισίου στη χρήση της γλώσσας⁴⁵⁴. Τα γλωσσικά σημεία –όπως κάθε άλλο είδος σημείων, άλλωστε– δεν λειτουργούν ποτέ μεμονωμένα, ανεξάρτητα. Αποκτούν νόημα μόνο εν σχέσει αφενός προς το γλωσσικό σύστημα, στο οποίο ανήκουν, και αφετέρου προς το γλωσσικό και εξωγλωσσικό πλαίσιο χρήσης τους. Η έννοια των γλωσσοπαιγνίων έρχεται να φωτίσει τους διάφορους τρόπους, με τους οποίους το ρηθέν πλαίσιο επιτελεί τον ρόλο του στη γλωσσική επικοινωνία, η οποία εδώ εκλαμβάνεται στην ευρύτερη διάστασή της, δηλαδή ως κοινωνική δραστηριότητα.

Στην εικόνα που έχουμε μέχρι στιγμής σκιαγραφήσει για τα γλωσσοπαίγνια θα μπορούσε να προστεθεί ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που αποκαλύπτει ανάγλυφα τη σπουδαιότητα της υπό συζήτηση έννοιας για τη φιλοσοφική σκέψη του Wittgenstein. Το στοιχείο αυτό προέρχεται από την ερμηνεία του Hintikka

⁴⁵⁴ Βλ. D. STERN, *The "middle Wittgenstein": from logical atomism to practical holism*, σελ. 216.

όσον αφορά τον ρόλο των γλωσσοπαιγνίων στο βιτγκενστάινειο έργο. Σύμφωνα με την ερμηνεία του φινλανδού φιλοσόφου, η πρωταρχική, αν όχι η μοναδική, λειτουργία των γλωσσοπαιγνίων συνίσταται στη σύνδεση της γλώσσας με την πραγματικότητα. Αφήνοντας κατά μέρος το κατά πόσο αυτή είναι όντως η μοναδική λειτουργία των γλωσσοπαιγνίων, έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να εξετάσουμε τα γλωσσοπαιγνία υπό την οπτική της εν λόγω υπόθεσης. Το συγκεκριμένο εγχείρημα μας οδηγεί, κατ' αρχάς, πίσω στο *Tractatus*, εκεί όπου, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Wittgenstein εκθέτει την περίφημη απεικονιστική θεωρία του. Μέσω της συγκεκριμένης θεωρίας ο συγγραφέας του *Tractatus* αναλαμβάνει να εξηγήσει τον τρόπο, με τον οποίο η γλώσσα συνδέεται με την πραγματικότητα. Η εξήγηση, στην οποία τελικά καταλήγει, ερείδεται στην απεικονιστική δυνατότητα των προτάσεων της γλώσσας. Εδώ, λοιπόν, τίθεται για μια ακόμη φορά στο προσκήνιο η τρακτατιανή έννοια της πρότασης.

Στο *Tractatus* ο Wittgenstein υπενθυμίζει ότι η πρόταση δεν αποτελεί συνονθύλευμα λέξεων, αλλά διαθέτει ορισμένη δομή⁴⁵⁵. Περαιτέρω, η πρόταση συνιστά γεγονός και, ως τέτοιο και μόνο, δύναται να εκφράζει κάποιο νόημα⁴⁵⁶. Εκείνο που εκφράζεται στην πρόταση είναι η σκέψη, και μάλιστα στην πρόταση «η έκφραση της σκέψης γίνεται αντιληπτή από τις αισθήσεις»⁴⁵⁷. Πιο συγκεκριμένα, εκείνο, με το οποίο εκφράζουμε μια σκέψη είναι το προτασικό σημείο και η πρόταση είναι το προτασικό σημείο «στην προβολική του σχέση με τον κόσμο»⁴⁵⁸. Κάθε σκέψη, όμως, είναι και μια εικόνα –και δη λογική εικόνα⁴⁵⁹–

⁴⁵⁵ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 54: 3.14, 3.141.

⁴⁵⁶ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 55: 3.142, 3.143.

⁴⁵⁷ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 54: 3.1.

⁴⁵⁸ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 54: 3.12.

⁴⁵⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 53: 3: «Κάθε σκέψη είναι λογική εικόνα των γεγονότων» σελ. 52: 2.182: «Κάθε εικόνα είναι και λογική εικόνα». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα

και ως τέτοια «μπορεί να απεικονίζει τον κόσμο»⁴⁶⁰, έχοντας με το απεικονιζόμενο «κοινή τη λογική μορφή της απεικόνισης»⁴⁶¹. Η απεικονιστική σχέση μεταξύ εικόνας και πραγματικότητας είναι ισομορφική: «Στα αντικείμενα αντιστοιχούν μέσα στην εικόνα τα στοιχεία της εικόνας»⁴⁶². Το ίδιο ισχύει και για τις προτάσεις: «Ο συσηματισμός των αντικειμένων σε μια κατάσταση αντιστοιχεί στο συσηματισμό των απλών σημείων μέσα στο προτασιακό σημείο»⁴⁶³. Στην τρακτατιανή απεικονιστική θεωρία, λοιπόν, οι προτάσεις της γλώσσας εμφανίζονται ως εικόνες, οι οποίες απεικονίζουν καταστάσεις πραγμάτων⁴⁶⁴ βάσει μιας ισομορφικής απεικονιστικής σχέσης. Με άλλα λόγια, «μια πρόταση, που λέει κάτι, πρέπει να αποτελεί κατ' ανάγκην εικόνα της πραγματικότητας»⁴⁶⁵.

Στη *Λογικο-Φιλοσοφική Πραγματεία* του, λοιπόν, ο Wittgenstein επιχειρεί να εξηγήσει τη σύνδεση μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας βάσει μιας ισομορφικής απεικονιστικής σχέσης που ισχύει μεταξύ προτάσεων και καταστάσεων πραγμάτων στον κόσμο. Στον πυρήνα αυτής της σχέσης βρίσκεται η αναπαραστατική σχέση που συνδέει τα απλά γλωσσικά σημεία με τα αντικείμενα. Το συγκεκριμένο είδος σχέσης, όμως, δεν αναλύεται. Η βασική αναπαραστατική σχέση που συναντούμε στο *Tractatus* είναι εκείνη, η οποία συγκροτείται επί τη βάση της απονομής ονομάτων στα πράγματα: «Τα αντικείμενα μπορώ μόνο να τα ονομάζω. Τα υποκαθιστούν σημεία. Μπορώ μόνο να μιλάω για αυτά: τα ίδια δεν μπορώ να τα μιλήσω. Μια πρόταση μπορεί μόνο να

⁴⁶⁰ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 52: 2.19.

⁴⁶¹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 52: 2.2.

⁴⁶² L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 50: 2.13. Βλ. επίσης L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 51: 2.1514: «Η απεικονιστική σχέση αποτελείται από το συνταίριασμα των στοιχείων της εικόνας με τα πράγματα».

⁴⁶³ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 56: 3.21.

⁴⁶⁴ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 64: 4.0: «Η πρόταση είναι μια εικόνα της πραγματικότητας».

⁴⁶⁵ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 213. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

λέει πώς είναι, όχι τι είναι ένα πράγμα»⁴⁶⁶. Η αναπαραστατική σχέση που ισχύει μεταξύ ονομάτων και ονομασθησομένων αντικειμένων τίθεται εκ των προτέρων. Ο Wittgenstein δεν αποπειράται να την αναλύσει ή να την περιγράψει μέσα στη γλώσσα, διότι αυτό δεν είναι εφικτό⁴⁶⁷. Τον λόγο, για τον οποίο ο συγγραφέας του *Tractatus* θεωρεί τη σχέση μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας ως μη αναλύσιμη πρέπει να τον αναζητήσουμε στην τέταρτη ενότητα της *Πραγματείας*. Εκεί, και συγκεκριμένα στην πρόταση 4.04, ο Wittgenstein επαναλαμβάνει την προϋπόθεση ύπαρξης ισομορφικής απεικονιστικής σχέσης μεταξύ πρότασης και κατάστασης πραγμάτων: «Μέσα στην πρόταση πρέπει να ξεχωρίζονται τόσα ακριβώς όσα και στην κατάσταση που η πρόταση παριστάνει» και συνεχίζει επισημαίνοντας ότι αμφότερες «πρέπει να κατέχουν την ίδια λογική (μαθηματική) πολλαπλότητα»⁴⁶⁸. Ωστόσο, αυτή τη μαθηματική πολλαπλότητα «δεν μπορούμε φυσικά πάλι να την απεικονίσουμε. Με την απεικόνιση δεν μπορούμε να βγούμε έξω από αυτήν»⁴⁶⁹. Με άλλα λόγια, η πρόταση «μπορεί να παριστάνει όλη την πραγματικότητα, αλλά δεν μπορεί να παριστάνει αυτό που έχει κοινό με την πραγματικότητα, για να μπορεί να την παριστάνει – τη λογική μορφή»⁴⁷⁰. Για να ήταν δυνατή η παράσταση της λογικής μορφής «θα έπρεπε να μπορούμε να σταθούμε μαζί με την πρόταση έξω από τη λογική, δηλαδή έξω από τον κόσμο»⁴⁷¹. Συνεπώς, η πρόταση μπορεί μόνο να δείξει τη λογική μορφή της πραγματικότητας⁴⁷², αφού αυτό «που μπορεί να δείχνεται δεν μπορεί να λέγεται»⁴⁷³.

⁴⁶⁶ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 56: 3.221. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁴⁶⁷ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 228.

⁴⁶⁸ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 68: 4.04.

⁴⁶⁹ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 68: 4.041.

⁴⁷⁰ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 72: 4.12.

⁴⁷¹ Ο.π.

⁴⁷² Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, σελ. 73: 4.121.

⁴⁷³ Ο.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

Αρκετά χρόνια αργότερα ο Wittgenstein θα επανέλθει στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας ασκώντας κριτική στην τρακτατιανή απεικονιστική θεωρία. Στο επίκεντρο της κριτικής του τίθεται, κατ' αρχάς, η ισομορφία της απεικονιστικότητας: «Αντί για αρμονία ή συμφωνία σκέψης και πραγματικότητας, θα μπορούσαμε να πούμε “απεικονιστικότητα της σκέψης”. Είναι, όμως, η απεικονιστικότητα συμφωνία; Στο *Tractatus* είχα πει πάνω κάτω πως πρόκειται για συμφωνία μορφών. Αλλ' αυτό είναι παραπλανητικό»⁴⁷⁴. Η πρώτη κίνηση, λοιπόν, του Wittgenstein, σε αυτή την επανεξέταση του ζητήματος της σύνδεσης της γλώσσας με την πραγματικότητα, είναι να κλονίσει την πεποίθηση περί ισομορφικής απεικονιστικότητας. Κατόπιν, συνεχίζει με ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις όσον αφορά την έννοια της εικόνας: «Οτιδήποτε μπορεί να αποτελέσει εικόνα του οτιδήποτε, ανάλογα με το πόσο θα επεκτείνουμε την έννοια της εικόνας. Αλλιώς, θα πρέπει να εξηγήσουμε τι ονομάζουμε εικόνα ενός πράγματος, κι ακόμη, τι θα θέλαμε να ονομάζουμε συμφωνία εικονικού χαρακτήρα και τι συμφωνία μορφών. // Διότι, εκείνο που έλεγα ανάγεται εν ολίγοις στο εξής: Κάθε προβολή, όποια μέθοδο κι αν ακολουθούμε, θα πρέπει να 'χει κάτι κοινό με το προβαλλόμενο. Αυτό όμως λέει απλώς ότι εδώ επεκτείνω την έννοια τού 'έχειν τι κοινόν' και την κάνω ισοδύναμη με τη γενική έννοια του προβάλλειν. Απλώς, λοιπόν, δίνω έμφαση σε μια δυνατότητα γενίκευσης (η οποία βεβαίως μπορεί να είναι πολύ σημαντική)»⁴⁷⁵. Εδώ, ο Wittgenstein ανακαλύπτει πως εκείνο που στο *Tractatus* αποτελούσε τη βασική θέση της απεικονιστικής θεωρίας του –η συμφωνία μεταξύ εικόνας και απεικονιζόμενου πράγματος– συνιστά, στην πραγματικότητα, ζήτημα της γραμματικής τής έννοιας της εικόνας και της έννοιας του προβάλλειν. Κατά

⁴⁷⁴ L. WITGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §113, σελ. 185.

⁴⁷⁵ Ο.π.

συνέπεια, λέγοντας «πως η πρόταση είναι εικόνα προβάλλουμε ορισμένα χαρακτηριστικά τής γραμματικής τής λέξης “πρόταση”»⁴⁷⁶.

Η κριτική που διατυπώνει ο Wittgenstein στη *Φιλοσοφική Γραμματική* ενάντια στην απεικονιστική θεωρία δεν συνίσταται στην άνευ ετέρου απόρριψή της⁴⁷⁷. Οι νέες έρευνες του φιλοσόφου αποκαλύπτουν πως οι βασικές προκείμενες της απεικονιστικής θεωρίας είναι, εν τέλει, παρατηρήσεις αναφορικά με τη γραμματική συγκεκριμένων εννοιών. Συνεπώς η εν λόγω θεωρία καθίσταται μη πρόσφορη όσον αφορά την εξήγηση της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας. Ωστόσο, το ίδιο το ζήτημα της σύνδεσης της γλώσσας με την πραγματικότητα εξακολουθεί να απασχολεί τον φιλόσοφο. Στο ύστερο έργο του ο Wittgenstein θα κατευθυνθεί, μέσω των νέων φιλοσοφικών του ερευνών, προς μια ουσιωδώς διαφορετική εξήγηση. Καίριο ρόλο στην εξέλιξη αυτή επιτελεί κατά τον Hintikka η έννοια των γλωσσοπαιγνίων. Πιο συγκεκριμένα, ο φινλανδός φιλόσοφος διατυπώνει την άκρως ενδιαφέρουσα υπόθεση ότι στο ύστερο φιλοσοφικό έργο του Wittgenstein η σχέση μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας εμφανίζεται να διαμεσολαβείται από τα γλωσσοπαίγνια⁴⁷⁸. Ο Hintikka επιλέγει να υπερασπιστεί τη συγκεκριμένη θέση του όχι παραθέτοντας άμεσα τεκμήρια – όπως ο ίδιος γράφει–, αλλά βάλλοντας εναντίον συγκεκριμένων πηγών παρερμηνειών τού βιτγκενστάινειου έργου, που μας εμποδίζουν να αντιληφθούμε τον πραγματικό ρόλο που επιτελούν τα γλωσσοπαίγνια στη φιλοσοφία του αυστριακού φιλοσόφου⁴⁷⁹. Εντοπίζονται, ειδικότερα, έξι τέτοιες πηγές –ή πλάνες, όπως ο ίδιος τις αποκαλεί–, από τις οποίες εδώ θα μας απασχολήσουν εκείνες που

⁴⁷⁶ Ο.π.

⁴⁷⁷ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 232.

⁴⁷⁸ Βλ. ό.π.

⁴⁷⁹ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 234: «The importance of the idea of language-game in later Wittgenstein is obvious. However, my main thesis, that is, the role of language-games as the bridge between language and reality, is easily obscured by various misinterpretations and also by its being mixed up with other ideas of Wittgenstein’s. Instead of trying to present direct evidence for the thesis, the best way of defending it may be to remove these potential sources of misunderstanding».

εμφανίζουν αμεσότερη συνάφεια με το ζήτημα της σύνδεσης της γλώσσας με την πραγματικότητα.

Μια συχνή παρανόηση, όσον αφορά τις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του Wittgenstein, έγκειται στην ταύτιση της έννοιας της χρήσης με την έννοια της *γλωσσικής χρήσης (linguistic use)*, όπως αυτή προσδιορίζεται από τους γλωσσικούς κανόνες, δηλαδή από τους κανόνες εκείνους που αναφέρονται αποκλειστικά στο γλωσσικό σύστημα. Ως εκ τούτου, το νόημα θεωρείται ότι καθορίζεται, κατά κάποιον τρόπο, από τη γλωσσική χρήση. Παρά το ότι υπάρχουν διατυπώσεις του Wittgenstein, οι οποίες φαίνεται *prima facie* να ενθαρρύνουν τέτοιες ερμηνείες, εντούτοις είναι εμφανές ότι η έννοια της χρήσης δεν περιορίζεται –ούτε μπορεί να περιοριστεί– στη γλωσσική χρήση. Η βιτγκενστάινεια θεώρηση του νοήματος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις εξωγλωσσικές δραστηριότητες που συνδέονται με τη γλωσσική επικοινωνία. Η συγκεκριμένη οπτική συμπυκνώνεται στην έννοια της μορφής ζωής. Υπ’ αυτή την άποψη τα γλωσσοπαίγνια δεν είναι παιχνίδια *μέσα* στη γλώσσα, αλλά παιχνίδια που παίζονται *μέσω* της γλώσσας και, κατά συνέπεια, τα γλωσσικά σημεία αποκτούν νόημα χάρη στον ρόλο που επιτελούν σε σύνθετες δραστηριότητες, οι οποίες καθορίζονται από γλωσσικούς και εξωγλωσσικούς παράγοντες⁴⁸⁰.

Στον αντίποδα της ανωτέρω παρανόησης αναφορικά με τη χρήση της γλώσσας βρίσκεται μια δεύτερη εξίσου συχνή με την πρώτη παρανόηση. Σύμφωνα με αυτή ο σκοπός που επιτελεί –ή καλείται να επιτελέσει– μια πρόταση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα του νοήματός της. Αν θέλουμε, λοιπόν, να διασαφήσουμε το νόημα μιας πρότασης θα πρέπει να στραφούμε προς τις προθέσεις του ομιλούντος υποκειμένου και προς τον σκοπό που επιτελεί η εκφορά της πρότασης. Αναμφισβήτητα οι συγκεκριμένοι παράγοντες εμπλέκονται σε κάθε μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας – άρα και στη γλωσσική επικοινωνία. Ωστόσο,

⁴⁸⁰ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 235.

αυτό δεν σημαίνει ότι διαθέτουν από μόνοι τους εξηγητική ισχύ όσον αφορά τη διασάφηση ή την ανάλυση του νοήματος των γλωσσικών σημείων. Όπως παρατηρεί ο Hintikka, η ένσकोπη εκφορά μιας πρότασης προϋποθέτει τη σύνδεση μεταξύ επιδιωκόμενου σκοπού και πρότασης, και είναι, θα μπορούσε να πει κανείς, ήδη ένα γλωσσοπαίγνιο ή, τουλάχιστον, προϋποθέτει ένα γλωσσοπαίγνιο ως υπόβαθρό της. Με άλλα λόγια τα γλωσσοπαίγνια αποτελούν προϋπόθεση των προθέσεων των ομιλούντων υποκειμένων και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να περιγραφούν αποκλειστικά βάσει των ειρημένων προθέσεων⁴⁸¹.

Υπάρχει, επίσης, μια τρίτη σοβαρή και ευρέως διαδεδομένη παρανόηση αναφορικά με τον ρόλο των γλωσσοπαιγνίων στο βιτγκενστάινειο έργο, η οποία συνδέεται με το κεφαλαιώδους σημασίας για τη φιλοσοφία της γλώσσας ζήτημα των *γλωσσικών πράξεων* (*speech acts*). Ως γνωστόν, οι περί γλωσσικών πράξεων αναλύσεις δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε συγκεκριμένες πτυχές της χρήσης των γλωσσικών σημείων, όπως το είδος της γλωσσικής πράξης που επιτελείται κατά την εκφορά μιας δεδομένης πρότασης ή τα αποτελέσματα και οι συνέπειες που επιφέρει η εν λόγω εκφορά. Ωστόσο, τίθεται εν προκειμένω το ερώτημα αν τα προρηθέντα χαρακτηριστικά επαρκούν για την εξήγηση του προτασικού νοήματος. Είναι προφανές ότι στο σημείο αυτό δεν μπορεί να δοθεί οριστική απάντηση. Όμως, εξετάζοντας το ζήτημα υπό την οπτική του Wittgenstein οδηγούμαστε προφανώς σε μια αρνητική απάντηση στο ανωτέρω τεθέν ερώτημα. Διότι, προκειμένου να εξηγηθεί το νόημα των προτάσεων της γλώσσας, χρειάζεται να ληφθούν υπόψη τα συγκεκριμένα γλωσσοπαίγνια, όπου οι προτάσεις επιτελούν καθορισμένους ρόλους και στα οποία συμπεριλαμβάνεται, επίσης, πλήθος μη γλωσσικών δραστηριοτήτων που διέπονται από κανόνες⁴⁸². Υπ' αυτή την οπτική η έννοια των γλωσσοπαιγνίων δεν μπορεί να περιοριστεί στα στενά πλαίσια της έννοιας των γλωσσικών πράξεων. Εκείνο που απαιτείται,

⁴⁸¹ Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 235-236.

⁴⁸² Βλ. J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 236.

προκειμένου να κατανοήσουμε μια εκφερόμενη πρόταση, υπερβαίνει τα όρια της επιτελούμενης γλωσσικής πράξης: «What is needed for the understanding of an expression is the mastery of a certain game in which the expression in question has a role. But from this it does not follow that one is playing this particular game every time one uses the expression to some purpose. I do not understand what “to promise” means unless I have at least a rudimentary grasp of the custom of promising. But I am not playing the language-game of promising every time I utter the magic word. I am not playing it if I say “John promised Sue to marry her” or “I don’t promise you anything”»⁴⁸³. Οι παρατηρήσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία τόσο για το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων και της έννοιας των γλωσσικών πράξεων όσο και για την ερμηνεία της βιτγκενστάινειας έννοιας της χρήσης της γλώσσας υπό το πρίσμα των περί γλωσσικών πράξεων θεωριών. Σε αυτό το τελευταίο ζήτημα, ειδικότερα, θα επανέλθουμε σε επόμενο κεφάλαιο, όπου θα συζητηθεί η εξειδίκευση της έννοιας της χρήσης μέσω της έννοιας της *προσλεκτικής ισχύος (illocutionary force)*.

Υπό το φως των ανωτέρω διαπιστώσεων και λαμβανομένων επίσης υπόψη των όσων μέχρι στιγμής έχουν συζητηθεί αναφορικά με τη βιτγκενστάινεια έννοια των γλωσσοπαιγνίων είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε ότι η υπό συζήτηση υπόθεση του Hintikka είναι ομολογουμένως ορθή: η σχέση μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας όντως διαμεσολαβείται από τα γλωσσοπαίγνια. Η γλώσσα συνδέεται με την εξωγλωσσική πραγματικότητα μέσω της πληθώρας των γλωσσοπαιγνίων που τελούνται στην καθημερινή ζωή. Αυτό σημαίνει ότι η χρήση

⁴⁸³ J. HINTIKKA, *Language-Games*, σελ. 237. Σε δική μας μετάφραση: «Εκείνο που απαιτείται για την κατανόηση μιας έκφρασης είναι να γνωρίζει κανείς το συγκεκριμένο παιχνίδι, στο οποίο η έκφραση επιτελεί κάποιον ρόλο. Από αυτό, όμως, δεν προκύπτει ότι παίζει κανείς το συγκεκριμένο παιχνίδι κάθε φορά που χρησιμοποιεί την έκφραση για κάποιον σκοπό. Δεν κατανοώ τι σημαίνει “υπόσχομαι” αν δεν έχω μια στοιχειώδη, τουλάχιστον, ιδέα για το έθος της υπόσχεσης. Όμως, δεν παίζω το γλωσσοπαίγνιο της υπόσχεσης κάθε φορά που εκφέρω τη μαγική λέξη. Δεν παίζω αυτό το γλωσσοπαίγνιο αν πω “ο John υποσχέθηκε στη Sue να την παντρευτεί” ή “δεν σου υπόσχομαι τίποτα”».

των γλωσσικών σημείων διαπλέκεται με παράγοντες που αφορούν: α) τους χρήστες της γλώσσας και τους ποικίλους ρόλους που αυτοί καλούνται να διαδραματίσουν στα διάφορα γλωσσοπαίγνια, καθώς και τις στάσεις και τις προσδοκίες τους αναφορικά με τους ειρημένους ρόλους· β) τις ευρύτερες κοινωνικές περιστάσεις, όπου τελούνται τα γλωσσοπαίγνια, στις οποίες περιλαμβάνονται χωροχρονικές και πολιτισμικές παράμετροι· γ) τους κανόνες των γλωσσοπαιγνίων και τις κοινωνικές νόρμες που συνδέονται με αυτούς, καθώς και τη συμμόρφωση ή μη προς τους συγκεκριμένους κανόνες και τις συναφείς προς αυτούς κοινωνικές νόρμες· δ) τις ισχύουσες και/ή εδραιούμενες σχέσεις μεταξύ των διαφόρων γλωσσοπαιγνίων. Επισημαίνεται δε ότι η ρηθείσα διαπλοκή μεταξύ της χρήσης της γλώσσας και των ανωτέρω παραγόντων εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικοϊστορικού *γίνεσθαι*. Γι' αυτό και κατά τον Wittgenstein το να μιλάμε μια γλώσσα αποτελεί μια μορφή ζωής⁴⁸⁴. Αυτό ακριβώς το γεγονός έρχεται να φωτίσει η έννοια των γλωσσοπαιγνίων, δίχως την οποία δεν είναι δυνατόν να συλλάβουμε στην ολότητά της τη βιτγκενστάινεια έννοια της χρήσης της γλώσσας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ήδη από τις εισαγωγικές παραγράφους των *Φιλοσοφικών Ερευνών* ο όρος «γλωσσοπαίγνιο» εμφανίζεται υπό διττή έννοια, γεγονός που προκαλεί σύμφωνα με τον Black σύγχυση όσον αφορά την αποσαφήνιση της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων⁴⁸⁵. Σε σχόλια όπως αυτό, τα οποία ασφαλώς υποκρύπτουν ουσιοκρατικές αξιώσεις, δεν χρειάζεται, νομίζουμε, να αντιπαραταχθεί τίποτε περισσότερο από ό,τι έχει ήδη λεχθεί στην κριτική μας επί της περί γλωσσοπαιγνίων ανάλυσης του Black. Προηγουμένως αναφερθήκαμε εν παρόδω στο γλωσσοπαίγνιο της παραγράφου 2 των *Φιλοσοφικών Ερευνών* – το γνωστότερο, ίσως, από τα παραδείγματα γλωσσοπαιγνίων που παραθέτει ο Wittgenstein στο συγκεκριμένο έργο. Στο εν λόγω παράδειγμα έχουμε μια

⁴⁸⁴ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §23, σελ. 35.

⁴⁸⁵ Βλ. M. BLACK, *Wittgenstein's language-games*, σελ. 342.

γλώσσα που αποτελείται από τις λέξεις «τούβλο», «κολόνα», «πλάκα» και «δοκάρη». Η συγκεκριμένη γλώσσα χρησιμεύει για τη συνεννόηση μεταξύ ενός χτίστη και του βοηθού του, προκειμένου να ολοκληρωθεί μια κατασκευή με τα συγκεκριμένα δομικά υλικά. Κάθε φορά που ο χτίστης χρειάζεται ορισμένα δομικά υλικά, εκφέρει τις αντίστοιχες λέξεις και ο βοηθός του πρέπει να του δίνει τα υλικά που εκείνος ζητά, και μάλιστα με τη σειρά που του τα ζητά⁴⁸⁶. Ο όρος «γλωσσοπαίγνιο» εισάγεται αρχικά σε συνάρτηση με δραστηριότητες όπως εκείνη που περιγράφεται στην παράγραφο 2: «Μπορούμε να φανταστούμε την όλη διαδικασία της χρήσης των λέξεων στην §2 σαν ένα από κείνα τα παιχνίδια με τα οποία τα παιδιά μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα. Αυτά τα παιχνίδια θα τα ονομάσω “γλωσσικά παιχνίδια” και κάπου κάπου θα μιλάω για μια πρωτόγονη γλώσσα σα να ήταν ένα γλωσσικό παιχνίδι»⁴⁸⁷. Εδώ έχουμε την περίπτωση των λεγόμενων πρωτογενών γλωσσοπαιγνίων. Εκείνο που, εν προκειμένω, έχει ιδιαίτερη σημασία δεν είναι αν ένα τέτοιο είδος πρωτόγονης γλώσσας μπορεί πράγματι να υπάρξει, αλλά ότι ακόμη και σε αυτά τα απλά γλωσσοπαίγνια είναι πασιφανές ότι στη σκέψη του Wittgenstein η γλώσσα είναι συνυφασμένη με ένα σύνολο (μη γλωσσικών) κοινωνικών δραστηριοτήτων. Η παράγραφος 7 των *Φιλοσοφικών Έρευνών* επιτελεί ουσιαστικά ρόλο προεξαγγελτικής δήλωσης αυτής της βιτγκενστάινειας σύλληψης της γλώσσας: «Θα ονομάσω επίσης “γλωσσικό παιχνίδι” το σύνολο που αποτελείται από τη γλώσσα και τις δραστηριότητες με τις οποίες είναι συνυφασμένη»⁴⁸⁸. Αυτή ακριβώς η κίνηση –η μετάβαση από τα επιμέρους γλωσσοπαίγνια προς το σύνολο της γλώσσας– είναι που προκαλεί ερωτηματικά και αμφιβολίες σε φιλοσόφους όπως ο Black αναφορικά με το «ακριβές» περιεχόμενο της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων. Είναι, ωστόσο, προφανές ότι με τη συγκεκριμένη διατύπωση ο Wittgenstein έρχεται να

⁴⁸⁶ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §2, σελ. 26.

⁴⁸⁷ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §7, σελ. 28. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁴⁸⁸ Ο.π.

τονίσει με emphaticό τρόπο τη σύλληψη της γλώσσας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών δραστηριοτήτων, όπου αναπτύσσεται και λειτουργεί.

Εκτός από τα πρωτογενή γλωσσοπαίγνια στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* βρίσκουμε επίσης παραδείγματα πιο εξελιγμένων γλωσσοπαιγνίων. Στην παράγραφο 630, λόγου χάρη, ο Wittgenstein αντιπαραβάλλει δύο συνθετότερα γλωσσοπαίγνια. Στο πρώτο ένας γυμναστής δίνει στον μαθητή του ορισμένες εντολές που αφορούν τις κινήσεις των χεριών του ή τη στάση του σώματός του. Στο δεύτερο γλωσσοπαίγνιο κάποιος παρατηρεί τις αντιδράσεις διαφορετικών μετάλλων στα οξέα, και βάσει των παρατηρήσεων του προσπαθεί να κάνει ορισμένες προβλέψεις όσον αφορά τις εν λόγω αντιδράσεις⁴⁸⁹. Είναι προφανές ότι εδώ έχουμε δύο περιπτώσεις σύνθετων δραστηριοτήτων. Όσον αφορά το πρώτο γλωσσοπαίγνιο οι συμμετέχοντες σε αυτό έχουν σαφώς καθορισμένους ρόλους – ο ένας απευθύνει εντολές στον άλλο. Οι ρόλοι τους βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση προς ορισμένους από τους ρόλους που επιτελούν οι δύο συμμετέχοντες στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών τους δραστηριοτήτων (γυμναστής – μαθητής). Αντιστοίχως υπάρχουν ορισμένοι κανόνες στο συγκεκριμένο γλωσσοπαίγνιο, οι οποίοι συναρτώνται προς τις νόρμες που διέπουν τους κοινωνικούς ρόλους των συμμετεχόντων σε αυτό. Η τήρηση ή παραβίαση των κανόνων του γλωσσοπαιγνίου γίνεται σε συσχετισμό με την τήρηση ή τις πιθανότητες μη συμμόρφωσης προς τις συναφείς κοινωνικές νόρμες. Επιπρόσθετα η τέλεση τού υπό συζήτηση γλωσσοπαιγνίου προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ορισμένου *πλέγματος καταστάσεων πραγμάτων*, ασχέτως από το αν το ειρημένο πλέγμα γίνεται εμφανώς ορατό κατά την τέλεση του γλωσσοπαιγνίου. Η ύπαρξη διαφορετικών πλεγμάτων καταστάσεων πραγμάτων έχει ως συνέπεια τη δυνατότητα τέλεσης διαφορετικών γλωσσοπαιγνίων⁴⁹⁰. Για να γίνει αυτό

⁴⁸⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §630, σελ. 203-204.

⁴⁹⁰ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *On Certainty*, § 617, σελ. 82e: «Certain events would put me into a position in which I could not go on with the old language-game any further. In which I was torn away

σαφές, θα επικαλεστούμε ένα υποθετικό παράδειγμα. Έστω ότι έχουμε ένα γυμναστή και ένα μαθητή και ότι ο πρώτος δίνει εκ περιτροπής στον δεύτερο δύο συγκεκριμένες εντολές: ανάταση και έκταση των χεριών. Θεωρούμε, επίσης, ότι ο μαθητής εκτελεί σωστά τις εντολές που κάθε φορά λαμβάνει από τον γυμναστή. Ας υποθέσουμε, τώρα, ότι το συμβάν αυτό μπορεί να λάβει χώρα σε δύο διαφορετικές περιπτώσεις. Στην πρώτη ο γυμναστής και ο μαθητής βρίσκονται στον προαύλειο χώρο ενός συνηθισμένου σχολείου, την προβλεπόμενη ώρα του μαθήματος της γυμναστικής. Στη δεύτερη περίπτωση, ο γυμναστής και ο μαθητής βρίσκονται στον προαύλειο χώρο του ίδιου σχολείου την ώρα που η ευρύτερη περιοχή δέχεται σφοδρό βομβαρδισμό. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι το γλωσσοπαίγνιο που τελείται εντός του πρώτου πλέγματος περιστάσεων δύναται να ερμηνευθεί εντελώς διαφορετικά από εκείνο που τελείται εντός του δεύτερου πλέγματος περιστάσεων. Στη δεύτερη περίπτωση, ειδικότερα, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για προφανή παραλογισμό και να αναρωτηθούμε σχετικά με το *νόημα* μιας τόσο παράδοξης συμπεριφοράς. Εδώ, πάντως, θα μπορούσε να αντιταχθεί ότι σε αμφότερες τις περιπτώσεις εκφέρονται οι ίδιες εντολές και εκτελούνται οι ίδιες σωματικές ασκήσεις και, κατά συνέπεια, δεν τίθεται θέμα διαφορετικής ερμηνείας. Το πρόβλημα με έναν τέτοιο ισχυρισμό είναι ότι αδυνατεί να συλλάβει το γλωσσοπαίγνιο, και τη γενόμενη χρήση της γλώσσας, εντός του πλαισίου της εξωγλωσσικής πραγματικότητας. Αλλά απομονώνοντας τη χρήση της γλώσσας από το πλαίσιο των συναφών κοινωνικών δραστηριοτήτων, παύει να υφίσταται οποιοδήποτε γλωσσοπαίγνιο. Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορούν, ασφαλώς, να γίνουν και για τα υπόλοιπα γλωσσοπαίγνια που παραθέτει ο Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*.

Από την προαναφερθείσα συζήτηση σχετικά με το ένα εκ των δύο γλωσσοπαιγνίων της παραγράφου 630 προκύπτουν δύο γενικότερες διαπιστώσεις.

from the *sureness* of the game. // Indeed, doesn't it seem obvious that the possibility of a language-game is conditioned by certain facts?». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

Πρώτον, υπό μίαν ορισμένη έννοια θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι τα παραδείγματα που προσφέρει ο Wittgenstein συνιστούν στιγμιότυπα ευρύτερων γλωσσικών δραστηριοτήτων. Δεύτερον, οι ειρημένες γλωσσικές δραστηριότητες –τα γλωσσοπαίγνια, δηλαδή– αποτελούν πτυχές ευρύτερων πλεγμάτων κοινωνικών δραστηριοτήτων. Αμφότεροι οι ανωτέρω ισχυρισμοί, βέβαια, είναι επιδεκτικοί αντιρρήσεων όσον αφορά αφενός το ζήτημα της οριοθέτησης των γλωσσοπαιγνίων, και αφετέρου το ζήτημα του ακριβούς ορισμού της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων. Εδώ, τίθεται το ίδιο ερώτημα που συζητήθηκε σε προηγούμενο σημείο του παρόντος κεφαλαίου αναφορικά με τον καθορισμό της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων. Πιο συγκεκριμένα τίθεται για άλλη μία φορά το θέμα του προσδιορισμού των βασικών και αναγκαίων χαρακτηριστικών, βάσει των οποίων συγκροτείται η έννοια των γλωσσοπαιγνίων. Τα εν λόγω χαρακτηριστικά –ή μερικά εξ αυτών– θα πρέπει λογικά να μας επιτρέπουν επίσης να διακρίνουμε με σαφήνεια τα όρια ενός εκάστου γλωσσοπαιγνίου. Κατά την άποψή μας μία τέτοια ουσιοκρατική αξίωση είναι μη αποδεκτή. Εναντίον της θα περιοριστούμε να αντιτάξουμε τα όσα έχουν ήδη λεχθεί εν σχέσει προς το εγχείρημα της αναζήτησης της «ουσίας» της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων.

Υπάρχει, επίσης, μία τρίτη γενικότερη διαπίστωση αναφορικά με τα γλωσσοπαίγνια, η οποία συνδέεται κατά κάποιον τρόπο με τις προηγούμενες διαπιστώσεις. Η προηγηθείσα ενδεικτική απόπειρα στοιχειώδους ανάλυσης του ενός εκ των δύο γλωσσοπαιγνίων της παραγράφου 630 των *Φιλοσοφικών Ερευνών* δεν μπορεί παρά να φέρει στον νου την έννοια της *πυκνής περιγραφής*, στην οποία αφιερώθηκε ένα μέρος της ευρύτερης συζήτησης του δεύτερου μέρους της διατριβής. Εκεί, έγινε ιδιαίτερη αναφορά στην ερμηνευτική ανθρωπολογία του Clifford Geertz και στη σύλληψη της εθνογραφικής μελέτης ως πυκνής περιγραφής. Υπενθυμίζεται ότι ο αμερικανός ανθρωπολόγος έθετε στο επίκεντρο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος κυρίως μικρά –αλλά πυκνά υφασμένα, όπως ο ίδιος έλεγε χαρακτηριστικά– γεγονότα, μέσω των οποίων η εθνογραφική μελέτη

θα μπορούσε να οδηγηθεί σε ευρύτερα συμπεράσματα. Κατά την ανάλυση τέτοιων γεγονότων ο Geertz επιχειρούσε να ανιχνεύσει τις ενυπάρχουσες σε αυτά σημαίνουσες δομές. Επιχειρούσε, δηλαδή, να φέρει μέσω της πυκνής περιγραφής στο φως τις προθέσεις, τις στάσεις και τις επιδιώξεις των συμμετεχόντων στα υπό ανάλυση γεγονότα, τους κώδικες, τους οποίους χρησιμοποιούν, και τα μηνύματα που ανταλλάσσουν μεταξύ τους, καθώς και τις πολιτισμικές συμβάσεις και κοινωνικές νόρμες, προς τις οποίες συμμορφώνονται ή τις οποίες παραβιάζουν. Επισημαίνεται δε ότι μια τέτοια περιγραφή εμπλέκεται αναπόφευκτα σε διαπιστώσεις και παρατηρήσεις αφορώσες τη γενόμενη χρήση της γλώσσας, αφού σημαντικό μέρος των ανθρώπινων δραστηριοτήτων τελείται μέσω της γλώσσας ή διαπλέκεται κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο με αυτή. Υπ' αυτή την έννοια και έχοντας υπόψη τις προηγούμενες παρατηρήσεις μας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αναγνώριση ενός γλωσσοπαιγνίου απαιτεί ουσιαστικά πυκνή περιγραφή. Μέσω μιας τέτοιας περιγραφής φωτίζονται οι σημαίνουσες δομές που υπόκεινται του συμπλέγματος των γλωσσικών και μη γλωσσικών δραστηριοτήτων και αποσαφηνίζεται η γενόμενη χρήση των γλωσσικών σημείων. Κατά συνέπεια ο εκ των προτέρων καθορισμός ορίων για τα γλωσσοπαίγνια, βάσει αναγκαίων καθολικών χαρακτηριστικών, αποδεικνύεται απρόσφορο εγχείρημα. Τα διάφορα γλωσσοπαίγνια δεν αποτελούν τα απλά συστατικά της κοινωνικής δραστηριότητας, έτσι ώστε μέσω κάποιου είδους αναλυτικής διαδικασίας να είναι δυνατόν να απομονωθούν και να μελετηθούν μεμονωμένα. Τα όριά τους δεν είναι εκ των προτέρων χαραγμένα. Όπως στην περίπτωση της οριοθέτησης της έννοιας των προτάσεων και της έννοιας των παιγνιδιών⁴⁹¹ μπορούμε και στην περίπτωση των γλωσσοπαιγνίων να επικαλεστούμε για ακόμη μια φορά τον Wittgenstein και να αποφανθούμε πως είμαστε ελεύθεροι να χαράξουμε όποιο όριο θέλουμε· αυτό,

⁴⁹¹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §69, σελ. 138-139. και L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §69, σελ. 59-60.

όμως, δεν σημαίνει πως θα έχουμε ανακαλύψει το όριο της έννοιας των γλωσσοπαιγνίων.

Το γεγονός ότι τα γλωσσοπαίγνια δεν έχουν εκ των προτέρων παγιωμένα όρια αντανακλάται επίσης στην περίφημη λίστα γλωσσοπαιγνίων που παραθέτει ο Wittgenstein στην παράγραφο 23 των *Φιλοσοφικών Έρευνών*. Εκεί, μεταξύ άλλων, αναφέρονται τα εξής παραδείγματα: α) η περιγραφή ενός αντικειμένου· β) η κατασκευή ενός αντικειμένου βάσει μιας περιγραφής· γ) η αφήγηση ενός περιστατικού· δ) η διατύπωση μιας υπόθεσης και η εξέτασή της· ε) η επίλυση ενός προβλήματος πρακτικής αριθμητικής· στ) η παρουσίαση των αποτελεσμάτων ενός πειράματος με πίνακες και διαγράμματα· ζ) η επινόηση μιας ιστορίας· η) η διατύπωση εικασιών σχετικά με ένα περιστατικό· θ) η ευχαριστία· ι) η προσευχή· ια) ο χαιρετισμός· ιβ) η μετάφραση από μια γλώσσα σε μιαν άλλη⁴⁹². Όποιος εμμένει στην άποψη ότι η έννοια των γλωσσοπαιγνίων πρέπει να έχει εκ των προτέρων σαφώς καθορισμένα όρια, τότε προφανώς στην ανωτέρω λίστα δεν θα διακρίνει παρά ένα συνονθύλευμα εντελώς ανομοιογενών γλωσσικών και μη γλωσσικών δραστηριοτήτων, η επίκληση των οποίων από τον ίδιο τον Wittgenstein μάλλον συσκοτίζει εν τέλει παρά αποσαφηνίζει τη σύλληψη των γλωσσοπαιγνίων. Ωστόσο, έχουμε ήδη καταδείξει το εσφαλμένο τέτοιων εκτιμήσεων και ερμηνειών. Τα μέχρι στιγμής εκτεθέντα στο παρόν κεφάλαιο μας επιτρέπουν, αν μη τι άλλο, να αποφανθούμε πως «έτσι είναι τα γλωσσοπαίγνια,... αυτά είναι τα γλωσσοπαίγνια,... η χρήση είναι τα γλωσσοπαίγνια»⁴⁹³.

Όπως, όμως, έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενο σημείο, η βιτγκενστάινεια έννοια της χρήσης είναι συνυφασμένη όχι μόνο με την έννοια των γλωσσοπαιγνίων, αλλά και με την έννοια της μορφής ζωής. Οι αναφορές στις

⁴⁹² Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §23, σελ. 36.

⁴⁹³ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 229. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

μορφές ζωής είναι πράγματι λιγιστές στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*⁴⁹⁴. Ωστόσο, ακολουθώντας προσεκτικά τη βιτγκενστάινεια σκέψη μπορούμε να βρούμε το νήμα προς την κατανόηση της υπό συζήτηση έννοιας. Η προφανής αντίληψη που σχηματίζει κανείς για τις μορφές ζωής είναι πως πρόκειται περί ευρύτερων προτύπων ή τρόπων συμπεριφοράς και δράσης. Όμως, η γενικότερη αυτή διαπίστωση δύναται να αποτελέσει την κοινή αφετηρία πολλών διαφορετικών ερμηνειών. Στο άρθρο του “*Forms of life*” in *Wittgenstein’s Philosophical Investigations* ο J.F.M. Hunter διατυπώνει τρεις πιθανές ερμηνείες, έναντι των οποίων αντιπαραβάλλει μια τέταρτη δική του. Σύμφωνα με την πρώτη ερμηνεία το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα μορφών ζωής είναι τα ίδια τα γλωσσοπαίγνια. Δηλαδή, κάθε γλωσσοπαίγνιο αποτελεί και μια διακριτή μορφή ζωής. Αυτό σημαίνει πως υπάρχει μια μεταβαλλόμενη πολλαπλότητα μορφών ζωής – μια πολλαπλότητα, δηλαδή, κοινά αναγνωρίσιμων και καθιερωμένων μορφών, οι οποίες είναι αναπόσπαστες από την κοινωνική δράση⁴⁹⁵. Σύμφωνα με μια δεύτερη ερμηνεία, όμως, οι μορφές ζωής συνιστούν δέσμες αλληλένδετων τάσεων προς ορισμένες συμπεριφορές. Εδώ δίνεται κυρίως έμφαση στα συναισθήματα, στις χειρονομίες και στις εκφράσεις του προσώπου των ομιλούντων υποκειμένων και γενικότερα στις στάσεις και στις αντιδράσεις τους σε διάφορες καταστάσεις. Ως τέτοιες οι μορφές ζωής συνδέονται με τα γλωσσοπαίγνια κατά έναν ορισμένο τρόπο. Συγκεκριμένα η ύπαρξη γλωσσοπαίγνιων οφείλεται εν μέρει στη φυσική τάση των ανθρώπων να ανταποκρίνονται με ποικίλους τρόπους στις υφιστάμενες καταστάσεις· από την άλλη πλευρά, όμως, οι ρηθείσες τάσεις αποκτούν συγκεκριμένη μορφή χάρη στα γλωσσοπαίγνια⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ Ο Wittgenstein αναφέρεται στις μορφές ζωής στις παραγράφους 19, 23 και 241 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*, καθώς και τις σελίδες 219 και 280 του ίδιου έργου.

⁴⁹⁵ Βλ. J.F.M. HUNTER, “*Forms of life*” in *Wittgenstein’s Philosophical Investigations*, σελ. 275.

⁴⁹⁶ Βλ. J.F.M. HUNTER, “*Forms of life*” in *Wittgenstein’s Philosophical Investigations*, σελ. 275-276.

Η τρίτη ερμηνεία που προσφέρεται ανάγει τις μορφές ζωής στην κοινή έννοια του τρόπου ζωής των μελών ενός κοινωνικού συνόλου. Θεωρούμενη κατ' αυτόν τον τρόπο η έννοια της μορφής ζωής συνδέεται με παράγοντες όπως η κοινωνική διαστρωμάτωση, οι μορφές της οικονομικής δραστηριότητας, οι θεσμοί, οι αξίες κ.λπ. ενός δεδομένου συνόλου⁴⁹⁷. Έναντι των ανωτέρω τριών πιθανών ερμηνειών, ο Hunter προτείνει, τέλος, μια τέταρτη ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία οι μορφές ζωής εκλαμβάνονται ως βιολογικό φαινόμενο. Ειδικότερα, η μορφή ζωής τίθεται εδώ ως τυπικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, όπως είναι η λήψη τροφής, η αναπαραγωγική διαδικασία και πλήθος άλλων λειτουργιών τού ανθρώπινου οργανισμού. Ωστόσο, στην υπό συζήτηση έννοια της μορφής ζωής, εκτός από τις αυτόματες διαδικασίες που επιτελούνται κατά τρόπο ασύνειδο ο Hunter περιλαμβάνει και επίκτητες διαδικασίες, οι οποίες ενσωματώνονται μεν κατόπιν μάθησης στο σύνολο των λειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού, πλην όμως το υποκείμενο έχει συχνά τη δυνατότητα να αναστέλλει συνειδητά σε δεδομένες στιγμές τη δράση τους⁴⁹⁸.

Αν και *prima facie* εύλογες, οι ανωτέρω τέσσερις ερμηνείες είναι εν τέλει ανεπαρκείς, διότι αδυνατούν να συλλάβουν την έννοια της μορφής ζωής στο πλαίσιο της βιτγκενστάινειας φιλοσοφικής σκέψης. Ο Henry Leroy Finch, αναφερόμενος στο άρθρο του Hunter, παρατηρεί χαρακτηριστικά: «It would be hard to imagine a more “un-Wittgensteinian” list than this; for these interpretations are completely lacking in the simplicity which is the hall-mark of Wittgenstein’s basic concept. We sense immediately that something is wrong. The four interpretations actually represent attempts to take what is a “meaning-concept” and understand it (1) as the same as a language-game, (2) psychologically, (3) culturally in a superficial sense and (4) biologically. But all these interpretations miss the point, which is both more obvious and more simple

⁴⁹⁷ Βλ. J.F.M. HUNTER, “Forms of life” in *Wittgenstein’s Philosophical Investigations*, σελ. 277-278.

⁴⁹⁸ Βλ. J.F.M. HUNTER, “Forms of life” in *Wittgenstein’s Philosophical Investigations*, σελ. 278-279.

and yet more difficult to understand. With the exception of the first one (which does not fit in with what Wittgenstein says about language-games and forms of life), all these interpretations have a factual or quasi-factual character, rather than a grammatical or a semantic one. Wittgenstein's understanding of forms of life is not concerned with anything biological or psychological and also is not restricted to any particular social or cultural fact. It covers rather all social or cultural behavior *in so far as it is meaningful*⁴⁹⁹. Η βαθύτερη ανεπάρκεια, λοιπόν, των υπό συζήτηση ερμηνειών έγκειται στο ότι επιχειρούν να συνδέσουν τη βιτγκενστάινεια έννοια της μορφής ζωής με βιολογικά και ψυχολογικά φαινόμενα ή με συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά γεγονότα. Όμως, σύμφωνα με τον Finch η εν λόγω έννοια καλύπτει κάθε κοινωνική ή πολιτισμική συμπεριφορά στο βαθμό που η ρηθείσα συμπεριφορά είναι *εννοηματοωμένη*. Κατά συνέπεια, ο ιδιαίτερος ρόλος των μορφών ζωής στο βιτγκενστάινειο έργο συνίσταται στην ανάδειξη της εννοηματοωμένης πτυχής της ανθρώπινης πράξης.

Συγκεκριμένα οι κατά Wittgenstein μορφές ζωής αποτελούν το σύστοιχο των «κοινωνικών γεγονότων» στο πεδίο της κοινωνιολογίας. Αλλά στην περίπτωση της βιτγκενστάινειας φιλοσοφίας πρόκειται περί μονάδων εννοηματοωμένης δράσης επιτελούμενης από τα μέλη μιας ομάδας, για τα οποία η ειρηνή δράση εμφανίζει *κοινό νόημα*. Πιο συγκεκριμένα, όμως, οι προαναφερθείσες μονάδες

⁴⁹⁹ H.L. FINCH, *Wittgenstein – The later philosophy: an exposition of the philosophical investigations*, σελ. 90. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Δύσκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί μια πιο “μη βιτγκενστάινεια” λίστα από αυτή: διότι τούτες οι ερμηνείες στερούνται παντελώς της απλότητας που χαρακτηρίζει κατά τρόπο μοναδικό αυτή τη βασική έννοια του Wittgenstein. Διαισθανόμαστε αμέσως ότι κάτι είναι λάθος. Αυτές οι τέσσερις ερμηνείες αποτελούν στην πραγματικότητα απόπειρες σύλληψης και κατανόησης μιας “περί νοήματος έννοιας” (1) ως ταυτόσημης με τα γλωσσοπαίγνια, (2) με ψυχολογικούς όρους, (3) με πολιτισμικούς όρους, κατά μίαν έννοια όμως επιφανειακή, και (4) με βιολογικούς όρους. Όλες, όμως, αυτές οι ερμηνείες παραβλέπουν το πλέον ουσιώδες σημείο, το οποίο είναι ταυτόχρονα το προφανέστερο και απλούστερο και εντούτοις το δυσκολότερο να κατανοήσει κανείς. Εξαιρουμένης της πρώτης (που δεν ταιριάζει με τα όσα λέει ο Wittgenstein σχετικά με τα γλωσσοπαίγνια και τις μορφές ζωής), όλες αυτές οι ερμηνείες έχουν γενοτικό ή οιονεί γενοτικό μάλλον χαρακτήρα παρά γραμματικό ή σημασιολογικό. Ο τρόπος, με τον οποίο ο Wittgenstein κατανοεί τις μορφές ζωής, δεν αφορά κάτι βιολογικό ή ψυχολογικό, ούτε περιορίζεται σε κάποιο επιμέρους κοινωνικό ή πολιτισμικό γεγονός. Καλύπτει μάλλον κάθε κοινωνική ή πολιτισμική συμπεριφορά *στον βαθμό που αυτή είναι εννοηματοωμένη*».

δράσης δεν συνιστούν, για τον Wittgenstein, καθαυτό γεγονότα, αλλά *μορφές*, δηλαδή πιθανότητες νοήματος και αποτελούν το αντίστοιχο των γλωσσοπαιγνίων στο επίπεδο της κοινωνικής δράσης⁵⁰⁰. Με άλλα λόγια «οι μορφές ζωής είναι εμπεδωμένα πρότυπα δράσης που από κοινού μοιράζονται τα μέλη μιας ομάδας»⁵⁰¹. Ως τέτοιες διακρίνονται σαφώς αφενός από οποιαδήποτε βιολογικά ή ψυχολογικά φαινόμενα, και αφετέρου από απόλυτα εξατομικευμένες συμπεριφορές και αντιδράσεις, οι οποίες, αν και «εννοηματοωμένες» υπό μια έννοια, δεν εμφανίζουν κάποιο κοινά εμπεδωμένο και αποδεκτό νόημα⁵⁰². Οι μορφές ζωής είναι, περαιτέρω, συνυφασμένες με τη γλώσσα – και συγκεκριμένα όχι με τη γλώσσα ως αφηρημένο συμβολικό σύστημα, αλλά με τη *γενόμενη χρήση* της γλώσσας. Όλες οι σχετικές αναφορές στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* υπογραμμίζουν αυτόν τον ακατάλυτο δεσμό. Καμιά γλώσσα δεν υπάρχει αποσπασμένη από μορφές ζωής, γι' αυτό και το «να φανταζόμαστε μια γλώσσα σημαίνει να φανταζόμαστε μια μορφή ζωής»⁵⁰³. Πράγματι, κάθε φορά που επιχειρούμε να φανταστούμε ή να περιγράψουμε ένα γλωσσοπαίγνιο, αυτό γίνεται αναπόφευκτα εν σχέσει προς μια ορισμένη δραστηριότητα. Δεν υφίσταται χρήση της γλώσσας ανεξάρτητη από οποιαδήποτε κοινωνική δραστηριότητα.

Τα γλωσσοπαίγνια εκτυλίσσονται πάντοτε εντός του πλαισίου κάποιας εννοηματοωμένης ανθρώπινης δραστηριότητας, ως κριτήριο εννοημάτωσης της οποίας μπορεί να εκληφθεί αυτή ακριβώς η γενόμενη χρήση της γλώσσας⁵⁰⁴. Η δε πολλαπλότητα των γλωσσοπαιγνίων δύναται να συνδυαστεί ποικιλοτρόπως με την πολλαπλότητα των μορφών ζωής. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει το προφανώς εσφαλμένο της πρώτης εκ των προαναφερθεισών ερμηνειών που

⁵⁰⁰ Βλ. ό.π.

⁵⁰¹ Ό.π. Η μετάφραση είναι δική μας.

⁵⁰² Βλ. H.L. FINCH, *Wittgenstein – The later philosophy: an exposition of the philosophical investigations*, σελ. 91.

⁵⁰³ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §19, σελ. 32.

⁵⁰⁴ Βλ. H.L. FINCH, *Wittgenstein – The later philosophy: an exposition of the philosophical investigations*, σελ. 91.

παραθέτει ο Hunter. Τα γλωσσοπαίγνια δεν συνιστούν μορφές ζωής, ούτε οι μορφές ζωής είναι γλωσσοπαίγνια. Κάθε γλωσσοπαίγνιο δύναται να εκτυλιχθεί εντός του πλαισίου ποικίλων μορφών ζωής· αντίστοιχα κάθε μορφή ζωής δύναται να αναπτυχθεί μέσω διαφορετικών γλωσσοπαιγνίων. Ο εν λόγω ισχυρισμός δεν αποσκοπεί, βέβαια, στην αμφισβήτηση του άρρηκτου δεσμού που συνδέει ένα δεδομένο γλωσσοπαίγνιο με τη μορφή ζωής, εντός του πλαισίου της οποίας αυτό εκτυλίσσεται. Απλώς, επισημαίνει τις δυνατότητες συνύφανσης της χρήσης της γλώσσας με την κοινωνική δραστηριότητα. Το δε πλήθος των ειρημένων δυνατοτήτων τείνει, προφανώς, στο άπειρο, αφ' ης στιγμής η ανθρώπινη πράξη τελείται πάντοτε μέσα στην ατέρμονη ροή του πραγματικού κόσμου⁵⁰⁵. Μέσω των εννοιών των γλωσσοπαιγνίων και της μορφής ζωής ο Wittgenstein αναδεικνύει αυτήν ακριβώς την κοινωνική διάσταση της γλώσσας. Ωστόσο, οι δύο αυτές έννοιες δεν θα πρέπει να ταυτίζονται. Οι μορφές ζωής συνιστούν πιθανότητες εννοηματομένης δράσης που μοιράζονται από κοινού τα μέλη μιας ομάδας. Αποτελούν, δηλαδή, θεσμισμένα ή κοινά αποδεκτά πρότυπα κοινωνικής ή πολιτισμικής δράσης, τα οποία είναι αξιοποιήσιμα από μέλη διαφορετικών ομάδων, σε διάφορες συνθήκες και –εντός ορισμένων ορίων– σε διαφορετικά είδη περιστάσεων⁵⁰⁶.

Μέσα από τη βιτγκενστάινεια έννοια της μορφής ζωής δεν αναδεικνύεται απλώς η κοινωνική διάσταση της γλώσσας. Αναδεικνύεται, ειδικότερα, ο δημόσιος χαρακτήρας του νοήματος, του οποίου υπεραμύνθηκε ο Clifford Geertz, ακολουθώντας το νήμα της σκέψης του Wittgenstein. Το νόημα είναι δημόσιο· παγιώνεται –αλλά και μεταβάλλεται– μέσω της χρήσης της γλώσσας μέσα στην κοινωνική πρακτική. Αν θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε μια χρήσιμη μεταφορά – μια μεταφορά, δηλαδή, που περισσότερο να διαφωτίζει παρά να παραπλανεί–, θα

⁵⁰⁵ Βλ. O. JESPERSEN, *The Philosophy of grammar*, σελ. 63: «The world is in constant flux around us and in us...».

⁵⁰⁶ Βλ. H.L. FINCH, *Wittgenstein – The later philosophy: an exposition of the philosophical investigations*, σελ. 91-92.

λέγαμε ότι το νόημα δεν ανακαλύπτεται, αλλά απονέμεται. Δεν αποτελεί οντότητα κείμενη εκτός της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά εμπεριέχεται σε αυτή και τη συγκροτεί. Εν όψει, μάλιστα, των ερευνών του Boris Cyrulnik και των πορισμάτων της ανθρώπινης ηθολογίας οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η απονομή νοήματος συγκροτεί αυτή καθεαυτήν την υπόσταση του ανθρώπου ως πολιτισμικού όντος.

Η σπουδαιότητα του νοήματος για τον άνθρωπο επικυρώνεται στον αδιάσπαστο δεσμό της χρήσης των γλωσσικών σημείων με τα γλωσσοπαίγνια και τις μορφές ζωής. Η γλώσσα, ορώμενη υπό την οπτική που προτείνει ο Wittgenstein στο ύστερο φιλοσοφικό του έργο, αποκαλύπτεται στην ευρύτερή της διάσταση, εκεί όπου ο εκφερόμενος λόγος συνυφαίνεται με την ανθρώπινη πράξη και όπου θεμελιώνεται ο δημόσιος χαρακτήρας του νοήματος. Εδώ, όμως, εύλογα θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί: τι είναι εκείνο που εγγυάται τον δημόσιο χαρακτήρα του νοήματος; Λαμβάνοντας υπόψη τις περί νοήματος και γλωσσοπαιγνίων απόψεις του Wittgenstein θα λέγαμε ότι μια βιτγκενστάινεια απάντηση στο ανωτέρω τεθέν ερώτημα θα έδειχνε προς την κατεύθυνση των κανόνων. Εξάλλου, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στην πορεία του από το *Tractatus* προς τις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ο αυστριακός φιλόσοφος επικαλέστηκε αρχικά στη μελέτη της γλώσσας το υπόδειγμα του λογισμού. Η συγκεκριμένη κίνηση υπαγορευόταν από την *expressis verbis* πρόθεσή του να θεωρήσει τη γλώσσα υπό το πρίσμα ενός παιχνιδιού με καθορισμένους κανόνες⁵⁰⁷. Στις ύστερες έρευνές του, ωστόσο, το υπόδειγμα του λογισμού θα χάσει την αρχική του σπουδαιότητα και ο Wittgenstein θα επαναπροσδιορίσει τη στάση του απέναντι στους κανόνες και στον ρόλο που επιτελούν στη χρήση της γλώσσας.

Για να αντιληφθούμε τον τρόπο, με τον οποίο συνδέεται στη βιτγκενστάινεια σκέψη η έννοια του κανόνα με την έννοια του νοήματος, θα πρέπει να

⁵⁰⁷ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §36, σελ. 105.

επιστρέψουμε στο *Μπλε βιβλίο*. Εκεί, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του προηγούμενου κεφαλαίου, ο Wittgenstein είχε διατυπώσει την άποψη ότι, προκειμένου να δώσουμε μια απάντηση στο ερώτημα «τι είναι νόημα μιας λέξης;», θα πρέπει πρώτα να στραφούμε στο ερώτημα «τι είναι εξήγηση του νοήματος μιας λέξης;», διότι η κίνηση αυτή θα μας διδάξει κάτι για τη γραμματική της λέξης «νόημα» και θα μας βοηθήσει να αποφύγουμε τον πειρασμό να εκλάβουμε το νόημα ως κάποιου είδους οντότητα ή αντικείμενο⁵⁰⁸. Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ο Wittgenstein επανέρχεται στην ανωτέρω παρατήρηση: «“Η σημασία της λέξης είναι εκείνο που εξηγεί η εξήγηση της σημασίας.” Παναπέι: αν θες να καταλάβεις τη χρήση της λέξης “σημασία”, τότε κοίταξε τι λέγεται “εξήγηση της σημασίας”»⁵⁰⁹. Οι εξηγήσεις του νοήματος είναι, λοιπόν, κατά τον αυστριακό φιλόσοφο ένα πρόσφορο μέσο προσέγγισης της έννοιας του νοήματος. Στις εναρκτήριες παραγράφους του *Μπλε βιβλίου*, ο Wittgenstein είχε προσωρινά διακρίνει τις εξηγήσεις του νοήματος σε λεκτικούς και δεικτικούς ορισμούς⁵¹⁰. Όμως, το νόημα «δεν είναι δοσμένο από κάποια δύναμη τρόπον τινά ανεξάρτητη από μας, ούτως ώστε να υπάρχει ένα είδος επιστημονικής έρευνας ως προς το τι μια λέξη *πραγματικά* σημαίνει. Μια λέξη έχει το νόημα που κάποιος της δίνει»⁵¹¹. Κατά συνέπεια η εξήγηση του νοήματος «δεν είναι ούτε εμπειρική πρόταση ούτε αιτιώδης εξήγηση, παρά ένας κανόνας, μια σύμβαση»⁵¹². Ως εξηγήσεις του νοήματος, λοιπόν, οι κανόνες μάς παρέχουν έναν τρόπο προσέγγισης της έννοιας του νοήματος.

Στην παράγραφο 23 της *Φιλοσοφικής Γραμματικής* ο Wittgenstein διατυπώνει ορισμένες εξαιρετικά σημαντικές προτάσεις, όπου ήδη διαφαίνεται η πρόθεσή του να υιοθετήσει μια πολύπλευρη προσέγγιση της έννοιας του νοήματος. Ο ρόλος

⁵⁰⁸ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 25.

⁵⁰⁹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §560, σελ. 189.

⁵¹⁰ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 25-26.

⁵¹¹ L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 57. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁵¹² L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §32, σελ. 97.

της γραμματικής, έγραφε τότε ο φιλόσοφος, είναι να περιγράψει τη χρήση των λέξεων στη γλώσσα. Η εν λόγω χρήση εξηγείται μέσω των εξηγήσεων του νοήματος⁵¹³. Αφ' ης στιγμής θεωρείται δε ότι οι γραμματικοί κανόνες καθορίζουν το νόημα⁵¹⁴, τότε εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι, εν προκειμένω, η έννοια της χρήσης εμφανίζεται ως χρήση, η οποία διέπεται από κανόνες. Ωστόσο, θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι εδώ οι κανόνες εκλαμβάνονται ως αναγκαίο χαρακτηριστικό του νοήματος ή της χρήσης των γλωσσικών σημείων. Αν αυτό ήταν αληθές, τότε προφανώς ο Wittgenstein θα ερχόταν σε σύγκρουση με την ίδια τη φιλοσοφική μέθοδό του, την οποία με τόσο σθένος αντιπαρέταξε απέναντι στον φιλοσοφικό δογματισμό. Οι κανόνες δεν εμφανίζονται στο βιτγκενστάινειο έργο ως «ουσία» της γλώσσας, διότι τον φιλόσοφο δεν τον ενδιαφέρει, όπως κατ' επανάληψη έχουμε τονίσει, η αναζήτηση μιας τέτοιας «ουσίας». Όπως ο ίδιος δηλώνει κατηγορηματικά: «Θέλουμε να βάλουμε μια τάξη στη γνώση μας για τη χρήση της γλώσσας: μια τάξη για έναν ορισμένο σκοπό· μια, ανάμεσα στις πολλές δυνατές τάξεις· όχι την τάξη»⁵¹⁵. Οι κανόνες, λοιπόν, αντιπαρατίθενται στην κυμαινόμενη φύση του νοήματος ως μετρικός κανόνας⁵¹⁶. Επιτελούν ρόλο αντικειμένου σύγκρισης στη βιτγκενστάινεια φιλοσοφία, μέσω του οποίου αναδύονται στο φως συγκεκριμένες πτυχές της χρήσης της γλώσσας⁵¹⁷. Με άλλα λόγια οι έννοιες του κανόνα και της τήρησης ενός κανόνα χρησιμοποιούνται ως εργαλεία για την αποσαφήνιση των εννοιών⁵¹⁸.

Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* το τόσο προσφιλές στον Wittgenstein υπόδειγμα του λογισμού χάνει τη σπουδαιότητά του. Στην κριτική του ενάντια στο συγκεκριμένο μοντέλο, στοχεύει να πλήξει την αντίληψη εκείνη, σύμφωνα με την οποία η

⁵¹³ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §23, σελ. 89.

⁵¹⁴ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §133, σελ. 204.

⁵¹⁵ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §132, σελ. 79. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁵¹⁶ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφική Γραμματική*, §36, σελ. 105.

⁵¹⁷ Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 319.

⁵¹⁸ Βλ. O. KUUSELA, *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, σελ. 325.

χρήση της γλώσσας θεμελιώνεται σε ένα σύνολο σταθερών κανόνων της λογικής: «...στη φιλοσοφία συχνά συγκρίνουμε τη χρήση των λέξεων με παιχνίδια και με Λογισμούς που έχουν σταθερούς κανόνες, αλλά δεν μπορούμε να πούμε πως όποιος χρησιμοποιεί τη γλώσσα, κατ' ανάγκη παίζει ένα τέτοιο παιχνίδι. – Φτάνει όμως να πούμε πως η γλωσσική μας έκφραση πλησιάζει μόνο τέτοιους Λογισμούς, και αμέσως βρισκόμαστε στο χείλος μιας παρανόησης»⁵¹⁹. Για τον συγγραφέα των *Φιλοσοφικών Ερευνών* ο κανόνας είναι σαν τον οδοδείκτη: δεν υποδεικνύει με άτρεπτη βεβαιότητα ποια κατεύθυνση πρέπει να ακολουθήσουμε, ούτε επιδέχεται καταρχήν μια μοναδική και αδιαμφισβήτητη ερμηνεία⁵²⁰. Αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι αντιβαίνει προς την κοινή αντίληψη περί λειτουργίας των κανόνων. Ένα βέλος που δείχνει προς τα δεξιά συνιστά, θα έλεγε κανείς, έναν σαφή κανόνα, ο οποίος δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ή παρερμηνεία: υποδεικνύει κατεύθυνση προς τα δεξιά. Φαίνεται, μάλιστα, σαν να είναι η υπόδειξη αυτή ενσωματωμένη στην ίδια τη μορφή του δείκτη και, κατά συνέπεια, να καθορίζεται εξωγενώς, δηλαδή ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Ωστόσο, μια προσεκτικότερη εξέταση του εν λόγω ζητήματος καταδεικνύει το εσφαλμένο της ανωτέρω αντίληψης. Η συγκεκριμένη ερμηνεία του κανόνα δεν καθορίζεται από κάποιο εξωτερικό παράγοντα –τη μορφή του δείκτη, εν προκειμένω–, αλλά θεμελιώνεται σε μια ορισμένη *σύμβαση*. Τίποτα δεν μας εμποδίζει να φανταστούμε περιπτώσεις, όπου ο δείκτης του υπό συζήτηση παραδείγματος να υποδεικνύει κατεύθυνση προς τα αριστερά, στάση ή οτιδήποτε άλλο. Αυτή η παρατήρηση, ωστόσο, φαίνεται πως αφήνει να εννοηθεί ότι κάθε κανόνας είναι συμβατός με οποιαδήποτε πιθανή ερμηνεία, γεγονός το οποίο αναμφισβήτητα υπονομεύει την ίδια την κανονιστική λειτουργία του κανόνα.

Ο Wittgenstein πραγματεύεται το εν λόγω ζήτημα στην παράγραφο 198 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*, όπου παραθέτει ένα διάλογο με κάποιο φανταστικό

⁵¹⁹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §81, σελ. 65. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁵²⁰ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §85, σελ. 66.

συνομιλητή: «“Αλλά πώς μπορεί ένας κανόνας να μου δείξει τι πρέπει να κάνω σ’ αυτό το σημείο; Ό,τι και να κάνω, μπορεί, με τη βοήθεια κάποιας ερμηνείας, να συμβιβαστεί με τους κανόνες”. – Όχι, δεν θα έπρεπε να το πούμε αυτό. Αλλά μάλλον: κάθε ερμηνεία κρέμεται στον αέρα μαζί με εκείνο που ερμηνεύει και δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως στήριγμα. Από μόνες τους οι ερμηνείες δεν προσδιορίζουν τη σημασία»⁵²¹. Το φαινόμενο αδιέξοδο εξαφανίζεται αν βγούμε από την ειρκτή των ερμηνειών και στραφούμε προς το πεδίο της κοινωνικής δραστηριότητας: η τήρηση ενός κανόνα συνιστά μια πρακτική, και δη συλλογική πρακτική⁵²². είναι, δηλαδή, μια συνήθεια, ένας θεσμός⁵²³. Δίχως την εδραίωση σταθερής χρήσης δεν μπορεί να υπάρξει τήρηση κανόνα⁵²⁴. Η σχέση ενός κανόνα με την εφαρμογή του είναι εσωτερική και θεμελιώνεται στην κοινωνική πρακτική των ανθρώπων. Ως τέτοια δεν μπορεί να διαμεσολαβηθεί από ερμηνείες.

Υπό το φως των ανωτέρω διαπιστώσεων καθίσταται πλέον σαφές γιατί ο Wittgenstein ασκεί κριτική ενάντια στην αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η χρήση της γλώσσας εδραιώνεται σε ένα σύνολο σταθερών κανόνων. Ήδη από την εποχή του *Μπλε βιβλίου* ο αυστριακός φιλόσοφος είχε επισημάνει ότι «εν γένει δεν χρησιμοποιούμε τη γλώσσα σύμφωνα με απαράβατους κανόνες, ούτε βέβαια μάς τη δίδαξαν με απαράβατους κανόνες»⁵²⁵. Δίχως αμφιβολία, οι κανόνες έπονται της κοινωνικής δραστηριότητας. Το γεγονός ότι αυτό συχνά το παραβλέπουμε, οφείλεται στο ότι οι συμβάσεις, επί των οποίων θεμελιώνονται οι κανόνες μας, έχουν συγχωνευθεί σε τέτοιο βαθμό με την καθημερινή μας πρακτική που είναι πολλές φορές αδύνατο να τις διακρίνουμε καθαρά και θεωρούμε εσφαλμένα τους κανόνες ως αυθύπαρκτες, ούτως ειπείν, οντότητες που καθοδηγούν τις πράξεις μας. Το συγκεκριμένο είδος πλάνης είναι ιδιαίτερα

⁵²¹ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §198, σελ. 110. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁵²² Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §202, σελ. 112.

⁵²³ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §199, σελ. 111.

⁵²⁴ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §198, σελ. 110-111.

⁵²⁵ L. WITTGENSTEIN, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, σελ. 54.

σύνηθες σε πλήθος μελετών της γλώσσας, όπου το διαφορότροπο του εκφερόμενου λόγου «εξομαλύνεται» –χάριν της «επιστημονικής έρευνας»– μέσω ενός συνόλου *a priori* συνειλημμένων κανόνων και η γλωσσική δραστηριότητα των ομιλούντων υποκειμένων αποκόπτεται από το φυσικό της περιβάλλον – δηλαδή, από το ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής δράσης– και εμφανίζεται με τεχνητό τρόπο συμμορφούμενη προς το προρρηθέν σύνολο κανόνων. Όμως «οι άνθρωποι δεν είναι αναγκαίο να μάθουν πρώτα τους κανόνες, για να περιαχθούν σε θέση κατόπιν να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα· όντως δε! Προτού κανείς μάθει τη γλώσσα του, τι να τους κάνει τους κανόνες της;! Οι κανόνες, που είτε είναι γενικεύσεις βασισμένες στα πεπερασμένα δεδομένα περί του τι λογίζεται ορθό και τι εσφαλμένο, είτε αποτελούν αρχειοθετημένο γλωσσικό υλικό και τους οποίους είναι σε θέση να διακρίνει ο καθένας στη γλώσσα, που κατέχει και ομιλεί, χωρίς να συναντήσει σφοδρές αμφισβητήσεις από πουθενά, δεν υπάρχουν ως κανόνες για να τον οδηγούν σαν αόρατα όντα,... σαν φαντάσματα, στο καθετί που (θα) λέει»⁵²⁶.

Οι προηγηθείσες διαπιστώσεις και παρατηρήσεις αναφορικά με τη βιτγκενστάινεια σύλληψη της έννοιας του κανόνα και τη σχέση της με την έννοια της χρήσης της γλώσσας έχουν ιδιαίτερη σημασία. Διότι μέσω αυτών έρχονται στο φως οι βαθύτερες διαφορές που χωρίζουν τις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του ύστερου Wittgenstein από τις λεγόμενες *περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος*, αφ' ης στιγμής οι τελευταίες βασίζονται κατά κανόνα σε μια έννοια της χρήσης που χαρακτηρίζεται πρωτίστως από τη συμμόρφωση των χρηστών της γλώσσας σε πεπερασμένα σύνολα καθορισμένων κανόνων. Μερικές φορές, μάλιστα, οι γλωσσοφιλοσοφικές απόψεις του Wittgenstein συγκαταλέγονται επιπόλαια στην ευρύτερη τάξη που συγκροτούν οι προαναφερθείσες θεωρίες του νοήματος, γεγονός το οποίο μαρτυρά, αν μη τι άλλο, εσφαλμένη εκτίμηση του βιτγκενστάινειου έργου.

⁵²⁶ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 222-223

3.6 Το νόημα ως χρήση II

Ο Wittgenstein αποτελεί αναμφισβήτητα μια από τις σημαντικότερες μορφές στην ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης. Το έργο του έχει ασκήσει βαθύτατη επίδραση όχι μόνο στον φιλοσοφικό στοχασμό του 20ού αιώνα, αλλά και σε πλήθος επιστημονικών κλάδων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η γλωσσολογία. Όσον αφορά ειδικότερα τη διαμόρφωση της σύγχρονης φιλοσοφίας της γλώσσας, ο ρόλος του υπήρξε καταλυτικός. Θεωρείται δικαίως ως ο εμπνευστής των λεγόμενων περί χρήσεως θεωριών του νοήματος, αν και, όπως επισημάνθηκε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, οι ειρημένες θεωρίες βασίζονται κατά κανόνα σε συλλήψεις της έννοιας της χρήσης ουσιωδώς διαφορετικές από εκείνη που συναντούμε στο βιτγκενστάινειο έργο. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι οι εν λόγω θεωρίες αρούνται εν πολλοίς την καταγωγή τους από τις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις, που διατυπώνει ο Wittgenstein στο ύστερο έργο του, υπάρχει πλήθος ουσιαστικών διαφορών ανάμεσα στις εν λόγω θεωρίες και στη σκέψη του αυστριακού φιλοσόφου, σε βαθμό τέτοιο μάλιστα που να είναι αδύνατο να γίνεται λόγος περί «βιτγκενστάινειας θεωρίας της χρήσης». Εξάλλου το συγκεκριμένο ζήτημα θα πρέπει να έχει ήδη αποσαφηνιστεί, κατόπιν των όσων συζητήθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της βιτγκενστάινειας φιλοσοφικής μεθόδου. Ωστόσο, αρκετές κριτικές εναντίον των θέσεων των περί χρήσεως θεωριών του νοήματος φαίνεται να αγνοούν αυτή τη σημαντική επισήμανση και να εκλαμβάνουν τις περί νοήματος απόψεις του Wittgenstein ως μία ακόμη περί χρήσεως θεωρία του νοήματος – και δη ιστορικά την πρώτη αυτού του είδους. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης αποτελεί η κριτική του J.N. Findlay.

Στο άρθρο του *Use, usage and meaning* ο Findlay βάλει εναντίον των περί νοήματος απόψεων του Wittgenstein στοχεύοντας κατ' αρχάς σε αυτή καθεαυτήν την έννοια της χρήσης. Ως σημείο εκκίνησης της κριτικής του επιλέγει τη γνωστή

ρήση «Don't ask for the meaning, ask for the use»⁵²⁷. Ενάντια στην πρόταση αυτή ο Findlay εγείρει την ένσταση ότι η χρήση, περί της οποίας γίνεται λόγος, συνιστά μία από τις πλέον ασαφείς και αδιευκρίνιστες φιλοσοφικές έννοιες. Συνεπώς, παρά το ότι επιστρατεύεται από τον Wittgenstein προκειμένου να θεραπευθεί το φιλοσοφούν υποκείμενο από τη γοητεία της γλώσσας –και ιδιαίτερα από τη γοητεία που ασκούν έννοιες όπως «ουσία», «συνείδηση» κ.λπ.–, οι θεραπευτικές της ιδιότητες ακυρώνονται, εν τέλει, στην πράξη και ο φιλόσοφος βρίσκεται εκ νέου εγκλωβισμένος, αυτή τη φορά στην αχλύ που περιβάλλει την έννοια της χρήσης⁵²⁸. Η ανωτέρω «βιτγκενστάινεια πρόταση» είναι κατά τον Findlay κενή ουσιαστικής σημασίας, αφ' ης στιγμής παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η έννοια της χρήσης είναι σαφώς ευρύτερη από την έννοια του νοήματος –την οποία και περιλαμβάνει– και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να χρησιμεύσει στην αποσαφήνισή της. Επιπλέον η έννοια της χρήσης προφανώς προϋποθέτει την έννοια του νοήματος: δεν μπορούμε να δώσουμε εξηγήσεις όσον αφορά τη χρήση μιας έκφρασης, αν δεν μιλήσουμε προηγουμένως για τα πράγματα, στα οποία η ρηθείσα έκφραση αναφέρεται ή τα οποία ανακαλεί στον νου, καθώς και για τον τρόπο, με τον οποίο τελείται η εν λόγω αναφορά ή ανάκληση⁵²⁹. Πιο συγκεκριμένα η σχέση μεταξύ περιγραφής της χρήσης των γλωσσικών εκφράσεων και εξήγησης του νοήματός τους διατυπώνεται ως εξής: «In saying what the use of my expressions is, I therefore have to say what, in the ordinary diction of logicians, they denote and connote, what their precise reference is or what their general scope, or how they contribute to connotation or denotation, and it is not thought possible to say how many expressions are *used*, without bringing

⁵²⁷ Η ανωτέρω ρήση αποδίδεται πλέον κατά γενική παραδοχή στον Wittgenstein, αν και δεν εμφανίζεται υπό τη συγκεκριμένη διατύπωση σε κανένα από τα γραπτά του. Βλ. σχετικά G. HALLETT, *Wittgenstein's definition of meaning as use*, σελ. 203, σημ. 81.

⁵²⁸ Βλ. J.N. FINDLAY, *Use, usage and meaning*, σελ. 117-118.

⁵²⁹ Βλ. J.N. FINDLAY, *Use, usage and meaning*, σελ. 118.

in such connotative and denotative particulars»⁵³⁰. Το απόσπασμα αυτό μάς παρέχει μία χρήσιμη –αν και αρκετά ασαφή– ένδειξη περί του τρόπου, με τον οποίο ο Findlay συλλαμβάνει την έννοια του νοήματος. Είναι, πάντως, αξιοσημείωτο ότι πουθενά στο άρθρο του δεν διατυπώνει με σαφήνεια πώς ο ίδιος αντιλαμβάνεται την υπό συζήτηση έννοια. Ακόμη και στις καταληκτικές παρατηρήσεις του, παρότι αφήνει μεν να διαφανεί η προτίμησή του προς μια ορισμένη γραμμή σκέψης, εντούτοις αδυνατεί εν τέλει να προσφέρει μια συγκεκριμένη σύλληψη της έννοιας του νοήματος.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το ανωτέρω παράθεμα, η έννοια του νοήματος εξαντλείται κατά τον Findlay στις καταδηλώσεις και στις συνδηλώσεις της γλωσσικής έκφρασης, καθώς επίσης και στον συγκεκριμένο τρόπο, με τον οποίο αναπτύσσεται η καταδηλωτική και συνδηλωτική λειτουργία της. Υπενθυμίζεται δε ότι στην προκειμένη περίπτωση οι όροι «καταδήλωση» και «συνδήλωση» χρησιμοποιούνται σύμφωνα με το περιεχόμενο που τους αποδίδει η Λογική. Αν, όμως, το νόημα εξαντλείται σε αυτά και μόνο τα στοιχεία, τότε η έρευνα αναφορικά με τη χρήση των γλωσσικών εκφράσεων δεν μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά πράγματα στην εξήγηση του νοήματός τους, αφού αφενός μεν μια τέτοια έρευνα εκτείνεται επέκεινα των καταδηλωτικών και συνδηλωτικών λειτουργιών των γλωσσικών σημείων, αφετέρου δε η χρήση προϋποθέτει το νόημα, και κατά συνέπεια μια περί χρήσεως περιγραφή δεν δύναται ποτέ να επιτελέσει ρόλο εξήγησης του νοήματος. Ο Findlay επεκτείνει περαιτέρω την κριτική του τόσο ενάντια στην επιμονή του Wittgenstein στον δημόσιο χαρακτήρα του νοήματος όσο και στις περί κανόνων απόψεις του. Η προσκόλληση των «περί χρήσεως θεωριών του νοήματος» στον δημόσιο

⁵³⁰ J.N. FINDLAY, *Use, usage and meaning*, σελ. 119. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Προκειμένου να εξηγήσω ποια είναι η χρήση των εκφράσεών μου θα πρέπει να πω, σύμφωνα με την ορολογία των λογικών, τι καταδηλώνουν και συνδηλώνουν αυτές οι εκφράσεις, ποια είναι η ακριβής αναφορά τους ή η γενικότερη έκτασή τους ή πώς συνεισφέρουν στη συνδήλωση και στην καταδήλωση, και είναι αδιανόητο να πούμε πόσες εκφράσεις χρησιμοποιούνται δίχως να επικαλεστούμε τέτοιους επιμέρους καταδηλωτικούς και συνδηλωτικούς δεσμούς».

χαρακτήρα του νοήματος μάς στερεί τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε ορισμένες άκρως σημαντικές πτυχές της έννοιας του νοήματος, οι οποίες εντοπίζονται στο υποκειμενικό επίπεδο. Εδώ ο Findlay αναφέρεται πρωτίστως στη σκέψη και συνακόλουθα στις προσωπικές στάσεις, στις εκτιμήσεις και στις συμπεριφορές των ομιλούντων υποκειμένων. Θεωρεί δε ότι η σημασία των εν λόγω παραγόντων αγνοείται εντελώς από τη βιτγκενστάινεια οπτική, η οποία φαίνεται να αδυνατεί να διακρίνει τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο ατομικό και στο δημόσιο⁵³¹. Η φιλοσοφία του Wittgenstein απορρίπτεται, ως εκ τούτου, συλλήβδην· η μόνη θετική συνεισφορά που της αναγνωρίζεται είναι ότι μέσα από τα λάθη της δείχνει τον δρόμο προς την επίλυση των καίριων προβλημάτων της φιλοσοφίας της γλώσσας: «Wittgenstein is the author of three wholly differing accounts of meaning, all of which merit entire rejection: meaning is *not* reduplication of structure, it is *not* verification or verifiability, it is plainly not what he meant by ‘use’. It is not these things, though of course it is intimately connected with them all, but it will be best illuminated by construing the old humdrum notions of connotation and denotation, and by seeking painfully to throw light on the ‘thought behind our words’, for which, on account of the peculiar categories it involves, it would seem that no adequate surrogate has been, or can be, offered. It is, I surmise, in the ‘intentional nature of the thought’ that the true solution of the problem of meaning is to be found»⁵³².

⁵³¹ Βλ. J.N. FINDLAY, *Use, usage and meaning*, σελ. 120-122.

⁵³² J.N. FINDLAY, *Use, usage and meaning*, σελ. 126-127. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Ο Wittgenstein συνέλαβε τρεις εντελώς διαφορετικές προσεγγίσεις του νοήματος που όλες τους είναι πλήρως απορριπτέες: το νόημα δεν αποτελεί απεικόνιση δομής, δεν συνιστά επαλήθευση ή επαληθευσιμότητα και απλώς δεν είναι αυτό που εννοούμε με τον όρο “χρήση”. Δεν είναι τίποτε από τα παραπάνω, αν και αναμφίβολα συνδέεται στενά με όλα αυτά, πλην όμως θα είναι διαφωτιστικότερο να επανεξηγήσουμε τις παλαιές και τετριμμένες έννοιες της συνδήλωσης και της καταδήλωσης και να επιχειρήσουμε να ρίξουμε φως στη “σκέψη πίσω από τη λέξη”, για την οποία φαίνεται πως δεν έχει, ούτε μπορεί, να προσφέρει κανείς κάποιο ικανοποιητικό υποκατάστατο, λόγω των ιδιόμορφων κατηγοριών που περιλαμβάνει. Η αληθινή λύση στο πρόβλημα του νοήματος δύναται να βρεθεί, υποθέτω, στην “εμπρόθετη φύση της σκέψης”».

Η κριτική του Findlay ενάντια στις περί νοήματος απόψεις του Wittgenstein συνοψίζεται, κατ' ουσίαν, στις ανωτέρω παρατηρήσεις και προτάσεις, όπου γίνονται και εμφανέστερα τα τρωτά σημεία της υπό συζήτηση κριτικής. Το γεγονός ότι ο Findlay στηρίζεται σε μια ανεπαρκή ερμηνεία του βιτγκενστάινειου έργου είναι εν όψει των όσων έχουν ήδη συζητηθεί στα προηγούμενα δύο κεφάλαια πασιδήλο. Ενδεικτική της ερμηνείας του είναι η παρατήρηση ότι ο Wittgenstein αρθρώνει τρεις εντελώς διαφορετικές περί νοήματος θεωρίες. Το εσφαλμένο της θέσης του έχει ήδη καταδειχθεί από τις πλέον βαθυστόχαστες και συνεπείς μελέτες του βιτγκενστάινειου φιλοσοφικού έργου. Συνέπεια της ανεπαρκούς ερμηνείας, επί της οποίας θεμελιώνει ο Findlay την κριτική του, είναι η αδυναμία του να διακρίνει τον πολύπτυχο ρόλο που επιτελεί η έννοια της χρήσης στη φιλοσοφική σκέψη του Wittgenstein. Στο ζήτημα, όμως, αυτό έχουμε ήδη αναφερθεί εκτενώς, γι' αυτό και εδώ δεν θα επιμείνουμε περαιτέρω. Εκείνο, ωστόσο, που κατά την άποψή μας ξεχωρίζει ως η σοβαρότερη αδυναμία της κριτικής του Findlay, είναι πως παρότι σπεύδει να προτάξει την προτεραιότητα του νοήματος έναντι της χρήσης, εντούτοις κάνει κατ' ουσίαν λόγο περί μιας έννοιας του νοήματος, για την οποία δεν έχει διαμορφώσει σαφή αντίληψη. Αρκείται απλώς στην επίκληση των εννοιών της καταδήλωσης και της συνδηλώσης και στην πεποίθηση ότι μια νέα ερμηνεία των συγκεκριμένων όρων θα μας οδηγήσει στην επίλυση του σημαντικότερου ίσως γλωσσοφιλοσοφικού προβλήματος. Με άλλα λόγια, ο Findlay εμφανίζεται να υιοθετεί τις εξής παραδοχές: α) το νόημα των γλωσσικών εκφράσεων συνίσταται κατά κάποιον τρόπο στις καταδηλωτικές και συνδηλωτικές τους λειτουργίες και στον τρόπο, με τον οποίο αναπτύσσονται· β) η χρήση προϋποθέτει το νόημα και κατά συνέπεια δεν μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο της εξήγησης του νοήματος· γ) η παραδοχή ότι το νόημα συνίσταται στις καταδηλωτικές και συνδηλωτικές λειτουργίες των εκφράσεων δεν είναι παρά ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της αποσαφήνισης της έννοιας του νοήματος, η οποία μένει να επιτευχθεί με τον

προσανατολισμό της έρευνας προς την «εμπρόθετη φύση της σκέψης». Μπορεί κανείς να παρατηρήσει εδώ πως εκείνο που σίγουρα προϋποτίθεται δεν είναι το νόημα, αλλά η ίδια η υποτιθέμενη προτεραιότητά του έναντι της χρήσης των γλωσσικών εκφράσεων. Βάσει αυτής της *a priori* προτεραιότητας ο Findlay αποπειράται να καταρρίψει τον ισχυρισμό του Wittgenstein ότι το νόημα δεν αποτελεί προϋπάρχουσα (φυσική ή νοητική) οντότητα. Εν τέλει, όμως, αποτυγχάνει να φέρει εις πέρας το εγχείρημά του, και περιορίζεται σε ορισμένα καταληκτικά σχόλια, όσον αφορά την κατεύθυνση που θα πρέπει κατ' αυτόν να πάρει η έρευνα για την αποσαφήνιση της έννοιας του νοήματος.

Η κριτική του Findlay αποτελεί κλασικό παράδειγμα του είδους της, διότι πρεσβεύει μια καθιερωμένη πλέον γραμμή άσκησης κριτικής ενάντια στις περι γλώσσας και νοήματος απόψεις του Wittgenstein και στις εξ αυτών καταγόμενες περι χρήσεως θεωρίες του νοήματος. Η εν λόγω γραμμή κριτικής στοχεύει κατά κύριο λόγο στο να πλήξει τη θέση, σύμφωνα με την οποία η έννοια του νοήματος ταυτίζεται με την έννοια της χρήσης (ο Wittgenstein, βέβαια, ουδέποτε υποστήριξε ρητά ή υπόρρητα τέτοια άποψη). Στην κριτική αποτίμηση του βιτγκενστάινειου έργου από τον Bede Rundle βρίσκουμε, τουλάχιστον όσον αφορά το ζήτημα της έννοιας της χρήσης, στοιχεία που παραπέμπουν στον βασικό άξονα της επιχειρηματολογίας του Findlay. Ωστόσο, ο Rundle είναι σαφώς πιο προσεκτικός στις παρατηρήσεις του και δείχνει να έχει μελετήσει σε βάθος τη σκέψη του αυστριακού φιλοσόφου. Έτσι, παρότι θέτει και αυτός στο επίκεντρο της κριτικής του τη θέση, σύμφωνα με την οποία η έννοια της χρήσης ταυτίζεται με την έννοια του νοήματος, σπεύδει ευθύς εξαρχής να την αποσυνδέσει από τον Wittgenstein και τις περι νοήματος απόψεις του: «I doubt that, in general, Wittgenstein would wish to be held to anything more definite than the claim that

much the same ground is covered by *use* as by *meaning...*»⁵³³. Τα όσα συζητήθηκαν στα προηγούμενα δύο κεφάλαια αναφορικά με τον ρόλο της έννοιας της χρήσης στη φιλοσοφία του Wittgenstein, μας επιτρέπουν να αποφανθούμε με βεβαιότητα ότι ο αυστριακός φιλόσοφος ουδέποτε διατύπωσε την ιδέα ότι το νόημα ταυτίζεται με τη χρήση. Άλλωστε, μια τέτοια θέση συμβαδίζει κατά κανόνα με το είδος εκείνο της φιλοσοφικής έρευνας, το οποίο ο φιλόσοφος αντιστρατευόταν: την αναζήτηση της «ουσίας» των εννοιών.

Η έρευνα του Rundle αναφορικά με τη σχέση των δύο εννοιών βασίζεται στην ευρύτερα αποδεκτή αντίληψη ότι η έννοια της χρήσης είναι σαφώς ευρύτερη της έννοιας του νοήματος. Ωστόσο, εν αντιθέσει προς τον Findlay αποφεύγει να θεωρήσει –τουλάχιστον ρητά– ότι το νόημα προϋποτίθεται της χρήσης και επικεντρώνει τις παρατηρήσεις του στη «γραμματική» των υπό συζήτηση εννοιών: «Questions of meaning do appear to be, invariably, questions of use, but the converse does not hold: the use of a word, but not its meaning, can be fashionable, ill-advised, or unjustified; it can be encouraged or prohibited, accompanied by gestures, occasion disputes, and reveal something about the speaker. Not so its meaning. So great are the differences in the behaviour of the two, we might find it puzzling that their identity should ever be advanced, even only tentatively, but a different grammar does not, of course, mean that substitution of the one term for the other is always ruled out, and the occasions when either may be employed are sufficiently numerous for the supposition of an identity not to be immediately recognizable as nonsense»⁵³⁴.

⁵³³ B. RUNDLE, *Wittgenstein and contemporary philosophy of language*, σελ. 9. Σε δική μας μετάφραση: «Αμφιβάλλω αν ο Wittgenstein θα ήθελε γενικά να εμμείνει σε κάτι πιο οριστικό από τον ισχυρισμό ότι η *χρήση* και το *νόημα* μοιράζονται από κοινού περίπου την ίδια επικράτεια...».

⁵³⁴ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Τα περί νοήματος ζητήματα εμφανίζονται πάντοτε και ως ζητήματα χρήσης, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει: η χρήση, και όχι το νόημα, μιας λέξης μπορεί να είναι δημοφιλής, αδόκιμη ή αδικαιολόγητη· μπορεί να επικροτείται ή να απαγορεύεται, να συνοδεύεται από χειρονομίες, να προκαλεί αντιπαραθέσεις και να αποκαλύπτει κάτι σχετικά με τον ομιλητή. Αυτά δεν ισχύουν για το νόημα. Οι διαφορές στη συμπεριφορά αυτών των δύο όρων είναι τόσο μεγάλες που θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα να υποστηρίξουμε, έστω δοκιμαστικά, τη θέση περί ταύτισης

Σύμφωνα με τον Rundle, οι έννοιες της χρήσης και του νοήματος αλληλεπικαλύπτονται ως έναν βαθμό· εμφανίζουν, όμως, ταυτόχρονα ορισμένες σημαντικές αποκλίσεις. Το σημαντικότερο σημείο, στο οποίο οι ρηθείσες έννοιες αποκλίνουν, έγκειται στο γεγονός ότι η χρήση μιας έκφρασης εξαρτάται από εξωγλωσσικούς παράγοντες, όπως η κοινωνική τάξη και το μορφωτικό επίπεδο των χρηστών της γλώσσας, η κοινωνική ομάδα, στην οποία ανήκουν, οι κοινωνικές νόρμες και οι θεσμοί που τη χαρακτηρίζουν κ.ο.κ. Το νόημα, από την άλλη πλευρά, δεν εμφανίζει κατά τον Rundle τέτοιου είδους εξαρτήσεις. Ως προς αυτό το σημείο έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο Rundle υποπίπτει στο σφάλμα τού μη διαχωρισμού ανάμεσα στη χρήση, υπό την έννοια της εφαρμογής ενός συγκεκριμένου (δείγματος) γλωσσικού σημείου, και τη χρήση, υπό την έννοια του *τρόπου χρήσης* του γλωσσικού σημείου⁵³⁵. Οι λέξεις «ασανσέρ» και «ανεγκυστήρας», επί παραδείγματι, αποτελούν ασφαλώς διαφορετικά γλωσσικά σημεία και η χρήση τους στον εκφερόμενο λόγο συνιστά περίπτωση διαφορετικής *εφαρμογής*. Ωστόσο, ο *τρόπος χρήσης* τους είναι κατά κανόνα ο ίδιος. Από την πλευρά μας θα παρατηρούσαμε ότι εδώ το διακύβευμα είναι κατ' ουσίαν το κατά πόσο ενσωματώνονται στην έννοια του νοήματος οι λεγόμενες πραγματολογικές παράμετροι της χρήσης των γλωσσικών σημείων. Υπάρχει, ωστόσο, ένα προφανέστερο ερώτημα, το οποίο εγείρεται εν σχέσει προς τις περί χρήσεως και νοήματος απόψεις του Rundle. Πρόκειται για το ίδιο ερώτημα που μας απασχόλησε και στην προηγηθείσα συζήτηση σχετικά με την κριτική του Findlay και αφορά τη συγκεκριμένη σύλληψη της έννοιας του νοήματος που αντιπαρατάσσεται στην έννοια της χρήσης. Ως προς το ζήτημα αυτό ο Rundle δεν εμφανίζεται περισσότερο σαφής από τον Findlay.

μεταξύ των δύο, πλην όμως οι διαφορές στη γραμματική δεν αποκλείουν ασφαλώς πάντα την αντικατάσταση του ενός όρου από τον άλλο, και υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις εναλλακτικής εφαρμογής τους ώστε να μην στερείται εξαρχής οποιουδήποτε νοήματος η υπόθεση που εκλαμβάνει τους υπό συζήτηση όρους ως ταυτόσημους».

⁵³⁵ Βλ. H.J. GLOCK, *Abusing use*, σελ. 207.

Είναι εύλογο να έχουμε την απαίτηση από μια κριτική που πραγματεύεται το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της έννοιας του γλωσσικού νοήματος και της έννοιας της χρήσης των γλωσσικών σημείων να προσφέρει μια συγκεκριμένη σύλληψη της πρώτης εκ των δύο εννοιών. Στην περίπτωση της κριτικής του Findlay η απαίτηση αυτή δεν ικανοποιείται. Το ίδιο ισχύει και για την κριτική του Rundle. Στην προκειμένη περίπτωση γίνεται απόπειρα να εξηγηθεί η έννοια του νοήματος βάσει του «ουσιώδους» εκείνου γνωρίσματος, χάρη στο οποίο οι γλωσσικές εκφράσεις συγκροτούνται ως σημεία. Στην απόπειρά του αυτή, μάλιστα, ο Rundle καταφεύγει σε μια τυπική βιτγκενστάινεια μέθοδο: επικαλείται την αναλογία με τα εργαλεία. Εν αντιθέσει, όμως, προς τον αυστριακό φιλόσοφο ο Rundle θεωρεί πως κάθε εργαλείο έχει εξαρχής καθορισμένο χαρακτήρα που ταιριάζει στον σκοπό, για τον οποίο κατασκευάστηκε. Στο επίπεδο της γλώσσας μπορούμε ομοίως να πούμε ότι κάθε λέξη έχει ως σημείο ιδιαίτερο χαρακτήρα, ο οποίος προϋποτίθεται της χρήσης της και της επιτρέπει να χρησιμοποιηθεί στον εκφερόμενο λόγο⁵³⁶. Ο ειρημένος χαρακτήρας συνίσταται στη συμβολική φύση της γλώσσας: «After all, what does a word have that equips it for a linguistic use beyond its symbolic or representational status? As a mere sound or mark on a paper there is otherwise not much to a word that a use might hope to explain, nothing that gives it any advantage over a meaningless noise»⁵³⁷.

Η συζήτηση περί συμβολικού ή αναπαραστατικού status των λέξεων παραπέμπει προφανώς στις αναφορικές θεωρίες του νοήματος και τις βασικές τους προκείμενες⁵³⁸. Εδώ επιχειρείται να αντιπαρατεθεί στην έννοια της χρήσης ένας τρόπος σύλληψης της έννοιας του νοήματος, ο οποίος περιστρέφεται γύρω

⁵³⁶ Βλ. B. RUNDLE, *Wittgenstein and contemporary philosophy of language*, σελ. 13.

⁵³⁷ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Εξάλλου, τι είναι εκείνο που καθιστά μια λέξη ικανή για τη γλωσσική της χρήση αν όχι το συμβολικό ή αναπαραστατικό της status; Ως απλός ήχος ή σημάδι στο χαρτί η λέξη δεν έχει τίποτε που η χρήση να έλπιζε ότι θα μπορούσε ούτως ή άλλως να εξηγήσει, τίποτε που να της δίνει κάποιο πλεονέκτημα έναντι ενός ήχου στερούμενου νοήματος».

⁵³⁸ Μια παρόμοια τάση προσφυγής στις βασικές προκείμενες των αναφορικών θεωριών μπορούμε να διακρίνουμε και στην κριτική του Findlay, όπου γίνεται επίκληση των εννοιών της καταδήλωσης και της συνδήλωσης υπό την κλασική τους σύλληψη.

από την αναφορική σχέση μεταξύ των γλωσσικών σημείων και της πραγματικότητας. Πρόκειται, όμως, για μια συγκεκριμένη σύλληψη της έννοιας του νοήματος. Ο Rundle υποστηρίζει ότι το νόημα μιας λέξης καθορίζεται από το πώς πρέπει να είναι το αναφερόμενο πράγμα, προκειμένου να είναι δυνατή η εφαρμογή της λέξης⁵³⁹. Αναγνωρίζει, βέβαια, ότι δεν έχουν όλες οι λέξεις ένα «εμπράγματο αντίκρισμα» στον πραγματικό –ή σε κάποιον πιθανό– κόσμο· σε αυτές τις περιπτώσεις, το νόημα καθορίζεται από τις συνθήκες ορθής χρήσης των λέξεων. Με αυτή του κίνηση, όμως, έρχεται αντιμέτωπος με την κριτική που ο ίδιος ασκεί ενάντια στις περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος: η έννοια των συνθηκών ορθής χρήσης των γλωσσικών σημείων είναι σαφώς ευρύτερη της έννοιας του νοήματος και περιλαμβάνει πτυχές άσχετες προς τον καθορισμό του γλωσσικού νοήματος. Η επίκληση μιας αναφορικής σύλληψης του νοήματος δεν επιφέρει εν τέλει τα επιθυμητά αποτελέσματα και καταλήγει να λειτουργήσει ως αρνητικό αντιστάθμισμα στα όποια θετικά σημεία της κριτικής του Rundle.

Η αναφορά στις ανωτέρω κριτικές του Findlay και του Rundle υπαγορεύεται ασφαλώς από συγκεκριμένους λόγους. Η κριτική του Findlay αποτελεί, όπως επισημάνθηκενωρίτερα, κλασικό δείγμα του είδους της, υπό την έννοια ότι είναι μια από τις πρώτες κριτικές που διατυπώθηκαν ενάντια στις «περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος» και εκθέτει τη βασική γραμμή επιχειρηματολογίας που ακολουθήθηκε από παρόμοιες μεταγενέστερες κριτικές. Από την άλλη πλευρά ο Rundle προσφέρει μια σύγχρονη –και ίσως την πλέον συγκροτημένη του είδους της– κριτική ενάντια στις γλωσσοφιλοσοφικές απόψεις του Wittgenstein. Αμφότερες δε εμφανίζουν ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό. Παρότι δεν καταφέρνουν να προσφέρουν κάποια ικανοποιητική σύλληψη της έννοιας του νοήματος, εντούτοις ο τρόπος, με τον οποίο προσεγγίζουν την εν λόγω έννοια, ερείδεται σε μεταγενέστερες εκδοχές της παλαιάς αναφορικής θεωρίας, μιας δηλαδή εκ των περί νοήματος θεωριών, εναντίον των οποίων ο Wittgenstein

⁵³⁹ Βλ. B. RUNDLE, *Wittgenstein and contemporary philosophy of language*, σελ. 198.

άσκησε σφοδρή κριτική κυρίως μέσα από το ύστερο έργο του. Ίσως στην παρατήρηση αυτή να αντανακλάται μια διαφαινόμενη αναγκαιότητα, η οποία διέπει το ευρύτερο εγχείρημα της αναβίωσης και εξέλιξης της αναφορικής θεωρίας. Φαίνεται πως η επιτυχία του συγκεκριμένου εγχειρήματος –το οποίο, ειρήσθω εν παρόδω, αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα της σύγχρονης φιλοσοφίας της γλώσσας– δεν εξαρτάται μόνο από την επίδειξη ανώτερης εξηγητικής ισχύος έναντι των ανταγωνιστικών προς τις σύγχρονες αναφορικές θεωρίες περί νοήματος θεωριών, αλλά και από μιαν αποτελεσματική κριτική ενάντια στις περί γλώσσας και νοήματος απόψεις του Wittgenstein, δηλαδή του φιλοσόφου εκείνου που κατέφερε τα καίρια πλήγματα τόσο στην αναφορική όσο και στην ιδεική θεωρία του νοήματος.

Ο Wittgenstein δεν ήταν ο μόνος «υπαίτιος» για την καθοριστική για τη φιλοσοφία της γλώσσας στροφή προς τη χρήση της γλώσσας και τις συμβάσεις ή τους κανόνες που τη διέπουν. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν επίσης ορισμένοι από τους πλέον επιφανείς αναλυτικούς φιλοσόφους, ιδιαίτερα οι εκπρόσωποι του ρεύματος της λεγόμενης *φιλοσοφίας της καθομιλουμένης γλώσσας* (*ordinary language philosophy*), όπως ο Peter Frederick Strawson και ο John Langshaw Austin.

Το όνομα του Strawson είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τις περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος. Στο κλασικό του άρθρο *On referring*, ο άγγλος φιλόσοφος θα διατυπώσει ορισμένες απόψεις αναφορικά με τη γλώσσα και το νόημα, οι οποίες θα αποτελέσουν βασικό πλαίσιο αναφοράς για τις μετέπειτα περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος, χωρίς αυτό βέβαια να είναι στις αρχικές του επιδιώξεις. Είναι γνωστό ότι με το συγκεκριμένο άρθρο ο Strawson αποσκοπούσε στο να ασκήσει κριτική ενάντια στην περίφημη *θεωρία των περιγραφών* (*theory of descriptions*) του Russell και να αναδείξει τις εγγενείς αδυναμίες της. Η θεωρία των περιγραφών κατέχει εξέχουσα θέση τόσο στο πλαίσιο του ευρύτερου

ρασελιανού έργου όσο και στους κόλπους της αναλυτικής φιλοσοφίας γενικότερα. Πρόκειται ουσιαστικά για μια μέθοδο λογικής ανάλυσης της γλώσσας, η οποία αποσκοπεί στο να μας απαλλάξει από τις ασάφειες και τις αμφισημίες της, αποκαλύπτοντας τη λογική της δομή και προσφέροντάς την κατ' αυτόν τον τρόπο διάφανη στην κοινή θέα⁵⁴⁰. Στο επίκεντρο της συγκεκριμένης μεθόδου βρίσκονται οι περιγραφές (*descriptions*), δηλαδή οι προτάσεις εκείνες που περιλαμβάνουν καταδηλωτικές φράσεις (*denoting phrases*). Στις ειρημένες καταδηλωτικές φράσεις ο Russell περιλαμβάνει όλα τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούμε προκειμένου να καταδηλώσουμε ένα ορισμένο (υπαρκτό ή ανύπαρκτο) πρόσωπο ή πράγμα, ή να αναφερθούμε αόριστα σε κάποιο μέλος μιας τάξης (υπαρκτών ή ανύπαρκτων) προσώπων ή πραγμάτων⁵⁴¹. Η επιλογή του Russell να εστιάσει τη λογική ανάλυση της γλώσσας στο συγκεκριμένο είδος προτάσεων υπαγορεύεται από την επιστημολογική αξία που αποδίδει ο βρετανός φιλόσοφος στην καταδηλωτική λειτουργία της γλώσσας: «The subject of denoting is of very great importance, not only in logic and mathematics, but also in theory of knowledge. For example, we know that the center of mass of the solar system at a definite instant is some definite point, and we can affirm a number of propositions about it; but we have no immediate *acquaintance* with this point, which is only known to us by description. The distinction between *acquaintance* and *knowledge about* is the distinction between the things we have presentation of, and the things we can only reach by denoting phrases (...) In perception we have acquaintance with the objects of perception, and in thought we have acquaintance with objects of a more abstract logical character (...) All thinking has to start from acquaintance, but it succeeds in thinking *about* many things with which we have no acquaintance»⁵⁴². Η ιδιαίτερη επιστημολογική αξία που αποδίδει ο Russell στις

⁵⁴⁰ Βλ. Θ. ΒΕΪΚΟΣ, *Αναλυτική φιλοσοφία*, σελ. 80.

⁵⁴¹ Βλ. B. RUSSELL, *On denoting*, σελ. 479.

⁵⁴² B. RUSSELL, *On denoting*, σελ. 479-480. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Το ζήτημα της καταδήλωσης είναι μείζονος σημασίας όχι μόνο για τη λογική και τα

περιγραφές απορρέει από την ανωτέρω θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα στη γνώση μέσω της *επαφής* με το πράγμα και στη γνώση μέσω της *περιγραφής* του. Κατά τον βρετανό αναλυτικό η γνώση μας για τον κόσμο ξεκινά από την επαφή μας με τα πράγματα, δηλαδή από την άμεση εμπειρία των υπαρκτών αντικειμένων. Η *επαφή* είναι αισθητηριακή γνώση, η γνώση που βασίζεται στα αισθητηριακά δεδομένα· αυτά είναι σύμφωνα με τον Russell τα μόνα αναμφισβήτητα δεδομένα. Ωστόσο, η αισθητηριακή γνώση είναι λόγω της φύσης της εγκλωβισμένη στη σφαίρα της προσωπικής εμπειρίας. Η γνώση βάσει της περιγραφής, αντίθετα, δεν απαιτεί την προσωπική επαφή με τα πράγματα και, ως εκ τούτου, επιτρέπει στη σκέψη μας να επεκταθεί πέραν της επικράτειας της αισθητηριακής αντίληψης. Σε αυτό ακριβώς το γεγονός έγκειται η επιστημολογική αξία των περιγραφών, η οποία υπαγορεύει την επιλογή του Russell να εφαρμόσει την αναλυτική του μέθοδο στο συγκεκριμένο είδος προτάσεων.

Οι καταδηλωτικές φράσεις –και οι περιγραφές γενικότερα– μπορούν να διακριθούν σε τρία είδη: α) σε εκείνες που καταδηλώνουν ή περιγράφουν ένα ορισμένο πρόσωπο ή πράγμα· β) σε εκείνες που καταδηλώνουν ή περιγράφουν αόριστα κάποιο πρόσωπο ή πράγμα· γ) σε εκείνες που δεν καταδηλώνουν ή δεν περιγράφουν απολύτως τίποτε⁵⁴³. Από τα τρία είδη περιγραφών εκείνο που εμφανίζει τα σοβαρότερα προβλήματα είναι το τρίτο. Γι' αυτό ο Russell αφιερώνει στη συγκεκριμένη κατηγορία σημαντικό μέρος της ανάλυσής του. Ένα τυπικό παράδειγμα περιγραφής αυτού του είδους είναι η πρόταση «Ο τωρινός

μαθηματικά, αλλά και για τη θεωρία της γνώσης. Γνωρίζουμε, επί παραδείγματι, ότι το κέντρο της μάζας του ηλιακού συστήματος σε δεδομένη χρονική στιγμή είναι ένα καθορισμένο σημείο στον χώρο, και σχετικά με αυτό μπορούμε να επιβεβαιώσουμε μια σειρά λογικών προτάσεων· δεν έχουμε, όμως, άμεση επαφή με αυτό το σημείο, που μας είναι γνωστό μόνο μέσω περιγραφής. Η διάκριση μεταξύ *επαφής* με το πράγμα και *γνώσης* περί το πράγμα ισοδυναμεί με τη διάκριση ανάμεσα στα πράγματα, για τα οποία έχουμε μιαν ορισμένη παράσταση, και στα πράγματα που μπορούμε να προσεγγίσουμε μόνο μέσω καταδηλωτικών εκφράσεων (...) Κατά την αντιληπτική διαδικασία έχουμε επαφή με το αντικείμενο της αντίληψης, και κατά τη διαδικασία του σκέπτεσθαι έχουμε επαφή με αντικείμενα ενός πιο αφηρημένου λογικού χαρακτήρα (...) Κάθε διαδικασία τού σκέπτεσθαι οφείλει να ξεκινήσει από την επαφή, καταλήγει όμως σε σκέψεις *σχετικά* με πράγματα, με τα οποία δεν έχουμε καμιά επαφή».

⁵⁴³ Βλ. B. RUSSELL, *On denoting*, σελ. 479.

βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός». Η συγκεκριμένη πρόταση περιέχει την έκφραση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας», η οποία παρότι έχει τη μορφή οριστικής καταδηλωτικής φράσης, στην πραγματικότητα δεν καταδηλώνει κανένα υπαρκτό πρόσωπο, αφού ως γνωστόν το πολίτευμα της Γαλλίας δεν είναι μοναρχικό. Έτσι η εν λόγω πρόταση, αν και έχει τη μορφή *οριστικής περιγραφής* (*definite description*), δεν περιγράφει κατ' ουσίαν τίποτα. Το γεγονός αυτό, όμως, θέτει σοβαρά εμπόδια στην απόδοση τιμών αληθείας. Κατά μίαν άποψη, μάλιστα, οι προτάσεις αυτού του είδους δεν επιδέχονται απόδοση τιμών αληθείας. Βάσει της θεωρίας των περιγραφών κάθε πρόταση που περιέχει καταδηλωτική φράση αναλύεται σε τρεις επιμέρους προτάσεις, οι οποίες συνεισφέρουν όλες στην τιμή αληθείας της περιγραφής. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή η πρόταση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός», αναλύεται ως εξής: α) υπάρχει ένα τουλάχιστον πρόσωπο που στη σημερινή εποχή είναι βασιλιάς της Γαλλίας· β) υπάρχει το πολύ ένα πρόσωπο που στη σημερινή εποχή είναι βασιλιάς της Γαλλίας· γ) αν υπάρχει κάποιος που στη σημερινή εποχή είναι βασιλιάς της Γαλλίας, αυτός είναι σοφός. Ο Russell διατείνεται ότι χάρη στην ανάλυση αυτή μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι σε τέτοιες περιπτώσεις η περιγραφή δεν στερείται ούτε νοήματος ούτε τιμής αληθείας: ελλείπει «εμπράγματος αντικρίσματος» της καταδηλωτικής φράσης η περιγραφή κρίνεται ψευδής⁵⁴⁴.

Ενάντια στην ανωτέρω μέθοδο λογικής ανάλυσης των περιγραφών εξέφρασε σοβαρές διαφωνίες ένας άλλος σπουδαίος αναλυτικός φιλόσοφος, ο Peter Frederick Strawson. Η κριτική του διατυπώνεται υπό τη μορφή ανάλυσης των βασικών προκειμένων της θεωρίας των περιγραφών. Σύμφωνα με τον Russell η αναλυτική του μέθοδος αποκαλύπτει την πραγματική δομή προτάσεων όπως «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός». Σε αυτές τις περιπτώσεις, παρότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται πως πρόκειται περί *προτάσεων της μορφής «υποκείμενο-κατηγορήμα»* (*subject-predicate sentences*), στην πραγματικότητα η λογική τους

⁵⁴⁴ Βλ. B. RUSSELL, *On denoting*, σελ. 484.

μορφή είναι εντελώς διαφορετική. Και μολονότι στο συγκεκριμένο παράδειγμα η καταδηλωτική φράση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας» επιτελεί ρόλο *γραμματικού υποκειμένου (grammatical subject)* στην πρόταση, δεν συνιστά ταυτόχρονα και το *λογικό υποκείμενο (logical subject)* της. Η πρόταση δεν αποτελεί γνήσιο δείγμα της μορφής «υποκείμενο-κατηγορημα». Αντιθέτως κατ' ουσίαν εκφράζει ένα σύμπλεγμα *υπαρκτικών λογικών προτάσεων (existential propositions)* και κατά συνέπεια δεν στερείται ούτε νοήματος, ούτε τιμής αληθείας. Ο Strawson παρατηρεί ότι έναντι του ενδεχομένου να εκληφθούν οι προτάσεις αυτές ως κενές νοήματος ο Russell αναγνωρίζει ως μόνη εναλλακτική την ασυμφωνία ανάμεσα στη γραμματική και στη λογική δομή τους. Εξεταζόμενες ως προς τη γραμματική δομή τους οι υπό συζήτηση προτάσεις εμφανίζουν τη μορφή «υποκείμενο-κατηγορημα». Ο λογική δομή τους, όμως, είναι διαφορετική, αφ' ης στιγμής το γραμματικό υποκείμενο δεν αναφέρεται σε κάποιο υπαρκτό πρόσωπο ή πράγμα και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποτελεί ταυτόχρονα και λογικό υποκείμενο⁵⁴⁵.

Σύμφωνα με τον Russell, λοιπόν, μια περιγραφή της μορφής «υποκείμενο-κατηγορημα», έχει νόημα μόνο στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) το γραμματικό υποκείμενο αναφέρεται σε κάποιο υπαρκτό πρόσωπο ή πράγμα –είναι, δηλαδή, ταυτόχρονα και λογικό υποκείμενο– και, κατά συνέπεια, υπάρχει συμφωνία ως προς τη μορφή της γραμματικής και της λογικής δομής της πρότασης· β) το γραμματικό υποκείμενο δεν αναφέρεται σε κανένα υπαρκτό πρόσωπο ή πράγμα και, κατά συνέπεια, η λογική δομή της πρότασης συνίσταται σε ένα σύμπλεγμα υπαρκτικών λογικών προτάσεων. Ο Strawson από την πλευρά του θεωρεί το συγκεκριμένο ισχυρισμό εσφαλμένο και υποστηρίζει ότι η λογική μέθοδος ανάλυσης, που προτείνει ο Russell στη θεωρία των περιγραφών, αποτελεί ουσιαστικά μέθοδο ανάλυσης των συνθηκών αληθείας των περιγραφών⁵⁴⁶. Στο

⁵⁴⁵ Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 322.

⁵⁴⁶ Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 324.

παράδειγμα, που αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι προφανές ότι και οι τρεις επιμέρους προτάσεις επηρεάζουν καθοριστικά την τιμή αληθείας της υπό ανάλυση περιγραφής. Προκειμένου η αναλυόμενη πρόταση να κριθεί αληθής, θα πρέπει και οι τρεις επιμέρους προτάσεις να είναι αληθείς. Αν έστω μια από αυτές κριθεί ψευδής, τότε θα κριθεί ψευδής και η υπό ανάλυση περιγραφή.

Προκειμένου να αποκαλύψει τα βαθύτερα αίτια των εγγενών αδυναμιών της θεωρίας των περιγραφών ο Strawson θα προβεί σε μια διάκριση καίριας σημασίας για την κριτική που διατυπώνεται στο *On referring*. Η διάκριση αυτή αρθρώνεται σε δύο επίπεδα, στο επίπεδο της έκφρασης και στο επίπεδο της πρότασης. [Διευκρινίζεται ότι με τον όρο «έκφραση» («expression»), ο Strawson εννοεί κάθε γλωσσική έκφραση που αναφέρεται σε ένα μοναδικό πρόσωπο ή πράγμα, και με τον όρο «πρόταση» («sentence») εννοεί κάθε πρόταση που αρχίζει με ένα τέτοιο είδος έκφρασης]. Στο επίπεδο της έκφρασης ο άγγλος φιλόσοφος διακρίνει ανάμεσα στην έκφραση, τη χρήση της έκφρασης και την εκφορά της έκφρασης. Κατά τρόπο ανάλογο στο επίπεδο της πρότασης διακρίνει ανάμεσα στην πρόταση, τη χρήση της πρότασης και την εκφορά της πρότασης⁵⁴⁷. Η πρόταση, φερ' ειπείν, «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός», αναγνωρίζουμε ότι μπορεί να εκφερθεί σε πλήθος διαφορετικών χρονικών στιγμών και περιστάσεων χρήσης της γλώσσας, από πλήθος διαφορετικών ομιλούντων υποκειμένων. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις κάνουμε λόγο περί χρήσης ή εκφοράς της *ίδιας* πρότασης· ταυτόχρονα, όμως, κάνουμε λόγο περί διαφορετικών χρήσεων ή διαφορετικών εκφορών της. Αυτή η γενική παρατήρηση, ωστόσο, δεν επαρκεί προκειμένου να αποσαφηνιστεί η διάκριση μεταξύ των όρων «χρήση» και «εκφορά», οι οποίοι θα μπορούσαν να εκληφθούν λανθασμένα ως συνώνυμοι. Η διαφορά ανάμεσα στη χρήση και στην εκφορά μιας πρότασης μπορεί να γίνει κατανοητή με το ακόλουθο παράδειγμα. Υποθέτουμε ότι δύο διαφορετικοί ομιλητές εκφέρουν την πρόταση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός». Ο πρώτος την εκφέρει

⁵⁴⁷ Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 325.

σε μια χρονική περίσταση, όπου βασιλιάς της Γαλλίας είναι ο Λουδοβίκος ΙΔ΄, και ο δεύτερος σε μια χρονική περίσταση, όπου βασιλιάς της Γαλλίας είναι ο Λουδοβίκος ο ΙΕ΄. (Θεωρούμε ότι αμφότεροι χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη πρόταση προκειμένου να αναφερθούν πραγματικά στον εκάστοτε βασιλιά της Γαλλίας). Στην περίπτωση αυτή αναγνωρίζουμε ότι πρόκειται περί δύο διαφορετικών χρήσεων της πρότασης. Αν, αντιθέτως, οι δύο ομιλητές εξέφεραν την πρόταση κατά την ίδια χρονική περίοδο –επί βασιλείας Λουδοβίκου ΙΕ΄, λόγου χάρη–, τότε στην περίπτωση αυτή θα αναγνωρίζαμε ότι έκαναν την ίδια χρήση της πρότασης. Σε αμφότερες, όμως, τις ανωτέρω περιπτώσεις θα διαπιστώναμε δύο διαφορετικές εκφορές της πρότασης. Ανάλογες, προφανώς, παρατηρήσεις ισχύουν για τη διάκριση στο επίπεδο της έκφρασης⁵⁴⁸.

Η διπλή αυτή διάκριση επιτρέπει στον Strawson να φέρει στο προσκήνιο μια βασική του θέση, όσον αφορά τη χρήση και την αναφορική λειτουργία της γλώσσας: «“Mentioning” or “referring”, is not something an expression does; it is something that someone can use an expression to do. Mentioning, or referring to, something is a characteristic of *a use* of an expression, just as “being about something”, and truth-or-falsity, are characteristics of *a use* of a sentence»⁵⁴⁹. Περιττεύει, ίσως, να επισημάνουμε ότι η διαπίστωση αυτή ισχύει για το σύνολο των λειτουργιών της γλώσσας. Εκφράζοντας τη συγκεκριμένη άποψη ο Strawson δεν αποσκοπούσε, προφανώς, στην διατύπωση μιας κοινότοπης παρατήρησης. Εκείνο που ουσιαστικά επιχείρησε να κάνει ήταν να αντιπαρατάξει στις αναφορικές περί νοήματος θεωρίες έναν διαφορετικό προσανατολισμό, φέρνοντας στο επίκεντρο της συζήτησης την έννοια της χρήσης της γλώσσας. Η κίνηση αυτή θα του επιτρέψει να προχωρήσει, περαιτέρω, σε μια ουσιωδώς διαφορετική

⁵⁴⁸ Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 325-326.

⁵⁴⁹ P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 326. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Η “μνεία” ή η “αναφορά” δεν είναι κάτι που κάνει μια έκφραση· είναι κάτι που μπορεί κάποιος να κάνει χρησιμοποιώντας μιαν έκφραση. Η μνεία ή η αναφορά αποτελούν χαρακτηριστικά μιας ορισμένης χρήσης της έκφρασης, όπως η συνάφεια και οι τιμές αληθείας αποτελούν χαρακτηριστικά μιας ορισμένης χρήσης της πρότασης».

σύλληψη της έννοιας του νοήματος: «Meaning (in at least one important sense) is a function of the sentence or expression; mentioning and referring and truth or falsity, are functions of the use of the sentence or expression. To give the meaning of an expression (in the sense in which I am using the word) is to give *general directions* for its use to refer to or mention particular objects or persons; to give the meaning of a sentence is to give *general directions* for its use in making true or false assertions. It is not to talk about any particular occasion of the use of the sentence or expression. The meaning of an expression cannot be identified with the object it is used, on a particular occasion, to refer to. The meaning of a sentence cannot be identified with the assertion it is used, on a particular occasion, to make. For to talk about the meaning of an expression or sentence is not to talk about its use on a particular occasion, but about the rules, habits, conventions governing its correct use, on all occasions, to refer or to assert»⁵⁵⁰. Με αφετηρία τη θεωρία των περιγραφών και τις εγγενείς της αδυναμίες, ο Strawson θα περιαχθεί σε μια σύλληψη της έννοιας του νοήματος, η οποία θεμελιώνεται στη χρήση της γλώσσας και στους κανόνες που τη διέπουν, και όχι στη σχέση των γλωσσικών εκφράσεων με το «εμπράγματο αντίκρισμα» τους. Η εξήγηση του γλωσσικού νοήματος δεν επιτυγχάνεται μέσω της αναζήτησης των εκάστοτε αντικειμένων, στα οποία ενδεχομένως αναφέρονται οι γλωσσικές εκφράσεις, ή

⁵⁵⁰ P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 327. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Το νόημα (τουλάχιστον υπό μια σημαντική έννοια) αποτελεί συνάρτηση της έκφρασης ή της πρότασης· η μνεία και η αναφορά, η αλήθεια και το ψεύδος, είναι συναρτήσεις της χρήσης της πρότασης ή της έκφρασης. Το να δώσει κανείς το νόημα μιας έκφρασης (σύμφωνα με την έννοια που χρησιμοποιώ εδώ τη λέξη) σημαίνει να δώσει *γενικές κατευθύνσεις* για τη χρήση της, προκειμένου να γίνει μνεία ή αναφορά σε επιμέρους πράγματα ή πρόσωπα· το να δώσει κανείς το νόημα μιας πρότασης σημαίνει να δώσει *γενικές κατευθύνσεις* για τη χρήση της, προκειμένου να διατυπωθούν αληθείς ή ψευδείς αποφάνσεις. Δεν πρόκειται για κάποια μεμονωμένη περίπτωση χρήσης της έκφρασης ή της πρότασης. Το νόημα μιας πρότασης δεν μπορεί να ταυτιστεί με το αντικείμενο, στο οποίο αυτή αναφέρεται, όταν χρησιμοποιείται σε μια δεδομένη περίπτωση γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό. Το νόημα μιας πρότασης δεν μπορεί να ταυτιστεί με την απόφαση εκείνη, για τη διατύπωση της οποίας χρησιμοποιείται σε μια δεδομένη περίπτωση. Διότι όταν κάνουμε λόγο για το νόημα μιας έκφρασης ή μιας πρότασης δεν αναφερόμαστε στη χρήση της σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά στους κανόνες, στις συνήθειες και στις συμβάσεις που διέπουν κάθε ορθή χρήση που γίνεται σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να αποφανθούμε ή να αναφερθούμε σε κάτι».

μέσω προσδιορισμού των εκάστοτε συνθηκών αληθείας των προτάσεων. Ο Strawson τονίζει μετ' επιτάσεως ότι η μεμονωμένη χρήση μιας έκφρασης ή πρότασης δεν μπορεί ποτέ να αποτελέσει το θεμέλιο για την εξήγηση του νοήματος. Εκείνο που έχει σημασία είναι οι κανόνες και οι συμβάσεις που διέπουν τη χρήση της γλώσσας και οι γενικότερες συνήθειες που είναι συνυφασμένες με αυτή. Οι γλωσσικές συνήθειες, οι συμβάσεις και οι κανόνες είναι οι παράγοντες εκείνοι που επιτρέπουν τη χρήση των γλωσσικών σημείων στον εκφερόμενο λόγο. Αυτή η δυνατότητα χρήσης είναι που επιτρέπει στις εκφράσεις της γλώσσας να λειτουργούν ως φορείς νοήματος. Έτσι αναγνωρίζουμε ότι η πρόταση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας είναι σοφός» έχει νόημα, όχι επειδή χρησιμοποιήθηκε κάποια συγκεκριμένη στιγμή επιτυχώς για να γίνει αναφορά σε ένα ορισμένο πρόσωπο, αλλά επειδή υπάρχουν συμβάσεις και κανόνες που μας επιτρέπουν να τη χρησιμοποιούμε γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό, όπως άλλωστε υπάρχουν συμβάσεις και κανόνες που μας επιτρέπουν να τη χρησιμοποιούμε και για διάφορους άλλους σκοπούς⁵⁵¹. Αν θα καταφέρουμε να αναφερθούμε επιτυχώς σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο –και μόνο σε αυτό– με την έκφραση «Ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας» εξαρτάται από το εκάστοτε πλαίσιο χρήσης. Το νόημα, όμως, της έκφρασης αυτής –και το νόημα των προτάσεων που την περιέχουν– καθορίζεται από τους κανόνες και τις συμβάσεις που επιτρέπουν και διέπουν μια τέτοια χρήση⁵⁵².

Η κριτική του Strawson κατά της ρασελιανής θεωρίας των περιγραφών άσκησε σημαντική επίδραση στη νεώτερη φιλοσοφία της γλώσσας – ειδικά στην εξέλιξη των περί χρήσεως θεωριών του νοήματος, παρότι ο ίδιος δεν διατυπώνει, ούτε σε αδρές γραμμές, κάποια περί νοήματος θεωρία. Με τη σύλληψη της έννοιας του

⁵⁵¹ Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 329.

⁵⁵² Βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 334. Για τον τρόπο, με τον οποίο ο Strawson ορίζει τον όρο «πλαίσιο» (context), βλ. P.F. STRAWSON, *On referring*, σελ. 336: «...by “context” I mean, at least, the time, the place, the situation, the identity of the speaker, the subjects which form the immediate focus of interest, and the personal histories of both the speaker and those he is addressing».

νοήματος που προσφέρει στο *On referring*, ο άγγλος φιλόσοφος προτείνει μια προσέγγιση της προβληματικής του νοήματος, η οποία αναδεικνύει την ευρύτερη κοινωνική διάσταση της γλώσσας. Υπό την οπτική αυτής της προσέγγισης, το νόημα εξετάζεται ως αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης δραστηριότητας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών των κοινωνικών συνόλων ή ομάδων, και όχι ως ιδιότητα ενός αφηρημένου συμβολικού συστήματος. Ειδικότερα όσον αφορά τις περί χρήσεως θεωρίες του νοήματος, εκείνο που αξίζει να παρατηρήσει κανείς είναι ότι στις περί νοήματος απόψεις του Strawson εμφανίζεται η ιδέα της σύλληψης του νοήματος ως *δυναμικού (potential)*, δηλαδή προτάσσεται η θεώρηση της υπό συζήτηση έννοιας με όρους παραγόντων που καθιστούν δυνατή τη χρήση των γλωσσικών εκφράσεων στον εννοηματοωμένο εκφερόμενο λόγο. Την εν λόγω ιδέα θα τη συναντήσουμε ξανά στον William P. Alston, ο οποίος θα την αξιοποιήσει στη συγκρότηση μιας σύγχρονης περί χρήσεως θεωρίας του νοήματος βασισμένης στην *προσλεκτική ισχύ (illocutionary force)* των προτάσεων της γλώσσας.

3.6.1 Προσλεκτικές πράξεις

Η έννοια της *προσλεκτικής πράξης* (*illocutionary act*) είναι ιστορικά συνδεδεμένη με τον John Langshaw Austin και κυρίως με το έργο του *How to do things with words*, το οποίο εκδόθηκε μεταθανατίως υπό την επιμέλεια του James Opie Urmson και της Marina Sbisa και βασίζεται σε μια σειρά διαλέξεων που είχε δώσει το 1955 στο πανεπιστήμιο του Harvard. Στις διαλέξεις αυτές τίθενται ουσιαστικά τα θεμέλια της λεγόμενης *θεωρίας των γλωσσικών πράξεων* (*speech act theory*) και της ειδικότερης *θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων* (*illocutionary act theory*). Πρόκειται για μια πρώτη απόπειρα να ανιχνευθούν και να ερευνηθούν συστηματικά οι *γλωσσικές πράξεις* (*speech acts*) που επιτελούν τα ομιλούντα υποκείμενα στη συναλλαγή του εκφερόμενου λόγου, με σημείο αναφοράς την καθημερινή γλώσσα. Το εγχείρημα του Austin κατατείνει, δηλαδή, στη μελέτη της χρήσης της γλώσσας – και δη στη μελέτη συγκεκριμένων διαστάσεων της⁵⁵³. Οι εν λόγω διαστάσεις αντιστοιχούν στη γνωστή ωστίνεια διάκριση ανάμεσα σε *λεκτικές πράξεις* (*locutionary acts*), *προσλεκτικές πράξεις* (*illocutionary acts*) και *διαμεσολεκτικές πράξεις* (*perlocutionary acts*)⁵⁵⁴. Ο Austin ονομάζει *λεκτική πράξη την πράξη του λέγειν*, υπό τη συνήθη της έννοια⁵⁵⁵, και τη διακρίνει περαιτέρω σε *φωνητική πράξη* (*phonetic act*), *φατική πράξη* (*phatic act*) και *ρητική πράξη* (*rhetic act*)⁵⁵⁶. Η φωνητική πράξη συνίσταται στην απλή εκφορά συγκεκριμένων ήχων, ενώ η φατική πράξη στην εκφορά συγκεκριμένων

⁵⁵³ Ο Austin ουδέποτε ισχυρίστηκε –ή άφησε να εννοηθεί– ότι αποσκοπούσε σε μια γενική μελέτη της χρήσης της γλώσσας. Αντιθέτως, επισήμανε ρητά τον αποκλεισμό συγκεκριμένων χρήσεων της γλώσσας από την έρευνά του. Βλ. ενδεικτικά J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 122: «...we have said there is another whole range of questions about ‘how we are using language’ or ‘what we are doing in saying something’ which we have said may be, and intuitively seem to be, entirely different – further matters which we are not trenching upon. For example, there are insinuating (and other *non-literal* uses of language), joking (and other *non-serious* uses of language), and swearing and showing off (which are perhaps expressive uses of language)». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁵⁵⁴ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 109-110.

⁵⁵⁵ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 94: «The act of ‘saying something’ in this full normal sense I call, i.e. I dub, the performance of a locutionary act...».

⁵⁵⁶ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 92-93.

γλωσσικών εκφράσεων, δηλαδή εκφράσεων που ανήκουν σε ορισμένο λεξιλόγιο και διέπονται από καθορισμένους γραμματικούς κανόνες (εδώ υπεισέρχεται το στοιχείο της επίγνωσης από την πλευρά του ομιλούντος υποκειμένου ότι οι ήχοι, που εκφέρονται, εκφέρονται ως στοιχεία ενός ορισμένου λεξιλογίου⁵⁵⁷). Τέλος, η ρητική πράξη συνίσταται στην εκφορά γλωσσικών εκφράσεων με ορισμένη αναφορά (*reference*) και σημασία (*sense*), δηλαδή με ορισμένο νόημα (είναι προφανές ότι εδώ ο Austin επικαλείται μια κλασική –φρεγκεϊανή, πιο συγκεκριμένα– σύλληψη της έννοιας του νοήματος). Αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά τη συγκεκριμένη διάκριση, η φωνητική, η φατική και η ρητική πράξη δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως διακριτές πράξεις, αλλά μάλλον ως επάλληλα στρώματα μιας πλήρους λεκτικής πράξης, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με λογικές σχέσεις – η ρητική πράξη προϋποθέτει τη φατική και τη φωνητική πράξη, η φατική πράξη προϋποθέτει τη φωνητική πράξη, ενώ η φωνητική πράξη δεν προϋποθέτει καμιά από τις άλλες δύο⁵⁵⁸.

Οι λεκτικές πράξεις συνιστούν ίσως την πλέον ευδιάκριτη πτυχή της χρήσης της γλώσσας. Η επιτέλεση μιας λεκτικής πράξης τελείται πάντοτε εντός ενός ορισμένου πλέγματος περιστάσεων –εντός των πλαισίων ενός ορισμένου γλωσσοπαιγνίου–, υπαγορεύεται από συγκεκριμένες ανάγκες και επιδιώξεις των χρηστών της γλώσσας και αποσκοπεί στην επίτευξη ορισμένων αποτελεσμάτων. Κατά συνέπεια η επιτέλεση μιας λεκτικής πράξης συνυφάνεται με την επιτέλεση μιας πράξης διαφορετικού είδους, την οποία ο Austin ονομάζει «προσλεκτική πράξη»⁵⁵⁹. Επιτελώντας κάποιος μία λεκτική πράξη μπορεί ταυτόχρονα να κάνει ποικίλα άλλα πράγματα, όπως να βεβαιώσει ένα γεγονός, να θέσει μian ερώτηση, να απολογηθεί, να δώσει μian εντολή, να απευθύνει μια παράκληση, να διατυπώσει αντιρρήσεις ενάντια σε μια γνώμη ή απόφαση, να συγχαρεί κάποιον,

⁵⁵⁷ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 95-96.

⁵⁵⁸ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 18.

⁵⁵⁹ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 98-99.

να απειλήσει κάποιον, να δώσει μια περιγραφή, να εκφράσει μian απαίτηση κ.ο.κ. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, επισημαίνει ο Austin, το ομιλούν υποκείμενο κάνει κάτι (απειλεί, περιγράφει, απαιτεί κ.ο.κ.) λέγοντας κάτι: «I explained the performance of an act in this new way and second sense as the performance of an ‘illocutionary’ act, i.e. performance of an act *in* saying something as opposed to performance of an act *of* saying something...»⁵⁶⁰. Η διάκριση μεταξύ λεκτικής και προσλεκτικής πράξης συνοδεύεται από μια δεύτερη διάκριση. Ο άγγλος φιλόσοφος, αμέσως μετά την εισαγωγή του όρου «προσλεκτική πράξη», σπεύδει να διακρίνει την έννοια της προσλεκτικής ισχύος από την έννοια του νοήματος – υπό τη φρεγκειανή της σύλληψη, δηλαδή ως ισοδύναμη του συμπλέγματος των εννοιών της αναφοράς και της σημασίας: «Admittedly we can use ‘meaning’ also with reference to illocutionary force (...) But I want to distinguish *force* and meaning in the sense in which meaning is equivalent to sense and reference, just as it has been essential to distinguish sense and reference»⁵⁶¹. Η συγκεκριμένη παρατήρηση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, διότι από αυτήν ουσιαστικά απορρέει, κατά την άποψή μας, η περίφημη διάκριση μεταξύ *προσλεκτικής ισχύος (illocutionary force)* και *λογικοπροτασικού περιεχομένου (propositional content)*, την οποία ασπάζεται κάθε περί γλωσσικών πράξεων θεωρία. Στις διαστάσεις της χρήσης της γλώσσας, οι οποίες αντιστοιχούν στο επίπεδο των λεκτικών πράξεων και στο επίπεδο των προσλεκτικών πράξεων, ο Austin θα προσθέσει μια τρίτη: «Saying something will often, or even normally, produce certain consequential effects upon the feelings, thoughts, or actions of the audience, or of the speaker, or of other persons: and it may be done with design, intention, or purpose of producing

⁵⁶⁰ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 99-100. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Εξήγησα πως η κατ’ αυτόν τον νέο τρόπο και υπ’ αυτή τη δεύτερη σημασία επιτέλεση μιας πράξης συνιστά μια “προσλεκτική” πράξη, δηλαδή αποτελεί την πράξη που επιτελεί κανείς λέγοντας κάτι, σε αντιδιαστολή προς την ίδια την πράξη του λέγειν...».

⁵⁶¹ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 100. Η επισημάνση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Μπορούμε, ομολογουμένως, να χρησιμοποιήσουμε τον όρο “νόημα” για να αναφερθούμε και στην προσλεκτική ισχύ (...) Θέλω, όμως, να διαχωρίσω την *ισχύ* από το νόημα, εκλαμβανόμενο ως ισοδύναμο της σημασίας και της αναφοράς, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που έχει πλέον καταστεί ουσιώδες να διακρίνουμε τη σημασία από την αναφορά».

them (...) We shall call the performance of an act of this kind the performance of a ‘perlocutionary act’...»⁵⁶². Στο ζεύγος, λοιπόν, λεκτικών και προσλεκτικών πράξεων προστίθενται, επιπλέον, οι λεγόμενες *διαμεσολεκτικές πράξεις* (*perlocutionary acts*).

Υπάρχουν δύο σημεία, όσον αφορά την ανωτέρω διάκριση ανάμεσα σε λεκτικές, προσλεκτικές και διαμεσολεκτικές πράξεις, τα οποία πρέπει να επισημανθούν. Πρώτον, όπως ο ίδιος ο Austin παρατηρεί⁵⁶³, η εν λόγω τριχοτόμηση δεν εξαντλεί το πλήθος των διαφόρων διαστάσεων της χρήσης της γλώσσας και των λειτουργιών της. Δεύτερον, η εν λόγω διάκριση, έτσι όπως εισάγεται στην όγδοη διάλεξη, χρήζει ορισμένων διευκρινιστικών επεξηγήσεων. Ένα ιδιαίτερο ζήτημα ανακύπτει, ειδικότερα, όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων. Υπενθυμίζεται ότι η αρχική περιγραφή των διαμεσολεκτικών πράξεων γίνεται με όρους επακόλουθων επιδράσεων, δηλαδή αποτελεσμάτων που έπονται της εκφοράς μιας γλωσσικής έκφρασης ή πρότασης. Όμως, προκειμένου το κριτήριο των επακόλουθων επιδράσεων να είναι λειτουργικό, χρειάζεται περαιτέρω διευκρίνιση. Διότι, όπως παρατηρεί ο Austin, υπάρχει μια κατηγορία τέτοιων επακόλουθων επιδράσεων, που δεν εμπίπτουν στο πεδίο των διαμεσολεκτικών, αλλά των προσλεκτικών πράξεων, όπως είναι επί παραδείγματι η δέσμευση που αναλαμβάνει κάποιος ομιλητής που δίνει μια υπόσχεση⁵⁶⁴. Συνεπώς, είναι απαραίτητο να εξεταστούν προσεκτικά τα είδη των επιδράσεων που έπονται των προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων, ούτως ώστε να γίνει σαφής ο μεταξύ τους διαχωρισμός. Ο άγγλος φιλόσοφος βασίζει κατ’ ουσίαν αυτόν τον ειδικότερο

⁵⁶² J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 101. Σε δική μας μετάφραση: «Συχνά ή και υπό συνθήκες περιστάσεις, όταν κάποιος λέει κάτι προκαλούνται ορισμένες επακόλουθες επιδράσεις στα αισθήματα, στις σκέψεις ή στις πράξεις του ακροατηρίου ή του ομιλητή ή άλλων προσώπων: και τούτο μπορεί να συμβεί κατόπιν σχεδίου, με κάποια πρόθεση ή για κάποιον σκοπό (...) Θα αποκαλούμε την επιτέλεση μιας πράξης αυτού του είδους ως “διαμεσολεκτική πράξη”...».

⁵⁶³ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 109-110.

⁵⁶⁴ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 102-103.

διαχωρισμό στη διάκριση των συνεπειών που επιφέρουν οι προσλεκτικές και οι διαμεσολεκτικές πράξεις.

Ο Austin μάς δίνει μια καλή ένδειξη για το τι είδους συνέπειες θεωρεί ότι επιφέρουν οι διαμεσολεκτικές πράξεις στο τελευταίο απόσπασμα που παρατέθηκε προηγουμένως. Εκεί, κατά την εισαγωγή της έννοιας της διαμεσολεκτικής πράξης, γίνεται λόγος περί επακόλουθων επιδράσεων στα αισθήματα, στις σκέψεις ή στις πράξεις των ακροατών ή του ομιλητή ή άλλων ατόμων. Εν όψει αυτής της διατύπωσης οι επιδράσεις, που έπονται μιας διαμεσολεκτικής πράξης, θα μπορούσαν εύλογα να χαρακτηριστούν ως *φυσικές συνέπειες* (*natural consequences*), δηλαδή ως αποτελέσματα που συνδέονται με *φυσικές καταστάσεις πραγμάτων* (*natural states of affairs*)⁵⁶⁵. Το ρηθέν είδος συνεπειών είναι, από την άλλη πλευρά, ασύμβατο με τις προσλεκτικές πράξεις: «The illocutionary act ‘takes effect’ in certain ways, as distinguished from producing consequences in the sense of bringing about states of affairs in the ‘normal’ way, i.e. changes in the natural course of events»⁵⁶⁶. Η επιτέλεση, λοιπόν, μιας προσλεκτικής πράξης δεν επιφέρει κατά τον Austin φυσικές συνέπειες. Το είδος των συνεπειών, που απορρέουν από την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, είναι ουσιωδώς διαφορετικό: «Unless a certain effect is achieved, the illocutionary act will not have been happily, successfully performed. This is not to say that the illocutionary act is the achieving of a certain effect. I cannot be said to have warned an audience unless it hears what I say and takes what I say in a certain sense. An effect must be achieved on the audience if the illocutionary act is to be carried out (...) Generally the effect amounts to bringing about the understanding of the meaning and of the force of the locution. So the performance of an illocutionary

⁵⁶⁵ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin’s account and what Searle made out of it*, σελ.55.

⁵⁶⁶ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 117. Σε δική μας μετάφραση: «Η προσλεκτική πράξη “αναπτύσσει τη δράση της” με συγκεκριμένους τρόπους, οι οποίοι διαφέρουν από την πρόκληση συνεπειών που έχουν ως αποτέλεσμα τη “φυσιολογική” δημιουργία καταστάσεων πραγμάτων, δηλαδή την πρόκληση αλλαγών στη φυσική πορεία των γεγονότων».

act involves the securing of uptake»⁵⁶⁷. Ο Austin προσφέρει εδώ μίαν αναγκαία συνθήκη για την επιτυχή και εύστοχη επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης: την εξασφάλιση της πρόσληψης (*securing of uptake*). Ωστόσο, στο ανωτέρω χωρίο από την ένατη διάλεξη, θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να δίνεται ένας σαφής χαρακτηρισμός του είδους των συνεπειών που επιφέρει η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης. Η παρατήρηση αυτή, όμως, δεν είναι ορθή. Ήδη από την όγδοη διάλεξη, ο άγγλος φιλόσοφος έχει αναφερθεί σε ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό των προσλεκτικών πράξεων, το οποίο μας βοηθά να αντιληφθούμε τι είδους συνέπειες επιφέρουν οι συγκεκριμένες πράξεις: «We must notice that the illocutionary act is a conventional act: an act done as conforming to a convention»⁵⁶⁸. Θεωρώντας την προσλεκτική πράξη ως συμβατική πράξη (*conventional act*), είναι εύλογο να εκλάβουμε τις συνέπειες που επιφέρει η επιτέλεση μιας πράξης του συγκεκριμένου είδους ως συμβατικές συνέπειες (*conventional consequences*), δηλαδή ως αποτελέσματα που συνδέονται με συμβατικές καταστάσεις πραγμάτων (*conventional states of affairs*)⁵⁶⁹.

Εισάγοντας τον διαχωρισμό μεταξύ φυσικών και συμβατικών συνεπειών ο Austin φέρνει στο προσκήνιο τον συμβατικό χαρακτήρα των προσλεκτικών πράξεων, επί του οποίου θα θεμελιώσει, ουσιαστικά, τη διάκριση μεταξύ προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων: «Illocutionary acts are conventional acts: perlocutionary acts are *not* conventional acts. Acts of *both*

⁵⁶⁷ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 116-117. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Δίχως την επίτευξη ενός ορισμένου αποτελέσματος η προσλεκτική πράξη δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει αισίως, επιτυχώς επιτελεστεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι η προσλεκτική πράξη αποτελεί επίτευξη ενός ορισμένου αποτελέσματος. Δεν μπορεί να πει κανείς ότι έχω προειδοποιήσει κάποιο ακροατήριο, αν αυτό δεν ακούσει τι λέω και δεν το εκλάβει με μίαν ορισμένη σημασία. Προκειμένου να επιτελεστεί η προσλεκτική πράξη πρέπει να επιτευχθεί κάποιο αποτέλεσμα στο ακροατήριο (...) Γενικά το αποτέλεσμα αυτό συνίσταται στην επίτευξη της κατανόησης του νοήματος και της ισχύος της εκφοράς. Συνεπώς η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης περιλαμβάνει την εξασφάλιση της πρόσληψης».

⁵⁶⁸ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 105. Σε δική μας μετάφραση: «Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η προσλεκτική πράξη είναι συμβατική πράξη: πράξη που επιτελείται σύμφωνα με κάποια σύμβαση». Βλ. επίσης J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 107: «...the illocutionary act and even the locutionary act too involve conventions...».

⁵⁶⁹ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ.55.

kinds can be performed –or, more accurately, acts called by the same name (for example, acts equivalent to the illocutionary act of warning or the perlocutionary act of convincing)– can be brought off non-verbally; but even then to deserve the name of an illocutionary act, for example a warning, it must be a *conventional* non-verbal act: but perlocutionary acts are not conventional, though conventional acts may be made use of in order to bring off the perlocutionary act»⁵⁷⁰. Το συγκεκριμένο απόσπασμα από την εισαγωγή της δέκατης διάλεξης είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό. Εδώ όχι μόνο τίθεται η διάκριση μεταξύ προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων ρητά με όρους συμβατικών πράξεων, αλλά αποκαλύπτονται επίσης δύο πρόσθετα σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, τονίζεται ότι οι προσλεκτικές πράξεις μπορούν κάλλιστα να επιτελεσθούν με μη γλωσσικά μέσα: αυτό σημαίνει πως η επιτέλεσή τους δεν εξαρτάται κατ' ανάγκη από τη χρήση της γλώσσας (εξαρτάται, όμως, πάντοτε από συμβάσεις). Δεύτερον, η *ολοκλήρωση* μιας διαμεσολεκτικής πράξης μπορεί να επιτευχθεί μέσω συμβατικών πράξεων: αυτό, ωστόσο, δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι διαμεσολεκτικές πράξεις συνιστούν μη συμβατικές πράξεις.

Από τις δώδεκα διαλέξεις που περιλαμβάνονται στο *How to do things with words* το ζήτημα των προσλεκτικών πράξεων απασχολεί τις τελευταίες πέντε. Στις πρώτες επτά ο Austin ασχολείται με τη διάκριση μεταξύ *διαπιστωτικών εκφορών* (*constative utterances*) και *επιτελεστικών εκφορών* (*performative utterances*). Παρά το ότι τα δύο αυτά ζητήματα –η διάκριση μεταξύ διαπιστωτικών και επιτελεστικών εκφορών, και η διάκριση μεταξύ λεκτικών,

⁵⁷⁰ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 121-122. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Οι προσλεκτικές πράξεις είναι συμβατικές πράξεις: οι διαμεσολεκτικές πράξεις δεν είναι συμβατικές πράξεις. Πράξεις και των δύο ειδών –ή, ακριβέστερα, πράξεις που αποκαλούνται με το ίδιο όνομα (λόγου χάρη, πράξεις που ισοδυναμούν με την προσλεκτική πράξη της προειδοποίησης ή τη διαμεσολεκτική πράξη της πειθούς)– μπορούν να επιτελεστούν με μη λεκτικό τρόπο· ακόμη και τότε, όμως, προκειμένου μια πράξη να αξίζει το όνομα μιας προσλεκτικής πράξης, λόγου χάρη μιας προειδοποίησης, θα πρέπει να είναι μια *συμβατική* μη λεκτική πράξη: οι διαμεσολεκτικές πράξεις, όμως, δεν είναι συμβατικές, αν και μπορεί κανείς να επιστρατεύσει συμβατικές πράξεις προκειμένου να καταφέρει να επιτελέσει τη διαμεσολεκτική πράξη».

προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων— φαίνεται να μην εμφανίζουν ιδιαίτερα σημεία σύνδεσης στην ευρύτερη ανάλυση του Austin, εσχάτως έχει διατυπωθεί η άποψη πως η ανάλυση των πέντε τελευταίων διαλέξεων αποτελεί, ουσιαστικά, επέκταση της ανάλυσης που εκθέτει ο άγγλος φιλόσοφος στις πρώτες επτά διαλέξεις του *How to do things with words*. Πιο συγκεκριμένα έχει υποστηριχθεί πως παρότι ο φιλόσοφος ξεκινά την ανάλυσή του από τις προτάσεις της γλώσσας —με σημείο αναφοράς το ιδιαίτερο εκείνο είδος εκφορών που αποκαλεί «επιτελεστικές εκφορές»—, σύντομα το πεδίο της έρευνάς του επεκτείνεται προς την επικράτεια των πράξεων⁵⁷¹. Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, στοιχείο που φαίνεται να επικυρώνει την εν λόγω θέση, το προσφέρει ο ίδιος ο Austin στην αρχή της ενδέκατης διάλεξης, όπου επιχειρεί μια στοιχειώδη σύνοψη της μέχρι εκείνο το σημείο πορείας της έρευνάς του: «Our subsequent discussion of doing and saying certainly seems to point to the conclusion that whenever I ‘say’ anything (except perhaps a mere explanation like ‘damn’ or ‘ouch’) I shall be performing both locutionary and illocutionary acts, and these two kinds of acts seem to be the very things which we tried to use (...) as a means of distinguishing performatives from constatives»⁵⁷². Στη συνέχεια της ενδέκατης διάλεξης ο Austin διατηρεί στην ανάλυσή του τη διάκριση μεταξύ διαπιστωτικών και επιτελεστικών εκφορών και την αξιοποιεί παράλληλα με τη διάκριση μεταξύ λεκτικών, προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων. Το συγκεκριμένο γεγονός υποδηλώνει με τη σειρά του αφενός μεν ότι η δεύτερη διάκριση δεν εισάγεται προκειμένου να αντικαταστήσει την πρώτη, αφετέρου δε ότι υπάρχει εμφανής σύνδεση ανάμεσα στις δύο διακρίσεις. Η ειρημένη σύνδεση συνηγορεί περαιτέρω υπέρ της υπό συζήτηση άποψης περί ύπαρξης ουσιαστικής συνοχής μεταξύ των

⁵⁷¹ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin’s account and what Searle made out of it*, σελ. 6-7.

⁵⁷² J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 133. Σε δική μας μετάφραση: «Η συζήτηση που επακολούθησε σχετικά με την επιτέλεση πράξεων και την εκφορά προτάσεων φαίνεται αναμφίβολα να μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κάθε φορά που “λέω” κάτι (εκτός ίσως από απλά επιφωνήματα όπως “Διάολε!” ή “Ωχ!”) επιτελώ ταυτόχρονα λεκτικές και προσλεκτικές πράξεις, και αυτά τα δύο είδη πράξεων φαίνεται να είναι ακριβώς τα μέσα εκείνα που προσπαθήσαμε να χρησιμοποιήσουμε για να διακρίνουμε τις επιτελεστικές από τις διαπιστωτικές εκφορές».

δώδεκα διαλέξεων που περιλαμβάνονται στο *How to do things with words*. Η υιοθέτηση της ανωτέρω υπόθεσης προσφέρει μια σαφή ερμηνεία του ακόλουθου αποσπάσματος από τις τελευταίες παραγράφους της έβδομης διάλεξης: «It is time then to make a fresh start on the problem. We want to reconsider more generally the senses in which to say something may be to do something, or in saying something we do something...»⁵⁷³. Είναι προφανές πως στο σημείο αυτό ο Austin δεν δηλώνει αλλαγή θέματος, αλλά μάλλον προαναγγέλλει την επέκταση της ήδη εκπονηθείσας ανάλυσης στις επτά πρώτες διαλέξεις προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, η οποία θα οδηγήσει στη γνωστή ταξινόμηση των γλωσσικών πράξεων⁵⁷⁴.

Αν η διάκριση μεταξύ λεκτικών, προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων προκύπτει από την προηγηθείσα ανάλυση των επιτελεστικών και διαπιστωτικών εκφορών συνιστά ασφαλώς ένα ζήτημα επιμέρους. Εκείνο, όμως, που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η θεωρία του Austin στερείται σαφούς ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής πράξης – και κατ' επέκταση της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος. Η επισημάνση αυτή αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, αν αναλογιστούμε ότι το κυριότερο μέρος της ανάλυσης των γλωσσικών πράξεων αφιερώνεται στις προσλεκτικές πράξεις. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι θέτει την απαίτηση για την κατασκευή ενός αναλυτικού ορισμού της εν λόγω έννοιας. Η συγκεκριμένη απαίτηση, όμως, δεν ικανοποιείται. Εκείνο, αντιθέτως, που κάνει ο Austin είναι να διατυπώσει μια κατά το μάλλον ή ήττον λεπτομερή περιγραφή των προσλεκτικών πράξεων, η οποία δομείται σταδιακά. Χρησιμοποιώντας ως υπόβαθρο τα προσωρινά πορίσματα της έρευνας επί των επιτελεστικών εκφορών ο φιλόσοφος ξεκινά από τις λεκτικές πράξεις για να

⁵⁷³ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 91. Σε δική μας μετάφραση: «Πρέπει, λοιπόν, τώρα να κάνουμε μια νέα αρχή στην πραγμάτευση του προβλήματος. Θέλουμε να επανεξετάσουμε σε πιο γενικό πλαίσιο τις έννοιες, υπό τις οποίες η επιτέλεση μιας πράξης μπορεί να ταυτίζεται με μιαν εκφορά ή να τελείται ταυτόχρονα με αυτή...».

⁵⁷⁴ Για την υπεράσπιση της θέσης περί του ενιαίου χαρακτήρα της ανάλυσης του Austin βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 48-68.

προχωρήσει εν συνεχεία σε μια πρώτη σκιαγράφιση των προσλεκτικών και των διαμεσολεκτικών πράξεων. Ακολούθως θα επιχειρήσει να οριοθετήσει την επικράτεια των προσλεκτικών πράξεων μέσω της σύγκρισής τους με τα δύο άλλα είδη γλωσσικών πράξεων, και ειδικότερα με τις διαμεσολεκτικές πράξεις.

Η υιοθετηθείσα διαδικασία θα αποφέρει ένα ευάριθμο σύνολο χαρακτηριστικών, κάποια εκ των οποίων εμφανίζονται ως ιδιαίτερα των προσλεκτικών πράξεων. Κατ' αρχάς, οι προσλεκτικές πράξεις επιφέρουν ορισμένες συνέπειες. Αυτό, ασφαλώς, το στοιχείο χαρακτηρίζει οποιοδήποτε είδος ανθρώπινης πράξης και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των προσλεκτικών πράξεων. Οι προσλεκτικές πράξεις, όμως, επιφέρουν ένα συγκεκριμένο είδος συνεπειών, τις οποίες ο Austin χαρακτηρίζει ως «συμβατικές συνέπειες». Σύμφωνα με τον άγγλο φιλόσοφο, τα αποτελέσματα της επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης συνδέονται με συμβατικές και μόνο καταστάσεις πραγμάτων. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου μια πράξη να θεωρηθεί ως προσλεκτική, θα πρέπει να εξασφαλιστεί αφενός η αναγνώριση –από την πλευρά του αποδέκτη– της πρόθεσης του ενεργούντος υποκειμένου να επιτελέσει μιαν ορισμένη πράξη αυτού του είδους, και αφετέρου η πρόσληψη του περιεχομένου της ειρημένης πράξης⁵⁷⁵. Αν θεωρήσουμε ως δεδομένο ότι ο αποδέκτης διαθέτει τις σωματικές –και ειδικότερα τις νοητικές– εκείνες ικανότητες που επιτρέπουν την αναγνώριση της πρόθεσης του ενεργούντος υποκειμένου και την πρόσληψη του περιεχομένου της πράξης, και αν περαιτέρω υποθέσουμε ότι οι συνθήκες επιτέλεσης της πράξης δεν παρεμποδίζουν την τέλεση των εν λόγω διαδικασιών από την πλευρά του αποδέκτη, τότε είναι

⁵⁷⁵ Επισημαίνεται ότι εδώ οι όροι «ενεργούν υποκείμενο» και «αποδέκτης» χρησιμοποιούνται συμβατικά, προκειμένου να διευκολυνθεί η συζήτηση. Στην πραγματικότητα οι ρόλοι που υποδηλώνονται από τους όρους αυτούς δεν είναι ποτέ διακριτοί απ' αλλήλων στις διαπροσωπικές επαφές των ανθρώπων. Ο «αποδέκτης» είναι ασφαλώς και αυτός ένα «ενεργούν υποκείμενο» – άλλωστε, ότι εμπλέκεται εν προκειμένω σε διαδικασίες αναγνώρισης των προθέσεων άλλων ατόμων και πρόσληψης του περιεχομένου συγκεκριμένων πράξεων αποτελεί την αδιάσειστη επικύρωση του ισχυρισμού αυτού.

προφανές ότι οι ρηθείσες διαδικασίες εξαρτώνται πρωτίστως από τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει το ενεργούν υποκείμενο για την επιτέλεση της πράξης. Η ικανοποίηση της –κατά Austin– αναγκαίας συνθήκης της *εξασφάλισης της πρόσληψης* μιας προσλεκτικής πράξης είναι δυνατή μόνο αν τα μέσα επιτέλεσης της πράξης είναι *συμβατικά*. Στην περίπτωση των μη γλωσσικών προσλεκτικών πράξεων, τα μέσα αυτά περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο σωματικές κινήσεις και φυσικά αντικείμενα που χρησιμοποιούνται ως –αναγνωρίσιμα από τον αποδέκτη– σύμβολα ή σημεία. Στην περίπτωση των γλωσσικών προσλεκτικών πράξεων, η χρήση της γλώσσας αυτή καθαυτή εξασφαλίζει τον συμβατικό χαρακτήρα των μέσων επιτέλεσης της πράξης. Σε αμφοτέρους δε τις περιπτώσεις ο αποδέκτης προσλαμβάνει το περιεχόμενο της πράξης χάρη στην κατανόηση του νοήματος των χρησιμοποιούμενων συμβόλων ή γλωσσικών σημείων. Κατά συνέπεια από την ανάλυση του Austin θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε ως αναγκαία για μια προσλεκτική πράξη τα εξής χαρακτηριστικά: α) η πράξη πρέπει να είναι συμβατική, δηλαδή να περιλαμβάνει συμβατικά μέσα επιτέλεσης και συμβατικές διαδικασίες⁵⁷⁶, και να επιφέρει συμβατικές συνέπειες· β) η πράξη πρέπει να έχει αποδέκτη· γ) ο αποδέκτης της πράξης πρέπει να αναγνωρίσει την πρόθεση του ενεργούντος υποκειμένου να επιτελέσει μια συγκεκριμένη προσλεκτική πράξη, και να κατανοήσει το περιεχόμενο της πράξης αυτής (η επίτευξη της *εξασφάλισης της πρόσληψης* εξαρτάται, κυρίως, από το ενεργούν υποκείμενο· αν προσέξουμε τη διατύπωση του Austin, στο σημείο όπου πραγματεύεται το συγκεκριμένο ζήτημα, θα διαπιστώσουμε ότι κατά τον άγγλο φιλόσοφο το *ενεργούν υποκείμενο*

⁵⁷⁶ Αποδεχόμενοι την άποψη, σύμφωνα με την οποία η ανάλυση των γλωσσικών πράξεων αποτελεί επέκταση της ανάλυσης των επιτελεστικών εκφορών, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι οι συμβατικές διαδικασίες, για τις οποίες γίνεται εδώ λόγος, συνδέονται με τους κανόνες του Austin για την εύστοχη λειτουργία των επιτελεστικών εκφορών. Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 14-15.

οφείλει να επιτύχει την εξασφάλιση της πρόσληψης, αν θέλει να επιτελέσει μια προσλεκτική πράξη⁵⁷⁷).

Τα ανωτέρω διαμειφθέντα μάς δίνουν—ελλείπει αναλυτικού ορισμού—ικανοποιητική εικόνα του τρόπου, με τον οποίο ο Austin συλλαμβάνει την έννοια της προσλεκτικής πράξης. Η ανασύσταση της ωστίνειας σύλληψης της υπό συζήτηση έννοιας, έτσι όπως σκιαγραφείται μέσα από τη διατύπωση ενός συνόλου αναγκαίων χαρακτηριστικών των προσλεκτικών πράξεων, θα χρησιμεύσει σημαντικά κατά την εξέταση του έργου φιλοσόφων, οι οποίοι ανέλαβαν να συνεχίσουν και να επεκτείνουν περαιτέρω του εγχείρημα του Austin. Από τους φιλοσόφους αυτούς ξεχωρίζει αναμφισβήτητα η μορφή του John Rogers Searle, τη θεωρία του οποίου θα εξετάσουμε ευθύς αμέσως.

⁵⁷⁷ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 116-117: «An effect must be achieved on the audience if the illocutionary act is to be carried out. How should we best put it here? And how can we limit it? Generally the effect amounts to *bringing about the understanding of the meaning and of the force of the locution*». Η επισήμανση είναι δική μας.

3.6.1.1 Η θεωρία του John Rogers Searle

Στην αρχή του προηγούμενου κεφαλαίου αναφέρθηκε ότι η έννοια της προσλεκτικής πράξης είναι ιστορικά συνδεδεμένη με τον Austin. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα το έργο του Searle θα αποτελέσει το βασικό σημείο αναφοράς κάθε θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λεγόταν ότι ο Searle ήταν ο πρώτος που έθεσε σε συστηματική βάση τη μελέτη των γλωσσικών –και των προσλεκτικών ειδικότερα– πράξεων, ωθώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο τη νεώτερη φιλοσοφία της γλώσσας σε νέα κατεύθυνση. Προκειμένου, λοιπόν, να επιχειρήσουμε μια εγγύτερη προσέγγιση της έννοιας της προσλεκτικής πράξης και να διερευνήσουμε τη σχέση της με την έννοια του νοήματος, η προσφυγή στο έργο του αμερικανού φιλοσόφου κρίνεται απαραίτητη.

Η λεγόμενη περί γλωσσικών πράξεων θεωρία του Searle διατυπώνεται αρχικά στα έργα *Speech acts* και *Expression and meaning*, τα οποία θεωρούνται πλέον κλασικά του είδους τους. Παρά το γεγονός ότι στα ύστερα κείμενά του –όπως το *Intentionality* και το *Foundations of illocutionary logic*, το οποίο συνέγραψε μαζί με τον Daniel Vanderveken– ο Searle θα διαφοροποιήσει ορισμένες θέσεις του και θα επιχειρήσει να επεκτείνει τη θεωρία του προς καινούργιες κατευθύνσεις, τα πρώιμα έργα του αποτελούν το σταθερό σημείο εκκίνησης κάθε νέου θεωρητικού του εγχειρήματος⁵⁷⁸. Το 1965, τέσσερα χρόνια πριν από την έκδοση της πρώτης του ολοκληρωμένης μελέτης για τις γλωσσικές πράξεις, ο Searle θα δημοσιεύσει ένα άρθρο υπό τον τίτλο *What is a speech act?*. Εκεί ο αμερικανός φιλόσοφος θα παρουσιάσει για πρώτη φορά, υπό μορφή προπλάσματος, το βασικό σχέδιο ανάλυσης των γλωσσικών πράξεων που θα ακολουθήσει στο *Speech acts*. Η

⁵⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 1, υπ.1: «The theory which follows is based on and is a development of the theory expressed in J.R. Searle, *Speech Acts* (Cambridge University Press, 1969), and *Expression and Meaning* (Cambridge University Press, 1979)».

ιδιαίτερη αξία του συγκεκριμένου άρθρου, όσον αφορά τη μελέτη του έργου του Searle, έγκειται ακριβώς στο ότι σε αυτό αποτυπώνονται ανάγλυφα οι βασικές προκείμενες της περί γλωσσικών πράξεων θεωρίας του.

Παρά τον τίτλο του άρθρου αυτή η πρώτη ανάλυση, που παρουσιάζει ο Searle στη συγκεκριμένη δημοσίευση, δεν αφορά εν γένει τις γλωσσικές, αλλά τις προσλεκτικές πράξεις. Αυτή είναι η πρώτη σημαντική επισήμανση που σπεύδει να κάνει ο αμερικανός φιλόσοφος, ήδη από τις πρώτες παραγράφους. Ευθύς αμέσως τονίζει επιπρόσθετα ότι δεν αποσκοπεί στο να δώσει ορισμό του όρου «προσλεκτική πράξη»· ωστόσο, θεωρεί ότι αν η ανάλυσή του είναι επιτυχής, τότε μπορεί να αποτελέσει τη βάση για έναν τέτοιο ορισμό⁵⁷⁹. Οι ανωτέρω εισαγωγικές επισημάνσεις του έχουν ιδιαίτερη σημασία, διότι αποκαλύπτουν δύο στοιχεία, που θα αποτελέσουν βασικά χαρακτηριστικά της μετέπειτα περί γλωσσικών πράξεων θεωρίας του. Όπως θα γίνει αντιληπτό στη συνέχεια, στο *Speech acts* ο Searle δεν παρουσιάζει μια γενική θεωρία των γλωσσικών πράξεων, αλλά μια ειδική θεωρία των προσλεκτικών πράξεων, δίχως όμως να καταφέρει εν τέλει να διατυπώσει σαφή γενικό ορισμό της προσλεκτικής πράξης. Γι' αυτόν τον λόγο, άλλωστε, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο Searle αποτυγχάνει να προσφέρει ολοκληρωμένη θεωρία των προσλεκτικών πράξεων⁵⁸⁰.

Ένα επιπρόσθετο κοινό στοιχείο ανάμεσα στην πρώιμη εργασία του και στη μετέπειτα θεωρία του αφορά το status που αποδίδει ο φιλόσοφος στην έρευνα των γλωσσικών πράξεων και τον ρόλο που της επιφυλάσσει στην ευρύτερη μελέτη της γλωσσικής επικοινωνίας. Στην εισαγωγή της ανάλυσής του σημειώνει χαρακτηριστικά: «By way of introduction, perhaps I can say why I think it is of interest and importance in the philosophy of language to study speech acts (...) I think it is essential to any specimen of linguistic communication that it involve a linguistic act. It is not, as has generally been supposed, the symbol or word or

⁵⁷⁹ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 130.

⁵⁸⁰ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 69-70.

sentence, or even the token of the symbol or word or sentence, which is the unit of linguistic communication, but rather it is the *production* of the token in the performance of the speech act that constitutes the basic unit of linguistic communication. To put this point more precisely, the production of the sentence token under certain conditions is the illocutionary act, and the illocutionary act is the minimal unit of linguistic communication»⁵⁸¹. Η ανωτέρω βασική παραδοχή του διατυπώνεται ρητά και στο *Speech acts* και δικαιολογεί προφανώς τον πλήρη τίτλο του έργου: *Speech acts: An essay in the philosophy of language*⁵⁸².

Το προηγούμενο απόσπασμα μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τον βαθύτερο λόγο, για τον οποίο ο Searle στρέφει την προσοχή του προς το συγκεκριμένο ζήτημα. Κατ' αυτόν η βασική μονάδα γλωσσικής επικοινωνίας είναι η γλωσσική πράξη, και όχι η πρόταση ή η λέξη. Από το γεγονός αυτό απορρέει η ξεχωριστή σημασία που έχει για τη φιλοσοφία της γλώσσας η μελέτη των γλωσσικών πράξεων. Η εν λόγω παραδοχή διατυπώνεται –τόσο στο *What is a speech act?* όσο και στο *Speech acts*– κατά τρόπο τέτοιο που να δίνει την εντύπωση μιας ρήξης με παλαιότερες θεωρήσεις περί γλωσσικής επικοινωνίας και να δημιουργεί την εντύπωση ενός νέου προσανατολισμού στη φιλοσοφία της γλώσσας. Πράγματι αυτό είναι το πνεύμα, από το οποίο διαπνέεται το ευρύτερο εγχείρημα του Searle. Έχοντας, λοιπόν, εκθέσει την άποψή του όσον αφορά τη σπουδαιότητα του ζητήματος των γλωσσικών πράξεων, ο αμερικανός φιλόσοφος παρουσιάζει εν συνεχεία τη μέθοδο της ανάλυσής του – την οποία υιοθετεί δίχως

⁵⁸¹ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 130. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Εν είδει εισαγωγής μπορώ, ίσως, να πω γιατί νομίζω ότι η μελέτη των γλωσσικών πράξεων έχει ενδιαφέρον και σημασία για τη φιλοσοφία της γλώσσας (...) Νομίζω πως αποτελεί ουσιώδες στοιχείο οποιουδήποτε είδους γλωσσικής επικοινωνίας να περιλαμβάνει κάποια γλωσσική πράξη. Η μονάδα γλωσσικής επικοινωνίας δεν είναι το σύμβολο ή η λέξη ή η πρόταση, ή ακόμη ο στοιχειότυπος ενός συμβόλου ή μιας λέξης ή μιας πρότασης, όπως θεωρείτο κατά γενική παραδοχή, αλλά είναι μάλλον η παραγωγή τού στοιχειότυπου κατά την επιτέλεση της γλωσσικής πράξης που συνιστά τη βασική μονάδα της γλωσσικής επικοινωνίας. Για να το θέσουμε ακριβέστερα, η παραγωγή υπό συγκεκριμένες συνθήκες ενός στοιχειότυπου πρότασης συνιστά μια προσλεκτική πράξη, και η προσλεκτική πράξη αποτελεί την ελάχιστη μονάδα γλωσσικής επικοινωνίας».

⁵⁸² Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 16.

τροποποιήσεις και στο *Speech acts*⁵⁸³: «I intend therefore to explicate the notion of an illocutionary act by stating a set of necessary and sufficient conditions for the performance of a particular kind of illocutionary act, and extracting from it a set of semantical rules for the use of the expression (or syntactic device) which marks the utterance as the illocutionary act of that kind. If I am successful in stating the conditions and the corresponding rules for even one kind of illocutionary act, that will provide us with a pattern for analyzing other kinds of acts and consequently for explicating the notion in general»⁵⁸⁴.

Η μέθοδος που υιοθετεί ο Searle φαίνεται απλή. Αντί να επιχειρήσει εξαρχής μια γενική ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων, επιλέγει να επικεντρωθεί σε έναν συγκεκριμένο τύπο προσλεκτικής πράξης, εκτιμώντας πως μια τέτοια (επιτυχής) εξειδικευμένη ανάλυση θα αποφέρει ένα βασικό σχέδιο ανάλυσης *οποιοδήποτε* άλλου τύπου προσλεκτικής πράξης. Το σχέδιό του χωρίζεται σε δύο σκέλη. Στο πρώτο σκέλος διατυπώνεται ένα σύνολο αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση του υπό ανάλυση τύπου προσλεκτικής πράξης. Στο δεύτερο σκέλος εξάγεται από το σύνολο των ειρημένων συνθηκών ένα σύνολο σημασιολογικών κανόνων για τη χρήση της γλωσσικής εκείνης έκφρασης (ή του γλωσσικού στοιχείου, γενικότερα) που υποδηλώνει ότι η εκφορά ενός δεδομένου εκφωνήματος αποτελεί δείγμα τού υπό ανάλυση τύπου προσλεκτικής πράξης. Η έμφαση στους κανόνες οφείλεται σε μιαν άλλη βασική παραδοχή του φιλοσόφου, σύμφωνα με την οποία η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης συνιστά μορφή συμπεριφοράς που διέπεται από κανόνες: «To perform illocutionary acts is to

⁵⁸³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 22.

⁵⁸⁴ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 131. Σε δική μας μετάφραση: «Σκοπεύω, συνεπώς, να εξηγήσω την έννοια της προσλεκτικής πράξης διατυπώνοντας ένα σύνολο αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση ενός συγκεκριμένου είδους προσλεκτικής πράξης και εξάγοντας κατόπιν από αυτό ένα σύνολο σημασιολογικών κανόνων για τη χρήση της έκφρασης (ή του συντακτικού στοιχείου) που χαρακτηρίζει την εκφορά ως προσλεκτική πράξη του συγκεκριμένου είδους».

engage in a rule-governed form of behavior»⁵⁸⁵. Ουσιαστικά αυτή είναι η βασικότερη παραδοχή του Searle, όσον αφορά το ευρύτερο ζήτημα της γλώσσας. Η άποψη αυτή επικυρώνεται από το γεγονός ότι στο *Speech acts* η συγκεκριμένη θέση διατυπώνεται υπό την πλέον ισχυρή μορφή της: «Speaking a language is engaging in a (highly complex) rule-governed form of behavior. To learn and master a language is (*inter alia*) to learn and to have mastered these rules»⁵⁸⁶. Ολόκληρος ο φιλοσοφικός στοχασμός του Searle κυριαρχείται από την ιδέα ότι η χρήση της γλώσσας συνιστά μορφή συμπεριφοράς διεπόμενη από κανόνες. Πρόκειται για τη βασική γλωσσοφιλοσοφική του θέση, από την οποία υπαγορεύεται μάλιστα και η άποψη του φιλοσόφου όσον αφορά το status της γενικότερης θεωρίας της γλώσσας. Υπερασπιζόμενος την επιλογή του να προσεγγίσει τα θεμελιώδη προβλήματα της φιλοσοφίας της γλώσσας υπό το πρίσμα της μελέτης των γλωσσικών πράξεων, ο Searle σημειώνει χαρακτηριστικά: «It might be objected to this approach that such a study deals only with the point of intersection of a theory of language and a theory of action. But my reply to that would be that if my conception of language is correct, a theory of language is part of a theory of action, simply because speaking is a rule-governed form of behavior. Now, being rule-governed, it has formal features which admit of independent study. But a study purely of those formal features, without a study of their role in speech acts, would be like a formal study of the currency and credit systems of economies without a study of the role of currency and credit in economic transactions. A great deal can be said in the study of language without studying speech acts, but any such purely formal theory is

⁵⁸⁵ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Όταν κανείς επιτελεί προσλεκτικές πράξεις εμπλέκεται σε μια διεπόμενη από κανόνες μορφή συμπεριφοράς».

⁵⁸⁶ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 12. Σε δική μας μετάφραση: «Όταν κανείς μιλά μια γλώσσα εμπλέκεται σε μια (εξαιρετικά πολύπλοκη) μορφή συμπεριφοράς που διέπεται από κανόνες. Η εκμάθηση και πλήρης κατοχή μιας γλώσσας συνιστά (*inter alia*) εκμάθηση και εμπέδωση αυτών των κανόνων».

necessarily incomplete»⁵⁸⁷. Ο Searle, λοιπόν, αποδίδει στη θεωρία της γλώσσας μια θέση στην ευρύτερη επικράτεια της θεωρίας της πράξης και θεμελιώνει αυτή την πρότασή του όχι κατευθείαν στην κοινωνική διάσταση της γλώσσας και τον άρρηκτο δεσμό της με την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά στην παραδοχή ότι η χρήση της γλώσσας συνιστά μορφή συμπεριφοράς που διέπεται από κανόνες. Θα μπορούσε, βέβαια, να παρατηρήσει εδώ κανείς ότι η ύπαρξη και η εφαρμογή κανόνων προϋποθέτει κοινωνική δράση· κατά συνέπεια, θεωρώντας τη γλώσσα υπό το πρίσμα των κανόνων που διέπουν τη χρήση της, ο Searle ουσιαστικά αναδεικνύει την κοινωνική της διάσταση. Ωστόσο, η σύνδεση ανάμεσα στα δύο αυτά στοιχεία δεν είναι προφανής, υπό την έννοια ότι η αναφορά αυτή καθεαυτήν στους κανόνες που διέπουν μια ορισμένη μορφή συμπεριφοράς δεν είναι κατ' ανάγκη επαρκής για την ανάδειξη της ιδιαίτερης σημασίας που έχει για την κοινωνική πραγματικότητα η γλωσσική δραστηριότητα.

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις οδηγούν στη διαπίστωση ότι η κυρίαρχη έννοια στο έργο του Searle δεν είναι αυτή του νοήματος ή των γλωσσικών πράξεων, αλλά εκείνη του κανόνα. Στην έννοια του κανόνα ο αμερικανός φιλόσοφος στηρίζει όχι μόνο την περί γλωσσικών πράξεων θεωρία του, αλλά ακόμη και τον τρόπο, με τον οποίο συλλαμβάνει τη γλώσσα. Δεν εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός ότι στο *Speech acts* αφιερώνει ξεχωριστό κεφάλαιο στους κανόνες⁵⁸⁸. Η σπουδαιότητα της έννοιας του κανόνα για τη φιλοσοφία της γλώσσας είναι κατ' αυτόν

⁵⁸⁷ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 17. Σε δική μας μετάφραση: «Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει σε αυτή την προσέγγιση πως μια τέτοια μελέτη ασχολείται μόνο με το σημείο τομής μεταξύ μιας θεωρίας της γλώσσας και μιας θεωρίας της πράξης. Η απάντησή μου, όμως, σε αυτό θα ήταν πως αν η περί γλώσσας σύλληψή μου είναι σωστή, τότε η θεωρία της γλώσσας αποτελεί μέρος της θεωρίας της πράξης, διότι απλώς η ομιλία συνιστά μια μορφή συμπεριφοράς που διέπεται από κανόνες. Ως συμπεριφορά, βέβαια, που διέπεται από κανόνες εμφανίζει ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά που επιδέχονται ανεξάρτητη μελέτη. Μια μελέτη, όμως, μόνο αυτών των τυπικών χαρακτηριστικών, δίχως τη μελέτη του ρόλου τους στις γλωσσικές πράξεις, θα ήταν σαν τη μελέτη του νομισματικού και του πιστωτικού συστήματος δίχως τη μελέτη του ρόλου του νομίσματος και της πιστωτικής λειτουργίας στις οικονομικές συναλλαγές. Θα μπορούσε πολλά να πει κανείς σε μια μελέτη της γλώσσας, από την οποία θα απουσίαζε η μελέτη των γλωσσικών πράξεων, όμως μια τέτοια αμιγώς τυπική θεωρία είναι κατ' ανάγκη ατελής».

⁵⁸⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 33-41.

αναμφισβήτητη. Επιχειρεί δε εκεί να καταδείξει τον καίριο ρόλο της υποστηρίζοντας ότι η σύγχυση που επικρατεί, όσον αφορά το ζήτημα της χρήσης της γλώσσας και της σχέσης της με την έννοια του νοήματος, οφείλεται στην ασαφή αντίληψη που έχουν συνήθως οι φιλόσοφοι για τους κανόνες. Πιο συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά υπάρχουν οι φιλόσοφοι εκείνοι που ανάγουν το γλωσσικό νόημα στους κανόνες που διέπουν τη χρήση των γλωσσικών σημείων, δίχως εντούτοις να προσφέρουν σαφή διατύπωση των ειρημένων κανόνων. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν μερικοί φιλόσοφοι που απορρίπτουν την ιδέα της εξήγησης του νοήματος μέσω σημασιολογικών κανόνων, αρνούμενοι μάλιστα ακόμη και την ίδια την ύπαρξη τέτοιων κανόνων. Ο Searle αποδίδει τη ρηθείσα διεκυστίνδα στην έλλειψη σαφούς διατύπωσης των κανόνων που διέπουν τη χρήση των γλωσσικών εκφράσεων και, από την πλευρά του, αναλαμβάνει να προσφέρει διέξοδο από την επικρατούσα σύγχυση, διατυπώνοντας –αρχικά στο *What is a speech act?* και εν συνεχεία στο *Speech acts* –μια θεμελιώδη διάκριση μεταξύ *ρυθμιστικών κανόνων (regulative rules)* και *συγκροτητικών κανόνων (constitutive rules)*⁵⁸⁹.

Πρόκειται για μια διάκριση, η οποία, αν και θεμελιώδης, δεν είναι προφανής, και γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί εύκολα⁵⁹⁰. Ο Searle, προκειμένου να προσφέρει μια σαφή διατύπωση της εν λόγω διάκρισης, στρέφει την προσοχή του προς τα είδη των μορφών συμπεριφοράς ή δραστηριότητας, επί των οποίων εφαρμόζονται οι διάφοροι κανόνες. Μπορούμε γενικά να διακρίνουμε δύο είδη μορφών δραστηριότητας: το είδος των μορφών δραστηριότητας που προϋπάρχουν της εφαρμογής των κανόνων και το είδος των μορφών δραστηριότητας που αναφύονται κατά την εφαρμογή των κανόνων. Η διάκριση ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες θεμελιώνεται σε αυτήν

⁵⁸⁹ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 131 και J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 33.

⁵⁹⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 33: «I want to clarify a distinction between two different sorts of rules, which I shall call *regulative* and *constitutive* rules. I am fairly confident about the distinction, but do not find it easy to clarify». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

ακριβώς τη διάκριση των μορφών συμπεριφοράς ή δραστηριότητας: «Regulative rules regulate a pre-existing activity, an activity whose existence is logically independent of the existence of the rules. Constitutive rules constitute (and also regulate) an activity the existence of which is logically dependent on the rules»⁵⁹¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συγκροτητικών κανόνων είναι οι κανόνες ορισμένων παιχνιδιών, όπως επί παραδείγματι του σκακιού, του ποδοσφαίρου κ.ά. Μια κίνηση, φερ' ειπείν, στο σκάκι όχι μόνο *ρυθμίζεται* από τους κανόνες του παιχνιδιού, αλλά πρωτίστως *συγκροτείται* από αυτούς ως κίνηση του συγκεκριμένου παιχνιδιού. Αντιθέτως, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα ρυθμιστικών κανόνων, διότι δεν συγκροτούν κάποιες (νέες) μορφές συμπεριφοράς, αλλά ρυθμίζουν ορισμένες ήδη προϋπάρχουσες. Οι ρυθμιστικοί κανόνες έχουν συνήθως τη μορφή προσταγής, δηλαδή τη μορφή «κάνε X» ή «αν Y κάνε X». Τη συγκεκριμένη μορφή μπορεί να έχουν, επίσης, και ορισμένοι συγκροτητικοί κανόνες: ωστόσο, η τάξη αυτού του είδους κανόνων εμφανίζει συνήθως τη μορφή «X λογίζεται ως Y»⁵⁹².

Ο Searle θεωρεί ότι η διάκριση ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες έχει ξεχωριστή σημασία για τα ζητήματα που απασχολούν τη φιλοσοφία της γλώσσας. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο αμερικανός φιλόσοφος αποδίδει –εν μέρει, τουλάχιστον– την αποτυχία κάποιων φιλοσόφων να διατυπώσουν σαφείς κανόνες για τη χρήση της γλώσσας, αλλά και τον σκεπτικισμό κάποιων άλλων όσον αφορά την ίδια την ύπαρξη τέτοιων κανόνων, στην αδυναμία τους να διακρίνουν ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες. Οι περισσότεροι υιοθετούν υποδείγματα ανάλυσης που περιλαμβάνουν

⁵⁹¹ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 131. Σε δική μας μετάφραση: «Οι ρυθμιστικοί κανόνες ρυθμίζουν μια προϋπάρχουσα δραστηριότητα, μια δραστηριότητα που η ύπαρξή της είναι λογικά ανεξάρτητη από την ύπαρξη αυτών των κανόνων. Οι συγκροτητικοί κανόνες συγκροτούν (και ρυθμίζουν) μια δραστηριότητα, της οποίας η ύπαρξη εξαρτάται λογικά από τους κανόνες αυτούς».

⁵⁹² Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 132. Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 34-35.

ρυθμιστικούς κανόνες. Όμως, αυτού του είδους οι κανόνες –όπως, λόγου χάρη, ορισμένοι κοινωνικοί κανόνες που αφορούν την ευρύτερη γλωσσική συμπεριφορά σε συγκεκριμένες περιστάσεις– δεν είναι, σύμφωνα με τον Searle, πρόσφοροι για την εξήγηση του νοήματος. Κατά συνέπεια, ο αμερικανός φιλόσοφος οδηγείται στη διατύπωση μιας διαφορετικής υπόθεσης: «The hypothesis that lies behind the present paper is that the semantics of a language can be regarded as a series of systems of constitutive rules and that illocutionary acts are acts performed in accordance with these sets of constitutive rules»⁵⁹³. Στη διατύπωση αυτή αποκαλύπτεται αφενός ο ρόλος που επιτελεί στην ανάλυσή του η διάκριση ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες, και αφετέρου η σχέση των προσλεκτικών πράξεων με τα συγκεκριμένα είδη κανόνων. Μέσα από το πρίσμα της διάκρισης ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες ο αμερικανός φιλόσοφος θεωρεί ότι καταφέρνει να αποκαλύψει τη βαθύτερη δομή του σημασιολογικού συστήματος μιας φυσικής γλώσσας και να αναδείξει, περαιτέρω, το είδος εκείνο των κανόνων που κατεξοχήν συνδέονται με την επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων.

Η διατύπωση της διάκρισης ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες εντάσσεται στο ούτως ειπείν προπαρασκευαστικό στάδιο της ανάλυσης του Searle. Στο εν λόγω στάδιο ο φιλόσοφος επιχειρεί να διαμορφώσει το κατάλληλο πλαίσιο, το οποίο θα του επιτρέψει να εισέλθει στην κύρια φάση του εγχειρημάτος του, δηλαδή στη διατύπωση ενός συνόλου αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικών πράξεων, και στην εξαγωγή από αυτό το σύνολο συνθηκών ενός συνόλου σημασιολογικών κανόνων. Προκειμένου, όμως, να οδηγηθεί η ανάλυση στην κύρια φάση της, θα

⁵⁹³ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 132. Σε δική μας μετάφραση: «Η βασική υπόθεση που υπόκειται της παρούσας εργασίας είναι πως η σημασιολογία μιας γλώσσας μπορεί να θεωρηθεί ως μια σειρά συστημάτων συγκροτητικών κανόνων και πως οι προσλεκτικές πράξεις συνιστούν πράξεις που επιτελούνται σύμφωνα με αυτά τα σύνολα συγκροτητικών κανόνων». Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 36-37.

πρέπει προηγουμένως να δοθούν διευκρινίσεις αναφορικά με τις προσλεκτικές πράξεις. Μέχρι το σημείο αυτό ο όρος «προσλεκτική πράξη» εμφανίζεται δίχως περαιτέρω διασαφητικά σχόλια. Ο Searle αρκείται απλώς στη δήλωση ότι υιοθετεί τον εν λόγω όρο από τον Austin και αναφέρει μερικά ενδεικτικά παραδείγματα προσλεκτικών πράξεων, όπως η διατύπωση μιας ερώτησης, μιας προσταγής, μιας δήλωσης, και ούτω καθεξής⁵⁹⁴. Όμως, η ανάλυση που ευελπιστεί να φέρει εις πέρας ο φιλόσοφος, απαιτεί περισσότερα από την απαρίθμηση ορισμένων ενδεικτικών παραδειγμάτων. Η αρχική κίνηση που γίνεται προς την κατεύθυνση μιας στοιχειώδους επεξεργασίας της έννοιας της προσλεκτικής πράξης αποσκοπεί στη διερεύνηση της δομής των προσλεκτικών πράξεων. Μια πρώτη παρατήρηση που μπορεί να γίνει είναι ότι συχνά διαφορετικές προσλεκτικές πράξεις εμφανίζουν μεταξύ τους ορισμένα κοινά στοιχεία. Έτσι, επί παραδείγματι στις προτάσεις «Will John leave the room?», «John will leave the room», «John, leave the room!», «Would that John left the room» και «If John will leave the room, I will leave also», ο Searle διακρίνει το κοινό στοιχείο της αναφοράς σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο και της απόδοσης στο πρόσωπο αυτό μιας ορισμένης πράξης⁵⁹⁵. Με άλλα λόγια, με την εκφορά της κάθε μιας από τις ανωτέρω προτάσεις το ομιλούν υποκείμενο επιτελεί, εκτός από την αντίστοιχη προσλεκτική πράξη (ερώτηση, δήλωση, προσταγή κ.ο.κ.), και ορισμένες δευτερεύουσες πράξεις, δηλαδή τις πράξεις της αναφοράς (*referring*) και της κατηγορήσης (*predicating*). Στο ανωτέρω παράδειγμα, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι οι πέντε διαφορετικές προτάσεις εμφανίζουν κοινό περιεχόμενο (*content*). Ο Searle υιοθετεί για την έννοια αυτή τον όρο «λογική πρόταση» (*proposition*). Θα πρέπει να τονιστεί, όμως, ότι δεν ενστερνίζεται –ή, τουλάχιστον, δεν προσφέρει ενδείξεις ότι ενστερνίζεται– τις περί λογικών προτάσεων οντολογικές δεσμεύσεις των Frege, Moore και Russell, που συζητήθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια. Ο

⁵⁹⁴ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 130.

⁵⁹⁵ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 132-133.

όρος «λογική πρόταση» εμφανίζεται στην ανάλυση Searle ως αποκλειστικά τεχνικός όρος, ο οποίος δεν θα πρέπει να συγχέεται με τους ομώνυμους όρους στα έργα των προρρηθέντων φιλοσόφων, ούτε και με όρους όπως «δήλωση» ή «απόφανση». Η διαφορά ανάμεσα στη λογική πρόταση και στην απόφανση είναι προφανής και ουσιώδης: «An assertion is an illocutionary act, but a proposition is not an act at all, although the act of expressing a proposition is part of performing certain illocutionary acts»⁵⁹⁶.

Στο *Speech acts* ο Searle θα επεξεργαστεί περαιτέρω την ανωτέρω διάκριση και θα καταλήξει, έπειτα από δύο τροποποιήσεις που θα επιφέρει, σε ένα πιο ολοκληρωμένο σχήμα. Η πρώτη τροποποίηση αφορά την προσθήκη μιας επιπλέον πράξης, την οποία ο Searle αποκαλεί *πράξη εκφοράς (utterance act)*. Η δεύτερη τροποποίηση αφορά τη συγχώνευση των πράξεων της αναφοράς και της κατηγορήσεως σε μια κατηγορία υπό τον τίτλο «λογικοπροτασική πράξη» («propositional act»). Όσον αφορά δε τις προσλεκτικές πράξεις η συγκεκριμένη κατηγορία διατηρείται δίχως τροποποιήσεις⁵⁹⁷. Έχοντας κατά νου τη διάκριση του Austin ανάμεσα σε λεκτικές, προσλεκτικές και διαμεσολεκτικές πράξεις θα μπορούσε εύλογα να υποθέσει κανείς ότι οι κατά Searle πράξεις εκφοράς ταυτίζονται με τις λεκτικές πράξεις του Austin. Υπάρχουν, ωστόσο, βάσιμοι λόγοι που μας κάνουν να πιστεύουμε ότι μια τέτοια ταύτιση θα ήταν ατυχής. Στο *Speech acts*, και συγκεκριμένα στο σημείο όπου πραγματεύεται το ζήτημα των διαφόρων ειδών γλωσσικών πράξεων⁵⁹⁸, ο Searle δηλώνει πως υιοθετεί στην ανάλυσή του την ωστίνεια ορολογία: ευθύς αμέσως, όμως, σπεύδει να διευκρινίσει σε μια υποσημείωση: «I employ the expression, “illocutionary act”, with some misgivings, since I do not accept Austin’s distinction between

⁵⁹⁶ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 133. Σε δική μας μετάφραση: «Η απόφανση συνιστά προσλεκτική πράξη, η λογική πρόταση όμως δεν είναι πράξη, αν και η πράξη της έκφρασης μιας λογικής πρότασης είναι μέρος της επιτέλεσης συγκεκριμένων προσλεκτικών πράξεων».

⁵⁹⁷ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 23-24.

⁵⁹⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 22-28.

locutionary and illocutionary acts»⁵⁹⁹. Τη διαφωνία του όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ λεκτικών και προσλεκτικών πράξεων θα την αναπτύξει σε μεταγενέστερο άρθρο του υπό τον τίτλο *Austin on locutionary and illocutionary acts*. Δίχως να υπεισέλθουμε σε αυτό το επιμέρους ζήτημα, θα αναφέρουμε εν παρόδω ότι η βασική θέση του Searle στο συγκεκριμένο άρθρο είναι πως επιτελώντας κάποιος μια λεκτική πράξη, επιτελεί ταυτόχρονα και μια προσλεκτική πράξη· κατά συνέπεια, ο διαχωρισμός μεταξύ αυτών των δύο –κατά Austin– διαφορετικών γλωσσικών πράξεων είναι ανέφικτος⁶⁰⁰. Ανεξαρτήτως, πάντως, από τη βασιμότητα ή μη της ανωτέρω θέσης του αμερικανού φιλοσόφου, η διαφωνία του ως προς το συγκεκριμένο σημείο της διάκρισης των γλωσσικών πράξεων που εισήγαγε ο Austin αποτελεί σαφή ένδειξη ότι ο όρος «πράξεις εκφοράς» είναι διακριτός από τον ωστίνειο όρο «λεκτικές πράξεις». Για τον Searle, οι πράξεις εκφοράς είναι εκείνες οι πράξεις, στις οποίες εμπλέκεται αναπόφευκτα το ομιλούν υποκείμενο κατά την επιτέλεση (γλωσσικών) προσλεκτικών πράξεων, και συνίστανται στην εκφορά λέξεων, προτάσεων ή μορφημάτων⁶⁰¹.

Η επιτέλεση, όμως, προσλεκτικών πράξεων, διαπλέκεται με την ταυτόχρονη επιτέλεση λογικοπροτασικών πράξεων, δηλαδή των πράξεων εκείνων, μέσω των οποίων ο χρήστης της γλώσσας εκφράζει το *λογικοπροτασικό περιεχόμενο* (*propositional content*) των προτάσεων που εκφέρει. Κάθε λογικοπροτασική πράξη μπορεί, περαιτέρω, να αναλυθεί σε μια πράξη αναφοράς και μια πράξη κατηγορήσεως. Εν σχέσει προς τις λογικοπροτασικές πράξεις ο Searle επισημαίνει κάτι σημαντικό: «Propositional acts cannot occur alone; that is, one cannot *just* refer and predicate without making an assertion or asking a question or

⁵⁹⁹ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 23, υπ.1. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Χρησιμοποιώ τον όρο “προσλεκτική πράξη” με κάποιες επιφυλάξεις, αφού δεν αποδέχομαι τη διάκριση που κάνει ο Austin μεταξύ *λεκτικών* και *προσλεκτικών* πράξεων».

⁶⁰⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Austin on locutionary and illocutionary acts*.

⁶⁰¹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 23.

performing some other illocutionary act»⁶⁰². Η συγκεκριμένη επισήμανση απορρέει προφανώς από ένα προηγούμενο σχόλιο του Searle, στο οποίο ο φιλόσοφος, αναφερόμενος στις διάφορες κατηγορίες γλωσσικών πράξεων που εισάγει στην ανάλυσή του, διευκρινίζει: «I am not saying, of course, that these are separate things that speakers do, as it happens, simultaneously, as one might smoke, read and scratch one's head simultaneously, but rather that in performing an illocutionary act one characteristically performs propositional acts and utterance acts»⁶⁰³. Οι πράξεις εκφοράς, λοιπόν, καθώς και οι λογικοπροτασικές πράξεις εκλαμβάνονται ως επάλληλα στρώματα μιας προσλεκτικής πράξης – δηλαδή μιας πλήρους γλωσσικής πράξης, όπως τη χαρακτηρίζει ο Searle⁶⁰⁴. Οι πράξεις εκφοράς είναι αναγκαίες για την επιτέλεση μιας (γλωσσικής) προσλεκτικής πράξης⁶⁰⁵. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για τις λογικοπροτασικές πράξεις. Εισάγοντας την έννοια του λογικοπροτασικού περιεχομένου, ο Searle επισημαίνει ότι δεν διαθέτουν όλες οι προσλεκτικές πράξεις τέτοιο περιεχόμενο: «Of course, not all illocutionary acts have a propositional content, for example, an utterance of “Hurrah!” or “Ouch!” does not»⁶⁰⁶. Αυτή η παρατήρηση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης το ομιλούν υποκείμενο δεν εμπλέκεται κατ' ανάγκη στην ταυτόχρονη επιτέλεση μιας λογικοπροτασικής πράξης. Ωστόσο, στην πορεία της ανάλυσής του φαίνεται να

⁶⁰² J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 25. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Οι λογικοπροτασικές πράξεις δεν επιτελούνται αυτόνομα· δηλαδή, δεν μπορεί κανείς απλώς και μόνο να αναφερθεί σε κάτι και να του αποδώσει κάποιο κατηγορήμα δίχως να διατυπώσει μίαν απόφαση ή να θέσει μίαν ερώτηση ή να επιτελέσει κάποια άλλη προσλεκτική πράξη».

⁶⁰³ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 24. Σε δική μας μετάφραση: «Δεν λέω, φυσικά, πως πρόκειται για πράγματα που τυχαία οι ομιλητές κάνουν ταυτόχρονα, όπως όταν κάποιος ταυτόχρονα καπνίζει, διαβάζει και ξύνει το κεφάλι του, αλλά ότι τυπικά η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης περιλαμβάνει την επιτέλεση λογικοπροτασικών πράξεων και πράξεων εκφοράς».

⁶⁰⁴ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 23: «We thus detach the notions of referring and predicating from the notions of such *complete* speech acts as asserting, questioning, commanding etc...». Η επισήμανση είναι δική μας.

⁶⁰⁵ Θεωρούμε ότι ο Searle εκλαμβάνει την έννοια της εκφοράς υπό την ευρύτερη δυνατή της διάσταση, προκειμένου να περιλαμβάνει και τον γραπτό λόγο.

⁶⁰⁶ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 133. Σε δική μας μετάφραση: «Δεν έχουν, βέβαια, όλες οι προσλεκτικές πράξεις λογικοπροτασικό περιεχόμενο, λόγου χάρη εκφορές όπως “Ζήτω!” ή “Ωχ!” δεν έχουν». Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 30.

αγνοεί ή να παρακάμπτει εκείνες τις περιπτώσεις προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου και συνεχίζει ως εάν το λογικοπροτασικό περιεχόμενο να αποτελούσε αναγκαίο χαρακτηριστικό όλων ανεξαιρέτως των προσλεκτικών πράξεων.

Για να έχουμε, πάντως, πλήρη εικόνα της διάκρισης των γλωσσικών πράξεων που αποδέχεται ο Searle, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι υιοθετεί στο σχήμα του και τις κατά Austin διαμεσολεκτικές πράξεις, χωρίς όμως να διατυπώσει κάποιον –έστω στοιχειώδη– ορισμό τους: «To these three notions I now wish to add Austin's notion of the *perlocutionary act*. Correlated with the notion of illocutionary act is the notion of the consequences or *effects* such acts have on the actions, thoughts, or beliefs, etc., of hearers. For example, by arguing I may *persuade* or *convince* someone, by warning him I may *scare* or *alarm* him, by making a request I may *get him to do something*, by informing him I may *convince him* (*enlighten, edify, inspire him, get him to realize*). The italicized expressions denote perlocutionary acts»⁶⁰⁷. Οι διαμεσολεκτικές πράξεις ελάχιστα απασχολούν τον αμερικανό φιλόσοφο. Εξάλλου, όπως έχει ήδη λεχθεί, ο Searle επιχειρεί κατ' ουσίαν να δομήσει μια θεωρία των προσλεκτικών πράξεων και όχι μια γενικότερη θεωρία των γλωσσικών πράξεων. Η προσφερόμενη κατηγοριοποίηση των διαφόρων ειδών προσλεκτικών πράξεων αποτελεί επιβεβλημένη, πλην όμως προπαρασκευαστική κίνηση στην εξέλιξη του θεωρητικού του εγχειρήματος. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι η εν λόγω κίνηση είναι δευτερεύουσας σημασίας. Αντιθέτως, η διάκριση που εισάγεται ειδικότερα

⁶⁰⁷ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 25. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Σε αυτές τις τρεις έννοιες θα ήθελα τώρα να προσθέσω την ωστίνεια έννοια της διαμεσολεκτικής πράξης. Η έννοια της προσλεκτικής πράξης συσχετίζεται με την έννοια των συνεπειών ή αποτελεσμάτων που αυτές οι πράξεις επιφέρουν στις πράξεις, στις σκέψεις, στις πεποιθήσεις κ.λπ. των ακροατών. Επί παραδείγματι, διατυπώνοντας ένα επιχείρημα μπορεί να πείσω ή να καταπείσω κάποιον, προειδοποιώντας τον μπορεί να τον τρομάξω ή να τον ανησυχήσω, διατυπώνοντας μιαν απαίτηση μπορεί να τον κάνω να ενεργήσει, δίνοντάς του κάποια πληροφορία μπορεί να τον πείσω (να τον διαφωτίσω, να τον διαπαιδαγωγήσω, να τον εμπνεύσω, να τον κάνω να συνειδητοποιήσει). Οι εκφράσεις σε πλάγια γραφή δηλώνουν διαμεσολεκτικές πράξεις».

μεταξύ λογικοπροτασικών και προσλεκτικών πράξεων επιτελεί καίριο ρόλο στην ευρύτερη ανάλυσή του.

Ως αποτέλεσμα του διαχωρισμού ανάμεσα στην επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης και στην (ταυτόχρονη) επιτέλεση μιας λογικοπροτασικής πράξης, ο Searle διακρίνει δύο ειδών μέσα ή στοιχεία, με ουσιωδώς διαφορετικές λειτουργίες: «From a semantical point of view we can distinguish between the propositional indicator in the sentence and the indicator of illocutionary force. That is, for a large class of sentences used to perform illocutionary acts, we can say for the purpose of our analysis that the sentence has two (not necessarily separate) parts, the proposition indicating element and the function indicating device. The function indicating device shows how the proposition is to be taken, or, to put it in another way, what illocutionary force the utterance is to have, that is, what illocutionary act the speaker is performing in the utterance of the sentence»⁶⁰⁸. Οι (γλωσσικές) προσλεκτικές πράξεις εκτελούνται με την εκφορά προτάσεων. Στις προτάσεις μπορούμε γενικά να διακρίνουμε δύο μέρη, εκ των οποίων το ένα λειτουργεί ως *λογικοπροτασικός δείκτης (propositional indicator)* και το άλλο ως *δείκτης προσλεκτικής ισχύος (indicator of illocutionary force)*. Ο ρόλος του δείκτη προσλεκτικής ισχύος (ή, αλλιώς, του *δείκτη λειτουργίας* της πρότασης) συνίσταται στην υπόδειξη του συγκεκριμένου είδους προσλεκτικής πράξης που επιτελείται με την εκφορά μιας ορισμένης πρότασης σε δεδομένες περιστάσεις. Δύο επισημάνσεις στο ανωτέρω απόσπασμα χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Κατ' αρχάς η διάκριση ανάμεσα στα προρρηθέντα είδη δεικτών αφορά μια *μεγάλη τάξη προτάσεων*, όχι όλες τις προτάσεις. Προφανώς η συγκεκριμένη επισημάνση

⁶⁰⁸ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 133. Σε δική μας μετάφραση: «Από σημασιολογικής πλευράς μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ του λογικοπροτασικού δείκτη και του δείκτη προσλεκτικής ισχύος. Δηλαδή, για μια μεγάλη τάξη προτάσεων που χρησιμοποιούνται για την επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων, μπορούμε να πούμε για τους σκοπούς της ανάλυσής μας ότι η πρόταση έχει τουλάχιστον δύο (όχι κατ' ανάγκη διακριτά) μέρη, τον λογικοπροτασικό δείκτη και τον δείκτη λειτουργίας της. Ο δείκτης λειτουργίας δείχνει πώς πρέπει να εκληφθεί η πρόταση ή, με άλλα λόγια, τι προσλεκτική ισχύ έχει η εκφορά, δηλαδή ποια προσλεκτική πράξη επιτελεί ο ομιλητής με την εκφορά της πρότασης». Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 30.

απορρέει από τη διαπίστωση ότι υπάρχουν προσλεκτικές πράξεις που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου. Έπειτα ο φιλόσοφος παρατηρεί παρενθετικά ότι τα μέρη της πρότασης, που επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες, δεν είναι κατ' ανάγκη διακριτά απ' αλλήλων. Και εξηγεί τι ακριβώς εννοεί στην ακόλουθη σημείωση: «In the sentence “I promise that I will come” the function indicating device and the propositional element are separate. In the sentence “I promise to come,” which means the same as the first and is derived from it by certain transformations, the two elements are not separate»⁶⁰⁹. Εδώ ο Searle προσφέρει ουσιαστικά μια ένδειξη όσον αφορά το περιεχόμενο του όρου «λογικοπροτασικός δείκτης» (επισημαίνεται ότι τόσο στο απόσπασμα από το *What is a speech act?* που παρατέθηκε ανωτέρω όσο και στο αντίστοιχο χωρίο του *Speech acts* ο Searle σχολιάζει μόνο τον δείκτη προσλεκτικής ισχύος). Από την εξήγηση που προσφέρει ο φιλόσοφος φαίνεται πως ο λογικοπροτασικός δείκτης είναι το γλωσσικό εκείνο στοιχείο που υποδεικνύει το λογικοπροτασικό περιεχόμενο της επιτελούμενης προσλεκτικής πράξης.

Η διάκριση μεταξύ λογικοπροτασικών δεικτών και δεικτών προσλεκτικής ισχύος δεν αποτελεί δευτερεύον τεχνικό ζήτημα, όπως ενδεχομένως θα μπορούσε να υποθεθεί. Υπενθυμίζεται ότι οι σημασιολογικοί κανόνες, στη διατύπωση των οποίων αποσκοπεί η ανάλυση του Searle, αφορούν αποκλειστικά τη χρήση αυτών ακριβώς των δεικτών προσλεκτικής ισχύος, γεγονός που, αν μη τι άλλο, υπογραμμίζει τη σημασία τους στην ευρύτερη ανάλυση. Ο αμερικανός φιλόσοφος παραθέτει έναν στοιχειώδη κατάλογο των μέσων που χρησιμοποιούνται στην αγγλική γλώσσα ως δείκτες προσλεκτικής ισχύος. Ο ειρημένος κατάλογος περιλαμβάνει τη σειρά των λέξεων μέσα στην πρόταση, τον τονισμό και το τονικό περίγραμμα, τα σημεία στίξης, τις εγκλίσεις των ρημάτων καθώς και τα λεγόμενα

⁶⁰⁹ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 140, σημ.4. Σε δική μας μετάφραση: «Στην πρόταση “I promise I will come” ο δείκτης λειτουργίας και ο λογικοπροτασικός δείκτης διαχωρίζονται. Στην πρόταση “I promise to come”, που έχει το ίδιο νόημα με την προηγούμενη και έχει προκύψει από αυτή μέσω συγκεκριμένων μετασχηματισμών, οι δύο δείκτες δεν διαχωρίζονται».

επιτελεστικά ρήματα (*performative verbs*)⁶¹⁰. Η απαρίθμηση των βασικών κατηγοριών δεικτών προσλεκτικής ισχύος συνοδεύεται, πάντως, από την εύστοχη παρατήρηση ότι συχνά, στη ροή του εκφερόμενου λόγου, η προσλεκτική ισχύς των εκφωνημάτων γίνεται αντιληπτή χάρη στα συνυφαινόμενα και όχι, κατ' ανάγκη, μέσω της χρήσης των προαναφερθέντων δεικτών⁶¹¹. Οι ανωτέρω διακρίσεις –μεταξύ λογικοπροτασικού περιεχομένου και προσλεκτικής ισχύος, λογικοπροτασικών και προσλεκτικών πράξεων, και λογικοπροτασικών δεικτών και δεικτών προσλεκτικής ισχύος– συνοψίζονται στον κλασικό πλέον συμβολισμό της προσλεκτικής πράξης που εισάγει ο Searle στο *Speech acts*. Σύμφωνα με αυτόν μια προσλεκτική πράξη συμβολίζεται ως $F(p)$, όπου η μεταβλητή F λαμβάνει ως τιμές δείκτες προσλεκτικής ισχύος και η μεταβλητή p λαμβάνει ως τιμές λογικοπροτασικές εκφράσεις⁶¹². Αξίζει να σημειωθεί πως και σε αυτό το σημείο ο Searle επισημαίνει ότι ο εν λόγω συμβολισμός ισχύει για *πάρα πολλά είδη προσλεκτικών πράξεων* – όχι για όλα τα είδη. Συμπληρώνει δε αυτή την επισήμανσή του σε μια σχετική υποσημείωση, όπου παρατηρεί ότι προσλεκτικές πράξεις, όπως εκείνη που επιτελείται με την εκφορά της πρότασης «Down with Caesar», δεν έχουν τη μορφή $F(p)$, αλλά τη μορφή $F(n)$, όπου η μεταβλητή n λαμβάνει ως τιμές αναφορικές εκφράσεις⁶¹³. Εν πάση περιπτώσει ο συμβολισμός $F(p)$ έχει επικρατήσει ως γενική μορφή των προσλεκτικών πράξεων και ως τέτοιος, άλλωστε, εμφανίζεται και αξιοποιείται στο *Speech acts*.

Η τελευταία κίνηση στο προπαρασκευαστικό στάδιο της ανάλυσης του Searle αφορά την έννοια του νοήματος. Θα πρέπει ευθύς εξαρχής να τονιστεί ότι ο αμερικανός φιλόσοφος προσεγγίζει την έννοια του νοήματος από δύο διαφορετικές, αλλά ουσιωδώς αλληλένδετες οπτικές. Η επιλογή αυτή υπαγορεύεται από το αντικείμενο της έρευνάς του: «Speech acts are

⁶¹⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 133. Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 30.

⁶¹¹ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 133.

⁶¹² Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 31.

⁶¹³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 31, υπ.1.

characteristically performed in the utterance of sounds or the making of marks. What is the difference between *just* uttering sounds or making marks and performing a speech act? One difference is that the sounds or marks one makes in the performance of a speech act are characteristically said to *have meaning*, and a second related difference is that one is characteristically said to *mean something* by those sounds or marks. Characteristically when one speaks one means something by what one says, and what one says, the string of morphemes that one emits, is characteristically said to have meaning»⁶¹⁴. Εκείνο που κατά τον Searle χαρακτηρίζει πρωτίστως τις γλωσσικές πράξεις, είναι ότι συνιστούν *πράξεις νοήματος*. Αυτό σημαίνει ότι αφενός τα γλωσσικά σημεία που χρησιμοποιούνται έχουν κάποιο νόημα, και αφετέρου ότι κατά την επιτέλεση μιας γλωσσικής πράξης το ομιλούν υποκειμένο εννοεί κάτι συγκεκριμένο με τα γλωσσικά σημεία που χρησιμοποιεί. Με άλλα λόγια ο Searle προσεγγίζει την έννοια του γλωσσικού νοήματος τόσο υπό την ευρύτερή της διάσταση –αυτό που εν γένει καλείται νόημα των γλωσσικών σημείων– όσο και υπό τη διάσταση εκείνη που αφορά την εκάστοτε προσωπική χρήση των γλωσσικών σημείων – αυτό που συνήθως καλείται *νόημα του ομιλούντος υποκειμένου* (*speaker's meaning*). Ξεκινά, μάλιστα, την περί νοήματος συζήτηση υπ' αυτή τη δεύτερη διάσταση και δείχνει να τον απασχολεί ιδιαίτερα το ζήτημα του νοήματος του ομιλούντος υποκειμένου. Η συγκεκριμένη προτίμηση υπαγορεύεται, κατά κύριο λόγο, από την έμφαση που δίνει στην ανάλυσή του ο αμερικανός φιλόσοφος στην έννοια της *πρόθεσης* (*intention*). Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι επιλέγει ως αφετηρία του την περί

⁶¹⁴ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 134. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Ο χαρακτηριστικός τρόπος επιτέλεσης των γλωσσικών πράξεων περιλαμβάνει την εκφορά ήχων ή τη χρήση γραπτών σημαδιών. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ μιας *απλής* εκφοράς ήχων ή χρήσης γραπτών σημαδιών και της επιτέλεσης γλωσσικών πράξεων; Μια διαφορά είναι πως οι ήχοι ή τα γραπτά σημάδια που χρησιμοποιεί κανείς κατά την επιτέλεση μιας γλωσσικής πράξης θεωρείται χαρακτηριστικά ότι *έχουν κάποιο νόημα*, και μια δεύτερη συναφής διαφορά είναι πως με αυτούς τους ήχους ή με αυτά τα γραπτά σημάδια θεωρείται κανείς ότι *εννοεί κάτι*. Όταν κάποιος μιλά, εννοεί κάτι με αυτό που λέει, αυτό δε που λέει, η σειρά των μορφημάτων που εκπέμπει, θεωρείται πως *έχει κάποιο νόημα*».

νοήματος ανάλυση που προσφέρει ο Herbert Paul Grice στο κλασικό άρθρο του με τίτλο *Meaning*.

Εκεί ο βρετανός φιλόσοφος ξεκινά με την περίφημη διάκριση μεταξύ φυσικού και μη φυσικού νοήματος⁶¹⁵ και βάσει αυτής επιχειρεί να προσφέρει μια ανάλυση του μη φυσικού νοήματος. Το εγχείρημα του Grice συνοψίζεται από τον ίδιο σε τρεις γενικές προτάσεις. Ο Searle παραθέτει⁶¹⁶ και χρησιμοποιεί στην ανάλυσή του την πρώτη από αυτές, η οποία διατυπώνεται από τον Grice ως εξής: «‘*A* meant something by *x*’ is (roughly) equivalent to ‘*A* intended the utterance of *x* to produce some effect in an audience by means of the recognition of this intention’...»⁶¹⁷. Ο βρετανός φιλόσοφος, λοιπόν, διατείνεται πως κάθε φορά που κάποιος ομιλητής εκφέρει μια (εννοηματοωμένη) πρόταση, η εξήγηση του νοήματος της εν λόγω πρότασης θα δοθεί μέσω της πρόθεσης του ομιλητή να επιφέρει στον αποδέκτη κάποιο αποτέλεσμα· η δε επίτευξη του ειρημένου αποτελέσματος πραγματοποιείται μέσω της αναγνώρισης, από την πλευρά του αποδέκτη, αυτής ακριβώς της πρόθεσης του ομιλητή.

Ο Searle κρίνει ότι η ανωτέρω πρόταση αποτελεί μια καλή αρχή για μια περί νοήματος ανάλυση, διότι αφενός αναδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ της έννοιας του νοήματος και της έννοιας της πρόθεσης, και αφετέρου δίνει έμφαση σε ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό της χρήσης της γλώσσας, δηλαδή στο γεγονός ότι η γλωσσική επικοινωνία βασίζεται στην αναγνώριση της επικοινωνιακής πρόθεσης του ομιλητή από την πλευρά του αποδέκτη⁶¹⁸. Ωστόσο, ο αμερικανός φιλόσοφος διακρίνει στην πρόταση του Grice βασικές αδυναμίες. Κατ’ αρχάς η συγκεκριμένη ανάλυση δεν διαχωρίζει ανάμεσα στα διάφορα είδη επιδράσεων που μπορεί να επιφέρει η εκφορά μιας πρότασης σε κάποιον αποδέκτη.

⁶¹⁵ Βλ. H.P. GRICE, *Meaning*, σελ. 55-56.

⁶¹⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 134.

⁶¹⁷ H.P. GRICE, *Meaning*, σελ. 59. Σε δική μας μετάφραση: «Η πρόταση “Ο *A* εννοούσε κάτι με τη *x*” ισοδυναμεί (περίπου) με την πρόταση “Ο *A* είχε την πρόθεση η εκφορά της *x* να προκαλέσει κάποιο αποτέλεσμα στο ακροατήριο μέσω της αναγνώρισης αυτής ακριβώς της πρόθεσής του”...».

⁶¹⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 134.

Συγκεκριμένα, δεν γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα στις προσλεκτικές και στις διαμεσολεκτικές επιδράσεις, ενώ περαιτέρω δεν διασαφηνίζεται ο τρόπος, με τον οποίο τα δύο είδη επιδράσεων συνδέονται με την έννοια του νοήματος. Επιπρόσθετα, η πρόταση του Grice δεν εξηγεί με ποιον τρόπο συνδέεται η έννοια του νοήματος με τις έννοιες του κανόνα και της σύμβασης⁶¹⁹. Αυτή, μάλιστα, η αδυναμία είναι ιδιαίτερα σοβαρή, αφού το νόημα δεν εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από προθέσεις, αλλά και από συμβάσεις⁶²⁰. Όσον αφορά ειδικότερα το ζήτημα των επιδράσεων ο Searle διατυπώνει στο *Speech acts* μian εκτίμηση για τις επιδράσεις, στις οποίες αναφέρεται ο Grice στην ανάλυσή του: «In effect, the account says that saying something and meaning it is a matter of intending to perform a perlocutionary act. In the examples Grice gives, the effects cited are invariably perlocutionary. I wish to argue that saying something and meaning it is a matter of intending to perform an illocutionary act»⁶²¹. Ο Searle, λοιπόν, αποδίδει στον Grice τη θέση ότι η εκφορά του λόγου συνίσταται στην πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου να επιτελέσει διαμεσολεκτικές πράξεις. Ο αμερικανός φιλόσοφος υποστηρίζει, αντιθέτως, ότι η χρήση των γλωσσικών σημείων κατά την εκφορά του λόγου συνίσταται στην πρόθεση επιτέλεσης προσλεκτικών πράξεων και, κατά συνέπεια, περιλαμβάνει την επίτευξη *προσλεκτικών αποτελεσμάτων (illocutionary effects)*. Ακολούθως, επιχειρεί να εξηγήσει τον τρόπο, με τον οποίο συλλαμβάνει την έννοια του προσλεκτικού αποτελέσματος: «In the case of illocutionary acts we succeed in doing what we are trying to do by getting our audience to recognize what we are trying to do. But the ‘effect’ on the hearer is not a belief or response, it consists simply in the hearer

⁶¹⁹ Βλ. ό.π.

⁶²⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 135: «Meaning is more than a matter of intention, it is also a matter of convention».

⁶²¹ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 46. Σε δική μας μετάφραση: «Στην πραγματικότητα η ανάλυση υποστηρίζει πως το να λες κάτι και να το εννοείς ισοδυναμεί με την πρόθεση επιτέλεσης μιας διαμεσολεκτικής πράξης. Στα παραδείγματα που δίνει ο Grice τα αποτελέσματα που αναφέρει είναι διαμεσολεκτικά. Κατά την άποψή μου, το να λες κάτι και να το εννοείς ισοδυναμεί με την πρόθεση επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης».

understanding the utterance of the speaker. It is this effect that I have been calling the illocutionary effect»⁶²². Το προσλεκτικό αποτέλεσμα, στο οποίο αναφέρεται ο αμερικανός φιλόσοφος, είναι η κατανόηση των εκφορών του ομιλούντος υποκειμένου από το ακροατήριό του. Η συγκεκριμένη σύλληψη της έννοιας του προσλεκτικού αποτελέσματος παραπέμπει προφανώς στην ωστίνεια πρόσληψη (*uptake*), η εξασφάλιση της οποίας θεωρείτο από τον άγγλο φιλόσοφο ως αναγκαίος όρος για την επίτευξη μιας προσλεκτικής πράξης.

Η εν λόγω διαφοροποίηση έναντι της πρότασης του Grice αποτελεί απόρροια της προγενέστερης κριτικής που είχε ασκήσει ο Searle στο *What is a speech act?*. Οι αδυναμίες που επισημάνθηκαν εκεί ήταν αρκετά σοβαρές, κατά τον Searle, για να του επιτρέψουν να υιοθετήσει την ανάλυση του Grice στην αρχική της μορφή. Γι' αυτό, ο αμερικανός φιλόσοφος έκρινε σκόπιμο να επιφέρει ορισμένες καίριες τροποποιήσεις: «We must therefore reformulate the Gricean account of meaning in such a way as to make it clear that one's meaning something when one says something is more than just contingently related to what the sentence means in the language one is speaking. In our analysis of illocutionary acts, we must capture both the intentional and the conventional aspects and especially the relationship between them. In the performance of an illocutionary act the speaker intends to produce a certain effect by means of getting the hearer to recognize his intention to produce that effect, and furthermore, if he is using words literally, he intends this recognition to be achieved in virtue of the fact that the rules for using the expressions he utters associate the expressions with the production of that effect. It is this *combination* of elements which we shall need to express in our analysis

⁶²² J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 47. Σε δική μας μετάφραση: «Στην περίπτωση των προσλεκτικών πράξεων επιτυγχάνουμε αυτό που προσπαθούμε να κάνουμε χάρη στο γεγονός ότι οδηγούμε το ακροατήριο στην αναγνώριση αυτής ακριβώς της απόπειράς μας. Αυτό το "αποτέλεσμα", όμως, που προκαλείται στον ακροατή, δεν είναι κάποια πεποίθηση ή απόκριση, αλλά συνίσταται στο ότι ο ακροατής κατανοεί την εκφορά του ομιλητή. Αυτό ακριβώς ονομάζω προσλεκτικό αποτέλεσμα».

of the illocutionary act»⁶²³. Η ανωτέρω περί νοήματος θέση του αμερικανού φιλοσόφου μάς επιτρέπει να διαμορφώσουμε πληρέστερη εικόνα του εγχειρήματος που αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας. Κινούμενος πάντοτε στο ευρύτερο πλαίσιο που οριοθετείται από το έργο του Austin, ο Searle επιχειρεί να αναδείξει τη χρήση της γλώσσας ως εμπρόθετη πράξη⁶²⁴, εισάγοντας στην ανάλυσή του την έννοια της πρόθεσης. Ωστόσο, με δεδομένο τον διυποκειμενικό χαρακτήρα του νοήματος, η αξιοποίηση της έννοιας του νοήματος πρέπει να ενταχθεί στη μελέτη των κανόνων και των συμβάσεων που συγκροτούν και ρυθμίζουν τη χρήση της γλώσσας. Σε διαφορετική περίπτωση η ανάλυση κινδυνεύει να εμφανίσει τις σοβαρές αδυναμίες των ιδεικών θεωριών του νοήματος. Γι' αυτό ο Searle τονίζει ότι στην περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυσή του πρέπει να διερευνηθούν τόσο οι πτυχές που αφορούν τις επικοινωνιακές προθέσεις των χρηστών της γλώσσας όσο και οι πτυχές εκείνες που άπτονται των συμβάσεων που συγκροτούν και ρυθμίζουν τη χρήση της γλώσσας. Ακολουθώντας, ο αμερικανός φιλόσοφος προσφέρει μια τροποποιημένη εκδοχή της πρότασης του Grice. Σύμφωνα με την ειρημένη εκδοχή, κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης το ομιλούν υποκείμενο επιδιώκει να επιφέρει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα μέσω της αναγνώρισης, από την πλευρά του αποδέκτη, της πρόθεσής του αυτής. Όμως, η αναγνώριση της πρόθεσης του ομιλητή βασίζεται στο γεγονός ότι οι κανόνες που ρυθμίζουν τη χρήση των

⁶²³ J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 135. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Πρέπει, λοιπόν, να επαναδιατυπώσουμε την περί νοήματος σύλληψη του Grice, έτσι ώστε να γίνει σαφές πως όταν κάποιος εννοεί κάτι με αυτό που λέει, το νόημα που αποδίδει στην εκφορά του δεν συνδέεται τυχαία με το νόημα που έχει η πρόταση στη γλώσσα που ο ομιλητής χρησιμοποιεί. Στη δική μας ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων πρέπει να συλλάβουμε τόσο την εμπρόθετη, όσο και τη συμβατική πτυχή και ειδικότερα τη σχέση μεταξύ τους. Κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης ο ομιλητής επιδιώκει να επιφέρει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα οδηγώντας τον ακροατή στην αναγνώριση αυτής ακριβώς της πρόθεσής του να επιφέρει το εν λόγω αποτέλεσμα, και επιπρόσθετα, αν χρησιμοποιεί τις λέξεις κυριολεκτικά, επιδιώκει η ρηθείσα αναγνώριση να επιτευχθεί χάρη στο γεγονός ότι οι κανόνες που διέπουν τη χρήση των εκφερόμενων εκφράσεων τις συνδέουν με την πρόκληση του υπό συζήτηση αποτελέσματος. Αυτός είναι ο *συνδυασμός* στοιχείων που θα χρειαστεί να διατυπώσουμε στην περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυσή μας».

⁶²⁴ Υπενθυμίζουμε την άποψη του Searle περί υπαγωγής της θεωρίας της γλώσσας σε μιαν ευρύτερη θεωρία της πράξης. Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 17.

εκφερόμενων γλωσσικών εκφράσεων συνδέουν τις εκφράσεις αυτές με την επίτευξη τού επιδιωκόμενου από τον ομιλητή αποτελέσματος. Με άλλα λόγια, ο αποδέκτης αναγνωρίζει την πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου, επειδή γνωρίζει ότι οι εκφερόμενες γλωσσικές εκφράσεις συνδέονται *συμβατικά* με την επίτευξη ενός ορισμένου (προσλεκτικού) αποτελέσματος, υπό την προϋπόθεση όμως ότι οι ρηθείσες εκφράσεις εκφέρονται κυριολεκτικά.

Έχοντας προσφέρει, λοιπόν, τις απαραίτητες διευκρινίσεις όσον αφορά τις έννοιες του κανόνα και του νοήματος, και έχοντας εισαγάγει δύο θεμελιώδεις διακρίσεις –τη διάκριση ανάμεσα σε συγκροτητικούς και ρυθμιστικούς κανόνες, και τη διάκριση ανάμεσα στην προσλεκτική ισχύ και στο λογικοπροτασικό περιεχόμενο μιας προσλεκτικής πράξης–, ο Searle είναι πλέον σε θέση να προχωρήσει στο κύριο μέρος της ανάλυσής του. Υπενθυμίζεται ότι δεδηλωμένος στόχος του είναι να προσφέρει μια ειδική ανάλυση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης, η οποία, αν κριθεί πρόσφορη, θα μπορέσει να αποτελέσει το βασικό υπόδειγμα μιας γενικότερης ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων. Ο τύπος της προσλεκτικής πράξης που επιλέγει ως αντικείμενο της ανάλυσής του είναι η πράξη της υπόσχεσης. Ο λόγος για τη συγκεκριμένη επιλογή δίνεται στο *Speech acts*: «The ground has now been prepared for a full dress analysis of the illocutionary act. I shall take promising as my initial quarry, because as illocutionary acts go, it is fairly formal and well articulated (...) But we shall see that it has more than local interest, and many of the lessons to be learned from it are of general application»⁶²⁵. Η ανωτέρω αιτιολόγηση της επιλογής του δεν είναι τόσο σαφής όσο, ενδεχομένως, δείχνει εκ πρώτης όψεως. Η πράξη της υπόσχεσης επιλέγεται επειδή θεωρείται ότι εμφανίζει έναν τυπικό χαρακτήρα και μια σαφώς

⁶²⁵ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 54. Σε δική μας μετάφραση: «Το έδαφος είναι πλέον κατάλληλο για μια πλήρη ανάλυση της προσλεκτικής πράξης. Θα θέσω ως αρχικό μου στόχο την πράξη της υπόσχεσης, διότι εν συγκρίσει προς άλλες προσλεκτικές πράξεις εμφανίζει τυπικό χαρακτήρα και σαφώς δομημένη μορφή (...) Θα διαπιστώσουμε, όμως, ότι το ενδιαφέρον που έχει δεν περιορίζεται σε αυτά τα στοιχεία, πολλά δε από τα πορίσματα που θα προκύψουν από την ανάλυσή της έχουν γενικότερη εφαρμογή».

δομημένη μορφή. Ωστόσο, ο φιλόσοφος δεν επεξηγεί περαιτέρω τι ακριβώς σημαίνουν αυτοί οι χαρακτηρισμοί, ούτε ασφαλώς επιχειρεί να τους τεκμηριώσει, έστω στοιχειωδώς. Θα μπορούσε κανείς κάλλιστα να αποδώσει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάποιον άλλο τύπο προσλεκτικής πράξης, όπως είναι φερ' ειπείν οι εντολές, και κατά συνέπεια να προκρίνει τον εν λόγω τύπο ως αντικείμενο μιας περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυσης, στηρίζοντας την πρότασή του αυτή σε μιαν αιτιολόγηση ανάλογη με εκείνη που προσφέρει ο Searle για την πράξη της υπόσχεσης. Δεδομένου του γεγονότος ότι ο αμερικανός φιλόσοφος δεν προσφέρει σε κάποιο άλλο σημείο της ανάλυσής του σαφέστερη εξήγηση για την επιλογή του συγκεκριμένου αντικειμένου έρευνας, μπορούμε από τη διατύπωση της αιτιολόγησής του να συμπεράνουμε ότι εκλαμβάνει, έστω υπόρρητα, τα αναφερόμενα χαρακτηριστικά –τον τυπικό χαρακτήρα και τη σαφή δομή– ως εγγενή χαρακτηριστικά της πράξης της υπόσχεσης. Το συμπέρασμα αυτό, όμως, δεν είναι ασφαλές. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Searle δεν επιλέγει να αναλύσει την εν γένει πράξη της υπόσχεσης, αλλά περιορίζει σημαντικά το εύρος της ανάλυσής του. Συνεπώς, θα ήταν ορθότερο να υποθέσουμε ότι αποδίδει τα προορηθέντα χαρακτηριστικά στο συγκεκριμένο είδος υπόσχεσης που αναλαμβάνει να αναλύσει.

Θα μπορούσε να αντικρούσει κανείς τον ισχυρισμό περί τυπικού χαρακτήρα και σαφούς δομής της πράξης της υπόσχεσης, επικαλούμενος περιπτώσεις όπου ο υπό συζήτηση τύπος προσλεκτικής πράξης επιτελείται κατά τρόπο ελλειπτικό, έμμεσο κ.τ.λ. Ο Searle γνωρίζει ασφαλώς ότι η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης μπορεί να είναι με διάφορους τρόπους *πλημμελής* (*defective*). Γι' αυτό, περιορίζει σημαντικά το εύρος της ανάλυσής του. Οι διάφοροι περιορισμοί, που επιβάλλονται, συνοψίζονται στην παράγραφο, με την οποία ο φιλόσοφος εισάγει τη διατύπωση των εννέα αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης: «Given that a speaker *S* utters a sentence *T* in the presence of a hearer *H*, then, in the literal utterance of *T*, *S* sincerely and non-defectively

promises that *p* to *H* if and only if the following conditions 1-9 obtain...»⁶²⁶. Ο Searle, λοιπόν, αναλαμβάνει στην ανάλυσή του να διατυπώσει ένα σύνολο αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης, για την οποία ισχύουν οι εξής προϋποθέσεις: α) υπάρχει μια στοιχειώδης επικοινωνιακή κατάσταση, που περιλαμβάνει έναν ομιλητή, έναν ακροατή και την εκφορά μιας πλήρους πρότασης· β) ο ομιλητής κατά την εκφορά της πρότασης υπόσχεται στον ακροατή –κατά τρόπο ειλικρινή και μη πλημμελή– ότι προσδιορίζεται από το λογικοπροτασικό περιεχόμενο της εκφοράς. Αυτό σημαίνει ότι από την ανάλυση αποκλείονται περιπτώσεις, όπου η πράξη της υπόσχεσης επιτελείται κατά τρόπο ελλειπτικό (δίχως την εκφορά μιας πλήρους πρότασης) ή έμμεσο (μέσω της επιτέλεσης διαφορετικών τύπων προσλεκτικών πράξεων). Από την ανάλυση αποκλείονται επίσης περιπτώσεις, όπου η πράξη της υπόσχεσης επιτελείται κατά τρόπο ειρωνικό ή χάριν αστεϊσμού, ή εντάσσεται σε «εικονικές» επικοινωνιακές καταστάσεις – όπως, επί παραδείγματι, σε μια θεατρική παράσταση⁶²⁷.

Μέσω των ανωτέρω αποκλεισμών ο Searle επιτυγχάνει εν τέλει να οριοθετήσει το πεδίο της ανάλυσής του κατά τρόπο τέτοιο που να εξυπηρετεί τις ιδιαίτερες ανάγκες τού εγχειρήματός του. Έχοντας, συνεπώς, διαμορφώσει το κατάλληλο *analysandum* είναι πλέον σε θέση να διατυπώσει τις εννέα αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την επιτέλεση μιας ειλικρινούς και μη πλημμελούς πράξης υπόσχεσης, παρέχοντας για κάθε μία από τις συνθήκες αυτές τα απαραίτητα

⁶²⁶ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57. Σε δική μας μετάφραση: «Δοθέντος ότι ένας ομιλητής *S* εκφέρει μια πρόταση *T* παρόντος κάποιου ακροατή *H*, τότε κατά την κυριολεκτική εκφορά της *T* ο *S* υπόσχεται κατά τρόπο ειλικρινή και μη πλημμελή ότι *p*, αν και μόνον αν ισχύουν οι ακόλουθες 9 συνθήκες...». Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 136, όπου ο χαρακτηρισμός «literal» απουσιάζει.

⁶²⁷ Επί του συγκεκριμένου βλ. σχετικά J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57, όπου ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει τέτοιες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας ως «παρασιτικές» («parasitic»).

διευκρινιστικά σχόλια. Οι εννέα συνθήκες, όπως διατυπώνονται στο *Speech acts*, είναι οι ακόλουθες⁶²⁸:

1. *Normal input and output conditions obtain.*
2. *S expresses the proposition that p in the utterance of T.*
3. *In expressing that p, S predicates a future act A of S.*
4. *H would prefer S's doing A to his not doing A, and S believes that H would prefer his doing A to his not doing A.*
5. *It is not obvious to both S and H that S will do A in the normal course of events.*
6. *S intends to do A.*
7. *S intends that the utterance of T will place him under an obligation to do A.*
8. *S intends (i-1) to produce in H the knowledge (K) that the utterance of T is to count as placing S under an obligation to do A. S intends to produce K by means of the recognition of i-1, and he intends i-1 to be recognized in virtue of (by means of) H's knowledge of the meaning of T.*
9. *The semantical rules of the dialect spoken by S and H are such that T is correctly and sincerely uttered if and only if conditions 1-8 obtain.*

⁶²⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57-61. Σε δική μας μετάφραση:

1. *Ισχύουν κανονικές συνθήκες εισροής και εκροής*
2. *Κατά την εκφορά της T, ο S εκφράζει τη λογική πρόταση p.*
3. *Εκφράζοντας την p, ο S προβαίνει ταυτόχρονα στην κατηγορήση μιας μελλοντικής του πράξης A.*
4. *Ο H θα προτιμούσε την τέλεση από τη μη τέλεση της A εκ μέρους του S, και ο S πιστεύει ότι ο H θα προτιμούσε την τέλεση από τη μη τέλεσή της.*
5. *Δεν είναι προφανές στους S και H ότι ο S θα τελέσει την A υπό την κανονική πορεία των πραγμάτων.*
6. *Ο S επιδιώκει να τελέσει την A.*
7. *Ο S επιδιώκει η εκφορά της T να του δημιουργήσει την υποχρέωση να τελέσει την A.*
8. *Ο S επιδιώκει (i-1) να μεταδώσει στον H τη γνώση (K) ότι η εκφορά της T θεωρείται ότι θέτει στον S την υποχρέωση να τελέσει την A. Ο S επιδιώκει να μεταδώσει την K μέσω της αναγνώρισης της i-1, και επιδιώκει να επιτευχθεί η αναγνώριση της i-1 χάρη στη γνώση του νοήματος της T από τον H.*
9. *Οι σημασιολογικοί κανόνες της διαλέκτου που μιλούν ο S και ο H είναι τέτοιοι που ορίζουν ότι η T εκφέρεται κατά τρόπο ορθό και ειλικρινή, αν και μόνον αν ισχύουν οι συνθήκες 1-8.*

Αρχικά ο Searle διατύπωσε το συγκεκριμένο σύνολο συνθηκών στο J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 136-138. Με εξαίρεση την όγδοη συνθήκη, στο *Speech acts* διατηρήθηκε η αρχική διατύπωση. Η όγδοη συνθήκη είχε αρχικά διατυπωθεί ως εξής: «*S intends that the utterance of T will produce in H a belief that conditions (6) and (7) obtain by means of the recognition of the intention to produce that belief, and he intends this recognition to be achieved by means of the recognition of the sentence as one conventionally used to produce such beliefs*».

Οι όροι «εισροή» (input) και «εκροή» (output) καλύπτουν εκείνο το «μεγάλο και απροσδιόριστο εύρος συνθηκών, υπό τις οποίες είναι δυνατή κάθε σοβαρή και κυριολεκτική γλωσσική επικοινωνία»⁶²⁹. Πιο συγκεκριμένα, ο όρος «εκροή» καλύπτει τις συνθήκες εκείνες, από τις οποίες εξαρτάται ο καταληπτός τρόπος επικοινωνίας. Ο όρος «εισροή», αντίστοιχα, αναφέρεται στις συνθήκες πρόσληψης και κατανόησης του εκφερόμενου λόγου. Αμφότεροι οι όροι αυτοί περιλαμβάνουν τους φυσικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να καταστήσουν την οποιαδήποτε γλωσσική επικοινωνία ανέφικτη⁶³⁰. Οι βασικότεροι από αυτούς είναι η μη γνώση της χρησιμοποιούμενης –από τον ομιλητή– γλώσσας, η απώλεια συνείδησης, η αφασία, η κώφωση κ.ο.κ. Στους εν λόγω παράγοντες, όμως, συμπεριλαμβάνονται επίσης ορισμένες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας, τις οποίες ο Searle χαρακτηρίζει ως *παρασιτικές (parasitic)*, όπως επί παραδείγματι οι αστεϊσμοί ή η εν γένει χρήση της γλώσσας στη θεατρική τέχνη. Από τις συνθήκες, λοιπόν, που πρέπει να ισχύουν, προκειμένου να είναι δυνατή μια σοβαρή και κυριολεκτική γλωσσική επικοινωνία, αποκλείονται τόσο τα *φυσικά εμπόδια (physical impediments)* όσο και οι κατά Searle *παρασιτικές μορφές γλωσσικής επικοινωνίας (parasitic forms of linguistic communication)*.

Με τη δεύτερη αναγκαία συνθήκη που διατυπώνει ο Searle αποσκοπεί στο να απομονώσει το λογικοπροτασικό περιεχόμενο της προσλεκτικής πράξης, προκειμένου να κατευθύνει την ανάλυση σε άλλες πτυχές των προσλεκτικών πράξεων. Η τρίτη συνθήκη απορρέει από το γεγονός ότι στην περίπτωση της υπόσχεσης οι δείκτες προσλεκτικής ισχύος είναι εκφράσεις εξαρτώμενες από ορισμένα χαρακτηριστικά του λογικοπροτασικού περιεχομένου. Πιο συγκεκριμένα, το περιεχόμενο μιας υπόσχεσης δεν μπορεί ποτέ να αναφέρεται σε μια πράξη που έχει ήδη πραγματοποιηθεί στο παρελθόν. Επίσης κατά κανόνα δεν

⁶²⁹ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57. Η μετάφραση είναι δική μας.

⁶³⁰ Οι εν λόγω φυσικοί παράγοντες αφορούν κυρίως τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση και όχι τόσο τις εξωτερικές περιστάσεις.

μπορεί να αναφέρεται σε πράξεις εκτελεστέες από άλλα πλην του ομιλούντος υποκειμένου πρόσωπα. Αντιθέτως, το περιεχόμενο μιας υπόσχεσης μπορεί να αναφέρεται όχι μόνο στην τέλεση –ή στην αποχή από την τέλεση– πράξεων ή ενεργειών εκτελεστέων από τον ομιλητή, αλλά και σε διάφορες καταστάσεις πραγμάτων. Επειδή η δεύτερη και η τρίτη συνθήκη αφορούν το λογικοπροτασικό περιεχόμενο του υπό ανάλυση είδους προσλεκτικής πράξης, ο Searle τις ονομάζει *συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου (propositional content conditions)*⁶³¹.

Η τέταρτη συνθήκη είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι επιτρέπει τον διαχωρισμό της προσλεκτικής πράξης της υπόσχεσης από τον συγγενή τύπο της πράξης της απειλής. Στην περίπτωση της απειλής το ομιλούν υποκείμενο αναλαμβάνει τη δέσμευση να ενεργήσει εις βάρος του αποδέκτη, γνωρίζοντας –ή εκτιμώντας– μάλιστα ότι ο αποδέκτης δεν επιθυμεί το ομιλούν υποκείμενο να ενεργήσει κατά τέτοιο τρόπο. Στην περίπτωση της υπόσχεσης, όμως, ο ομιλητής δεσμεύεται να πράξει –κατά το μάλλον ή ήττον– υπέρ του αποδέκτη ή προς όφελος αυτού, και πιστεύει ότι ο αποδέκτης επιθυμεί ή επιδοκιμάζει μια τέτοια μελλοντική τροπή των πραγμάτων. Η τέταρτη συνθήκη, λοιπόν, είναι απολύτως απαραίτητη προκειμένου να εξειδικευτεί στην ανάλυση η επιτέλεση του υπό συζήτηση τύπου προσλεκτικής πράξης. Σε περίπτωση μη ικανοποίησης της συγκεκριμένης συνθήκης η επιτελούμενη πράξη θα είναι πλημμελής ως υπόσχεση. Με την πλημμελή επιτέλεση της προσλεκτικής πράξης της υπόσχεσης συνδέεται και η πέμπτη συνθήκη. Ο Searle διατείνεται ότι η εν λόγω συνθήκη απορρέει από μια γενικότερη συνθήκη, η οποία διέπει πολλούς διαφορετικούς τύπους προσλεκτικών πράξεων. Σύμφωνα με τη γενική αυτή συνθήκη οι προσλεκτικές πράξεις πρέπει να έχουν κάποιο *στόχο (point)*. Η πέμπτη συνθήκη για την επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης αποτελεί εφαρμογή της προρρηθείσας γενικής συνθήκης στην περίπτωση του υπό ανάλυση τύπου προσλεκτικής πράξης. Η επιτέλεση μιας

⁶³¹ Βλ. ό.π.

πράξης υπόσχεσης προϋποθέτει το γεγονός ότι δεν είναι προφανές σε αμφοτέρους τους συνομιλητές πως το ομιλούν υποκείμενο θα πράξει όπως υποσχέθηκε κατά τη φυσιολογική πορεία των πραγμάτων. Σε αντίθετη περίπτωση, η υπόσχεση που θα έδινε ο ομιλητής θα ήταν άσκοπη. Η τέταρτη και η πέμπτη συνθήκη είναι, κατά συνέπεια, απολύτως αναγκαίες για την εξασφάλιση των κατάλληλων προϋποθέσεων για την επιτέλεση μιας εύστοχης πράξης υπόσχεσης. Γι' αυτόν τον λόγο ο Searle τις ονομάζει *προπαρασκευαστικές συνθήκες (preparatory conditions)*⁶³².

Η έκτη συνθήκη είναι η λεγόμενη *συνθήκη ειλικρινείας (sincerity condition)*. Πρόκειται για τη συνθήκη εκείνη, βάσει της οποίας διαχωρίζονται οι ειλικρινείς από τις ανειλικρινείς πράξεις υπόσχεσης. Σε μια ειλικρινή υπόσχεση ο ομιλητής έχει πράγματι την πρόθεση να πράξει εκείνο που υπόσχεται πως θα πράξει, ενώ στην ανειλικρινή υπόσχεση η πρόθεση αυτή απουσιάζει. Της συνθήκης ειλικρινείας έπεται η λεγόμενη *ουσιώδης συνθήκη (essential condition)*. Ο Searle θεωρεί πως το ουσιώδες χαρακτηριστικό μιας υπόσχεσης είναι η πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου να αναλάβει την υποχρέωση ή δέσμευση να πράξει εκείνο που υπόσχεται πως θα πράξει. Η συνθήκη αυτή μάς επιτρέπει να διαχωρίσουμε την υπόσχεση από άλλους συγγενείς τύπους προσλεκτικών πράξεων, όπου η ειρημένη πρόθεση του ομιλητή δεν υφίσταται. Ο χαρακτηρισμός, λοιπόν, της έβδομης συνθήκης ως ουσιώδους οφείλεται στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη συνθήκη αναφέρεται στο ουσιαστικό –σύμφωνα με τον αμερικανό φιλόσοφο– χαρακτηριστικό της πράξης της υπόσχεσης.

Εν συνεχεία, ο Searle διατυπώνει την όγδοη συνθήκη, σύμφωνα με την οποία ο ομιλητής προτίθεται να μεταδώσει στον αποδέκτη τη γνώση ότι η εκφορά μιας πρότασης *T* (θα πρέπει να) λογίζεται κατά τέτοιον τρόπο, που να συνεπάγεται την ανάληψη εκ μέρους του ομιλητή της δέσμευσης να εκτελέσει μια συγκεκριμένη

⁶³² Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 60.

πράξη *A*. Στη συνθήκη διευκρινίζεται περαιτέρω ότι: α) ο ομιλητής προτίθεται να μεταδώσει την προαναφερθείσα γνώση μέσω της αναγνώρισης της πρόθεσής του αυτής από τον αποδέκτη· β) η αναγνώριση της πρόθεσής του δύναται να επιτευχθεί χάρη στη γνώση, εκ μέρους του αποδέκτη, του νοήματος της εκφερόμενης πρότασης *T*. Με τη διατύπωση της όγδοης συνθήκης ο Searle αποσκοπεί στο να ενσωματώσει στο κύριο στάδιο της ανάλυσής του την τροποποιημένη περί νοήματος ανάλυση του Grice. Το γεγονός αυτό προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην εν λόγω συνθήκη, λόγω του ρόλου της ως συνδετικού κρίκου ανάμεσα στις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες που διατυπώνονται στην ανάλυση, και στην έννοια του νοήματος – όπως τη συλλαμβάνει ο αμερικανός φιλόσοφος. Το σύνολο των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση μιας ειλικρινούς και μη πλημμελούς πράξης υπόσχεσης συμπληρώνεται με μια ένατη συνθήκη. Σύμφωνα με αυτήν οι σημασιολογικοί κανόνες της διαλέκτου που χρησιμοποιούν οι δύο συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση είναι τέτοιοι, ώστε η εκφορά του ομιλούντος υποκειμένου να θεωρείται ως ορθή και ειλικρινής αν και μόνο αν ισχύουν οι οκτώ προηγούμενες συνθήκες. Μέσω της ένατης αυτής συνθήκης ο Searle αποσκοπεί στο να εξασφαλίσει πως η εκφορά του ομιλητή συνδέεται, βάσει των ισχυόντων σημασιολογικών κανόνων, με την επιτέλεση μιας μη πλημμελούς και ειλικρινούς πράξης υπόσχεσης. Αναμφισβήτητα, εδώ ο αμερικανός φιλόσοφος επιχειρεί να ενσωματώσει στο τελευταίο στάδιο της ανάλυσής του το στοιχείο του συμβατικού χαρακτήρα της χρήσης της γλώσσας.

Το επόμενο βήμα στην ανάλυση είναι η εξαγωγή από το διατυπωθέν σύνολο συνθηκών των σημασιολογικών κανόνων που ρυθμίζουν τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος της πράξης της υπόσχεσης. Όπως θα γίνει αντιληπτό στη συνέχεια, για την εξαγωγή των εν λόγω κανόνων δεν αξιοποιούνται όλες οι συνθήκες. Πιο συγκεκριμένα η πρώτη, η όγδοη και η ένατη συνθήκη εμφανίζουν –σύμφωνα με τον Searle– γενικό χαρακτήρα και δεν συνδέονται αποκλειστικά με

την επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης. Κατά συνέπεια, οι σημασιολογικοί κανόνες για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος (*Pr*) τού υπό ανάλυση τύπου προσλεκτικής πράξης εξάγονται από τις συνθήκες 2-7. Οι κανόνες αυτοί διατυπώνονται στο *Speech acts* ως εξής⁶³³:

Rule 1. *Pr* is to be uttered only in the context of a sentence (or a larger stretch of discourse) *T*, the utterance of which predicates some future act *A* of the speaker *S*.

Rule 2. *Pr* is to be uttered only if the hearer *H* would prefer *S*'s doing *A* to his not doing *A*, and *S* believes *H* would prefer *S*'s doing *A* to his not doing *A*.

Rule 3. *Pr* is to be uttered only if it is not obvious to both *S* and *H* that *S* will do *A* in the normal course of events.

Rule 4. *Pr* is to be uttered only if *S* intends to do *A*.

Rule 5. The utterance of *Pr* counts as the undertaking of an obligation to do *A*.

Ο πρώτος κανόνας είναι ο λεγόμενος κανόνας του λογικοπροτασικού περιεχομένου (*propositional content rule*): οφείλει την ονομασία του στο γεγονός ότι απορρέει από τη δεύτερη και την τρίτη συνθήκη – τις λεγόμενες συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου. Ο δεύτερος και ο τρίτος κανόνας απορρέουν από τις προπαρασκευαστικές συνθήκες, δηλαδή από την τέταρτη και την πέμπτη συνθήκη, και γι' αυτόν τον λόγο ονομάζονται προπαρασκευαστικοί κανόνες (*preparatory rules*). Ο τέταρτος κανόνας είναι ο κανόνας ειλικρινείας (*sincerity*

⁶³³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63. Σε δική μας μετάφραση:

Κανόνας 1. Ο *Pr* εκφέρεται μόνο στο πλαίσιο μιας πρότασης (ή μιας ευρύτερης μονάδας του εκφερόμενου λόγου) *T*, μέσω της εκφοράς της οποίας επιτελείται η κατηγορία μιας μελλοντικής πράξης *A* του ομιλητή *S*.

Κανόνας 2. Ο *Pr* εκφέρεται μόνο αν ο ακροατής *H* θα προτιμούσε την τέλεση από τη μη τέλεση της *A* από τον *S*, και ο *S* πιστεύει ότι ο *H* θα προτιμούσε την τέλεση της *A* από τη μη τέλεσή της.

Κανόνας 3. Ο *Pr* εκφέρεται μόνο αν δεν είναι προφανές στους *S* και *H* ότι ο *S* θα τελέσει την *A* κατά την κανονική πορεία των πραγμάτων.

Κανόνας 4. Ο *Pr* εκφέρεται μόνο αν ο *S* επιδιώκει να τελέσει την *A*.

Κανόνας 5. Η εκφορά του *Pr* λογίζεται ως ανάληψη της υποχρέωσης να τελεστεί η *A*.

Βλ. επίσης J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 139.

rule) και απορρέει από την έκτη συνθήκη, ενώ από την έβδομη συνθήκη –την *ουσιώδη συνθήκη*– εξάγεται ο πέμπτος κανόνας, ο οποίος συνιστά τον *ουσιώδη κανόνα* (*essential rule*) για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος της πράξης της υπόσχεσης. Ο Searle επισημαίνει ότι το ανωτέρω σύνολο σημασιολογικών κανόνων είναι διατεταγμένο κατά τον ακόλουθο τρόπο: οι κανόνες 2-5 εφαρμόζονται μόνο αν ισχύει ο πρώτος κανόνας, ενώ ο πέμπτος κανόνας ισχύει μόνο αν εφαρμόζονται ο δεύτερος και ο τρίτος κανόνας⁶³⁴. Με άλλα λόγια η εφαρμογή του κανόνα τού λογικοπροτασικού περιεχομένου συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή των υπολοίπων κανόνων, και η εφαρμογή των προπαρασκευαστικών κανόνων συνιστά, περαιτέρω, απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή του ουσιώδους κανόνα. Ο ουσιώδης κανόνας, δηλαδή, εμφανίζεται να εξαρτάται λογικά τόσο από τον κανόνα του λογικοπροτασικού περιεχομένου όσο και από τους προπαρασκευαστικούς κανόνες.

Μέχρι το σημείο αυτό, ο Searle έχει καταφέρει να παρουσιάσει την ανάλυση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης – της πράξης της υπόσχεσης. Η προσφερόμενη ανάλυση αποφέρει ένα σύνολο αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης, και ένα σύνολο σημασιολογικών κανόνων που ρυθμίζουν τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος του συγκεκριμένου τύπου πράξης. Υπενθυμίζεται, όμως, ότι η εκπονηθείσα ανάλυση περιορίζεται στην επιτέλεση μιας *ειλικρινούς* και *μη πλημμελούς* πράξης υπόσχεσης, η οποία βασίζεται στην κυριολεκτική και μόνο χρήση της γλώσσας – και δη στην κυριολεκτική εκφορά ολοκληρωμένων προτάσεων. Από τη συγκεκριμένη ανάλυση, συνεπώς, αποκλείονται διάφορες περιπτώσεις, όπως: α) η επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης που περιλαμβάνει ελλειπτικό λόγο· β) η επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης που πραγματοποιείται μέσω της επιτέλεσης ενός διαφορετικού είδους προσλεκτικής πράξης (περίπτωση *έμμεσης προσλεκτικής*

⁶³⁴ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63.

πράξης). γ) η επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης, η οποία εντάσσεται σε εκείνες τις μορφές γλωσσικής επικοινωνίας που ο Searle ονομάζει *παρασιτικές*. Με δεδηλωμένη –ήδη από την πρώτη σχετική δημοσίευση⁶³⁵– την πρόθεση του Searle να επεκτείνει την αρχική του ανάλυση, θα περίμενε κανείς η εν λόγω επέκταση να στραφεί, κατ' αρχάς, προς τις περιπτώσεις εκείνες που, αν και υπάγονται στον τύπο της προσλεκτικής πράξης της υπόσχεσης, εντούτοις δεν συμπεριελήφθησαν στο *analysandum*. Όμως, ο αμερικανός φιλόσοφος έχει διαφορετικά σχέδια.

Στην αρχική του σύλληψη το εγχείρημα που προτίθεται να αναλάβει ο Searle συνίσταται σε δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο περιλαμβάνει την εκπόνηση μιας εξειδικευμένης ανάλυσης ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης. Το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει τη δημιουργία –βάσει της προηγηθείσας ανάλυσης– ενός γενικότερου σχεδίου ανάλυσης, εφαρμόσιμου σε διάφορους τύπους προσλεκτικών πράξεων⁶³⁶. Υπ' αυτήν ακριβώς τη μορφή ο φιλόσοφος επιχειρεί να ολοκληρώσει το εγχείρημά του στο *Speech acts*. Έτσι, με το πέρας της ανάλυσης της –ειλικρινούς και μη πλημμελούς– πράξης της υπόσχεσης ο Searle σπεύδει να εφαρμόσει την προταθείσα μέθοδο στην περίπτωση ορισμένων άλλων τύπων προσλεκτικών πράξεων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως περί της μη πραγμάτευσης των περιπτώσεων επιτέλεσης πράξεων υπόσχεσης που είχαν αρχικά αποκλειστεί από το *analysandum*, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επέκταση της αρχικής ανάλυσης σε άλλους τύπους προσλεκτικών πράξεων εξακολουθεί να αναφέρεται στην ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση των ειρημένων πράξεων, με την πρόσθετη επισήμανση ότι η επιτέλεση αυτή βασίζεται στην κυριολεκτική εκφορά ολοκληρωμένων προτάσεων της γλώσσας.

Το ανωτέρω συμπέρασμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι αποκαλύπτει ότι οι περιορισμοί που επέβαλλε ο Searle στην αρχική του ανάλυση μεταφέρονται εν

⁶³⁵ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 139.

⁶³⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 131.

συνεχία στο γενικότερο σχέδιο ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων. Αυτό γίνεται εμφανές ήδη από τις εισαγωγικές παρατηρήσεις τού φιλοσόφου στο ζήτημα της επέκτασης της αρχικής ανάλυσης: «If this analysis is of any general interest beyond the case of promising, then it would seem that these distinctions should carry over into other types of illocutionary acts, and I think a little reflection will show that they do. Consider, e.g., giving an order. The preparatory conditions include that the speaker should be in a position of authority over the hearer, the sincerity condition is that the speaker wants the ordered act done, and the essential condition has to do with the fact that the speaker intends the utterance as an attempt to get the hearer to do the act. For assertions, the preparatory conditions include the fact that the speaker must have some basis for supposing the asserted proposition is true, the sincerity condition is that he must believe it to be true, and the essential condition has to do with the fact that the proposition is presented as representing an actual state of affairs. Greetings are a much simpler kind of speech acts, but even here some of the distinctions apply. In the utterance of “Hello” there is no propositional content and no sincerity condition. The preparatory condition is that the speaker must have just encountered the hearer, and the essential rule is that the utterance counts as a courteous indication of recognition of the hearer»⁶³⁷.

⁶³⁷ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 64-65. Σε δική μας μετάφραση: «Αν αυτή η ανάλυση έχει κάποιο γενικότερο ενδιαφέρον πέρα από την περίπτωση της πράξης της υπόσχεσης, τότε φαίνεται πως αυτές οι διακρίσεις θα πρέπει να μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλους τύπους προσλεκτικών πράξεων, και νομίζω πως αν το σκεφτούμε λίγο θα διαπιστώσουμε ότι αυτό όντως ισχύει. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη διατύπωση μιας εντολής. Οι προπαρασκευαστικές συνθήκες προβλέπουν ότι ο ομιλητής θα πρέπει να βρίσκεται σε θέση ισχύος έναντι του ακροατή, η συνθήκη ειλικρινείας προβλέπει ότι ο ομιλητής επιθυμεί να γίνει η πράξη, στην οποία αναφέρεται η εντολή του, και η ουσιώδης συνθήκη έχει να κάνει με το γεγονός ότι η εκφορά του ομιλητή συνιστά συνειδητή απόπειρα εκ μέρους του να κάνει τον ακροατή να επιτελέσει την πράξη. Για τις αποφάνσεις, οι προπαρασκευαστικές συνθήκες προβλέπουν ότι ο ομιλητής πρέπει να έχει κάποια βάση για να υποθέτει πως η λογική πρόταση που αποτελεί το αντικείμενο της απόφασης είναι αληθής, η συνθήκη ειλικρινείας προβλέπει ότι θα πρέπει να πιστεύει πως είναι αληθής, και η ουσιώδης συνθήκη έχει να κάνει με το γεγονός ότι η εν λόγω λογική πρόταση εμφανίζεται να παριστά μια πραγματική κατάσταση. Η πράξη του χαιρετισμού αποτελεί σαφώς απλούστερο είδος γλωσσικής πράξης, αλλά ακόμα και εδώ εφαρμόζονται ορισμένες από τις διακρίσεις. Στην εκφορά του εκφωνήματος “Χαίρετε”

Το ανωτέρω απόσπασμα λειτουργεί, ουσιαστικά, ως επεξηγηματική εισαγωγή του σχεδίου επέκτασης της αρχικής ανάλυσης. Το εν λόγω σχέδιο απεικονίζεται σε ένα δισέλιδο πίνακα⁶³⁸, όπου διατυπώνονται οι πέντε σημασιολογικοί κανόνες για οκτώ (βασικούς) τύπους προσλεκτικών πράξεων. Οι τύποι προσλεκτικών πράξεων που αναφέρονται στον πίνακα είναι οι εξής: α) η διατύπωση ενός αιτήματος· β) η απόφαση· γ) η διατύπωση ενός ερωτήματος· δ) η έκφραση ευχαριστίας (για κάτι)· ε) η παροχή μιας συμβουλής· στ) η προειδοποίηση· ζ) η πράξη του χαιρετισμού, και η) η απόδοση συγχαρητηρίων. Για κάθε έναν από τους υπό ανάλυση τύπους διατυπώνονται οι αντίστοιχοι πέντε σημασιολογικοί κανόνες, τροποποιημένοι ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τύπου. Ωστόσο, για τον έβδομο τύπο –την πράξη του χαιρετισμού– δεν είναι δυνατόν να διατυπωθούν όλοι οι σημασιολογικοί κανόνες. Όπως αναφέρεται στο απόσπασμα που παρατέθηκε νωρίτερα, ο συγκεκριμένος τύπος πράξης στερείται λογικοπροτασικού περιεχομένου και συνθήκης ειλικρινείας. Κατά συνέπεια, στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι δυνατόν να διατυπωθεί κανόνας του λογικοπροτασικού περιεχομένου και κανόνας ειλικρινείας. Ο Searle προσπαθεί να υποβαθμίσει την εν λόγω αδυναμία του διατυπωθέντος γενικού σχεδίου ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων, αποδίδοντάς τη στο γεγονός ότι η πράξη του χαιρετισμού συνιστά έναν σαφώς «απλούστερο τύπο γλωσσικής πράξης». Εντούτοις, η συγκεκριμένη αδυναμία συνιστά έναν από τους παράγοντες εκείνους που θέτουν εν αμφιβόλω όχι μόνο την αποτελεσματικότητα, αλλά και τον ίδιο τον χαρακτήρα του εγχειρήματος του αμερικανού φιλοσόφου. Στο συγκεκριμένο ζήτημα θα επιστρέψουμε παρακάτω, κατά τη συνολική αποτίμηση του υπό συζήτηση εγχειρήματος. Επί του παρόντος θα παραμείνουμε στο γενικό σχέδιο ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων που διατυπώνεται στο *Speech acts*,

δεν υπάρχει συνθήκη του λογικοπροτασικού περιεχομένου, ούτε συνθήκη ειλικρινείας. Η προπαρασκευαστική συνθήκη προβλέπει πως ο ομιλητής θα πρέπει να έχει συναντήσει τον ακροατή, και ο ουσιώδης κανόνας είναι ότι η εκφορά λογίζεται ως ευγενική ένδειξη αναγνώρισης του ακροατή».

⁶³⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 66-67.

προκειμένου να επικεντρώσουμε τη συζήτηση σε ορισμένες βασικές υποθέσεις που απορρέουν από το ρηθέν σχέδιο.

Επί τη βάσει του προαναφερθέντος πίνακα ανάλυσης ο Searle κρίνει ότι είναι εφικτό να διατυπωθούν ορισμένες γενικές υποθέσεις (*general hypotheses*) που αφορούν τις προσλεκτικές πράξεις⁶³⁹. Η πρώτη από τις διατυπωθείσες υποθέσεις αφορά τις *ψυχολογικές καταστάσεις* (*psychological states*) των ομιλούντων υποκειμένων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την εν λόγω υπόθεση, κάθε φορά που προσδιορίζεται μια ψυχολογική κατάσταση στη συνθήκη ειλικρινείας της πράξης, η πράξη αυτή λογίζεται ως *έκφραση* (*expression*) της συγκεκριμένης ψυχολογικής κατάστασης. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα από το αν η πράξη είναι ειλικρινής ή ανειλικρινής. Έτσι, η πράξη της απόφασης, επί παραδείγματι, λογίζεται ως έκφραση μιας πεποίθησης, ανεξαρτήτως τού αν το ομιλούν υποκείμενο έχει τη συγκεκριμένη πεποίθηση ή όχι. Ομοίως η πράξη της υπόσχεσης λογίζεται ως έκφραση μιας πρόθεσης, η πράξη της διαταγής λογίζεται ως έκφραση μιας επιθυμίας κ.ο.κ. Η δεύτερη γενική υπόθεση που διατυπώνεται είναι το αντίστροφο της πρώτης: μόνο όπου η προσλεκτική πράξη λογίζεται ως έκφραση μιας ψυχολογικής κατάστασης είναι δυνατή η ανειλικρίνεια.

Η τρίτη υπόθεση αφορά τις προπαρασκευαστικές συνθήκες. Εν αντιθέσει προς τη συνθήκη ειλικρινείας, η οποία μας αποκαλύπτει την ψυχολογική κατάσταση που εκφράζεται μέσω της επιτέλεσης της πράξης, οι προπαρασκευαστικές συνθήκες μάς πληροφορούν για το τι υπονοεί το ομιλούν υποκείμενο κατά την επιτέλεση της πράξης. Γενικά, κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης ο ομιλητής υπονοεί ότι ικανοποιούνται οι προπαρασκευαστικές συνθήκες της σχετικής πράξης. Όταν, λόγου χάρη, κάποιος δίνει μian υπόσχεση υπονοεί ότι εκείνο που υπόσχεται εντάσσεται στη σφαίρα των συμφερόντων και/ή ενδιαφερόντων του συνομιλητή του. Αντιθέτως, όταν κάποιος κάνει μια δήλωση

⁶³⁹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 65 και 68-71.

υπονοεί ότι μπορεί να τη στηρίξει⁶⁴⁰. Οι τρεις πρώτες, λοιπόν, γενικές υποθέσεις που διατυπώνει ο Searle αφορούν ορισμένες από τις αναγκαίες συνθήκες για την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης. Η τέταρτη υπόθεση, από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στους δείκτες προσλεκτικής ισχύος. Σύμφωνα με αυτήν η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης δίχως την επίκληση κάποιου δείκτη προσλεκτικής ισχύος είναι εφικτή στις περιπτώσεις εκείνες, όπου το πλαίσιο της εκφοράς επαρκεί προκειμένου να αποσαφηνιστεί η ικανοποίηση της ουσιώδους συνθήκης της επιτέλεσης της πράξης. Στην πραγματικότητα, μάλιστα, οι προσλεκτικές πράξεις επιτελούνται συνήθως δίχως τη χρήση κάποιων «ισχυρών» δεικτών προσλεκτικής ισχύος –όπως είναι, επί παραδείγματι, τα λεγόμενα επιτελεστικά ρήματα–, διότι η λειτουργία τους υποκαθίσταται πλήρως από το πλαίσιο του εκφερόμενου λόγου. Ανεξαρτήτως, πάντως, από την επάρκεια ή μη του πλαισίου μιας δεδομένης εκφοράς, η προσλεκτική ισχύς μιας πράξης μπορεί, καταρχήν, να καταστεί σε οποιαδήποτε περίπτωση σαφής. Αυτή είναι η πέμπτη γενική υπόθεση που διατυπώνει ο Searle και απορρέει από τη λεγόμενη *αρχή της εκφρασιμότητας* (*principle of expressibility*), η οποία εισάγεται στο πρώτο μέρος του *Speech acts*⁶⁴¹. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή οτιδήποτε μπορεί να εννοηθεί μπορεί να εκφραστεί μέσω της γλώσσας. Ο φιλόσοφος επισημαίνει, όμως, ότι μπορεί μια δεδομένη φυσική γλώσσα να μην είναι αρκετά πλούσια ώστε να επιτρέπει στους ομιλητές της να εκφράζουν λεκτικά κάθε τι που εννοούν. Αυτό, βέβαια, δεν αναιρεί –κατά τον Searle– την αρχή της εκφρασιμότητας, αφού, όπως υποστηρίζει, δεν υπάρχουν *καταρχήν* όρια στον εμπλουτισμό μιας φυσικής γλώσσας⁶⁴².

Εν συνεχεία ακολουθεί η έκτη υπόθεση, σύμφωνα με την οποία ορισμένοι από τους τύπους προσλεκτικών πράξεων που παρατίθενται στον πίνακα ανάλυσης

⁶⁴⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 65.

⁶⁴¹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 19.

⁶⁴² Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 68.

αποτελούν ειδικές περιπτώσεις άλλων τύπων. Ο Searle αναφέρει το παράδειγμα της πράξης της διατύπωσης ενός ερωτήματος, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως ειδική περίπτωση της πράξης της διατύπωσης ενός αιτήματος – και συγκεκριμένα, ενός αιτήματος για την παροχή πληροφοριών⁶⁴³. Η εν λόγω υπόθεση απορρέει από τη διαπίστωση ότι σε ορισμένους από τους τύπους προσλεκτικών πράξεων που παρατίθενται στον πίνακα ανάλυσης παρατηρείται επικάλυψη συνθηκών. Ακολούθως διατυπώνεται η έβδομη περί προσλεκτικών πράξεων υπόθεση, η οποία αναφέρεται στο σύνολο των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεσή τους. Σύμφωνα με την εν λόγω υπόθεση η ουσιώδης συνθήκη είναι εκείνη που καθορίζει τις υπόλοιπες αναγκαίες συνθήκες. Στην περίπτωση της διατύπωσης ενός αιτήματος, επί παραδείγματι, η εκφορά λογίζεται, βάσει του αντίστοιχου ουσιώδους κανόνα, ως απόπειρα του ομιλούντος υποκειμένου να κάνει τον συνομιλητή του να επιτελέσει μια συγκεκριμένη πράξη. Δεδομένου, λοιπόν, ενός τέτοιου (ουσιώδους) κανόνα ο κανόνας του λογικοπροτασικού περιεχομένου θα πρέπει κατ' ανάγκη να αναφέρεται σε μια μελλοντική πράξη του αποδέκτη και όχι σε μια πράξη που έχει ήδη τελεσθεί⁶⁴⁴. Είναι, πράγματι, γεγονός ότι στην ανάλυση του Searle, οι πέντε σημασιολογικοί κανόνες είναι διατυπωμένοι κατά τρόπο τέτοιον, ώστε οι τέσσερις εξ αυτών να εμφανίζονται ως συναρτήσεις του πέμπτου και σημαντικότερου κανόνα, δηλαδή του *ουσιώδους κανόνα*. Ο φιλόσοφος παρατηρεί, μάλιστα, ότι κάποιοι από τους τέσσερις αυτούς κανόνες επανεμφανίζονται με σταθερό τρόπο στα διάφορα είδη προσλεκτικών πράξεων. Θεωρεί, κατά συνέπεια, πως αν η υπόθεση αναφορικά με τη σχέση του ουσιώδους κανόνα προς τους υπόλοιπους κανόνες ευσταθεί, τότε οι επανεμφανιζόμενοι κανόνες θα πρέπει να είναι απαλείψιμοι. Το σχόλιο αυτό αναφέρεται, ειδικότερα, στην περί *μη προφάνειας* (*non-obviousness*) πέμπτη (προπαρασκευαστική) συνθήκη και στον αντίστοιχο προπαρασκευαστικό κανόνα,

⁶⁴³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 69.

⁶⁴⁴ Βλ. ό.π.

δηλαδή στον τρίτο κανόνα. Στον πίνακα ανάλυσης, ο τρίτος κανόνας εμφανίζεται στους περισσότερους από τους αναφερόμενους τύπους προσλεκτικών πράξεων. Το γεγονός αυτό οδηγεί τον Searle στην υπόθεση πως ο εν λόγω κανόνας δεν ρυθμίζει απλώς τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος ορισμένων μόνο προσλεκτικών πράξεων, αλλά έχει γενικότερη εφαρμογή. Ομοίως, η αντίστοιχη προπαρασκευαστική συνθήκη συνιστά μια γενική συνθήκη των προσλεκτικών πράξεων. Κατά συνέπεια, ο τρίτος σημασιολογικός κανόνας και η πέμπτη συνθήκη αποσυνδέονται από συγκεκριμένους τύπους προσλεκτικών πράξεων και τους αποδίδεται γενικός χαρακτήρας.

Η όγδοη γενική υπόθεση περί προσλεκτικών πράξεων είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι σε αυτή διακρίνονται εν σπέρματι ορισμένες από τις βασικές έννοιες της λεγόμενης *προσλεκτικής λογικής (illocutionary logic)*, την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Η όγδοη υπόθεση αφορά τις βασικές διακρίσεις, οι οποίες είναι συνυφασμένες τόσο με την έννοια της προσλεκτικής ισχύος όσο και με τους διάφορους τύπους προσλεκτικών πράξεων που εμφανίζονται στην ανάλυση. Οι βασικές αυτές διακρίσεις είναι, σύμφωνα με τον Searle, οι ακόλουθες: α) η διάκριση ανάμεσα στους διαφορετικούς σκοπούς ή στόχους των προσλεκτικών πράξεων· β) η διάκριση ανάμεσα στους διαφορετικούς ρόλους που έχουν οι συμμετέχοντες κατά την επιτέλεση διαφορετικών προσλεκτικών πράξεων· γ) η διάκριση ανάμεσα στους διαφορετικούς βαθμούς της αναλαμβανόμενης δέσμευσης κατά την επιτέλεση διαφορετικών ειδών προσλεκτικών πράξεων· δ) η διάκριση ανάμεσα στα διαφορετικά λογικοπροτασικά περιεχόμενα· ε) η διάκριση ανάμεσα στους διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους η εκάστοτε λογική πρόταση σχετίζεται προς τα συμφέροντα των συμμετεχόντων (ενδεικτική, ως προς αυτό το σημείο, είναι επί παραδείγματι η διαφορά ανάμεσα στην προειδοποίηση και στην πρόβλεψη)· στ) η διάκριση ανάμεσα στις διαφορετικές ψυχολογικές καταστάσεις που εκφράζονται με την επιτέλεση διαφορετικών τύπων προσλεκτικών πράξεων· ζ) η διάκριση

ανάμεσα στους διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους η εκάστοτε εκφορά συνδέεται με τη συναλλαγή τού λόγου, στο πλαίσιο της οποίας εντάσσεται η επιτέλεση της πράξης. Οι ανωτέρω διακρίσεις μάς αποκαλύπτουν τις ποικίλες διαστάσεις της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος. Εν όψει των εν λόγω διαστάσεων εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι τα διάφορα *προσλεκτικά ρήματα* (*illocutionary verbs*) μιας φυσικής γλώσσας δεν υποδηλώνουν διακριτά σημεία ενός μοναδικού continuum, διότι, όπως επισημαίνει ο Searle, υπάρχουν αρκετά διαφορετικά continua προσλεκτικής ισχύος. Ο φιλόσοφος καταλήγει πως είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε τις διαφορετικές διαστάσεις της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, καθώς και το γεγονός ότι μέσω μιας δεδομένης εκφοράς μπορούν να επιτελεσθούν αρκετές διαφορετικές προσλεκτικές πράξεις⁶⁴⁵.

Η τελευταία υπόθεση που διατυπώνεται αφορά τις διαμεσολεκτικές συνέπειες των προσλεκτικών πράξεων. Όπως παρατηρεί ο Searle, ορισμένοι τύποι προσλεκτικών πράξεων μπορούν να οριστούν βάσει των διαμεσολεκτικών συνεπειών τους, ενώ άλλοι τύποι δεν δύνανται να οριστούν κατά τέτοιον τρόπο. Στην πρώτη περίπτωση ανήκει, επί παραδείγματι, η πράξη της διατύπωσης ενός αιτήματος, αφού σύμφωνα με την ουσιώδη της συνθήκη η εν λόγω πράξη λογίζεται ως απόπειρα του ομιλούντος υποκειμένου να κάνει τον αποδέκτη να ενεργήσει με συγκεκριμένο τρόπο. Αντιθέτως, πράξεις όπως η υπόσχεση εμπίπτουν στη δεύτερη περίπτωση. Αν ήταν δυνατόν να εκπονηθεί μια ανάλυση όλων –ή έστω των περισσότερων– προσλεκτικών πράξεων με όρους διαμεσολεκτικών συνεπειών, τότε προφανώς η συγκεκριμένη ανάλυση δεν θα περιελάμβανε τη διατύπωση κανόνων. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι σε μια τέτοια περίπτωση η γλώσσα θα εκλαμβάνόταν απλώς ως ένα συμβατικό μέσο εξασφάλισης φυσικών αποκρίσεων ή αποτελεσμάτων. Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι τότε η επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων δεν θα περιελάμβανε ουσιαστικά την εφαρμογή κανόνων. Ωστόσο, ο αμερικανός φιλόσοφος θεωρεί πως η ανάλυση

⁶⁴⁵ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 70.

που προσφέρει στο *Speech acts* καταδεικνύει κατά τρόπο προφανή το ανέφικτο μιας τέτοιας ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων με αναγωγή στις διαμεσολεκτικές τους συνέπειες⁶⁴⁶.

Με τη διατύπωση των ανωτέρω εννέα γενικών υποθέσεων ολοκληρώνεται το εγχείρημα του Searle να προσφέρει μια θεωρία των προσλεκτικών πράξεων, τουλάχιστον σε πρωτογενή μορφή. Λαμβανομένων υπόψη των έργων που εξέδωσε ο Searle μετά το *Speech acts* θα ήταν ίσως ορθότερο να μην εκλάβουμε το εν λόγω εγχείρημα ως αυτοτελές, αλλά ως μέρος μιας ευρύτερης φιλοσοφικής έρευνας περί γλωσσικών –και δη περί προσλεκτικών– πράξεων. Τον ισχυρισμό αυτό επικυρώνει με τον πλέον προφανή τρόπο το έργο των Searle και Vanderveken με τίτλο *Foundations of illocutionary logic*, το οποίο εκδόθηκε 16 χρόνια μετά το *Speech acts*. Όπως έχει ήδη αναφερθεί⁶⁴⁷, σημείο εκκίνησης αυτού του νέου εγχειρήματος είναι το *Speech acts*, επί τη βάσει του οποίου θα γίνει η απόπειρα να τεθούν τα θεμέλια της λεγόμενης *προσλεκτικής λογικής*. Στο πρώτο κεφάλαιο του *Foundations* εκτίθενται οι αρχές της περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας του Searle, η οποία θα αποτελέσει τη βάση για την κατασκευή μιας προσλεκτικής λογικής. Επίσης εισάγονται οι πρώτες βασικές έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση, ορισμένες εκ των οποίων έχουν ήδη αξιοποιηθεί στο *Speech acts*. Οι Searle και Vanderveken ξεκινούν από δύο θεμελιώδεις αρχές της θεωρίας του *Speech acts*. Η πρώτη αφορά τον ρόλο των προσλεκτικών πράξεων στη γλωσσική επικοινωνία και η δεύτερη τη γενική μορφή τους. Σύμφωνα με την πρώτη αρχή –η οποία, όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε στην προηγηθείσα συζήτηση, αποτελεί μια από τις άτρεπτες θέσεις του Searle, ήδη από τις πρώτες του εργασίες για τις γλωσσικές πράξεις–, οι προσλεκτικές πράξεις συνιστούν τις στοιχειώδεις μονάδες της ανθρώπινης επικοινωνίας. Επιπρόσθετα οι συγκεκριμένες πράξεις εμφανίζουν, βάσει της

⁶⁴⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 71.

⁶⁴⁷ Βλ. υπ. 548.

δεύτερης αρχής, τη γενική μορφή $F(P)$, όπου η μεταβλητή F συμβολίζει την προσλεκτική ισχύ και η μεταβλητή P συμβολίζει το λογικοπροτασικό περιεχόμενο. Ο συμβολισμός $F(P)$, δηλαδή, υποδηλώνει τη θέση, σύμφωνα με την οποία η προσλεκτική ισχύς και το λογικοπροτασικό περιεχόμενο αποτελούν τις δύο συνιστώσες της προσλεκτικής πράξης⁶⁴⁸.

Ευθύς αμέσως μετά τη διατύπωση των ανωτέρω αρχών ακολουθεί ο ορισμός της προσλεκτικής λογικής και η περιγραφή του κύριου στόχου της: «Illocutionary logic is the logical theory of illocutionary acts. Its main objective is to formalize the logical properties of illocutionary forces. Illocutionary forces are realized in the syntax of actual natural languages in a variety of ways (...) and it is a task for empirical linguistics to study such devices as they function in actual languages. The task of illocutionary logic, on the other hand, is to study the entire range of possible illocutionary forces however these may be realized in particular natural languages. In principle it studies all possible illocutionary forces of utterances in any possible language, and not merely the actual realization of these possibilities in actual speech acts in actual language»⁶⁴⁹. Η προσλεκτική λογική, σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό, είναι η λογική θεωρία των προσλεκτικών πράξεων και έχει ως κύριο στόχο την τυποποίηση των λογικών ιδιοτήτων των προσλεκτικών ισχύων. Οι εμπνευστές της επισημαίνουν, μάλιστα, πως το αντικείμενο της εν λόγω θεωρίας δεν είναι η (εμπειρική) μελέτη των υπαρκτών φυσικών γλωσσών, αλλά η μελέτη του συνόλου όλων των πιθανών προσλεκτικών ισχύων των

⁶⁴⁸ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 1.

⁶⁴⁹ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 1-2. Σε δική μας μετάφραση: «Η προσλεκτική λογική συνιστά τη λογική θεωρία των προσλεκτικών πράξεων. Ο κύριος στόχος της είναι η τυπική διατύπωση των λογικών ιδιοτήτων των προσλεκτικών ισχύων. Οι προσλεκτικές ισχύες πραγματώνονται με διάφορους τρόπους στη σύνταξη των υφιστάμενων γλωσσών (...) και η μελέτη της λειτουργίας αυτών των στοιχείων στις υφιστάμενες γλώσσες αποτελεί καθήκον της εμπειρικής γλωσσολογίας. Καθήκον της προσλεκτικής λογικής είναι, απεναντίας, η μελέτη ολόκληρου του φάσματος των πιθανών προσλεκτικών ισχύων όπως και αν πραγματώνονται αυτές σε συγκεκριμένες φυσικές γλώσσες. Η μελέτη αφορά καταρχήν όλες τις πιθανές προσλεκτικές ισχύες των εκφωνημάτων κάθε πιθανής φυσικής γλώσσας και δεν περιορίζεται απλώς στην υφιστάμενη πραγμάτωση αυτών των πιθανοτήτων σε γλωσσικές πράξεις που όντως επιτελούνται εντός του σώματος των υφιστάμενων φυσικών γλωσσών».

εκφωνημάτων κάθε πιθανής γλώσσας. Οριζόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο, η προσλεκτική λογική εμφανίζει *καθολικό χαρακτήρα* και, ειδικότερα, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως παρουσιάζεται ως αναπόσπαστο μέρος μιας *καθολικής γραμματικής (universal grammar)*⁶⁵⁰. Ανεξαρτήτως, πάντως, από την υπόθεση αυτή η δυνατότητα διατύπωσης μιας τέτοιου είδους θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων ερείδεται σε μια βασική παραδοχή των Searle και Vanderveken που διατυπώνεται εν είδει αξιώματος. Σύμφωνα με την ειρημένη παραδοχή κάθε προσλεκτική πράξη διαθέτει ανεξάρτητα από τον τρόπο επιτέλεσής της μια λογική μορφή, η οποία καθορίζει τις συνθήκες επιτυχίας της και τη συνδέει με άλλες γλωσσικές πράξεις⁶⁵¹.

Παρά τον καθολικό χαρακτήρα, που προσδίδεται στην προσλεκτική λογική, οι εμπνευστές της αντιλαμβάνονται ότι η θεωρία τους δεν μπορεί να παραβλέψει την πραγματική χρήση της γλώσσας: «However, though the results of our investigation are in general independent of empirical linguistic facts, the method of our investigation will require us to pay close attention to the facts of natural languages, and the results should help us to analyze actual performative verbs and other illocutionary forces indicating devices of natural languages»⁶⁵². Εδώ η προσφυγή στην πραγματική χρήση της γλώσσας παρουσιάζεται ως μεθοδολογική αναγκαιότητα, η οποία, εντούτοις, δεν αναιρεί –σύμφωνα με τους φιλοσόφους– το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της έρευνάς τους είναι *εν γένει ανεξάρτητα από εμπειρικά δεδομένα της γλώσσας*. Ωστόσο, τα εν λόγω γλωσσικά δεδομένα έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για κάθε θεωρία των προσλεκτικών πράξεων. Αυτό είναι ήδη εμφανές στην περίπτωση της θεωρίας του *Speech acts*, όπου η υποτιθέμενη γενική

⁶⁵⁰ Στην πραγματικότητα οι Searle και Vanderveken εκλαμβάνουν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τη θεωρία τους ως απαραίτητο συστατικό στοιχείο μιας –τύπου Montague– καθολικής γραμματικής.

⁶⁵¹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 2.

⁶⁵² Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Ωστόσο, παρά το ότι τα πορίσματα της έρευνάς μας είναι εν γένει ανεξάρτητα από εμπειρικά γλωσσικά δεδομένα, η μέθοδος της έρευνάς μας απαιτεί να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στα δεδομένα των φυσικών γλωσσών, και τα πορίσματά μας θα βοηθήσουν την ανάλυση υφιστάμενων επιτελεστικών ρημάτων και άλλων δεικτών προσλεκτικής ισχύος των φυσικών γλωσσών».

μορφή $F(p)$ των προσλεκτικών πράξεων αναιρείται στην πράξη εν όψει ορισμένων τύπων προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου. Στο *Foundations* ο συμβολισμός $F(P)$ εξακολουθεί να υποδηλώνει τη γενική μορφή των προσλεκτικών πράξεων. Σύντομα, όμως, οι συγγραφείς θα αναγκαστούν να επισημάνουν ορισμένες «εξαιρέσεις». Κατ' αρχάς η μορφή $F(P)$ χαρακτηρίζει τις λεγόμενες *στοιχειώδεις προσλεκτικές πράξεις* (*elementary illocutionary acts*), οι οποίες επιτελούνται με την εκφορά *στοιχειωδών προτάσεων* (*elementary sentences*). Για τις εν λόγω προτάσεις εισάγεται ο συμβολισμός $f(p)$ που πρέπει ασφαλώς να διακρίνεται από τον συμβολισμό $F(P)$, ο οποίος αναφέρεται στις προσλεκτικές πράξεις⁶⁵³. Εκτός, όμως, από τις στοιχειώδεις προτάσεις υπάρχουν και οι *σύνθετες προτάσεις* (*complex sentences*), οι οποίες προκύπτουν από τις στοιχειώδεις με τη χρήση των λεγόμενων *προσλεκτικών συνδέσμων* (*illocutionary connectives*)⁶⁵⁴. Μέσω της εκφοράς σύνθετων προτάσεων, επιτελούνται οι *σύνθετες προσλεκτικές πράξεις* (*complex illocutionary acts*), οι οποίες εμφανίζουν διαφορετική μορφή από τις στοιχειώδεις πράξεις. Αν, επί παραδείγματι, μια σύνθετη προσλεκτική πράξη προκύπτει από τη σύζευξη δύο στοιχειωδών πράξεων, τότε θα έχει τη μορφή $(F_1(P_1) \& F_2(P_2))$ ⁶⁵⁵.

Στις σύνθετες προσλεκτικές πράξεις συγκαταλέγονται, επίσης, η *προσλεκτική άρνηση* (*illocutionary denegation*) και η *υποθετική προσλεκτική πράξη* (*illocutionary conditional*). Η πρώτη συνιστά ουσιαστικά πράξη που αποσκοπεί στη ρητή άρνηση της επιτέλεσης μιας συγκεκριμένης προσλεκτικής πράξης (π.χ. «Δεν υπόσχομαι πως θα έρθω»)⁶⁵⁶. Εμφανίζει τη μορφή $\neg F(P)$ και πρέπει να διακρίνεται από πράξεις της μορφής $F(\sim P)$, δηλαδή από προσλεκτικές πράξεις που έχουν απλώς αρνητικό λογικοπροτασικό περιεχόμενο. Οι υποθετικές

⁶⁵³ Βλ. Ο.π.

⁶⁵⁴ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 3. Οι εν λόγω σύνδεσμοι αναφέρονται προφανώς στις γνωστές λογικές πράξεις του προτασικού λογισμού, όπως η *σύζευξη* (*conjunction*), η *υλική συνεπαγωγή* (*material implication*), η *άρνηση* (*negation*) κ.ο.κ.

⁶⁵⁵ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 4.

⁶⁵⁶ Βλ. ό.π.

προσλεκτικές πράξεις συγκροτούνται χάρη στη χρήση υποθετικών συνδέσμων και εμφανίζουν τη μορφή $P \rightarrow F(P)$. Πρόκειται για προσλεκτικές πράξεις, των οποίων η επιτέλεση εξαρτάται από μια συγκεκριμένη συνθήκη και πρέπει να διακρίνονται από προσλεκτικές πράξεις που ενσωματώνουν τον χρησιμοποιούμενο υποθετικό σύνδεσμο στο λογικοπροτασικό τους περιεχόμενο⁶⁵⁷. Εκτός από τις ανωτέρω «εξαιρέσεις» στη γενική μορφή $F(P)$, αναφέρονται και κάποιες που αφορούν αποκλειστικά το λογικοπροτασικό περιεχόμενο. Η πρώτη περίπτωση είχε ήδη επισημανθεί από τον Searle και έχει να κάνει με τις προσλεκτικές πράξεις, οι οποίες στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές είναι της μορφής F . Περαιτέρω επισημαίνεται επίσης η περίπτωση προσλεκτικών πράξεων, των οποίων το λογικοπροτασικό περιεχόμενο δεν περιλαμβάνει κάποια ολοκληρωμένη πρόταση της γλώσσας, αλλά –σύμφωνα με τη διατύπωση των Searle και Vanderveken– κάποια άλλη «οντότητα του σύμπαντος του εκφερόμενου λόγου»⁶⁵⁸. Οι πράξεις αυτές εμφανίζουν τη μορφή $F(u)$.

Η προαναφερθείσα διάκριση μεταξύ στοιχειωδών και σύνθετων προσλεκτικών πράξεων και η συζήτηση αναφορικά με τα βασικά είδη σύνθετων πράξεων, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι αποτελούν δευτερεύον στοιχείο της ανάλυσης. Στην πραγματικότητα, όμως, πρόκειται για θεμελιώδεις έννοιες της προσλεκτικής λογικής, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με ορισμένα από τα κύρια ερωτήματα που καλούνται να απαντήσουν οι Searle και Vanderveken με την ανάληψη του συγκεκριμένου εγχειρήματος: «In carrying out the general project of illocutionary logic some of the main questions we will attempt to answer are: (1) What are the components of illocutionary force and what are the necessary and sufficient conditions for the successful performance of elementary illocutionary acts? How can the conditions of success of complex illocutionary acts be defined in terms of

⁶⁵⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 5.

⁶⁵⁸ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 9: «Such an utterance does not have the form $F(P)$ but rather $F(u)$ where u is some entity of the universe of discourse».

the conditions of success of their constituent parts? (2) What is the logical structure of the set of all illocutionary forces? Is there a recursive definition of this set, i.e. can all illocutionary forces be obtained from a few primitive forces by applying certain operations and, if so, how? (3) What are the logical relations between the various types of illocutions? In particular, under which conditions does the successful performance of one illocutionary act commit the speaker to another illocutionary act?»⁶⁵⁹. Τα ανωτέρω ερωτήματα αφορούν πρωτίστως την προσλεκτική λογική. Όμως, ορισμένα από αυτά συνδέονται με ευρύτερα ζητήματα της θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων. Για παράδειγμα, επί τη βάσει της απάντησης στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος οι Searle και Vanderveken θα επιχειρήσουν να διατυπώσουν έναν γενικό ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος. Υπενθυμίζεται ότι το ζήτημα της διατύπωσης ενός τέτοιου ορισμού εκκρεμεί από την εποχή του *Speech acts*. Για να διατυπωθεί, όμως, γενικός ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, αλλά και για να απαντηθούν επαρκώς τα λοιπά τεθέντα ερωτήματα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη σαφούς διαχωρισμού μεταξύ των προσλεκτικών πράξεων και των λοιπών γλωσσικών πράξεων.

Στο *Speech acts* ο Searle είχε διακρίνει τις προσλεκτικές πράξεις από τις πράξεις εκφοράς, τις λογικοπροτασικές πράξεις και τις διαμεσολεκτικές πράξεις. Είχαμε, μάλιστα, παρατηρήσει ότι οι λογικοπροτασικές πράξεις και οι πράξεις

⁶⁵⁹ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 5-6. Σε δική μας μετάφραση: «Κατά την πορεία του εγχειρήματος της διαμόρφωσης της προσλεκτικής λογικής ορισμένα από τα κύρια ερωτήματα που θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε είναι τα εξής: (1) Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία των προσλεκτικών ισχύων και ποιες είναι οι αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την επιτυχή επιτέλεση στοιχειωδών προσλεκτικών πράξεων; Πώς μπορούν οι συνθήκες επιτυχούς επιτέλεσης των σύνθετων προσλεκτικών πράξεων να οριστούν βάσει των συνθηκών επιτυχούς επιτέλεσης των συστατικών τους μερών; (2) Ποια είναι η λογική δομή του συνόλου όλων των προσλεκτικών ισχύων; Υπάρχει κάποιος αναδρομικός ορισμός αυτού του συνόλου, δηλαδή μπορούμε να ορίσουμε όλες τις προσλεκτικές ισχύες βάσει ενός ευάριθμου συνόλου πρωτογενών ισχύων εφαρμόζοντας συγκεκριμένες πράξεις και, αν ναι, πώς μπορεί να γίνει αυτό; (3) Ποιες είναι οι λογικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τύπων προσλεκτικών πράξεων; Πιο συγκεκριμένα, υπό ποιες συνθήκες η επιτυχής επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης δεσμεύει τον ομιλητή σε μια άλλη προσλεκτική πράξη;».

εκφοράς θα πρέπει μάλλον να θεωρηθούν ως επάλληλα στρώματα των προσλεκτικών πράξεων. Στο *Foundations* η εν λόγω βασική διάκριση θα εμπλουτιστεί. Τα πρόσθετα στοιχεία αφορούν τις έμμεσες γλωσσικές πράξεις (*indirect speech acts*)⁶⁶⁰ και τις λεγόμενες συνομιλίες (*conversations*). Η έμμεση γλωσσική πράξη είναι πράξη που επιτελείται υπόρρητα μέσω της ρητής επιτέλεσης μιας άλλης προσλεκτικής πράξης. Η πράξη, που επιτελείται ρητά, χρησιμεύει ακριβώς στην επιτέλεση της έμμεσης γλωσσικής πράξης. Σε μια τέτοια περίπτωση επιτέλεσης προσλεκτικής πράξης –η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, συνιστά συνηθέστατο φαινόμενο στην καθημερινή συναλλαγή του λόγου–, ο ομιλητής, προκειμένου να γίνει κατανοητός, στηρίζεται στο υπόβαθρο των γνώσεων και στις νοητικές ικανότητες που μοιράζεται από κοινού με τον συνομιλητή του⁶⁶¹. Εκτός από την εκτεταμένη χρήση έμμεσων γλωσσικών πράξεων, η καθημερινή συναλλαγή του λόγου χαρακτηρίζεται και από το γεγονός ότι οι προσλεκτικές πράξεις εμφανίζονται κατά κανόνα ως μέρος μιας συνομιλίας ή ενός ευρύτερου εκφερόμενου λόγου. Οι Searle και Vanderveken παρατηρούν, μάλιστα, ότι όπως η παραδοσιακή γλωσσολογία έχει την τάση να εστιάζει στη μεμονωμένη πρόταση, ομοίως η παραδοσιακή θεωρία των γλωσσικών πράξεων τείνει να εκλαμβάνει κάθε προσλεκτική πράξη ως μεμονωμένη μονάδα. Όμως, σύμφωνα με τους συγγραφείς, μια επαρκής ανάλυση της *γλωσσικής ικανότητας* (*linguistic competence*) των ομιλούντων υποκειμένων έγκειται στην περιγραφή της ικανότητάς τους να παράγουν και να κατανοούν εκφωνήματα σε *διατεταγμένες ακολουθίες γλωσσικών πράξεων* (*ordered speech act sequences*). Γι' αυτές τις διατεταγμένες ακολουθίες υιοθετείται ο όρος «συνομιλίες»⁶⁶².

Η επιλογή να μελετηθούν οι λογικές ιδιότητες των προσλεκτικών πράξεων στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης των γλωσσικών πράξεων στον εκφερόμενο λόγο

⁶⁶⁰ Για μια λεπτομερή ανάλυση των έμμεσων γλωσσικών πράξεων βλ. J.R. SEARLE, *Expression and meaning*, σελ. 30-57.

⁶⁶¹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 10.

⁶⁶² Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 11.

συνηγορεί, αν μη τι άλλο, υπέρ του ισχυρισμού, σύμφωνα με τον οποίο οι Searle και Vanderveken προσδίδουν στο εγχείρημα τους έναν καθολικό χαρακτήρα. Άλλωστε, ο εν λόγω ισχυρισμός επικυρώνεται, με τον πλέον ρητό τρόπο, από τους ίδιους τους συγγραφείς. Η προσλεκτική λογική, που επιχειρείται να διατυπωθεί στο *Foundations*, χαρακτηρίζεται ως μέρος τού ευρύτερου εγχειρήματος της λογικής, της γλωσσολογίας και της φιλοσοφίας της γλώσσας, για δύο τουλάχιστον λόγους⁶⁶³. Ο πρώτος λόγος είναι ότι η προσλεκτική ισχύς αποτελεί μέρος του (γλωσσικού) νοήματος: «Part of the meaning of an elementary sentence is that its literal utterance in a given context constitutes the performance or attempted performance of an illocutionary act of a particular illocutionary force (...) Every complete sentence, even a one-word sentence, has some indicator of illocutionary force; therefore, no semantical theory of language is complete without an illocutionary component. A materially adequate semantics of a natural language must recursively assign illocutionary acts (elementary or complex) to each sentence for each possible context of utterance. It is not sufficient for it simply to assign propositions or truth conditions to sentences»⁶⁶⁴. Αφ' ης στιγμής η επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την πραγματική χρήση της γλώσσας, η έννοια του γλωσσικού νοήματος ενσωματώνει ως αναπόσπαστο και αναγκαίο στοιχείο της την έννοια της προσλεκτικής ισχύος. Δεδομένου δε ότι η προσλεκτική λογική, έτσι όπως ορίζεται από τους εμπνευστές της, έχει ως πρωταρχικό στόχο την ανάλυση των «προσλεκτικών πτυχών» του προτασικού νοήματος, έπεται ότι η εν λόγω θεωρία αποτελεί μέρος μιας

⁶⁶³ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 7-8.

⁶⁶⁴ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 7. Σε δική μας μετάφραση: «Ένα μέρος του νοήματος μιας στοιχειώδους πρότασης έγκειται στο ότι η κυριολεκτική εκφορά της συνιστά την επιτέλεση ή την επιχειρούμενη επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης με συγκεκριμένη προσλεκτική ισχύ (...). Κάθε πλήρης πρόταση, ακόμη και μια μονολεκτική πρόταση, έχει κάποιον δείκτη προσλεκτικής ισχύος: συνεπώς, καμιά σημασιολογική θεωρία της γλώσσας δεν είναι πλήρης δίχως μια προσλεκτική πτυχή. Μια υλικά επαρκής σημασιολογία για μια φυσική γλώσσα θα πρέπει με συνεχείς αναδρομήσεις να απονέμει προσλεκτικές πράξεις (στοιχειώδεις ή σύνθετες) σε κάθε πρόταση για κάθε πιθανό πλαίσιο εκφοράς. Δεν αρκεί απλώς η απονομή λογικών προτάσεων ή συνθηκών αληθείας στις προτάσεις».

ευρύτερης περί νοήματος θεωρίας. Προς το ίδιο συμπέρασμα κατατείνει και η άποψη των Searle και Vanderveken ότι μια επαρκής προσλεκτική λογική αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο μιας επαρκούς –τύπου Montague– καθολικής γραμματικής⁶⁶⁵. Η εν λόγω άποψη στηρίζεται στον ακόλουθο συλλογισμό. Αφ' ης στιγμής η έννοια της λογικής πρότασης και η έννοια της προσλεκτικής ισχύος αποτελούν τις δύο συνιστώσες τού γλωσσικού νοήματος, η *ιδανική γλώσσα (ideal language)* μιας καθολικής γραμματικής οφείλει να περιέχει λογικές σταθερές και τελεστές όχι μόνο για τα διάφορα είδη γλωσσικών σημείων, αλλά και για κάθε πιθανή προσλεκτική ισχύ των εκφωνημάτων. Κάθε πρόταση μιας οποιασδήποτε φυσικής γλώσσας, δηλαδή, θα πρέπει να είναι μεταφράσιμη στη γλώσσα της καθολικής γραμματικής, η οποία προκειμένου να είναι επαρκής, θα πρέπει επίσης να αντανακλά το *προσλεκτικό δυναμικό (illocutionary potential)* της εκάστοτε φυσικής γλώσσας. Οι Searle και Vanderveken θεωρούν ότι με το εγχείρημα, που αναλαμβάνουν, θα προσφέρουν στην καθολική γραμματική το ουσιαστικό στοιχείο που της λείπει, ωθώντας την να υπερβεί τα στενά όρια της παραδοσιακής *εντασικής λογικής (intensional logic)*⁶⁶⁶.

Ως μέρος, λοιπόν, μιας καθολικής γραμματικής η προσλεκτική λογική οφείλει κατ' αρχάς να περιλαμβάνει επαρκή ανάλυση της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος. Στο *Foundations* η συγκεκριμένη ανάλυση θα εκπονηθεί επί τη βάση των πορισμάτων του *Speech acts*. Ειδικότερα θα αξιοποιηθεί η όγδοη γενική υπόθεση περί προσλεκτικών πράξεων του Searle, η οποία, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο σημείο της συζήτησης, περιέχει εν σπέρματι ορισμένες από τις βασικές έννοιες της προσλεκτικής λογικής. Οι διακρίσεις που διατυπώνονται στην όγδοη γενική υπόθεση επιτρέπουν στους Searle και Vanderveken να προχωρήσουν στην ανάλυση της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος σε επτά

⁶⁶⁵ Βλ. σχετικά, R. MONTAGUE, *Universal grammar*.

⁶⁶⁶ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 8.

συνιστώσες. Οι ειρημένες συνιστώσες είναι οι ακόλουθες⁶⁶⁷: α) ο προσλεκτικός στόχος (*illocutionary point*)· β) ο βαθμός σθένους του προσλεκτικού στόχου (*degree of strength of the illocutionary point*)· γ) ο τρόπος επίτευξης (*mode of achievement*)· δ) οι συνθήκες τού λογικοπροτασικού περιεχομένου (*propositional content conditions*)· ε) οι προπαρασκευαστικές συνθήκες (*preparatory conditions*)· στ) οι συνθήκες ειλικρινείας (*sincerity conditions*)· και ζ) ο βαθμός σθένους των συνθηκών ειλικρινείας (*degree of strength of the sincerity conditions*).

Η πρώτη συνιστώσα της προσλεκτικής ισχύος αντανακλά μια θεμελιώδη θέση του Searle, από την οποία απορρέει η πέμπτη συνθήκη για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων⁶⁶⁸. Σύμφωνα με την εν λόγω θέση κάθε προσλεκτική πράξη έχει κάποιον συγκεκριμένο στόχο – τον λεγόμενο *προσλεκτικό στόχο*. Ο προσλεκτικός στόχος αποτελεί εγγενές στοιχείο της προσλεκτικής πράξης, υπό την έννοια ότι «η επιτυχής επιτέλεση μιας πράξης αυτού του είδους οδηγεί κατ' ανάγκη στην επίτευξη του συγκεκριμένου σκοπού, και τούτο χάρη στο ότι πρόκειται για μια πράξη αυτού ακριβώς του τύπου»⁶⁶⁹. Κάθε προσλεκτική πράξη είναι δυνατόν να έχει ποικίλους στόχους. Η διαφορά του προσλεκτικού στόχου έναντι των υπολοίπων (πιθανών) στόχων έγκειται στο ότι αυτός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την επιτυχή επιτέλεση της πράξης. Αν ο προσλεκτικός στόχος δεν έχει επιτευχθεί, αυτό σημαίνει πως η πράξη δεν έχει επιτελεσθεί με επιτυχία. Αντίστοιχα, όταν υπάρχει επιτυχής επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, αυτό σημαίνει ότι ο προσλεκτικός της στόχος έχει επιτευχθεί. Γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι ο προσλεκτικός στόχος ενός τύπου προσλεκτικής πράξης είναι ο σκοπός εκείνος, ο οποίος είναι ουσιώδης στη συγκρότηση της εν λόγω πράξης ως προσλεκτικής πράξης του συγκεκριμένου τύπου. Έτσι, ο προσλεκτικός στόχος μιας υπόσχεσης συνίσταται στη δέσμευση

⁶⁶⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 12-20.

⁶⁶⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 137 και J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 59.

⁶⁶⁹ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 14. Η μετάφραση είναι δική μας.

του ομιλητή να κάνει κάτι, ενώ ο προσλεκτικός στόχος μιας εντολής συνίσταται στην απόπειρα του ομιλητή να κάνει τον συνομιλητή του να πράξει με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Ο προσλεκτικός στόχος δεν αποτελεί απλώς την πρώτη κατά σειρά συνιστώσα της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος· είναι, ταυτόχρονα, η πιο σημαντική της συνιστώσα. Ειδικότερα οι υπόλοιπες συνιστώσες της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος «αποτελούν περαιτέρω εξειδικεύσεις ή τροποποιήσεις του προσλεκτικού στόχου ή είναι συνέπειες του προσλεκτικού στόχου, όμως το βασικό στοιχείο της προσλεκτικής ισχύος είναι ο προσλεκτικός στόχος»⁶⁷⁰. Αυτό σημαίνει ότι, ουσιαστικά, η έννοια της προσλεκτικής ισχύος θεμελιώνεται στην έννοια του προσλεκτικού στόχου.

Όσον αφορά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν ορισμένα στοιχεία συναφή προς την επίτευξη του προσλεκτικού στόχου, τα οποία ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την ανάλυση. Το πρώτο από τα στοιχεία αυτά είναι ο βαθμός σθένους της επίτευξης του προσλεκτικού στόχου. Είναι γεγονός ότι διαφορετικοί τύποι προσλεκτικής ισχύος μπορεί να συνδέονται με την επίτευξη του ίδιου προσλεκτικού στόχου. Ένα από τα συνήθη σχετικά παραδείγματα, που επικαλούνται οι Searle και Vanderveken, είναι η περίπτωση του ζεύγους των πράξεων της υπόσχεσης και του όρκου⁶⁷¹. Σε αυτή την περίπτωση –όπως, άλλωστε, και σε κάθε ανάλογη περίπτωση–, παρά το ότι οι πράξεις αποσκοπούν στην επίτευξη του ίδιου προσλεκτικού στόχου, διαφοροποιούνται εντούτοις ως προς ορισμένα σημαντικά στοιχεία, ένα εκ των οποίων είναι ο βαθμός σθένους της επίτευξης του προσλεκτικού στόχου. Ο ίδιος προσλεκτικός στόχος μπορεί να επιτευχθεί με μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σθένους, ανάλογα με τον τύπο προσλεκτικής πράξης που θα επιλεγεί για την επίτευξή του. Μπορεί, λόγου χάρη, κάποιος να αποπειραθεί να κάνει τον συνομιλητή του να πράξει με έναν συγκεκριμένο τρόπο είτε ζητώντας του

⁶⁷⁰ Ο.π. Η μετάφραση είναι δική μας.

⁶⁷¹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 13-14.

ευγενικά να πράξει κατά τον επιδιωκόμενο τρόπο ή δίνοντάς του την ανάλογη εντολή. Στην πρώτη περίπτωση ο βαθμός σθένους επίτευξης του προσλεκτικού στόχου είναι σαφώς μικρότερος από εκείνον της δεύτερης περίπτωσης. Οι διαφορές στους βαθμούς σθένους επίτευξης μπορεί να οφείλονται σε ποικίλους παράγοντες. Στην περίπτωση της ικεσίας, επί παραδείγματι, ο υψηλός βαθμός σθένους οφείλεται στην ένταση της επιθυμίας που εκφράζει ο ομιλητής. Αντιθέτως, στην περίπτωση της διαταγής ο υψηλός βαθμός σθένους απορρέει από τη θέση του ομιλούντος υποκειμένου σε κάποιο σύστημα ιεραρχίας ή, γενικότερα, από τη δυνατότητά του να ασκεί κάποια μορφή εξουσίας στον συνομιλητή του. Σύμφωνα με τους Searle και Vanderveken, υπάρχουν είδη προσλεκτικών ισχύων, των οποίων οι προσλεκτικοί στόχοι επιτυγχάνονται, κατά κανόνα, με έναν συγκεκριμένο βαθμό σθένους. Για κάθε τέτοιο είδος προσλεκτικής ισχύος F ο ανάλογος αυτός βαθμός σθένους καλείται *χαρακτηριστικός βαθμός σθένους* (*characteristic degree of strength*) του προσλεκτικού στόχου της F ⁶⁷².

Εκτός από τον βαθμό σθένους της επίτευξης του προσλεκτικού στόχου η επιτέλεση ορισμένων προσλεκτικών πράξεων χαρακτηρίζεται και από έναν ιδιαίτερο τρόπο –ή σύνολο συνθηκών– επίτευξης του προορηθέντος στόχου. Στην περίπτωση της εντολής, φερ' ειπείν, η επιτέλεση της πράξης δεν απαιτεί ο ομιλητής να βρίσκεται απλώς σε θέση ισχύος έναντι του συνομιλητή του· απαιτεί επίσης όπως ο ομιλητής επικαλεστεί –ρητά ή υπόρητα– τα δικαιώματα ή τα προνόμια που απορρέουν από τη θέση του αυτή κατά την επιτέλεση της συγκεκριμένης προσλεκτικής πράξης. Αντίστοιχα, όταν κάποιος καταθέτει ως μάρτυρας ενώπιον δικαστηρίου, δεν κάνει απλώς μια δήλωση αναφορικά με κάποιο συμβάν ή μια κατάσταση πραγμάτων. Ο ρόλος του ως μάρτυρα προσδίδει στην πράξη του έναν χαρακτήρα διαφορετικό από εκείνον της *δήλωσης* (*statement*)· της προσδίδει, συγκεκριμένα, τον χαρακτήρα της *μαρτυρικής κατάθεσης* (*testimony*). Ο ειρημένος παράγοντας διαφοροποίησης μεταξύ των

⁶⁷² Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 15.

διαφόρων τύπων προσλεκτικής ισχύος είναι ο λεγόμενος *τρόπος επίτευξης* (*mode of achievement*) του προσλεκτικού στόχου. Κατ' αντιστοιχία δε προς τον χαρακτηριστικό βαθμό σθένους της επίτευξης του προσλεκτικού στόχου, διακρίνεται και ο *χαρακτηριστικός τρόπος επίτευξης* (*characteristic mode of achievement*). Αν μια προσλεκτική ισχύς *F* απαιτεί για τον προσλεκτικό της στόχο έναν συγκεκριμένο τρόπο επίτευξης, τότε ο τρόπος αυτός αποτελεί τον χαρακτηριστικό τρόπο επίτευξης του προσλεκτικού στόχου της *F*⁶⁷³.

Διακριτές πτυχές της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος αποτελούν, επίσης, δύο είδη συνθηκών, για τα οποία έχει γίνει αρκετή συζήτηση στο *Speech acts*. Πρόκειται για τις *συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου* και τις *προπαρασκευαστικές συνθήκες*. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, συχνά η μια εκ των δύο συνιστωσών της έννοιας της προσλεκτικής πράξης –η προσλεκτική ισχύς– επιβάλλει στη δεύτερη –το λογικοπροτασικό περιεχόμενο– ορισμένους όρους. Στην περίπτωση της πράξης της υπόσχεσης, επί παραδείγματι, η σχετική προσλεκτική ισχύς επιβάλλει το λογικοπροτασικό περιεχόμενο να αναφέρεται σε μια μελλοντική πράξη τού ομιλούντος υποκειμένου και όχι σε μια πράξη που έχει ήδη τελεσθεί. Αυτό το είδος όρων συνιστά τις λεγόμενες λογικοπροτασικές συνθήκες που, όπως παρατηρούν οι Searle και Vanderveken, επιφέρουν προφανώς συντακτικές συνέπειες στις εκφερόμενες προτάσεις⁶⁷⁴. Οι προπαρασκευαστικές συνθήκες, από την άλλη πλευρά, αφορούν την επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων – και δη τη *μη πλημμελή* επιτέλεσή τους. Όσον αφορά, γενικά, την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, οι συγγραφείς διακρίνουν τρεις πιθανότητες: α) την ανεπιτυχή επιτέλεση· β) την επιτυχή και πλημμελή επιτέλεση· γ) την επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση⁶⁷⁵. Οι προπαρασκευαστικές συνθήκες, ειδικότερα, είναι οι αναγκαίες εκείνες συνθήκες

⁶⁷³ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 16.

⁶⁷⁴ Βλ. Ο.π.

⁶⁷⁵ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 13.

για την επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων. Στο συγκεκριμένο σημείο, μάλιστα, οι συγγραφείς επανέρχονται στην τρίτη γενική υπόθεση περί προσλεκτικών πράξεων, που διατυπώνεται στο *Speech acts*⁶⁷⁶, προσφέροντας μερικές περαιτέρω διευκρινίσεις. Υπενθυμίζεται πως η εν λόγω υπόθεση –στην αρχική της διατύπωση– προβλέπει ότι κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, το ομιλούν υποκείμενο υπονοεί ότι ικανοποιούνται όλες οι προπαρασκευαστικές συνθήκες της επιτελούμενης πράξης. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι οι εν λόγω συνθήκες ταυτίζονται με συγκεκριμένες ψυχολογικές καταστάσεις του ομιλητή. Οι προπαρασκευαστικές συνθήκες συνιστούν, κατ' ουσίαν, εκείνες τις καταστάσεις πραγμάτων, που πρέπει απαραίτητως να ισχύουν, προκειμένου η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης να είναι επιτυχής και μη πλημμελής. Οι δε χρήστες της γλώσσας εσωτερικεύουν τους κανόνες που ρυθμίζουν τις ρηθείσες προπαρασκευαστικές συνθήκες και, κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κανόνες αντανakλώνται στην ψυχολογία τους⁶⁷⁷. Θα πρέπει, επίσης, να παρατηρήσουμε ότι το συγκεκριμένο είδος συνθηκών καθορίζεται ως έναν βαθμό από τους προσλεκτικούς στόχους. Γενικά, οι πράξεις με τον ίδιο προσλεκτικό στόχο εμφανίζουν, κατά κανόνα, τις ίδιες προπαρασκευαστικές συνθήκες. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν προπαρασκευαστικές συνθήκες, οι οποίες συνδέονται αποκλειστικά με συγκεκριμένα είδη προσλεκτικών πράξεων.

Εκτός από τις συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου και τις προπαρασκευαστικές συνθήκες, η προσλεκτική λογική υιοθετεί, επίσης, από τη θεωρία του *Speech acts* τις *συνθήκες ειλικρινείας*. Εν αντιθέσει προς τις προπαρασκευαστικές συνθήκες, οι συνθήκες ειλικρινείας συνδέονται με τις ψυχολογικές καταστάσεις των ομιλούντων υποκειμένων. Συγκεκριμένα, αφορούν την ιδιαίτερη ψυχολογική κατάσταση που συνεκφράζεται με το αντίστοιχο λογικοπροτασικό περιεχόμενο κατά την επιτέλεση της πράξης. Στο *Speech acts* ο

⁶⁷⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 65.

⁶⁷⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 17.

Searle είχε συνδέσει διάφορους τύπους προσλεκτικών πράξεων με συγκεκριμένες ψυχολογικές καταστάσεις, οι οποίες προσδιορίζονται στις αντίστοιχες συνθήκες ειλικρινείας τους. Επί παραδείγματι οι αποφάνσεις και οι δηλώσεις εκλαμβάνονται ως εκφράσεις πεποιθήσεων· οι εντολές και οι ικεσίες ως εκφράσεις επιθυμιών· οι υποσχέσεις και οι όρκοι ως εκφράσεις δεσμεύσεων κ.ο.κ. Επισημαίνεται δε πως η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης λογίζεται ως έκφραση μιας συγκεκριμένης ψυχολογικής κατάστασης, ανεξάρτητα από το αν το ομιλούν υποκείμενο βρίσκεται πράγματι στη ρηθείσα ψυχολογική κατάσταση. Αυτό, άλλωστε, προβλέπει η πρώτη γενική υπόθεση περί προσλεκτικών πράξεων, η οποία, διατυπωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο, δύναται να συμπεριλάβει τις περιπτώσεις του ψεύδους και της ανειλικρίνειας⁶⁷⁸. Εκείνο που αξίζει να τονιστεί, εν σχέσει προς τις συνθήκες ειλικρινείας, είναι πως στο *Foundations* οι Searle και Vanderveken κάνουν μια παρατήρηση που δεν απαντάται στο *Speech acts*. Στην περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυσή του στο *Speech acts* ο Searle χρησιμοποιεί τον όρο «έκφραση» (expression) –και το αντίστοιχο ρήμα– δίχως περαιτέρω σχόλια ή διευκρινιστικές επεξηγήσεις. Η έννοια της έκφρασης –είτε κάποιου λογικοπροτασικού περιεχομένου ή μιας ορισμένης ψυχολογικής κατάστασης– παραμένει ασαφής και απροσδιόριστη⁶⁷⁹. Στο *Foundations* η ασάφεια αυτή επισημαίνεται μεν –εν παρόδω, βέβαια–, όμως ούτε σε αυτή την περίπτωση διατυπώνεται κάποιος, στοιχειώδης τουλάχιστον, ορισμός τού υπό συζήτηση τεχνικού όρου: «The verb “express”, by the way, is notoriously ambiguous. In one sense a speaker is said to express propositions and in another to express his feelings and attitudes such as fear, belief, or desire. In this discussion of the sincerity conditions of speech acts we are using it in the second sense, which should not be confused with the first. Both senses of “express” are used throughout this book and we believe the contexts will make it clear in each case

⁶⁷⁸ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 65.

⁶⁷⁹ Βλ. τις σχετικές παρατηρήσεις του Dörge στο F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 74 και 106.

which sense it is intended»⁶⁸⁰. Αυτή η αδυναμία ορισμού τού συγκεκριμένου τεχνικού όρου –ο οποίος, μάλιστα, φέρει στην ανάλυση μέρος της αμφισημίας που εμφανίζει ως όρος της καθημερινής γλώσσας– δεν είναι, πάντως, τόσο επουσιώδης όσο παρουσιάζεται από τους εμπνευστές της προσλεκτικής λογικής.

Η αρχική ανάλυση της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος ολοκληρώνεται με ένα έβδομο στοιχείο που αφορά ειδικότερα τις συνθήκες ειλικρινείας. Κατ' αντιστοιχία προς την έννοια του βαθμού σθένους επίτευξης ενός προσλεκτικού στόχου εισάγεται στην ανάλυση η έννοια του *βαθμού σθένους έκφρασης* (*degree of strength of expression*) μιας ψυχολογικής κατάστασης. Μια δεδομένη ψυχολογική κατάσταση, η οποία προσδιορίζεται από τις συνθήκες ειλικρινείας ποικίλων τύπων προσλεκτικών πράξεων, δύναται να εκφραστεί με διαφορετικούς βαθμούς σθένους. Οι βαθμοί αυτοί συνιστούν τους λεγόμενους *βαθμούς σθένους των συνθηκών ειλικρινείας* (*degrees of strength of the sincerity conditions*) και αποτελούν την έβδομη συνιστώσα της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος. Συχνά παρατηρείται απόκλιση ανάμεσα στον βαθμό σθένους των συνθηκών ειλικρινείας και στον βαθμό σθένους επίτευξης του προσλεκτικού στόχου. Η απόκλιση αυτή μπορεί πολλές φορές να οφείλεται στον τρόπο επίτευξης του προσλεκτικού στόχου. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, η προσλεκτική ισχύς θέτει την απαίτηση της έκφρασης τής –προσδιοριζόμενης στις συνθήκες ειλικρινείας– ψυχολογικής κατάστασης με συγκεκριμένο βαθμό σθένους. Στις περιπτώσεις αυτές, γίνεται λόγος περί *χαρακτηριστικού βαθμού σθένους* (*characteristic degree of strength*) των συνθηκών ειλικρινείας⁶⁸¹.

⁶⁸⁰ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 19. Σε δική μας μετάφραση: «Το ρήμα “εκφράζω”, παρεμπιπτόντως, χαρακτηρίζεται από μια διαβόητη αμφισημία. Υπό μίαν έννοια λέμε πως ο ομιλητής εκφράζει λογικές προτάσεις και υπό μίαν άλλη ότι εκφράζει αισθήματα και στάσεις, όπως φόβο, πίστη ή επιθυμία. Σε αυτή τη συζήτηση αναφορικά με τις συνθήκες ειλικρινείας των γλωσσικών πράξεων χρησιμοποιούμε τον όρο σύμφωνα με τη δεύτερη από τις παραπάνω έννοιες, η οποία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την πρώτη. Αξιοποιούνται αμφοτέρως σε αυτό το βιβλίο και πιστεύουμε ότι το εκάστοτε πλαίσιο χρήσης θα καθιστά σαφές υπό ποία έννοια χρησιμοποιείται κάθε φορά ο όρος».

⁶⁸¹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 20.

Η ανωτέρω ανάλυση της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος σε επτά διακριτές συνιστώσες αποτελεί το σημαντικότερο ίσως βήμα του εγχειρήματος που φιλοδοξούν να φέρουν εις πέρας οι Searle και Vanderveken. Οι έννοιες που εισάγονται στο συγκεκριμένο στάδιο συνιστούν τα απαραίτητα εργαλεία για την κατασκευή μιας σειράς ορισμών που θα αποτελέσουν τον βασικό ιστό, επί του οποίου θα επιχειρηθεί να δομηθεί η προσλεκτική λογική. Ευθύς αμέσως μετά τη διατύπωση των επτά συνιστωσών της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος ακολουθεί ο ορισμός της εν λόγω έννοιας, επί τη βάσει αυτών ακριβώς των επτά συνιστωσών της: «An illocutionary force is uniquely determined once its illocutionary point, its preparatory conditions, the mode of achievement of its illocutionary point, the degree of strength of its illocutionary point, its propositional content conditions, its sincerity conditions, and the degree of strength of its sincerity conditions are specified»⁶⁸². Σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό η προσλεκτική ισχύς μιας επιτελούμενης προσλεκτικής πράξης μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς και κατά τρόπο μοναδικό, αφ' ης στιγμής προσδιοριστούν οι επτά συνιστώσες της. Ο προσδιορισμός των εν λόγω συνιστωσών επιτρέπει επίσης τη σύγκριση μεταξύ διαφορετικών τύπων προσλεκτικής ισχύος και, περαιτέρω, τον ακριβή εντοπισμό των σημείων, στα οποία ενδεχομένως αυτές διαφέρουν. Εννοείται δε πως προκειμένου δύο προσλεκτικές ισχύες να κριθούν ταυτόσημες, θα πρέπει να μην εμφανίζουν καμία διαφορά στις επτά συνιστώσες τους.

Ο ορισμός της προσλεκτικής ισχύος επιτρέπει στους Searle και Vanderveken να ορίσουν, εν συνεχεία, το είδος εκείνο επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης, το οποίο αποτελεί το κατεξοχήν αντικείμενο της έρευνάς τους. Ο δεύτερος

⁶⁸² Ό.π. Σε δική μας μετάφραση: «Μια προσλεκτική ισχύς προσδιορίζεται κατά τρόπο μοναδικό, αφ' ης στιγμής προσδιοριστούν επακριβώς ο προσλεκτικός της στόχος, οι προπαρασκευαστικές της συνθήκες, ο τρόπος επίτευξης του προσλεκτικού της στόχου, ο βαθμός σθένους του προσλεκτικού της στόχου, οι συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου της, οι συνθήκες ειλικρινείας της και ο βαθμός σθένους των συνθηκών ειλικρινείας της».

βασικός ορισμός που διατυπώνεται στο *Foundations* αφορά, δηλαδή, την *επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης*. Ο συγκεκριμένος ορισμός απορρέει μεν –όπως και ο προηγούμενος– από τις επτά συνιστώσες της προσλεκτικής ισχύος, αλλά όχι αμέσως. Η έννοια της προσλεκτικής ισχύος ορίστηκε αποκλειστικά συναρτήσει των επτά συνιστωσών της. Όμως, η επιτυχής και μη πλημμελής επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης δεν συνδέεται παρά μόνο έμμεσα με τις ρηθείσες συνιστώσες. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο καθοριστικός παράγοντας είναι οι *συνθήκες επιτέλεσης*: «Whether or not an utterance has a certain force is a matter of the illocutionary intentions of the speaker, but whether an illocutionary act of that force is successfully and nondefectively performed involves a good deal more than just intentions; it involves a set of further conditions which must be satisfied»⁶⁸³. Θα μπορούσε να πει κανείς, δηλαδή, πως στην επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης –και δη στις συνθήκες που την καθορίζουν–, αντανακλάται *εντονότερα* η συμβατική της φύση⁶⁸⁴. Ανάμεσα στις προρρηθείσες συνθήκες ξεχωρίζουν πρωτίστως εκείνες που αφορούν τη λεγομένη *προσλεκτική πρόσληψη (illocutionary uptake)*. Πρόκειται, προφανώς, για τις συνθήκες εκείνες που καθορίζουν την *ωστίνεια εξασφάλιση της πρόσληψης* και περιλαμβάνουν όλους τους παράγοντες που άπτονται της κατανόησης των εκφωνημάτων ενός ομιλητή από τους συνομιλητές του. Στους εν λόγω παράγοντες συγκαταλέγεται ένα σύνολο ετερόκλητων συνθηκών, οι οποίες αφορούν την ψυχοσωματική και νοητική κατάσταση των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή συναλλαγή, τη γλωσσική τους ικανότητα, την από κοινού γνώση

⁶⁸³ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 21. Σε δική μας μετάφραση: «Η ύπαρξη μιας προσλεκτικής ισχύος σε μια εκφορά αποτελεί ζήτημα που άπτεται των προσλεκτικών προθέσεων του ομιλητή, όμως το ζήτημα της επιτυχούς και μη πλημμελούς επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης αφορά πολύ περισσότερα πράγματα από ορισμένες απλώς προθέσεις: αφορά ένα σύνολο περαιτέρω συνθηκών που πρέπει να ικανοποιηθούν».

⁶⁸⁴ Τονίζουμε εδώ ότι η ρηθείσα συμβατική φύση αντανακλάται *εντονότερα* στις συνθήκες επιτέλεσης, διότι θεωρούμε ότι ο συμβατικός χαρακτήρας των προσλεκτικών πράξεων είναι διάχυτος σε κάθε πτυχή τους –ακόμα και στις λεγόμενες *προσλεκτικές προθέσεις* του ομιλητή– και δεν εντοπίζεται αποκλειστικά στις συνθήκες επιτέλεσης των ειρημένων πράξεων.

της εκάστοτε χρησιμοποιούμενης φυσικής γλώσσας κ.τ.λ. Οι Searle και Vanderveken θεωρούν ότι οι συγκεκριμένες συνθήκες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον για μια θεωρία των γλωσσικών πράξεων. Ως εκ τούτου στην ανάλυσή τους ενσωματώνεται εξ αρχής η προϋπόθεση ότι οι προαναφερθείσες συνθήκες ικανοποιούνται. Υπό την προϋπόθεση αυτή, λοιπόν, και επί τη βάση των επτά συνιστωσών της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, εξάγονται τέσσερις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης της μορφής $F(P)$. Οι συνθήκες αυτές είναι οι ακόλουθες⁶⁸⁵: α) ο ομιλητής επιτυγχάνει την επίτευξη του προσλεκτικού στόχου της F με τον απαιτούμενο τρόπο και τον απαιτούμενο βαθμό σθένους· β) ο ομιλητής εκφράζει τη λογική πρόταση P , η οποία ικανοποιεί τις συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου που θέτει η F · γ) αμφότερες οι προπαρασκευαστικές και λογικοπροτασικές συνθήκες της πράξης ισχύουν στο περιβάλλον της εκφοράς και, περαιτέρω, ο ομιλητής εκλαμβάνει ως δεδομένη προϋπόθεση ότι αυτές ισχύουν· δ) ο ομιλητής εκφράζει –και εμφορείται από– την ψυχολογική κατάσταση που καθορίζεται από την F , με τον χαρακτηριστικό βαθμό σθένους των συνθηκών ειλικρινείας της F .

Η επιτυχής και μη πλημμελής επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης απαιτεί την ικανοποίηση όλων των ανωτέρω συνθηκών. Όμως, η μη ικανοποίηση ορισμένων από αυτές δεν οδηγεί κατ' ανάγκη σε ανεπιτυχή επιτέλεση. Η μη πλημμελής επιτέλεση είναι ταυτόχρονα επιτυχής επιτέλεση· το αντίστροφο, όμως, δεν ισχύει. Αυτό σημαίνει ότι η μη ικανοποίηση ορισμένων από τις τέσσερις προαναφερθείσες συνθήκες μπορεί να συνεπάγεται επιτυχή μεν, πλην όμως πλημμελή επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης. Οι Searle και Vanderveken διακρίνουν δύο μόνο πιθανές περιπτώσεις επιτυχούς και ταυτόχρονα πλημμελούς επιτέλεσης. Η πρώτη περίπτωση αφορά τη μη ικανοποίηση ορισμένων εκ των προπαρασκευαστικών συνθηκών. Η δεύτερη

⁶⁸⁵ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 21-22.

περίπτωση, αντιθέτως, αναφέρεται στη μη ικανοποίηση των συνθηκών ειλικρινείας⁶⁸⁶. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι οι συγγραφείς θεωρούν τις προσλεκτικές πράξεις, που επιτελούνται επιτυχώς και μη πλημμελώς, ως *ιδανικές γλωσσικές πράξεις (ideal speech acts)*⁶⁸⁷. Αυτό προφανώς εξηγεί την εστίαση τόσο της προσλεκτικής λογικής όσο και της γενικότερης περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας του Searle, στην επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων.

Του ανωτέρω ορισμού της επιτυχούς και μη πλημμελούς επιτέλεσης μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης έπεται ο ορισμός της έννοιας της *προσλεκτικής δέσμευσης (illocutionary commitment)*. Συχνά, στη γενόμενη χρήση της γλώσσας η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης $F_1(P)$, επιφέρει τη δέσμευση του ομιλητή σε μια άλλη προσλεκτική πράξη $F_2(Q)$. Επί παραδείγματι, η πράξη της υπενθύμισης δεσμεύει ταυτόχρονα τον ομιλητή στην επιτέλεση μιας απόφασης, αφού ο πρώτος τύπος πράξης αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος του δεύτερου τύπου πράξης και προκύπτει μέσω μιας τροποποίησης στις προπαρασκευαστικές συνθήκες⁶⁸⁸. Γενικότερα διακρίνονται δύο είδη προσλεκτικής δέσμευσης: α) η *ισχυρή προσλεκτική δέσμευση (strong illocutionary commitment)* και η *ασθενής προσλεκτική δέσμευση (weak illocutionary commitment)*⁶⁸⁹. Στην πρώτη περίπτωση, η επιτέλεση μιας πράξης $F_1(P)$ συνεπάγεται τη δέσμευση του ομιλητή σε μιαν άλλη πράξη $F_2(Q)$, διότι δεν είναι δυνατή, σε δεδομένο πλαίσιο εκφοράς, η επιτέλεση της $F_1(P)$ δίχως την ταυτόχρονη επιτέλεση της $F_2(Q)$. Στη δεύτερη περίπτωση, ο ομιλητής δεσμεύεται σε μια πράξη $F(P)$ μέσω της επιτέλεσης μιας σειράς πράξεων $F_1(P_1), \dots, F_n(P_n)$, δίχως, ωστόσο, να επιτελεί την $F(P)$ ούτε να δεσμεύεται ρητά στην επιτέλεσή της. Αμφότερες οι εν λόγω περιπτώσεις προσλεκτικής δέσμευσης διέπονται από ένα

⁶⁸⁶ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 23.

⁶⁸⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 22.

⁶⁸⁸ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 23.

⁶⁸⁹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 23-24.

σύνολο τεσσάρων αναγκαίων και επαρκών συνθηκών⁶⁹⁰. Γενικά, μια προσλεκτική πράξη της μορφής $F_1(P_1)$ δεσμεύει τον ομιλητή σε μια πράξη $F_2(P_2)$ αν και μόνο αν, κατά την επιτυχή επιτέλεση της $F_1(P_1)$ α) ο ομιλητής επιτυγχάνει –ή δεσμεύεται ως προς– τον προσλεκτικό στόχο της F_2 με τον απαιτούμενο τρόπο επίτευξης και τον απαιτούμενο βαθμό σθένους· β) ο ομιλητής δεσμεύεται σε όλες τις προπαρασκευαστικές και λογικοπροτασικές συνθήκες της $F_2(P_2)$ · γ) ο ομιλητής δεσμεύεται ότι εμφορείται με τον απαιτούμενο βαθμό σθένους από την ψυχολογική κατάσταση που προσδιορίζεται από τις συνθήκες ειλικρινείας της $F_2(P_2)$ · δ) η P_2 ικανοποιεί τις συνθήκες τού λογικοπροτασικού περιεχομένου της F_2 , εν σχέσει προς το πλαίσιο εκφοράς. Η διατύπωση των συγκεκριμένων αναγκαίων και επαρκών συνθηκών αποτελεί τον γενικό ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής δέσμευσης.

Στο *Foundations*, όπως άλλωστε και στο *Speech acts*, η έρευνα επικεντρώνεται στην επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση των προσλεκτικών πράξεων. Στο *Speech acts*, όμως, ο Searle περιορίζει περαιτέρω την ανάλυσή του στο είδος εκείνο επιτέλεσης που περιλαμβάνει την κυριολεκτική εκφορά εκφωνημάτων. Στο *Foundations* η έννοια της *κυριολεκτικής επιτέλεσης* (*literal performance*) εμφανίζεται εκ νέου και ορίζεται ως εξής: «A speaker performs *literally* an illocutionary act $F(P)$ in a context of utterance when he performs $F(P)$ in that context by uttering a sentence which expresses literally that force and content in that context»⁶⁹¹. Αν και *prima facie* απλός και σαφής ο συγκεκριμένος ορισμός είναι μάλλον ανεπαρκής, αφού επιχειρεί να ορίσει την έννοια της κυριολεκτικής επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης επί τη βάση της έννοιας της κυριολεκτικής έκφρασης της προσλεκτικής ισχύος και του λογικοπροτασικού περιεχομένου της.

⁶⁹⁰ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 24.

⁶⁹¹ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 25. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Ένας ομιλητής επιτελεί *κυριολεκτικά* μια προσλεκτική πράξη $F(P)$ σε κάποιο πλαίσιο εκφοράς, όταν επιτελεί την $F(P)$ σε αυτό το πλαίσιο εκφέροντας μια πρόταση, η οποία εκφράζει κυριολεκτικά αυτή την ισχύ και αυτό το περιεχόμενο στο ρηθέν πλαίσιο».

Υπενθυμίζεται, όμως, πως η έννοια της έκφρασης μιας προσλεκτικής ισχύος ή ενός λογικοπροτασικού περιεχομένου εξακολουθεί να χρησιμοποιείται αδιευκρίνιστη στην ανάλυση και συνεπώς είναι, αν μη τι άλλο, ακατάλληλη ως όρος τού *analysans* ενός αναλυτικού ορισμού. Ανεξάρτητα, πάντως, από την ανεπάρκεια του ορισμού της η έννοια της κυριολεκτικής επιτέλεσης τυγχάνει διαφορετικής αντιμετώπισης στο *Foundations* σε σύγκριση προς το *Speech acts*. Εν αντιθέσει προς τη θεωρία των γλωσσικών πράξεων του Searle η προσλεκτική λογική επεκτείνεται προς ορισμένες περιπτώσεις μη κυριολεκτικής επιτέλεσης. Συγκεκριμένα το ενδιαφέρον των Searle και Vanderveken στρέφεται προς δύο ειδικές περιπτώσεις ταυτόχρονης επιτέλεσης προσλεκτικών πράξεων. Η πρώτη περίπτωση συνίσταται στην επιτέλεση μιας πράξης $F_1(P)$ μέσω μιας ισχυρότερης πράξης $F_2(Q)$. Αμφότερες οι πράξεις έχουν τις ίδιες συνθήκες επιτυχίας και ο ομιλητής επιτελώντας την $F_2(Q)$ δεσμεύεται ταυτόχρονα στην $F_1(P)$. Η δεύτερη περίπτωση αφορά τις έμμεσες γλωσσικές πράξεις. Εδώ η $F_1(P)$ επιτελείται μεν μέσω της επιτέλεσης της $F_2(Q)$, όμως απουσιάζει το στοιχείο της προσλεκτικής δέσμευσης του ομιλητή στην $F_1(P)$.

Οι συγκεκριμένες περιπτώσεις ταυτόχρονης επιτέλεσης προσλεκτικών πράξεων έχουν ιδιαίτερη αξία για την προσλεκτική λογική, διότι συνδέονται με το ευρύτερο ζήτημα της *προσλεκτικής συμβατότητας* (*illocutionary compatibility*). Συχνά η ταυτόχρονη επιτέλεση ορισμένων προσλεκτικών πράξεων σε δεδομένο πλαίσιο εκφοράς είναι ανέφικτη εξαιτίας κάποιας μορφής ασυμβατότητας. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα του είδους είναι η ταυτόχρονη επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης και της άρνησής της. Αφ' ης στιγμής η προσλεκτική άρνηση $\neg F(P)$ ισοδυναμεί με ρητή άρνηση επιτέλεσης της $F(P)$, συνεπάγεται πως οι $\neg F(P)$ και $F(P)$ είναι αμοιβαία ασύμβατες στο ίδιο πλαίσιο εκφοράς. Γενικά ένα σύνολο προσλεκτικών πράξεων είναι *ταυτόχρονα επιτελέσιμο* (*simultaneously performable*) αν, και μόνο αν, όλες οι προσλεκτικές πράξεις που περιλαμβάνει δύνανται να επιτελεσθούν ταυτόχρονα στο ίδιο πλαίσιο εκφοράς. Ακολούθως, δύο

προσλεκτικές πράξεις χαρακτηρίζονται *σχετικώς ασύμβατες* (*relatively incompatible*) αν, και μόνο αν, ανήκουν σε ένα οποιοδήποτε μη ταυτόχρονα επιτελέσιμο σύνολο. Σε αντίθετη περίπτωση οι πράξεις χαρακτηρίζονται *σχετικώς συμβατές* (*relatively compatible*). Αντιστοίχως δύο πιθανά πλαίσια εκφοράς είναι σχετικώς συμβατά, όταν η ένωση των δύο συνόλων προσλεκτικών πράξεων, οι οποίες επιτελούνται στα ειρημένα πλαίσια, συνιστά ένα ταυτόχρονα επιτελέσιμο σύνολο. Εννοείται δε πως στην περίπτωση δύο σχετικώς συμβατών πλαισίων εκφοράς κάθε προσλεκτική πράξη, που επιτελείται στο ένα από τα πλαίσια αυτά, είναι σχετικώς συμβατή προς όλες τις προσλεκτικές πράξεις που επιτελούνται στο δεύτερο πλαίσιο εκφοράς⁶⁹².

Το ζήτημα της προσλεκτικής συμβατότητας φέρνει στο προσκήνιο μια βασική έννοια της προσλεκτικής λογικής – και κάθε περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας. Πρόκειται για την έννοια του *πλαίσιου εκφοράς* (*context of utterance*), η οποία αποτελεί, σύμφωνα με τους Searle και Vanderveken, έναν από τους παράγοντες που καθορίζουν την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης⁶⁹³. Το πλαίσιο εκφοράς μιας προσλεκτικής πράξης είναι προφανώς το πλαίσιο εκείνο, εντός του οποίου επιτελείται η πράξη. Βάσει αυτής της γενικής πρότασης, στο *Foundations* διατυπώνεται ο ακόλουθος ορισμός: «...a context of utterance consists of five distinguishable elements and sets of elements: a speaker, a hearer, a time, a place, and those various other features of speaker, hearer, time, and place that are relevant in the performance of the speech acts. Especially important features are the psychological states –intentions, desires, beliefs, etc.– of the speaker and hearer»⁶⁹⁴. Από τις πέντε συνιστώσες, στις οποίες αναλύεται η έννοια

⁶⁹² Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 26.

⁶⁹³ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 27.

⁶⁹⁴ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «...ένα πλαίσιο εκφοράς αποτελείται από πέντε διακριτά στοιχεία και σύνολα στοιχείων: τον ομιλητή, τον ακροατή, τον χρόνο, τον τόπο και όλα εκείνα τα διάφορα χαρακτηριστικά αναφορικά με τον ομιλητή, τον ακροατή, τον χρόνο και τον τόπο, τα οποία σχετίζονται με την επιτέλεση των γλωσσικών πράξεων. Ιδιαίτερης σημασίας χαρακτηριστικά είναι οι ψυχολογικές καταστάσεις –προθέσεις, επιθυμίες, πεποιθήσεις κ.λπ– του ομιλητή και του ακροατή».

του πλαισίου εκφοράς, η πέμπτη αποτελεί αναμφισβήτητα ένα απροσδιόριστο σύνολο ετερόκλητων παραγόντων. Οι Searle και Vanderveken αποκαλούν το σύνολο αυτό «κόσμο της εκφοράς» («world of utterance»). Η επιλογή του συγκεκριμένου όρου υπαγορεύεται από μια απαίτηση ορολογικής συμφωνίας ως προς την έννοια των *πιθανών κόσμων*, την οποία οι εμπνευστές της προσλεκτικής λογικής προτίθενται να αξιοποιήσουν στην ανάλυσή τους⁶⁹⁵. Το πρόβλημα με την έννοια του κόσμου της εκφοράς δεν εντοπίζεται τόσο στο ότι υποδηλώνει ένα σύνολο ετερόκλητων παραγόντων, όσο στο ότι δεν διατυπώνεται ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στους παράγοντες εκείνους που εμφανίζουν συστηματική σύνδεση με την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, έναντι των παραγόντων που εμφανίζουν τυχαία σύνδεση.

Στο σημείο αυτό εισέρχεται στην ανάλυση η έννοια των *πιθανών κόσμων*. Η συγκεκριμένη κίνηση υπαγορεύεται από δύο βασικούς λόγους. Κατ' αρχάς, ο ακριβής προσδιορισμός της φύσης της προσλεκτικής ισχύος ενός εκφωνήματος απαιτεί ορισμένες πληροφορίες αναφορικά με τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση και τα τυχόν αναφερόμενα (υπαρκτά) αντικείμενα στον κόσμο της εκφοράς. Οι ρηθείσες πληροφορίες μπορούν, κατά τους Searle και Vanderveken, να διευκρινιστούν ευχερώς με την επίκληση της έννοιας των *πιθανών κόσμων*, η οποία επιτρέπει στην ανάλυση να προσδιορίσει με ακρίβεια τη συγκεκριμένη προσλεκτική ισχύ του εκφωνήματος σε κάθε πιθανό κόσμο εκφοράς του. Παράλληλα, διευκολύνεται και η εξήγηση του λογικοπροτασικού περιεχομένου μέσω της ανάλυσης της πρότασης με όρους συνθηκών αληθείας σε κάθε πιθανό κόσμο⁶⁹⁶. Οι συγγραφείς εκλαμβάνουν την έννοια των *πιθανών κόσμων* ως πρωτογενή έννοια της προσλεκτικής λογικής⁶⁹⁷. Αυτό σημαίνει ότι η ανάλυσή τους στερείται οποιουδήποτε γενικού ορισμού της εν λόγω έννοιας. Αντί

⁶⁹⁵ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 28.

⁶⁹⁶ Βλ. ό.π.

⁶⁹⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 29.

ορισμού, προσφέρεται μια στοιχειώδης περιγραφή, σύμφωνα με την οποία κάθε πιθανός κόσμος είναι ένας κόσμος, όπου υπάρχουν αντικείμενα εντελώς διαφορετικά από εκείνα του πραγματικού κόσμου, και/ή τα πραγματικά αντικείμενα εμφανίζουν στον κόσμο αυτό διαφορετικές ιδιότητες⁶⁹⁸. Η έννοια των πιθανών κόσμων επιτρέπει περαιτέρω την αναδιατύπωση του ορισμού της έννοιας του πλαισίου εκφοράς με συνολοθεωρητικούς όρους. Αν I_1 , I_2 , I_3 και I_4 είναι τα σύνολα των τεσσάρων πρώτων προσδιοριστικών παραγόντων της υπό συζήτηση έννοιας, και W το σύνολο όλων των πιθανών κόσμων εκφοράς, τότε το σύνολο I όλων των πιθανών πλαισίων εκφοράς ενός εκφωνήματος είναι ένα υποσύνολο του καρτεσιανού γινομένου των πέντε προαναφερθέντων συνόλων, δηλαδή: $I \subset I_1 \times I_2 \times I_3 \times I_4 \times W$. Κάθε πλαίσιο εκφοράς i , λοιπόν, που ανήκει στο σύνολο I ($i \in I$), έχει πέντε συνιστώσες, οι οποίες καλούνται *συντεταγμένες (coordinates)* του πλαισίου και συμβολίζονται με a_i , b_i , t_i , l_i και w_i , αντίστοιχα. Με τη χρήση των ανωτέρω μεταβλητών, ο γενικός ορισμός της έννοιας του πλαισίου εκφοράς συνοψίζεται στην ακόλουθη τυπική φόρμουλα: $i = \langle a_i, b_i, t_i, l_i, w_i \rangle$ ⁶⁹⁹.

Η προσφυγή στις έννοιες και στα εργαλεία της θεωρίας των συνόλων δεν αποτελεί μια περιστασιακή κίνηση σε αυτό το πρώτο στάδιο της ανάλυσης. Οι Searle και Vanderveken θα αναδιατυπώσουν με συνολοθεωρητικούς όρους τους ορισμούς όλων των βασικών εννοιών που παρατέθηκαν μέχρι αυτό το σημείο⁷⁰⁰, ούτως ώστε να κατασκευάσουν έναν λογισμό, ο οποίος θα τους επιτρέψει να αναλύσουν τη λογική δομή της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, να μελετήσουν τις λογικές ιδιότητες των συνιστωσών της και να διατυπώσουν τους γενικούς νόμους της προσλεκτικής λογικής. Ωστόσο, τα εννοιολογικά θεμέλια της εν λόγω θεωρίας έχουν ήδη τεθεί σε αυτό το αρχικό στάδιο της ανάλυσης. Αυτό σημαίνει ότι η προηγηθείσα συζήτηση μάς επιτρέπει να προχωρήσουμε σε συνοπτική

⁶⁹⁸ Βλ. ό.π.

⁶⁹⁹ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 28-29.

⁷⁰⁰ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 31-48.

κριτική αποτίμηση του ευρύτερου εγχειρήματος του Searle, όπως αυτό αποτυπώνεται κυρίως στο *Speech acts* και στο *Foundations of illocutionary logic*. Η επιχειρούμενη αποτίμηση θα αποκαλύψει μεταξύ άλλων ορισμένα από τα ακανθώδη προβλήματα που αναφύονται κατά την πραγμάτευση του ζητήματος των προσλεκτικών πράξεων.

Προκειμένου να εκτιμηθούν τα αποτελέσματα των ερευνών του αμερικανού φιλοσόφου θα πρέπει, κατ' αρχάς, να επιστρέψουμε στην πρώτη του σχετική δημοσίευση, εκεί δηλαδή όπου διατυπώνεται για πρώτη φορά η σύλληψη του υπό συζήτηση εγχειρήματος. Ήδη από την εισαγωγή του άρθρου του με τίτλο *What is a speech act?*, ο Searle δήλωνε προεξαγγελτικά την πρόθεσή του να προσφέρει μια εξειδικευμένη ανάλυση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης, με απώτερο όμως στόχο τη διατύπωση ενός γενικότερου ορισμού⁷⁰¹. Ασφαλώς οι προϋποθέσεις για την επίτευξη του απώτερου στόχου του καθορίζονται από τα αποτελέσματα της αρχικής ανάλυσης. Το ζήτημα, πάντως, της διατύπωσης ενός γενικού ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής πράξης θα μετατεθεί για αργότερα. Στην πρώτη του δημοσίευση ο Searle θα διατυπώσει τη βασική μέθοδο που θα ακολουθήσει και θα περιοριστεί στη διαμόρφωση του προπλάσματος μιας εξειδικευμένης ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων. Η υιοθετηθείσα μέθοδος συνίσταται: α) στη διατύπωση ενός συνόλου αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης, και β) στην εξαγωγή από το ρηθέν σύνολο συνθηκών ενός συνόλου σημασιολογικών κανόνων, οι οποίοι διέπουν τη χρήση των γλωσσικών εκείνων εκφράσεων που υποδεικνύουν τον ιδιαίτερο τύπο της αναλυόμενης πράξης. Ήδη από το σημείο αυτό ο Searle κάνει σαφείς τις απώτερες επιδιώξεις του: «If I am successful in stating the conditions and the corresponding rules for even one kind of illocutionary act, that will provide us with a pattern for analyzing other kinds of

⁷⁰¹ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 130.

acts and consequently for explicating the notion in general»⁷⁰². Ο τύπος προσλεκτικής πράξης που επιλέγεται να αναλυθεί είναι η υπόσχεση. Στο *What is a speech act?* δίνεται το γενικό σχέδιο της ακολουθούμενης ανάλυσης, η οποία θα υλοποιηθεί –δίχως μεθοδολογικές τροποποιήσεις⁷⁰³– στην πλήρη μορφή της στο *Speech acts*. Εκεί ο αμερικανός φιλόσοφος θα επιχειρήσει περαιτέρω να γενικεύσει την ανάλυσή του επεκτείνοντάς την σε άλλους τύπους προσλεκτικών πράξεων, προκειμένου να οδηγηθεί αργότερα –στο *Foundations of illocutionary logic*– στη διατύπωση ενός γενικού ορισμού.

Βάσει των ανωτέρω θα μπορούσαμε να χωρίσουμε το ευρύτερο εγχείρημα που αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας ο Searle σε τρία διακριτά στάδια⁷⁰⁴. Στο πρώτο στάδιο εκπονείται η ανάλυση ενός ορισμένου τύπου προσλεκτικής πράξης – εν προκειμένω, της υπόσχεσης. Η συγκεκριμένη ανάλυση –η οποία εκλαμβάνεται ως υπόδειγμα ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων– αποφέρει ένα σύνολο αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεση της πράξης, καθώς και ένα σύνολο σημασιολογικών κανόνων. Στο δεύτερο στάδιο γίνεται έλεγχος, προκειμένου να διαπιστωθεί αν οι συγκεκριμένες συνθήκες και οι αντίστοιχοι κανόνες μπορούν να αξιοποιηθούν στην ανάλυση περαιτέρω τύπων προσλεκτικών πράξεων. Σε περίπτωση που η επέκταση της αρχικής ανάλυσης, σε αυτό το δεύτερο στάδιο, είναι επιτυχής, τότε στο τρίτο στάδιο διατυπώνεται ο γενικός ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής πράξης επί τη βάσει των αξιοποιηθέντων στην ανάλυση συνόλων συνθηκών και κανόνων. Η ανωτέρω διάκριση του εγχειρήματος του αμερικανού φιλοσόφου σε διαφορετικά στάδια παρέχει τη δυνατότητα μιας κριτικής αποτίμησης διαρθρωμένης επί τη βάσει της εξέλιξης

⁷⁰² J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 131. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 584.

⁷⁰³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 22: «The procedure which I shall follow is to state a set of necessary and sufficient conditions for the performance of particular kinds of speech acts and then extract from those conditions sets of semantic rules for the use of the linguistic devices which mark the utterances as speech acts of those kinds».

⁷⁰⁴ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 145-147.

του εν λόγω εγχειρήματος και μας επιτρέπει να εστιάσουμε στα καίρια εκείνα σημεία που καθορίζουν την επιτυχία ή την αποτυχία του. Ειδικότερα ως προς αυτό το σημείο είναι προφανές ότι το πρώτο στάδιο συνιστά το πλέον κρίσιμο στάδιο ολόκληρου του εγχειρήματος. Αν αποδειχθεί ότι η αρχική ανάλυση του Searle πάσχει από σοβαρές ανεπάρκειες, τότε αναπόφευκτα οι επόμενες δύο φάσεις του εγχειρήματος θα κριθούν ανεπιτυχείς. Είναι λογικό, λοιπόν, να δώσουμε ιδιαίτερη βαρύτητα στο πρώτο στάδιο.

Εν όψει μιας εξειδικευμένης ανάλυσης ενός ορισμένου τύπου προσλεκτικής πράξης το πρώτο ερώτημα που θα μπορούσε να διατυπωθεί αφορά τα κριτήρια επιλογής τού προς ανάλυση αντικειμένου. Ο Searle επιλέγει την πράξη της υπόσχεσης. Σύμφωνα με τον ίδιο τον φιλόσοφο η επιλογή του υπαγορεύεται από τον τυπικό χαρακτήρα και τη σαφώς δομημένη μορφή τού εν λόγω είδους προσλεκτικής πράξης⁷⁰⁵. Σε προηγούμενο σημείο της συζήτησης είχαμε υποστηρίξει ότι οι ανωτέρω χαρακτηρισμοί παραμένουν αδιευκρίνιστοι και ατεκμηριώτοι και, ως εκ τούτου, θα μπορούσαν κάλλιστα να αποδοθούν σε πλήθος άλλων τύπων προσλεκτικών πράξεων. Ακόμη, όμως, και αν δεχθεί κανείς ότι τα κριτήρια που προσφέρει ο αμερικανός φιλόσοφος για τη συγκεκριμένη επιλογή του είναι σαφή και επαρκή, εξακολουθεί να παραμένει αναπάντητο ένα καίριο ερώτημα: πώς είναι δυνατόν να αποφανθεί κανείς για τα βασικά χαρακτηριστικά ενός δεδομένου τύπου προσλεκτικής πράξης δίχως να έχει εκ των προτέρων διαμορφωμένη σύλληψη της έννοιας της προσλεκτικής πράξης; Ελλείψει ρητής αναφοράς σε μια τέτοια σύλληψη, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Searle ξεκινά την ανάλυσή του με αφετηρία την ωστίνεια σύλληψη των προσλεκτικών πράξεων. Αυτό, βέβαια, προϋποθέτει ότι ο αμερικανός φιλόσοφος υιοθετεί τη ρηθείσα σύλληψη. Εντούτοις, στο *Speech acts* ο Searle δηλώνει ότι αποδέχεται ορισμένους από τους όρους που εισήγαγε ο Austin, όχι όμως την περί προσλεκτικών πράξεων σύλληψή του. Μάλιστα, όπως παρατηρήσαμε

⁷⁰⁵ Βλ. J.R. SEARLE, *What is a speech act?*, σελ. 54.

προηγουμένως, κατά την εισαγωγή του όρου «illocutionary act» ο αμερικανός φιλόσοφος σπεύδει να διαχωρίσει τη θέση του ως προς την ωστίνεια διάκριση ανάμεσα σε λεκτικές και προσλεκτικές πράξεις⁷⁰⁶. Στη συνέχεια, θα διαπιστώσουμε ότι ο Searle αποκλίνει σε βασικότερα σημεία από την ανάλυση του Austin. Οι ανωτέρω παρατηρήσεις μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο αμερικανός φιλόσοφος προτίθεται να παρουσιάσει την ανάλυση ενός συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης, δίχως να έχει εκ των προτέρων διαμορφώσει μια σαφή σύλληψη της έννοιας της προσλεκτικής πράξης⁷⁰⁷. Αυτό παραδόξως δεν τον εμποδίζει να επιλέξει το αντικείμενο της ανάλυσής του βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που υποτίθεται ότι παρουσιάζει έναντι άλλων τύπων προσλεκτικών πράξεων.

Θα μπορούσε, ασφαλώς, κανείς να απορρίψει την απαίτηση ύπαρξης μιας εκ των προτέρων διαμορφωμένης σύλληψης της έννοιας της προσλεκτικής πράξης – ή, τουλάχιστον, να υποβαθμίσει τη σημασία της–, υποστηρίζοντας ότι μια τέτοια απαίτηση δεν ακυρώνει, καταρχήν, το εγχείρημα του Searle. Άλλωστε η επιλογή του συγκεκριμένου αντικείμενου ανάλυσης φαίνεται να είναι κατά μίαν έννοια εύλογη. Οι ανωτέρω παρατηρήσεις μάς οδηγούν λογικά στο συμπέρασμα ότι ο αμερικανός φιλόσοφος αναγνωρίζει προφανώς στην πράξη της υπόσχεσης έναν τύπο πράξης που δύναται να αναλυθεί με όρους αναγκαίων και επαρκών συνθηκών. Κατά συνέπεια εύλογα επιλέγει το συγκεκριμένο είδος προσλεκτικής πράξης ως αντικείμενο της αρχικής του ανάλυσης. Ωστόσο, το συμπέρασμα αυτό δεν είναι ασφαλές, διότι ο Searle εμφανίζεται να αντιφάσκει. Προκειμένου να διαμορφώσουμε σαφή αντίληψη της εν λόγω αντίφασης θα πρέπει να επιστρέψουμε για ακόμη μια φορά στον τρόπο, με τον οποίο ο αμερικανός

⁷⁰⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 23, υπ.1.

⁷⁰⁷ Επισημαίνεται ότι η συγκεκριμένη ανάλυση που προσφέρει ο Searle δεν έχει τη μορφή ελέγχου μιας αρχικής υπόθεσης – εν προκειμένω της υπόθεσης πως η πράξη της υπόσχεσης συνιστά έναν ορισμένο τύπο προσλεκτικής πράξης. Αντιθέτως, η ανάλυση ξεκινά από την παραδοχή ότι η υπόσχεση συνιστά προσλεκτική πράξη.

φιλόσοφος χαρακτηρίζει την πράξη της υπόσχεσης, κατά την αιτιολόγηση της επιλογής της ως αντικειμένου της αρχικής ανάλυσης: «I shall take promising as my initial quarry, because as illocutionary acts go, it is fairly formal and well articulated...»⁷⁰⁸. Της παρατεθείσας αιτιολόγησης έπεται η παρουσίαση της μεθόδου που θα ακολουθηθεί και, εν συνεχεία, ο φιλόσοφος διατυπώνει ορισμένες γενικές παρατηρήσεις, όσον αφορά τον χαρακτήρα του εγχειρήματός του: «So described, my enterprise must seem to have a somewhat archaic or periodic flavor. One of the most important insights of recent work in the philosophy of language is that most non-technical concepts in ordinary language lack absolutely strict rules. The concepts of *game*, or *chair*, or *promise* do not have absolutely knockdown necessary and sufficient conditions, such that unless they are satisfied something cannot be a game or a chair or a promise, and given that they are satisfied in a given case that case must be, cannot but be, a game or a chair or a promise. But this insight into the looseness of our concepts, and its attendant jargon of “family resemblance” should not lead us into a rejection of the very enterprise of philosophical analysis; rather the conclusion to be drawn is that certain forms of analysis, especially analysis into necessary and sufficient conditions, are likely to involve (in varying degrees) idealization of the concept analyzed. In the present case, our analysis will be directed at the center of the concept of promising. I am ignoring marginal, fringe, and partially defective promises. This approach has the consequence that counter-examples can be produced of ordinary uses of the word “promise” which do not fit the analysis. Some of these counter-examples I shall discuss. Their existence does not ‘refute’ the analysis, rather they require an explanation of why and how they depart from the paradigm case of promise making»⁷⁰⁹.

⁷⁰⁸ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 54. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 625.

⁷⁰⁹ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 55. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Έτσι όπως περιέγραψα το εγχείρημά μου θα πρέπει να φαίνεται πως έχει ένα κάπως γνώριμο άρωμα απ’ τα παλιά. Ένα από τα πλέον σημαντικά πορίσματα των πρόσφατων εργασιών στη

Το ανωτέρω εκτενές απόσπασμα από το *Speech acts* έχει εξαιρετική σημασία όχι μόνο για την ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης, αλλά για το ευρύτερο φιλοσοφικό εγχείρημα του Searle και τη θεωρία των προσλεκτικών πράξεων που προτείνει. Εδώ, ο φιλόσοφος εκφράζει την περί φιλοσοφικής μεθόδου θέση του, την οποία, άλλωστε, επιχειρεί να υποστηρίξει έμπρακτα μέσα από το θεωρητικό του έργο. Επιστρέφοντας στο ζήτημα της επιλογής της πράξης της υπόσχεσης ως αντικειμένου της αρχικής ανάλυσης διαπιστώνουμε πως το ανωτέρω απόσπασμα μάς δίνει κάθε δικαίωμα να κάνουμε εν προκειμένω λόγο περί αντίφασης. Ενώ αρχικά ο αμερικανός φιλόσοφος θεωρεί ότι η πράξη της υπόσχεσης είναι «μια τυπική και καλά αρθρωμένη πράξη», ευθύς αμέσως ανακαλύπτει, αίφνης, ότι η έννοια της υπόσχεσης ως μη τεχνική έννοια δεν δύναται να οριστεί βάσει αυστηρών κριτηρίων και κανόνων. Συγκεκριμένα, παραδέχεται πως οι μη τεχνικές έννοιες δεν δύναται να οριστούν βάσει ενός σαφώς καθορισμένου συνόλου αναγκαίων και επαρκών συνθηκών. Με άλλα λόγια ο Searle φαίνεται από τη μια πλευρά να εκλαμβάνει την έννοια της πράξης της υπόσχεσης ως τον πλέον κατάλληλο τύπο προσλεκτικής πράξης για μια ανάλυση με όρους αναγκαίων και επαρκών συνθηκών, ενώ από την άλλη πλευρά παραδέχεται πως η συγκεκριμένη έννοια δεν δύναται να οριστεί βάσει ενός σαφώς καθορισμένου συνόλου

φιλοσοφία της γλώσσας είναι πως οι περισσότερες μη τεχνικές έννοιες της καθομιλουμένης γλώσσας στερούνται αυστηρών κανόνων. Οι έννοιες του *παιχνιδιού*, της *καρέκλας* ή της *υπόσχεσης* δεν έχουν απόλυτα σταθερές αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες, έτσι ώστε, όταν κάποια από αυτές δεν ικανοποιείται, να μην μπορεί κάτι να λογίζεται ως παιχνίδι ή καρέκλα ή υπόσχεση, ενώ όταν όλες ικανοποιούνται σε μια δεδομένη περίπτωση, τότε κατ' ανάγκη να θεωρείται πως πρόκειται περί ενός παιχνιδιού ή μιας καρέκλας ή μιας υπόσχεσης. Αυτό το πόρισμα, όμως, αναφορικά με τη χαλαρότητα των εννοιών μας, και η συνακόλουθη ζαργκόν των «οικογενειακών ομοιοτήτων», δεν θα πρέπει να μας οδηγούν στην απόρριψη αυτού καθεαυτού του εγχειρήματος της φιλοσοφικής ανάλυσης: το συμπέρασμα, στο οποίο θα πρέπει μάλλον να καταλήξουμε, είναι ότι συγκεκριμένες μορφές ανάλυσης, ιδιαίτερα η ανάλυση σε αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες, εμπεριέχουν πιθανότατα (σε διάφορους βαθμούς) κάποια εξιδανίκευση της αναλυόμενης έννοιας. Η δική μας ανάλυση, εν προκειμένω, θα κατευθυνθεί προς τον πυρήνα της έννοιας της υπόσχεσης. Θα αγνοήσω τις οριακές, τις ασυνήθιστες και τις εν μέρει πλημμελείς υποσχέσεις. Η προσέγγιση αυτή έχει ως συνέπεια το γεγονός ότι μπορεί κανείς να της αντιπαραθέσει παραδείγματα συνηθισμένων χρήσεων της λέξης «υπόσχομαι» που δεν ταιριάζουν στην ανάλυση. Κάποια από αυτά τα παραδείγματα θα τα συζητήσω. Η ύπαρξή τους δεν «διαψεύδει» την ανάλυση, αλλά μάλλον απαιτεί μια εξήγηση για το πώς και γιατί αυτές οι περιπτώσεις αποκλίνουν από το υπόδειγμα της πράξης της υπόσχεσης».

αναγκαίων και επαρκών συνθηκών. Γι' αυτόν τον λόγο, θα οδηγηθεί αναπόφευκτα σε έναν δραστικό περιορισμό του πεδίου εφαρμογής της αρχικής ανάλυσης, η οποία πλέον δεν θα αφορά την εν γένει πράξη της υπόσχεσης, αλλά μια ειδική περίπτωση υπόσχεσης – που σύμφωνα με τον φιλόσοφο συνιστά τον πυρήνα της έννοιας της υπόσχεσης.

Οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί στο *analysandum* αποτελούν το αντικείμενο της δεύτερης βασικής μας ένστασης, όσον αφορά το υπό συζήτηση πρώτο στάδιο του εγχειρήματος του Searle. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, στο *Speech acts* ο αμερικανός φιλόσοφος προσφέρει εν τέλει την ανάλυση μιας πράξης της υπόσχεσης, η οποία επιτελείται κατά τρόπο *ειλικρινή και μη πλημμελή* μέσω της *κυριολεκτικής και σοβαρής* εκφοράς μιας *ολοκληρωμένης* πρότασης της γλώσσας⁷¹⁰. Πρόκειται, ειδικότερα, για μια ανάλυση, η οποία εξειδικεύεται σε εκείνες τις προσλεκτικές πράξεις που εμφανίζουν τη γενική μορφή $F(p)$, δηλαδή σε πράξεις που διαθέτουν μια συγκεκριμένη προσλεκτική ισχύ F και ένα ορισμένο λογικοπροτασικό περιεχόμενο p . Εξαιτίας των επιβαλλόμενων περιορισμών στο *analysandum* από την ανάλυση αναπόφευκτα εξαιρείται: α) κάθε *μη κυριολεκτική* πράξη υπόσχεσης – των *έμμεσων* πράξεων συμπεριλαμβανομένων· β) κάθε *μη ειλικρινής* πράξη υπόσχεσης· γ) κάθε *μη σοβαρή* πράξη υπόσχεσης – δηλαδή κάθε πράξη που περιλαμβάνει «μη σοβαρή» εκφορά, όπως επί παραδείγματι είναι η περίπτωση της απαγγελίας ενός ποιήματος, της διδασκαλίας μιας φυσικής γλώσσας ή της εκφοράς του λόγου στα πλαίσια μιας θεατρικής παράστασης⁷¹¹. δ) κάθε πράξη υπόσχεσης, η οποία επιτελείται με την εκφορά *μη ολοκληρωμένων* προτάσεων και στερείται λογικοπροτασικού περιεχομένου. Στον ανωτέρω κατάλογο θα πρέπει να προσθέσουμε και τις αμφίσημες προτάσεις. Ο Searle, σχολιάζοντας τη διατύπωση της ένατης αναγκαίας συνθήκης για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση της

⁷¹⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57.

⁷¹¹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57, υπ.1.

πράξης της υπόσχεσης, παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι από την ανάλυση αποκλείεται κάθε αμφίσημη πρόταση⁷¹². Θα πρέπει να παραδεχτούμε πως η ύπαρξη των προαναφερθέντων περιορισμών δεν συνιστά βάσιμο λόγο για να χαρακτηριστεί η ανάλυση ανεπαρκής. Αντιθέτως θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος για να εκπονηθεί μια τέτοιου είδους ανάλυση συνίσταται στον αρχικό περιορισμό του *analysandum* και, σε περίπτωση που η ανάλυση κριθεί επιτυχής, στη μετέπειτα επέκταση της εφαρμοσθείσας αναλυτικής μεθόδου στις περιπτώσεις εκείνες που παραλείφθηκαν στο πρώτο στάδιο του εγχειρήματος. Πράγματι, στην ανάλυση του Searle υπάρχουν ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις –όπως, φερ’ ειπείν, οι ανειλικρινείς υποσχέσεις–, οι οποίες φαίνεται να μην εμφανίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες στην ενσωμάτωσή τους στην αρχική ανάλυση. Άλλες, όμως, περιπτώσεις, όπως οι προσλεκτικές πράξεις που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου, παρουσιάζουν σαφώς μεγαλύτερες –αν όχι αξεπέραστες– δυσκολίες. Εξάλλου, η ένστασή μας εν προκειμένω δεν στοχεύει απλώς στο γεγονός της ύπαρξης περιορισμών στο *analysandum* της αρχικής ανάλυσης, αλλά κυρίως στο ότι η ρηθείσα ανάλυση δεν επεκτείνεται εν τέλει στις περιπτώσεις εκείνες που παραλείφθηκαν αρχικά από το *analysandum*, προκειμένου να είναι εφικτή η περαιτέρω αξιοποίησή της ως υποδείγματος μιας γενικότερης ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων. Και πάλι, βέβαια, θα μπορούσε κανείς να μετριάσει την ισχύ της ένστασης αυτής αντιτείνοντας ότι τουλάχιστον μια τέτοια επέκταση της αρχικής ανάλυσης είναι *καταρχήν* εφικτή. Αυτό, όμως, όπως θα δούμε, είναι εξαιρετικά αμφίβολο.

Κατ’ αρχάς, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι οι προαναφερθέντες περιορισμοί εμφανίζονται στο σύνολο των εννέα αναγκαίων και επαρκών συνθηκών, καθώς και στο σύνολο των πέντε σημασιολογικών κανόνων, κατά τρόπο τέτοιο, ώστε δεν είναι καθόλου βέβαιο πως η απαλοιφή τους, σε μια

⁷¹² Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 61, υπ.1: «...the use of the biconditional in this condition excludes ambiguous sentences. We have to assume that *T* is unambiguous»

ενδεχόμενη επέκταση της αρχικής ανάλυσης, θα άφηνε ανεπηρέαστο τον βασικό ιστό της ειρημένης ανάλυσης. Επί παραδείγματι, αν επιχειρηθεί η επέκταση της ανάλυσης σε πράξεις υπόσχεσης που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου, τότε θα πρέπει να απαλειφθούν η δεύτερη και η τρίτη συνθήκη, καθώς και ο πρώτος σημασιολογικός κανόνας. Αν, όμως, απαλειφθεί ο πρώτος κανόνας, τότε απαλείφονται αυτομάτως και οι υπόλοιποι τέσσερις, αφού ο Searle θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή των κανόνων 2-5 την πρότερη εφαρμογή του πρώτου κανόνα – δηλαδή, του κανόνα του λογικοπροτασικού περιεχομένου⁷¹³. Αυτό σημαίνει πως μια απόπειρα επέκτασης της αρχικής ανάλυσης σε περιπτώσεις πράξεων υπόσχεσης που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου θα οδηγήσει αναπόφευκτα στην κατάρρευση της ίδιας της ανάλυσης. Ομοίως, μια ενδεχόμενη απόπειρα να ενσωματωθούν στην ανάλυση οι υποσχέσεις που επιτελούνται μέσω μη κυριολεκτικής εκφοράς των προτάσεων δημιουργεί εξίσου σοβαρά προβλήματα. Συγκεκριμένα η περίπτωση της μη κυριολεκτικής εκφοράς έρχεται σε σύγκρουση με την όγδοη συνθήκη. Υπενθυμίζουμε πως η εν λόγω συνθήκη διατυπώνεται από τον Searle ως εξής⁷¹⁴:

8. *S intends (i-1) to produce in H the knowledge (K) that the utterance of T is to count as placing S under an obligation to do A. S intends to produce K by means of the recognition of i-1, and he intends i-1 to be recognized in virtue of (by means of) H's knowledge of the meaning of T.*

Η όγδοη συνθήκη προβλέπει ότι η αναγνώριση της επικοινωνιακής πρόθεσης του ομιλούντος υποκειμένου καθίσταται εφικτή χάρη στην από την πλευρά του αποδέκτη γνώση του νοήματος της εκφερόμενης πρότασης. Αυτό συνεπάγεται ότι στη συγκεκριμένη συνθήκη εκλαμβάνεται ως δεδομένη η ταύτιση μεταξύ του νοήματος του ομιλητή και του προτασικού νοήματος (με το δεύτερο ουσιαστικά να καθορίζει το πρώτο). Δηλαδή, εκλαμβάνεται ως δεδομένη η κυριολεκτική

⁷¹³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63.

⁷¹⁴ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 60. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 628.

εκφορά της πρότασης. Κατά συνέπεια μια ενδεχόμενη απόπειρα ενσωμάτωσης, στην αρχική ανάλυση, της περίπτωσης μη κυριολεκτικής εκφοράς θα επέφερε την απαλοιφή της βασικής προϋπόθεσης της όγδοης συνθήκης, και, κατά πάσα πιθανότητα, και τη συνακόλουθη απαλοιφή της ίδιας της συνθήκης.

Το ανωτέρω πρόβλημα που προκαλεί η ενσωμάτωση στην αρχική ανάλυση πράξεων υπόσχεσης, που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου, αποκτά ευρύτερες διαστάσεις αν αναλογιστεί κανείς ότι η όγδοη συνθήκη, μαζί με την πρώτη και την ένατη, δεν αφορούν αποκλειστικά τις πράξεις υπόσχεσης. Κατά τη διατύπωση του συνόλου των πέντε σημασιολογικών κανόνων για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος τού εν λόγω τύπου προσλεκτικής πράξης ο Searle επισημαίνει: «Our next task is to extract from our set of conditions a set of rules for the use for the indicator of illocutionary force. Obviously, not all of our conditions are equally relevant to this task. Condition 1 and conditions of the form 8 and 9 apply generally to all kinds of normal illocutionary acts and are not peculiar to promising. Rules for the illocutionary force indicator for promising are to be found corresponding to conditions 2-7»⁷¹⁵. Με δεδομένη τη γενική εφαρμογή της μορφής της όγδοης συνθήκης συνεπάγεται ότι οποιοσδήποτε τύπος προσλεκτικής πράξης που περιλαμβάνει μη κυριολεκτική εκφορά αναμένεται να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στην ανάλυση. Μέχρι στιγμής, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι από τους περιορισμούς που επιβάλλει ο Searle στο *analysandum* είναι εν τέλει αναγκαίοι για μια τέτοιου είδους ανάλυση, υπό την έννοια ότι η ρηθείσα ανάλυση αποδεικνύεται μη εφαρμόσιμη στις περισσότερες από τις περιπτώσεις που εξαιρούνται αρχικώς από το *analysandum* της. Όπως δείξαμε προηγουμένως, η συγκεκριμένη διαπίστωση προκύπτει κατά

⁷¹⁵ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 62. Σε δική μας μετάφραση: «Το επόμενο καθήκον μας θα είναι να εξαγάγουμε από το σύνολο των συνθηκών ένα σύνολο κανόνων για τη χρήση του δείκτη προσλεκτικής ισχύος. Δεν είναι, προφανώς, όλες οι συνθήκες σχετικές με αυτό το εγχείρημα. Η συνθήκη 1 και οι συνθήκες της μορφής 8 και 9 ισχύουν γενικά σε όλα τα είδη των κανονικών προσλεκτικών πράξεων και δεν συνδέονται ιδιαίτερα με την πράξη της υπόσχεσης. Οι κανόνες για τον δείκτη προσλεκτικής ισχύος της πράξης της υπόσχεσης θα εξαχθούν συναρτήσει των συνθηκών 2-7».

κύριο λόγο από τις ανεπάρκειες που εντοπίζονται στο επίπεδο των εννέα αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης. Ορισμένες, όμως, από τις εν λόγω ανεπάρκειες έχουν άμεσο αντίκτυπο στο εξαγόμενο σύνολο των πέντε σημασιολογικών κανόνων, όπως, επί παραδείγματι, στην περίπτωση των πράξεων υπόσχεσης που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου, όπου η απαλοιφή της δεύτερης και της τρίτης συνθήκης επιφέρει την απαλοιφή και των πέντε κανόνων. Στο επίπεδο, όμως, των ίδιων των σημασιολογικών κανόνων εντοπίζεται μια εξίσου σοβαρή αδυναμία, διαφορετικού χαρακτήρα. Υπενθυμίζεται πως οι πέντε σημασιολογικοί κανόνες για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος της πράξης της υπόσχεσης διατυπώνονται ως εξής⁷¹⁶:

Rule 1. *Pr* is to be uttered only in the context of a sentence (or a larger stretch of discourse) *T*, the utterance of which predicates some future act *A* of the speaker *S*.

Rule 2. *Pr* is to be uttered only if the hearer *H* would prefer *S*'s doing *A* to his not doing *A*, and *S* believes *H* would prefer *S*'s doing *A* to his not doing *A*.

Rule 3. *Pr* is to be uttered only if it is not obvious to both *S* and *H* that *S* will do *A* in the normal course of events.

Rule 4. *Pr* is to be uttered only if *S* intends to do *A*.

Rule 5. The utterance of *Pr* counts as the undertaking of an obligation to do *A*.

Σύμφωνα με τη διάκριση, που ο ίδιος ο Searle διατυπώνει στο *Speech acts* ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες⁷¹⁷, θα λέγαμε ότι οι κανόνες 1-4 εμφανίζουν τη μορφή ρυθμιστικών κανόνων και ο πέμπτος κανόνας εμφανίζει τη μορφή συγκροτητικού κανόνα. Αυτό το γεγονός, όμως, έρχεται σε σύγκρουση με μια από τις θεμελιώδεις θέσεις του αμερικανού φιλοσόφου, η

⁷¹⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 633.

⁷¹⁷ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 33-35.

οποία υπόκειται του ευρύτερου θεωρητικού του εγχειρήματος. Ευθύς αμέσως μετά τη διάκριση ανάμεσα σε ρυθμιστικούς και συγκροτητικούς κανόνες ο Searle επανέρχεται στη βασικότερη υπόθεση του *Speech acts*: «I have said that the hypothesis of this book is that speaking a language is performing acts according to rules. The form this hypothesis will take is that the semantic structure of a language may be regarded as a conventional realization of a series of sets of underlying constitutive rules...»⁷¹⁸. Η ανωτέρω υπόθεση επιχειρείται να τεκμηριωθεί μέσω της διατύπωσης ενός συνόλου σημασιολογικών κανόνων για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος διαφόρων τύπων προσλεκτικών πράξεων, ξεκινώντας από την πράξη της υπόσχεσης. Με άλλα λόγια η αρχική ανάλυση του Searle θα έπρεπε να αποφέρει ένα σύνολο *συγκροτητικών σημασιολογικών κανόνων*. Όπως, όμως, διαπιστώσαμε νωρίτερα, η ανάλυση αποφέρει ένα σύνολο πέντε σημασιολογικών κανόνων, εκ των οποίων οι τέσσερις πρώτοι είναι ρυθμιστικοί και μόνο ο πέμπτος –ο λεγόμενος *ουσιώδης κανόνας*– είναι συγκροτητικός⁷¹⁹. Εδώ, λοιπόν, εντοπίζεται μια σοβαρή αντίφαση, η οποία δεν αφορά τους περιορισμούς στο *analysandum* και την επέκταση της ανάλυσης στις αρχικώς αποκλεισθείσες περιπτώσεις επιτέλεσης μιας πράξης υπόσχεσης, αλλά συνδέεται με τη θεμελιώδη γλωσσοφιλοσοφική θέση του Searle, την οποία αναλαμβάνει να υπερασπιστεί μέσα από την περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία που φιλοδοξεί να προσφέρει.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω ευρήματα διαπιστώνουμε πως ήδη σε αυτό το πρώτο στάδιο του ευρύτερου εγχειρήματός του η ανάλυση του Searle εμφανίζει

⁷¹⁸ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 36-37. Σε δική μας μετάφραση: «Είπα ότι η βασική υπόθεση αυτού του βιβλίου είναι πως η χρήση μιας γλώσσας συνιστά επιτέλεση ορισμένων πράξεων σύμφωνα με κάποιους κανόνες. Η μορφή που θα λάβει αυτή η υπόθεση συνίσταται στην παραδοχή ότι η σημασιολογική δομή μιας γλώσσας μπορεί να θεωρηθεί ως συμβατική πραγμάτωση μιας σειράς συνόλων υποκείμενων συγκροτητικών κανόνων...».

⁷¹⁹ Ο ίδιος ο Searle επικυρώνει την ανωτέρω διαπίστωση με τον πλέον σαφή τρόπο. Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63: «Note that whereas rules 1-4 take the form of quasi-imperatives, i.e., they are of the form: utter *PR* only if *X*; rule 5 is of the form: the utterance of *Pr* counts as *Y*. Thus rule 5 is of the kind peculiar to systems of constitutive rules which I discussed in chapter 2».

σοβαρές αδυναμίες και αντιφάσεις. Συγκεκριμένα η διατυπωθείσα ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης κρίνεται ανεπαρκής όχι διότι έχει εξαρχής ένα εξαιρετικά περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, αλλά κυρίως διότι κατά τον τρόπο, με τον οποίο είναι δομημένη δεν δύναται να εφαρμοστεί στις περισσότερες από τις αποκλεισθείσες περιπτώσεις επιτέλεσης μιας πράξης υπόσχεσης. Άλλωστε ο Searle δεν επιχείρησε ποτέ μια τέτοια επέκταση, όπως λογικά θα περίμενε κάποιος. Επιπροσθέτως τα αποτελέσματα της αρχικής ανάλυσης έρχονται σε σύγκρουση με τη θεμελιώδη θέση του αμερικανού φιλοσόφου, όσον αφορά τη φύση της γλώσσας και το χαρακτήρα της γλωσσικής δραστηριότητας. Οι ανεπάρκειες, που πλήττουν την αρχική ανάλυση σε αυτό το πρώτο στάδιο, μεταφέρονται αναπόφευκτα στο δεύτερο στάδιο, όπου επιχειρείται η γενίκευση της ρηθείσας ανάλυσης σε περαιτέρω τύπους προσλεκτικών πράξεων.

Αυτό σημαίνει ότι η πρώτη προφανής παρατήρηση, όσον αφορά το δεύτερο στάδιο του εγχειρήματος του Searle, είναι πως η ανάλυση που παρουσιάζεται στο ρηθέν στάδιο εξακολουθεί να αναφέρεται στην ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση των αναλυόμενων τύπων προσλεκτικών πράξεων, η οποία πραγματοποιείται μέσω της σοβαρής και κυριολεκτικής εκφοράς αναμφίσημων προτάσεων – ή άλλων γλωσσικών εκφράσεων. Υπ' αυτή την έννοια στο συγκεκριμένο στάδιο ο αμερικανός φιλόσοφος δεν προσφέρει μια γενική ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων, αλλά μία –κατά το μάλλον ή ήττον– ευρύτερη επέκταση της αρχικής ανάλυσης της πράξης της υπόσχεσης. Η διαπίστωση αυτή αρκεί προφανώς για να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό ότι ο Searle δεν καταφέρνει εν τέλει να επιτύχει τον απώτερο στόχο του, δηλαδή την εκπόνηση ενός βασικού –συνεκτικού– σχεδίου ανάλυσης κάθε πιθανού τύπου προσλεκτικής πράξης. Ωστόσο, η δεύτερη φάση του εγχειρήματός του εμφανίζει πρόσθετες ανεπάρκειες, στις οποίες αξίζει να επιμείνουμε, διότι θα μας αποκαλύψουν ενδιαφέρουσες πτυχές του τρόπου, με τον οποίο ο αμερικανός φιλόσοφος συλλαμβάνει την έννοια της προσλεκτικής πράξης. Το πρώτο ερώτημα που θα μπορούσε να θέσει

κανείς εν σχέσει προς τον πίνακα ανάλυσης που παρατίθεται στις σελίδες 66-67 του *Speech acts*, αφορά τους τύπους προσλεκτικών πράξεων που έχουν επιλεγεί. Στον εν λόγω πίνακα περιλαμβάνονται οκτώ τύποι προσλεκτικών πράξεων, οι οποίοι μάλιστα δηλώνονται με τα ρήματα της αγγλικής γλώσσας που συνήθως χρησιμοποιούνται για τη ρητή επιτέλεσή τους (*assert, thank for, congratulate, greet, request, advise, question, warn*)⁷²⁰. Έχει διατυπωθεί η άποψη πως οι ειρημένοι οκτώ τύποι προσλεκτικών πράξεων δεν συνιστούν προφανώς επαρκή βάση για τη δόμηση γενικής ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων⁷²¹. Θα μπορούσε, βέβαια, να αντιτάξει κανείς σε αυτόν τον ισχυρισμό πως τα συγκεκριμένα είδη προσλεκτικών πράξεων, που παρατίθενται, συνιστούν τους πλέον βασικούς τύπους προσλεκτικών πράξεων, στους οποίους υπάγεται κάθε πιθανή προσλεκτική πράξη. Ο Searle, ωστόσο, δεν μας προσφέρει τεκμήρια που θα μας επέτρεπαν να ισχυριστούμε εν προκειμένω κάτι τέτοιο. Αντιθέτως, στην έκτη γενική υπόθεση περί προσλεκτικών πράξεων αναγνωρίζει ότι το status των οκτώ τύπων που επιλέγει να αναλύσει δεν είναι ενιαίο: «The overlap of conditions on the table shows us that certain kinds of illocutionary acts are really special cases of other kinds; thus asking questions is really a special case of requesting, viz., requesting information (real question) or requesting that the hearer display knowledge (exam question)»⁷²². Το συγκεκριμένο σχόλιο ενισχύει, αν δεν επιβεβαιώνει επίσης, τις υποψίες μας ότι οι τύποι προσλεκτικών πράξεων, στους οποίους ο αμερικανός φιλόσοφος αποφασίζει να επεκτείνει την αρχική ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης, επιλέγονται αυθαίρετα – ή, τουλάχιστον, «διαισθητικά». Εν πάση περιπτώσει, όμως, οι βασικές αδυναμίες της δεύτερης

⁷²⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 66-67.

⁷²¹ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 213.

⁷²² J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 69. Σε δική μας μετάφραση: «Η αλληλεπικάλυψη μεταξύ των συνθηκών στον πίνακα μάς δείχνει ότι συγκεκριμένα είδη προσλεκτικών πράξεων αποτελούν στην πραγματικότητα ειδικές περιπτώσεις άλλων ειδών· έτσι, η διατύπωση ενός ερωτήματος είναι στην πραγματικότητα μια ειδική περίπτωση της διατύπωσης ενός αιτήματος, δηλ. της διατύπωσης ενός αιτήματος για παροχή πληροφοριών (πραγματική ερώτηση) ή της διατύπωσης ενός αιτήματος για παροχή τεκμηρίων που πιστοποιούν ότι ο ακροατής κατέχει μian ορισμένη γνώση (ερώτηση εξετάσεων)».

φάσης του ευρύτερου εγχειρήματος του Searle δεν εξαντλούνται στο ζήτημα των κριτηρίων επιλογής των προς ανάλυση τύπων προσλεκτικών πράξεων, αλλά εντοπίζονται κυρίως σε αυτή καθεαυτήν την εκπονούμενη ανάλυση.

Υπάρχουν ορισμένοι τύποι προσλεκτικών πράξεων που προκαλούν ιδιαίτερα προβλήματα στην ανάλυση. Ο πρώτος από αυτούς είναι η *πράξη του χαιρετισμού (greeting)*⁷²³. Στο *analysans* τού κάθε προς ανάλυση τύπου προσλεκτικής πράξης, εμφανίζονται τέσσερις *τύποι κανόνων (types of rules)*, οι οποίοι καλύπτουν, αντίστοιχα, τις κατηγορίες της *συνθήκης του λογικοπροτασικού περιεχομένου*, των *προπαρασκευαστικών συνθηκών*, της *συνθήκης ειλικρινείας* και της *ουσιώδους συνθήκης*. Αξίζει, εν παρόδω, να παρατηρήσουμε ότι εδώ ο Searle προσφέρει μια ανάλυση όχι με όρους αναγκαίων και επαρκών συνθηκών, αλλά με όρους σημασιολογικών κανόνων για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος των επιλεγέντων τύπων προσλεκτικών πράξεων⁷²⁴. Στην ανάλυση της πράξης του χαιρετισμού ειδικότερα διατυπώνονται μόνο δύο από τους προβλεπόμενους τέσσερις κανόνες. Αφ' ης στιγμής ο εν λόγω τύπος προσλεκτικής πράξης στερείται λογικοπροτασικού περιεχομένου –είναι, δηλαδή, της μορφής *F* και όχι *F(p)*–, είναι λογικό να μην δύναται να διατυπωθεί ο σχετικός κανόνας τού λογικοπροτασικού περιεχομένου. Επιπροσθέτως δεν διατυπώνεται κανόνας ειλικρινείας. Ο Searle αντιμετωπίζει στην προκειμένη περίπτωση την αδυναμία διατύπωσης κανόνα του λογικοπροτασικού περιεχομένου ως ήσσονος σημασίας ζήτημα. Ωστόσο, όπως είχαμε επισημάνει σε προηγούμενο σημείο, οι τύποι προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου δεν επιδέχονται την ανάλυση που προτείνει ο αμερικανός φιλόσοφος, αφού η απουσία του σχετικού κανόνα του λογικοπροτασικού περιεχομένου συνεπάγεται την αδυναμία διατύπωσης των υπολοίπων τεσσάρων κανόνων. Ο ισχυρισμός μας αυτός στηρίζεται στο ακόλουθο σχόλιο του φιλοσόφου, το οποίο αναφέρεται

⁷²³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 67.

⁷²⁴ Βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 148.

στους σημασιολογικούς κανόνες για τη χρήση των δεικτών προσλεκτικής ισχύος της υπόσχεσης: «These rules are ordered: 2-5 apply only if rule 1 is satisfied, and rule 5 applies only if rules 2 and 3 are satisfied as well»⁷²⁵.

Εν όψει της ανάλυσης της πράξης του χαιρετισμού θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το ανωτέρω σχόλιο επιδέχεται δύο διαφορετικές ερμηνείες. Σύμφωνα με την πρώτη το σχόλιο αναφέρεται *αποκλειστικά* στους κανόνες για την πράξη της υπόσχεσης· κατά συνέπεια, αφ' ης στιγμής στην περίπτωση της πράξης του χαιρετισμού δεν διατυπώνεται ανάλογο σχόλιο, η απουσία του πρώτου κανόνα δεν συνεπάγεται αδυναμία διατύπωσης του δεύτερου και του τέταρτου κανόνα (ο τρίτος κανόνας, υπενθυμίζουμε, ούτως ή άλλως δεν διατυπώνεται). Αυτό σημαίνει επίσης ότι οι τύποι προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου δεν θέτουν στην ανάλυση του Searle το ανυπέρβλητο εκείνο εμπόδιο που είχαμε αρχικώς υποθέσει. Σύμφωνα με μια δεύτερη ερμηνεία, όμως, του προηγούμενου παραθέματος, η διατυπωθείσα διάταξη των κανόνων αποτελεί *ουσιαστικό* χαρακτηριστικό του συνόλου των σημασιολογικών κανόνων που εξάγονται από την προταθείσα αρχική ανάλυση. Ως τέτοιο το εν λόγω χαρακτηριστικό εμφανίζεται προφανώς και στη διευρυμένη μορφή της ανάλυσης στο δεύτερο στάδιο του εγχειρήματος. Σε αυτή την περίπτωση η συγκεκριμένη ανάλυση της πράξης του χαιρετισμού είναι –έτσι όπως αρθρώνεται– ανέφικτη. Ο Searle δυστυχώς δεν προσφέρει στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να αποφανθούμε υπέρ της μιας ή της άλλης ερμηνείας, διότι προφανώς θεωρούσε το ανωτέρω σχόλιό του αναμφίσημο. Ωστόσο, αμφοτέρως οι υπό συζήτηση ερμηνείες συνεπάγονται ορισμένες –διαφορετικές σε κάθε περίπτωση– αδυναμίες. Αν υιοθετήσουμε την πρώτη ερμηνεία, τότε οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι το σχέδιο της διευρυμένης ανάλυσης διαφέρει από το σχέδιο

⁷²⁵ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 63. Σε δική μας μετάφραση: «Αυτοί οι κανόνες είναι διατεταγμένοι: οι κανόνες 2-5 ισχύουν μόνο αν ικανοποιείται ο πρώτος κανόνας, και ο πέμπτος κανόνας ισχύει μόνο αν ικανοποιούνται οι κανόνες 2 και 3».

της αρχικής ανάλυσης ως προς ένα τουλάχιστον ουσιαστικό σημείο – αν, δηλαδή, το εξαγόμενο σύνολο σημασιολογικών κανόνων είναι κατά ορισμένο τρόπο διατεταγμένο ή όχι⁷²⁶. Σε αυτή την περίπτωση προφανώς ο αμερικανός φιλόσοφος εμφανίζεται ασυνεπής ως προς την επίτευξη του δεδηλωμένου του στόχου να προσφέρει ένα συνεκτικό σχέδιο γενικής ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων επί τη βάση του σχεδίου ανάλυσης της πράξης της υπόσχεσης. Αν, από την άλλη πλευρά, υιοθετήσουμε τη δεύτερη ερμηνεία, οφείλουμε να επισημάνουμε την αποδεδειγμένη ανεπάρκεια της ανάλυσης του Searle να εφαρμοστεί στους τύπους προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου.

Ένας δεύτερος τύπος προσλεκτικής πράξης που θέτει εν αμφιβόλω την επάρκεια της ανάλυσης του αμερικανού φιλοσόφου και τη συνοχή του ευρύτερου εγχειρήματός του, είναι η *πράξη της διατύπωσης ενός αιτήματος (requesting)*. Η ανάλυση του εν λόγω τύπου προσλεκτικής πράξης αρθρώνεται ως εξής⁷²⁷:

Types of rules	Request
Propositional content	Future act <i>A</i> of <i>H</i>
Preparatory	1. <i>H</i> is able to do <i>A</i> . <i>S</i> believes <i>H</i> is able to do <i>A</i> . 2. It is not obvious to both <i>S</i> and <i>H</i> that <i>H</i> will do <i>A</i> in the normal course of events of his own accord..
Sincerity	<i>S</i> wants <i>H</i> to do <i>A</i> .
Essential	Counts as an attempt to get <i>H</i> to do <i>A</i> .

Το πρόβλημα στη συγκεκριμένη ανάλυση εντοπίζεται στον ουσιώδη κανόνα, ο οποίος εκλαμβάνει την πράξη της διατύπωσης ως *απόπειρα* του ομιλητή να κάνει τον συνομιλητή του να επιτελέσει μια συγκεκριμένη πράξη. Για να γίνει

⁷²⁶ Η προφανής σπουδαιότητα του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού επικυρώνεται από το γεγονός ότι καθορίζει την ενσωμάτωση ή μη στην ανάλυση των τύπων προσλεκτικών πράξεων που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου.

⁷²⁷ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 66.

αντιληπτό το πρόβλημα που αναφέρεται στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα πρέπει προς στιγμή να επιστρέψουμε στην περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυση του Austin, όπως αποτυπώνεται στο *How to do things with words*. Εκεί ο άγγλος φιλόσοφος παρότι δεν διατυπώνει κάποιο γενικό ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής πράξης, προσφέρει δύο αναγκαία χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου αυτού είδους πράξης. Το πρώτο αναγκαίο χαρακτηριστικό είναι η *εξασφάλιση της πρόσληψης*⁷²⁸ και το δεύτερο ο *συμβατικός χαρακτήρας*⁷²⁹ των προσλεκτικών πράξεων. Ο Austin δίνει, μάλιστα, ιδιαίτερη έμφαση στη συμβατική φύση των προσλεκτικών πράξεων και τονίζει χαρακτηριστικά: «The illocutionary act ‘takes effect’ in certain ways, as distinguished from producing consequences in the sense of bringing about states of affairs in the ‘normal’ way, i.e. changes in the natural course of events»⁷³⁰.

Στο *Speech acts* ο Searle φαίνεται να αποδέχεται κατ’ αρχάς την άποψη του Austin περί συμβατικού χαρακτήρα των προσλεκτικών πράξεων. Μάλιστα στη διατύπωση της βασικής υπόθεσης του συγκεκριμένου έργου, την οποία παραθέσαμε νωρίτερα, ο αμερικανός φιλόσοφος, αναφερόμενος στη σημασιολογική δομή μιας φυσικής γλώσσας, κάνει λόγο περί «συμβατικής πραγμάτωσης μιας σειράς υποκείμενων συγκροτητικών κανόνων». Προκειμένου δε να κάνει σαφή τη θέση του περί εμπλοκής συγκροτητικών κανόνων στη γλωσσική δραστηριότητα, καταφεύγει στη σύγκριση της πράξης της υπόσχεσης με το ψάρεμα: «The sense in which I want to say that constitutive rules are involved in speaking a language can be made clearer if we consider the following question: What is the difference between making promises and, say, fishing that makes me want to say that doing the first in a language is only made possible by the existence of constitutive rules concerning the elements of a language and

⁷²⁸ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 116-117.

⁷²⁹ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 105,107.

⁷³⁰ J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 117. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 566.

doing the second requires no analogous set of constitutive rules? After all, both promising and fishing are human activities (practices), both are goal-directed behavior, both allow for mistakes. A crucial part of the difference is this: In the case of fishing the ends-means relations, i.e. the relations that facilitate or enable me to reach my goal, are matters of natural physical facts (...) Now there are, indeed, techniques, procedures and even strategies that successful fishermen follow, and no doubt in some sense all these involve (regulative) rules. But that under such and such conditions one catches a fish is not a matter of convention or anything like a convention. In the case of speech acts performed within a language, on the other hand, it is a matter of convention –as opposed to strategy, technique, procedure or natural fact– that the utterance of such and such expression under certain conditions counts as the making of a promise»⁷³¹.

Στο ανωτέρω απόσπασμα ο Searle εμφανίζεται να υιοθετεί πλήρως την άποψη του Austin περί συμβατικού χαρακτήρα των προσλεκτικών πράξεων. Ο αμερικανός φιλόσοφος, μάλιστα, ανάγει τον συμβατικό χαρακτήρα των προσλεκτικών πράξεων στον καίριο εκείνο παράγοντα που τις διακρίνει από οποιοδήποτε άλλο είδος ανθρώπινης δραστηριότητας. Η έννοια της σύμβασης

⁷³¹ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 37. Σε δική μας μετάφραση: «Η έννοια, με την οποία θέλω να πω ότι στη χρήση της γλώσσας εμπλέκονται συγκροτητικοί κανόνες, θα γίνει σαφέστερη αν αναλογιστούμε το ακόλουθο ερώτημα: Ποια είναι η διαφορά εκείνη μεταξύ της πράξης της υπόσχεσης και, ας πούμε, του ψαρέματος, που με κάνει να θέλω να πω πως η τέλεση της πρώτης δραστηριότητας μέσα στο σώμα μιας γλώσσας καθίσταται δυνατή μόνο χάρη στην ύπαρξη συγκροτητικών κανόνων αφορώντων τα στοιχεία της γλώσσας, ενώ η τέλεση της δεύτερης δραστηριότητας δεν απαιτεί ανάλογους συγκροτητικούς κανόνες; Άλλωστε τόσο το ψάρεμα, όσο και η πράξη της υπόσχεσης αποτελούν ανθρώπινες δραστηριότητες (πρακτικές), αμφοτέρως συνιστούν ένσκοπες συμπεριφορές και είναι επιδεκτικές σφαλμάτων. Μια καίρια πτυχή της διαφοράς τους είναι η εξής: Στην περίπτωση του ψαρέματος οι σχέσεις των μέσων προς τους σκοπούς, δηλαδή οι σχέσεις που μου επιτρέπουν ή με διευκολύνουν να επιτύχω τον στόχο μου, άπτονται των δεδομένων της φυσικής πραγματικότητας (...) Υπάρχουν, βέβαια, πράγματι τεχνικές, διαδικασίες ή ακόμη και στρατηγικές, τις οποίες ακολουθούν οι επιτυχημένοι ψαράδες, και αναμφίβολα όλες τους εμπεριέχουν κάποιους (ρυθμιστικούς) κανόνες. Όμως, το γεγονός ότι κάποιος πιάνει ένα ψάρι, υπ' αυτές ή τις άλλες συνθήκες δεν έχει να κάνει με συμβάσεις ή με οτιδήποτε μοιάζει με σύμβαση. Απεναντίας, στην περίπτωση των γλωσσικών πράξεων που επιτελούνται στο σώμα μιας γλώσσας, το γεγονός ότι η εκφορά αυτής ή της άλλης έκφρασης σε δεδομένες συνθήκες λογίζεται ως υπόσχεση έχει να κάνει όντως με συμβάσεις – εκλαμβανόμενες σε αντιδιαστολή προς τις στρατηγικές, τις τεχνικές, τις διαδικασίες ή τα φυσικά γεγονότα».

φαίνεται –σύμφωνα με την ανωτέρω άποψη– να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της προσλεκτικής πράξης τόσο στο επίπεδο της επιτέλεσης του υπό συζήτηση είδους πράξεων όσο και στο επίπεδο των συνεπειών ή αποτελεσμάτων που επιφέρει η ρηθείσα επιτέλεση. Ωστόσο, στη συνέχεια η φαινόμενη αυτή σύμπλευση με την ωστίνεια σύλληψη περί προσλεκτικών πράξεων αναιρείται. Ο Searle ανακαλύπτει αίφνης πως κάπου στην επικράτεια των προσλεκτικών πράξεων οι συμβάσεις δεν επιτελούν τον ρόλο που τους είχε αρχικά αποδοθεί: «Some very simple sorts of illocutionary acts can indeed be performed apart from any use of any conventional devices at all, simply by getting the audience to recognize certain of one's intentions in behaving in a certain way (...) But the fact that one can perform some illocutionary act while standing outside a natural language, or any other system of constitutive rules, should not obscure the fact that in general illocutionary acts are performed within language in virtue of certain rules, and indeed could not be performed unless language allows the possibility of their performance»⁷³². Εδώ ο Searle εμφανίζεται να έρχεται σε σύγκρουση τόσο με τις αρχικές του διαπιστώσεις, όσον αφορά τη φύση των προσλεκτικών πράξεων, όσο και εν σχέσει προς τις αντίστοιχες απόψεις του Austin. Η δε ανωτέρω απόκλιση από την ωστίνεια σύλληψη της έννοιας της προσλεκτικής πράξης δεν φαίνεται να αντισταθμίζεται –πολλώ δε μάλλον να αναιρείται– από την παραδοχή του αμερικανού φιλοσόφου ότι *εν γένει* οι προσλεκτικές πράξεις επιτελούνται μέσω της γλώσσας, σύμφωνα με ορισμένους κανόνες. Ωστόσο, εκείνο που εν προκειμένω έχει ιδιαίτερη σημασία δεν είναι τόσο η απόκλιση της θεωρίας του Searle από την ωστίνεια σύλληψη των προσλεκτικών πράξεων, όσο

⁷³² J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 38. Σε δική μας μετάφραση: «Ορισμένα πολύ απλά είδη προσλεκτικών πράξεων μπορούν πράγματι να επιτελεστούν δίχως την οποιαδήποτε χρήση συμβατικών μέσων, αλλά απλώς με τον προσανατολισμό του ακροατηρίου στην αναγνώριση της συγκεκριμένης πρόθεσης κάποιου να συμπεριφερθεί με ορισμένο τρόπο (...) Το γεγονός, όμως, ότι μπορεί κανείς να επιτελέσει κάποια προσλεκτική πράξη εκτός της επικράτειας κάποιας φυσικής γλώσσας, ή οποιουδήποτε άλλου συστήματος συγκροτητικών κανόνων, δεν θα πρέπει να επισκιάζει το γεγονός ότι οι προσλεκτικές πράξεις επιτελούνται εν γένει εντός της γλώσσας χάρη σε συγκεκριμένους κανόνες και πράγματι δεν θα μπορούσαν να επιτελεστούν αν η γλώσσα δεν επέτρεπε τη δυνατότητα της επιτέλεσής τους».

οι αντιφάσεις που πλήττουν το ευρύτερο εγχείρημα του αμερικανού φιλοσόφου. Η ανάλυση των οκτώ τύπων προσλεκτικών πράξεων που προσφέρεται στο δεύτερο στάδιο του προρρηθέντος εγχειρήματος οδηγεί τον φιλόσοφο σε μια νέα σοβαρή αντίφαση.

Μέχρι στιγμής έχουμε διαπιστώσει ότι ο Searle θεωρεί πως οι προσλεκτικές πράξεις έχουν *εν γένει* συμβατικό χαρακτήρα – εξαιρουμένων μόνο «ορισμένων πολύ απλών τύπων προσλεκτικών πράξεων» που, σημειωτέον, επιτελούνται εκτός γλώσσας. Ο ειρημένος συμβατικός χαρακτήρας των προσλεκτικών πράξεων επιτρέπει, άλλωστε, τη δυνατότητα ανάλυσής τους με όρους (ρυθμιστικών και/ή συγκροτητικών) κανόνων. Η ανάλυση, όμως, της πράξης της διατύπωσης ενός αιτήματος φέρνει τον αμερικανό φιλόσοφο σε σύγκρουση με αυτή τη βασική θέση. Υπενθυμίζεται πως βάσει του ουσιώδους του κανόνα ο *εν λόγω* τύπος προσλεκτικής πράξης εκλαμβάνεται ως απόπειρα του ομιλητή να κάνει τον συνομιλητή του να επιτελέσει μια συγκεκριμένη πράξη. Όμως, μία απόπειρα δεν συνδέεται *κατ' ανάγκη* με συμβατικά μέσα. Κατά συνέπεια εδώ η ανάλυση αποσυνδέει έναν συγκεκριμένο τύπο προσλεκτικής πράξης από οποιοδήποτε είδος συμβατικών συνεπειών ή αποτελεσμάτων. Ο Searle αναγνωρίζει και αποδέχεται αυτό το γεγονός. Στην ένατη γενική συνθήκη περί προσλεκτικών πράξεων παρατηρεί σχετικά: «Some illocutionary verbs are definable in terms of the intended perlocutionary effect, some not. Thus, requesting is, as a matter of its essential condition, an attempt to get a hearer to do something, but promising is not essentially tied to such effects on or responses from the hearer. If we could get an analysis of all (or even most) illocutionary acts in terms of perlocutionary effects, the prospects of analyzing illocutionary acts without reference to rules would be greatly increased. The reason for this is that language could then be regarded as just a conventional means for securing or attempting to secure natural responses or effects. The illocutionary act would then not essentially involve any rules at all. One could in theory perform the act in or out of a language, and to do

it in a language, would be to do with a conventional device what could be done without any conventional devices. Illocutionary acts would then be (optionally) conventional but not rule governed at all»⁷³³.

Στη διευρυμένη, λοιπόν, ανάλυση του Searle εμφανίζονται δύο ομάδες τύπων προσλεκτικών πράξεων: οι τύποι προσλεκτικών πράξεων, που ορίζονται βάσει διαμεσολεκτικών συνεπειών, και εκείνοι που ορίζονται βάσει προσλεκτικών συνεπειών. Ο Searle αναγνωρίζει ότι ένας κρίσιμα μεγάλος αριθμός τύπων προσλεκτικών πράξεων οριζόμενων βάσει διαμεσολεκτικών συνεπειών θα απειλούσε σοβαρά τη δυνατότητα ανάλυσής τους με όρους κανόνων, διότι σε αυτή την περίπτωση οι εν λόγω τύποι προσλεκτικών πράξεων δεν θα ήταν ουσιαστικά συμβατικοί. Ωστόσο, ο φιλόσοφος φαίνεται να εκτιμά πως η ανάλυση, που προσφέρει, δεν απειλείται από τέτοιου είδους κινδύνους, γι' αυτό εξάλλου αποδέχεται στη ρηθείσα ανάλυση τύπους προσλεκτικών πράξεων, όπως η πράξη της διατύπωσης ενός αιτήματος, που ορίζονται βάσει διαμεσολεκτικών συνεπειών. Από την πλευρά μας θεωρούμε πως το συγκεκριμένο στοιχείο πλήττει διπλά το εγχείρημα του Searle. Αφενός πλήττεται η συνοχή του σχεδίου ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων που προσφέρεται στις σελίδες 66-67 του *Speech acts*· και αφετέρου πλήττεται η περί προσλεκτικών πράξεων σύλληψη του αμερικανού φιλοσόφου και η θεμελιώδης θέση του, σύμφωνα με την οποία η σημασιολογική

⁷³³ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 71. Σε δική μας μετάφραση: «Ορισμένα προσλεκτικά ρήματα δύνανται ανά οριστούν με όρους επιδιωκόμενων διαμεσολεκτικών αποτελεσμάτων, ενώ κάποια άλλα όχι. Έτσι, η διατύπωση ενός αιτήματος συνιστά, βάσει της ουσιαστικής συνθήκης της, απόπειρα να κάνουμε κάποιον να ενεργήσει, ενώ η πράξη της υπόσχεσης δεν συνδέεται ουσιαστικά προς τέτοια αποτελέσματα ή τέτοιες αποκρίσεις από την πλευρά του ακροατή. Αν μπορούσαμε να έχουμε μια ανάλυση όλων (ή τουλάχιστον των περισσότερων) προσλεκτικών πράξεων με όρους διαμεσολεκτικών αποτελεσμάτων, τότε οι προοπτικές της ανάλυσης προσλεκτικών πράξεων δίχως οποιαδήποτε αναφορά σε κανόνες θα αυξάνονταν σημαντικά. Και τούτο διότι σε αυτή την περίπτωση η γλώσσα θα μπορούσε να θεωρηθεί απλώς ως συμβατικό μέσο της εξασφάλισης ή της απόπειρας εξασφάλισης κάποιων φυσικών αποτελεσμάτων ή αποκρίσεων. Οι προσλεκτικές πράξεις τότε δεν θα περιελάμβαναν ουσιαστικά κανόνες. Θα μπορούσε κανείς θεωρητικά να επιτελέσει την πράξη εντός ή εκτός της γλώσσας, η δε επιτέλεσή της εντός της γλώσσας θα αποτελούσε ουσιαστικά αξιοποίηση ενός συμβατικού μέσου για την επιτέλεση μιας πράξης που δύνανται ούτως ή άλλως να επιτελεστεί δίχως καθόλου συμβατικά μέσα. Οι προσλεκτικές πράξεις θα ήταν τότε (προαιρετικά) συμβατικές, αλλά δεν θα διέπονταν από κανόνες».

δομή μιας γλώσσας μπορεί να θεωρηθεί ως συμβατική πραγμάτωση μιας σειράς υποκείμενων συγκροτητικών κανόνων. Τα ανωτέρω ευρήματα, που αφορούν την επέκταση της αρχικής ανάλυσης της πράξης της υπόσχεσης σε οκτώ περαιτέρω τύπους προσλεκτικών πράξεων, ενισχύουν τις υποψίες μας πως το ευρύτερο εγχείρημα του Searle διεκπεραιώνεται ουσιαστικά μέσω μιας σειράς ad hoc τροποποιήσεων, οι οποίες όμως οδηγούν τον φιλόσοφο σε σύγκρουση με τις θεμελιώδεις θέσεις του⁷³⁴.

Οι ανωτέρω υποψίες επιβεβαιώνονται πλήρως από ορισμένα σημαντικά ευρήματα από την ανάλυση που προσφέρεται στο *Foundations of illocutionary logic*. Έχουμε ήδη τονίσει, σε προηγούμενο σημείο της συζήτησης, ότι το εν λόγω έργο μπορεί δικαίως να θεωρηθεί ως μέρος του λεγόμενου ευρύτερου εγχειρήματος του Searle, υπό την έννοια ότι σε αυτό επιχειρείται μεταξύ άλλων να καλυφθούν ορισμένα από τα βασικά κενά της θεωρίας του *Speech acts*. Συγκεκριμένα στο *Foundations* οι Searle και Vanderveken αποπειρώνται να διατυπώσουν τους γενικούς ορισμούς εκείνων των θεμελιωδών εννοιών που όφειλαν ήδη να έχουν οριστεί στα πλαίσια μιας «θεωρίας» των προσλεκτικών πράξεων, όπως αυτή που προσφέρει ο Searle στο *Speech acts*. Η ανάγκη για τη διατύπωση των ειρημένων ορισμών υπαγορεύεται από τον κεντρικό στόχο του *Foundations*, δηλαδή από την κατασκευή μιας προσλεκτικής λογικής. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της επίτευξης του συγκεκριμένου στόχου οι Searle και Vanderveken επιχειρούν να φτάσουν σε έναν ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής πράξης μέσω της διατύπωσης μιας σειράς ορισμών των εννοιών εκείνων που προορίζονται να αποτελέσουν τα βασικά εργαλεία της προσλεκτικής λογικής. Ανάμεσα στις έννοιες αυτές ξεχωρίζουν ασφαλώς οι λεγόμενες επτά συνιστώσες της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, στις οποίες έχουμε ήδη

⁷³⁴ Για μια λεπτομερή εξέταση του ζητήματος των ad hoc τροποποιήσεων που επιφέρει ο Searle στην ανάλυσή του βλ. F.C. DÖRGE, *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it*, σελ. 216-221 και 240-249.

αναφερθεί διεξοδικά. Πρόκειται, υπενθυμίζουμε, για τις έννοιες εκείνες που εισάγονται στην ανάλυση του *Foundations*, προκειμένου να οριστεί η έννοια της προσλεκτικής ισχύος. Η σημασία της συγκεκριμένης έννοιας για την περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία του Searle θα πρέπει να έχει ήδη γίνει αντιληπτή από τα όσα συζητήθηκαν νωρίτερα σχετικά με την ανάλυση που προσφέρεται στο *Speech acts*. Η εν λόγω σημασία συμπυκνώνεται στη βασική θέση του Searle – την οποία συναντούμε ξανά στο *Foundations*⁷³⁵– ότι η έννοια της προσλεκτικής ισχύος αποτελεί μια εκ των δύο συνιστωσών του προτασικού νοήματος. Στο *Foundations*, πάντως, η έννοια της προσλεκτικής ισχύος θα αξιοποιηθεί κυρίως ως το βασικό διακριτικό χαρακτηριστικό των προσλεκτικών πράξεων. Προκειμένου, όμως, να καταδειχθεί αυτό, θα πρέπει να επανεξετάσουμε τους βασικότερους από τους ορισμούς που διατυπώνουν –ή αποπειρώνται να διατυπώσουν– οι Searle και Vanderveken στο *Foundations*.

Δεδομένων των ανωτέρω διαμειφθέντων, ως σημείο αφετηρίας της προρρηθείσας επανεξέτασης επιλέγεται ο ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος: «An illocutionary force is uniquely determined once its illocutionary point, its preparatory conditions, the mode of achievement of its illocutionary point, the degree of strength of its illocutionary point, its propositional content conditions, its sincerity conditions, and the degree of strength of its sincerity conditions are specified»⁷³⁶. Η πρώτη παρατήρηση, στην οποία θα μπορούσε κανείς εν προκειμένω να προβεί, είναι πως ο συγκεκριμένος ορισμός δεν ορίζει κατ' ουσίαν τι είναι η προσλεκτική ισχύς, αλλά τις συνθήκες, υπό τις οποίες αυτή καθορίζεται κατά τρόπο μοναδικό. Αυτός δε ο καθορισμός απαιτεί έναν πρότερο προσδιορισμό επτά παραγόντων: α) του προσλεκτικού στόχου· β) των προπαρασκευαστικών συνθηκών· γ) του τρόπου επίτευξης του προσλεκτικού

⁷³⁵ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 7.

⁷³⁶ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 20. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 682.

στόχου· δ) του βαθμού σθένους του προσλεκτικού στόχου· ε) των συνθηκών του λογικοπροτασικού περιεχομένου· στ) των συνθηκών ειλικρινείας, και ζ) του βαθμού σθένους των συνθηκών ειλικρινείας. Κατά συνέπεια, προκειμένου ο ανωτέρω παρατεθείς ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος να είναι επαρκής, απαιτείται η εκ των προτέρων διατύπωση επαρκών ορισμών των επτά εννοιών που αποτελούν τις συνιστώσες της προσλεκτικής ισχύος. Εντούτοις, διαπιστώνουμε ότι στο *Foundations* δεν διατυπώνονται επαρκείς ορισμοί αυτών των επτά εννοιών. Στη συζήτηση που προηγείται της διατύπωσης του ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος προσφέρονται κατ' ουσίαν στοιχειώδεις περιγραφές και όχι επαρκείς ορισμοί των εν λόγω εννοιών⁷³⁷. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επικυρώνεται, μάλιστα, κατά τρόπο αναντίρρητο από τους ίδιους τους συγγραφείς. Σε ύστερο σημείο της ανάλυσής τους, αναφερόμενοι στον κεντρικό στόχο της προσλεκτικής λογικής να προσφέρει επαρκείς ορισμούς του συνόλου όλων των προσλεκτικών ισχύων και των συνθηκών επιτυχίας των προσλεκτικών πράξεων, αναγνωρίζουν ότι οι ρηθέντες ορισμοί κάνουν χρήση των *πρωτογενών* εννοιών του *προσλεκτικού στόχου*, των *συνθηκών ειλικρινείας*, του *τρόπου επίτευξης*, των *συνθηκών του λογικοπροτασικού περιεχομένου* και των *προπαρασκευαστικών συνθηκών*⁷³⁸. Αυτό σημαίνει ότι οι προρρηθείσες έννοιες τίθενται στην ανάλυση, δίχως να οριστούν επαρκώς· αφ' ης στιγμής δε οι εν λόγω έννοιες δεν ορίζονται, προφανώς δεν ορίζονται και οι έννοιες του *βαθμού σθένους του προσλεκτικού στόχου* και του *βαθμού σθένους των συνθηκών ειλικρινείας*. Όμως, οι ανωτέρω έννοιες, που εκλαμβάνονται ως συνιστώσες της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, είναι *τεχνικές έννοιες*. Ως τέτοιες, προκειμένου να εισαχθούν και να αξιοποιηθούν σε οποιαδήποτε ανάλυση, θα πρέπει προηγουμένως να έχουν οριστεί επαρκώς. Το γεγονός ότι στο *Foundations* εισάγονται και αξιοποιούνται ως πρωτογενείς έννοιες μάς οδηγεί στο συμπέρασμα

⁷³⁷ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 12-20.

⁷³⁸ Βλ. J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 109-111.

πως ο ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος –ο οποίος, υπενθυμίζουμε, ενσωματώνει ουσιωδώς τις υπό συζήτηση έννοιες– αποδεικνύεται εν τέλει ανεπαρκής. Υπέρ, όμως, της διαπιστούμενης ανεπάρκειας συνηγορούν και ορισμένες περαιτέρω παρατηρήσεις.

Σύμφωνα με τη διατύπωση του ορισμού που προσφέρεται στο *Foundations*, η προσλεκτική ισχύς καθορίζεται κατά τρόπο μοναδικό, αφ' ης στιγμής προσδιοριστούν οι επτά συνιστώσες της. Αυτό σημαίνει ότι για τον καθορισμό μιας προσλεκτικής ισχύος είναι αναγκαίος ο προσδιορισμός όλων των συνιστωσών της· κατά συνέπεια, σε αντίθετη περίπτωση η ισχύς θα πρέπει προφανώς να θεωρηθεί ακαθόριστη. Ωστόσο, υπάρχουν τύποι προσλεκτικών πράξεων, των οποίων η προσλεκτική ισχύς δεν δύναται να καθοριστεί βάσει των επτά προτεινόμενων συνιστωσών. Ορισμένοι, μάλιστα, από τους τύπους αυτούς γίνονται δεκτοί στην ανάλυση των Searle και Vanderveken. Κατ' αρχάς, όπως έχουμε κατ' επανάληψη τονίσει, υπάρχουν προσλεκτικές πράξεις που στερούνται λογικοπροτασικού περιεχομένου. Υπάρχουν, περαιτέρω, προσλεκτικές πράξεις, όπως η πράξη του χαιρετισμού⁷³⁹, οι οποίες στερούνται συνθηκών ειλικρινείας. Τέτοιες περιπτώσεις θέτουν προφανώς σοβαρά προβλήματα στον τρόπο καθορισμού των τύπων προσλεκτικής ισχύος που προτείνεται στο *Foundations*. Οι Searle και Vanderveken, πάντως, καταφέρνουν με διάφορους τρόπους να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι η ανάλυσή τους δεν αντιμετωπίζει κανενός είδους προβλήματα και πως, αντιθέτως, είναι σε θέση να πραγματευθεί κάθε ξεχωριστή περίπτωση προσλεκτικής πράξης. Ενδεικτικός είναι ο τρόπος, με τον οποίο οι συγγραφείς επιχειρούν να ορίσουν τη λεγόμενη *πρωτογενή εκφραστική προσλεκτική ισχύ* (*primitive expressive illocutionary force*): «The primitive expressive illocutionary force has the expressive illocutionary point, no special mode of achievement, and no propositional content, preparatory, and sincerity

⁷³⁹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 67.

conditions»⁷⁴⁰. Η πρωτογενής εκφραστική προσλεκτική ισχύς φαίνεται πράγματι να είναι ένας εξαιρετικά ιδιόμορφος τύπος προσλεκτικής ισχύος. Στερείται των έξι από τις επτά συνιστώσες που προβλέπονται στο γενικό ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος και, συνεπώς, καθορίζεται μόνο από τον ιδιαίτερο προσλεκτικό της στόχο. Αφ' ης στιγμής, όμως, στην ανάλυση καθίσταται δυνατός ο καθορισμός ενός τύπου προσλεκτικής ισχύος βάσει αποκλειστικά και μόνο του προσλεκτικού στόχου, αυτό σημαίνει πως οι υπόλοιποι έξι παράγοντες, που εμφανίζονται στον γενικό ορισμό, δεν είναι *αναγκαίοι* για τον καθορισμό κάποιας προσλεκτικής ισχύος και, ως εκ τούτου, δεν θα έπρεπε να εμφανίζονται στον εν λόγω ορισμό. Επιπρόσθετα, προκειμένου να είναι εν γένει δυνατός ο καθορισμός μιας προσλεκτικής ισχύος βάσει του προσλεκτικού της στόχου, θα πρέπει η έννοια του προσλεκτικού στόχου να ορίζεται κατά τρόπο σαφή και επαρκή. Όμως, όπως διαπιστώσαμε προηγουμένως, στο *Foundations* δεν διατυπώνεται ορισμός του προσλεκτικού στόχου· αντιθέτως η συγκεκριμένη έννοια εισάγεται στην ανάλυση ως πρωτογενής. Αυτό επιτρέπει τη δυνατότητα να τεθεί πρώτα οτιδήποτε αυθαίρετα ως προσλεκτικός στόχος και κατόπιν να οριστεί –εξίσου αυθαίρετα– ένας τύπος «προσλεκτικής» ισχύος βάσει του τεθέντος στόχου. Θα μπορούσε, βέβαια, να επιχειρήσει κανείς να αντικρούσει αυτό τον ισχυρισμό, υποστηρίζοντας πως παρά την ανεπάρκεια του ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος, η ανάλυση προστατεύεται από τέτοιου είδους αυθαιρεσίες – που θα την έπλητταν ανεπανόρθωτα– χάρη στον ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής πράξης που διατυπώνουν οι εμπνευστές της προσλεκτικής λογικής. Από την πλευρά μας θα μπορούσαμε εσπευσμένα να ανταπαντήσουμε πως ο εν λόγω ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής πράξης ενσωματώνει ουσιωδώς τον προρρηθέντα ορισμό της προσλεκτικής ισχύος και, κατά συνέπεια, αναμένεται να

⁷⁴⁰ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 62. Σε δική μας μετάφραση: «Η πρωτογενής εκφραστική προσλεκτική ισχύς έχει τον εκφραστικό προσλεκτικό στόχο, δεν διαθέτει ειδικό τρόπο επίτευξης και στερείται συνθηκών του λογικοπροταστικού περιεχομένου, συνθηκών ειλικρινείας καθώς και προπαρασκευαστικών συνθηκών».

εμφανίσει τουλάχιστον ανάλογες –αν όχι περαιτέρω– αδυναμίες. Αντί μιας εσπευσμένης παρατήρησης, όμως, θα προτιμήσουμε να επιχειρήσουμε μιαν εγγύτερη εξέταση του προτεινόμενου ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής πράξης, μέσα από την οποία θα διαφανούν οι συγκεκριμένες αδυναμίες του.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να επισημάνουμε, για μιαν ακόμη φορά, ότι στο *Foundations* δεν διατυπώνεται γενικός ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής πράξης. Ο ορισμός που προσφέρουν οι Searle και Vanderveken αφορά την επιτυχία και μη πλημμελή επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης της μορφής $F(P)$, και διατυπώνεται ως εξής⁷⁴¹:

Assuming that all conditions necessary and sufficient for hearer understanding are satisfied when the utterance is made, an illocutionary act of the form $F(P)$ is successfully and nondefectively performed in a context of utterance iff:

- (1) The speaker succeeds in achieving in that context the illocutionary point of F on P with the required characteristic mode of achievement and degree of strength of illocutionary point of F .
- (2) He expresses the proposition P , and that proposition satisfies the propositional content conditions imposed by F .

⁷⁴¹ J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 21-22. Σε δική μας μετάφραση:

Υποθέτοντας ότι κατά την τέλεση της εκφοράς ικανοποιούνται όλες οι αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες, όσον αφορά την κατανόηση από την πλευρά του ακροατή, μια προσλεκτική πράξη της μορφής $F(P)$ επιτελείται κατά τρόπο επιτυχία και μη πλημμελή, σε ένα πλαίσιο εκφοράς, αν και μόνον αν:

- (1) Ο ομιλητής επιτυγχάνει, στο δεδομένο πλαίσιο, τον προσλεκτικό στόχο της F επί της P με τον απαιτούμενο χαρακτηριστικό τρόπο επίτευξης και τον απαιτούμενο βαθμό σθένους του προσλεκτικού στόχου της F .
- (2) Εκφράζει τη λογική πρόταση P , η οποία ικανοποιεί τις συνθήκες του λογικοπροτασικού περιεχομένου που επιβάλλονται από την F .
- (3) Οι προπαρασκευαστικές συνθήκες της προσλεκτικής πράξης και οι λογικοπροτασικές προϋποθέσεις ισχύουν πράγματι στον κόσμο της εκφοράς, και ο ομιλητής προϋποθέτει επίσης ότι όντως ισχύουν.
- (4) Ο ομιλητής εκφράζει και εμφορείται από την ψυχολογική κατάσταση που προσδιορίζεται από την F , με τον χαρακτηριστικό βαθμό σθένους των συνθηκών ειλικρινείας της F .

- (3) The preparatory conditions of the illocution and the propositional presuppositions obtain in the world of the utterance, and the speaker presupposes that they obtain.
- (4) He expresses and possesses the psychological state determined by F with the characteristic degree of strength of the sincerity conditions of F .

Ο ανωτέρω ορισμός προκύπτει, ουσιαστικά, από τη μετατροπή των επτά συνιστωσών της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος σε τέσσερις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης. Αυτό σημαίνει ότι οι ανεπάρκειες του ορισμού της προσλεκτικής ισχύος μεταφέρονται αναπόφευκτα στον υπό συζήτηση ορισμό. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι οι έννοιες που παρουσιάζονται ως συνιστώσες της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος δεν ορίζονται επαρκώς. Αυτό προσδίδει έναν σημαντικό βαθμό απροσδιοριστίας στις ανωτέρω συνθήκες. Εκείνο όμως που πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί είναι ότι ο συγκεκριμένος ορισμός δεν μπορεί να εκληφθεί ως γενικός ορισμός της έννοιας της προσλεκτικής πράξης, διότι: α) δεν αναφέρεται εν γένει στις προσλεκτικές πράξεις, αλλά στις αποκαλούμενες στοιχειώδεις προσλεκτικές πράξεις της μορφής $F(P)$. β) η αναφορά στη συγκεκριμένη κατηγορία προσλεκτικών πράξεων είναι έμμεση – εκείνο που, εν προκειμένω, επιχειρείται να οριστεί είναι ένα *συγκεκριμένο είδος επιτέλεσης* της εν λόγω κατηγορίας πράξεων. Συνεπώς, το θεμελιώδες ζήτημα της αποσαφήνισης της έννοιας της προσλεκτικής πράξης παρακάμπτεται για μια ακόμη φορά μέσω της διατύπωσης μιας σειράς ανεπαρκών ορισμών, οι οποίοι στο σύνολό τους αναφέρονται ή σχετίζονται προς την επιτυχή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας προσλεκτικών πράξεων. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει, βέβαια, με τη σειρά του ότι ουσιαστικά η έννοια της προσλεκτικής πράξης εκλαμβάνεται υπόρρητα από τους Searle και Vanderveken ως δεδομένη.

Η ανεπάρκεια του προτεινόμενου ορισμού της επιτυχούς και μη πλημμελούς επιτέλεσης μιας στοιχειώδους προσλεκτικής πράξης της μορφής $F(P)$ είναι προφανέστατη. Κάθε τύπος προσλεκτικής πράξης που εμφανίζει μορφή διαφορετική της $F(P)$ δεν δύναται να αναλυθεί βάσει του συνόλου των τεσσάρων αναγκαίων και επαρκών συνθηκών που προβλέπονται στον εν λόγω ορισμό, διότι στην περίπτωση τέτοιων προσλεκτικών πράξεων η δεύτερη αναγκαία συνθήκη δεν είναι εφαρμόσιμη και η τρίτη συνθήκη είναι εφαρμόσιμη πλημμελώς. Αντίστοιχα προβλήματα ανακύπτουν κατά την απόπειρα ορισμού της επιτυχούς και μη πλημμελούς επιτέλεσης τύπων προσλεκτικών πράξεων που στερούνται προπαρασκευαστικών συνθηκών και/ή συνθηκών ειλικρινείας. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι τέτοιες περιπτώσεις δεν απουσιάζουν από την ανάλυση του *Foundations*. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στο *Foundations* εμφανίζονται τύποι προσλεκτικών ισχύων που στερούνται ορισμένων εκ των επτά προβλεπόμενων συνιστωσών. Κατά τη διατύπωση των τυπικών ορισμών αυτών των τύπων προσλεκτικής ισχύος οι Searle και Vanderveken κάνουν χρήση του κενού συνόλου (\emptyset) ή της τιμής 0, όταν η απύσα συνιστώσα λαμβάνει ως τιμές ακέραιους αριθμούς⁷⁴². Όμως, είναι προφανές πως η απόδοση μηδενικών τιμών και η επίκληση της συνολοθεωρητικής έννοιας του κενού συνόλου δεν αναιρούν το γεγονός ότι οι προαναφερθείσες περιπτώσεις προσλεκτικών πράξεων σηματοδοτούν τα περιορισμένα όρια εφαρμογής της ανάλυσης που προτείνεται στο *Foundations*.

Συνοψίζοντας τα όσα έχουν συζητηθεί μέχρι αυτό το σημείο όσον αφορά τις περί προσλεκτικών πράξεων αναλύσεις, που προσφέρονται στο *Speech acts* και το *Foundations of illocutionary logic*, θα λέγαμε ότι οι απώτεροι στόχοι του ευρύτερου εγχειρήματος του Searle δεν επιτυγχάνονται. Ο αμερικανός φιλόσοφος δεν καταφέρνει να διατυπώσει έναν ευρύτερο ορισμό της έννοιας της

⁷⁴² Βλ. ενδεικτικά J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, σελ. 60-62.

προσλεκτικής πράξης –και συνακόλουθα της έννοιας της προσλεκτικής ισχύος–, ούτε επιτυγχάνει εν τέλει να διαμορφώσει ένα ενιαίο σχέδιο ανάλυσης κάθε πιθανού τύπου προσλεκτικής πράξης. Περαιτέρω, διαπιστώθηκε ότι οι αναλύσεις που προσφέρονται στα προρρηθέντα έργα εμφανίζουν ανεπάρκειες, αλλά και ασυμβατότητες, εν σχέσει προς ορισμένες από τις βασικές προκειμένες τους, στις οποίες αντανακλώνται οι θεμελιώδεις γλωσσοφιλοσοφικές θέσεις του Searle. Εντούτοις, η συμβολή του αμερικανού φιλοσόφου στη διαμόρφωση της μελέτης των λεγόμενων γλωσσικών πράξεων είναι αναμφισβήτητα καθοριστικής σημασίας. Ειδικότερα το *Speech acts* αποτέλεσε τον πυρήνα, γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε ένα νέο πεδίο ερευνών, με απολήξεις που εκτείνονται πλέον πολύ πέραν της φιλοσοφίας της γλώσσας και της πραγματολογίας⁷⁴³. Ο Searle ήταν από τους πρώτους που επιχείρησαν να διερευνήσουν συστηματικά ορισμένες από τις πτυχές της χρήσης της γλώσσας μέσω εξειδικευμένων αναλύσεων με όρους σημασιολογικών κανόνων. Το δε εγχείρημά του αυτό αναδεικνύει ορισμένες από τις βασικότερες δυσκολίες που εμφανίζει το γενικότερο ζήτημα του καθορισμού της σχέσης μεταξύ της χρήσης της γλώσσας και των συμβάσεων και κανόνων που τη διέπουν.

⁷⁴³ Βλ. ενδεικτικά S.L. TSOHATZIDIS (ed.), *Foundations of speech act theory. Philosophical and linguistic perspectives*, C. BARTHOLOMEW/C. GREENE/K. MÖLLER (eds.), *After Pentecost. Language and Biblical interpretations*, G. CURRIE, *Works on fiction and illocutionary acts*.

3.6.1.2 Η θεωρία του William P. Alston

Την περίοδο που ο Searle εκπονούσε τις πρώτες του μελέτες επί των γλωσσικών πράξεων, ο William P. Alston ξεκινούσε τις δικές του έρευνες στη φιλοσοφία της γλώσσας και συγκεκριμένα στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ νοήματος και χρήσης της γλώσσας. Ο Alston ανήκει στους βασικούς διαμορφωτές της μελέτης των γλωσσικών πράξεων. Η ιδιαιτερότητα του γλωσσοφιλοσοφικού του έργου έγκειται στο ότι επιχειρεί να δομήσει μια περί νοήματος θεωρία επί τη βάση μιας θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων. Το εν λόγω εγχείρημα αποτυπώνεται κατά τρόπο συνεκτικό στο έργο του *Illocutionary acts and sentence meaning*, το οποίο, αν και εκδόθηκε σχετικά πρόσφατα, αποτελεί καρπό μακρόχρονων ερευνών⁷⁴⁴. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, όσον αφορά τη μελέτη των προσλεκτικών πράξεων, υπάρχει αμφίδρομη επίδραση ανάμεσα στη σκέψη του Searle και στη σκέψη του Alston. Ο Searle, μάλιστα, έχει αναγνωρίσει ως εξαιρετικά σημαντική την επίδραση των ιδεών του Alston στο έργο του⁷⁴⁵. Η σύγκλιση των δύο φιλοσόφων, σε ό,τι αφορά στο ζήτημα των γλωσσικών πράξεων, θα γίνει εμφανής κατά την εξέταση της περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας του Alston. Εδώ θα περιοριστούμε απλώς να επισημάνουμε πως η ιδέα της ανάλυσης ενός τύπου γλωσσικής πράξης βάσει ενός συνόλου αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την επιτέλεσή του, καθώς και ενός συνόλου κανόνων που απορρέουν από τις ειρημένες συνθήκες, διατυπώθηκε και υλοποιήθηκε για πρώτη

⁷⁴⁴ Βλ. σχετικά W.P. ALSTON, *Meaning and use*, W.P. ALSTON, *The quest for meanings*, W.P. ALSTON, *Philosophy of language*, W.P. ALSTON, *Linguistic acts*, W.P. ALSTON, *Expressing*, W.P. ALSTON, *How does one tell whether a word has one, several, or many senses?*, W.P. ALSTON, *Semantic rules*, W.P. ALSTON, *Sentence meaning and illocutionary act potential*, W.P. ALSTON, *The bridge between semantics and pragmatics*, W.P. ALSTON, *Matching illocutionary act types*, W.P. ALSTON, *Searle on illocutionary acts*, W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and linguistic meaning*.

⁷⁴⁵ Βλ. J.R. SEARLE, *Response: Meaning, intentionality and speech acts*, σελ. 99: «Alston and I agree on so many fundamental points about the nature of speech acts that it is perhaps a good time for me to acknowledge my indebtedness to discussions which he and I had about speech acts in the early 1960s. He has influenced my views in ways that are greater than either he or I were aware of the time».

φορά από τον Alston στο άρθρο του *Linguistic acts*, το οποίο δημοσιεύθηκε ένα χρόνο πριν το *What is a speech act?* του Searle⁷⁴⁶.

Προτού προχωρήσουμε στην εξέταση της περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας του Alston, αξίζει να γίνει μνεία σε μια από τις πρώιμες δημοσιεύσεις του, η οποία παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Στο άρθρο του *Meaning and use* ο φιλόσοφος καταθέτει τους πρώτους του προβληματισμούς όσον αφορά το ζήτημα του γλωσσικού νοήματος, οι οποίοι θα τροφοδοτήσουν τις μετέπειτα γλωσσοφιλοσοφικές του έρευνες και θα τον οδηγήσουν στη διατύπωση μιας θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων και μιας θεωρίας του προτασικού νοήματος. Στο *Meaning and use* ο Alston εστιάζει ειδικότερα στην έννοια της χρήσης της γλώσσας, όπως εμφανίζεται στις περί νοήματος θέσεις σημαντικών εκπροσώπων της αναλυτικής φιλοσοφίας και της επαληθευσιοκρατίας, και στην εφαρμογή των θέσεων αυτών σε πλήθος φιλοσοφικών ερευνών⁷⁴⁷. Ο φιλόσοφος παρατηρεί ότι στις ρηθείσες έρευνες δεν αποσαφηνίζεται η έννοια της χρήσης, ούτε εξηγείται επαρκώς ο τρόπος, με τον οποίο η έννοια του νοήματος δύναται να αναλυθεί βάσει της χρήσης της γλώσσας⁷⁴⁸. Δίχως αμφιβολία ο όρος «χρήση» είναι –ως όρος της καθομιλουμένης γλώσσας– πολύσημος και, ως τέτοιος, δεν δύναται να οριστεί βάσει ενός αναλυτικού ορισμού. Ωστόσο οι απαιτήσεις μιας περί νοήματος ανάλυσης υπαγορεύουν την αξιοποίηση τεχνικών όρων και οι τρέχουσες σημασίες του όρου «χρήση» δεν του επιτρέπουν να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις αυτές. Γι' αυτόν τον λόγο ο Alston αναλαμβάνει να δομήσει έναν ομώνυμο τεχνικό όρο μέσα από μια σειρά ορισμών. Ο πρώτος από τους

⁷⁴⁶ Ο Searle δεν αναφέρει πουθενά στο πώς έφθασε στη σύλληψη του σχεδίου ανάλυσης που προτείνει στο *Speech acts*. Ωστόσο είναι βέβαιο πως είχε μελετήσει την ανάλυση που διατυπώνει ο Alston στο *Linguistic acts*. Βλ. σχετικά J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 56, υπ.1.

⁷⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά G. RYLE, *The theory of meaning*, P.F. STRAWSON, *On referring*, J.L. EVANS, *On meaning and verification*, G.J. WARNOCK, *Verification and the use of language*.

⁷⁴⁸ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 142.

προτεινόμενους ορισμούς αναφέρεται στη χρήση των προτάσεων της γλώσσας⁷⁴⁹ και διατυπώνεται ως εξής⁷⁵⁰:

The use of 's' = df. the potentiality of 's' for the performance of one or more linguistic acts (more briefly, the linguistic act potential of 's').

Βάσει του ανωτέρω ορισμού διατυπώνεται ακολούθως ο ορισμός της ισοδυναμίας μεταξύ δύο διαφορετικών προτάσεων s και t⁷⁵¹:

's' means t =df. 's' and 't' have the same linguistic act potential.

Κατ' αντιστοιχία δε προς τους προηγηθέντες ορισμούς διατυπώνονται περαιτέρω οι ορισμοί που αφορούν τη χρήση των υποπροτασικών μονάδων⁷⁵²:

'u' has the same use as 'v' = df. 'u' and 'v' can be substituted for each other in sentences without changing the linguistic act potential of each sentence.

'u' means v = df. 'u' and 'v' can be substituted for each other in sentences without changing the linguistic act potential of each sentence.

⁷⁴⁹ Για την αιτιολόγηση της επιλογής του Alston να ξεκινήσει από το προτασικό επίπεδο βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 148: «First of all we shift our initial focus of attention from word-sized units to sentences (...) The jobs which one might speak of using words to do, such as referring, denoting, and conjoining, have the status of incomplete aspects of actions, rather than actions in their own right (...) Referring or denoting is something one does in the course of performing a larger action-unit, such as making a request, admission, or prediction. It is therefore natural that we should begin the treatment of use with units the employment of each of which is sufficiently isolable to be treated as a complete action, i.e., with sentences».

⁷⁵⁰ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Η χρήση της 's' = η δυναμικότητα της 's' για την επιτέλεση μιας ή περισσότερων γλωσσικών πράξεων (εν ολίγοις, το δυναμικό γλωσσικής πράξης της 's')».

⁷⁵¹ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση: «Η 's' σημαίνει t = οι 's' και 't' έχουν το ίδιο δυναμικό γλωσσικής πράξης».

⁷⁵² W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 149. Σε δική μας μετάφραση:

Η 'u' έχει την ίδια χρήση με τη 'v' = οι 'u' και 'v' μπορούν να αντικαταστήσουν η μία την άλλη σε διάφορες προτάσεις δίχως μεταβολή του δυναμικού γλωσσικής πράξης τής κάθε πρότασης.

Η 'u' σημαίνει v = οι 'u' και 'v' μπορούν να αντικαταστήσουν η μία την άλλη σε διάφορες προτάσεις δίχως μεταβολή του δυναμικού γλωσσικής πράξης τής κάθε πρότασης.

Εδώ η «χρήση», ως τεχνικός όρος, ορίζεται ως *δυνατότητα* ή *δυναμικό*. Ειδικότερα στο προτασικό επίπεδο η «χρήση» ορίζεται ως δυνατότητα επιτέλεσης μιας ή περισσότερων γλωσσικών πράξεων μέσω της εκφοράς δεδομένων προτάσεων. Η δυνατότητα αυτή αποκαλείται *δυναμικό γλωσσικής πράξης* (*linguistic act potential*). Στο υποπροτασικό επίπεδο, αντίθετα, η «χρήση» ορίζεται ως δυνατότητα αντικατάστασης μιας δεδομένης γλωσσικής έκφρασης *u* με κάποια άλλη γλωσσική έκφραση *v*, δίχως μεταβολές στο δυναμικό γλωσσικής πράξης των αντίστοιχων προτάσεων, όπου εμφανίζονται οι *u* και *v*. Όσον αφορά αυτό το πρώτο στάδιο κατασκευής ενός τεχνικού ορισμού για την έννοια της χρήσης της γλώσσας, ο Alston διατυπώνει ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις. Πρώτον, ο τρόπος, με τον οποίο διατυπώνονται οι προηγούμενοι ορισμοί αφήνει να εννοηθεί πως κάθε γλωσσική έκφραση έχει ένα μοναδικό νόημα και μια μοναδική χρήση. Δεύτερον, υπάρχουν ορισμένες πτυχές της έννοιας της χρήσης της γλώσσας που δεν δύνανται να συμπεριληφθούν στο πεδίο των ανωτέρω ορισμών. Επί παραδείγματι ένας ομιλητής μπορεί να χρησιμοποιήσει δύο διαφορετικές προτάσεις *s* και *t* προκειμένου να εκφοβίσει τον συνομιλητή του. Από αυτήν, όμως, την «ισοδυναμία» στο επίπεδο της συγκεκριμένης πτυχής της χρήσης της γλώσσας δεν μπορούν να εξαχθούν περαιτέρω συμπεράσματα, όσον αφορά τα νοήματα των *s* και *t* ή τη δυνατότητα αντικατάστασης συγκεκριμένων υποπροτασικών γλωσσικών μονάδων που εμφανίζονται στις εν λόγω προτάσεις. Τέλος, στους περί νοήματος και χρήσης ορισμούς δεν προσδιορίζεται το πεδίο, στο οποίο αναφέρεται αφενός η ταύτιση του δυναμικού γλωσσικής πράξης δύο δεδομένων προτάσεων, και αφετέρου η δυνατότητα αντικατάστασης μιας δεδομένης υποπροτασικής μονάδας από κάποια άλλη μέσα στην ίδια πρόταση.

Όσον αφορά την πρώτη παρατήρηση ο Alston επισημαίνει πως η υπεραπλουστευτική υπόθεση περί ενός μοναδικού νοήματος και μιας μοναδικής χρήσης των γλωσσικών εκφράσεων γίνεται προσωρινά –και μόνο– αποδεκτή, αφού στο δεύτερο στάδιο της ανάλυσης ο φιλόσοφος προτίθεται να διατυπώσει

ορισμούς που θα λαμβάνουν υπόψη το φαινόμενο της πολυσημίας⁷⁵³. Η δεύτερη παρατήρηση δίνει την ευκαιρία στον Alston να εισαγάγει στην ανάλυση τις έννοιες της *προσλεκτικής πράξης* και της *διαμεσολεκτικής πράξης*, ακολουθώντας εν πολλοίς⁷⁵⁴ τη σχετική ωστίνεια διάκριση. Μέσω της ρηθείσας διάκρισης –που εισάγεται με τη μορφή ενός καταλόγου δύο ομάδων ρημάτων της αγγλικής γλώσσας, τα οποία θεωρείται πως υποδηλώνουν προσλεκτικές και διαμεσολεκτικές πράξεις, αντίστοιχα⁷⁵⁵– ο Alston επιχειρεί να απομονώσει τις πτυχές εκείνες της χρήσης της γλώσσας, στις οποίες αναφέρεται η ανάλυσή του. Σύμφωνα με τον αμερικανό φιλόσοφο οι διαφορές μεταξύ προσλεκτικών και διαμεσολεκτικών πράξεων εντοπίζονται στα ακόλουθα σημεία⁷⁵⁶: α) εν αντιθέσει προς την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης αναγκαία συνθήκη για την επιτέλεση μιας διαμεσολεκτικής πράξης είναι η πρόκληση ενός συγκεκριμένου είδους αποτελέσματος μέσω της εκφοράς ενός δεδομένου εκφωνήματος· β) οι διαμεσολεκτικές πράξεις δύνανται να επιτελεστούν δίχως τη χρήση οποιουδήποτε συμβατικού μέσου – οι προσλεκτικές πράξεις, όμως, στερούνται αυτής της δυνατότητας· γ) η πρόκληση ενός διαμεσολεκτικού αποτελέσματος δύναται να επιτευχθεί με την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης – το αντίστροφο, όμως, δεν ισχύει. Από τις ανωτέρω διαφορές και τα σχετικά παραδείγματα που επικαλείται στην ανάλυσή του ο Alston καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ζήτημα της ταύτισης του νοήματος διαφορετικών γλωσσικών εκφράσεων δεν μπορεί να εξηγηθεί με όρους ισοδυναμίας στο επίπεδο του δυναμικού διαμεσολεκτικής πράξης. Το εν λόγω ζήτημα, όμως, εξαρτάται πράγματι από την ισοδυναμία στο επίπεδο του δυναμικού προσλεκτικής πράξης. Ως εκ τούτου, ο γενικός όρος «γλωσσική πράξη» αντικαθίσταται από τον όρο «προσλεκτική πράξη»⁷⁵⁷.

⁷⁵³ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 147, υπ.1.

⁷⁵⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 151: «However it will be clear to readers of Austin that my distinction does not precisely parallel his...».

⁷⁵⁵ Βλ. ό.π.

⁷⁵⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 152.

⁷⁵⁷ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 153.

Έχοντας προσδιορίσει το είδος των γλωσσικών πράξεων, που εμπλέκονται στην ανάλυσή του, ο Alston θα επιχειρήσει στη συνέχεια να επιφέρει ορισμένες τροποποιήσεις στους περί νοήματος διατυπωθέντες ορισμούς του, προκειμένου αφενός να ενσωματώσει στην ανάλυσή του το φαινόμενο της πολυσημίας, και αφετέρου να εξειδικεύσει τις τεχνικές έννοιες του δυναμικού προσλεκτικής πράξης και της δυνατότητας αντικατάστασης των υποπροτασικών μονάδων. Οι ρηθείσες τροποποιήσεις αποφέρουν την ακόλουθη αναδιατύπωση των περί νοήματος ορισμών⁷⁵⁸:

The chief meaning of 's' is $t = \text{df.}$ in most context 's' and 't' have the same illocutionary act potential.

The chief meaning of 'u' is $v = \text{df.}$ 'u' and 'v' can be substituted for each other in most sentences without changing the illocutionary act potential of each sentence.

Ο Alston αναγνωρίζει ότι οι εκφράσεις «most contexts» και «most sentences» στους ανωτέρω ορισμούς είναι προβληματικές. Κατ' αρχάς, δεν υπάρχει διαθέσιμη ταξινόμηση των πλαισίων εκφοράς, η οποία θα επέτρεπε έναν κατά προσέγγιση, τουλάχιστον, προσδιορισμό της *πλειονότητας των πλαισίων εκφοράς*. Επιπρόσθετα, ένας τέτοιος στατιστικός προσδιορισμός είναι ανέφικτος και στην περίπτωση των προτάσεων, αφού κάθε φυσική γλώσσα παρέχει στους χρήστες της τη δυνατότητα να παράγουν άπειρο πλήθος προτάσεων και τύπων προτάσεων. Εξίσου προβληματική είναι προφανώς και η έκφραση «chief meaning», η οποία στη συνέχεια θα απαλειφθεί από τους ορισμούς. Ωστόσο, ο φιλόσοφος θα

⁷⁵⁸ W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 154. Σε δική μας μετάφραση:

Το κύριο νόημα της 's' είναι $t =$ στην πλειονότητα των πλαισίων οι 's' και 't' έχουν το ίδιο δυναμικό προσλεκτικής πράξης.

Το κύριο νόημα της 'u' είναι $v =$ οι 'u' και 'v' μπορούν να αντικαταστήσουν η μία την άλλη στην πλειονότητα των προτάσεων δίχως μεταβολή του δυναμικού προσλεκτικής πράξης της κάθε πρότασης.

διατηρήσει τις εκφράσεις «most contexts» και «most sentences» υποστηρίζοντας πως, παρά το ασαφές περιεχόμενό τους, η παρουσία τους στην ανάλυση είναι αναπόφευκτη⁷⁵⁹. Η τελική διατύπωση των περί νοήματος ορισμών θα είναι η ακόλουθη⁷⁶⁰:

A meaning of 's' is $t = \text{df.}$ in some contexts 's' has the illocutionary act potential which 't' has in most context.

A meaning of 'u' is $v = \text{df.}$ in most sentences in which 'v' occurs 'u' can be substituted for it without changing the illocutionary act potential of each sentence.

Η ανάλυση που προσφέρεται στο *Meaning and use* διατυπώνεται προδήλως υπό μορφή προπλάσματος. Εδώ ο Alston ενδιαφέρεται πρωτίστως να σκιαγραφήσει το βασικό πλαίσιο για την κατασκευή μιας περί (προτασικού) νοήματος θεωρίας επί τη βάση μιας θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων. Ο φιλόσοφος θα επεξεργαστεί τη συγκεκριμένη ιδέα σε μια σειρά μεταγενέστερων δημοσιεύσεων, προτού παρουσιάσει τη θεωρία του σε ολοκληρωμένη μορφή. Ήδη, όμως, από αυτή την πρώτη του σχετική εργασία, καθίσταται σαφές ότι προκειμένου να υλοποιηθεί το υπό συζήτηση εγχείρημά απαιτείται η κατασκευή μιας θεωρίας των προσλεκτικών πράξεων. Εύλογα, λοιπόν, το πρώτο μέρος του *Illocutionary acts and sentence meaning* αφιερώνεται αποκλειστικά σε αυτόν το σκοπό.

⁷⁵⁹ Βλ. W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 157.

⁷⁶⁰ W.P. ALSTON, *Meaning and use*, σελ. 155-156. Σε δική μας μετάφραση:

Ένα από τα νοήματα της 's' είναι $t =$ σε ορισμένα πλαίσια η 's' έχει το ίδιο δυναμικό προσλεκτικής πράξης με εκείνο που έχει η 't' στην πλειονότητα των πλαισίων.

Ένα από τα νοήματα της 'u' είναι $v =$ η 'v' μπορεί να αντικατασταθεί από τη 'u' στην πλειονότητα των προτάσεων, όπου εμφανίζεται, δίχως να μεταβληθεί το δυναμικό προσλεκτικής πράξης της κάθε πρότασης.

Ως αφετηρία για την κατασκευή της περί προσλεκτικών πράξεων θεωρίας του ο Alston επιλέγει τη θεωρία του *Speech acts*. Η συγκεκριμένη επιλογή ασφαλώς δεν είναι τυχαία. Ο Alston ασπάζεται δεδηλωμένα τις βασικές προκείμενες της θεωρίας του Searle⁷⁶¹. Η δική του περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία απορρέει ουσιαστικά από ορισμένες καίριες τροποποιήσεις στην ανάλυση που διατυπώνεται στο *Speech acts*. Η ανάλυσή του ξεκινά από το στοιχειώδες επίπεδο της διάκρισης των γλωσσικών πράξεων με την ενσωμάτωση μιας διαφοροποιημένης εκδοχής της γνωστής ωστίνειας διάκρισης σε λεκτικές, προσλεκτικές και διαμεσολεκτικές πράξεις. Πιο συγκεκριμένα διατηρούνται ως έχουν το δεύτερο και το τρίτο επίπεδο της ανωτέρω διάκρισης –δηλαδή οι προσλεκτικές και οι διαμεσολεκτικές πράξεις– τα οποία όμως θα επαναπροσδιοριστούν. Από την άλλη πλευρά το πρώτο επίπεδο περιλαμβάνει μόνο τις ωστίνειες φατικές πράξεις, οι οποίες μετονομάζονται σε *προτασικές πράξεις (sentential acts)*⁷⁶². Η κατά Alston διάκριση των γλωσσικών πράξεων διατυπώνεται ως ακολούθως⁷⁶³:

Sentential act concept – a concept the application of which to a person makes explicit what sentence he uttered.

⁷⁶¹ Βλ. W.P. ALSTON, *Searle on illocutionary acts*, σελ. 57: «...any opposition between Searle and myself is far from being of the most fundamental sort. On the contrary, my own work on illocutionary acts has been very much in the same ball park as Searle's...».

⁷⁶² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 25.

⁷⁶³ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 26. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση:

Έννοια της προτασικής πράξης – η έννοια εκείνη, βάσει της οποίας προσδιορίζεται η πρόταση που εκφέρει κάποιος.

Έννοια της προσλεκτικής πράξης – η έννοια εκείνη, βάσει της οποίας προσδιορίζεται το “περιεχόμενο” της εκφοράς κάποιου προσώπου. Εναλλακτικά, είναι μια έννοια που σηματοδοτεί πλάγιο λόγο.

Έννοια της διαμεσολεκτικής πράξης – η έννοια εκείνη, βάσει της οποίας προσδιορίζεται κάποιο αποτέλεσμα που έχει η εκφορά ενός ομιλητή στο ακροατήριό του.

Illocutionary act concept – a concept the application of which to a person makes explicit the “content” of her utterance. Alternatively, it is a concept the application of which to a person constitutes an *oratio obliqua* report.

Perlocutionary act concept – a concept the application of which to a person makes explicit some effect his utterance had on his audience.

Η ανωτέρω διάκριση χρήζει ορισμένων επεξηγήσεων. Κατ’ αρχάς, τα τρία επίπεδα της διάκρισης δηλώνονται ως *έννοιες* των αντίστοιχων γλωσσικών πράξεων. Η συγκεκριμένη κίνηση υπαγορεύεται από τη θέση που λαμβάνει ο Alston έναντι του –αναπόφευκτα ανακύπτοντος σε κάθε περί γλωσσικών πράξεων ανάλυση– ζητήματος της *εξατομίκευσης των πράξεων (individuation of actions)*⁷⁶⁴. Κάθε προτεινόμενη διάκριση των γλωσσικών πράξεων συνιστά, ουσιαστικά, ιεραρχημένη διαστρωμάτωση της γλωσσικής συμπεριφοράς των χρηστών της γλώσσας. Όταν, επί παραδείγματι, ένας ομιλητής απειλεί –λεκτικά– τον συνομιλητή του πως θα τον σκοτώσει, μπορούμε εν προκειμένω να διακρίνουμε: α) την εκφορά ενός συγκεκριμένου εκφωνήματος· β) την επιτέλεση μιας ορισμένης προσλεκτικής πράξης· γ) την επιτέλεση μιας διαμεσολεκτικής πράξης (αν, όντως, ο ομιλητής καταφέρει να εκφοβίσει τον συνομιλητή του ή εν πάση περιπτώσει αν η εκφορά του επιφέρει κάποιο διαμεσολεκτικό αποτέλεσμα). Εδώ, όμως, τίθεται το ερώτημα αν το εν λόγω δείγμα γλωσσικής συμπεριφοράς συνίσταται σε μια μοναδική πράξη ή αν, αντιθέτως, συγκροτείται, μεταξύ άλλων, από τρεις διακριτές γλωσσικές πράξεις. Στο εν λόγω ερώτημα έχει δοθεί, όπως είναι αναμενόμενο, μια σειρά αντικρουόμενων απαντήσεων⁷⁶⁵. Ο Alston από την πλευρά του δεν προτίθεται να επιτρέψει στην ανάλυσή του να εμπλακεί στη διαμάχη επί του συγκεκριμένου ζητήματος: «I can sidestep the controversy because my central concern is not with actions as concrete events but with act

⁷⁶⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 12-13.

⁷⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά A. GOLDMAN, *A theory of human action* και D. DAVIDSON, *Essays on actions and events*.

types, concepts, descriptions, reports, or properties. From this battery of terms, which could be extended, I choose *types, concepts* and *reports*, between which I will freely oscillate. Thus my concern here is to elucidate illocutionary act types (concepts or reports) and to distinguish them from other speech act types (concepts or reports)»⁷⁶⁶. Η ανάλυση, λοιπόν, που προσφέρεται στο *Illocutionary acts and sentence meaning* επικεντρώνεται αποκλειστικά σε *τύπους* ή *έννοιες* γλωσσικών πράξεων, παρά το γεγονός ότι στην πορεία ο φιλόσοφος θα κάνει ορισμένες φορές λόγο περί «προσλεκτικών πράξεων» ή «διαμεσολεκτικών πράξεων»⁷⁶⁷.

Η δεύτερη διευκρινιστική παρατήρηση που πρέπει να γίνει, όσον αφορά τη διάκριση των γλωσσικών πράξεων που προτείνει ο Alston, αναφέρεται στην εμφάνιση του όρου «*oratio obliqua*». Εν σχέσει προς τη σύλληψη της έννοιας της προσλεκτικής πράξης, ο φιλόσοφος –σε προγενέστερη εργασία του– δήλωνε χαρακτηριστικά: «...I share with Searle the same initial intuitive concept of illocutionary act, not only with respect to the paradigmatic case, but even with respect to the fringe areas. My favorite way of introducing the concept is this. Illocutionary acts are what are typically reported by our *oratio obliqua* devices for reporting speech, the devices that tell us *what* the speaker says (in a sense of “what he says” that does not mean “what sentence he uttered”), devices that make explicit the “content” of the utterance»⁷⁶⁸. Εδώ ο Alston προσφέρει έναν τρόπο

⁷⁶⁶ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 13. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Μπορώ να παρακάμψω αυτή την αντιπαράθεση, διότι εκείνο που πρωτίστως με απασχολεί εδώ δεν είναι οι πράξεις ως συγκεκριμένα γεγονότα, αλλά οι *τύποι*, οι *έννοιες*, οι *περιγραφές*, οι *αναφορές* και οι *ιδιότητες* των πράξεων. Από αυτό το απόθεμα όρων, το οποίο μπορεί να διευρυνθεί, επιλέγω τους *τύπους*, τις *έννοιες* και τις *αναφορές*, τους οποίους θα εναλλάσσω ελεύθερα. Συνεπώς, το μέλημά μου εδώ είναι να αποσαφηνίσω *τύπους* (*έννοιες* ή *αναφορές* περί) προσλεκτικών πράξεων και να τους διακρίνω από *τύπους* (*έννοιες* ή *αναφορές* περί) άλλων γλωσσικών πράξεων».

⁷⁶⁷ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 16-17.

⁷⁶⁸ W.P. ALSTON, *Searle on illocutionary acts*, σελ. 57-58. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «...μοιράζομαι από κοινού με τον Searle την ίδια αρχική, διαισθητική σύλληψη της προσλεκτικής πράξης όχι μόνο ως προς την υποδειγματική της εκδοχή, αλλά και ως προς τις οριακές περιπτώσεις. Ο δε τρόπος, με τον οποίο συνηθίζω να δίνω μια πρώτη προσέγγιση της έννοιας,

προσέγγισης της έννοιας της προσλεκτικής πράξης με όρους *περιγραφών* δεδομένων προσλεκτικών πράξεων στον εκφερόμενο λόγο. Η δυνατότητα αναφοράς σε μια επιτελούμενη ή επιτελεσθείσα προσλεκτική πράξη επιτυγχάνεται μέσω του *πλαγίου λόγου*, ο οποίος –σύμφωνα με τον φιλόσοφο– αποκαλύπτει το «περιεχόμενο» ενός δεδομένου εκφωνήματος. Με άλλα λόγια, ο εντοπισμός των επιτελούμενων προσλεκτικών πράξεων στη συναλλαγή του λόγου δύναται να επιτευχθεί με τη χρήση του πλαγίου λόγου. Η ιδέα αυτή –που τη συναντούμε ξανά στο *Illocutionary acts and sentence meaning*⁷⁶⁹– δεν μπορεί προφανώς να εκληφθεί ως τρόπος σύλληψης της έννοιας της προσλεκτικής πράξης. Όπως, άλλωστε, ο ίδιος ο Alston παρατηρεί, πρόκειται για έναν τρόπο εισαγωγής της έννοιας στη ανάλυση. Ωστόσο, ο φιλόσοφος αποφεύγει να διατυπώσει ρητά τον τρόπο, με τον οποίο συλλαμβάνει την υπό συζήτηση έννοια, παραπέμποντας στην αντίστοιχη «αρχική διαισθητική σύλληψη» του Searle, την οποία και ασπάζεται πλήρως. Το συγκεκριμένο γεγονός δικαιολογεί ολοφάνερα την απουσία ενός –στοιχειώδους έστω– σχετικού γενικού ορισμού στο *Illocutionary acts and sentence meaning*⁷⁷⁰. Όμως, όπως διαπιστώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η προρρηθείσα «διαισθητική σύλληψη» του Searle είναι συγκεχυμένη σε τέτοιο βαθμό που εν τέλει υπονομεύει τη συνοχή και την επάρκεια της ανάλυσής του. Αυτό σημαίνει πως η αποδοχή της εν λόγω σύλληψης από τον Alston καθιστά εξαρχής την ανάλυσή του εν δυνάμει

είναι ο εξής. Οι προσλεκτικές πράξεις είναι εκείνο που δηλώνουμε μέσω του *πλαγίου λόγου*, όταν αναφερόμαστε σε *αυτό* που λέει κάποιος ομιλητής (και εννοείται εδώ πως “αυτό που λέει” δεν σημαίνει την “πρόταση που εκφέρει”), και κατ’ αυτόν τον τρόπο προσδιορίζουμε το “περιεχόμενο” του εκφωνήματος».

⁷⁶⁹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 14: «I will take as my guiding star the idea that an illocutionary act report is an *oratio obliqua* report that it is plausible to regard as giving the *content* of the utterance». Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

⁷⁷⁰ Ο «ορισμός» της έννοιας της προσλεκτικής πράξης που εμφανίζεται στη διάκριση των γλωσσικών πράξεων που προτείνει ο Alston συνιστά μάλλον διατύπωση μιας ορισμένης ορολογικής σύμβασης. Το ίδιο ισχύει προφανώς και για τους υπόλοιπους δύο «ορισμούς» που εμφανίζονται στη ρηθείσα διάκριση.

επιδεκτική στις σχετικές ενστάσεις που διατυπώθηκαν νωρίτερα έναντι της θεωρίας του *Speech acts*.

Η διάκριση των γλωσσικών πράξεων που προσφέρει ο Alston εμφανίζει ιεραρχημένη διάρθρωση, η οποία διατυπώνεται υπό τη μορφή των ακόλουθων τριών βασικών αρχών⁷⁷¹:

- I. Illocutionary acts presuppose sentential acts, but not vice versa.
- II. Perlocutionary acts presuppose sentential acts, but not vice versa.
- III. Perlocutionary acts may be based on illocutionary acts, but not vice versa.

Ως γλωσσικές πράξεις τόσο οι προσλεκτικές όσο και οι διαμεσολεκτικές πράξεις προϋποθέτουν την εκφορά προτάσεων. Η επιτέλεση, συνεπώς, μιας προσλεκτικής ή διαμεσολεκτικής πράξης έχει ως αναγκαίο όρο την επιτέλεση μιας προτασικής πράξης. Όσον αφορά, ειδικότερα, τις διαμεσολεκτικές πράξεις, θα μπορούσε εύλογα να υποθέσει κανείς πως η εξάρτησή τους από τις προτασικές πράξεις είναι έμμεση και απορρέει από την άμεση εξάρτησή τους από τις προσλεκτικές πράξεις. Όμως, σύμφωνα με τον Alston, η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης δεν συνιστά αναγκαίο όρο για την επιτέλεση μιας διαμεσολεκτικής πράξης. Η σύνδεση ανάμεσα στους δύο αυτούς τύπους γλωσσικών πράξεων είναι ενδεχόμενη, όχι αναγκαία. Είναι δυνατόν η επιτέλεση μιας προτασικής πράξης να επιφέρει ορισμένα διαμεσολεκτικά αποτελέσματα, ανεξάρτητα από την επιτέλεση ή μη μιας συγκεκριμένης προσλεκτικής πράξης. Μπορεί, επί παραδείγματι, ένας

⁷⁷¹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 26-32. Σε δική μας μετάφραση:

- I. Οι προσλεκτικές πράξεις προϋποθέτουν τις προτασικές πράξεις, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει.
- II. Οι διαμεσολεκτικές πράξεις προϋποθέτουν τις προσλεκτικές πράξεις, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει.
- III. Οι διαμεσολεκτικές πράξεις μπορεί να βασίζονται σε προσλεκτικές πράξεις, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει.

ομιλητής να τρομάξει τον συνομιλητή του μιλώντας απλώς με δυνατή φωνή, ανεξάρτητα από την πρόταση που εκφέρει⁷⁷².

Εν αντιθέσει προς την ενδεχόμενη σύνδεσή τους προς τις διαμεσολεκτικές πράξεις, οι προσλεκτικές πράξεις χαρακτηρίζονται από έναν αναγκαίο δεσμό προς τις προτασικές πράξεις. Δεδομένου, όμως, του μέχρι στιγμής διατυπωθέντος ορισμού της έννοιας της προτασικής πράξης, η πρώτη από τις ανωτέρω τρεις παρατεθείσες αρχές συνεπάγεται ότι αναγκαίος όρος για την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης είναι η εκφορά μιας πλήρους πρότασης. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Alston, υπάρχουν δύο περιπτώσεις επιτέλεσης που δεν καλύπτονται από την προρρηθείσα αρχή. Πρώτον, μια προσλεκτική πράξη δύναται να επιτελεσθεί με τη χρήση ελλειπτικού λόγου. Δεύτερον, υπάρχει περαιτέρω η δυνατότητα επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης με μη γλωσσικά μέσα⁷⁷³. Προκειμένου, λοιπόν, να συμπεριληφθούν στην ανάλυση οι ειρημένες περιπτώσεις, θα πρέπει να ενσωματωθούν στον ορισμό της έννοιας της προτασικής πράξης οι έννοιες της *υποπροτασικής μονάδας* (*subsential unit*) και του *προτασικού υποκατάστατου* (*sentential surrogate*). Διευκρινίζεται δε πως ως προτασικό υποκατάστατο εκλαμβάνεται, εν προκειμένω, κάθε μη γλωσσικό μέσο (χειρονομίες, μορφασμοί κ.λπ.) που μπορεί να υποκαταστήσει μια πρόταση, ως προς τον ρόλο της στην επιτέλεση μιας δεδομένης προσλεκτικής πράξης στη συναλλαγή του λόγου⁷⁷⁴. Οι προρρηθείσες τροποποιήσεις υπαγορεύουν την ακόλουθη αναδιατύπωση του ορισμού της έννοιας της προτασικής πράξης⁷⁷⁵:

⁷⁷² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 31.

⁷⁷³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 27.

⁷⁷⁴ Βλ. ό.π.

⁷⁷⁵ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 28. Σε δική μας μετάφραση:

Έννοια της προτασικής πράξης – η έννοια εκείνη, βάσει της οποίας προσδιορίζεται η πρόταση ή η υποπροτασική μονάδα που εκφέρει κάποιος ή το υποπροτασικό υποκατάστατο που χρησιμοποιεί.

Sentential act concept – a concept the application of which to a person makes explicit what sentence he uttered, or what subsentential unit he uttered, or what sentence surrogate he produced.

Έχοντας δώσει –με την ανωτέρω αναδιατύπωση του ορισμού της έννοιας της προτασικής πράξης– στην προταθείσα διάκριση των γλωσσικών πράξεων την τελική της μορφή ο Alston στρέφεται ακολούθως προς την ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης που προσφέρεται στο *Speech acts*, προκειμένου να αρθρώσει βάσει αυτής τη δική του αντίστοιχη ανάλυση, μέσω μιας σειράς τροποποιήσεων επί του συνόλου των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση του συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικής πράξης. Η πρώτη παρατήρηση του Alston, όσον αφορά την αρχική ανάλυση του Searle, είναι πως η τέταρτη συνθήκη δεν είναι αναγκαία για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης⁷⁷⁶. Υπενθυμίζεται πως η εν λόγω συνθήκη διατυπώνεται, στο *Speech acts*, ως εξής⁷⁷⁷:

4. *H would prefer S's doing A to his not doing A, and S believes that H would prefer his doing A to his not doing A.*

Ο Alston θεωρεί πως, προκειμένου κάποιος ομιλητής να επιτελέσει μια πράξη υπόσχεσης, δεν είναι αναγκαίο ο συνομιλητής του να επιθυμεί την τέλεση της πράξης που αποτελεί το αντικείμενο της ρηθείσας υπόσχεσης. Ο αποδέκτης μιας υπόσχεσης μπορεί, κάλλιστα, να είναι αντίθετος ή αδιάφορος ως προς την τέλεση της υπεσχημένης πράξης, δίχως να αναιρείται αυτό καθεαυτό το γεγονός της επιτέλεσης της συγκεκριμένης πράξης υπόσχεσης. Το ίδιο ισχύει, προφανώς, και για την ορθότητα ή μη των εκτιμήσεων του ομιλητή αναφορικά με τις προτιμήσεις ή διαθέσεις του συνομιλητή του⁷⁷⁸.

⁷⁷⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 52.

⁷⁷⁷ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 58. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 628.

⁷⁷⁸ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 52.

Ως μη αναγκαία κρίνεται, επίσης, η πρώτη συνθήκη, η οποία προβλέπει πως κατά την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης πληρούνται όλες οι απαραίτητες προϋποθέσεις που επιτρέπουν την κατανόηση του εκφωνήματος του ομιλητή⁷⁷⁹. Ο Alston θεωρεί πως η κατανόηση του εκφωνήματος του ομιλητή δεν αποτελεί συγκροτητικό παράγοντα της επιτέλεσης μιας πράξης υπόσχεσης. Ένας ομιλητής δύναται να υποσχεθεί ανεξάρτητα από το αν ο συνομιλητής του κατανοεί το εκφερόμενο εκφώνημα. Σε περίπτωση μη κατανόησης ο συνομιλητής απλώς δεν θα έχει συνειδητοποιήσει την επιτέλεση μιας συγκεκριμένης πράξης υπόσχεσης, δίχως αυτό βέβαια να αναιρεί την επιτέλεση αυτή καθεαυτήν⁷⁸⁰. Ο φιλόσοφος γνωρίζει ασφαλώς ότι ο πλέον πιθανός αντίλογος στις παρατηρήσεις του αυτές είναι πως οι προαναφερθείσες συνθήκες εκλαμβάνονται ως αναγκαίες για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης. Εξάλλου, όπως διαπιστώσαμε στην προηγηθείσα συζήτηση αναφορικά με τη θεωρία του *Speech acts*, ο Searle δήλωσε εξ αρχής όλους τους επιβαλλόμενους περιορισμούς στο *analysandum* του. Ο Alston, από την πλευρά του, εκτιμά πως η εστίαση στη μη πλημμελή επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης παρουσιάζει μια σημαντική δυσκολία: «...the difficulty with focusing on “non-defective promising” is that there are too many ways in which promises can be defective, vis-à-vis their standard social function (...) Thus even if we leave out defects that are not distinctive of promising, such as conceptual confusions and bad pronunciation, the absences of which Searle may have meant to ensure by his catchall condition 1., there are a large number of ways in which promises can be defective»⁷⁸¹. Ο Searle είχε πλήρη επίγνωση του

⁷⁷⁹ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57.

⁷⁸⁰ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 53.

⁷⁸¹ Ό.π. Σε δική μας μετάφραση: «...η δυσκολία της εστίασης στη “μη πλημμελή πράξη της υπόσχεσης” έγκειται στο ότι υπάρχουν παρά πολλοί τρόποι, με τους οποίους μια υπόσχεση μπορεί να είναι πλημμελής εν συγκρίσει προς την καθιερωμένη κοινωνική της λειτουργία (...) Έτσι, ακόμη και αν αφήσουμε κατά μέρος ανεπάρκειες που δεν είναι χαρακτηριστικές της πράξης της υπόσχεσης, όπως η εννοιολογική σύγχυση και η κακή προφορά, των οποίων την απαλοιφή προσπάθησε να εξασφαλίσει

γεγονότος ότι, πράγματι, υπάρχουν πάρα πολλοί τρόποι, με τους οποίους μια δεδομένη πράξη υπόσχεσης μπορεί να επιτελεσθεί πλημμελώς. Είχε, όμως, την πεποίθηση ότι με τη διατύπωση του συνόλου των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών που προσφέρει στο *Speech acts*, θα μπορούσε να απομονώσει τα «εγγενή» χαρακτηριστικά μιας πράξης υπόσχεσης. Ο Alston, ωστόσο, εκτιμά πως ο όρος «μη πλημμελής» δεν επιτρέπει μια σαφή διάκριση ανάμεσα στους καθοριστικούς και μη καθοριστικούς τρόπους πλημμελούς επιτέλεσης και, ως εκ τούτου, κρίνει πως το *analysandum* του Searle είναι εξαιρετικά απροσδιόριστο. Θεωρεί, εντούτοις, πως συνθήκες όπως η τέταρτη ή η έκτη (η συνθήκη ειλικρινείας), που εμφανίζονται στην ανάλυση του *Speech acts*, συνδέονται κατά κάποιον τρόπο με την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης και διατείνεται πως η ανάλυση που προσφέρει στο *Illocutionary acts and sentence meaning* θα αποσαφηνίσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα αυτής της σύνδεσης⁷⁸².

Εν αντιθέσει προς τον Searle ο Alston επιθυμεί να διατυπώσει μίαν ανάλυση που να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις επιτέλεσης μιας πράξης υπόσχεσης⁷⁸³. Σε μια τέτοια ανάλυση, όμως, η τέταρτη και η έκτη συνθήκη που εμφανίζονται στο σχέδιο ανάλυσης του Searle δεν μπορούν να ενσωματωθούν ως αναγκαίες συνθήκες. Ωστόσο, όπως μόλις αναφέρθηκε, ο φιλόσοφος υποστηρίζει πως οι ειρημένες συνθήκες εμπλέκονται σαφώς στην επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης. Προκειμένου, λοιπόν, να ενσωματωθούν στην ανάλυση, ο Alston θα επικαλεστεί μια έννοια, την οποία έχει αξιοποιήσει σε προγενέστερες εργασίες του⁷⁸⁴. Πρόκειται για την έννοια της *ανάληψης ευθύνης* (*taking responsibility*), η οποία,

ο Searle με την κάπως αόριστη πρώτη συνθήκη του, εξακολουθούν να υφίστανται πολλοί τρόποι, με τους οποίους η επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης μπορεί να είναι πλημμελής».

⁷⁸² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 53.

⁷⁸³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 54: «I want an account that will cover all clear cases of promising – sincere or insincere, well-advised or misguided, explicit or elliptical».

⁷⁸⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Philosophy of language*, W.P. ALSTON, *Linguistic acts*, W.P. ALSTON, *Sentence meaning and illocutionary act potential*, W.P. ALSTON, *The bridge between semantics and pragmatics*, W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and linguistic meaning*.

όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, θα κληθεί να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία που προσφέρεται στο *Illocutionary acts and sentence meaning*. Ο Alston εισάγει την εν λόγω έννοια στη συγκεκριμένη ανάλυση ως εξής: «‘Take responsibility’ must be understood in a special way. The idea is not that U (utterer, speaker) took responsibility for state of affairs C in the sense that he was prepared to acknowledge that he *brought C into existence*. It is, rather, like the way in which, when I become the head of a department or agency, I take responsibility for the efficient and orderly conduct of its affairs, including the work done by my subordinates. I am responsible for all that work, not in the sense that I have done it all myself, but in the sense that I am rightly held to blame if the work is not done properly. I am the one who must “respond” to complaints about the work. It is in this sense that U takes responsibility for 4. and 6. being satisfied in promising H to do A. U, in uttering S, knowingly lays herself open to complaints, objections, correction, blame, or the like in case 4. or 6. is not satisfied. She utters S, recognizing that there is just ground for complaint, in case 4. or 6. is not satisfied»⁷⁸⁵.

Εδώ, η έννοια της ανάληψης ευθύνης δεν εισάγεται σε συνάρτηση με το είδος της ευθύνης που αναλαμβάνει κανείς για τις συνέπειες ή τα αποτελέσματα που ενδεχομένως θα επιφέρει μια προσωπική του πράξη. Η έννοια της ανάληψης

⁷⁸⁵ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 54-55. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Η “ανάληψη ευθύνης” θα πρέπει να γίνει κατανοητή υπό μίαν ειδική έννοια. Η βασική ιδέα εδώ δεν είναι ότι ο ομιλητής αναλαμβάνει την ευθύνη για μια κατάσταση πραγμάτων C, υπό την έννοια ότι είναι προετοιμασμένος να αναγνωρίσει το γεγονός ότι εκείνος δημιούργησε αυτή την κατάσταση. Θα λέγαμε, μάλλον, ότι εν προκειμένω ισχύει ό,τι και στην περίπτωση του επικεφαλής ενός τμήματος ή μιας υπηρεσίας, ο οποίος αναλαμβάνει την ευθύνη για την αποτελεσματική και εύρυθμη διεκπεραίωση των οικείων υποθέσεων, συμπεριλαμβανομένου και του έργου που επιτελούν οι υφιστάμενοί του. Ο επικεφαλής είναι υπεύθυνος για όλο αυτό το έργο όχι υπό την έννοια ότι το έχει διεκπεραιώσει μόνος του, αλλά υπό την έννοια ότι θεωρείται δικαιολογημένα ως υπόλογος σε περίπτωση που κάτι δεν γίνει σωστά. Είναι αυτός που πρέπει να “απαντήσει” σε παράπονα σχετικά με το ρηθέν έργο. Υπ’ αυτήν ακριβώς την έννοια ο ομιλητής αναλαμβάνει την ευθύνη για την ικανοποίηση της τέταρτης και της έκτης συνθήκης, όταν υπόσχεται σε κάποιον ότι θα επιτελέσει μια πράξη A. Όταν ο ομιλητής εκφέρει την πρόταση S, αναλαμβάνει εν γνώσει του ρόλο αποδέκτη παραπόνων, ενστάσεων, διορθώσεων, μομφών κ.τ.λ. σε περίπτωση που η τέταρτη και η έκτη συνθήκη δεν ικανοποιηθούν».

ευθύνης ως προς μίαν ορισμένη κατάσταση πραγμάτων προσδιορίζεται, εν προκειμένω, βάσει της αναγνώρισης ή επίγνωσης, από την πλευρά τού ενεργούντος υποκειμένου, της ευθύνης του για τη ρηθείσα κατάσταση πραγμάτων. Το ενεργούν υποκείμενο καθίσταται, συνεπώς, υπόλογο για τη δεδομένη κατάσταση και επιτελεί αναπόφευκτα ρόλο αποδέκτη κάθε ενδεχόμενης μομφής, ένστασης, επίπληξης, κατηγορίας κ.ο.κ. Στην περίπτωση της επιτέλεσης μίας πράξης υπόσχεσης, και ειδικότερα εν σχέσει προς την τέταρτη και την έκτη συνθήκη της ανάλυσης του Searle, ο Alston υποστηρίζει πως όταν κάποιος ομιλητής υπόσχεται στον συνομιλητή του ότι θα τελέσει μίαν ορισμένη πράξη *A*, τότε αναλαμβάνει την ευθύνη για την ικανοποίηση των εν λόγω συνθηκών, υπό την έννοια ότι, σε περίπτωση μη ικανοποίησής τους, εκτίθεται εν γνώσει του στις αντίστοιχες πιθανές ενστάσεις, μομφές κ.λπ. Αυτό δίνει το έναυσμα για μια πρώτη (διπλή) απόπειρα ορισμού της έννοιας της ανάληψης ευθύνης στο πλαίσιο της επιτέλεσης μίας προσλεκτικής πράξης⁷⁸⁶:

In uttering *S*, *U* R'd that *p* – In uttering *S*, *U* knowingly took a liability to (laid herself open to) blame (censure, reproach, being taken to task, being called into account), in case of not-*p*.

In uttering *S*, *U* R'd that *p* – *U* recognized herself to be rightfully subject to blame, etc., in case of not-*p*.

⁷⁸⁶ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 55. Σε δική μας μετάφραση:

Με την εκφορά της *S*, ο *U* ανέλαβε την ευθύνη ότι ισχύει *p* – Με την εκφορά της *S*, ο *U* ανέλαβε εν γνώσει του την υποχρέωση (να θέσει εαυτόν) έναντι μομφών (επικρίσεων, επιπλήξεων, εγκλήσεων, ελέγχου) σε περίπτωση που ισχύσει όχι-*p*.

Με την εκφορά της *S*, ο *U* ανέλαβε την ευθύνη ότι ισχύει *p* – Ο *U* αναγνωρίζει ότι θα τεθεί δικαιολογημένα έναντι μομφών κ.τ.λ. σε περίπτωση που ισχύσει όχι-*p*.

[Ο Alston χρησιμοποιεί το σύμβολο *R* ως συντομογραφία της έκφρασης «take responsibility». Κατά τρόπο ανάλογο, οι συμβολισμοί *R'd* και *R'ing* αποτελούν συντομογραφίες των εκφράσεων «took responsibility» και «taking responsibility», αντίστοιχα].

Από τους ανωτέρω δύο προσωρινούς ορισμούς ο Alston προκρίνει τον πρώτο, διότι είναι εκείνος που αναδεικνύει ένα καίριο χαρακτηριστικό της έννοιας της ανάληψης ευθύνης. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο η υπό συζήτηση έννοια περιλαμβάνει ως ουσιώδες στοιχείο της την έννοια της πρόθεσης. Προκειμένου να επιτελεσθεί μια συγκεκριμένη προσλεκτική πράξη μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης, δεν αρκεί ο ομιλητής να αναγνωρίσει απλώς πως η εκφορά του μπορεί να τον φέρει αντιμέτωπο με ενδεχόμενες ενστάσεις, διορθώσεις κ.λπ. Η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης προϋποθέτει την πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου να εκφέρει μια δεδομένη πρόταση αποσκοπώντας σε αυτή καθεαυτήν τη ρηθείσα επιτέλεση. Κατά τον Alston, όμως, η εν λόγω επιτέλεση προϋποθέτει περαιτέρω την πρόθεση του ομιλητή να αναλάβει ευθύνη ως προς μια ορισμένη κατάσταση πραγμάτων. Υπ' αυτή την έννοια η ανάληψη ευθύνης αναδεικνύεται ως εμπρόθετη πράξη⁷⁸⁷. Η δε κατάσταση πραγμάτων, ως προς την οποία αναλαμβάνεται ευθύνη, συνιστά μια *κανονιστική (normative)* κατάσταση. Όταν κατά την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης, μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης, η κατάσταση πραγμάτων, ως προς την οποία αναλαμβάνεται ευθύνη, δεν υποστασιώνεται, τότε ο ομιλητής εκτίθεται σε ενδεχόμενες ενστάσεις, διορθώσεις, μομφές κ.λπ. από την πλευρά τού συνομιλητή του. Η δυνατότητα, όμως, αυτών των αντιδράσεων δεν στοιχειοθετείται αποκλειστικά ως αποτέλεσμα των ενεργειών τού ομιλούντος υποκειμένου. Κατά μια έννοια, ο συνομιλητής μπορεί σε *οποιαδήποτε* περίπτωση να εγείρει ενστάσεις έναντι των λεγομένων τού ομιλούντος υποκειμένου. Κατά συνέπεια, η ανάληψη ευθύνης ως προς μια ορισμένη κατάσταση πραγμάτων δεν στοιχειοθετεί την *εν γένει* δυνατότητα πρόκλησης τέτοιων αντιδράσεων, αλλά τη δυνατότητα *δικαιολογημένης ή ενδεδειγμένης ή κατάλληλης* πρόκλησής τους⁷⁸⁸.

⁷⁸⁷ Βλ. ό.π.

⁷⁸⁸ Βλ. ό.π.

Εδώ, όμως, τίθεται εύλογα το εξής ερώτημα: βάσει ποιου παράγοντα εκλαμβάνεται η διατύπωση μιας ένστασης ή μομφής, σε δεδομένη περίπτωση, ως δικαιολογημένη; Με άλλα λόγια, ποια είναι η συνθήκη εκείνη που καθορίζει πότε μια τέτοιου είδους αντίδραση θα (πρέπει να) θεωρείται δικαιολογημένη; Δίχως αμφιβολία κάθε ανθρώπινη πράξη ή συμπεριφορά κρίνεται ή αξιολογείται πάντοτε βάσει κάποιων θεσμισμένων αρχών ή κανόνων. Στην περίπτωση της επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης το ομιλούν υποκείμενο, αναλαμβάνοντας ευθύνη ως προς μια ορισμένη κατάσταση πραγμάτων, εκτίθεται σε πιθανές ενστάσεις ή διορθώσεις που εκλαμβάνονται ως δικαιολογημένες χάρη στην ύπαρξη ενός υποκείμενου συστήματος κανόνων, οι οποίοι προβλέπουν σε ποιες περιστάσεις είναι αποδεκτή η εκφορά της συγκεκριμένης πρότασης. Εν όψει της διαπίστωσης αυτής, ο Alston οδηγείται στον ακόλουθο επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ανάληψης ευθύνης⁷⁸⁹:

In uttering S, U R'd that *p* – In uttering S, U subjects his utterance to a rule that, in application to this case, implies that it is permissible for U to utter S only if *p*.

Σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό ως αναγκαία συνθήκη για την αποδεκτή εκφορά μιας πρότασης σε δεδομένη περίπτωση τίθεται αυτή καθεαυτήν η κατάσταση πραγμάτων, ως προς την οποία ο ομιλητής έχει αναλάβει ευθύνη. Επισημαίνεται δε πως η έννοια του κανόνα που εμφανίζεται στον εν λόγω ορισμό αναφέρεται σε *κοινωνικά εμπεδωμένους κανόνες*⁷⁹⁰, και δη σε ένα ιδιαίτερο είδος των ειρημένων κανόνων, τους οποίους ο Alston θα ονομάσει *προσλεκτικούς*

⁷⁸⁹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 60. Σε δική μας μετάφραση:

Με την εκφορά της S, ο U ανέλαβε την ευθύνη ότι ισχύει *p* – Με την εκφορά της S, ο U υπάγει το εκφώνημά του σε έναν κανόνα, σύμφωνα με την εφαρμογή του οποίου στην προκειμένη περίπτωση τεκμαίρεται πως επιτρέπεται ο U να εκφέρει την S μόνον αν ισχύει *p*.

⁷⁹⁰ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 58.

κανόνες (*illocutionary rules*). Οι προσλεκτικοί κανόνες είναι σαν τους κανόνες των παιχνιδιών, υπό την έννοια ότι βρίσκουν εφαρμογή μόνο εντός του πλαισίου συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Ως προς το ιδιαίτερο status των προσλεκτικών κανόνων, ο Alston παρατηρεί: «In formulating the rules we will have to stipulate that the conditions they lay down are necessary for permissible utterance only within a certain sphere of activity, only when U is playing the appropriate “language-game”. And it will be up to U whether she is doing that at a given moment. For example, no matter what the “standard” illocutionary act potential of a sentence, it is always possible for a speaker to use the sentence to practice pronunciation or to test a microphone. Moreover, many sentences have more than one standard illocutionary act potential (...) Thus it depends on the intentions of the speaker just what rules apply to a particular utterance of the sentence»⁷⁹¹. Οι προσλεκτικοί κανόνες εφαρμόζονται σε συγκεκριμένα πλαίσια (γλωσσικών και μη) δραστηριοτήτων – σε συγκεκριμένα γλωσσοπαίγνια. Κάθε χρήστης της γλώσσας έχει την ευχέρεια να επιλέξει σε ποια γλωσσοπαίγνια θα συμμετάσχει και, κατά συνέπεια, έχει τη δυνατότητα να επιλέξει τους προσλεκτικούς κανόνες, υπό την ισχύ των οποίων θα θέσει τη γενόμενη χρήση των εκάστοτε εκφωνημάτων του. Με άλλα λόγια η εφαρμογή ενός ορισμένου προσλεκτικού κανόνα σε ένα δεδομένο εκφώνημα εξαρτάται από τις προθέσεις τού εκάστοτε ομιλούντος υποκειμένου.

Τα ανωτέρω σχόλια αναφορικά με το status των προσλεκτικών κανόνων συνιστούν απλώς τις απαραίτητες εισαγωγικές παρατηρήσεις. Τα ιδιαίτερα

⁷⁹¹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 62-63. Σε δική μας μετάφραση: «Κατά τη διατύπωση των κανόνων, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την πρόβλεψη ότι οι συνθήκες που οι εν λόγω κανόνες θέτουν είναι αναγκαίες για μια επιτρεπτή εκφορά μόνο εντός μιας συγκεκριμένης σφαίρας δραστηριότητας, μόνον όταν ο U παίζει το κατάλληλο “γλωσσοπαίγνιο”. Εναπόκειται δε στον ίδιο αν θα κάνει κάτι τέτοιο σε μια δεδομένη στιγμή. Επί παραδείγματι, ανεξαρτήτως του “καθιερωμένου” δυναμικού προσλεκτικής πράξης μιας πρότασης, ένας ομιλητής έχει πάντοτε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει κάποια πρόταση προκειμένου να κάνει εξάσκηση στην προφορά του ή να δοκιμάσει κάποιο μικρόφωνο. Επιπρόσθετα, πολλές προτάσεις έχουν περισσότερα του ενός καθιερωμένα δυναμικά προσλεκτικής πράξης. Συνεπώς, εξαρτάται από τις προθέσεις του ομιλητή ποιοι κανόνες εφαρμόζονται σε μια συγκεκριμένη εκφορά της πρότασης».

χαρακτηριστικά των προσλεκτικών κανόνων θα αναλυθούν εκτενέστερα στο δεύτερο μέρος του *Illocutionary acts and sentence meaning*, όπου ο Alston θα παρουσιάσει την περί προτασικού νοήματος θεωρία του. Επί του παρόντος αρκείται στην εισαγωγή της σχετικής έννοιας, προκειμένου να διατυπώσει τη δική του ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης. Επισημαίνεται δε πως η έννοια του (προσλεκτικού) κανόνα εισάγεται στην ανάλυση σε σύνδεση με την έννοια της ανάληψης ευθύνης, η οποία, όπως διαπιστώνουμε, εισέρχεται στο προσκήνιο εξαιτίας των τροποποιήσεων που επιφέρει ο Alston στην τέταρτη και στην έκτη αναγκαία συνθήκη της αντίστοιχης ανάλυσης του Searle. Εκτός από τις μετατροπές στις ρηθείσες συνθήκες –και την απαλοιφή της πρώτης συνθήκης–, ο Alston θα επιφέρει ορισμένες περαιτέρω τροποποιήσεις στο σύνολο των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών της ανάλυσης της πράξης της υπόσχεσης που προσφέρεται στο *Speech acts*. Κατ' αρχάς, η πέμπτη συνθήκη της εν λόγω ανάλυσης κρίνεται μη αναγκαία για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης και, ως εκ τούτου, αντικαθίσταται από την ακόλουθη συνθήκη⁷⁹²:

It is possible for S to do A.

Υπενθυμίζουμε ότι η πέμπτη αναγκαία συνθήκη του Searle προέβλεπε πως κατά την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης δεν είναι προφανές στους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση ότι ο ομιλητής θα τελέσει την υπεσχημένη πράξη⁷⁹³. Ο Alston θεωρεί πως η συγκεκριμένη συνθήκη δεν είναι αναγκαία για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης, αφού μπορεί κάλλιστα κάποιος να υποσχεθεί –προκειμένου, φερ' ειπείν, να επαναεπιβεβαιώσει μια δεδηλωμένη του πρόθεση– ακόμη και όταν είναι προφανές ότι θα πράξει ό,τι

⁷⁹² W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 65. Σε δική μας μετάφραση:

Ο S έχει τη δυνατότητα να επιτελέσει την A.

⁷⁹³ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 59-60.

έχει υποσχεθεί⁷⁹⁴. Αντιθέτως ο φιλόσοφος υποστηρίζει πως η νέα συνθήκη που προτείνει έναντι της πέμπτης συνθήκης του Searle είναι πράγματι αναγκαία για την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης, διότι κάθε φορά που κάποιος υπόσχεται να τελέσει μια ορισμένη πράξη είναι προφανές πως έχει τη δυνατότητα να πράξει ό,τι υπόσχεται.

Εν συνεχεία ο Alston εξετάζει την έβδομη συνθήκη του Searle, τη λεγόμενη «ουσιώδη συνθήκη», η οποία εμφανίζεται στο *Speech acts* υπό την ακόλουθη διατύπωση⁷⁹⁵:

7. *S intends that the utterance of T will place him under an obligation to do A.*

Ο Alston θεωρεί πως η ανάληψη μιας ορισμένης υποχρέωσης συνδέεται όντως κατά τρόπο ουσιαστικό με την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης. Η ένστασή του, όμως, είναι πως ο Searle διατυπώνει την εν λόγω σύνδεση σε συνάρτηση με τη σχετική πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου (να αναλάβει μια ορισμένη υποχρέωση), ενώ η ρηθείσα σύνδεση είναι άμεση και απορρέει απευθείας από αυτή καθεαυτήν την επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης. Κατά συνέπεια η έβδομη συνθήκη αναδιατυπώνεται ως εξής⁷⁹⁶:

In uttering S, U places himself under an obligation to do A.

⁷⁹⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 64-65.

⁷⁹⁵ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 60. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 628.

⁷⁹⁶ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 66. Σε δική μας μετάφραση:

Με την εκφορά της S ο U αναλαμβάνει την υποχρέωση να επιτελέσει την A.

Η τελευταία τροποποίηση που επιφέρει ο Alston αφορά την όγδοη αναγκαία συνθήκη της ανάλυσης του Searle, η οποία διατυπώνεται υπό την ακόλουθη μορφή⁷⁹⁷:

8. S intends (i-1) to produce in H the knowledge (K) that the utterance of T is to count as placing S under an obligation to do A. S intends to produce K by means of the recognition of i-1, and he intends i-1 to be recognized in virtue of (by means of) H's knowledge of the meaning of T.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει σε προηγούμενο σημείο της συζήτησης σχετικά με τη θεωρία του *Speech acts*, η ανωτέρω συνθήκη επιτελεί κατ' ουσίαν ρόλο συνδετικού κρίκου μεταξύ της έννοιας της προσλεκτικής πράξης και της έννοιας του (προτασικού) νοήματος. Η συγκεκριμένη σύνδεση επιχειρείται μέσω μιας τροποποιημένης εκδοχής της κλασικής περί νοήματος ανάλυσης του Grice. Ο Alston συνηγορεί, καταρχήν, υπέρ της εξήγησης του προτασικού νοήματος μέσω μιας ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων με όρους κανόνων⁷⁹⁸. Ωστόσο ο φιλόσοφος δεν συμφωνεί με την ανάλυση του Grice, ούτε με την τροποποιημένη εκδοχή της που παρουσιάζει ο Searle στο *Speech acts*, και θεωρεί πως το μόνο που χρειάζεται να προβλεφθεί από μian αναγκαία συνθήκη σαν την όγδοη είναι ο ομιλητής να έχει την πρόθεση να μεταδώσει στον συνομιλητή του τη γνώση πως οι προηγούμενες συνθήκες έχουν ικανοποιηθεί. Συνεπώς στην ανάλυση του Alston η όγδοη συνθήκη της ανάλυσης του Searle αναδιατυπώνεται ως εξής⁷⁹⁹:

U intends to produce in H the knowledge that the previous conditions have been satisfied.

⁷⁹⁷ J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 60. Για μετάφραση του παραθέματος βλ. υπ. 628.

⁷⁹⁸ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 68: «...Searle and I are very much in the same ball park in (1) taking sentence meaning to consist in illocutionary act potential and (2) supposing that illocutionary act potential consists in being governed by rules of a certain sort».

⁷⁹⁹ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση:

Ο U επιδιώκει να μεταδώσει στον H τη γνώση ότι οι προηγούμενες συνθήκες έχουν ικανοποιηθεί.

Αν με την όγδοη συνθήκη επιτυγχάνεται η εισαγωγή της έννοιας του (προτασικού) νοήματος στην ανάλυση του *Speech acts*, με την ένατη αναγκαία συνθήκη ο Searle επιχειρεί να εξειδικεύσει τη σύνδεση μεταξύ προτασικού νοήματος και επιτέλεσης προσλεκτικών πράξεων. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο επιτυγχάνεται η ρηθείσα σύνδεση είναι υπεραπλουστευμένος και εκθέτει την ανάλυση σε ποικίλες ενστάσεις. Ως εκ τούτου, η ένατη συνθήκη απαλείφεται. Ομοίως απαλείφονται η δεύτερη και η τρίτη συνθήκη, για διαφορετικό όμως λόγο. Υπενθυμίζουμε πως οι συγκεκριμένες συνθήκες προβλέπουν τον περιορισμό του λογικοπροτασικού περιεχομένου στην κατηγορία μιας μελλοντικής πράξης⁸⁰⁰. Ο Alston θεωρεί πως ο όρος αυτός είναι ήδη ενσωματωμένος στις τροποποιημένες συνθήκες 4, 5 και 6, και συνεπώς δεν χρειάζεται να διατυπωθεί σε ξεχωριστή συνθήκη. Μέσω των ανωτέρω τροποποιήσεων που επιφέρει στο σύνολο των εννέα αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την ειλικρινή και μη πλημμελή επιτέλεση της πράξης της υπόσχεσης, όπως αυτή αναλύεται από τον Searle στο *Speech acts*, ο Alston διαμορφώνει μια διαφορετική ανάλυση, η οποία συνοψίζεται από τον ίδιο υπό την ακόλουθη μορφή⁸⁰¹:

U promised to do A in uttering S iff:

A. In uttering S U took responsibility for:

1. It is possible for U to do A.
2. H would prefer U's doing A to U's not doing A.
3. U intends to do A.

B. In uttering S U placed himself under an obligation to do A.

C. In uttering S U intended that H realize that conditions 1. and 2. are satisfied.

⁸⁰⁰ Βλ. J.R. SEARLE, *Speech acts*, σελ. 57-58.

⁸⁰¹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 70.

Σύμφωνα με την ανωτέρω ανάλυση, η επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης γλωσσικής έκφρασης καθορίζεται: α) από την ανάληψη ευθύνης, από την πλευρά του ομιλητή, για την ικανοποίηση δύο προπαρασκευαστικών συνθηκών (συνθήκες A_1 και A_2) και μιας συνθήκης ειλικρινείας (συνθήκη A_3)· β) από την πρόκληση ενός συγκεκριμένου συμβατικού αποτελέσματος (εν προκειμένω, της ανάληψης μιας ορισμένης υποχρέωσης)· γ) από την εκδήλωση, από την πλευρά του ομιλητή, μιας ορισμένης επικοινωνιακής πρόθεσης. Το σχήμα που παρουσιάζεται εδώ είναι προσωρινό· θα λάβει την τελική του μορφή μέσω μιας σειράς τροποποιήσεων που θα επέλθουν ως αποτέλεσμα της επέκτασης της ανάλυσης σε περαιτέρω τύπους προσλεκτικών πράξεων⁸⁰². Ωστόσο ήδη σε αυτό το «σχεδιάσμα» διακρίνονται ευκρινώς τα βασικά χαρακτηριστικά της ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων που προτείνει ο Alston στο *Illocutionary acts and sentence meaning*. Η προτεινόμενη ανάλυση συνίσταται ουσιαστικά σε τρεις όρους, εκ των οποίων ο πρώτος προβλέπει την ανάληψη ευθύνης για την ικανοποίηση ορισμένων συνθηκών, ο δεύτερος προβλέπει την πρόκληση κάποιου συγκεκριμένου συμβατικού αποτελέσματος και ο τρίτος αναφέρεται σε μια δεδομένη επικοινωνιακή πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου. Αυτός δε ο τελευταίος όρος είναι κοινός σε κάθε τύπο προσλεκτικής πράξης που περιλαμβάνει κάποιον αποδέκτη, και γι' αυτόν τον λόγο θα παραλειφθεί από τη διατύπωση των αναλύσεων που θα προσφερθούν στη συνέχεια⁸⁰³, θεωρούμενος ως υπόρρητα ενσωματωμένος σε αυτές.

Ακολουθώντας την τακτική του Searle ο Alston θα επιχειρήσει να επεκτείνει την προταθείσα ανάλυση της πράξης της υπόσχεσης σε περαιτέρω τύπους προσλεκτικών πράξεων. Προκειμένου να διαμορφώσει ένα στοιχειωδώς περιγεγραμμένο πλαίσιο της ειρημένης επέκτασης, ο φιλόσοφος επιλέγει να ξεκινήσει από την κλασική διάκριση των προσλεκτικών πράξεων που διατυπώνει

⁸⁰² Βλ. ό.π.

⁸⁰³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 81.

ο Austin στο *How to do things with words*. Στη δωδέκατη διάλεξή του ο Austin διέκρινε τις εξής πέντε βασικές κατηγορίες προσλεκτικών πράξεων⁸⁰⁴: α) *ετυμηγορικές* (*verdictives*)· β) *εξασκητικές* (*exercitives*)· γ) *δεσμευτικές* (*commisives*)· δ) *συμπεριφορικές* (*behabitives*) και ε) *επεξηγηματικές* (*expositives*). Ο Alston ξεκινά μεν από την ανωτέρω στοιχειώδη διάκριση, αλλά μέσα από την επέκταση της ανάλυσής του αναλαμβάνει να την τροποποιήσει ριζικά, επαναπροσδιορίζοντας και συγκεκριμενοποιώντας το περιεχόμενο κάθε κατηγορίας⁸⁰⁵, ενώ παράλληλα εισάγει στοιχεία από την αντίστοιχη ανάλυση του Searle⁸⁰⁶. Καταλήγει, λοιπόν, στην ταξινόμηση των προσλεκτικών πράξεων σε *αποφαντικές* (*assertives*), *εκφραστικές* (*expressives*), *κατευθυντήριες* (*directives*), *δεσμευτικές* (*commisives*) και *εξασκητικές* (*exercitives*). Για κάθε μια από αυτές τις πέντε βασικές κατηγορίες προσλεκτικών πράξεων ο Alston διατυπώνει ένα γενικό σχέδιο ανάλυσης. Για τις αποφαντικές προσλεκτικές πράξεις, το σχέδιο αυτό έχει την ακόλουθη μορφή⁸⁰⁷:

AS: U asserted that *p* in uttering S iff:

1. U R'd that *p*.
2. S explicitly presents the proposition that *p*, or S is uttered as elliptical for a sentence that explicitly presents the proposition that *p*.

Τα γενικά σχήματα ανάλυσης για τις εξασκητικές, τις δεσμευτικές και τις κατευθυντήριες πράξεις διατυπώνονται αντιστοίχως ως εξής⁸⁰⁸:

⁸⁰⁴ Βλ. J.L. AUSTIN, *How to do things with words*, σελ. 151-152.

⁸⁰⁵ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 81-113.

⁸⁰⁶ Βλ. J.R. SEARLE, *A taxonomy of illocutionary acts*.

⁸⁰⁷ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 120.

⁸⁰⁸ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 93, 97 και 102-103, αντίστοιχα.

EXER: U O'd in uttering S (where 'O' is a term for purporting to be producing a particular conventional effect, E) = df. In uttering S, U R'd that:

1. Conceptually necessary conditions for E [are satisfied].
2. U has the authority to produce E.
3. Conditions are appropriate for the exercise of that authority.
4. By uttering S, U is bringing about E.

CO: U C'd in uttering T (where 'C' is a term for commissive illocutionary act type, a purporting to produce an obligation on U to do D) iff in uttering S, U R'd that:

1. Conceptually necessary conditions for U's being obliged to do D are satisfied.
2. H has some interest in U's doing D.
3. U intends to do D.
4. By uttering S, U places herself under an obligation to do D.

DI: U D'd in uttering S (where 'D' is a term for some directive illocutionary act type, a purporting to be producing a certain kind of obligation on H to do D) iff in uttering S, U R'd that:

1. Conceptually necessary conditions for the existence of the obligation are satisfied. (These include such things as that it is possible for H to do D, that D has not already been done, etc.)
2. Circumstances of the utterance of S are appropriate for the production of the obligation in question. (This includes the appropriate authority for orders, the right kind of interpersonal relationship for requests, etc.)
3. By uttering S, U lays on H a (stronger or weaker) obligation to do D.
4. U utters S in order to get H to do D.

Τέλος, το γενικό σχήμα ανάλυσης των εκφραστικών πράξεων διατυπώνεται ως εξής⁸⁰⁹:

EXP: U expressed a P (some psychological state) in uttering S iff in uttering S, U R'd that U has a P.

Επί τη βάση των ανωτέρω γενικών σχημάτων, ο Alston προσφέρει εν συνεχεία ορισμένα δείγματα ανάλυσης συγκεκριμένων τύπων προσλεκτικών πράξεων που ανήκουν στις προαναφερθείσες κατηγορίες⁸¹⁰:

Assertives

In uttering S, U *asserted* that lemons are yellow.

- A. In uttering S, U R'd that lemons are yellow.
- B. Either S explicitly represents the proposition that lemons are yellow or S was uttered as elliptical for a sentence that explicitly represents that proposition.

Expressives

In uttering S, U *expressed* his contempt for Jones.

- A. In uttering S, U R'd that he was contemptuous of Jones.

Directives

In uttering S, U *requested* H to close the front door.

- A. In uttering S, U R'd that:
 1. It is possible for H to close the front door.
 2. U has some interest in H's closing the front door.
 3. By uttering S, U lays on H a weak obligation to close the front door.
 4. U uttered S in order to get H to close the front door.

⁸⁰⁹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 109.

⁸¹⁰ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 131-132.

Commissives

In uttering S, U purported to promise H to contact Smith.

A. In uttering S, U R'd that:

1. It is possible for U to contact Smith.
2. H would prefer U's contacting Smith to U's not doing so.
3. U intends to contact Smith.
4. By uttering S, U lays on herself an obligation to contact Smith.

Exercitives

In uttering S, U purported to adjourn a certain meeting, M.

A. In uttering S, U R'd that:

1. M is currently in session.
2. U has the authority to terminate M.
3. Conditions are currently appropriate for the exercise of that authority.
4. By uttering S, U brings it about that M is terminated.

Με τη διατύπωση των ανωτέρω γενικών σχημάτων ανάλυσης των πέντε βασικών κατηγοριών προσλεκτικών πράξεων, και με τη συνακόλουθη ενδεικτική εφαρμογή των σχημάτων αυτών στην ανάλυση συγκεκριμένων προσλεκτικών πράξεων, ο Alston δίνει στην περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία του ολοκληρωμένη μορφή. Η διατυπωθείσα θεωρία θα αποτελέσει εν συνεχεία τη βάση για την κατασκευή μιας περί προτασικού νοήματος θεωρίας. Συγκεκριμένα ο Alston θα επιχειρήσει να εξηγήσει την έννοια του προτασικού νοήματος μέσω της έννοιας του δυναμικού προσλεκτικής πράξης – δηλαδή, της δυνατότητας των προτάσεων μιας φυσικής γλώσσας να χρησιμοποιούνται για την επιτέλεση διαφόρων τύπων προσλεκτικών πράξεων. Με δεδομένη, όμως, την πολυσημία του όρου «νόημα» ο αμερικανός φιλόσοφος εύλογα ξεκινά από την εξειδίκευση του περιεχομένου που θα λάβει η έννοια του νοήματος στη θεωρία του: «As a rough

indication we could say that the concept in question is the lexicographer's concept or, in more up-to-date terms, the concept one is using when one gives a semantic description of a language»⁸¹¹. Στην περί νοήματος ανάλυσή του θα επικεντρωθεί σε τύπους γλωσσικών εκφράσεων και όχι στις ιδιαίτερες πραγματώσεις των ειρημένων τύπων στον εκφερόμενο λόγο. Αυτό σημαίνει πως η έμφαση δεν θα δοθεί στη λεγόμενη έννοια του νοήματος του ομιλούντος υποκειμένου, αλλά στην έννοια του νοήματος που, κατά κανόνα, αξιοποιείται στις σημασιολογικές περιγραφές των φυσικών γλωσσών. Διευκρινίζεται δε προεξαγγελτικά ότι στην εν λόγω ανάλυση ενσωματώνονται αφενός μεν το φαινόμενο της πολυσημίας, αφετέρου δε το φαινόμενο της νοηματικής ασάφειας ή απροσδιοριστίας⁸¹².

Προκειμένου να εξειδικεύσει το περιεχόμενο της έννοιας του (γλωσσικού) νοήματος που θα αξιοποιήσει στην ανάλυσή του, ο Alston διατυπώνει μια σειρά αξιωμάτων⁸¹³:

⁸¹¹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 148. Σε δική μας μετάφραση: «Θα μπορούσαμε, ενδεικτικά, να πούμε ότι η υπό συζήτηση έννοια ισοδυναμεί με την έννοια που χρησιμοποιεί ένας λεξικογράφος ή, με πιο σύγχρονους όρους, η έννοια που χρησιμοποιεί κανείς όταν προσφέρει τη σημασιολογική περιγραφή μιας γλώσσας».

⁸¹² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 148-149.

⁸¹³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 149-150. Σε δική μας μετάφραση:

A₁. Ένας επαρκώς ικανός ομιλητής μιας γλώσσας γνωρίζει ipso facto το νόημα πολλών εκφράσεων της γλώσσας αυτής.

A₂. Εκείνο που επιτρέπει σε μια έκφραση να επιτελέσει έναν ξεχωριστό ρόλο (να χρησιμοποιηθεί κατά τρόπο ξεχωριστό) στην επικοινωνία, είναι το γεγονός ότι διαθέτει ένα ορισμένο νόημα.

A₃. Η γλωσσική γνώση, που χρειάζεται κάποιος προκειμένου να κατανοήσει ένα εκφώνημα, είναι η γνώση του νοήματος της εκφερόμενης πρότασης.

A₄. Το νόημα μιας πρότασης αποτελεί συνάρτηση του νοήματος των συστατικών της στοιχείων, καθώς και δεδομένων αφορώντων τη δομή της.

A₅. Συνήθως, η αναφορά καθορίζεται εν μέρει μόνο από το νόημα.

A₆. Οι συνθήκες αληθείας μιας δήλωσης καθορίζονται, εν μέρει τουλάχιστον, από το νόημα της πρότασης, μέσω της οποίας διατυπώνεται η ρηθείσα δήλωση.

A₁. A fluent speaker of a language ipso facto knows the meaning of many of the expressions of that language.

A₂. The fact that an expression has a certain meaning is what enables it to play a distinctive role (enables it to be used in a distinctive way) in communication.

A₃. Knowledge of the meaning of the sentence uttered is the linguistic knowledge a hearer needs in order to understand what is being said.

A₄. The meaning of a sentence is a function of the meanings of its constituents plus relevant facts about its structure.

A₅. Reference is, usually, only partly determined by meaning.

A₆. The truth conditions of a statement are at least partly determined by the meaning(s) of the sentence used to make that statement.

Το πρώτο από τα ανωτέρω έξι αξιώματα αναφέρεται στο «πρακτικό» εκείνο είδος (γλωσσικής) γνώσης που επιτρέπει στους χρήστες της γλώσσας να επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω της χρήσης συγκεκριμένων φυσικών γλωσσών. Το δεύτερο αξίωμα προϋποθέτει την προτεραιότητα του νοήματος μιας δεδομένης γλωσσικής έκφρασης έναντι της χρήσης της. Ειδικότερα, κάθε γλωσσική έκφραση δύναται να επιτελέσει έναν διακριτό ρόλο στην ανθρώπινη επικοινωνία χάρη στο ότι διαθέτει κάποιο συγκεκριμένο νόημα. Ο Alston, μάλιστα, παρατηρεί ότι το εν λόγω αξίωμα είναι καίριας σημασίας για την ανάπτυξη της περί νοήματος θεωρίας του⁸¹⁴. Το τρίτο αξίωμα συνιστά την άλλη όψη του δεύτερου αξιώματος. Αφ' ης στιγμής μια δεδομένη γλωσσική έκφραση δύναται να χρησιμοποιηθεί στον εκφερόμενο λόγο χάρη στο ότι διαθέτει κάποιο νόημα, τότε, προκειμένου κάποιος να κατανοήσει μιαν εκφορά, θα πρέπει να στηριχθεί στη γνώση του νοήματος της εκφερόμενης έκφρασης. Βέβαια, η ρηθείσα γνώση δεν είναι μεν επαρκής για την

⁸¹⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 149.

πλήρη κατανόηση της εκφοράς, πλην όμως συνιστά την επαρκή γλωσσική γνώση, στην οποία μπορεί να στηριχθεί το ομιλούν υποκείμενο. Οι οποιοσδήποτε περαιτέρω αναγκαίες πληροφορίες δεν αφορούν τη γλώσσα, αλλά την εξωγλωσσική πραγματικότητα. Το τέταρτο αξίωμα αποτελεί, ουσιαστικά, διατύπωση της λεγόμενης *αρχής της συνθετικότητας* (*principle of compositionality*), σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας πρότασης είναι συνάρτηση του νοήματος των συστατικών της στοιχείων και της ιδιαίτερης (συντακτικής) δομής της. Τα δύο τελευταία αξιώματα άπτονται του ζητήματος της αναφοράς και του ζητήματος των συνθηκών αληθείας των προτάσεων. Αμφότερα συγκαταλέγονται στα μείζονα ζητήματα της γλώσσας. Έχει δε διατυπωθεί πλήθος περί νοήματος θεωριών, οι οποίες αποσκοπούν στην αναγωγή του γλωσσικού νοήματος είτε στο φαινόμενο της αναφοράς ή στον προσδιορισμό των συνθηκών αληθείας των προτάσεων. Ωστόσο, σύμφωνα με τα ρηθέντα αξιώματα, τόσο η αναφορά όσο και οι συνθήκες αληθείας των προτάσεων καθορίζονται κατά κανόνα εν μέρει μόνο από το γλωσσικό νόημα. Ο πλήρης καθορισμός τους απαιτεί συνήθως τον προσδιορισμό μιας σειράς εξωγλωσσικών παραγόντων.

Εκ των ανωτέρω αξιωμάτων το δεύτερο έχει, σύμφωνα με τον Alston, ιδιαίτερη βαρύτητα για την προτεινόμενη περί νοήματος θεωρία τού *Illocutionary acts and sentence meaning*. Από το ειρημένο αξίωμα ο φιλόσοφος εξάγει την ακόλουθη θεμελιώδη αρχή για τη φύση του γλωσσικού νοήματος⁸¹⁵:

IV. *An expression's having a certain meaning consists in its being usable to play a certain role (to do certain things) in communication.*

⁸¹⁵ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 154. Σε δική μας μετάφραση:

IV. Το γεγονός ότι μια έκφραση έχει ένα συγκεκριμένο νόημα συνίσταται στο ότι δύναται να αξιοποιηθεί, προκειμένου να επιτελέσει συγκεκριμένο ρόλο (να κάνει συγκεκριμένα πράγματα) στην επικοινωνία.

Βάσει της ανωτέρω αρχής της χρήσης (*use principle*) –όπως την αποκαλεί ο φιλόσοφος– ο ξεχωριστός ρόλος των γλωσσικών εκφράσεων στην ανθρώπινη επικοινωνία συνίσταται στη συνδρομή τους στην επιτέλεση συγκεκριμένων πράξεων. Από τα προηγηθέντα θα πρέπει να έχει ήδη γίνει αντιληπτό ότι το είδος των πράξεων, που έχει κατά νου ο Alston, είναι προφανώς οι προσλεκτικές πράξεις. Πράγματι θεωρεί πως το συγκεκριμένο είδος πράξεων φαίνεται να είναι το πλέον κατάλληλο για έναν τέτοιο σημασιολογικό ρόλο⁸¹⁶. Πιο συγκεκριμένα η ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων ενσωματώνει την ανάλυση του περιεχομένου των εκφορών των ομιλούντων υποκειμένων. Η δε ρηθείσα έννοια του περιεχομένου μιας εκφοράς εμφανίζει στενή σχέση τόσο με την έννοια του νοήματος του ομιλούντος υποκειμένου όσο και με την έννοια του προτασικού νοήματος. Στις εισαγωγικές παρατηρήσεις του στην περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία, που διατυπώνει στο *Illocutionary acts and sentence meaning*, ο Alston σπεύδει ευθύς εξαρχής να διαχωρίσει την έννοια του περιεχομένου (μιας εκφοράς) από την έννοια του *λογικοπροτασικού περιεχομένου*: «In my usage the content includes anything that U seeks to communicate, anything a hearer (H) must grasp in order to understand what the speaker is saying. And that definitely includes illocutionary force as well as propositional content»⁸¹⁷. Οριζόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο η έννοια του περιεχομένου περιλαμβάνει προδήλως τόσο την έννοια της προσλεκτικής ισχύος όσο και την έννοια του λογικοπροτασικού περιεχομένου, ενώ συνδέεται άρρηκτα με τις έννοιες του προτασικού νοήματος και του νοήματος του ομιλούντος υποκειμένου. Και αφ' ης στιγμής η ανάλυση του περιεχομένου των εκφορών των χρηστών της γλώσσας ενσωματώνεται στην ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων, εύλογα ο αμερικανός φιλόσοφος επιλέγει

⁸¹⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 160.

⁸¹⁷ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 15. Σε δική μας μετάφραση: «Το περιεχόμενο, έτσι όπως εγώ χρησιμοποιώ τον όρο, περιλαμβάνει οτιδήποτε επιχειρεί να επικοινωνήσει ο ομιλητής, οτιδήποτε πρέπει κάποιος ακροατής να συλλάβει προκειμένου να κατανοήσει τι λέει ο ομιλητής. Και αυτό ασφαλώς περιλαμβάνει τόσο την προσλεκτική ισχύ, όσο και το λογικοπροτασικό περιεχόμενο».

το υπό συζήτηση είδος (γλωσσικών) πράξεων προκειμένου να δώσει συγκεκριμένη υπόσταση στην προαναφερθείσα αρχή της χρήση, την οποία θέτει ως κινητήρια αρχή της περί νοήματος θεωρίας του.

Η εστίαση στον πραξιολογικό χαρακτήρα της γλώσσας δικαιολογεί με τη σειρά της την πρόκριση του προτασικού νοήματος έναντι του λεξικού νοήματος ή του νοήματος οποιουδήποτε άλλου είδους υποπροτασικής μονάδας. Αφ' ης στιγμής επιλέγεται μια ανάλυση του γλωσσικού νοήματος επί τη βάσει του ρόλου, που επιτελούν οι γλωσσικές εκφράσεις στην ανθρώπινη επικοινωνία, τότε η ρηθείσα ανάλυση δεν μπορεί παρά να έχει ως βασικό της αντικείμενο το προτασικό νόημα, αφού η πρόταση αποτελεί την ελάχιστη γλωσσική μονάδα για την επιτέλεση μιας πλήρους και αυτόνομης πράξης επικοινωνίας: «Along with most recent philosophy of language, I will take sentence meaning as my initial point of attack. I shall first determine what it is for a sentence to have a certain meaning and then to construe word meaning as a matter of a word's making a distinctive contribution to the meanings of sentences in which it occurs. From the standpoint of the Use Principle the reason for this procedure is that we understand the meaning of an expression in terms of what it is usable to do in communication. But the sentence is the minimum linguistic vehicle for a complete autonomous act of communication; a word, or other subsentential unit, can be used only to make some partial contribution to complete sentential acts»⁸¹⁸. Η ανωτέρω θέση περί γλωσσικών προτάσεων δεν παραγνωρίζει, ασφαλώς, την ύπαρξη μονολεκτικών ή ελλειπτικών προτάσεων. Ωστόσο το φαινόμενο της ύπαρξης τέτοιων μορφών

⁸¹⁸ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 157. Σε δική μας μετάφραση: «Ακολουθώντας τα όσα ισχύουν στη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας, επιλέγω ως πρώτο στόχο μου το προτασικό νόημα. Θα προσδιορίσω πρώτα σε τι συνίσταται η ιδιότητα μιας πρότασης να έχει ένα συγκεκριμένο νόημα και έπειτα θα ερμηνεύσω το λεξικό νόημα συναρτήσει της ιδιαίτερης συνεισφοράς της λέξης στις προτάσεις, όπου αυτή εμφανίζεται. Υπό την οπτική της Αρχής της Χρήσης ο λόγος για την επιλογή αυτής της πορείας είναι πως κατανοούμε το νόημα μιας έκφρασης βάσει των ρόλων, για τους οποίους δύναται αυτή να αξιοποιηθεί στην επικοινωνία. Όμως η πρόταση συνιστά τον ελάχιστο αυτόνομο φορέα μιας πλήρους πράξης επικοινωνίας: οι λέξεις, ή άλλες υποπροτασικές μονάδες, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνο για την επιμέρους συνεισφορά τους σε πλήρεις προτασικές πράξεις».

γλωσσικών προτάσεων, καθώς και το φαινόμενο των «υποπροτασικών πράξεων», όπως η καταδήλωση και η αναφορά, υποστασιώνονται ως τέτοια μόνο στο βαθμό που οι ρηθείσες γλωσσικές εκφράσεις και υποπροτασικές πράξεις προσδιορίζονται εν σχέσει προς πλήρεις προτάσεις και συνεισφέρουν στην επιτέλεση «ευρύτερων» γλωσσικών πράξεων, δηλαδή των προσλεκτικών πράξεων που επιτελούνται μέσω των εν λόγω προτάσεων⁸¹⁹.

Εν όψει του ανωτέρω προσδιορισμού αφενός του βασικού αντικειμένου της περί νοήματος θεωρίας που επιχειρείται να διατυπωθεί στο *Illocutionary acts and sentence meaning*, και αφετέρου του συγκεκριμένου είδους (γλωσσικών) πράξεων, στην ανάλυση των οποίων θα στηριχθεί η ρηθείσα θεωρία, η προαναφερθείσα αρχή της χρήσης εξειδικεύεται ως εξής⁸²⁰:

V. A sentence's having a certain meaning consists in its being usable to perform illocutionary acts of a certain type.

Στη συνεπτυγμένη της μορφή η ανωτέρω εξειδικευμένη αρχή της χρήσης μάς δίνει ακολούθως τη βασική θέση του Alston⁸²¹:

VI. Sentence meaning is illocutionary act potential.

Το γλωσσοφιλοσοφικό εγχείρημα, λοιπόν, που εν προκειμένω αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας ο αμερικανός φιλόσοφος, έγκειται κατ' ουσίαν στην προσπάθειά του να καταδείξει πως το προτασικό νόημα ταυτίζεται με το δυναμικό προσλεκτικής πράξης, δηλαδή με τη δυνατότητα των προτάσεων της γλώσσας να

⁸¹⁹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 157-158.

⁸²⁰ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 160. Σε δική μας μετάφραση:

V. Το γεγονός ότι μια πρόταση έχει ένα συγκεκριμένο νόημα συνίσταται στο ότι δύναται να αξιοποιηθεί προκειμένου να επιτελέσει συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικές πράξεις.

⁸²¹ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση:

VI. Το προτασικό νόημα συνιστά δυναμικό προσλεκτικής πράξης.

χρησιμοποιούνται για την επιτέλεση συγκεκριμένων τύπων προσλεκτικών πράξεων. Επισημαίνεται δε ότι σε ύστερο σημείο της συζήτησης ο Alston, αναφερόμενος στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της θέσης που αναλαμβάνει να υπερασπιστεί, διευκρινίζει: «The crucial point to make is that my thesis is not intended to be a conceptual hypothesis of the classical type, or a reductive definition. It is a hypothesis as to the *nature* of sentential meaning, as to the psychosocial substance of the fact that a sentence has one or more meanings»⁸²². Η ανωτέρω διατυπωθείσα θέση περί προτασικού νοήματος και δυναμικού προσλεκτικής πράξης, όπως προκύπτει από την εξειδικευμένη αρχή της χρήσης, αποτελεί το πρώτο σχέδιασμα μιας υπόθεσης αναφορικά με τη φύση του προτασικού νοήματος. Ήδη, όμως, σε αυτή την εναρκτήρια κίνηση, όπου η εν λόγω υπόθεση διατυπώνεται στην πλέον πρωτογενή της μορφή, ο Alston εντοπίζει εκ των προτέρων δύο ενστάσεις που θα μπορούσαν εξαρχής να θέσουν εν αμφιβόλω το εγχείρημά του.

Η πρώτη ένσταση, που είναι και η ασθενέστερη εκ των δύο, αναφέρεται στο εύρος των πιθανών τύπων προσλεκτικών πράξεων που δύνανται να επιτελεσθούν μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης. Αν δεχθούμε πως είναι, καταρχήν, δυνατό μια δεδομένη πρόταση να χρησιμοποιηθεί για την επιτέλεση ενός οποιουδήποτε τύπου προσλεκτικής πράξης, τότε τεκμαίρεται πως όλες οι προτάσεις μιας φυσικής γλώσσας έχουν το ίδιο (απεριόριστο) δυναμικό προσλεκτικής πράξης. Κατά συνέπεια το ειρημένο δυναμικό δεν προσφέρεται για τον εντοπισμό των νοηματικών διαφορών μεταξύ των προτάσεων⁸²³. Η απάντηση του Alston στην εν λόγω ένσταση είναι πως εκείνο που εν προκειμένω ενδιαφέρει τον φιλόσοφο είναι η ταύτιση του προτασικού νοήματος με το *καθιερωμένο*

⁸²² W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 189. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Εκείνο που πρέπει να επισημάνω είναι πως πρόθεσή μου εδώ δεν είναι να αποτελέσει η θέση μου αυτή μια κλασικού τύπου εννοιολογική υπόθεση ή κάποιον αναγωγικό ορισμό. Είναι μια υπόθεση αναφορικά με τη φύση του προτασικού νοήματος, αναφορικά με την ψυχοκοινωνική ουσία του γεγονότος ότι μια πρόταση έχει ένα ή περισσότερα νοήματα».

⁸²³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 174.

δυναμικό προσλεκτικής πράξης και όχι με το οποιοδήποτε δυναμικό που καθορίζεται από ενδεχόμενες ad hoc κοινωνικές διευθετήσεις⁸²⁴. Η δεύτερη και ισχυρότερη ένσταση, που καλείται σε αυτό το σημείο να αντιμετωπίσει ο Alston, αφορά τη δυνατότητα μιας άνευ όρων ταύτισης του προτασικού νοήματος με το δυναμικό προσλεκτικής πράξης. Προκειμένου να είναι δυνατή μια τέτοιου είδους ταύτιση, θα πρέπει να ισχύει αμφιμονοσήμαντη σχέση αντιστοιχίας μεταξύ κάθε διακριτού νοήματος μιας δεδομένης πρότασης με έναν και μόνο τύπο προσλεκτικής πράξης. Η συγκεκριμένη ένσταση μπορεί να γίνει ακόμη πιο ισχυρή, αν ληφθούν υπόψη οι δυσκολίες που παρουσιάζει το ζήτημα του καθορισμού της αναφοράς από το προτασικό νόημα⁸²⁵. Η προσπάθεια του Alston να δώσει μια απάντηση στη ρηθείσα ένσταση θα τον οδηγήσει στην εισαγωγή της έννοιας του *πρόσφορου δυναμικού προσλεκτικής πράξης (matching illocutionary act potential)*.

Στην περί νοήματος ανάλυση που διατυπώνεται στο *Illocutionary acts and sentence meaning* περιλαμβάνονται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ορισμένοι σημαντικοί περιορισμοί. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι η δημιουργική δύναμη της γλώσσας και η απειράριθμη ποικιλία των σκοπών, που επιτελούνται μέσω της χρήσης τη γλώσσας, αγνοούνται. Ο φιλόσοφος αναγνωρίζει πως το προτασικό νόημα αυτό καθεαυτό δεν επαρκεί προκειμένου να καθοριστούν όλα τα χαρακτηριστικά των προσλεκτικών πράξεων, για την επιτέλεση των οποίων δύναται να χρησιμοποιηθεί πλήθος προτάσεων. Ποικίλες συμβάσεις και πρακτικές, αφορώσες τον εκφερόμενο λόγο, επιτρέπουν τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ του προτασικού νοήματος και του εκάστοτε πλαισίου εκφοράς, έτσι ώστε το περιεχόμενο των επιτελούμενων προσλεκτικών πράξεων να μην δύναται να καθοριστεί πλήρως από το προτασικό νόημα⁸²⁶. Παρά την

⁸²⁴ Βλ. ό.π.

⁸²⁵ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 175-178.

⁸²⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 188.

αναγνώριση, όμως, αυτού του αναντίρρητου γεγονότος, ο Alston δίνει έναν διαφορετικό προσανατολισμό στο εγχείρημά του: «But recognizing this diversity, we can still hold on to the crucial identification of sentence meaning with illocutionary act potential by singling out for each sentence meaning a *matching illocutionary act type*, because that illocutionary act type has a content that precisely matches the content of that sentence meaning. In this way the illocutionary act potential theory of sentence meaning can be rescued from the difficulties posed by multiple illocutionary act potentials»⁸²⁷.

Η έννοια του πρόσφορου δυναμικού προσλεκτικής πράξης συνδέεται άρρηκτα με τα φαινόμενα του υπερπροσδιορισμού και υποπροσδιορισμού του δυναμικού προσλεκτικής πράξης από το προτασικό νόημα, καθώς και με τη δυνατότητα περιγραφής των προσλεκτικών πράξεων με ποικίλους βαθμούς ακρίβειας. Συγκεκριμένα μια δεδομένη προσλεκτική πράξη μπορεί να υπερπεριγραφεί, να υποπεριγραφεί ή να τύχει ακριβούς περιγραφής. Οι δε διαφορετικές περιπτώσεις περιγραφής αναφέρονται τόσο στο επίπεδο της προσλεκτικής ισχύος όσο και στο επίπεδο του λογικοπροτασικού περιεχομένου. Επί παραδείγματι η εκφορά, σε μια δεδομένη κατάσταση επικοινωνίας, της πρότασης «Η πόρτα είναι ανοιχτή», μπορεί να υπερπεριγραφεί ως *παραδοχή*, να υποπεριγραφεί ως μια *απόφανση* σχετικά με *κάποια* πόρτα, ή να περιγραφεί με ακρίβεια ως *απόφανση ότι η πόρτα είναι ανοιχτή*⁸²⁸. Η έννοια του πρόσφορου δυναμικού προσλεκτικής πράξης

⁸²⁷ Ό.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Αναγνωρίζοντας, παραταύτα, αυτή την πολλαπλότητα, μπορούμε κάλλιστα να εμμείνουμε στην καίριας σημασίας ταύτιση του προτασικού νοήματος με το δυναμικό προσλεκτικής πράξης, απομονώνοντας για κάθε προτασικό νόημα έναν *πρόσφορο τύπο προσλεκτικής πράξης*, διότι αυτός ο τύπος προσλεκτικής πράξης έχει ένα περιεχόμενο που συμπίπτει ακριβώς με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου προτασικού νοήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η περί δυναμικού προσλεκτικής πράξης θεωρία του προτασικού νοήματος μπορεί να υπερκεράσει τις δυσκολίες που θέτουν τα πολλαπλά δυναμικά προσλεκτικής πράξης».

⁸²⁸ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 179.

αναφέρεται στη δυνατότητα επιτέλεσης του *πρόσφορου τύπου προσλεκτικής πράξης* (*matching illocutionary act type*), ο οποίος ορίζεται ως εξής⁸²⁹:

I is the matching illocutionary act type for sentence meaning M iff I is the most inclusive type such that an addressee, just by knowing that U is uttering a sentence with meaning M and intends to be communicating, can thereby know that U intends to be performing a token of I.

Η βασική ιδέα πίσω από τον ανωτέρω ορισμό είναι πως ένας τύπος προσλεκτικής πράξης που έχει το ίδιο περιεχόμενο με ένα δεδομένο προτασικό νόημα, αποτελεί τον πρόσφορο τύπο προσλεκτικής πράξης για το ρηθέν νόημα⁸³⁰. Όμως η συγκεκριμένη ιδέα δεν συνιστά παρά μια (ασαφή) μεταφορά, την οποία ο Alston επιχειρεί να επεξεργαστεί περαιτέρω, διακρίνοντας διαφορετικές πτυχές της προαναφερθείσας «ταύτισης περιεχομένων». Μια τέτοια ταύτιση μπορεί, γενικά, να ελεγχθεί είτε ως προς τη διάσταση της προσλεκτικής ισχύος ή ως προς τη διάσταση του λογικοπροτασικού περιεχομένου – και, ειδικότερα, εν σχέσει προς τον προσδιορισμό των κατηγορημάτων και των αναφορικών εκφράσεων που περιλαμβάνονται σε αυτό. Εδώ το σοβαρότερο εμπόδιο το θέτουν οι αναφορικές εκφράσεις και το ζήτημα του υποπροσδιορισμού τους από το προτασικό νόημα. Γι' αυτό ο Alston οδηγείται σε έναν ορισμό της έννοιας του πρόσφορου τύπου προσλεκτικής πράξης διατυπωμένο με όρους προθέσεων. Αν κατά την εκφορά μιας πρότασης με ορισμένο νόημα ο ακροατής αναγνωρίσει, χάρη στη γνώση και μόνο του νοήματος αυτού, ότι ο ομιλητής έχει την πρόθεση να επιτελέσει μια προσλεκτική πράξη δεδομένου τύπου, τότε ο εν λόγω τύπος αποτελεί τον

⁸²⁹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 183. Σε δική μας μετάφραση:

Ο I αποτελεί τον πρόσφορο τύπο προσλεκτικής πράξης για το προτασικό νόημα M αν και μόνον αν ο I συνιστά τον πλέον περιεκτικό εκείνο τύπο ώστε κάποιος ακροατής, γνωρίζοντας απλώς ότι ο ομιλητής εκφέρει μια πρόταση με νόημα M, να μπορεί να καταλάβει ότι ο ομιλητής επιδιώκει να επιτελέσει έναν στοιχειότυπο του I.

⁸³⁰ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 180.

πρόσφορο τύπο προσλεκτικής πράξης για το συγκεκριμένο προτασικό νόημα. Υπάρχουν, εντούτοις, ορισμένες πτυχές της χρήσης της γλώσσας που δημιουργούν ορισμένα προβλήματα στη λειτουργικότητα του ανωτέρω ορισμού. Ο μεταφορικός λόγος, οι «παρασιτικές» χρήσεις της γλώσσας (ειρωνεία, θεατρικός λόγος κ.λπ.) και οι έμμεσες γλωσσικές πράξεις αποτελούν περιπτώσεις, όπου οι επιτελούμενες προσλεκτικές πράξεις εμφανίζουν παράγωγο περιεχόμενο, το οποίο απορρέει από το περιεχόμενο άλλων προσλεκτικών πράξεων. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η λειτουργικότητα του ορισμού του πρόσφορου τύπου προσλεκτικής πράξης, ο Alston εισάγει ορισμένους περιορισμούς στο πεδίο εφαρμογής του, οι οποίοι αποσκοπούν στον αποκλεισμό των ανωτέρω περιπτώσεων χρήσης της γλώσσας. Ο τροποποιημένος ορισμός διατυπώνεται ως ακολούθως⁸³¹:

I is the matching illocutionary act type for sentence meaning M iff I is the most inclusive type such that an addressee, just by knowing that U is uttering a sentence with meaning M and intends to be making a straightforward, direct use of that sentence, can thereby know that U intends to be performing a token of I.

Ο ορισμός δε της έννοιας του πρόσφορου τύπου προσλεκτικής πράξης επιτρέπει περαιτέρω τον ακόλουθο επαναπροσδιορισμό της βασικής θέσης του Alston⁸³²:

⁸³¹ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 186. Σε δική μας μετάφραση:

Ο I αποτελεί τον πρόσφορο τύπο προσλεκτικής πράξης για το προτασικό νόημα M αν και μόνον αν ο I συνιστά τον πλέον περιεκτικό εκείνο τύπο ώστε κάποιος ακροατής, γνωρίζοντας απλώς ότι ο ομιλητής εκφέρει μια πρόταση με νόημα M και ότι επιδιώκει να κάνει μια απλή, άμεση χρήση αυτής της πρότασης, να μπορεί να καταλάβει ότι ο ομιλητής επιδιώκει να επιτελέσει έναν στοιχειότυπο του I.

⁸³² W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 180. Σε δική μας μετάφραση:

VII. Το γεγονός ότι μια πρόταση έχει ένα συγκεκριμένο νόημα συνίσταται στο ότι δύναται να αξιοποιηθεί για να επιτελέσει πρόσφορο τύπου προσλεκτικές πράξεις (δηλαδή συνίσταται στο ότι έχει το πρόσφορο δυναμικό προσλεκτικής πράξης).

VII. *What it is for a sentence to have a certain meaning is for it to be usable to perform illocutionary acts of the matching type (that is, to have the matching illocutionary act potential).*

Με την εισαγωγή της έννοιας του πρόσφορου δυναμικού προσλεκτικής πράξης, η αρχή της χρήσης εξειδικεύεται περαιτέρω, σε μια προσπάθεια να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της περί νοήματος ανάλυσης που αναλαμβάνει να προσφέρει ο Alston στο *Illocutionary acts and sentence meaning*. Παρά τις όποιες εξειδικεύσεις, όμως, της βασικής θέσης του αμερικανού φιλοσόφου, εξακολουθεί να παραμένει αναπάντητο ένα καίριο ερώτημα: πώς αποκτά μια δεδομένη πρόταση ένα ορισμένο δυναμικό προσλεκτικής πράξης; Προκειμένου να δώσει απάντηση στο ερώτημα αυτό, ο Alston θα ανατρέξει στην περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία του και, συγκεκριμένα, στον ορισμό της έννοιας της ανάληψης ευθύνης. Σύμφωνα με τον εν λόγω ορισμό η επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης προϋποθέτει την υπαγωγή της ειρημένης πρότασης σε ένα ορισμένο είδος κανόνων, τους λεγόμενους προσλεκτικούς κανόνες. Η ενσωμάτωση αυτού του στοιχείου στα μέχρι στιγμής εκτεθέντα περί δυναμικού προσλεκτικής πράξης αποφέρει τη διατύπωση της ακόλουθης αρχής⁸³³:

IX. *A sentence's having a certain illocutionary act potential consists in its being subject to a certain rule.*

⁸³³ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 192. Σε δική μας μετάφραση:

IX. Το γεγονός ότι μια πρόταση έχει ένα συγκεκριμένο δυναμικό προσλεκτικής πράξης συνίσταται στο ότι υπάγεται σε έναν ορισμένο κανόνα.

Η συγκεκριμένη αρχή σε συνδυασμό με την αρχή περί πρόσφορου δυναμικού προσλεκτικής πράξης αποφέρει περαιτέρω τη λεγόμενη *αρχή του προσλεκτικού κανόνα (illocutionary rule principle)*⁸³⁴:

X. A sentence's having a certain meaning consists in its being subject to a certain illocutionary rule.

Κατά συνέπεια η απάντηση του Alston στο ανωτέρω τεθέν ερώτημα είναι πως μια δεδομένη πρόταση αποκτά ορισμένο δυναμικό προσλεκτικής πράξης –δηλαδή δύναται να χρησιμοποιηθεί για την επιτέλεση συγκεκριμένου τύπου προσλεκτικών πράξεων–, χάρη στο γεγονός ότι η εκφορά της διέπεται από κάποιον προσλεκτικό κανόνα.

Ωστόσο το status των προσλεκτικών κανόνων παραμένει μέχρι στιγμής αδιευκρίνιστο. Στην περί προσλεκτικών πράξεων ανάλυσή του ο Alston αρκέστηκε σε μια πρώτη σκιαγράφιση, μεταθέτοντας την παροχή περαιτέρω διευκρινίσεων και επεξηγήσεων στην ύστερη φάση του εγχειρήματός του. Διερευνώντας, εδώ, το status του υπό συζήτηση είδους σημασιολογικών κανόνων, ο φιλόσοφος ξεκινά από μια καίρια παρατήρηση. Προκειμένου ένας κανόνας να κριθεί κατάλληλος για τον ρόλο του προσλεκτικού κανόνα θα πρέπει, κατ' αρχάς, να πληροί τρεις βασικές προϋποθέσεις. Σύμφωνα με την πρώτη προϋπόθεση, ο κανόνας θα πρέπει να έχει χαρακτηριστικά τέτοια που να τον διακρίνουν από γενικούς ορισμούς ή απλές εμπειρικές γενικεύσεις. Συγκεκριμένα θα πρέπει να περιλαμβάνει συνθήκες, βάσει των οποίων μια δεδομένη συμπεριφορά να δύναται να κριθεί ορθή ή λανθασμένη· επιπλέον, θα πρέπει να είναι τροποποιήσιμος κατά βούληση⁸³⁵. Η δεύτερη βασική προϋπόθεση προβλέπει πως ένας σημασιολογικός

⁸³⁴ Ο.π. Σε δική μας μετάφραση:

X. Το γεγονός ότι μια πρόταση έχει ένα συγκεκριμένο νόημα συνίσταται στο ότι υπάγεται σε έναν ορισμένο προσλεκτικό κανόνα.

⁸³⁵ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 197.

κανόνας θα πρέπει να συνδέει τις γλωσσικές εκφράσεις προς εξωγλωσσικές καταστάσεις πραγμάτων. Βέβαια, εδώ δεν πρόκειται για το ίδιο είδος σύνδεσης, για το οποίο γίνεται συχνά λόγος στις αναφορικές και στις περί συνθηκών αληθείας θεωρίες. Ο Alston κάνει εν προκειμένω λόγο περί «επικοινωνήσιμων περιεχομένων», δηλαδή περί περιεχομένων που αναφέρονται, μεταξύ άλλων, σε εξωγλωσσικές καταστάσεις πραγμάτων, και διακρίνει σαφώς τον ρόλο των προτάσεων από τον ρόλο των λέξεων στη μετάδοση αυτών των περιεχομένων: «Sentence meaning ties a sentence to a complete communicable content, while word meaning ties a word to something that is potentially part of many complete communicable contents. And since these “contents” generally have to do with extralinguistic matters, semantic rules will, in general, have to relate the expression to the extralinguistic world»⁸³⁶. Ωστόσο υπάρχουν σημασιολογικοί κανόνες που ενδέχεται να μην πληρούν την υπό συζήτηση προϋπόθεση. Αφ' ης στιγμής, λόγου χάρη, προσδιοριστεί το νόημα δεδομένων εκφράσεων, δύναται περαιτέρω να διατυπωθούν κανόνες, οι οποίοι να καθορίζουν τις δυνατότητες αντικατάστασης των εκφράσεων αυτών από άλλες γλωσσικές εκφράσεις στον εκφερόμενο λόγο. Όμως οι κανόνες αυτοί δεν συνιστούν, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, βασικούς σημασιολογικούς κανόνες. Οι βασικοί σημασιολογικοί κανόνες οφείλουν να πληρούν και την προαναφερθείσα δεύτερη βασική προϋπόθεση⁸³⁷. Τέλος, κάθε σημασιολογικός κανόνας πρέπει να πληροί μίαν επιπλέον προϋπόθεση: θα πρέπει να διέπει μια «πρωτοταγή» γλωσσική συμπεριφορά, και όχι μεταγλωσσικές χρήσεις του εκφερόμενου λόγου, όπως

⁸³⁶ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 198. Σε δική μας μετάφραση: «Το προτασικό νόημα προσδένει μια πρόταση σε ένα πλήρες επικοινωνήσιμο περιεχόμενο, ενώ το λεξικό νόημα προσδένει μια λέξη σε κάτι που συνιστά εν δυνάμει μέρος πολλών πλήρων επικοινωνήσιμων περιεχομένων. Και αφ' ης στιγμής αυτά τα “περιεχόμενα” έχουν γενικά να κάνουν με εξωγλωσσικά ζητήματα, οι σημασιολογικοί κανόνες θα πρέπει εν γένει να συσχετίζουν την έκφραση προς τον εξωγλωσσικό κόσμο».

⁸³⁷ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 199.

αυτές που εμφανίζονται, φερ' ειπείν, σε γλωσσολογικές και γλωσσοφιλοσοφικές περιγραφές και αναλύσεις⁸³⁸.

Με την παρουσίαση των ανωτέρω τριών βασικών προϋποθέσεων ο Alston επιτυγχάνει να αποτυπώσει το γενικό περίγραμμα της φυσιγνωμίας των σημασιολογικών κανόνων. Προκειμένου, όμως, να αχθεί εν τέλει στη διατύπωση συγκεκριμένων προσλεκτικών κανόνων, θέτει τους ακόλουθους τέσσερις περιορισμούς, οι οποίοι θα πρέπει να ενσωματώνονται στις διατυπώσεις των προσλεκτικών κανόνων⁸³⁹: α) κάθε προσλεκτικός κανόνας πρέπει να θέτει αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την υπαγόμενη σε αυτόν εκφορά μιας πρότασης· β) η υπαγωγή σε έναν προσλεκτικό κανόνα έχει ως αποτέλεσμα την απονομή (ορισμένου) νοήματος σε μια δεδομένη πρόταση· γ) η υπαγωγή σε έναν προσλεκτικό κανόνα αποφέρει σε μία πρόταση συγκεκριμένο δυναμικό προσλεκτικής πράξης, δηλαδή την καθιστά εν δυνάμει αξιοποιήσιμη για την επίτευξη προσλεκτικών πράξεων του *πρόσφορου τύπου*· δ) η ανάληψη ευθύνης ως προς μια κατάσταση *p* εκ μέρους ενός ομιλητή κατά την εκφορά μιας δεδομένης πρότασης συνίσταται στην υπαγωγή της εκφερόμενης πρότασης σε κάποιον προσλεκτικό κανόνα, ο οποίος θέτει την υλοποίηση της κατάστασης *p* ως συνθήκη για την ορθή εκφορά της πρότασης.

Όσον αφορά τον πρώτο εκ των ανωτέρω περιορισμών ο Alston επισημαίνει ότι υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις, όπου η ενσωμάτωσή του στη διατύπωση των σχετικών προσλεκτικών κανόνων συναντά δυσκολίες. Κατ' αρχάς, υπάρχει η λεγόμενη «μη προσλεκτική» χρήση των προτάσεων, όπως όταν, λόγου χάρη, κάποιος εκφέρει μιαν ορισμένη γλωσσική έκφραση προκειμένου να δοκιμάσει ένα μικρόφωνο⁸⁴⁰. Υπάρχει, περαιτέρω, ο μεταφορικός λόγος, αλλά και οι –κατά Alston– «παρασιτικές» χρήσεις της γλώσσας, στις οποίες συγκαταλέγεται επί

⁸³⁸ Βλ. Ο.π.

⁸³⁹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 201.

⁸⁴⁰ Βλ. ό.π.

παραδείγματι ο θεατρικός λόγος. Τέλος υπάρχουν τα φαινόμενα της πολυσημίας και της νοηματικής απροσδιοριστίας που απαιτούν την αξιοποίηση πλήθους στοιχείων προερχόμενων από το εκάστοτε πλαίσιο εκφοράς, προκειμένου να συναχθεί το νόημα δεδομένων προτάσεων ή υποπροτασικών μονάδων⁸⁴¹. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η διατύπωση προσλεκτικών κανόνων, οι οποίοι να εμπεριέχουν αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την εκφορά των προτάσεων, συναντά εμπόδια, διότι εν προκειμένω δεν είναι δυνατή η εξαγωγή από το «καθιερωμένο» νόημα των προτάσεων τέτοιων συνθηκών που να δύνανται να τεθούν ως αναγκαίες και επαρκείς για την εκάστοτε εκφορά. Στην περίπτωση των μη προσλεκτικών χρήσεων της γλώσσας απουσιάζει προφανώς οποιαδήποτε επικοινωνιακή πρόθεση από την πλευρά των ομιλούντων υποκειμένων. Στον δε μεταφορικό λόγο και στις λεγόμενες παρασιτικές χρήσεις η γλώσσα χρησιμοποιείται κατά τρόπους τέτοιους, οι οποίοι ερείδονται μεν στις «καθιερωμένες» χρήσεις των εκφερόμενων προτάσεων, πλην όμως αποκλίνουν σημαντικά από αυτές, παράγοντας έτσι ποικίλα περαιτέρω νοήματα. Όσο για τα φαινόμενα της πολυσημίας και της νοηματικής απροσδιοριστίας ο Alston επαναλαμβάνει την άποψή του περί της δυνατότητας των ομιλητών να επιλέγουν τα γλωσσοπαίγνια, στα οποία θα μετέχουν. Εν σχέσει προς αμφότερα τα εν λόγω σημασιολογικά φαινόμενα θεωρεί πως ο ρόλος της ειρημένης δυνατότητας επιλογής είναι σημαντικός, διότι εκείνο που στην προκειμένη περίπτωση καθορίζει κατά κύριο λόγο την απονομή νοήματος στις εκάστοτε εκφερόμενες προτάσεις είναι το ιδιαίτερο γλωσσοπαίγνιο, στο οποίο θα ενταχθεί η κάθε εκφορά⁸⁴².

Προκειμένου να καταστεί δυνατή η ενσωμάτωση αναγκαίων και επαρκών συνθηκών για την εκφορά προτάσεων στις διατυπώσεις των προσλεκτικών κανόνων, ο Alston προτείνει την υιοθέτηση ορισμένων περαιτέρω περιορισμών.

⁸⁴¹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 202.

⁸⁴² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 202-203.

Επί παραδείγματι, στην περίπτωση της εκφοράς της πρότασης «The door is open», ο σχετικός προσλεκτικός κανόνας προτείνεται να διατυπωθεί ως εξής⁸⁴³:

R2: S1 may be uttered in the *literal, first-order, communicative* use of language iff the door in question is open.

Ο ανωτέρω προσδιορισμός της χρήσης της γλώσσας ως *κυριολεκτικής (literal)*, *πρωτοταγούς (first-order)* και *επικοινωνιακής (communicative)* αποσκοπεί στον αποκλεισμό –από τις διατυπώσεις των προσλεκτικών κανόνων– των περιπτώσεων του μεταφορικού λόγου, των «παρασιτικών» χρήσεων και των μη προσλεκτικών χρήσεων αντίστοιχα. Ωστόσο, προκειμένου να αποφύγει τη ρητή αναφορά των εν λόγω περιορισμών σε κάθε ξεχωριστή διατύπωση προσλεκτικού κανόνα, ο Alston δηλώνει πως εφεξής οι διατυπώσεις προσλεκτικών κανόνων θα ενσωματώνουν την υπόρρητη προϋπόθεση της εφαρμογής τους σε εκείνο το είδος γλωσσικής δραστηριότητας που οριοθετείται από τους ρηθέντες περιορισμούς⁸⁴⁴.

Πάντως η ενσωμάτωση της εν λόγω υπόρρητης προϋπόθεσης δεν επιλύει το ζήτημα της πολυσημίας και της νοηματικής απροσδιοριστίας. Μια προφανής λύση στο πρόβλημα της πολλαπλότητας των δυναμικών προσλεκτικής πράξης που δύναται να εμφανίσει μια πρόταση, θα ήταν η ενσωμάτωση, στις διατυπώσεις των σχετικών προσλεκτικών κανόνων, περιορισμών αφορώντων τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πλαισίου εκφοράς. Ο Alston θεωρεί τη συγκεκριμένη λύση ατελέσφορη, διότι προϋποθέτει αφενός μια σαφή και λεπτομερή ταξινόμηση όλων των δυνατών τύπων πλαισίων εκφοράς, και αφετέρου την ύπαρξη αμφιμονοσήμαντης αντιστοιχίας μεταξύ συγκεκριμένων τύπων προσλεκτικών πράξεων και συγκεκριμένων τύπων πλαισίων εκφοράς. Αμφότερες, όμως, οι

⁸⁴³ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 203. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση:

R2: Η S1 μπορεί να εκφερθεί κατά την *κυριολεκτική, πρωτοταγή* και *επικοινωνιακή* χρήση της γλώσσας, αν και μόνον αν η υπό συζήτηση πόρτα είναι ανοιχτή.

⁸⁴⁴ Βλ. ό.π.

προϋποθέσεις αυτές δεν ικανοποιούνται και, κατά συνέπεια, η προτεινόμενη λύση απορρίπτεται⁸⁴⁵. Ο φιλόσοφος αποπειράται να υπερκεράσει την παρούσα δυσκολία επικαλούμενος μια θεμελιώδη αρχή της θεωρίας του. Σύμφωνα με αυτήν η υπαγωγή μιας δεδομένης εκφοράς σε έναν προσλεκτικό κανόνα επιφέρει την απονομή ενός *ορισμένου* νοήματος στην εκφερόμενη πρόταση, το οποίο ασφαλώς δεν είναι το μοναδικό νόημα που δύναται να απονεμηθεί στην πρόταση. Η εφαρμογή της ρηθείσας αρχής σε μια πρόταση με πολλαπλό δυναμικό προσλεκτικής πράξης δεν αποφέρει έναν *μοναδικό* προσλεκτικό κανόνα, αλλά πολλαπλούς κανόνες, οι οποίοι καλύπτουν τα διακριτά νοήματα της πρότασης⁸⁴⁶. Εντούτοις η κίνηση αυτή δεν συνιστά ολοκληρωμένη επίλυση του υπό συζήτηση προβλήματος, αφού εξακολουθεί να εκκρεμεί ένα σημαντικό ζήτημα. Πιο συγκεκριμένα χρειάζεται να ληφθεί πρόβλεψη όσον αφορά τον τρόπο, με τον οποίο ο αποδέκτης μιας εκφοράς αποφασίζει τι νόημα θα απονείμει στην εκφερόμενη πρόταση. Η πρόταση του Alston επί του συγκεκριμένου ζητήματος συνίσταται στην προσθήκη ενός ειδικού όρου στη διατύπωση των σχετικών προσλεκτικών κανόνων. Ο ειρημένος όρος θα προβλέπει πως ο ομιλητής λαμβάνει εύλογες προφυλάξεις, ώστε να εξασφαλίσει ότι ο συνομιλητής του θα λάβει μιαν ένδειξη, όσον αφορά το συγκεκριμένο νόημα που ο ομιλητής απονέμει στην πρόταση που εκφέρει. Ο αμερικανός φιλόσοφος προσφέρει ένα δείγμα αυτού του τρόπου διατύπωσης προσλεκτικών κανόνων παίρνοντας ως παράδειγμα την εκφορά της πρότασης «A good hand is much appreciated»⁸⁴⁷:

R6: S2, when used by U to mean that a lot of applause is much appreciated, may be uttered iff:

⁸⁴⁵ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 204-205.

⁸⁴⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 206.

⁸⁴⁷ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 207. Ο Alston διακρίνει δύο διαφορετικά νοήματα για τη συγκεκριμένη πρόταση, τα οποία διατυπώνει μέσω των ακόλουθων παραφράσεων: α) «A lot of applause is much appreciated»· β) «A favorable collocation of cards is much appreciated».

1. A lot of applause is much appreciated.
2. U takes reasonable precautions to see to it that H is given an indication of which meaning it is with which U employs the sentence on this occasion.

Εκτός από τις προαναφερθείσες τέσσερις περιπτώσεις χρήσης της γλώσσας προβλήματα στην ανάλυση παρουσιάζουν επίσης ο ελλειπτικός λόγος και οι αναφορικές εκφράσεις – και δη οι εκφράσεις *μοναδιαίας αναφοράς* (*singular reference*). Σε αμφότερες τις εν λόγω περιπτώσεις οι προβλεπόμενοι πρόσφοροι τύποι προσλεκτικών πράξεων είναι –σύμφωνα με τον Alston– *προσδιορίσιμοι* (*determinable*) υπό την έννοια ότι η πρόσληψη του πλήρους περιεχομένου της επιτέλεσης μιας προσλεκτικής πράξης που ανήκει σε κάποιον από τους ρηθέντες πρόσφορους τύπους απαιτεί την αξιοποίηση πλήθους στοιχείων προερχόμενων από το πλαίσιο εκφοράς⁸⁴⁸. Επειδή, όμως, η επιτέλεση συγκεκριμένων προσλεκτικών πράξεων που ανήκουν στους υπό συζήτηση τύπους συνιστά, προφανώς, επιτέλεση *προσδιορισμένων* –και όχι *προσδιορίσιμων*– πράξεων, ανακύπτει το πρόβλημα της κατάλληλης τροποποίησης των διατυπώσεων των σχετικών προσλεκτικών κανόνων, προκειμένου να ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες απαιτήσεις των ανωτέρω περιπτώσεων. Συγκεκριμένα το κύριο πρόβλημα έγκειται στο ότι σε αυτές τις περιπτώσεις, οι αφορώσες την εκφορά απαιτήσεις που προβλέπονται στους σχετικούς προσλεκτικούς κανόνες είναι ανεπαρκείς για τον καθορισμό των επιτελούμενων προσλεκτικών πράξεων. Στην περίπτωση του ελλειπτικού λόγου η προφανής λύση συνίσταται στην προσθήκη μιας πρόβλεψης αφορώσας τη συνεισφορά του πλαισίου στην εκφορά, δίχως περαιτέρω εξειδικεύσεις⁸⁴⁹. Έτσι, επί παραδείγματι, στην περίπτωση της εκφοράς του –κατά Alston– προτασικού υποκατάστατου «Yes», ως απάντηση σε μια

⁸⁴⁸ Βλ. ό.π.

⁸⁴⁹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 208.

δεδομένη ερώτηση, η προτεινόμενη διατύπωση του σχετικού προσλεκτικού κανόνα είναι η ακόλουθη⁸⁵⁰:

R7: «Yes» may be uttered in the literal, first-order, communicative use of language *iff*

- A. There are contextual indications of a particular yes-no question to which ‘Yes’ is offered as an answer.
- B. The correct answer to this question is affirmative.

Ο Alston αναγνωρίζει ότι η ανωτέρω προταθείσα λύση δεν δύναται να εφαρμοστεί στην περίπτωση της μοναδιαίας αναφοράς, διότι οι δυσκολίες που, εν προκειμένω, αναφύονται είναι σαφώς μεγαλύτερες. Το γεγονός του υποπροσδιορισμού της αναφοράς από το γλωσσικό νόημα συνιστά μείζον γλωσσοφιλοσοφικό ζήτημα, του οποίου η έκταση και η σπουδαιότητα δεν επιτρέπουν μια διεξοδική πραγμάτευση στο πλαίσιο του *Illocutionary acts and sentence meaning*. Όμως από τη συζήτηση του Alston επί των προβλημάτων, που θέτει το φαινόμενο της μοναδιαίας αναφοράς στην ανάλυσή του⁸⁵¹, θα εξαχθεί ένα σημαντικό συμπέρασμα, το οποίο δεν αφορά αποκλειστικά τις αναφορικές εκφράσεις της γλώσσας. Πραγματευόμενος το ζήτημα της μοναδιαίας αναφοράς, καθώς και –σε σημαντικό μικρότερο βαθμό– το ζήτημα του μεταφορικού λόγου και των «παρασιτικών» χρήσεων της γλώσσας⁸⁵², ο φιλόσοφος θα καταλήξει στη διαπίστωση ότι στις περιπτώσεις επιτέλεσης προσλεκτικών πράξεων που περιλαμβάνουν μοναδιαίες αναφορές και/ή χρήση μεταφορικού ή ελλειπτικού λόγου, η εκάστοτε ανάληψη ευθύνης ως προς μίαν ορισμένη κατάσταση πραγμάτων δεν συγκροτείται αποκλειστικά χάρη στην υπαγωγή της εκφοράς σε κάποιον συγκεκριμένο προσλεκτικό κανόνα. Στις περιπτώσεις αυτές, δηλαδή, ο

⁸⁵⁰ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 209.

⁸⁵¹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 209-229.

⁸⁵² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 233-234.

σχετικός προσλεκτικός κανόνας διέπει μεν την εκφορά, πλην όμως αδυνατεί να την καθορίσει πλήρως⁸⁵³. Ωστόσο αναλογιζόμενοι το αναντίρρητο γεγονός ότι οι ανωτέρω περιπτώσεις δεν εντοπίζονται στις παρυφές του εκφερόμενου λόγου, αλλά είναι αναπόσπαστες από την καθημερινή χρήση της γλώσσας, διαπιστώνουμε πως το υπό συζήτηση πρόβλημα υποπροσδιορισμού που φαίνεται να πλήττει την ανάλυση του Alston αποκτά σημαντικές διαστάσεις, σε βαθμό μάλιστα που να δύναται να τεθεί εν αμφιβόλω η βασική θέση του φιλοσόφου περί ταύτισης του προτασικού νοήματος με το δυναμικό προσλεκτικής πράξης των προτάσεων. Εν όψει μιας τέτοιας ενδεχόμενης ένστασης ο φιλόσοφος υποστηρίζει πως η βασική του θέση διασφαλίζεται από το γεγονός ότι το δυναμικό προσλεκτικής πράξης δεν καθορίζει κατ' ανάγκη πλήρως την προσλεκτική χρήση των γλωσσικών εκφράσεων, αφού κανένα δυναμικό δεν δύναται να καθορίσει πλήρως την πραγμάτωσή του⁸⁵⁴. Οι προσλεκτικοί κανόνες θέτουν απλώς τις αναγκαίες απαιτήσεις προκειμένου μια δεδομένη πρόταση να καταστεί *χρησιμοποιήσιμη* για την επιτέλεση μιας πράξης. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο αυτός είναι ο μόνος ρόλος που μπορούν να επιτελέσουν οι εν λόγω κανόνες, όσον αφορά τη χρήση της γλώσσας⁸⁵⁵. Επιστρέφοντας δε στις αρχικώς τεθείσες τρεις βασικές προϋποθέσεις, που πρέπει να πληροί κάθε σημασιολογικός κανόνας, ο Alston αποφαινεται –κατόπιν της προηγηθείσας ανάλυσης– πως οι προσλεκτικοί κανόνες που διατυπώνει πληρούν το σύνολο των προϋποθέσεων αυτών, διότι⁸⁵⁶:

α) θέτουν αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την ορθότητα των εκφορών των προτάσεων· β) οι συνθήκες που θέτουν αφορούν, κατά κύριο λόγο, εξωγλωσσικές καταστάσεις πραγμάτων· γ) οι εν λόγω κανόνες διέπουν πρωτοταγείς γλωσσικές συμπεριφορές.

⁸⁵³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 235.

⁸⁵⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 236-237.

⁸⁵⁵ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 237.

⁸⁵⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 238.

Ακολούθως παρατίθεται ένας εκτενής πίνακας με ενδεικτικές διατυπώσεις προσλεκτικών κανόνων και αναλύσεων συγκεκριμένων προσλεκτικών πράξεων για κάθε βασική κατηγορία προσλεκτικών πράξεων. Στον πίνακα αυτόν εμφανίζονται μεταξύ άλλων οι ακόλουθες διατυπώσεις προσλεκτικών κανόνων⁸⁵⁷:

Assertives

R23. ‘All lemons are yellow’ may be uttered *iff* all lemons are yellow.

R24. ‘The stove is open’ may be uttered at *t iff* there is exactly one *x* such that:

- A. *x* is a stove.
- B. U refers to *x* in uttering ‘The stove is open’ at *t*.
- C. U takes reasonable precautions to see to it that the audience is in a position to determine which stove it is to which he is referring.
- D. *x* is on at *t*.

R26. ‘I concede that the door is open’ may be uttered at *t iff* there is exactly one *x* such that:

- A. *x* is a door.
- B. U refers to *x* in uttering ‘I concede that the door is open’ at *t*.
- C. U takes reasonable precautions to see to it that the audience is in a position to determine which door it is to which U is referring.
- D. *x* is open at *t*.
- E. *x*’s being open at *t* is a fact that is, or might be thought to be, unfavorable to U in some way.

⁸⁵⁷ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 239-247.

Directives

R27. 'Clean up the room' may be uttered by U at time t *iff* there is exactly one x and exactly one y such that:

- A. x is addressed by U at t .
- B. y is a room.
- C. U refers to x and to y in uttering S at t .
- D. U has authority over x with respect to activities like cleaning y .
- E. It is possible for x to clean y .
- F. By uttering 'Clean up the room' at t , U lays on x an obligation to clean y .
- G. U uttered 'Clean up the room' at t in order to get x to clean y .

R28. 'Please hand me the newspaper' may be uttered by U at t *iff* there is exactly one x and exactly one y such that:

- A. x is addressed by U at t .
- B. y is a newspaper.
- C. U refers to x and to y in uttering 'Please hand me the newspaper' at t .
- D. U has some interest in x 's handing y to U.
- E. It is possible for x to hand y to U.
- F. By uttering 'Please hand me the newspaper' at t , U lays on x a weak obligation to hand y on U.
- G. U utters 'Please hand me the newspaper' at t in order to get x to hand y to U.

Expressives

R29. 'Thanks for recommending me for that job' may be uttered by U at t *iff* there is exactly one x and exactly one y such that:

- A. x is addressed by U at t .
- B. y is a job.
- C. U referred to x and to y in uttering 'Thanks for recommending me for that job' at t .
- D. x recommended U for y prior to t .
- E. U is grateful to x for recommending U for y .

R30. 'I don't approve of that' may be uttered *iff* there is exactly one x such that:

- A. x is a possible object of approval or disapproval.
- B. U refers to x in uttering 'I don't approve of that'.
- C. U disapproves of x .

Commissives

R31. 'I promise to drive you to the meeting' may be uttered by U at t *iff* there is exactly one x and exactly one y such that:

- A. x is addressed by U at t .
- B. y is a meeting.
- C. U refers to x and to y in uttering 'I promise to drive you to the meeting' at t .
- D. It is possible for U to drive x to y .
- E. x would prefer U's doing so to U's not doing so.

- F. At t U intends to drive x to y .
- G. By uttering ‘I promise to drive you to the meeting’ at t , U lays on U an obligation to drive x to y .

Exercitives

R32. ‘I nominate Joe Dobson for secretary’ may be uttered at t *iff* there is exactly one x and exactly one y such that:

- A. x is named ‘Joe Dobson’.
- B. y is a particular secretarial position.
- C. U refers to x and y in uttering ‘I nominate Joe Dobson for secretary’ at t .
- D. x is eligible for y .
- E. U has the authority to nominate someone for y .
- F. Conditions at t are appropriate for the exercise of this authority.

Έχοντας αποτυπώσει στον προαναφερθέντα πίνακα τον βασικό ιστό της περί προτασικού νοήματος ανάλυσής του ο Alston προσφέρει εν συνεχεία ορισμένες καίριες διευκρινίσεις όσον αφορά, ειδικότερα, τους προσλεκτικούς κανόνες. Η πρώτη παρατήρηση, που διατυπώνει ο φιλόσοφος, αφορά τον ρόλο των προσλεκτικών κανόνων στην επίτευξη της γλωσσικής επικοινωνίας: «A fluent speaker of a language enjoys the practical mastery of a system that generates an I-rule for any given sentence of the language. This gives him a working knowledge of the I-rule for any sentence of the language he hears or considers uttering. If he wishes to perform a certain illocutionary act, he will be able to pick a sentence governed by an I-rule that makes the sentence usable for performing illocutionary

acts of that sort»⁸⁵⁸. Εδώ οι προσλεκτικοί κανόνες εμφανίζονται ως παραγόμενοι από κάποιο υπολανθάνον σύστημα, το οποίο επιτρέπει στους χρήστες της γλώσσας να αντιστοιχούν συγκεκριμένους προσλεκτικούς κανόνες προς δεδομένες προτάσεις, ανάλογα με τις εκάστοτε προσλεκτικές πράξεις που επιθυμούν να επιτελέσουν. Στην περίπτωση μιας κυριολεκτικής και πρωτοταγούς χρήσης της γλώσσας η γνώση των σχετικών προσλεκτικών κανόνων θα καθοδηγήσει τον ομιλητή στην επιλογή των εκάστοτε κατάλληλων προτάσεων. Αν, αντιθέτως, η εκφορά περιλαμβάνει μοναδιαίες αναφορές και τη χρήση ελλειπτικού λόγου και/ή μεταφορικού λόγου, τότε ο ομιλητής –καθοδηγούμενος πάντοτε από τους σχετικούς προσλεκτικούς κανόνες– θα αναζητήσει, επιπλέον, στοιχεία του πλαισίου εκφοράς, τα οποία θα χρησιμεύσουν στον συνομιλητή του ως ενδείξεις για την αναγνώριση της εκάστοτε επιδιωκόμενης επιτέλεσης⁸⁵⁹.

Ο Alston υποστηρίζει περαιτέρω ότι οι προσλεκτικοί κανόνες είναι κανόνες *ρυθμιστικοί*, δηλαδή εφαρμόζονται επί προϋπαρχουσών μορφών συμπεριφοράς, θέτοντας αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες, βάσει των οποίων επιτρέπεται ή αποτρέπεται η εμφάνιση των εν λόγω μορφών συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα οι προσλεκτικοί κανόνες θέτουν αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την εκφορά προτάσεων⁸⁶⁰. Ως προς το σημείο αυτό ο Alston φαίνεται να διαφοροποιείται σημαντικά από τον Searle, σύμφωνα με τον οποίο η χρήση της γλώσσας καθίσταται δυνατή χάρη σε ένα υποκείμενο σύστημα *συγκροτητικών* κανόνων. Εν προκειμένω η βασική διαφορά μεταξύ των δύο αμερικανών φιλοσόφων έγκειται στον τρόπο, με τον οποίο συλλαμβάνουν τη διάκριση ανάμεσα σε ρυθμιστικούς

⁸⁵⁸ W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 248. Σε δική μας μετάφραση: «Ένας επαρκώς ικανός ομιλητής έχει πρακτικά στην κατοχή του ένα σύστημα που αποφέρει έναν προσλεκτικό κανόνα για κάθε πρόταση της γλώσσας. Αυτό του δίνει μια λειτουργική γνώση του προσλεκτικού κανόνα για κάθε πρόταση της γλώσσας που ακούει ή σκέφτεται να εκφέρει. Αν επιθυμεί να επιτελέσει μια συγκεκριμένη προσλεκτική πράξη, θα έχει τη δυνατότητα να επιλέξει μια πρόταση που να διέπεται από έναν προσλεκτικό κανόνα, ο οποίος θα της επιτρέπει να αξιοποιηθεί για την επιτέλεση μιας προσλεκτικής πράξης αυτού ακριβώς του είδους». Ο όρος «I-rule» αποτελεί συντομογραφία του όρου «Illocutionary rule».

⁸⁵⁹ Βλ. ό.π.

⁸⁶⁰ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 251.

και συγκροτητικούς κανόνες. Ο Alston υποστηρίζει ότι οι κανόνες που εμφανίζονται στην ανάλυσή του είναι αναμφισβήτητα ρυθμιστικοί, αφού ρυθμίζουν την πράξη της εκφοράς προτάσεων, η οποία προϋποτίθεται της εφαρμογής των προσλεκτικών κανόνων και δύναται να εκδηλωθεί ανεξάρτητα από αυτή. Προκειμένου οι εν λόγω κανόνες να ήταν συγκροτητικοί, θα έπρεπε να δημιουργούν τη μορφή συμπεριφοράς που ρυθμίζουν. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, αυτό δεν συμβαίνει, αφού μπορεί πάντοτε κάποιος να εκφέρει προτάσεις μιας γλώσσας δίχως κατ' ανάγκη να επιδιώκει –και να επιτυγχάνει, εν τέλει– την επιτέλεση οποιασδήποτε προσλεκτικής πράξης⁸⁶¹.

Η ανωτέρω θέση απορρέει κατ' ουσίαν από μια θεμελιωδώς διαφορετική σύλληψη της διάκρισης μεταξύ συγκροτητικών και ρυθμιστικών κανόνων. Ο Alston θεωρεί πως η υπό συζήτηση διάκριση δεν αναφέρεται σε αμοιβαία αποκλειόμενους τύπους κανόνων, αλλά σε διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους ένας δεδομένος κανόνας σχετίζεται προς διάφορες έννοιες πράξεων⁸⁶². Πιο συγκεκριμένα ένας κανόνας θα θεωρείται ως ρυθμιστικός όταν εφαρμόζεται επί μιας προϋπάρχουσας μορφής δραστηριότητας x , για την αποδεκτή εμφάνιση της οποίας προβλέπει την ικανοποίηση ενός ορισμένου συνόλου αναγκαίων και επαρκών συνθηκών. Όμως, ως προς μια ανωτέρου επιπέδου μορφή δραστηριότητας y , η οποία προϋποθέτει τη μορφή x , ο κανόνας θα θεωρείται ως συγκροτητικός. Αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος κανόνας μπορεί να εκληφθεί ταυτόχρονα ως ρυθμιστικός και συγκροτητικός εν σχέσει προς διαφορετικά μεν, πλην όμως αλληλένδετα επίπεδα δραστηριοτήτων. Επί παραδείγματι κατά την επιτέλεση μιας πράξης υπόσχεσης μέσω της εκφοράς μιας δεδομένης πρότασης ο σχετικός προσλεκτικός κανόνας εκλαμβάνεται ως ρυθμιστικός εν σχέσει προς την πράξη της εκφοράς της δεδομένης πρότασης – δηλαδή εν σχέσει προς την επιτέλεση της σχετικής προτασικής πράξης· ως προς την επιτέλεση, όμως της

⁸⁶¹ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 252.

⁸⁶² Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 253.

(προσλεκτικής) πράξης της υπόσχεσης, ο σχετικός προσλεκτικός κανόνας εκλαμβάνεται ως συγκροτητικός. Η θέση, λοιπόν, του Alston, σύμφωνα με την οποία οι προσλεκτικοί κανόνες που εμφανίζονται στην ανάλυσή του συνιστούν ένα σύνολο ρυθμιστικών κανόνων, θα πρέπει να ερμηνευθεί σε συνάρτηση με το πλαίσιο του ανωτέρου επαναπροσδιορισμού της διάκρισης μεταξύ συγκροτητικών και ρυθμιστικών κανόνων.

Ανεξάρτητα, πάντως, από το αν οι υπό συζήτηση προσλεκτικοί κανόνες είναι ρυθμιστικοί ή συγκροτητικοί, εύλογα διερωτάται κανείς αν όντως υφίστανται και επιτελούν τον ρόλο που τους αποδίδει ο Alston στη γλωσσική επικοινωνία. Ο αμερικανός φιλόσοφος αναγνωρίζει ότι οι εν λόγω κανόνες δεν υφίστανται ασφαλώς σε ρητά διατυπωμένη μορφή. Το γεγονός αυτό, όμως, δεν αποδεικνύει κατ' ανάγκη πως δεν υπάρχουν ή ότι δεν επιτελούν κάποιον ρόλο στη χρήση της γλώσσας⁸⁶³. Οι προσλεκτικοί κανόνες αποτελούν μια από τις πολλές περιπτώσεις μη διατυπωμένων κανόνων, οι οποίοι διέπουν πλήθος κοινωνικών δραστηριοτήτων. Προκειμένου δε να αντιληφθούμε τη δράση τους, ο φιλόσοφος διατείνεται πως θα πρέπει να στραφούμε προς τις περιπτώσεις παραβίασής τους⁸⁶⁴. Πιο συγκεκριμένα, όταν η απόκλιση από κοινωνικά εμπεδωμένες πρακτικές συνοδεύεται από διορθώσεις, ενστάσεις, κυρώσεις, τιμωρίες και άλλες παρεμβατικές ή αποτρεπτικές ενέργειες και αντιδράσεις, εκ μέρους των μελών μιας κοινωνικής ομάδας, τότε οι ειρημένες πρακτικές αντανακλούν προφανώς ένα υποκείμενο σύστημα μη διατυπωμένων κανόνων⁸⁶⁵. Βάσει του εν λόγω κριτηρίου ο Alston υποστηρίζει πως η ύπαρξη μη διατυπωμένων προσλεκτικών κανόνων επικυρώνεται από τις ποικίλες αρνητικές αντιδράσεις των χρηστών της γλώσσας στις περιπτώσεις, όπου μια δεδομένη εκφορά διαπιστώνεται πως δεν πληροί συγκεκριμένες αναγκαίες συνθήκες⁸⁶⁶. Αυτό, όμως, αφήνει να εννοηθεί πως εν

⁸⁶³ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 265.

⁸⁶⁴ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 258.

⁸⁶⁵ Βλ. ο.π.

⁸⁶⁶ Βλ. W.P. ALSTON, *Illocutionary acts and sentence meaning*, σελ. 268.

προκειμένω προϋποτίθεται ένα –κατά το μάλλον ή ήττον– ευρύτερο consensus, όσον αφορά το ποιες συνθήκες θα θεωρούνται ως αναγκαίες για την εκάστοτε επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων. Δυστυχώς ο Alston δεν προσφέρει διευκρινίσεις επί του ζητήματος αυτού.

Η ύπαρξη μη διατυπωμένων προσλεκτικών κανόνων δεν συνιστά καταρχήν απίθανο ενδεχόμενο. Στην προκειμένη, όμως, περίπτωση το πρόβλημα έγκειται ειδικότερα στο ότι οι ρηθέντες κανόνες αφορούν την κυριολεκτική και πρωτοταγή χρήση της γλώσσας. Αναλογιζόμενοι δε ότι οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί αποσκοπούν στο να αποκλειστούν από την ανάλυση ο μεταφορικός λόγος και οι «παρασιτικές» χρήσεις της γλώσσας και λαμβάνοντας περαιτέρω υπόψη τα – ανυπέρβλητα εν τέλει– προβλήματα που θέτει το ζήτημα της μοναδιαίας αναφοράς, αντιλαμβανόμαστε πως οι προσλεκτικοί κανόνες, που διατυπώνει ο Alston, είναι απρόσφοροι για την εξήγηση της γλωσσικής επικοινωνίας. Και τούτο διότι τόσο ο μεταφορικός λόγος και οι «παρασιτικές» χρήσεις της γλώσσας όσο και το φαινόμενο της αναφοράς συνιστούν αναπόσπαστα στοιχεία της γλωσσικής επικοινωνίας και, ως τέτοια, δεν δύνανται να παραλειφθούν από μια περί νοήματος ανάλυση, ούτε δύνανται όμως να εξηγηθούν με μian απλή αναγωγή στην κυριολεκτική χρήση της γλώσσας. Οι περιορισμοί, που επιβάλλει ο Alston στην ανάλυσή, του πλήττουν καίρια τόσο την περί προσλεκτικών πράξεων θεωρία του όσο και τη θεωρία του προτασικού νοήματος που προσφέρει παράλληλα στο *Illocutionary acts and sentence meaning*. Όσον αφορά δε την πρώτη από τις δύο θεωρίες θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί πως αποτυγχάνει να προσφέρει έναν γενικό ορισμό της έννοιας της προσλεκτικής πράξης. Αντί της διατύπωσης ενός τέτοιου ορισμού ο Alston επιλέγει να ξεκινήσει από τη «δισαιθητική» σύλληψη του Searle και να προχωρήσει σε περαιτέρω επεξεργασία της. Οι τροποποιήσεις, όμως, που επιφέρει αφορούν επιμέρους ζητήματα της ανάλυσης. Όπως διαπιστώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η περί προσλεκτικών πράξεων σύλληψη του Searle είναι συγκεχυμένη και πλήττεται από σοβαρές

αντιφάσεις. Ο Alston σπεύδει να θεωρήσει το ζήτημα του ορισμού της έννοιας της προσλεκτικής πράξης ήδη λυμένο. Όμως, αυτό ακριβώς παραμένει το κεντρικό ζήτημα της θεωρίας των γλωσσικών πράξεων.

3.6.1.3 Καταληκτικές παρατηρήσεις

Οι θεωρίες των Searle και Alston κατέχουν αναμφίβολα εξέχουσα θέση στο ευρύτερο πεδίο της μελέτης των γλωσσικών πράξεων. Αμφότερες αποτελούν σταθερό σημείο αναφοράς πλήθους νεότερων εργασιών και, ως εκ τούτου, εξακολουθούν να συνιστούν το κυρίαρχο παράδειγμα (*paradigm*) στη μελέτη των γλωσσικών πράξεων. Κατόπιν της προηγηθείσας συζήτησης επί του έργου των δύο αμερικανών φιλοσόφων, είμαστε πλέον σε θέση να διατυπώσουμε ορισμένες γενικότερες παρατηρήσεις, όσον αφορά το εν λόγω παράδειγμα – δηλαδή την ούτως ειπείν «κλασική θεωρία των γλωσσικών πράξεων». Υπενθυμίζεται, κατ' αρχάς, ότι η ρηθείσα θεωρία αρύεται την καταγωγή της από τη γλωσσοφιλοσοφική εκείνη παράδοση που προτάσσει τον κοινωνικό και συμβατικό χαρακτήρα της γλώσσας και τάσσεται σταθερά υπέρ της εξήγησης της γλωσσικής συμπεριφοράς μέσω της μελέτης της γενόμενης χρήσης της γλώσσας. Αυτό δικαιολογεί προφανώς και την έμφαση στην έννοια του κανόνα. Η θέση, σύμφωνα με την οποία η γλωσσική συμπεριφορά των ομιλούντων υποκειμένων συνιστά μορφή δραστηριότητας, που διέπεται από ορισμένους κανόνες, τίθεται εξ αρχής εν είδει αξιώματος και καθορίζει πλήρως τον χαρακτήρα του αναλαμβανόμενου θεωρητικού εγχειρήματος. Εκ των πορισμάτων, όμως, που κομίζει η κλασική θεωρία των γλωσσικών πράξεων, διαπιστώνεται πως είναι τελικά εξαιρετικά αμφίβολο αν η χρήση της γλώσσας εν γένει, αλλά και η επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων ειδικότερα, διέπονται από ένα ορισμένο σύνολο –διατυπωμένων ή μη– κανόνων. Οι αμφιβολίες αυτές εγείρονται εν μέρει εξαιτίας των ανεπαρκειών των αναλύσεων που προσφέρουν οι Searle και Alston. Δικαιολογούνται, όμως, επιπρόσθετα από μια γενική παραδοχή, σύμφωνα με την οποία είναι πάντοτε δυνατό να διατυπώσει κανείς συγκεκριμένους κανόνες για την επιτέλεση μιας δεδομένης πράξης, δίχως αυτό να σημαίνει κατ' ανάγκη ότι η ρηθείσα πράξη αποτελεί όντως αποτέλεσμα της συμμόρφωσης προς τους

διατυπωθέντες κανόνες⁸⁶⁷. Μάλιστα σχετικά πρόσφατα υποστηρίχθηκε –με βάσιμα επιχειρήματα– η άποψη ότι η επιτέλεση προσλεκτικών πράξεων δεν απαιτεί τη συμμόρφωση προς συγκεκριμένους κανόνες –όπως εκείνοι που διατυπώνουν οι Searle και Alston–, αλλά καθίσταται δυνατή χάρη στην ικανοποίηση ορισμένων συνθηκών επιτυχίας⁸⁶⁸.

Υπάρχει, ωστόσο, ένα πρόσθετο στοιχείο, που πλήττει στα ίδια του τα θεμέλια το εγχείρημα της ανάλυσης των προσλεκτικών πράξεων βάσει των λεγόμενων προσλεκτικών κανόνων, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα με τον πλέον πειστικό τρόπο την προφανή ανεπάρκειά του. Βασικό χαρακτηριστικό των αναλύσεων που προσφέρει η κλασική θεωρία των γλωσσικών πράξεων είναι η εστίαση σε μεμονωμένες γλωσσικές πράξεις, οι οποίες μάλιστα δεν «αποσπώνται» από πραγματικές εκφορές του λόγου, αλλά συνιστούν επινοημένα παραδείγματα⁸⁶⁹. Είναι, όμως, γνωστό ότι οι γλωσσικές –και δη οι προσλεκτικές– πράξεις δεν επιτελούνται μεμονωμένα, αλλά συναρμολογούνται σε ευρύτερες, διατεταγμένες ακολουθίες στα πλαίσια της συναλλαγής του λόγου. Αυτό σημαίνει πως οι εκάστοτε επιτελούμενες προσλεκτικές πράξεις κατέχουν διαφορετικούς ρόλους σε κάθε ξεχωριστή κατάσταση επικοινωνίας, οι οποίοι θα πρέπει ασφαλώς να λαμβάνονται υπόψη κατά την περιγραφή και/ή εξήγηση της γλωσσικής συμπεριφοράς⁸⁷⁰. Κατά συνέπεια, η πραγματική εξηγητική ισχύς των προσλεκτικών κανόνων ακυρώνεται κατ' ουσίαν από το γεγονός ότι οι υπό συζήτηση κανόνες αναφέρονται σε ιδεατές περιπτώσεις επιτέλεσης μεμονωμένων προσλεκτικών πράξεων, ενταγμένων σε τεχνητά πλαίσια εκφοράς. Υπ' αυτή την έννοια δεν θα ήταν οξύμωρο αν υποστήριζε κανείς ότι η θεωρία των γλωσσικών πράξεων υποβαθμίζει εν τέλει την έννοια του πλαισίου εκφοράς, στην οποία θα

⁸⁶⁷ Βλ. G. BUTTON, *What's wrong with speech-act theory*, σελ. 40.

⁸⁶⁸ Βλ. R.M. HARNISH/C. PLUNZE, *Illocutionary rules*.

⁸⁶⁹ Βλ. D. FRANCK, *Speaking about speech acts*, σελ. 87-88.

⁸⁷⁰ Για τα ζητήματα που θέτει η ανάλυση διατεταγμένων ακολουθιών γλωσσικών πράξεων βλ. A. FERRARA, *An extended theory of speech acts* και A. FERRARA, *Appropriateness conditions for entire sequences of speech acts*.

έπρεπε –σύμφωνα με τις γλωσσοφιλοσοφικές της καταβολές– να επιφυλάσσει δεσπόζουσα θέση⁸⁷¹.

Η ουσιαστική, όμως, υποβάθμιση του ρόλου των πραγματικών πλαισίων εκφοράς στην ανάλυση των προσλεκτικών πράξεων γίνεται εμφανέστερη στις προτεινόμενες κατηγοριοποιήσεις και τυπολογίες. Οι κατηγορίες και οι τύποι προσλεκτικών πράξεων που διατυπώνονται στην κλασική θεωρία των γλωσσικών πράξεων αποτελούν τυπικό παράδειγμα *a priori* ταξινομήσεων, οι οποίες αν και φαίνεται πως στοιχειοθετούνται επί τη βάση ορισμένων «εγγενών» χαρακτηριστικών των προσλεκτικών πράξεων, εντούτοις δεν απορρέουν παρά από συγκεκριμένα θεωρητικά σχήματα, τα οποία επιβάλλονται στην πραγματική γλωσσική συμπεριφορά⁸⁷². Οι γλωσσικές πράξεις δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμες. Γίνονται αντιληπτές χάρη στην ερμηνεία συγκεκριμένων καταστάσεων επικοινωνίας⁸⁷³. Όμως, το κάθε γλωσσικό συμβάν σε μια δεδομένη συναλλαγή του λόγου δύναται να περιγραφεί ποικιλοτρόπως. Οι δε ποικίλες αυτές πιθανές περιγραφές δεν είναι, κατ' ανάγκη, αμοιβαία αποκλειόμενες, ακόμη και όταν αναφέρονται στο ίδιο επίπεδο γλωσσικής πράξης⁸⁷⁴. Είναι προφανές πως οι προτεινόμενες ταξινομήσεις αδυνατούν να συλλάβουν την πολύπτυχη διαστρωμάτωση που εμφανίζει ο εκφερόμενος λόγος. Συνιστούν *post hoc* κατηγοριοποιήσεις⁸⁷⁵, οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε –επικαλούμενοι την ορολογία τού Gilbert Ryle– ότι μένουν στο επίπεδο της *ισχνής περιγραφής*.

Η χρήση της γλώσσας περιλαμβάνει ως αναπόσπαστο στοιχείο της την επιτέλεση γλωσσικών πράξεων. Δεν νοείται χρήση της γλώσσας δίχως την επιτέλεση γλωσσικών πράξεων· αντίστοιχα, δεν νοείται επιτέλεση γλωσσικών πράξεων εκτός του πλαισίου της καθημερινής συναλλαγής του λόγου. Η μελέτη

⁸⁷¹ Βλ. G. BUTTON, *What's wrong with speech-act theory*, σελ. 40.

⁸⁷² Βλ. G. BUTTON, *What's wrong with speech-act theory*, σελ. 41.

⁸⁷³ Βλ. D. FRANCK, *Speaking about speech acts*, σελ. 90.

⁸⁷⁴ Βλ. D. FRANCK, *Speaking about speech acts*, σελ. 89.

⁸⁷⁵ Βλ. D. FRANCK, *Speaking about speech acts*, σελ. 91.

των γλωσσικών πράξεων εκτός του «φυσικού» τους περιβάλλοντος –δηλαδή εκτός πραγματικών καταστάσεων επικοινωνίας– οδηγεί σε αδιέξοδο και σε συνακόλουθη καταφυγή σε ιδεατές καταστάσεις επικοινωνίας. Η ανωτέρω άποψη περί του αναπόσπαστου των γλωσσικών πράξεων από τη γενόμενη χρήση της γλώσσας δεν διατυπώνεται εδώ ως μια προφανής, κοινά αποδεκτή θέση, αλλά έρχεται να μας υπενθυμίσει πως η μελέτη των γλωσσικών πράξεων οφείλει να λαμβάνει πάντοτε υπόψη της τη δυναμική διάσταση της γλώσσας, όπως καθίσταται ορατή στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η περίφημη άποψη του Wittgenstein περί του απείρου των ειδών των προτάσεων της γλώσσας αποδίδει ανάγλυφα την πραγματική φύση των γλωσσικών πράξεων: «Λοιπόν πόσα είδη προτάσεων υπάρχουν; Μήπως βεβαίωση, ερώτηση και προσταγή; – Υπάρχουν *αμέτρητα είδη*: αμέτρητα διαφορετικά είδη χρήσης όλων αυτών που ονομάζουμε “σημεία”, “λέξεις”, “προτάσεις”. Και αυτή η πολλαπλότητα δεν είναι κάτι το σταθερό, το δοσμένο μια για πάντα· αντίθετα γεννιούνται καινούργιοι τύποι γλώσσας, καινούργια γλωσσικά παιχνίδια, όπως θα μπορούσαμε να πούμε, και άλλοι παλιώνουν και ξεχνιούνται»⁸⁷⁶. Οι γλωσσικές πράξεις είναι εμπρόθετες, εννοηματομένες κοινωνικές πράξεις, οι οποίες επιτελούνται εντός των πλαισίων συγκεκριμένων γλωσσοπαιγνίων και, ως τέτοιες, εντάσσονται πάντοτε σε δεδομένες μορφές ζωής. Εκτός γλωσσοπαιγνίων και μορφών ζωής δεν υφίστανται γλωσσικές πράξεις.

⁸⁷⁶ L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές έρευνες*, §23, σελ. 35. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

4.1 Η έννοια της απονομής νοήματος

Η γλώσσα είναι ένα πολύπτυχο φαινόμενο, του οποίου κάθε πτυχή συνδέεται προς τις υπόλοιπες μέσω ενός πολύπλοκου συστήματος σχέσεων. Οι πτυχές της γλώσσας, όμως, συνδέονται επίσης προς το κοινωνικό γίνεσθαι μέσω ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου δικτύου συνάψεων. Γι' αυτό, αν μπορεί γενικά να γίνεται λόγος περί της ουσίας της γλώσσας, τότε η ρηθείσα ουσία είναι, προφανώς, η ανθρώπινη δραστηριότητα⁸⁷⁷. Η συγκεκριμένη πρόταση δεν συνιστά, βέβαια, παραδοχή υπέρ ενός ουσιώδους εργαλειακού χαρακτήρα της γλώσσας. Τα όσα έχουν μέχρι στιγμής συζητηθεί στα προηγούμενα κεφάλαια μας οδηγούν, μεταξύ πολλών άλλων, στο συμπέρασμα πως ο κόσμος τού ανθρώπου συγκροτείται χάρη στον εκφερόμενο λόγο⁸⁷⁸, ο οποίος επιδρά διαμορφωτικά ακόμη και σε αυτή καθεαυτήν τη βιολογία του ανθρώπινου οργανισμού⁸⁷⁹. Ο άνθρωπος είναι, δίχως αμφιβολία, προικισμένος με (τον) λόγο⁸⁸⁰. Είναι ένα ον σε συνεχή αναζήτηση νοήματος⁸⁸¹. Εκείνο δε που «διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα άλλα έμβια όντα δεν είναι τόσο ο λόγος, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί, στην υλική μορφή του, ως ένα ηχητικό αντικείμενο που χαρακτηρίζει όλα τα έμβια όντα· είναι προπαντός η απίστευτη ικανότητα του ανθρώπου να ενσωματώνει σημασίες»⁸⁸². Η έμφυτη τάση τού ανθρώπινου είδους προς αναζήτηση νοήματος αναδεικνύει τη σημασία μιας καίριας λειτουργίας των ανθρώπινων όντων: «Οτιδήποτε καθιστά την ανθρώπινη κατάσταση αναπόφευκτα υλική πρέπει να

⁸⁷⁷ Βλ. O. JESPERSEN, *The philosophy of grammar*, σελ. 17: «The essence of language is human activity...».

⁸⁷⁸ Βλ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 109: «Ο κόσμος των ανθρώπων είναι ένας κόσμος με χωρικό και χρονικό "βάθος", χάρη στην ύπαρξη λόγου».

⁸⁷⁹ Βλ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 78, 92.

⁸⁸⁰ Βλ. B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 57.

⁸⁸¹ Βλ. M. DANESI, *A valuable 'companion' to the study of contemporary semiotics and linguistics*, σελ. 351: «The human race is a species programmed by Nature to seek out the *meaning* of things». Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

⁸⁸² B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 121.

υποβληθεί σ' αυτή την επεξεργασία: πρέπει να του αποδοθεί νόημα, για να διαμορφωθεί μια ανθρώπινη κατάσταση που να υπερβαίνει την ύλη»⁸⁸³.

Η *απονομή νοήματος*, συνεπώς, συνιστά θεμελιώδη ανθρώπινη λειτουργία που στο βασικό της επίπεδο άπτεται της διαδικασίας συγκρότησης του ανθρώπινου κόσμου. Από τη γενική έννοια της απονομής νοήματος κατάγονται, περαιτέρω, ποικίλες εξειδικεύσεις, οι οποίες πλέον αφορούν επιμέρους σφαίρες της ευρύτερης επικράτειας της λειτουργίας του εκφερόμενου λόγου. Επί παραδείγματι, στην περίπτωση της χρήσης μιας δεδομένης φυσικής γλώσσας η έννοια της απονομής νοήματος αναφέρεται στην αξιοποίηση, από την πλευρά των ομιλούντων υποκειμένων, των γλωσσικών και εξωγλωσσικών γνώσεων τους, προκειμένου να ερμηνευθούν και να κατανοηθούν τα ποικίλα –προφορικά και γραπτά– κείμενα που εμφανίζονται στη συναλλαγή του εκφερόμενου λόγου. Η εδώ επιχειρούμενη διερεύνηση της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης γίνεται σε συνάρτηση με αυτήν ακριβώς τη σύλληψη της έννοιας της απονομής νοήματος, η οποία στην πορεία θα εξειδικευθεί σημαντικά σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες που προτάσσει η φύση τού ερευνώμενου αντικειμένου. Ωστόσο ως σημείο εκκίνησης της συζήτησης, που θα ακολουθήσει, θα ληφθεί η τεχνική έννοια της απονομής νοήματος, όπως ορίζεται από την *τυπική σημασιολογία (formal semantics)*. Η συγκεκριμένη επιλογή υπαγορεύεται από το γεγονός ότι στην παρούσα διατριβή, η θεώρηση της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος γίνεται με αφορμή το σχετικό άρθρο τού φιλοσόφου Thomas Tymoczko, όπου αξιοποιείται η εν λόγω έννοια. Προκειμένου, λοιπόν, να γίνουν κατανοητές οι θέσεις που εκφράζονται στο συγκεκριμένο άρθρο, στο οποίο θα αναφερθούμε διεξοδικά σε επόμενο κεφάλαιο, απαιτείται προηγουμένως η αποσαφήνιση της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος.

⁸⁸³ B. CYRULNIK, *Η γέννηση του νοήματος*, σελ. 87.

4.1.1 Η τεχνική έννοια της απονομής νοήματος – Η Καθολική Γραμματική του Richard Montague

Ο πλέον, ίσως, σαφής και τυπικά άρτιος ορισμός της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος προσφέρεται από τον Richard Montague στο κλασικό άρθρο του *Universal Grammar*. Εκεί ο Montague εκθέτει τις βασικές προκειμένες μιας ενιαίας συντακτικής και σημασιολογικής θεωρίας⁸⁸⁴, η οποία αξιοποιεί έννοιες και αρχές της τυπικής λογικής και της θεωρίας των συνόλων. Αν και τυπικού χαρακτήρα, η εν λόγω θεωρία δεν αφορά μόνο τις τυπικές γλώσσες: «There is in my opinion no important theoretical difference between natural languages and the artificial languages of logicians; indeed, I consider it possible to comprehend the syntax and semantics of both kinds of languages within a single natural and mathematically precise theory»⁸⁸⁵. Εν αντιθέσει προς πολλούς φιλοσόφους ο Montague θεωρεί πως η φύση των τεχνητών και των φυσικών γλωσσών επιτρέπει τη μελέτη τους εντός τού ενιαίου πλαισίου μιας τυπικής θεωρίας. Η *Καθολική Γραμματική* έρχεται να εξερευνήσει αυτήν ακριβώς τη δυνατότητα. Χαρακτηρίζεται δε ως «καθολική» από τον εμπνευστή της, όχι επειδή αποβλέπει στην ανακάλυψη τυπικών καθολικών χαρακτηριστικών των φυσικών γλωσσών, αλλά διότι εκτείνει το εύρος της στην επικράτεια αμφότερων των τυπικών και φυσικών γλωσσών⁸⁸⁶, αρθρώνοντας ένα πρότυπο ανάλυσης τόσο στο επίπεδο της σύνταξης όσο και στο επίπεδο της σημασιολογίας.

Στο πλαίσιο ενός τέτοιου θεωρητικού εγχειρήματος διατυπώνεται μεταξύ άλλων και ο τυπικός ορισμός της έννοιας της απονομής νοήματος. Ο εν λόγω ορισμός αξιοποιεί ένα σύνολο βασικών μαθηματικών εννοιών, στις οποίες θα

⁸⁸⁴ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 223.

⁸⁸⁵ R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 222. Σε δική μας μετάφραση: «Κατά την άποψή μου δεν υφίσταται θεωρητική διαφορά μεταξύ των φυσικών γλωσσών και των τεχνητών γλωσσών των λογικών· θεωρώ ότι είναι πράγματι δυνατό να κατανοήσουμε τη σύνταξη και τη σημασιολογία και των δύο ειδών γλωσσών εντός του πλαισίου μιας και μόνο φυσικής και μαθηματικά ακριβούς θεωρίας».

⁸⁸⁶ Βλ. P-K. HALVORSEN/W.A. LADUSAW, *Montague's 'Universal Grammar'*, σελ. 186-187.

στρέψουμε την προσοχή μας ευθύς αμέσως. Η τυπική έννοια της απονομής νοήματος που εμφανίζεται στην *Καθολική Γραμματική* ενσωματώνει, κατ' αρχάς, την έννοια της *άλγεβρας* (*algebra*). Η άλγεβρα ορίζεται ως ένα σύστημα $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$, όπου A είναι ένα μη κενό σύνολο και F_γ μια *πράξη* (*operation*), η οποία εφαρμόζεται επί των στοιχείων $-a_\xi-$ του συνόλου A ⁸⁸⁷. Η κάθε πράξη F φέρει έναν δείκτη γ . Το Γ αποτελεί το σύνολο που περιέχει τους δείκτες γ . Υπενθυμίζεται ότι κάθε πράξη προσδιορίζεται από τον αριθμό των μελών της, δηλαδή από τον αριθμό των στοιχείων, επί των οποίων εφαρμόζεται. Επί παραδείγματι, μπορούμε, σε δεδομένο σύστημα, να ορίσουμε τον πολλαπλασιασμό ως διμελή πράξη επί των στοιχείων ενός συνόλου A . Κάθε πράξη αποτελεί, ταυτόχρονα, μια *σχέση* (*relation*) μεταξύ των στοιχείων, επί των οποίων εφαρμόζεται η ειρημένη πράξη. Κάθε σχέση ορίζεται ως διατεταγμένη ακολουθία στοιχείων και συμβολίζεται με $\langle a_\xi \rangle_{\xi < \beta}$, όπου ξ είναι ο δείκτης ενός δεδομένου στοιχείου a , και β είναι ο αριθμός των στοιχείων της σχέσης. (Επειδή η αρίθμηση των ξ ξεκινά από το 0, θα ισχύει πάντοτε $\xi < \beta$ – επί παραδείγματι, μια τριμελής σχέση παριστάνεται ως $\langle a_0, a_1, a_2 \rangle$). Κάθε πράξη με β μέλη μπορεί να παρασταθεί ως σχέση με $\beta+1$ στοιχεία. Λόγου χάρι η διμελής πράξη του πολλαπλασιασμού 2×3 μπορεί να παρασταθεί ως διατεταγμένη ακολουθία $\langle 2, 3, 6 \rangle$. Επισημαίνεται δε πως παρότι κάθε πράξη συνιστά, ταυτόχρονα, σχέση, το αντίστροφο δεν ισχύει. Προκειμένου μια σχέση να συνιστά μιαν ορισμένη πράξη θα πρέπει να αποδίδει μια μοναδική τιμή x σε δεδομένη ακολουθία ορισμάτων. Θα πρέπει, δηλαδή, $F(\langle a_\xi \rangle_{\xi < \beta}) = x$ ⁸⁸⁸.

Έχοντας ορίσει την έννοια της άλγεβρας ο Montague εισάγει ακολούθως στην ανάλυση την έννοια του *ομοιομορφισμού* (*homomorphism*). Ο ομοιομορφισμός αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος συσχέτισης ανάμεσα σε δύο άλγεβρες και μπορεί να

⁸⁸⁷ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 224.

⁸⁸⁸ Βλ. ό.π. Διευκρινίζεται πως στην *Καθολική Γραμματική* οι όροι «πράξη» και «συνάρτηση» δεν είναι ταυτόσημοι. Ο Montague ορίζει τις συναρτήσεις ως πράξεις που έχουν ένα μόνο μέλος.

εκληφθεί ως ένα είδος μετασχηματισμού που διατηρεί αμετάβλητη τη δομή των συστημάτων, επί των οποίων εφαρμόζεται⁸⁸⁹. Ανάμεσα σε δύο άλγεβρες $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ και $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Delta}$ (όπου Δ είναι το σύνολο που περιέχει τους δείκτες γ των πράξεων G_γ της δεύτερης άλγεβρας), θα θεωρούμε ότι υφίσταται ένας ομοιομορφισμός h , αν και μόνο αν α) οι $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ και $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Delta}$ είναι όμοιες – υπό την έννοια ότι $\Gamma = \Delta$ και για κάθε $\gamma \in \Gamma$, οι F_γ και G_γ συνιστούν πράξεις με τον ίδιο αριθμό ορισμάτων· β) η h είναι μια συνάρτηση με πεδίο ορισμού το A και σύνολο τιμών που περιλαμβάνεται στο B · γ) για κάθε $\gamma \in \Gamma$ και κάθε ακολουθία $\langle \alpha_\xi \rangle_{\xi < \beta}$ που ανήκει στο πεδίο ορισμού της F_γ , ισχύει: $h(F_\gamma(\langle \alpha_\xi \rangle_{\xi < \beta})) = G_\gamma(\langle h(\alpha_\xi) \rangle_{\xi < \beta})$, δηλαδή το αποτέλεσμα της εφαρμογής της h επί της τιμής της $F_\gamma(\langle \alpha_\xi \rangle_{\xi < \beta})$ ισούται με το αποτέλεσμα της εφαρμογής της G_γ επί της ακολουθίας $\langle h(\alpha_\xi) \rangle_{\xi < \beta}$ ⁸⁹⁰. Η ανωτέρω ορισθείσα έννοια του ομοιομορφισμού είναι εξαιρετικά σημαντική για τη σημασιολογία της *Καθολικής Γραμματικής*, διότι, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η απονομή νοήματος ορίζεται ως ένας ομοιομορφισμός αυτού του είδους.

Προτού, όμως, επιχειρήσουμε μια εκ του σύνεγγυς εξέταση του ορισμού της απονομής νοήματος, θα πρέπει προηγουμένως να υπεισέλθουμε σε ζητήματα αφορώντα τη σύνταξη της *Καθολικής Γραμματικής*. Η έννοια της άλγεβρας επιτρέπει στον Montague να ορίσει περαιτέρω την έννοια της *αποσαφηνισμένης γλώσσας* (*disambiguated language*). Η αποσαφηνισμένη γλώσσα U ορίζεται ως

⁸⁸⁹ Βλ. P-K. HALVORSEN/W.A. LADUSAW, *Montague's 'Universal Grammar'*, σελ. 195.

⁸⁹⁰ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 225. Προκειμένου να γίνει κατανοητή η τρίτη αναγκαία συνθήκη του ορισμού της έννοιας του ομοιομορφισμού, θα χρησιμοποιήσουμε ένα απλό παράδειγμα. Έστω δύο άλγεβρες $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ και $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Delta}$ και μια συνάρτηση h . Το πρώτο σύστημα αποτελείται από το σύνολο των απόλυτων αριθμητικών του δεκαδικού συστήματος αρίθμησης και από την αντίστοιχη πράξη της πρόσθεσης. Δηλαδή, $A = \{0, 1, 2, 3, \dots\}$ και $F_\gamma = (+_{10})$. Το δεύτερο σύστημα αποτελείται από το σύνολο των απόλυτων αριθμητικών του δυαδικού συστήματος αρίθμησης και από την αντίστοιχη πράξη της πρόσθεσης. Δηλαδή, $B = \{0, 1, 10, 11, \dots\}$ και $G_\gamma = (+_2)$. Επιπρόσθετα, θεωρούμε πως η h είναι μια συνάρτηση μετατροπής των στοιχείων του ενός συστήματος αρίθμησης στα στοιχεία του άλλου. Θεωρούμε, περαιτέρω, την πράξη $3 +_{10} 5$, στο σύστημα $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$. Η τρίτη αναγκαία συνθήκη του ορισμού του ομοιομορφισμού απαιτεί, εν προκειμένω, να ισχύει ότι: $h(3 +_{10} 5) = h(3) +_2 h(5)$.

σύστημα $\langle A, F_\gamma, X_\delta, S, \delta_0 \rangle_{\gamma \in \Gamma, \delta \in \Delta}$, όπου⁸⁹¹ α) $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ είναι μια άλγεβρα· β) για κάθε $\delta \in \Delta$, το X_δ συνιστά το σύνολο των βασικών εκφράσεων της συγκεκριμένης συντακτικής κατηγορίας της αποσαφηνισμένης γλώσσας⁸⁹². γ) Δ είναι το σύνολο που περιλαμβάνει τα ονόματα δ των ειρημένων συντακτικών κατηγοριών· δ) A είναι το σύνολο των *καθεαυτό εκφράσεων* (*proper expressions*) και είναι το μικρότερο σύνολο που περιλαμβάνει ως υποσύνολά του όλα τα X_δ (για κάθε $\delta \in \Delta$)· ε) F_γ είναι οι *δομικές πράξεις* (*structural operations*) που εφαρμόζονται επί των βασικών και παραγόμενων εκφράσεων· στ) S είναι το σύνολο των *συντακτικών κανόνων* (*syntactic rules*) της αποσαφηνισμένης γλώσσας, οι οποίοι εφαρμόζονται επί των συντακτικών της κατηγοριών – δηλαδή, κάθε συντακτικός κανόνας έχει τη μορφή $\langle F_\gamma, \langle \delta_\xi \rangle_{\xi < \beta}, \varepsilon \rangle$, όπου $\gamma \in \Gamma$, β είναι ο αριθμός των μελών της F_γ , $\delta_\xi \in \Delta$ για κάθε $\xi < \beta$, και $\varepsilon \in \Delta$. ζ) $\delta_0 \in \Delta$ ⁸⁹³. Στον ανωτέρω ορισμό, ο Montague διευκρινίζει, περαιτέρω, ότι: α) για κάθε $\delta \in \Delta$, κάθε δομική πράξη F_γ αποφέρει ως αποτέλεσμα μια μη βασική έκφραση· β) δύο διαφορετικές δομικές πράξεις δεν αποφέρουν ποτέ το ίδιο αποτέλεσμα, για οποιαδήποτε ακολουθία ορισμάτων· γ) η ίδια δομική πράξη δεν αποφέρει ποτέ το ίδιο αποτέλεσμα για δύο διαφορετικές ακολουθίες ορισμάτων⁸⁹⁴. Βάσει της έννοιας της αποσαφηνισμένης γλώσσας ορίζεται, ακολούθως, η έννοια της *γλώσσας*. Η γλώσσα L ορίζεται ως ζεύγος $\langle U, R \rangle$, όπου U είναι μια αποσαφηνισμένη γλώσσα $\langle A, F_\gamma, X_\delta, S, \delta_0 \rangle_{\gamma \in \Gamma, \delta \in \Delta}$, και R μια δυαδική σχέση, της οποίας το πεδίο ορισμού περιλαμβάνεται στο A , ενώ το σύνολο τιμών της συνιστά των σύνολο των καθεαυτό εκφράσεων της L . Δηλαδή,

⁸⁹¹ Βλ. ό.π.

⁸⁹² Η συντακτική κατηγορία είναι ένα σύνολο που περιλαμβάνει όλες τις εκφράσεις –βασικές και μη– ενός συγκεκριμένου συντακτικού τύπου.

⁸⁹³ Στην προκειμένη περίπτωση, δ_0 είναι ο δείκτης της κατηγορίας των *δηλωτικών προτάσεων* (*declarative sentences*) και η εμφάνισή του εδώ υπαγορεύεται από τη διατύπωση μιας θεωρίας της αναφοράς που προσφέρει ο Montague σε ύστερο σημείο του άρθρου του. Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 227-231.

⁸⁹⁴ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 225.

η σχέση R συνδέει εκφράσεις της γλώσσας L με εκφράσεις της αποσαφηνισμένης γλώσσας U ⁸⁹⁵.

Για κάθε γλώσσα L μπορούμε να ορίσουμε μια ή περισσότερες *ερμηνείες* (*interpretations*). Μια ερμηνεία B για μια γλώσσα $L = \langle U, R \rangle$ είναι ένα σύστημα $\langle B, G_\gamma, f \rangle_{\gamma \in \Gamma}$, όπου $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ είναι μια άλγεβρα όμοια προς την άλγεβρα $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ της αποσαφηνισμένης γλώσσας, και f είναι μια συνάρτηση με πεδίο ορισμού την ένωση των συνόλων X_δ (δηλαδή, $\cup_{\delta \in \Delta} X_\delta$) και σύνολο τιμών το B . Το B είναι το σύνολο που περιλαμβάνει τα *νοήματα* (*meanings*) που προβλέπονται από την ερμηνεία B , και η G_γ συνιστά τη σημασιολογική πράξη που αντιστοιχεί στη δομική πράξη F_γ . Συνεπώς, η f είναι μια συνάρτηση που απονέμει νοήματα στις βασικές εκφράσεις της γλώσσας L . Δεδομένης μιας γλώσσας $L = \langle U, R \rangle$ και μιας ερμηνείας $B = \langle B, G_\gamma, f \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ για τη γλώσσα αυτή, η B καθορίζει για την L μια *απονομή νοήματος* (*meaning assignment*), η οποία αποτελεί τον μοναδικό ομοιομορφισμό g μεταξύ των $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ και $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$. Ο ομοιομορφισμός g είναι τέτοιος, ώστε να ισχύει: $f \subseteq g$ ⁸⁹⁶. Δηλαδή, η απονομή νοήματος ορίζεται ως μοναδικός ομοιομορφισμός μεταξύ της συντακτικής άλγεβρας $\langle A, F_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ της αποσαφηνισμένης γλώσσας U , και της σημασιολογικής άλγεβρας $\langle B, G_\gamma \rangle_{\gamma \in \Gamma}$ της ερμηνείας B για τη γλώσσα $L = \langle U, R \rangle$. Ως τέτοιος ο εν λόγω μοναδικός ομοιομορφισμός απονέμει νοήματα σε όλες τις καθεαυτό εκφράσεις της U , όπου περιλαμβάνονται όλες οι βασικές και παραγόμενες εκφράσεις, εννοηματοωμένες και μη⁸⁹⁷.

Από τα ανωτέρω συμπεραίνουμε πως μια ερμηνεία για μια γλώσσα L προσδιορίζει ένα *σύμπαν νοημάτων* (*universe of meanings*), ένα σύνολο

⁸⁹⁵ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 226.

⁸⁹⁶ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 227.

⁸⁹⁷ Οι *εννοηματοωμένες εκφράσεις* (*meaningful expressions*) αποτελούν συνδυασμούς βασικών και παραγόμενων εκφράσεων που δημιουργούνται μέσω της εφαρμογής τόσο των δομικών πράξεων F_γ , όσο και των συντακτικών κανόνων του συνόλου S .

σημασιολογικών πράξεων και μια διαδικασία απονομής νοήματος⁸⁹⁸. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι οι προαναφερθέντες ορισμοί δεν περιλαμβάνουν προβλέψεις, όσον αφορά το οντολογικό status των απονεμόμενων νοημάτων. Το ρηθέν status, ως εκ τούτου, καθορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε ανάλυσης. Επί παραδείγματι στη θεωρία της αναφοράς που διατυπώνεται στην *Καθολική Γραμματική*, ο Montague ορίζει το νόημα ως συνάρτηση δύο ορισμάτων – ενός πιθανού κόσμου και ενός πλαισίου χρήσης (*context of use*)⁸⁹⁹. Το οντολογικό status, λοιπόν, των νοημάτων που προβλέπονται από μια ερμηνεία για μια γλώσσα, καθώς και ο τρόπος κατασκευής της εν λόγω ερμηνείας, υπαγορεύονται από τις ανάγκες και τον προσανατολισμό της εκάστοτε ανάλυσης. Ωστόσο, μια γενική παρατήρηση, που αφορά κάθε ερμηνεία, είναι πως τα νοήματα τίθενται εκ των προτέρων. Συνεπώς, η τεχνική έννοια της απονομής νοήματος αναφέρεται κατ' ουσίαν σε διαδικασία αντιστοίχισης προκαθορισμένων νοημάτων προς τις εκφράσεις μιας γλώσσας. Τα δε ειρημένα νοήματα προβλέπονται κάθε φορά από μια συγκεκριμένη ερμηνεία της γλώσσας.

Η προηγηθείσα συζήτηση αποσκοπούσε στην ανάδειξη και αποσαφήνιση αυτού ακριβώς του ιδιαίτερου χαρακτήρα της διαδικασίας απονομής νοήματος, οριζόμενης ως τεχνικής έννοιας της τυπικής σημασιολογίας. Η αποσαφήνιση του περιεχομένου της υπό συζήτηση έννοιας μάς επιτρέπει, ακολούθως, να εξετάσουμε εκ του σύνεγγυς την αξιοποίησή της από τον Thomas Tymoczko στο άρθρο του με τίτλο *Translation and Meaning*.

⁸⁹⁸ Βλ. P-K. HALVORSEN/W.A. LADUSAW, *Montague's 'Universal Grammar'*, σελ. 202.

⁸⁹⁹ Βλ. R. MONTAGUE, *Universal Grammar*, σελ. 228.

4.2 Μετάφραση και νόημα – Thomas Tymoczko

Η αξιοποίηση της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος από τον Tymoczko εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο μιας ανάλυσης, η οποία αποβλέπει στην ανάδειξη των μη γλωσσικών παραγόντων που εμπλέκονται στη σημασιολογία⁹⁰⁰. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, η έννοια της απονομής νοήματος εξετάζεται σε συνάρτηση με τη διαδικασία κατασκευής μιας σημασιολογικής περιγραφής για μια φυσική γλώσσα. Μέσω της εν λόγω εξέτασης θα σκιαγραφηθεί το βασικό περίγραμμα μιας τέτοιας περιγραφής και θα προσδιοριστεί ο ρόλος της διαδικασίας απονομής νοήματος στη σημασιολογική μελέτη των φυσικών γλωσσών. Ο Tymoczko ξεκινά την ανάλυσή του από μια βασική (διπλή) παραδοχή, σύμφωνα με την οποία η σημασιολογία και η θεωρία της μετάφρασης εμφανίζουν έναν γνήσια διεπιστημονικό χαρακτήρα που οφείλεται στην εμπλοκή ποικίλων εξωγλωσσικών παραγόντων στη μελέτη των αντικειμένων αμφοτέρων των ειρημένων επιστημονικών πεδίων. Οι παράγοντες αυτοί αφορούν γενικά το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον των χρηστών της γλώσσας, καθώς και τις πεποιθήσεις τους εν σχέσει προς αυτό⁹⁰¹. Η δε εμπλοκή των ρηθέντων εξωγλωσσικών παραγόντων στη σημασιολογική μελέτη των φυσικών γλωσσών αναδεικνύεται κατά τρόπο πρόσφορο μέσω της εκ του σύνεγγυς εξέτασης του τρόπου λειτουργίας μιας διαδικασίας απονομής νοήματος σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου (*body of discourse*)⁹⁰².

Η απονομή νοήματος ορίζεται εδώ ως συνάρτηση $M_{L,D}(x)$, όπου L είναι μια τυπική γλώσσα, D είναι μια ταρσκιανή ερμηνεία –ή ένας ορισμός αληθείας⁹⁰³– για τη γλώσσα L, και x οι προτάσεις του σώματος του εκφερόμενου λόγου, επί

⁹⁰⁰ Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 29.

⁹⁰¹ Βλ. ό.π.

⁹⁰² Βλ. ό.π.

⁹⁰³ Για τον ταρσκιανό ορισμό αληθείας βλ. A. TARSKI, *The semantic conception of truth*.

του οποίου εφαρμόζεται η απονομή νοήματος⁹⁰⁴. Ως πεδίο ορισμού της συνάρτησης $M_{L,D}(x)$ ορίζεται το σύνολο των προτάσεων x , ενώ το σύνολο τιμών της περιλαμβάνεται στο σύνολο των *τύπων* (*formulae*) της L ⁹⁰⁵. Επισημαίνεται δε πως στον εν λόγω ορισμό η ύπαρξη μιας τυπικής γλώσσας δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αναγκαία προϋπόθεση⁹⁰⁶. Είναι προφανές πως ο ορισμός της έννοιας της απονομής νοήματος, που προσφέρεται από τον Tymoczko, είναι σαφώς λιγότερο επεξεργασμένος από εκείνον που διατυπώνει ο Montague στην *Καθολική Γραμματική*. Ωστόσο, αν και αρκετά γενικός, ο υπό συζήτηση ορισμός αποδεικνύεται λειτουργικά επαρκής για τις ανάγκες της επιχειρούμενης ανάλυσης⁹⁰⁷. Οριζόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, η απονομή νοήματος εμφανίζεται ως διαδικασία *απεικόνισης* (*mapping*) των προτάσεων ενός σώματος εκφερόμενου λόγου στις εκφράσεις μιας άλλης (τυπικής ή μη) γλώσσας. Δεδομένης δε της ύπαρξης μιας ταρσκιανής ερμηνείας για τη γλώσσα, επί των προτάσεων της οποίας διεκτελείται η ρηθείσα απεικόνιση, η απονομή νοήματος συνιστά, κατά συνέπεια, διαδικασία προσδιορισμού των συνθηκών αληθείας των προτάσεων ενός σώματος εκφερόμενου λόγου⁹⁰⁸. Επισημαίνεται πως, σύμφωνα με τον Tymoczko, όταν για κάθε πρόταση σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου γνωρίζουμε τις συνθήκες αληθείας ή τις συνθήκες ικανοποίησης, τότε μπορεί να θεωρηθεί πως γνωρίζουμε το νόημα του ειρημένου σώματος εκφερόμενου λόγου⁹⁰⁹.

Θεμελιώδες γνώρισμα των ως ανωτέρω οριζόμενων απονομών νοήματος είναι η *σχετική απροσδιοριστία* τους: «Meaning assignments are relatively indeterminate. There are alternative meaning assignments that give very different

⁹⁰⁴ Βλ. Τ. ΤΥΜΟCΖΚΟ, *Translation and Meaning*, σελ. 30.

⁹⁰⁵ Βλ. Τ. ΤΥΜΟCΖΚΟ, *Translation and Meaning*, σελ. 31. Υπενθυμίζεται ότι ως *τύποι* μιας τυπικής γλώσσας ορίζονται οι συντακτικώς ορθές εκφράσεις της, δηλαδή οι εκφράσεις εκείνες, των οποίων ο σχηματισμός υπακούει στους συντακτικούς κανόνες που προβλέπονται στην τυπική γλώσσα.

⁹⁰⁶ Βλ. Τ. ΤΥΜΟCΖΚΟ, *Translation and Meaning*, σελ. 30, υπ.1.

⁹⁰⁷ Βλ. Τ. ΤΥΜΟCΖΚΟ, *Translation and Meaning*, σελ. 31.

⁹⁰⁸ Βλ. ό.π.

⁹⁰⁹ Βλ. ό.π.

semantic interpretations to particular sentences in the language. Yet each of the alternatives is cogent from the viewpoint of semantic theory and can be made out to be consistent with much empirical data such as actual contexts of utterances. It is not claimed that divergent meaning assignments can agree with *all* empirical data. That claim, which might be called the ‘absolute indeterminacy of meaning assignments’, suggests there is, in principle, no right or wrong in semantic matters. Logically it is equivalent to Quine’s thesis of indeterminacy of translation. Relativity of meaning assignments does not deny that there is such a thing as a correct meaning assignment. It claims only that important evidence necessary to differentiate among meaning assignments is not properly semantical and further that such evidence can be typified in a coherent fashion»⁹¹⁰. Στο ανωτέρω απόσπασμα διατυπώνεται με τον πλέον σαφή τρόπο η βασική θέση που εκφράζει ο Tymoczko στο *Translation and Meaning*. Πρόκειται για τη θέση της σχετικής απροσδιοριστίας των απονομών νοήματος, η οποία προβλέπει μεν την ύπαρξη εναλλακτικών απονομών νοήματος για ένα δεδομένο σύνολο προτάσεων της γλώσσας, πλην όμως θέτει ταυτόχρονα ζήτημα ορθότητας των ειρημένων απονομών νοήματος.

Πιο συγκεκριμένα, η θέση της σχετικής απροσδιοριστίας των απονομών νοήματος προβλέπει πως για κάθε απονομή νοήματος M_1 σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου υπάρχει μια άλλη απονομή νοήματος M_2 τέτοια, ώστε α) για

⁹¹⁰ T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 33. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Οι απονομές νοήματος είναι σχετικά απροσδιόριστες. Υπάρχουν εναλλακτικές απονομές νοήματος που αποφέρουν πολύ διαφορετικές σημασιολογικές ερμηνείες σε συγκεκριμένες προτάσεις της γλώσσας. Εντούτοις κάθε εναλλακτική είναι, από πλευράς σημασιολογικής θεωρίας, βάσιμη και δύναται να αποδειχθεί συμβατή με πλήθος εμπειρικών δεδομένων, όπως είναι τα πραγματικά πλαίσια των εκφορών. Δεν ισχυριζόμαστε ότι οι αποκλίνουσες απονομές νοήματος μπορούν να συμφωνούν με όλα τα εμπειρικά δεδομένα. Ο ισχυρισμός αυτός, που θα μπορούσαμε να τον αποκαλέσουμε ως “απόλυτη απροσδιοριστία των απονομών νοήματος”, αφήνει να εννοηθεί πως δεν υπάρχει καταρχήν σωστό ή λάθος στα σημασιολογικά ζητήματα. Αποτελεί δε το λογικό ισοδύναμο της θέσης του Quine περί απροσδιοριστίας της μετάφρασης. Η σχετικότητα των απονομών νοήματος δεν αρνείται ότι υπάρχει εκείνο που θα ονόμαζε κανείς ορθή απονομή νοήματος. Ισχυρίζεται μόνο ότι σημαντικά τεκμήρια, που είναι αναγκαία για τη διαφοροποίηση των απονομών νοήματος, δεν είναι σημασιολογικής φύσης και, περαιτέρω, ότι τέτοια δεδομένα μπορούν να ενταχθούν σε μια τυπική φόρμουλα κατά τρόπο συνεκτικό».

δεδομένες προτάσεις s , οι $M_1(s)$ και $M_2(s)$ συνιστούν διαφορετικές σημασιολογικές δομές· β) η ορθότητα αυτών των απονομών νοήματος δεν δύναται να κριθεί αποκλειστικά επί τη βάσει σημασιολογικών κριτηρίων⁹¹¹. Η πλέον ακραία σημασιολογική απόκλιση που μπορεί να υπάρξει μεταξύ των M_1 και M_2 είναι η διαφορά στις αποδιδόμενες τιμές αληθείας. Συνηθέστερα, πάντως, δύο αποκλίνουσες απονομές νοήματος εμφανίζονται να περιγράφουν τις προτάσεις της γλώσσας με διαφορετικές σημασιολογικές μονάδες⁹¹². Το ζήτημα της εξάρτησης της ορθότητας των απονομών νοήματος από μη σημασιολογικά κριτήρια αναδεικνύει την εμπλοκή εξωγλωσσικών παραγόντων στη σημασιολογική μελέτη των φυσικών γλωσσών. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της υπό συζήτηση θέσης της σχετικής απροσδιοριστίας αναγνωρίζεται η διπλή εξάρτηση των απονομών νοήματος αφενός προς τα διαθέσιμα πεδία άντλησης ερμηνειών για μια γλώσσα, και αφετέρου προς τις κοινότητες των χρηστών της γλώσσας, των οποίων οι πρακτικές εδραιώνουν μη σημασιολογικές σχέσεις με τα εν γένει περιβάλλοντα ή πεδία του εκφερόμενου λόγου⁹¹³. Το πρώτο είδος εξάρτησης αναφέρεται στην επικράτεια των επιστημών, ως πηγή εν δυνάμει πεδίων του εκφερόμενου λόγου. Το δεύτερο είδος εξάρτησης αφορά συγκεκριμένα το σύνολο των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες, θεωρούμενες στην ευρύτερη διάστασή τους, συνιστούν τη μελέτη των έλλογων και ενσυνείδητων όντων. Με άλλα λόγια, κάθε απονομή νοήματος σε μια γλώσσα εξαρτάται από το περιβάλλον των ομιλητών και από τις προοπτικές των ομιλητών αυτών επί του περιβάλλοντός τους⁹¹⁴. Ως εκ τούτου, τα φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα, εντός των οποίων τελείται η χρήση της γλώσσας, καθορίζουν τα όρια των αποδεκτών απονομών νοήματος⁹¹⁵.

⁹¹¹ Βλ. ό.π.

⁹¹² Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 34.

⁹¹³ Βλ. ό.π.

⁹¹⁴ Βλ. ό.π.

⁹¹⁵ Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 37.

Βάσει της ανωτέρω περιγραφείσας διπλής εξάρτησης των απονομών νοήματος η αρχή της σχετικής απροσδιοριστίας μπορεί να αναλυθεί σε δύο διαφορετικά και αλληλένδετα είδη σχετικότητας: στη *γενική σχετικότητα των απονομών νοήματος* (*general relativity of meaning assignments*) και στην *ειδική σχετικότητα των απονομών νοήματος* (*special relativity of meaning assignments*). Η γενική σχετικότητα των απονομών νοήματος πρεσβεύει πως κάθε φυσική γλώσσα έχει μια ορθή απονομή νοήματος, η οποία είναι σχετική προς το περιβάλλον των ομιλητών της. Η ειδική σχετικότητα των απονομών νοήματος πρεσβεύει, περαιτέρω, πως η ρηθείσα ορθή απονομή νοήματος είναι ταυτόχρονα σχετική προς τον τρόπο, με τον οποίο οι ομιλητές της γλώσσας αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους⁹¹⁶. Κατά συνέπεια η κατασκευή μιας ορθής απονομής νοήματος για μια γλώσσα ή ένα σώμα εκφερόμενου λόγου απαιτεί εκτός από την αξιοποίηση πρόσφορων σημασιολογικών εργαλείων, την παράλληλη συνδρομή φυσικών, κοινωνικών και ψυχολογικών θεωριών.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, ο Tymoczko αξιοποιεί την τεχνική έννοια της απονομής νοήματος σε συνάρτηση με τη διαδικασία κατασκευής μιας σημασιολογικής περιγραφής για μια φυσική γλώσσα. Ο ρόλος των απονομών νοήματος σε μια τέτοια διαδικασία είναι αναμφισβήτητα καίριας σημασίας. Οι απονομές νοήματος «αναπαριστούν τη σημασιολογική πτυχή της γλωσσικής συμπεριφοράς και ως τέτοιες επιτελούν σημαντικό ρόλο στην εξήγηση της συμπεριφοράς κάθε γλωσσικά εξελιγμένης κοινωνίας»⁹¹⁷. Η δε εξήγηση της σημασιολογικής πτυχής της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλούντων υποκειμένων επιτυγχάνεται μέσω της αποκάλυψης των σημασιακών δομών των αναλυόμενων προτάσεων, καθώς και των μεταξύ τους εδραιούμενων σημασιακών σχέσεων⁹¹⁸. Προκειμένου, όμως, να αποκαλυφθούν οι ρηθείσες σημασιακές δομές

⁹¹⁶ Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 40.

⁹¹⁷ T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 33. Η μετάφραση είναι δική μας.

⁹¹⁸ Βλ. T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 32.

και σχέσεις, και να επιτελέσουν οι απονομές νοήματος τον καίριο ρόλο τους στην εξήγηση της γλωσσικής συμπεριφοράς των ανθρώπων, απαιτείται η συνδρομή πλήθους θεωριών σχετικά με το φυσικό και κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον των ομιλούντων υποκειμένων, διότι η χρήση της γλώσσας είναι πάντοτε συνυφασμένη με τις εκάστοτε υφιστάμενες μορφές ζωής. Ο ρόλος των απονομών νοήματος στην αποκάλυψη των υποκείμενων σημασιακών δομών και σχέσεων σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου αφορά, σύμφωνα με τον Tymoczko, και τη θεωρία της μετάφρασης: «A theory of translation for two languages includes a general account of the possibilities and limitations for translating sentences of each language into sentences of the other. To give such an account with any degree of scientific precision, one needs to know the semantic structures of each language. Knowing the semantic structures of a language, I have argued, depends upon knowing about the speakers, their environment, their society and their beliefs»⁹¹⁹. Αφ' ης στιγμής η διερεύνηση των σημασιακών δομών ενός δεδομένου ζεύγους φυσικών γλωσσών αποτελεί, κατά τον Tymoczko, βασικό μέλημα μιας θεωρίας της μετάφρασης, τότε προφανώς η αξιοποίηση της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος από μια τέτοια θεωρία είναι, εκ των πραγμάτων, επιβεβλημένη. Μέσω δε της διερεύνησης των εν λόγω σημασιακών δομών οδηγούμαστε, αναπόφευκτα, στη μελέτη και εξήγηση όλων εκείνων των εξωγλωσσικών παραγόντων που εμπλέκονται ενεργά σε κάθε χρήση της γλώσσας – άρα και στη μετάφραση.

⁹¹⁹ T. TYMOCZKO, *Translation and Meaning*, σελ. 43. Σε δική μας μετάφραση: «Μια περί μετάφρασης θεωρία για δύο γλώσσες περιλαμβάνει την ανάλυση εκείνων των δυνατοτήτων και περιορισμών που αφορούν τη μετάφραση προτάσεων της μιας γλώσσας σε προτάσεις της άλλης. Προκειμένου να διατυπωθεί μια τέτοια ανάλυση με κάποιον βαθμό επιστημονικής ακρίβειας, χρειάζεται να γνωρίζει κανείς τη σημασιακή δομή τής κάθε γλώσσας. Υποστήριξα ότι η γνώση της σημασιακής δομής μιας γλώσσας εξαρτάται από τη γνώση δεδομένων σχετικά με τους ομιλητές, το περιβάλλον τους, την κοινωνία τους και τις πεποιθήσεις τους».

4.3 Η σημειωτική σύλληψη της έννοιας της απονομής νοήματος

Η ανάλυση, που διατυπώνει ο Thomas Tymoczko στο άρθρο του με τίτλο *Translation and Meaning*, αναδεικνύει μέσα από στέρα και πειστικά επιχειρήματα τον διεπιστημονικό χαρακτήρα τόσο της σημασιολογίας όσο και της θεωρίας της μετάφρασης. Αυτό, υπενθυμίζουμε, επιτυγχάνεται με την εξέταση του ρόλου της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος –όπως αυτή διαμορφώνεται από την τυπική σημασιολογία– στη σημασιολογική περιγραφή των φυσικών γλωσσών. Η ανάλυση του Tymoczko καταλήγει με μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παρατήρηση αναφορικά με την αξιοποίηση της ρηθείσας τεχνικής έννοιας από τη θεωρία της μετάφρασης. Παρά το ενδιαφέρον, όμως, που παρουσιάζει ένα τέτοιο εγχείρημα, η εδώ επιχειρούμενη έρευνα θα ακολουθήσει διαφορετική πορεία. Όπως ήδη αφήσαμε να εννοηθεί στο κεφάλαιο 4.1, η εκπονούμενη μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν θα στηριχθεί στην αξιοποίηση της τεχνικής έννοιας της απονομής νοήματος, είτε εκλαμβάνομενη στην αυστηρά καθορισμένη μορφή της από την *Καθολική Γραμματική* του Montague ή θεωρούμενης υπό τη γενικότερη μορφή που την παρουσιάζει ο Tymoczko στην ανάλυσή του.

Οι λόγοι για την επιλογή μη αξιοποίησης της σύλληψης της έννοιας της απονομής νοήματος που προτείνει ο Montague στην *Καθολική Γραμματική* μπορούν εύκολα να γίνουν αντιληπτοί, αν αναλογιστεί κανείς την οπτική, υπό την οποία έχουμε εξετάσει στα προηγούμενα κεφάλαια το φαινόμενο της γλώσσας και το ζήτημα της μετάφρασης. Η διάστασή μας έναντι μιας προσέγγισης της μελέτης της νοηματοδοτικής πτυχής της μετάφρασης με όρους τυπικής σημασιολογίας μπορεί να συνομιστεί στη διαφωνία μας ως προς τη βασική θέση που εκφράζει ο Montague στην *Καθολική Γραμματική*. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, υπενθυμίζουμε, οι θεωρητικές διαφορές μεταξύ φυσικών και τεχνητών γλωσσών είναι αμελητέες και, ως τέτοιες, επιτρέπουν τη μελέτη της συντακτικής και

σημασιολογικής πτυχής των ειρημένων γλωσσών εντός του ενιαίου πλαισίου μιας μαθηματικά ακριβούς θεωρίας της τυπικής σημασιολογίας. Από την πλευρά μας θεωρούμε πως οι φυσικές γλώσσες συνιστούν ένα εξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο, το οποίο η τυπική σημασιολογία αδυνατεί –παρά τις σύγχρονες εξελίξεις που έχει να επιδείξει– να πραγματευτεί με θεωρητική επάρκεια. Εις επίρρωσιν δε αυτής της θέσης επικαλούμαστε ενδεικτικά τα διαμειφθέντα στα πρώτα κεφάλαια της παρούσας διατριβής, όπου ήδη μέσα από την εξειδικευμένη θεώρηση της γλώσσας ως κώδικα αναδεικνύεται ευκρινέστατα ο πολύπτυχος χαρακτήρας του γλωσσικού φαινομένου. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι εντός ενός τέτοιου θεωρητικού πλαισίου η εδώ επιχειρούμενη μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν δύναται να στηριχθεί σε μια τεχνική έννοια της απονομής νοήματος – και δη εκλαμβανόμενης ως ομοιομορφισμού.

Οι ανωτέρω γενικές παρατηρήσεις δικαιολογούν, επίσης, την επιλογή να μην κινηθεί η έρευνά μας στο πλαίσιο που σκιαγραφεί ο Tymoczko στην ανάλυσή του. Η εν λόγω επιλογή υπαγορεύεται περαιτέρω από συγκεκριμένες διαφορές ανάμεσα στη σύλληψη της έννοιας της απονομής νοήματος που υιοθετείται στην παρούσα διατριβή και στην αντίστοιχη σύλληψη που ασπάζεται ο Tymoczko. Κατ' αρχάς, εδώ η απονομή νοήματος δεν εκλαμβάνεται ως διαδικασία, η οποία τελείται αποκλειστικά και μόνο με τη χρήση σημασιολογικών μέσων. Αντιθέτως, θεωρούμε πως κατά την απονομή νοήματος σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου το ερμηνεύον υποκείμενο αξιοποιεί *επιλεκτικά* ολόκληρο το γνωσικό του υπόβαθρο. Οι δε επιλεκτικοί περιορισμοί που επιβάλλονται κάθε φορά στη ρηθείσα αξιοποίηση εξαρτώνται προφανώς από το εκάστοτε σώμα του εκφερόμενου λόγου και τις ιδιαίτερες ερμηνευτικές ανάγκες που αυτό θέτει. Θεωρούμενη δε κατ' αυτόν τον τρόπο η απονομή νοήματος δεν μπορεί να εγκλωβιστεί στα περιορισμένα πλαίσια μιας διαδικασίας προσδιορισμού των συνθηκών αληθείας των προτάσεων της γλώσσας. Σε αυτό το σημείο, εξάλλου, έγκειται η ριζική διαφωνία μας έναντι της σύλληψης που προτείνει ο Tymoczko. Κατά την άποψή

μας η μαθηματική έννοια της *συνάρτησης* –οριζόμενη ως διαδικασία που λαμβάνει ένα συγκεκριμένο σύνολο ανεξάρτητων μεταβλητών και αποδίδει κάθε φορά μια *μοναδική* τιμή– δεν αποτελεί πρόσφορο μέσο σύλληψης της έννοιας της απονομής νοήματος. Η απονομή νοήματος υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια μιας αυστηρά καθορισμένης μαθηματικής συνάρτησης, όντας ένα εξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο – μια *πολυσύνθετη σημειωσική διαδικασία* που δεν εφαρμόζεται επί μεμονωμένων προτάσεων, αλλά επί *κειμένων*.

Η ανωτέρω θέση αποτελεί προδήλως το προανάκρουσμα μιας νέας σύλληψης της έννοιας της απονομής νοήματος, η οποία καλείται να υπηρετήσει τους ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας διατριβής. Προτού, όμως, δοθεί συγκεκριμένη μορφή στην προτεινόμενη σύλληψη, θα πρέπει να αποσαφηνιστεί η θέση μας όσον αφορά το καίριο ζήτημα του γλωσσικού νοήματος. Τασσόμενοι υπέρ του διωποκειμενικού και πολιτισμικά καθοριζόμενου χαρακτήρα του νοήματος και κινούμενοι εντός του πλαισίου, που προδιαγράφεται από τη σημειωτική θεωρία του Umberto Eco, θεωρούμε πως: *το γλωσσικό νόημα συνιστά σύστημα πολιτισμικών μονάδων*. Επισημαίνεται δε πως η συγκεκριμένη θέση με την έμφαση, που αποδίδει στο *πολιτισμικό περιεχόμενο* της γλώσσας, δίνει προτεραιότητα στη *γλώσσα εν χρήσει* και, ως εκ τούτου, είναι απόλυτα συνεπής προς τη βιτγκενστάινεια γραμμή σκέψης. Η σύνδεση ανάμεσα στην υιοθετούμενη σύλληψη της έννοιας του γλωσσικού νοήματος και στη βιτγκενστάινεια θεώρηση της γλώσσας θα γίνει εμφανέστερη στη συνέχεια, όπου θα συζητηθεί η σχέση μεταξύ γλωσσοπαιγνίων και κειμένων. Επί του παρόντος θα πρέπει να επιστρέψουμε στο ζήτημα της απονομής νοήματος, προκειμένου να δοθεί συγκεκριμένη μορφή στην εδώ προτεινόμενη σύλληψη της υπό συζήτηση έννοιας. Η ρηθείσα σύλληψη δύναται να διατυπωθεί με τη μορφή ενός *γενικού σημειωτικού ορισμού*, σύμφωνα με τον οποίο η απονομή νοήματος μπορεί να οριστεί ως διαδικασία *ερμηνείας* και *κατανόησης* κειμένων, μέσω του εντοπισμού των καταδηλούμενων και συνδηλούμενων πολιτισμικών μονάδων και της

αποκάλυψης και αποτύπωσης του πυκνού δικτύου συνδέσεων μεταξύ των εδραιούμενων καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεσμών.

Ο ανωτέρω ορισμός χρήζει ασφαλώς ορισμένων διευκρινίσεων. Κατ' αρχάς, αν η έννοια του κειμένου ληφθεί στην ευρύτερη δυνατή της διάσταση –η οποία υπερβαίνει τα όρια του γλωσσικού συστήματος–, τότε στην ανωτέρω σύλληψη της έννοιας της απονομής νοήματος δύναται να συμπεριληφθεί κάθε σημειωτικό φαινόμενο. Δεδομένου, όμως, του ερευνητικού προσανατολισμού της παρούσας διατριβής, η έμφαση θα παραμείνει στα γλωσσικά κείμενα – και δη στα γραπτά κείμενα. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί πως η αναφορά στο δίκτυο συνδέσεων των εδραιούμενων καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεσμών γίνεται υπό την επισήμανση ότι το ρηθέν δίκτυο εμφανίζει έναν εγγενώς δυναμικό χαρακτήρα, ο οποίος οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των σημειακών συναρτήσεων. Υπ' αυτή την έννοια, η διαδικασία απονομής νοήματος αποκαλύπτεται ως *πυκνή περιγραφή* ενός πολύπλοκα διαρθρωμένου δυναμικού δικτύου σχέσεων και συνάψεων μεταξύ διαστρωματωμένων συνόλων πολιτισμικών περιεχομένων.

Προκειμένου ο ανωτέρω προταθείς σημειωτικός ορισμός της έννοιας της απονομής νοήματος να είναι λειτουργικός για τους σκοπούς και τις ανάγκες του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος, θα πρέπει αφενός να αποσαφηνιστεί η έννοια της πολιτισμικής μονάδας, και αφετέρου να επαναπροσδιοριστεί το περιεχόμενο της έννοιας του κειμένου με όρους πολιτισμικών μονάδων. Σε αυτά ακριβώς τα ζητήματα θα αφιερωθούν τα δύο επόμενα κεφάλαια.

4.3.1 Πολιτισμικές μονάδες

Στα κεφάλαια του δεύτερου μέρους σημαντικό μέρος της συζήτησης αφιερώθηκε στην ερμηνευτική ανθρωπολογία του Clifford Geertz, στο πλαίσιο της οποίας η κουλτούρα ορίζεται ως ιστός σημασιών που ο ίδιος ο άνθρωπος υφαίνει και εντός του οποίου αναπτύσσεται ολόκληρη η ανθρώπινη δραστηριότητα⁹²⁰. Αποδεχόμενοι αυτή τη σημειωτική σύλληψη της κουλτούρας μπορούμε, περαιτέρω, να θεωρήσουμε πως ο εν λόγω ιστός σημασιών οργανώνεται από κάθε διαφορετική κουλτούρα σε ένα διαχρονικά μεταβαλλόμενο σύστημα πολιτισμικών μονάδων. Με άλλα λόγια κάθε κουλτούρα μπορεί να εκληφθεί ως σύστημα μονάδων: «A particular culture (...) consists of a system of units (or parts) which are defined in certain ways and which are differentiated according to certain criteria. These units define the world or universe, the way the things in it relate to each other, and what these things should be and do»⁹²¹. Θα πρέπει δε να τονιστεί ευθύς εξαρχής πως σε αυτή τη θεώρηση της κουλτούρας ως συστήματος πολιτισμικών μονάδων η έμφαση δίνεται στις ίδιες τις πολιτισμικές μονάδες και στους ποικίλους τρόπους, με τους οποίους αλληλενεργούν μεταξύ τους.

Ο όρος «μονάδα» εκλαμβάνεται εδώ υπό την ευρύτερη δυνατή του διάσταση. Δηλαδή, ως μονάδα μπορεί να θεωρηθεί οτιδήποτε ορίζεται πολιτισμικά ως διακριτή οντότητα: «A unit in a particular culture is simply anything that is culturally defined and distinguished as an entity. It may be a person, place, thing, feeling, state of affairs, sense of foreboding, fantasy, hallucination, hope, or

⁹²⁰ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 5.

⁹²¹ D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 1. Σε δική μας μετάφραση: «Μια ορισμένη κουλτούρα (...) συνίσταται σε ένα σύστημα μονάδων (ή μερών) που ορίζονται με συγκεκριμένους τρόπους και που διαφοροποιούνται απ' αλλήλων σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια. Αυτές οι μονάδες ορίζουν τον κόσμο ή το σύμπαν, τον τρόπο με τον οποίο τα πράγματα εντός του σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς και τι θα πρέπει να είναι και να κάνουν αυτά τα πράγματα».

idea»⁹²². Το γεγονός ότι ως πολιτισμική μονάδα εκλαμβάνεται κάθε τι που μπορεί να οριστεί πολιτισμικά και να αναγνωριστεί ως ξεχωριστή οντότητα σημαίνει ασφαλώς πως οι πολιτισμικές μονάδες μπορούν να νοηθούν μόνο ως αναπόσπαστα μέρη ενός –κατά το μάλλον ή ήττον– διακριτού συστήματος. Υπ’ αυτή την έννοια στην προκειμένη περίπτωση ισχύει, *mutatis mutandis*, εκείνο ακριβώς που υποστήριζε ο Clifford Geertz αναφερόμενος στην ανθρώπινη συμπεριφορά, εκλαμβανόμενη ως συμβολική δράση⁹²³: το καίριο ζήτημα όσον αφορά τις πολιτισμικές μονάδες δεν είναι το οντολογικό τους status, αλλά η σημασία τους για μια δεδομένη κουλτούρα.

Ωστόσο κάθε πολιτισμική μονάδα, ως διακριτή –πολιτισμικά οριζόμενη– οντότητα που συνιστά ένα ούτως ειπείν «πολιτισμικό αντικείμενο», θα πρέπει να διακρίνεται πάντοτε από τα (υλικά) αντικείμενα του φυσικού κόσμου. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σημασία μιας τέτοιας διάκρισης, ο David Murray Schneider, ο οποίος αξιοποιεί την έννοια της πολιτισμικής μονάδας στη μελέτη των όρων συγγένειας στην αμερικάνικη κουλτούρα, παραθέτει ένα διαφωτιστικό παράδειγμα: «A ghost and a dead man can be helpful examples. The ghost of a dead man and a dead man are both cultural constructs or cultural units. Both exist in the real world as cultural constructs, culturally defined and differentiated entities. But a good deal of empirical testing has shown that at a quite different level of reality the ghost does not exist at all, though there may or may not be a dead man at a given time and place, and under given conditions. Yet at the level of their cultural definition there is no question about their existence, nor is either one any more or less real than the other»⁹²⁴. Κάθε πολιτισμική

⁹²² D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 2. Σε δική μας μετάφραση: «Σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα μονάδα είναι οτιδήποτε ορίζεται και διακρίνεται πολιτισμικά ως οντότητα. Μπορεί να είναι κάποιο πρόσωπο, ένας τόπος, κάποιο πράγμα, ένα συναίσθημα, μια κατάσταση πραγμάτων, μια προαίσθηση, μια φαντασίωση, κάποια παραίσθηση, μια ελπίδα ή κάποια ιδέα».

⁹²³ Βλ. C. GEERTZ, *The interpretation of cultures*, σελ. 10.

⁹²⁴ D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 2. Σε δική μας μετάφραση: «Η περίπτωση ενός νεκρού και ενός φαντάσματος μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο παράδειγμα. Ο νεκρός

μονάδα μπορεί να αναφέρεται ή να αντιστοιχεί σε συγκεκριμένα πραγματικά αντικείμενα ή σε δεδομένες υφιστάμενες καταστάσεις. Ωστόσο συχνά τα αναφερόμενα των ειρημένων μονάδων είναι μη πραγματικές οντότητες. Συνεπώς το επίπεδο της πραγματικής ύπαρξης των πολιτισμικών μονάδων δεν είναι αυτό της υλικής υπόστασης, αλλά εκείνο του πολιτισμικού ορισμού τους. Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να ισχυριστούμε ότι η πραγματική ύπαρξη των πολιτισμικών μονάδων εντοπίζεται σε ένα σημειωτικό επίπεδο, το οποίο νομιμοποιούμαστε να διακρίνουμε σαφώς από το επίπεδο της αντιληπτικής παρατήρησης. Οι πολιτισμικές μονάδες υφίστανται σε ένα πολιτισμικό επίπεδο παρατήρησης ανεξάρτητα από την αντιληπτική παρατήρηση δεδομένων πραγματικών οντοτήτων ή συμβάντων. Μέσω της άμεσης παρατήρησης στο επίπεδο της αισθητηριακής πρόσληψης της πραγματικότητας μπορούμε να αποκομίσουμε μόνο *υποθέσεις*, αναφορικά με τις πολιτισμικές μονάδες⁹²⁵. το ζήτημα της κατανόησης του περιεχομένου τους, όμως, θα εξακολουθεί σε αυτό το επίπεδο να παραμένει αδιευκρίνιστο.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι οι πολιτισμικές μονάδες είναι εξίσου πραγματικές με τα υλικά αντικείμενα του φυσικού κόσμου. Η πραγματική τους υπόσταση, όμως, συγκροτείται σε ένα σημειωτικό επίπεδο, στο οποίο οι ρηθείσες μονάδες ορίζονται πολιτισμικά. Λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους, οι πολιτισμικές μονάδες αποκαλύπτουν την ύπαρξή τους στο σύνολο των θεσμισμένων και χρησιμοποιούμενων συμβολικών ή σημειωτικών συστημάτων του ανθρώπου. Κατά συνέπεια τα εν λόγω συστήματα συνιστούν την απτή έκφραση των πολιτισμικών μονάδων και, ως εκ τούτου, συγκροτούν το προρρηθέν πολιτισμικό

και το φάντασμά του αποτελούν εξίσου πολιτισμικές κατασκευές ή πολιτισμικές μονάδες. Υφίστανται αμφότερα στον πραγματικό κόσμο ως πολιτισμικές κατασκευές, ως οντότητες που ορίζονται και διαφοροποιούνται κατά τρόπο πολιτισμικό. Πλήθος, όμως, εμπειρικών ερευνών έχει δείξει ότι σε ένα εντελώς διαφορετικό επίπεδο πραγματικότητας το φάντασμα δεν υφίσταται καθόλου, παρά το γεγονός ότι υπό συγκεκριμένες συνθήκες και σε δεδομένο τόπο και χρόνο μπορεί όντως να υπάρχει ή να μην υπάρχει κάποιος νεκρός. Εντούτοις στο επίπεδο του πολιτισμικού τους ορισμού δεν τίθεται αμφιβολία για την ύπαρξή τους, ούτε είναι κάποιο εκ των δύο περισσότερο πραγματικό από το άλλο».

⁹²⁵ Βλ. D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 6-7.

επίπεδο παρατήρησης τους. Αφ' ης στιγμής δε η γλώσσα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σημειωτικά συστήματα, είναι λογικό να θεωρείται ως ένα από τα προσφορότερα σημεία εκκίνησης κάθε έρευνας σχετικά με τις πολιτισμικές μονάδες⁹²⁶. Ωστόσο ξεκινώντας μια τέτοια έρευνα από τη γλώσσα, θα πρέπει να λαμβάνει ευθύς εξ αρχής υπόψη της ότι: α) σε δεδομένες κουλτούρες υπάρχουν πολιτισμικές μονάδες που δεν καταδηλώνονται γλωσσικά – δίχως αυτό να σημαίνει, βέβαια, πως οι συγκεκριμένες μονάδες είναι εν γένει μη καταδηλώσιμες γλωσσικά⁹²⁷. β) η γλωσσική καταδήλωση των πολιτισμικών μονάδων δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω μεμονωμένων λεξημάτων, αλλά συχνά απαιτούνται συμπλέγματα λεξημάτων ή ακόμη και ολόκληρες περιγραφές⁹²⁸. Με άλλα λόγια, ως προς αυτό το τελευταίο σημείο παρατηρούμε ότι «η σημασιολογική ανάλυση ενός συστήματος λεξημάτων δεν είναι ισομορφική προς την περιγραφή ενός συστήματος πολιτισμικών μονάδων ή κατηγοριών...»⁹²⁹.

Λόγω του προσανατολισμού που υιοθετείται στην παρούσα διατριβή είναι προφανές πως, στην εδώ επιχειρούμενη έρευνα, η έμφαση δίνεται αποκλειστικά στη σχέση μεταξύ πολιτισμικών μονάδων και γλώσσας. Αυτό, άλλωστε, υπαγορεύεται και από την περί γλωσσικού νοήματος θέση που διατυπώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Προτού, όμως, εξεταστούν οι πολιτισμικές μονάδες ως γλωσσικό νόημα, κρίνεται απαραίτητο να επισημάνουμε ένα επιπλέον θεμελιώδες χαρακτηριστικό τους, το οποίο, δεδομένης της άρρηκτης σχέσης μεταξύ γλώσσας και πολιτισμικών μονάδων, εξηγεί υπό μίαν άλλη οπτική τον δυναμικό χαρακτήρα της γλώσσας. Οι πολιτισμικές μονάδες δεν αποτελούν «άφθαρτες» οντότητες, κείμενες εκτός του κοινωνικοϊστορικού γίνεσθαι. Αντιθέτως η ύπαρξή τους καθορίζεται από την ατέρμονη ροή της κοινωνικής πραγματικότητας. Σε κάθε

⁹²⁶ Βλ. D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 4: «Words, as names for cultural units, are one of the best ways to begin to discover what the cultural units are».

⁹²⁷ Βλ. D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 3.

⁹²⁸ Βλ. D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 3-4.

⁹²⁹ D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 4. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Η μετάφραση είναι δική μας.

δεδομένη κουλτούρα οι πολιτισμικές μονάδες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με τρόπους όχι εκ των προτέρων καθορισμένους, ούτε άπαξ και διαπαντός παγιωμένους. Ως αποτέλεσμα των αλληλενεργουσών δυνάμεων, που αναπτύσσονται μεταξύ τους, οι πολιτισμικές μονάδες μεταβάλλονται, ενώ παράλληλα νέες πολιτισμικές μονάδες αναδύονται και άλλες οδηγούνται στη λήθη ή στον αφανισμό. Η δε σχέση των πολιτισμικών μονάδων προς τις εκάστοτε ισχύουσες κοινωνικές συνθήκες είναι μη αμφιμονοσήμαντη. Ο Schneider γράφει χαρακτηριστικά: «Cultural units, constructs, rules, and so on are not just “given.” They are not (...) handed down from the sky to remain in the same state until they are taken back by the gods who invented them. They arise, they grow, they change. They may or may not be responsive to the actual conditions of life, to different population pressures, to different ecological conditions, to the scarcity of food or prevalence of disease, to the joys and the sorrows of life»⁹³⁰.

Έχοντας εκθέσει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των πολιτισμικών μονάδων, είμαστε πλέον σε θέση να υπεισέλθουμε στο ζήτημα της σχέσης τους με τη γλώσσα. Η διερεύνηση της ρηθείσας σχέσης θα γίνει στο πλαίσιο της σημειωτικής θεωρίας του Umberto Eco. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος –και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο περί καταδηλώσεων και συνδηλώσεων–, σύμφωνα με τον Eco οι κώδικες, στο βαθμό που γίνονται αποδεκτοί από μια κοινωνία, συγκροτούν έναν *πολιτισμικό κόσμο*⁹³¹, δηλαδή ένα σύστημα πολιτισμικών μονάδων. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης θεώρησης οι πολιτισμικές μονάδες εκλαμβάνονται ως το επίπεδο περιεχομένου των σημειακών συναρτήσεων⁹³².

⁹³⁰ D.M. SCHNEIDER, *American kinship: A cultural account*, σελ. 7. Σε δική μας μετάφραση: «Οι πολιτισμικές μονάδες, κατασκευές, επιταγές και ούτω καθεξής δεν είναι απλώς “δοσμένες”. Δεν μας έχουν παραδοθεί (...) από τον ουρανό για να παραμείνουν στην ίδια κατάσταση μέχρι να επιστρέψουν πάλι στους θεούς που τις επινόησαν. Αντιθέτως, ανθίζουν, αναπτύσσονται, αλλάζουν. Μπορεί να ανταποκρίνονται ή να μην ανταποκρίνονται στις πραγματικές συνθήκες της ζωής, στις διαφορετικές πληθυσμιακές πιέσεις, στις διαφορετικές οικολογικές συνθήκες, στην έλλειψη τροφής ή στην εξάπλωση ασθενειών, στις χαρές και στις λύπες της ζωής».

⁹³¹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 61.

⁹³² Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 62.

Αυτό επιτρέπει στον ιταλό σημειολόγο να αποφανθεί πως υπό σημειωτική οπτική το νόημα ενός όρου συνιστά μια πολιτισμική μονάδα⁹³³. Ωστόσο για τις ανάγκες μιας θεωρίας των κωδίκων, οι πολιτισμικές μονάδες θα οριστούν, περαιτέρω, ως *σημασιακές μονάδες (semantic units)*, δηλαδή ως μέρη ενός *σημασιακού συστήματος (semantic system)*. Η θεώρηση των πολιτισμικών μονάδων ως σημασιακών μονάδων εντάσσεται, ειδικότερα, στο πλαίσιο μιας *συνθετικής θεωρίας των σημημάτων (compositional theory of sememes)*, βάσει της οποίας προτείνεται ένα γενικό πρότυπο συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων, δηλαδή των μονάδων περιεχομένου, προς τις οποίες οι κώδικες αντιστοιχούν τους διάφορους σημειακούς φορείς. Προτού, όμως, παρουσιαστεί το εν λόγω γενικό πρότυπο ανάλυσης, θα πρέπει να αποσαφηνιστεί πλήρως η έννοια, υπό την οποία οι πολιτισμικές μονάδες εκλαμβάνονται εδώ ως σημασιακές μονάδες, δηλαδή ως *θέσεις (positions)* εντός δεδομένων σημασιακών συστημάτων.

Το πρότυπο ανάλυσης των σημημάτων βάσει ενός συστήματος θέσεων και *αντιθέσεων (oppositions)* αναπτύχθηκε από τη *δομική σημασιολογία (structural semantics)* και έλκει την καταγωγή του από το δομικό πρότυπο ανάλυσης των φωνολογικών συστημάτων των φυσικών γλωσσών. Σύμφωνα με το εν λόγω σημασιολογικό πρότυπο κάθε σήμημα καταλαμβάνει μια θέση εντός ορισμένου σημασιακού συστήματος, η οποία καθορίζεται από τις αντιθέσεις τού σήμηματος προς τα υπόλοιπα σήμηματα του συστήματος. Εδώ, όμως, ανακύπτει το εξής ερώτημα: σε ποιο σύστημα θα ενταχθεί ένα δεδομένο σήμημα; Και, περαιτέρω, γιατί θα πρέπει το συγκεκριμένο σήμημα να τεθεί αντιθετικά εν σχέσει προς άλλα σήμηματα⁹³⁴; Ο Eco παρατηρεί πως στην περίπτωση του σήμηματος –όπως και σε εκείνη του φωνήματος, άλλωστε– θα πρέπει να κινηθούμε προς έναν πιο αναλυτικό ορισμό, ο οποίος θα εκλαμβάνει την υπό συζήτηση έννοια ως δέσμη *διακριτικών χαρακτηριστικών (distinctive features)*. Αν δεχθούμε έναν τέτοιο

⁹³³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 67.

⁹³⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 84.

ορισμό, τότε το ρηθέν σύνολο θέσεων και αντιθέσεων αναφέρεται άμεσα σε αυτά τα χαρακτηριστικά και, κατά συνέπεια, το σήμημα αναδεικνύεται ως ένα δίκτυο καταγραφής της παρουσίας και απουσίας συγκεκριμένων διακριτικών γνωρισμάτων⁹³⁵. Όταν, λοιπόν, το περιεχόμενο ενός σημειακού φορέα ορίζεται ως μια θέση εντός ενός σημασιακού συστήματος, ο όρος «θέση» υποδηλώνει ένα δίκτυο διακριτικών χαρακτηριστικών. Θα πρέπει δε να τονιστεί ότι ένας σημειακός φορέας μπορεί, εν γένει, να αναφέρεται είτε σε ένα δίκτυο θέσεων εντός του ίδιου σημασιακού συστήματος ή σε ένα δίκτυο θέσεων μεταξύ διαφορετικών σημασιακών συστημάτων. Οι ειρημένες θέσεις συνιστούν τους λεγόμενους *σημασιακούς δείκτες* (*semantic markers*) του σήμηματος⁹³⁶.

Διακρίνονται γενικά δύο είδη σημασιακών δεικτών: οι καταδηλωτικοί και οι συνδηλωτικοί. Ως *καταδηλωτικοί δείκτες* (*denotative markers*) ορίζονται εκείνοι, των οποίων το άθροισμα συγκροτεί και απομονώνει την πολιτισμική μονάδα που πρώτη αντιστοιχείται σε έναν δεδομένο σημειακό φορέα. Στη ρηθείσα μονάδα ερείδονται δε όλες οι σχετικές συνδηλώσεις. Κατά συνέπεια οι *συνδηλωτικοί δείκτες* (*connotative markers*) είναι εκείνοι, οι οποίοι συνεισφέρουν στη συγκρότηση των πολιτισμικών μονάδων που εκφράζονται μέσω μιας προηγηθείσας σημειακής συνάρτησης⁹³⁷. Επισημαίνεται πως η βασική διαφορά μεταξύ των ανωτέρω ειδών σημασιακών δεικτών δεν συνδέεται με την ενδεχόμενη σταθερότητα των εδραιούμενων καταδηλώσεων και συνδηλώσεων, αλλά περιορίζεται στο γεγονός ότι κάθε συνδήλωση ερείδεται πάντοτε σε μια προγενέστερη καταδήλωση. Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει πως η διάκριση μεταξύ καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεικτών είναι κατά κανόνα εύκολη υπόθεση. Αντιθέτως, όπως παρατηρεί ο Eco, το ζήτημα της σαφούς διάκρισης μεταξύ των ειρημένων δεικτών παραμένει, για τη θεωρία των κωδίκων, ανοιχτό⁹³⁸. Αξίζει,

⁹³⁵ Βλ. ό.π.

⁹³⁶ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 84-85.

⁹³⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 85.

⁹³⁸ Βλ. ο.π.

τέλος, να σημειωθεί πως στο πλαίσιο της συνθετικής ανάλυσης που περιλαμβάνει καταδηλωτικούς και συνδηλωτικούς δείκτες, η καταδήλωση και η συνδήλωση αναγνωρίζονται ως *σημασιακές ιδιότητες (semantic properties)*⁹³⁹.

Η εισαγωγή των εννοιών των σημασιακών δεικτών μάς επιτρέπει, περαιτέρω, να αναπαραστήσουμε στην ανάλυση τους *συνδυαστικούς κανόνες (combinational rules)* που είναι ενσωματωμένοι στους κώδικες. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος, οι κώδικες δεν εξαντλούνται στη συσχετιστική λειτουργία. Αντιθέτως παράλληλα με τους συσχετιστικούς κανόνες περιλαμβάνουν επίσης και συνδυαστικούς κανόνες, οι οποίοι ρυθμίζουν τις συνδυαστικές δυνατότητες των σημειακών συναρτήσεων σε δεδομένα πλαίσια. Συνεπώς, ένας κώδικας μας προσφέρει δύο διαφορετικές περιγραφές της σημειακής συνάρτησης: «A code provides: (i) a restricted description of a sign-function so that it can be easily understood in its biplanar format independently of any context; (ii) a more complex definition which also foresees some nodal points in which the sign-function, in both its functives, can amalgamate with other sign-functions»⁹⁴⁰. Στην απλούστερη μορφή της, κάθε σημειακή συνάρτηση μπορεί να περιγραφεί ανεξάρτητα από οποιοδήποτε πλαίσιο, βάσει μόνο των δύο επιπέδων που τη συγκροτούν (το επίπεδο έκφρασης και το επίπεδο περιεχομένου). Στην πληρέστερη μορφή της, όμως, μια σημειακή συνάρτηση αποκαλύπτει τις συνδυαστικές της δυνατότητες, όπως αυτές προσδιορίζονται από κανόνες που προβλέπονται από τον ίδιο τον κώδικα. Οι ειρημένοι κανόνες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της κωδικευμένης αναπαράστασης της σημειακής συνάρτησης⁹⁴¹.

⁹³⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 86.

⁹⁴⁰ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 90-91. Σε δική μας μετάφραση: «Ένας κώδικας προσφέρει (i) μια περιορισμένη περιγραφή της σημειακής συνάρτησης, η οποία να μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητή στη δισειπέδη μορφή της, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε πλαίσιο· (ii) έναν πιο σύνθετο ορισμό που προβλέπει επίσης κάποιους κόμβους, όπου η σημειακή συνάρτηση μπορεί να αμαλγαματωθεί, ως προς αμφοτέρους τους όρους της, με άλλες σημειακές συναρτήσεις».

⁹⁴¹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 91.

Βάσει, λοιπόν, των μέχρι στιγμής εκτεθέντων είμαστε σε θέση να διακρίνουμε τα πρώτα συστατικά ενός συνθετικού προτύπου ανάλυσης. Ένα τέτοιο πρότυπο θα πρέπει, κατ' αρχάς, να λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι κάθε σημειακός φορέας διαθέτει μια σειρά *συντακτικών δεικτών* (*syntactical markers*), δηλαδή δεικτών που του επιτρέπουν να συνδυαστεί με άλλους σημειακούς φορείς. Θα πρέπει, περαιτέρω, να λαμβάνεται υπόψη ότι το νόημα του κάθε όρου συνιστά ένα σήμημα που σχηματίζεται από ένα σύνολο καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεικτών που δύνανται να οργανωθούν ιεραρχικά. Η ύπαρξη όλων των ανωτέρω τύπων δεικτών είναι αναγκαία για μια σημειακή συνάρτηση, διότι κάθε κώδικας εδραιώνει σημειακές συναρτήσεις μόνο μεταξύ συνόλων συντακτικών και σημασιακών δεικτών. Αμφότερα δε τα ρηθέντα σύνολα λειτουργούν εν προκειμένω ως ολότητες, έτσι ώστε κάθε σημειακή συνάρτηση να μην ανάγεται εν τέλει στην αμφιμονοσήμαντη συσχέτιση μεταξύ μεμονωμένων δεικτών⁹⁴². Συνεπώς, σύμφωνα με το υπό συζήτηση πρότυπο, το νόημα ενός σημειακού φορέα μπορεί να παρασταθεί σχηματικά ως ακολούθως:

$$/s-v/ \text{ ---- } sm \text{ ---- } \langle S \rangle \text{ ----- } d_1, d_2, d_3 \text{ ----- } c_1, c_2, c_3 \dots$$

Σχήμα 4.1

όπου $/s-v/$ είναι ο σημειακός φορέας, sm είναι οι συντακτικοί δείκτες, S είναι το σήμημα, ενώ d_1, d_2, d_3 και c_1, c_2, c_3 είναι οι καταδηλωτικοί και συνδηλωτικοί δείκτες, αντίστοιχα, οι οποίοι συνθέτουν το σήμημα⁹⁴³.

Η ανωτέρω σχηματική αναπαράσταση μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ότι το μέχρι στιγμής προταθέν πρότυπο ανάλυσης προβλέπει μια σχετικά απλή δομή για το σήμημα, η οποία ανάγεται σε ένα πεπερασμένο και γραμμικά διατεταγμένο σύνολο (συντακτικών και σημασιακών) δεικτών. Εύλογα θα μπορούσε να

⁹⁴² Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 92.

⁹⁴³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 92-93.

αναρωτηθεί κανείς αν πράγματι το σήμημα εμφανίζει μια τόσο απλή δομή. Ακόμη, όμως, και στην περίπτωση μιας καταφατικής απάντησης στο συγκεκριμένο ερώτημα, υπάρχουν ορισμένα περαιτέρω ερωτήματα που θα πρέπει να απαντηθούν. Κατ' αρχάς, θα πρέπει να ερευνηθεί αν τα συστατικά που προβλέπονται στο εν λόγω πρότυπο ανάλυσης μπορούν να απομονωθούν και αν, επιπρόσθετα, αποτελούν θεωρητικές κατασκευές που δεν χρήζουν περαιτέρω σημασιολογικού ορισμού ή αν, αντιθέτως, αποτελούν γλωσσικές κατασκευές, δηλαδή λέξεις ή λεξικούς ορισμούς. Επιπλέον, θα πρέπει να διευκρινιστεί αν τα στοιχειώδη αυτά συστατικά συνιστούν ένα πεπερασμένο σύνολο *σημασιακών καθολικών* (*semantic universals*). Τέλος, θα πρέπει να αποσαφηνιστεί αν η ως ανωτέρω αναπαριστώμενη σύνδεση των συστατικών στοιχείων επαρκεί για τον ορισμό τού σήμηματος και, κυρίως, για την περιγραφή του τρόπου, με τον οποίο αυτό εμφανίζεται στον εκφερόμενο λόγο, δηλαδή σε συγκεκριμένα πλαίσια και πλέγματα περιστάσεων⁹⁴⁴. Προκειμένου να διευθετηθούν τα συγκεκριμένα ζητήματα, ο Eco θα κινηθεί προς ένα αναθεωρημένο πρότυπο ανάλυσης, το οποίο θα ενσωματώνει μια διευρυμένη έννοια των σημασιακών δεικτών⁹⁴⁵. Οι απαιτήσεις ενός τέτοιου προτύπου διατυπώνονται από τον ιταλό σημειολόγο μέσω μιας σειράς ενστάσεων έναντι του κλασικού συνθετικού προτύπου ανάλυσης των Katz και Fodor⁹⁴⁶.

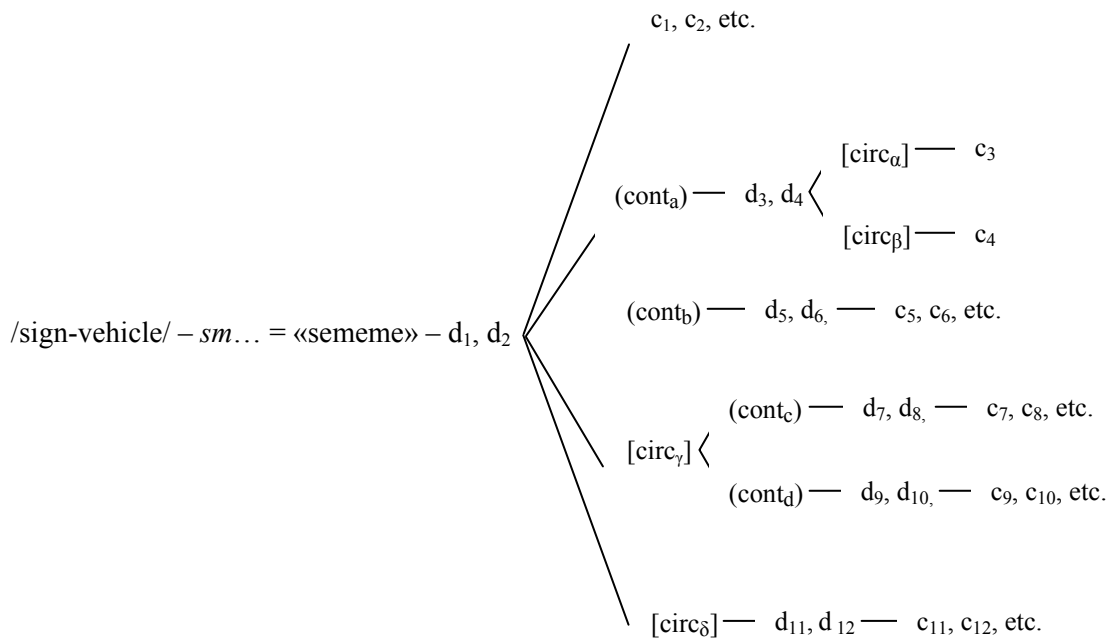
Ένα πρότυπο ανάλυσης, που φιλοδοξεί να αναπαραστήσει με σχετική επάρκεια τη σύνθετη δομή του σήμηματος, θα πρέπει, κατ' αρχάς, να λάβει υπόψη το γεγονός πως κάθε σημειακός φορέας καταδηλώνει και συνδηλώνει πλήθος πολιτισμικών μονάδων, μερικές από τις οποίες είναι αμοιβαία αποκλειόμενες. Με άλλα λόγια, ένας σημειακός φορέας μπορεί να καταδηλώνει και να συνδηλώνει

⁹⁴⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 93.

⁹⁴⁵ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 95.

⁹⁴⁶ Βλ. J.J. KATZ/J.A. FODOR, *The structure of a semantic theory*. Βλ. επίσης την αναθεωρημένη εκδοχή τού προτύπου στο J.J. KATZ/P.M. POSTAL, *An integrated theory of linguistic descriptions*.

θέσεις σε διαφορετικούς άξονες⁹⁴⁷. Κατά την ανάλυση, συνεπώς, ενός σημήματος ενδέχεται να εμφανιστούν εναλλακτικές, συμπληρωματικές ή αμοιβαία αποκλειόμενες αναγνώσεις⁹⁴⁸. Οι ειρημένες αναγνώσεις στοιχειοθετούνται χάρη στην ύπαρξη ορισμένων *περιορισμών επιλογής* (*selection restrictions*). Η ενσωμάτωση των εν λόγω περιορισμών στο αναθεωρημένο πρότυπο ανάλυσης επιτρέπει μια πληρέστερη περιγραφή του τρόπου, με τον οποίο το σήμα εμφανίζεται στον εκφερόμενο λόγο. Οι περιορισμοί επιλογής ταξινομούνται σε δύο διαφορετικές κατηγορίες: στις *συγκειμενικές επιλογές* (*contextual selections*) και στις *περιστασιακές επιλογές* (*circumstantial selections*)⁹⁴⁹. Βάσει των συγκεκριμένων επιλογών διακρίνονται οι διαφορετικές αναγνώσεις του σημήματος και ορίζεται η απονομή των ποικίλων καταδηλώσεων και συνδηλώσεων. Με την ενσωμάτωση των ανωτέρω στοιχείων το αναθεωρημένο πρότυπο αποκτά την ακόλουθη δενδροειδή μορφή⁹⁵⁰:

Σχήμα 4.2

⁹⁴⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 95.

⁹⁴⁸ Βλ. ό.π.

⁹⁴⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 105.

⁹⁵⁰ Βλ. ό.π.

Στην αναθεωρημένη του μορφή, λοιπόν, το πρότυπο συνθετικής ανάλυσης που προτείνει ο Eco περιλαμβάνει: α) τους συντακτικούς δείκτες (*sm*) του σημειακού φορέα· β) τους καταδηλωτικούς (d_1, d_2, \dots) και συνδηλωτικούς (c_1, c_2, \dots) δείκτες τού σήμηματος· γ) τις συγκεκριμενικές επιλογές (*cont*), και δ) τις περιστασιακές επιλογές (*circ*). Η σχηματική αναπαράσταση του υπό συζήτηση προτύπου μάς επιτρέπει να διατυπώσουμε, περαιτέρω, τις εξής παρατηρήσεις⁹⁵¹: α) οι συντακτικοί δείκτες ανήκουν στο επίπεδο της έκφρασης και όχι στο επίπεδο του περιεχομένου· β) κάθε σήμημα μπορεί να έχει ένα σύνολο καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεικτών, οι οποίοι παραμένουν αμετάβλητοι σε κάθε συγκεκριμενική και περιστασιακή επιλογή (π.χ. d_1, d_2, c_1 και c_2 στο ανωτέρω σχήμα)· γ) κάθε σήμημα, ωστόσο, μπορεί παράλληλα να συντίθεται από διαφορετικούς καταδηλωτικούς και συνδηλωτικούς δείκτες, ανάλογα με τις διάφορες συγκεκριμενικές και περιστασιακές επιλογές· δ) οι συγκεκριμενικές επιλογές καταγράφουν *σημήματα* ή ομάδες σημημάτων που συνήθως συνδέονται με το υπό ανάλυση σήμημα· ε) οι περιστασιακές επιλογές καταγράφουν *σημειακούς φορείς* ή ομάδες σημειακών φορέων που αντιστοιχούν στο αναλυόμενο σήμημα (επί παραδείγματι, η εικόνα μιας νεκροκεφαλής σε ένα μπουκάλι που περιέχει δηλητήριο⁹⁵²). Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι οι συγκεκριμενικές και περιστασιακές επιλογές ρυθμίζουν τη σύνδεση ενός δεδομένου σήμηματος προς άλλα σύνολα σημημάτων και σημειακών φορέων. Προκειμένου δε οι εν λόγω επιλογές να αναπτύσσουν την περιγραφείσα λειτουργία τους, δεν απαιτείται κάποιο ιδιαίτερο είδος οδηγιών, διότι τα υπό συζήτηση στοιχεία δεν είναι παρά πολιτισμικές μονάδες, οι οποίες συνιστούν τον κύριο κόμβο προς αναπαραστάσεις άλλων σημημάτων ή αποτελούν τα συστατικά άλλων συνθετικών αναλύσεων⁹⁵³. Τα

⁹⁵¹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 106.

⁹⁵² Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 111.

⁹⁵³ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 106.

συγκεκριμένα στοιχεία επιτελούν με άλλα λόγια διπλό ρόλο: είναι ταυτόχρονα δείκτες και περιορισμοί επιλογής⁹⁵⁴.

Όσον αφορά τον τρόπο αναπαράστασης της δομής τού σημήματος θα λέγαμε πως στο αναθεωρημένο πρότυπο το σήμημα εμφανίζεται με τη μορφή εγκυκλοπαίδειας. Αυτός ο τρόπος παράστασης επιτρέπει την απεικόνιση του νοήματος στην κοινωνικοϊστορική και διυποκειμενική του διάσταση, διότι μια εγκυκλοπαίδεια δεν καταγράφει παρά τις ισχύουσες πεποιθήσεις σε μια δεδομένη κουλτούρα. Επισημαίνεται δε πως οι ειρημένες πεποιθήσεις δεν αφορούν κάποια πιθανά αναφερόμενα, αλλά τον εκάστοτε πολιτισμικό ορισμό που κατά σύμβαση αποδέχεται μια κοινωνία για τις διάφορες πολιτισμικές μονάδες⁹⁵⁵. Αυτό σημαίνει πως το περιεχόμενο μιας τέτοιας εγκυκλοπαίδειας αναθεωρείται και μεταβάλλεται συνεχώς. Όμως οι ρηθείσες μεταβολές συνιστούν, κατ' ουσίαν, αναδιατάξεις στο επίπεδο περιεχομένου των σημειακών συναρτήσεων. Συνεπώς η θεωρία των κωδίκων οφείλει να τις καταγράφει και να είναι σε θέση να τις αποτυπώνει στις συνθετικές αναλύσεις των σημημάτων. Τονίζεται, πάντως, πως προκειμένου οι προαναφερθείσες πεποιθήσεις να ληφθούν υπόψη από τη σημασιολογική θεωρία θα πρέπει να είναι κωδικευμένες ή, εν πάση περιπτώσει, να είναι συμβατικά αναγνωρίσιμες από μια κοινωνία⁹⁵⁶.

Το γεγονός ότι το αναθεωρημένο πρότυπο απεικονίζει τη δομή τού σημήματος αποδίδοντάς του τη μορφή εγκυκλοπαίδειας δεν σημαίνει πως από την ανάλυση αποκλείονται οι λεγόμενοι *συγκατηγορηματικοί όροι* (*syncategorematic terms*). Αντιθέτως ο Eco υποστηρίζει πως δεν είναι δύσκολο να αναλυθούν οι εν λόγω όροι ως πολιτισμικές μονάδες⁹⁵⁷, και παραπέμπει ενδεικτικά σε μιαν ανάλογη ανάλυση του Geoffrey Leech⁹⁵⁸. Ο ίδιος αναλαμβάνει, μάλιστα, να προσφέρει ένα

⁹⁵⁴ Βλ. ό.π.

⁹⁵⁵ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 99.

⁹⁵⁶ Βλ. ό.π.

⁹⁵⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 115.

⁹⁵⁸ Βλ. G. LEECH, *Towards a semantic description of English*.

πρότυπο ανάλυσης των δεικτικών ή αναφορικών ρηματικών σημείων⁹⁵⁹. Παρά το γεγονός, όμως, ότι το αναθεωρημένο πρότυπο δύναται να εφαρμοσθεί στο σύνολο των ρηματικών αλλά και μη ρηματικών⁹⁶⁰ σημείων, εξακολουθεί εντούτοις να αντιμετωπίζει μια σοβαρή ένσταση: η προτεινόμενη συνθετική ανάλυση απομονώνει, εντός του σημήματος, αναγνώσεις που συντίθενται από διαφορετικούς *κόμβους*, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν σημασιακούς δείκτες. Στο ρηθέν πρότυπο οι εν λόγω δείκτες εμφανίζονται ως στοιχειώδεις πολιτισμικές μονάδες, οι οποίες ωστόσο αποτυγχάνουν να λειτουργήσουν ως καθολικά γνωρίσματα, αφού είναι επιδεκτικές περαιτέρω αναλύσεων⁹⁶¹. Η συγκεκριμένη ένσταση θα μπορούσε να έχει κάποια ισχύ αν ήταν εφικτή η συγκρότηση ενός εύριθμου συνόλου σημασιακών καθολικών, βάσει των οποίων να μπορεί να αναλυθεί ένα μεγάλο πλήθος λεξημάτων. Όμως όσο το μέγεθος του ρηθέντος συνόλου συρρικνώνεται, τα σημασιακά καθολικά καθίστανται απρόσφορα για την ανάδειξη των διαφορών μεταξύ των σημημάτων. Αντιθέτως όσο το πλήθος τους αυξάνεται, μετατρέπονται σε *ad hoc* ορισμούς⁹⁶². Το πραγματικό πρόβλημα, λοιπόν, είναι ότι *«κάθε σημασιακή μονάδα που χρησιμοποιείται προκειμένου να αναλυθεί ένα σήμημα, συνιστά με τη σειρά της ένα σήμημα προς ανάλυση»*⁹⁶³. Αυτό σημαίνει πως πίσω από κάθε καταδηλωτικό και συνδηλωτικό δείκτη στην ανάλυση ενός σημήματος εκτείνεται μια νέα δενδροειδής παράσταση, η οποία με τη σειρά της παράγει επ' αόριστον πλήθος άλλων δενδροειδών παραστάσεων. Είναι προφανές πως η πλήρης σχηματική αναπαράσταση ενός τέτοιου «χώρου» δεν είναι εφικτή. Ο Eco αποπειράται να απεικονίσει ένα *στιγμιότυπο* αυτού του «σημασιακού γίγνεσθαι» μέσω του λεγόμενου προτύπου Q⁹⁶⁴, το οποίο συνιστά

⁹⁵⁹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 115-118.

⁹⁶⁰ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 114.

⁹⁶¹ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 121.

⁹⁶² Βλ. ό.π.

⁹⁶³ Ό.π. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Η μετάφραση είναι δική μας.

⁹⁶⁴ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 122-123.

ουσιαστικά ένα πρότυπο γλωσσικής δημιουργικότητας⁹⁶⁵. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως η απόπειρα κατασκευής ενός προτύπου συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων μάς φέρνει αντιμέτωπους με το λεγόμενο *σημασιακό σύμπαν* (*semantic universe*) και τα ιδίομορφα χαρακτηριστικά του. Θα μπορούσαμε να φανταστούμε το ειρημένο σύμπαν ως χώρο αποτελούμενο από τεράστιο πλήθος πολιτισμικών μονάδων, οι οποίες, εκπέμποντας μεταβαλλόμενα μήκη κύματος, δημιουργούν μεταξύ τους ένα πολύπλοκο σύστημα έλξεων και απώσεων⁹⁶⁶. Η έννοια της μεταβλητότητας επιτελεί εδώ κομβικό ρόλο στη σύλληψη του σημασιακού σύμπαντος, διότι μας υπενθυμίζει πως κάθε συνθετικό δενδρόγραμμα μπορεί να μεταβληθεί και να εμπλουτίσει τους δείκτες του και πως τα σημασιακά συστατικά στοιχεία δεν απομονώνονται σε άπαξ και διαπαντός παγιωμένα σύνολα, αλλά συγκροτούν μη πεπερασμένες ακολουθίες⁹⁶⁷.

Το εγχείρημα της ανάλυσης των πολιτισμικών μονάδων ως σημασιακών μονάδων, όπως υλοποιείται από τον Umberto Eco στο πλαίσιο της περί κωδίκων θεωρίας του, τεκμηριώνει τη θέση του Schneider, σύμφωνα με την οποία οι πολιτισμικές μονάδες συνιστούν οντότητες υποκείμενες σε συνεχή μεταλλαγή. Κατά τον ιταλό σημειολόγο, μάλιστα, το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό τους το μοιράζονται από κοινού με το ευρύτερο σύμπαν των σημασιών, δηλαδή τον χώρο εκείνο, όπου οι πολιτισμικές μονάδες αλληλενεργούν μεταξύ τους υπό την καταλυτική δράση των ποικίλων σημειωτικών συστημάτων τού ανθρώπου, και ιδιαίτερα της γλώσσας. Το σημασιακό σύμπαν μπορεί να εκληφθεί ως τεράστια πηγή πληροφορίας που εμφανίζει υψηλή εντροπία⁹⁶⁸. Το απεριόριστο δυναμικό της ειρημένης πηγής τροφοδοτεί τον εκφερόμενο λόγο, ο οποίος με τη σειρά του συμβάλλει στην ανατροφοδότηση της πηγής, διότι η χρήση της γλώσσας συνιστά δημιουργία και η δημιουργική δύναμη της *γλώσσας εν χρήσει* αποκαλύπτεται στις

⁹⁶⁵ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 124.

⁹⁶⁶ Βλ. ό.π.

⁹⁶⁷ Βλ. ό.π.

⁹⁶⁸ Βλ. ό.π.

συνεχείς αναπλάσεις του σημασιακού σύμπαντος. Σε αυτή τη θεμελιώδη διαπίστωση συνοψίζεται, ουσιαστικά, η σχέση των πολιτισμικών μονάδων με τη γλώσσα. Το γεγονός, βέβαια, ότι τίθεται το ζήτημα μιας τέτοιας σχέσης συνιστά, στην πραγματικότητα, μιαν αφαίρεση. Διότι οι πολιτισμικές μονάδες, εκλαμβάνόμενες ως το επίπεδο περιεχομένου της γλώσσας, είναι αδιαχώριστες από αυτή⁹⁶⁹.

Ωστόσο ο ανωτέρω καταληκτικός ισχυρισμός φαίνεται να οδηγεί σε αντίφαση όχι μόνο την εδώ διατυπούμενη περιγραφή των πολιτισμικών μονάδων, αλλά κυρίως την υιοθετούμενη σύλληψη του γλωσσικού νοήματος και, περαιτέρω, την προσέγγιση της γλώσσας με όρους κωδίκων και υποκωδίκων. Αφ' ης στιγμής αποδεχόμαστε τη διάκριση μεταξύ επιπέδου έκφρασης και επιπέδου περιεχομένου της γλώσσας και αποδίδουμε στις πολιτισμικές μονάδες τον ρόλο του επιπέδου περιεχομένου, εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως οι πολιτισμικές μονάδες συνιστούν εν τέλει εξωγλωσσικές οντότητες. Την εν λόγω υπόθεση φαίνεται, μάλιστα, ότι την ενισχύει ο προαναφερθείς παραλληλισμός του σύμπαντος των πολιτισμικών μονάδων με πηγή πληροφορίας που εμφανίζει υψηλή εντροπία. Κατά συνέπεια παρά το γεγονός ότι στο παρόν κεφάλαιο επιχειρηματολογήσαμε υπέρ του διυποκειμενικού χαρακτήρα των πολιτισμικών μονάδων και υποστηρίξαμε πως η πραγματική τους ύπαρξη εντάσσεται σε ένα πολιτισμικά καθοριζόμενο σημειωτικό επίπεδο, φαίνεται να οδηγούμαστε αναπόφευκτα στη σύλληψη των ειρημένων μονάδων ως εξωγλωσσικών οντοτήτων. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα πως οι πολιτισμικές μονάδες, εκλαμβάνόμενες ως επίπεδο περιεχομένου της γλώσσας, είναι κατ' ουσίαν αδιαχώριστες από αυτή. Αν το σημασιακό σύμπαν αποτελεί πράγματι πηγή πληροφορίας με υψηλή εντροπία, εύλογα θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως

⁹⁶⁹ Βλ. Y. LOTMAN, *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*, σελ. 15: «Under the complex operations of meaning-generation language is inseparable from its content».

συνιστά έναν ιδιόμορφο κόσμο εξωγλωσσικών οντοτήτων, οι οποίες κωδικεύονται στις γλωσσικές μονάδες από τους χρήστες της γλώσσας κατά τη συναλλαγή του λόγου. Σε αυτή την περίπτωση, μάλιστα, θα λέγαμε πως οι ειρημένες οντότητες είναι το πραγματικό αντικείμενο ανταλλαγής κατά την επικοινωνιακή διαδικασία και, ως τέτοιες, δύνανται να κωδικεύονται και να ανακωδικεύονται σε μονάδες των υφιστάμενων σημειωτικών συστημάτων και να μεταφέρονται «αυτούσιες» μεταξύ των πόλων των διαύλων επικοινωνίας. Η σύλληψη, όμως, των πολιτισμικών μονάδων ως εξωγλωσσικών οντοτήτων είναι ασύμβατη όχι μόνο με τον διυποκειμενικό χαρακτήρα τους, αλλά και με την εδώ υιοθετούμενη προσέγγιση του φαινομένου της επικοινωνίας. Διότι, όπως εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η αποδοχή της εξωγλωσσικής φύσης των πολιτισμικών μονάδων μάς οδηγεί, αναπόφευκτα, στη σύλληψή τους ως άφθαρτων ιδεών ή λογικών προτάσεων –υπό την κλασική έννοια του όρου–, οι οποίες θα δύνανται να «ενσωματώνονται» ως περιεχόμενο στις μονάδες διαφόρων σημειωτικών συστημάτων και να «μεταφέρονται» αυτούσιες κατά την επικοινωνιακή διαδικασία.

Όπως θα έχει γίνει αντιληπτό από τα οικεία κεφάλαια του τρίτου μέρους, η θέση που υιοθετείται στην παρούσα διατριβή είναι ριζικά αντίθετη προς την ανωτέρω γραμμή σκέψης. Προκειμένου, λοιπόν, να καταστεί σαφές πως στην εδώ προτεινόμενη σύλληψη οι πολιτισμικές μονάδες δεν εκλαμβάνονται ως εξωγλωσσικές οντότητες, οφείλουμε να διατυπώσουμε ορισμένες πρόσθετες διευκρινίσεις. Κατ' αρχάς, πρέπει να επισημάνουμε πως η διάκριση μεταξύ επιπέδου έκφρασης και επιπέδου περιεχομένου της γλώσσας υιοθετείται αποκλειστικά για μεθοδολογικούς σκοπούς και δεν τίθεται ως οντολογική θέση. Στην πραγματική συναλλαγή του λόγου το φαινόμενο της γλώσσας εμφανίζεται, αναμφισβήτητα, ενιαίο εν τη πολυμορφία του. Η διάκριση επιπέδων δεν αποβλέπει, ασφαλώς, στην αποκάλυψη κάποιας υποτιθέμενης «ουσιώδους» πτυχής της γλώσσας, ούτε αποσκοπεί στην απόσπασή της από οποιοδήποτε

πλαίσιο κοινωνικής δράσης. Αντιθέτως μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη και λειτουργία διαφορετικών κωδίκων και υποκωδίκων εντός της επικράτειας του γλωσσικού φαινομένου, διαλύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την πλάνη της αναγωγής της γλώσσας σε μεμονωμένο συσχετιστικό κανόνα. Κατά συνέπεια το επίπεδο περιεχομένου της γλώσσας εκλαμβάνεται ως αναπόσπαστη πτυχή της και, ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός περί συγκρότησης του ειρημένου επιπέδου από αμιγώς εξωγλωσσικές οντότητες θα συνιστούσε σοβαρότατο λογικό σφάλμα. Προκειμένου, όμως, να καταδειχθεί ότι οι πολιτισμικές μονάδες δεν δύνανται να συνιστούν εξωγλωσσικές οντότητες, θα πρέπει προς στιγμή να επιστρέψουμε στον ορισμό που διατυπώνεται στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου. Ως πολιτισμική μονάδα εκλαμβάνεται κάθε τι που μπορεί να οριστεί και να αναγνωριστεί πολιτισμικά ως διακριτή οντότητα. Υποστηρίξαμε δε πως οι πολιτισμικές μονάδες πράγματι ορίζονται, περιγράφονται και αναλύονται ποικιλοτρόπως από πλήθος σημειωτικών συστημάτων. Εκείνο που εδώ οφείλουμε να τονίσουμε είναι το γεγονός ότι οι πολιτισμικές μονάδες συγκροτούνται, ουσιαστικά, εντός της επικράτειας των εν λόγω σημειωτικών συστημάτων. Συγκροτούνται, με άλλα λόγια, χάρη στη σημειωτική πράξη. Συνιστούν, συνεπώς, οντότητες αμιγώς σημειωτικού χαρακτήρα και, ως τέτοιες, δεν δύνανται να ταυτιστούν με οποιοδήποτε –υπαρκτό ή ιδεατό– είδος εξωγλωσσικών οντοτήτων.

4.3.2 Κείμενα

Το αναθεωρημένο πρότυπο συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων που σκιαγραφεί ο Eco αναδεικνύει μιαν ιδιαίτερη πτυχή της φύσης των πολιτισμικών μονάδων: την «εγγενή» τους τάση προς αλληλενέργεια. Η ειρηνή τάση γίνεται εμφανής στη δενδροειδή παράσταση της ανάλυσης των σημημάτων, όπου εντοπίζονται διάφορες συγκειμενικές και περιστασιακές επιλογές. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα συγκεκριμένα είδη περιορισμών επιλογής συνδέουν τα σημήματα προς άλλες ομάδες σημημάτων και σημειακών φορέων και υπ' αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως λειτουργούν ως «πολλαπλασιαστές αναγνώσεων». Η ύπαρξη δε των συγκειμενικών και περιστασιακών επιλογών, ως αναπόσπαστων συστατικών του σημήματος, τεκμηριώνει την παραδοχή πως οι πολιτισμικές μονάδες δεν δύνανται να λειτουργήσουν απομονωμένες απ' αλλήλων. Όσον αφορά τη ρηματική γλώσσα ειδικότερα οι πολιτισμικές μονάδες λειτουργούν πάντοτε εντός του πλαισίου του εκφερόμενου λόγου. Αφ' ης στιγμής, όμως, ο εκφερόμενος λόγος υποστασιώνεται υπό τη μορφή –γραπτών ή προφορικών– κειμένων, τεκμαίρεται προφανώς πως τα κείμενα αποτελούν ένα από τα ούτως ειπείν φυσικά περιβάλλοντα των πολιτισμικών μονάδων⁹⁷⁰.

Ο όρος «κείμενο» αποτελεί αναμφισβήτητα έναν από τους πλέον ευρείς και ετερογενείς θεμελιώδεις όρους της γλωσσολογίας⁹⁷¹. Αν και στα πλαίσια της παρούσας διατριβής η συζήτηση επικεντρώνεται στα γραπτά (γλωσσικά) κείμενα, εντούτοις η συγκεκριμένη εξειδίκευση δεν είναι απαλλαγμένη από ορισμένα από τα προβλήματα που συνδέονται με το ακανθώδες ζήτημα του (προσδι)ορισμού της έννοιας της *κειμενικότητας* (*textuality*). Στο παρόν κεφάλαιο δεν προτιθέμεθα

⁹⁷⁰ Αν η έννοια του κειμένου εκληφθεί στην ευρύτερη δυνατή διάστασή της, στην οποία συμπεριλαμβάνονται όλα τα σημειωτικά συστήματα του ανθρώπου, τότε προφανώς τα κείμενα συνιστούν, στην ολότητά τους, το φυσικό περιβάλλον των πολιτισμικών μονάδων.

⁹⁷¹ Βλ. Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 132.

να υπεισέλθουμε σε μια διεξοδική πραγμάτευση των εν λόγω προβλημάτων. Σκοπός μας είναι να κινηθούμε προς μια σημειωτική σύλληψη της έννοιας του κειμένου, εκφρασμένης με όρους πολιτισμικών μονάδων. Κατά γενικότερη παραδοχή το κείμενο εκλαμβάνεται ως αυτόνομη οντότητα του εκφερόμενου λόγου⁹⁷², η οποία πληροί τις προϋποθέσεις της *συνοχής* (*cohesion*) και της *συνεκτικότητας* (*coherence*)⁹⁷³. Η διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δύο προϋποθέσεις έγκειται, ουσιαστικά, στη διάκριση μεταξύ μορφής και περιεχομένου⁹⁷⁴ ή –με άλλα λόγια– μεταξύ της γραμμικής και της σημασιολογικής δομής του κειμένου⁹⁷⁵. Η μεν συνοχή, δηλαδή, αναφέρεται στη γραμμική αλύσωση των προτάσεων σε ένα κείμενο⁹⁷⁶ και, ως τέτοια, αναγνωρίζεται ως γραμματικό φαινόμενο της λεγόμενης δομής επιφανείας τού κειμένου⁹⁷⁷. Η δε συνεκτικότητα εκλαμβάνεται ως σημασιολογική ιδιότητα του εκφερόμενου λόγου, η οποία βασίζεται στην αλληλένδετη σχέση μεταξύ της ερμηνείας κάθε μεμονωμένης κειμενικής πρότασης προς την ερμηνεία άλλων προτάσεων του κειμένου⁹⁷⁸. Πρόκειται, δηλαδή, για το φαινόμενο εκείνο που αναφέρεται στη διαμόρφωση των εννοιών και των σχέσεων που υπόκεινται της δομής επιφανείας τού κειμένου και που εμφανίζουν μιαν αμοιβαία συνάφεια⁹⁷⁹.

⁹⁷² Βλ. Α. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ/Δ. ΓΟΥΤΣΟΣ, *Κείμενο και επικοινωνία*, σελ. 17-18.

⁹⁷³ Βλ. J. LYONS, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, σελ. 291. Πρβλ. επίσης R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*, όπου εκτός της συνοχής και της συνεκτικότητας προβλέπονται πέντε περαιτέρω προϋποθέσεις.

⁹⁷⁴ Βλ. J. LYONS, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, σελ. 291.

⁹⁷⁵ Βλ. T. REINHART, *Conditions for text coherence*, σελ. 163.

⁹⁷⁶ Βλ. T. REINHART, *Conditions for text coherence*, σελ. 164.

⁹⁷⁷ Βλ. R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*, σελ. 3.

⁹⁷⁸ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*. Πρβλ. R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*, σελ. 6: «Coherence is clearly not a mere feature of texts, but rather the outcome of cognitive processes among text users».

⁹⁷⁹ Βλ. R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*, σελ. 4. Εδώ η «έννοια» (concept) ορίζεται ως διαμόρφωση ενός *γνωσικού περιεχομένου* (*cognitive content*) που μπορεί να ανακληθεί ή να ενεργοποιηθεί στο νου του υποκειμένου κατά τρόπο ενιαίο. Οι «σχέσεις» εκλαμβάνονται ως εννοιακές συνδέσεις που εμφανίζονται σε έναν *κειμενικό κόσμο* (*textual world*), ο οποίος συνιστά τη ρηθείσα διαμόρφωση εννοιών και σχέσεων που υπόκειται της δομής επιφανείας τού κειμένου.

Αμφότεροι οι ανωτέρω όροι συνιστούν ουσιαστικά δύο διακριτές προσεγγίσεις της έννοιας της *κειμενικής συνδετικότητας* (*textual connectivity*), η οποία επιτελεί κομβικό ρόλο στη σύλληψη και στον προσδιορισμό της έννοιας της κειμενικότητας. Διότι, πράγματι, εκείνο που πρωτίστως φαίνεται να χαρακτηρίζει κάθε κείμενο είναι το γεγονός ότι εμφανίζει κάποια μορφή συνδετικότητας. Έχει υποστηριχθεί η άποψη πως η προσέγγιση της κειμενικής συνδετικότητας με όρους συνοχής είναι ανεπαρκής, διότι η συνδετικότητα αποτελεί χαρακτηριστικό της *νοητικής παράστασης* (*mental representation*) του κειμένου και συνεπώς δύναται να προσεγγιστεί κατά τρόπο πρόσφορο με όρους συνεκτικότητας⁹⁸⁰. Η συγκεκριμένη άποψη ενισχύεται από το γεγονός ότι α) υπάρχουν συμπλέγματα προτάσεων που μολονότι εμφανίζουν συνοχή δεν δύνανται, εντούτοις, να προσληφθούν ως ερμηνεύσιμα κείμενα, αφού φαίνεται να στερούνται της στοιχειώδους συνάφειας μεταξύ των στοιχείων τους· β) υπάρχουν, από την άλλη πλευρά, προτασικές ακολουθίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται μεν από έλλειψη συνοχής, πλην όμως εμφανίζουν μια ορισμένη συνάφεια εν σχέσει προς έναν δεδομένο θεματικό πυρήνα και, ως εκ τούτου, δύνανται να ερμηνευθούν ως κείμενα με συγκεκριμένο θεματικό προσανατολισμό⁹⁸¹. Εν όψει των παρατηρήσεων αυτών εύλογα δίνεται προτεραιότητα στην έννοια της συνεκτικότητας.

Στο πλαίσιο της κειμενογλωσσολογίας η συνεκτικότητα προσεγγίζεται κατά κύριο λόγο από την πλευρά της *γνωσικής ψυχολογίας* (*cognitive psychology*)⁹⁸² και της *ψυχολογίας* (*psycholinguistics*)⁹⁸³. Μπορεί δε να μελετηθεί στο επίπεδο των λεγόμενων *μικροδομών* (*micro-structures*) –δηλαδή στο επίπεδο των μεμονωμένων προτασικών ακολουθιών⁹⁸⁴– ή στο επίπεδο στο επίπεδο ευρύτερων

⁹⁸⁰ Βλ. T. SANDERS/H. PANDER MAAT, *Cohesion and coherence: Linguistic approaches*, σελ. 592.

⁹⁸¹ Βλ. ενδεικτικά τα σχετικά παραδείγματα στο R. GIORA, *Notes towards a theory of text coherence*.

⁹⁸² Βλ. ενδεικτικά R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*.

⁹⁸³ Βλ. ενδεικτικά A. SANFORD, *Coherence: Psycholinguistic approach*.

⁹⁸⁴ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 93-129.

κειμενικών τμημάτων – δηλαδή, των *μακροδομών* (*macro-structures*)⁹⁸⁵. Σε αμφότερες τις προσεγγίσεις δεσπόζουσα θέση κατέχει η έννοια του *τοπήματος* (*topic*), είτε αναφέρεται στο *προτασικό τόπημα* (*sentential topic*) ή στο λεγόμενο *τόπημα του εκφερόμενου λόγου* (*topic of discourse*). Η βασική διαφορά ανάμεσα στις εν λόγω έννοιες έγκειται στο γεγονός ότι το μεν προτασικό τόπημα καθορίζει την κατανομή των πληροφοριών στο σώμα των προτασικών ακολουθιών, το δε τόπημα του εκφερόμενου λόγου φαίνεται να περικλύπτει, να οργανώνει και να κατηγοριοποιεί τις πληροφορίες των προτασικών ακολουθιών ως ενιαίων συνόλων⁹⁸⁶. Γενικότερα η έννοια του τοπήματος εκλαμβάνεται ως *λογική πρόταση* (*proposition*), η οποία συνάγεται από το σύνολο των λογικών προτάσεων που εκφράζει η ακολουθία⁹⁸⁷. Συνεπώς η υπό συζήτηση έννοια φαίνεται να ταυτίζεται με την έννοια της μακροδομής, η οποία μπορεί να οριστεί ως *σημασιολογική αναπαράσταση* (*semantic representation*) μιας προτασικής ακολουθίας, και συγκεκριμένα ως λογική πρόταση, η οποία συνάγεται από το σύνολο των λογικών προτάσεων που υπόκεινται της ρηθείσας ακολουθίας⁹⁸⁸. Επισημαίνεται δε πως σε ένα σώμα εκφερόμενου λόγου προβλέπονται διάφορα –ιεραρχικά διατεταγμένα– επίπεδα μακροδομών⁹⁸⁹, τα οποία συγκροτούνται από την επαναλαμβανόμενη εφαρμογή ενός πεπερασμένου συνόλου *μακροκανόνων* (*macro-rules*)⁹⁹⁰.

Ανεξάρτητα, πάντως, από το αν ο προσφορότερος τρόπος σύλληψης της έννοιας του τοπήματος αρθρώνεται πράγματι με όρους λογικών προτάσεων, δύσκολα θα μπορούσε να αντικρούσει κανείς τον ισχυρισμό τού Eco πως ο όρος «τόπημα» υποδηλώνει, ουσιαστικά, ένα *συνεργατικό μέσο* (*cooperative device*), το οποίο θέτει σε ισχύ ο αποδέκτης του κειμένου (συνήθως υπό τη μορφή ερώτησης)

⁹⁸⁵ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 130-163.

⁹⁸⁶ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 132.

⁹⁸⁷ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 136.

⁹⁸⁸ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 137.

⁹⁸⁹ Βλ. ό.π.

⁹⁹⁰ Βλ. T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 144-146. Οι ειρημένοι μακροκανόνες αναφέρονται στην απαλοιφή, στη γενίκευση και στη σύνθεση πληροφοριών.

κατά την πορεία των ερμηνευτικών του κινήσεων⁹⁹¹. Η συγκεκριμένη άποψη επιτρέπει να διαφανεί καθαρότερα μια γενικότερη πλέον παραδοχή, σύμφωνα με την οποία η συνεκτικότητα δεν αποτελεί απλώς ένα «εγγενές» χαρακτηριστικό των κειμένων, αλλά αναδύεται χάρη στην ερμηνευτική πράξη⁹⁹². Θα ήταν κατά συνέπεια ακριβέστερο να ισχυριστούμε πως εν τέλει τα κείμενα συγκροτούνται ως εννοηματοωμένες ολότητες εντός του πλαισίου της ερμηνευτικής πράξης, δηλαδή εκεί όπου το ερμηνεύον υποκείμενο αναγνωρίζει μιαν ακολουθία σημείων ως ένα συνεκτικά ερμηνεύσιμο δεδομένο και αποπειράται να εδραιώσει με αυτό σχέση (ερμηνευτικού) διαλόγου⁹⁹³. Προς αποφυγή δε παρερμηνειών, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως οι ελάχιστες συνθήκες αποδεκτότητας ενός κειμένου στοιχειοθετούνται ήδη κατά το στάδιο της δημιουργίας του και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο δημιουργός χρησιμοποιεί κοινωνικά εδραιωμένους (γλωσσικούς και μη) κώδικες, τους οποίους μοιράζεται από κοινού με τα μέλη μιας δεδομένης γλωσσικής κοινότητας. Ωστόσο οι χωροχρονικές –και πολιτισμικές– μεταβολές, στις οποίες υπόκεινται τα πλαίσια πρόσληψης των κειμένων επιφέρουν, αναπόφευκτα, τροποποιήσεις στους όρους αποδεκτότητάς τους. Αυτό γίνεται εμφανέστερο στην περίπτωση της λεγόμενης αποκρυπτογράφησης των αρχαίων γλωσσών⁹⁹⁴.

Αφ' ης στιγμής, λοιπόν, η συνεκτικότητα εκλαμβάνεται ως ο παράγοντας εκείνος, ο οποίος εγγυάται την πρόσληψη μιας ακολουθίας σημείων ως εννοηματοωμένης ολότητας, καθίσταται προφανές πως η συγκρότηση του ειρημένου παράγοντα απαιτεί την ύπαρξη (και δράση) ενός ερμηνεύοντος υποκειμένου. Το γεγονός ότι ένα δεδομένο κείμενο εμφανίζει όντως

⁹⁹¹ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 189.

⁹⁹² Βλ. W.F. HANKS, *Text and textuality*, σελ. 104.

⁹⁹³ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 389: «Texts are “enduringly fixed expressions of life” that are to be understood; and that means that one partner in the hermeneutical conversation, the text, speaks only through the other partner, the interpreter. Only through him are the written marks changed back into meaning».

⁹⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά J.T. HOOKER, *Εισαγωγή στη Γραμμική Β*, όπου μεταξύ άλλων περιγράφονται συνοπτικά οι δυσκολίες στην αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β.

συνεκτικότητα οφείλεται στο ότι κατά τη δημιουργία του έχει ληφθεί ήδη η πρόβλεψη αναφορικά με κάποιον τύπο πιθανού αναγνώστη. Ο Eco εξηγεί σχετικά: «To organize a text, its author has to rely upon a series of codes that assign given contents to the expressions he uses. To make his text communicative, the author has to assume that the ensemble of codes he relies upon is the same as that shared by the possible readers. The author has thus to foresee a model of the possible reader (...) supposedly able to deal interpretatively with the expressions in the same way as the author deals generatively with them»⁹⁹⁵. Το πρότυπο πιθανών αναγνωστών, το οποίο αξιοποιεί ο δημιουργός, δεν καθορίζει ασφαλώς τα –ούτως ειπείν– έσχατα όρια της ερμηνείας του κειμένου. Εγγυάται, ωστόσο, την πρόσληψή του ως συνεκτικά ερμηνεύσιμης εννοηματομένης ολότητας – τουλάχιστον, από ένα δεδομένο σύνολο αποδεκτών. Επισημαίνεται δε πως το εν λόγω πρότυπο καθρεφτίζεται στο σύνολο των επιλογών που υιοθετεί ο δημιουργός. Σε ένα ελάχιστο επίπεδο κάθε τύπος κειμένου ενσωματώνει ένα γενικό πρότυπο πιθανών αναγνωστών μέσω της επιλογής α) ενός συγκεκριμένου γλωσσικού κώδικα· β) ενός ορισμένου ύφους γραφής, και γ) ενός συνόλου «δεικτών» (π.χ. επιστημονικοί όροι), οι οποίοι χρησιμεύουν στην εξειδίκευση του κοινού των αποδεκτών⁹⁹⁶. Θα πρέπει, πάντως, να παρατηρήσουμε πως το έργο της συγκρότησης ενός προτύπου πιθανών αναγνωστών κατανέμεται –όχι κατ' ανάγκη ισομερώς– σε ολόκληρο το σύνολο των επιπέδων ενός κειμένου.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις επιτρέπουν μια σύλληψη της έννοιας της συνεκτικότητας, η οποία εγγράφεται στο πραγματολογικό πλαίσιο της πρόσληψης

⁹⁹⁵ U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 7. Σε δική μας μετάφραση: «Προκειμένου να οργανωθεί ένα κείμενο, ο δημιουργός του πρέπει να βασιστεί σε μια σειρά κωδίκων που απονέμουν συγκεκριμένα περιεχόμενα στις εκφράσεις που χρησιμοποιεί. Προκειμένου να καταστήσει το κείμενό του επικοινωνιακό, ο δημιουργός πρέπει να υποθέσει ότι το σύνολο των κωδίκων, στους οποίους βασίζεται, ταυτίζεται με εκείνο το αντίστοιχο σύνολο που από κοινού μοιράζονται οι πιθανοί αναγνώστες. Ο συγγραφέας πρέπει, λοιπόν, να προβλέψει κάποιο πρότυπο πιθανών αναγνωστών (...) οι οποίοι υποτίθεται πως έχουν τη δυνατότητα να χειριστούν ερμηνευτικά τις εκφράσεις με τον ίδιο τρόπο που ο συγγραφέας τις αξιοποιεί προκειμένου να δημιουργήσει».

⁹⁹⁶ Βλ. ό.π.

και ερμηνείας των κειμένων. Ωστόσο η επιλογή της συγκεκριμένης οπτικής, καθώς, ειδικότερα, και η παραδοχή πως η ερμηνεία κάθε κειμένου προβλέπεται ως ένα βαθμό ήδη κατά το στάδιο της δημιουργίας του, μας οδηγούν προς το παρόν σε μιαν αδρότατη σύλληψη της κειμενικότητας. Η συνήθης πρόταση για τον εμπλουτισμό και την περαιτέρω επεξεργασία της εν λόγω σύλληψης συνίσταται στη διαμόρφωση ενός προτύπου ανάλυσης επί τη βάση της διάκρισης ενός συνόλου *κειμενικών επιπέδων* (*textual levels*)⁹⁹⁷. Η έννοια των επιπέδων ενός κειμένου είναι, κατά την άποψή μας, πρόσφορο εργαλείο για τη μελέτη και κατανόηση της κειμενικότητας και, ως εκ τούτου, η αξιοποίησή της στην παρούσα συζήτηση κρίνεται επιβεβλημένη. Προηγουμένως, όμως, θα πρέπει να δοθούν ορισμένες αναγκαίες διευκρινίσεις. Η έννοια των κειμενικών επιπέδων είναι, αναμφισβήτητα, ιδιόμορφη. Πράγματι ως προς τη διάσταση της γραμμικής τους εκδήλωσης τα κείμενα φαίνεται να μην εμφανίζουν καθόλου επίπεδα. Εκείνο, με το οποίο έρχεται κατ' αρχάς αντιμέτωπος ο αποδέκτης ενός κειμένου είναι το επίπεδο έκφρασής του. Ο τρόπος, με τον οποίο το ερμηνεύον υποκείμενο απονέμει περιεχόμενα στο ειρημένο επίπεδο δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με τον τρόπο που ακολούθησε ο δημιουργός τού κειμένου για να νοηματοδοτήσει τις εκφράσεις που έχει χρησιμοποιήσει. Ο όρος «κειμενικό επίπεδο» αναφέρεται εν τέλει σε μια θεωρητική έννοια, η οποία, σύμφωνα με τον Eco, ανήκει στη σημειωτική μεταγλώσσα⁹⁹⁸. Πρόκειται ουσιαστικά για μια χρήσιμη μεταφορά, η οποία ωστόσο εμπεριέχει μια συνδήλωση ιεράρχησης που θα πρέπει να επισημανθεί. Κάθε φορά που γίνεται λόγος περί κειμενικών επιπέδων υπάρχει ο κίνδυνος να δημιουργηθεί η εντύπωση πως το ερμηνεύον υποκείμενο δομεί την ερμηνευτική του πράξη σε διακριτά απ' αλλήλων στάδια, τα οποία αντιστοιχούν σε μια υποτιθέμενη ιεραρχία των προβλεπόμενων, από την εκάστοτε ανάλυση, κειμενικών επιπέδων. Στην πραγματικότητα, όμως, η ερμηνεία ενός κειμένου

⁹⁹⁷ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 11-12.

⁹⁹⁸ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 13.

είναι μια εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία που αξιοποιεί συγχρόνως στοιχεία από διαφορετικά επίπεδα, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους μέσω ενός σύνθετου δικτύου δεσμών και όχι μέσω μιας εκ των προτέρων παγιωμένης ιεραρχικής σχέσης⁹⁹⁹. Η αξιοποίηση της έννοιας των κειμενικών επιπέδων στη μελέτη της κειμενικότητας θα πρέπει, κατά την άποψή μας, να γίνεται υπ' αυτή τη σημαντική επισήμανση.

Κατόπιν, λοιπόν, των ανωτέρω καίριων διευκρινίσεων είμαστε πλέον σε θέση να σκιαγραφήσουμε ένα στοιχειώδες σύνολο βασικών κειμενικών επιπέδων¹⁰⁰⁰. Εκείνο που, κατ' αρχάς, οφείλει κανείς να διακρίνει σε ένα κείμενο είναι το επίπεδο της γραμμικής εκδήλωσής (*linear manifestation*) του. Πρόκειται για τη «μορφή» τού κειμένου, η οποία συγκροτείται από μια γραμμική ακολουθία σημειακών φορέων. Στην περίπτωση των κειμένων της ρηματικής γλώσσας η ρηθείσα ακολουθία συνιστά την –κατά Eco– λεξηματική του επιφάνεια¹⁰⁰¹. Η εν λόγω επιφάνεια αποτελεί, θα λέγαμε, το πρώτο κειμενικό επίπεδο, με το οποίο έρχεται σε επαφή το ερμηνεύον υποκείμενο, υπό την έννοια ότι κάθε κειμενική ερμηνεία προϋποθέτει κατ' αρχάς την αισθητηριακή πρόσληψη του κειμένου στην υλική του διάσταση¹⁰⁰². Από αυτό, ακριβώς, το επίπεδο ξεκινά τις ερμηνευτικές κινήσεις του ο αναγνώστης, αποδίδοντας στους σημειακούς φορείς εντός του κειμένου ένα δεδομένο σύστημα κωδίκων και υποκωδίκων. Σε άμεση δε συνάρτηση με τη γραμμική εκδήλωση του κειμένου βρίσκεται το επίπεδο των λεγόμενων *περιστάσεων της εκφοράς* (*circumstances of utterance*) του. Εδώ συγκαταλέγονται πληροφορίες αφορώσες α) τον δημιουργό τού κειμένου, και β)

⁹⁹⁹ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 15.

¹⁰⁰⁰ Το σύνολο κειμενικών επιπέδων που επιχειρούμε εδώ να σκιαγραφήσουμε απορρέει από το πρότυπο ανάλυσης των αφηγηματικών κειμένων που διατυπώνεται στο U. ECO, *The role of the reader*.

¹⁰⁰¹ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 15.

¹⁰⁰² Στο εν λόγω επίπεδο, μάλιστα, δεν έχουμε απλώς την αισθητηριακή πρόσληψη του (γραπτού) κειμένου, ως αντικειμένου συλληπτού μέσω της όρασης· σχεδόν ταυτόχρονα επέρχεται η αναγνώριση του ρηθέντος αντικειμένου ως ακολουθίας σημειακών φορέων, δηλαδή ως ακολουθίας στοιχείων ενός δεδομένου συστήματος κωδίκων.

τις χωροχρονικές συντεταγμένες και το κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο δημιουργίας τού κειμένου. Από τη στιγμή που οι περιστάσεις της εκφοράς προσδιοριστούν, οι σχετικές πληροφορίες μετατρέπονται σε στοιχεία εγκυκλοπαιδικής γνώσης (π.χ. συγκεκριμενικές και περιστασιακές επιλογές), δηλαδή σε κωδικευμένες μονάδες που ως τέτοιες εντάσσονται πλέον στο κειμενικό επίπεδο των κωδίκων και υποκωδίκων¹⁰⁰³.

Το ειρημένο επίπεδο αφορά το σύστημα κωδίκων και υποκωδίκων που αξιοποιείται στη δημιουργία τού κειμένου και περιλαμβάνει: α) το βασικό λεξιλόγιο· β) τους κανόνες συναναφοράς (*rules of co-reference*)· γ) τις ρητορικές και υφολογικές υπερκωδικεύσεις· δ) τα κοινά σκριπτ (*common frames*)· ε) τα διακειμενικά σκριπτ (*intertextual frames*), και στ) τις ιδεολογικές υπερκωδικεύσεις. Στο επιμέρους επίπεδο του βασικού λεξιλογίου το ερμηνεύον υποκείμενο ανιχνεύει τις κυριότερες σημασιακές ιδιότητες των σημημάτων που εντοπίζει στο κείμενο. Επί τη βάση των ειρημένων ιδιοτήτων επιχειρεί μια πρώτη, δοκιμαστική, ανάγνωση των σημημάτων, η οποία θα συμπληρωθεί περαιτέρω μέσω της αξιοποίησης κειμενικών τελεστών (*textual operators*). Επίσης εδώ ο αναγνώστης ανιχνεύει τις συντακτικές ιδιότητες των λεξημάτων, γεγονός που του επιτρέπει –μαζί με την προρρηθείσα πρώτη σημασιολογική ανάλυση– να αποσαφηνίσει τις αναφορικές και δεικτικές εκφράσεις εντός το κειμένου. Οι περισσότερες, πάντως, από αυτές τις εκφράσεις δεν δύνανται να αποσαφηνιστούν πλήρως δίχως την προσφυγή στους προαναφερθέντες κειμενικούς τελεστές¹⁰⁰⁴.

Εν αντιθέσει προς τις συναναφορικές σχέσεις, οι οποίες εντοπίζονται στο επίπεδο της γραμμικής εκδήλωσης, οι συγκεκριμενικές επιλογές είναι οιονεί παρούσες στο κείμενο, υπό την έννοια ότι συνιστούν κωδικευμένες πιθανότητες σύνδεσης ενός όρου προς άλλους όρους ανήκοντες στο ίδιο σημειωτικό σύστημα. Όπως διαπιστώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι ρηθείσες συνδέσεις

¹⁰⁰³ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 17.

¹⁰⁰⁴ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 18.

προβλέπονται στη σημασιολογική αναπαράσταση του σημήματος. Από την άλλη πλευρά μέσω των περιστασιακών επιλογών κωδικοούνται οι πιθανές συνδέσεις ενός όρου με εξωτερικές περιστάσεις. Στην περίπτωση δε των αφηγηματικών κειμένων συχνά οι εν λόγω περιστάσεις περιγράφονται γλωσσικά και, ως εκ τούτου, μετατρέπονται σε συγκεκριμενικές επιλογές. Αμφότεροι οι ανωτέρω περιορισμοί επιλογής ερείδονται στο φαινόμενο της *διακειμενικότητας* (*intertextuality*), δηλαδή στο γεγονός ότι κάθε κείμενο αναφέρεται σε προγενέστερα κείμενα¹⁰⁰⁵.

Με τη διακειμενικότητα, όμως, φαίνεται επίσης να συνδέεται και το φαινόμενο της υπερκωδίκευσης¹⁰⁰⁶. Όπως αναφέρθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, η υπερκωδίκευση συνιστά διαδικασία επέκτασης ενός ήδη εδραιωμένου κώδικα μέσω προσθήκης καινούργιων κανόνων. Οι ρηθέντες κανόνες αφορούν συνήθως επιπρόσθετες συγκεκριμενικές και/ή περιστασιακές επιλογές. Τονίστηκε επίσης πως το σύνολο των υφολογικών και ρητορικών κανόνων της ρηματικής γλώσσας συνιστούν περίπτωση υπερκωδίκευσης, αφού οι εν λόγω κανόνες λειτουργούν επί ήδη υπάρχοντων κωδίκων, βάσει των οποίων δεδομένες γραμματικές διατάξεις εκλαμβάνονται ως αποδεκτές και κατανοήσιμες¹⁰⁰⁷. Οι υφολογικοί και ρητορικοί κανόνες, συνεπώς, προσθέτουν συγκεκριμένες συνδηλώσεις στις γλωσσικές εκφράσεις. Προκειμένου το ερμηνεύον υποκείμενο να αναγνωρίσει τις ειρημένες συνδηλώσεις, οφείλει να εντοπίσει τη λειτουργία των υπό συζήτηση υπερκωδικευτικών κανόνων εντός του κειμένου¹⁰⁰⁸. Η ανίχνευση των υφολογικών και ρητορικών υπερκωδικεύσεων εμφανίζεται στο προσκίνητο ήδη από το στάδιο της πρώτης σημηματικής ανάγνωσης και συνεχίζεται, προφανώς, στις περαιτέρω ερμηνευτικές κινήσεις τού αναγνώστη. Το φαινόμενο της υπερκωδίκευσης δεν

¹⁰⁰⁵ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 19. Βλ. επίσης J. KRISTEVA, *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, σελ. 85: «...tout texte se construit comme mosaïque des citations, tout texte est absorption et transformation d' un autre texte».

¹⁰⁰⁶ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 149, σημ.25.

¹⁰⁰⁷ Βλ. U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 133.

¹⁰⁰⁸ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 19.

περιορίζεται ασφαλώς στους υφολογικούς και ρητορικούς κανόνες της γλώσσας, αλλά εκτείνεται, μεταξύ άλλων, και στην επικράτεια των ιδεολογικών συστημάτων: «Ideology is (...) a message which starts with a factual description, and then tries to justify it theoretically, gradually being accepted by society through a process of overcoding»¹⁰⁰⁹. Υπό σημειωτική οπτική η συγκρότηση και εδραίωση των ιδεολογικών συστημάτων επιτυγχάνεται μέσω υπερκωδικούσεων. Εκείνο, όμως, που έχει ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα συζήτηση –πέρα από την προφανή σπουδαιότητα των υποκείμενων ιδεολογικών δόμων των κειμένων–, είναι πως το ερμηνεύον υποκείμενο προσεγγίζει το κείμενο υπό μια προσωπική ιδεολογική οπτική, ακόμη και αν αυτή συνίσταται σε ένα υπεραπλουστευμένο σύστημα αξιολογικών αντιθέσεων¹⁰¹⁰. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται αφενός ότι η αποκάλυψη των ιδεολογικών δομών του κειμένου συντελείται πάντοτε υπό ορισμένο ιδεολογικό πρίσμα, και αφετέρου ότι, ειδικότερα, το ιδεολογικό υπόβαθρο του αναγνώστη τού επιτρέπει να ανακαλύψει ή να αγνοήσει συγκεκριμένες κειμενικές ιδεολογικές δομές¹⁰¹¹. Είναι προφανές ότι το φαινόμενο της ιδεολογικής υπερκωδίκευσης έχει εξαιρετική σημασία για την κειμενική ανάλυση, αφού αφορά αμφότερες τις πράξεις της δημιουργίας και της ερμηνείας των κειμένων.

Το ιδεολογικό υπόβαθρο του ερμηνεύοντος υποκειμένου συνιστά προφανώς αναγκαίο όρο κάθε ερμηνευτικής πράξης και συνυφαίνεται, δίχως αμφιβολία, με το λεγόμενο γνωστικό του υπόβαθρο, συχνά μάλιστα σε βαθμό τέτοιο που να καθίσταται δυσχερής –αν όχι αδύνατη– η σαφής διάκριση μεταξύ των δύο. Προκειμένου να διερευνηθεί ο ρόλος του γνωστικού υποβάθρου στο πλαίσιο συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, έχει αναπτυχθεί στους κόλπους της *τεχνητής*

¹⁰⁰⁹ U. ECO, *A theory of semiotics*, σελ. 270. Σε δική μας μετάφραση: «Η ιδεολογία συνιστά (...) μήνυμα, το οποίο ξεκινά από κάποια γεγονοτική περιγραφή και έπειτα προσπαθεί να τη δικαιολογήσει θεωρητικά, καθώς γίνεται βαθμιαία αποδεκτή από την κοινωνία μέσω μιας διαδικασίας υπερκωδίκευσης».

¹⁰¹⁰ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 22.

¹⁰¹¹ Βλ. ό.π.

νοημοσύνης (*artificial intelligence*) και της γνωστικής επιστήμης (*cognitive science*) η έννοια του σκριπτ (*frame*)¹⁰¹². Αναφερόμενος στην εν λόγω έννοια, ο Teun van Dijk εξηγεί σχετικά: «It denotes a conceptual structure in semantic memory and represents a part of our knowledge of the world. In this respect a frame is an ORGANIZATIONAL PRINCIPLE, relating a number of concepts which by CONVENTION and EXPERIENCE somehow form a 'unit' which may be actualized in various cognitive tasks, such as language production and comprehension, perception, action and problem solving»¹⁰¹³. Σύμφωνα με τον Eco η υπό συζήτηση έννοια εμφανίζει διττό χαρακτήρα: από τη μια πλευρά φαίνεται να παρουσιάζει τη μορφή εκτενούς εγκυκλοπαιδικής σημηματικής αναπαράστασης· από την άλλη πλευρά, όμως, προσομοιάζει επίσης προς τις περιπτώσεις υπερκωδίκευσης¹⁰¹⁴. Ανεξάρτητα, πάντως, από τον διττό της χαρακτήρα –και την πρωτογενή μορφή, υπό την οποία συχνά αξιοποιείται– η έννοια του σκριπτ μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμο εργαλείο στην κειμενική ανάλυση, διότι μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τις διαδικασίες συμπερασμού, στις οποίες στηρίζεται ο αναγνώστης προκειμένου να αχθεί στην ερμηνεία τού κειμένου. Εν σχέσει προς τις ειρημένες διαδικασίες ειδικότερα ο Eco έχει προτείνει τη διάκριση ανάμεσα σε κοινά σκριπτ (*common frames*) και διακειμενικά σκριπτ (*intertextual frames*)¹⁰¹⁵. Τα κοινά σκριπτ τροφοδοτούνται από τις ευρύτερες εγκυκλοπαιδικές γνώσεις του ερμηνεύοντος υποκειμένου και εμφανίζουν συχνά τη μορφή πρακτικών κανόνων για τις δραστηριότητες της

¹⁰¹² Βλ. ενδεικτικά M. MINSKY, *A framework for representing knowledge*, D.G. BOBROW/A. COLLINS (eds.), *Representation and understanding. Studies in cognitive science* και P. CARPENTER/M. JUST (eds.), *Cognitive processes in comprehension*.

¹⁰¹³ T. van DIJK, *Text and context*, σελ. 159. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Καταδηλώνει μίαν εννοιική δομή στη σημασιολογική μνήμη και αντιπροσωπεύει ένα μέρος της γνώσης μας για τον κόσμο. Υπ' αυτή την έννοια, το σκριπτ αποτελεί μίαν ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΑΡΧΗ που συσχετίζει μεταξύ τους ένα σύνολο εννοιών, οι οποίες βάσει της ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ και της ΣΥΜΒΑΣΗΣ συγκροτούν κατά κάποιον τρόπο μίαν "μονάδα" που μπορεί να αξιοποιηθεί σε διάφορα γνωστικά ενεργήματα, όπως η γλωσσική παραγωγή και κατανόηση, η αντίληψη, η δράση και η επίλυση προβλημάτων».

¹⁰¹⁴ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 20.

¹⁰¹⁵ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 20-21.

καθημερινής ζωής. Τα διακειμενικά σκριπτ, αντιθέτως, τροφοδοτούνται από τις ούτως ειπείν διακειμενικές γνώσεις του ερμηνεύοντος υποκειμένου, δηλαδή από τις γνώσεις εκείνες που αποκτώνται μέσω της εμπειρίας που διαμορφώνει το υποκείμενο ως προς ένα –κατά το μάλλον ή ήττον– ευρύτερο σύνολο κειμένων. Βάσει των κοινών και διακειμενικών σκριπτ ο αναγνώστης είναι σε θέση να προβεί σε πλήθος συμπερασμών που θα επιτρέψουν την απρόσκοπτη εξέλιξη των ερμηνευτικών του κινήσεων. Περιττεύει δε να επισημάνουμε πως τα διακειμενικά σκριπτ είναι εξίσου σημαντικά με τα κοινά σκριπτ κατά την ερμηνεία των κειμένων, αφού η ύπαρξη του φαινομένου της διακειμενικότητας καθιστά τη λεγόμενη διακειμενική γνώση του ερμηνεύοντος υποκειμένου αναγκαίο όρο της κατανόησης ενός κειμένου.

Ωστόσο η αξιοποίηση των διαφόρων σκριπτ, στα οποία έχει πρόσβαση το ερμηνεύον υποκείμενο, δεν εγγυάται το τελεσφόρο των ερμηνευτικών του κινήσεων. Και τούτο, διότι κάθε σκριπτ περιέχει πλήθος λεπτομερειών που προφανώς δεν είναι ποτέ αξιοποιήσιμο στο σύνολό του. Κάθε φορά που ο αναγνώστης τίθεται αντιμέτωπος με ένα δεδομένο κείμενο καλείται να λάβει αποφάσεις αφορώσες τον τρόπο, με τον οποίο θα αξιοποιήσει τα κοινά και διακειμενικά σκριπτ που έχει στη διάθεσή του. Θα πρέπει, επίσης, να λάβει αποφάσεις αναφορικά με τις σημασιακές ιδιότητες των λεξημάτων που συναντά στο κείμενο. Το πρότυπο συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων, που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, καταδεικνύει πως πίσω από κάθε λέξημα εκτείνεται ολόκληρο πλήθος σημασιακών ιδιοτήτων, οι οποίες συνιστούν στην πραγματικότητα σύνολα κωδικευμένων πιθανοτήτων. Σε κάθε κείμενο αξιοποιούνται προφανώς διαφορετικές δέσμες σημασιακών χαρακτηριστικών. Κατά την πορεία των ερμηνευτικών του κινήσεων το υποκείμενο καλείται να αποκαλύψει τα «ενεργά» σημασιακά γνωρίσματα των λεξημάτων, αφήνοντας τα υπόλοιπα σε λανθάνουσα κατάσταση (οι μη «ενεργές» ιδιότητες δεν απαλείφονται, αλλά παραμένουν σε λανθάνουσα κατάσταση, διότι υπάρχει

πάντοτε η πιθανότητα, κατά την πορεία της ανάγνωσης του κειμένου, κάποιες από αυτές να τεθούν σε ισχύ)¹⁰¹⁶. Οι ανωτέρω αναφερθείσες αποφάσεις δεν μπορούν να ληφθούν παρά μόνο στο επίπεδο των λεγόμενων *δομών του εκφερόμενου λόγου* (*discursive structures*) και απαιτούν την εφαρμογή ενός κειμενικού τελεστή: του *τοπήματος*¹⁰¹⁷.

Τα σκριπτ και οι σημηματικές αναπαραστάσεις βασίζονται σε αέναες σημειωτικές διαδικασίες¹⁰¹⁸. Συνεπώς λόγω της ίδιας τους της φύσης απαιτούν, κατά την κειμενική ερμηνεία, την επικουρία κειμενικών τελεστών – και συγκεκριμένα των κειμενικών τοπημάτων. Σε προηγούμενο σημείο του παρόντος κεφαλαίου αναφέρθηκε πως τα τοπήματα αποτελούν συνεργατικά μέσα, τα οποία θέτει σε ισχύ το ερμηνεύον υποκείμενο. Πρέπει δε να σημειωθεί επιπρόσθετα ότι η αξιοποίηση των ρηθέντων συνεργατικών μέσων δύναται να επιτευχθεί σε διάφορα επίπεδα. Αυτό σημαίνει πως το κάθε κείμενο δεν λειτουργεί βάσει ενός μοναδικού τοπήματος, αλλά βάσει ενός συνόλου τοπημάτων που μπορούν να υπαχθούν σε διαφορετικές κατηγορίες, όπως «προτασικά τοπήματα», «τοπήματα του εκφερόμενου λόγου» και «αφηγηματικά τοπήματα»¹⁰¹⁹. Η βασική λειτουργία των εν λόγω κειμενικών τελεστών έγκειται στην οργάνωση ενιαίων νοηματικών επιπέδων – των λεγόμενων *ισοτοπιών* (*isotopies*)¹⁰²⁰.

Η έννοια της ισοτοπίας συνοδεύεται συχνά από αρκετά γενικούς ορισμούς, όπως ο ακόλουθος που διατυπώνεται από τον Algirdas Greimas: «Par *isotopie* nous entendons un ensemble redondant de categories semantiques qui rend possible la lecture uniforme du récit, telle qu' elle résulte des lectures partielles des énoncés et de la résolution de leurs ambiguïtés qui est guidée par la recherche

¹⁰¹⁶ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 23.

¹⁰¹⁷ Βλ. ό.π.

¹⁰¹⁸ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 24.

¹⁰¹⁹ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 26.

¹⁰²⁰ Βλ. ό.π.

de la lecture unique»¹⁰²¹. Ο Eco υποστηρίζει πως η έννοια της ισοτοπίας μπορεί να αξιοποιηθεί εποικοδομητικότερα αν εξειδικευθούν επιμέρους μορφές της¹⁰²². Σε συνάρτηση με το πρότυπο ανάλυσης των αφηγηματικών κειμένων, που παρουσιάζεται στο *The role of the reader*, ο ιταλός σημειολόγος διακρίνει μεταξύ *αφηγηματικών ισοτοπιών (narrative isotopies)* και *ισοτοπιών του εκφερόμενου λόγου (discursive isotopies)*: οι τελευταίες διακρίνονται, περαιτέρω, σε ενδοπροτασικές και διαπροτασικές ισοτοπίες¹⁰²³. Η εν λόγω διάκριση υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι υπό συζήτηση δέσμες σημασιολογικών κατηγοριών δύνανται να εντοπιστούν σε διαφορετικά επίπεδα του κειμένου. Αυτό σημαίνει πως τα ενιαία νοηματικά επίπεδα που οργανώνονται βάσει των τοπημάτων εμφανίζουν ποικίλες διαστρωματώσεις.

Παρά την προφανή σχέση μεταξύ τοπημάτων και ισοτοπιών οι ρηθείσες έννοιες διαφέρουν ως προς ένα σημαντικό σημείο. Τα τοπήματα αξιοποιούνται στην επιλογή των σημασιακών ιδιοτήτων που πρέπει ή πρόκειται να ληφθούν υπόψη κατά την κειμενική ερμηνεία. Χάρη στη λειτουργία τους αυτή συντελούν, όπως έχει ήδη λεχθεί, στη διαμόρφωση ισοτοπιών. Αφ' ης στιγμής, όμως, οι σημασιολογικές κατηγορίες, επί των οποίων εδραιώνονται οι ισοτοπίες, δεν εκδηλώνονται κατ' ανάγκη εμφανώς, τεκμαίρεται πως τα τοπήματα συνιστούν απαγωγικά σχήματα. Από την άλλη πλευρά οι ισοτοπίες αποτελούν τα *κειμενικά τεκμήρια* των ειρημένων δοκιμαστικών υποθέσεων· συνιστούν, δηλαδή, επαληθεύσιμα σημασιακά χαρακτηριστικά των κειμένων¹⁰²⁴. Τα τοπήματα, λοιπόν, επιτρέπουν στο ερμηνεύον υποκείμενο: α) να επιλέξει και να αξιοποιήσει τα κατάλληλα κοινά και διακειμενικά σκριπτ που έχει στη διάθεσή του· β) να

¹⁰²¹ A.J. GREIMAS, *Du sens*, σελ. 188. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα. Σε δική μας μετάφραση: «Με τον όρο *ισοτοπία* εννοούμε ένα σύνολο πλεοναζουσών σημασιακών κατηγοριών που καθιστούν δυνατή την ενιαία ανάγνωση της αφήγησης, όπως αυτή προκύπτει από τις επιμέρους αναγνώσεις των εκφωνημάτων και από την άρση των αμφισημιών τους, στην οποία οδηγεί η αναζήτηση της μοναδικής ανάγνωσης».

¹⁰²² Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 192.

¹⁰²³ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 193-199.

¹⁰²⁴ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 189.

αποκαλύψει τις «ενεργές» σημασιακές ιδιότητες των λεξημάτων και να θέσει σε λανθάνουσα κατάσταση τις υπόλοιπες, και γ) να εδραιώσει ισοτοπίες, βάσει των οποίων θα ερμηνεύσει τη γραμμική εκδήλωση του κειμένου¹⁰²⁵.

Ο εντοπισμός ισοτοπιών σε ένα κείμενο επιτρέπει στο ερμηνεύον υποκείμενο να ανακαλύψει συγκεκριμένες δομές του εκφερόμενου λόγου. Ωστόσο, το ερμηνευτικό του εγχείρημα δεν εξαντλείται σε αυτές τις αποκαλύψεις. Σε κάθε κείμενο ενυπάρχουν, επίσης, *ιδεολογικές δομές*. Στην απλούστερη μορφή τους, οι εν λόγω δομές συγκροτούνται από ένα σύστημα στοιχειωδών αξιολογικών αντιθέσεων (π.χ. καλό-κακό, ηθικό-ανήθικο κ.ο.κ.)¹⁰²⁶. Συχνά, εντούτοις, οι κειμενικές ιδεολογικές δομές εμφανίζουν εξαιρετικά πολύπλοκη υφή και σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, ενδέχεται να παρουσιάζουν εσωτερικές αντιφάσεις. Θα πρέπει, πάντως, να τονιστεί πως η ύπαρξη του επιπέδου των ιδεολογικών δομών δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μεμονωμένων τύπων κειμένων, αλλά συνιστά καθολικό κειμενικό γνώρισμα. Διότι, όπως το ιδεολογικό υπόβαθρο του ερμηνεύοντος υποκειμένου αποτελεί αναγκαίο όρο της ερμηνευτικής πράξης, το ιδεολογικό υπόβαθρο του δημιουργού συνιστά, αντίστοιχα, αναγκαίο όρο της κειμενικής δημιουργίας. Η ερμηνευτική πράξη διαθλάται κατά συνέπεια μέσα από το πρίσμα της αλληλεπίδρασης διαφορετικών ιδεολογικών συστημάτων, πίσω από τα οποία εκτείνεται πάντοτε ένα δαιδαλώδες δίκτυο υπερκωδικευτικών διαδικασιών.

Η ανωτέρω διάκριση των βασικών κειμενικών επιπέδων εξετάστηκε, κατά κύριο λόγο, υπό την οπτική του ερμηνεύοντος υποκειμένου. Εξεταζόμενη περαιτέρω σε συνάρτηση με τη διάσταση της κειμενικής δημιουργίας, η ρηθείσα διάκριση μας επιτρέπει να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα για το φαινόμενο της κειμενικότητας. Αναφέρθηκε προηγουμένως πως κατά την πρόσληψη του κειμένου το ερμηνεύον υποκείμενο έρχεται κατ' αρχάς αντιμέτωπο με το επίπεδο

¹⁰²⁵ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 27.

¹⁰²⁶ Βλ. U. ECO, *The role of the reader*, σελ. 38.

της γραμμικής του εκδήλωσης. Υπό την οπτική του δημιουργού του κειμένου το εν λόγω επίπεδο συνιστά το απτό αποτέλεσμα της κειμενικής δημιουργίας. Είναι το υλικό τεκμήριο του έργου που έχει καταβάλλει ο δημιουργός, προκειμένου να συγκροτήσει μια κειμενική οντότητα, και ως εκ τούτου αποτελεί το πρώτο σημείο επαφής τού αναγνώστη με το κείμενο. Μια τέτοια πράξη δημιουργίας, όμως, δεν θα ήταν δυνατή δίχως την ύπαρξη σημασιοδοτικών συστημάτων. Η γραμμική εκδήλωση του κειμένου απορρέει από την επιλεκτική αξιοποίηση ενός ευρύτερου συστήματος κωδίκων και υποκωδίκων. Στο ρηθέν επίπεδο, λοιπόν, εντοπίζονται οι άμεσα εκδηλωμένες κινήσεις του δημιουργού, οι οποίες συναρτώνται ποικιλοτρόπως προς τα σχετικά επιμέρους επίπεδα (βασικό λεξιλόγιο, κανόνες συναναφοράς, ρητορικές και υφολογικές υπερκωδικεύσεις κ.ά.). Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί πως οι εν λόγω κινήσεις δεν δύνανται να απομονωθούν σε επιμέρους επίπεδα. Επί παραδείγματι οι γενόμενες επιλογές αναφορικά με το επιμέρους επίπεδο του βασικού λεξιλογίου συναρτώνται άμεσα προς τα υπόλοιπα επιμέρους επίπεδα, και κυρίως προς τα διαθέσιμα σκριπτ, καθώς και τις ρητορικές, τις υφολογικές και τις ιδεολογικές υπερκωδικεύσεις.

Η ύπαρξη σημασιοδοτικών συστημάτων αναγνωρίστηκε ανωτέρω ως αναγκαίος όρος για τη συγκρότηση κειμενικών οντοτήτων. Εντούτοις η κειμενική δημιουργία δεν ανάγεται σε μια δέσμη επιλογών από διαθέσιμους κώδικες και υποκώδικες. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα γινόταν προφανώς λόγος περί δημιουργίας. Τα κείμενα αναδύονται χάρη στη διαμόρφωση βαθύτερων δομών, όπως είναι οι δομές του εκφερόμενου λόγου. Οι εν λόγω δομές θεμελιώνονται σε ισοτοπίες, για την εδραίωση των οποίων ο δημιουργός αξιοποιεί διάφορες κατηγορίες τοπημάτων. Αν υπό την οπτική του ερμηνεύοντος υποκειμένου οι ρηθέντες κειμενικοί τελεστές συνιστούν συνεργατικά μέσα, ως προς την κειμενική δημιουργία τα τοπήματα εμφανίζονται να λειτουργούν ως διαμορφωτές ευρύτερων θεματικών προσανατολισμών που κατευθύνουν τον δημιουργό προς τη συγκρότηση συνεκτικά ερμηνεύσιμων εννοηματομένων (κειμενικών) συνόλων. Η

συγκρότηση των ειρημένων συνόλων συνυφαίνεται πάντοτε με τη διαμόρφωση των ιδεολογικών δομών του κειμένου, οι οποίες τροφοδοτούνται από το ιδεολογικό υπόβαθρο του δημιουργού. Σε αυτό το υπόβαθρο, ωστόσο, αντανακλάται το κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο της γένεσης του κειμένου. Υπ' αυτή την έννοια, συνεπώς, το λεγόμενο επίπεδο των περιστάσεων της εκφοράς του κειμένου αποκαλύπτεται ως ενεργός συνιστώσα της κειμενικής δημιουργίας και όχι ως αδρανές χωροχρονικό υπόστρωμα.

Οι διαπιστώσεις που απορρέουν από την προηγηθείσα συζήτηση περί κειμενικών επιπέδων επικυρώνουν την παραδοχή μας πως τα κείμενα συγκροτούνται, ως συνεκτικά ερμηνεύσιμα εννοηματοωμένα σύνολα, στο πλαίσιο της ερμηνευτικής πράξης. Υπό το φως αυτής της παραδοχής το κείμενο φανερώνει τον βαθύτατα διαλογικό χαρακτήρα του και αναδεικνύεται ως *τόπος συνάντησης*, δηλαδή ως ο κατεξοχήν τόπος παραγωγής νοήματος¹⁰²⁷. Κατά συνέπεια ο γενικός ορισμός του κειμένου ως συνεκτικού συνόλου σημείων¹⁰²⁸ αποτελεί, στην καλύτερη περίπτωση, συντομογραφία, η οποία υποδηλώνει το γεγονός πως το κείμενο –εκλαμβανόμενο στην ευρύτερη δυνατή διάστασή του– συνιστά την επικράτεια της *εκδηλωμένης σημειωσικής πράξης*. Όσον αφορά τη ρηματική γλώσσα ειδικότερα, το κείμενο αποτελεί την εκδηλωμένη μορφή της γλώσσας εν χρήσει, δηλαδή την εκδηλωμένη μορφή των αναρίθμητων γλωσσοπαιγνίων που τελούνται σε κάθε γλωσσική κοινότητα. Δεδομένης δε της πολλαπλότητας των γλωσσοπαιγνίων¹⁰²⁹ η σχέση τους προς τα κείμενα εμφανίζει διττό χαρακτήρα. Από τη μια πλευρά κάθε κείμενο εμπερικλείει ένα σύνολο γλωσσοπαιγνίων, όπως διατυπώσεις υποθέσεων, εξαγωγές συμπερασμάτων, περιγραφές, αφηγήσεις κ.λπ. Από την άλλη πλευρά κάθε κείμενο εμπερικλείεται σε ένα σύνολο διαφορετικών γλωσσοπαιγνίων, όπως η δημόσια υποστήριξη μιας

¹⁰²⁷ Βλ. U. ECO, *Semiotics and the philosophy of language*, σελ. 25.

¹⁰²⁸ Βλ. B. MARTIN/F. RINGHAM, *Key terms in semiotics*, σελ. 199.

¹⁰²⁹ Βλ. L. WITTGENSTEIN, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §23, σελ. 35-36.

θέσης, η παρουσίαση ενός αποτελέσματος ή ευρήματος κ.ο.κ. Τα κείμενα, λοιπόν, και τα γλωσσοπαίγνια αποτελούν τις δύο αλληλένδετες πτυχές της γλωσσικής δραστηριότητας, οι οποίες τροφοδοτούνται από κοινή πηγή: τις μορφές ζωής.

Τα ανωτέρω διαμειφθέντα υποδηλώνουν πως το κείμενο υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια του επικοινωνιακού συμβάντος¹⁰³⁰ και αποκαλύπτεται όχι ως απλή αντανάκλαση μιας παγιωμένης πραγματικότητας, αλλά ως δημιουργός συνιστώσα του κοινωνικοϊστορικού γίνεσθαι, στο οποίο μετέχει και οφείλει την ύπαρξή του: «...le texte n' étant pas ce langage communicatif que la grammaire codifie, il ne se contente pas de *représenter* – de *signifier* le réel. Là où il signifie, dans cet effet décalé ici présent où il represent, il participe à la mouvance, à la transformation du réel qu' il saisit au moment de sa non-clôture. En d' autres termes, sans rassembler –simuler –un réel fixe, il construit le théâtre mobile de son mouvement auquel il contribue et dont il est l' *attribut*»¹⁰³¹.

Ως τόπος παραγωγής νοήματος και ενεργός συνιστώσα του κοινωνικοϊστορικού γίνεσθαι, το κείμενο συνιστά τη σφαίρα της πραγματικής λειτουργίας των πολιτισμικών μονάδων. Είναι με άλλα λόγια το αδιάσειστο τεκμήριο της ύπαρξης και δράσης τους, το πεδίο εκείνο όπου αποτυπώνονται οι τρόποι, με τους οποίους οι ειρημένες μονάδες συσχετίζονται και αξιοποιούνται από μια δεδομένη κουλτούρα. Ταυτόχρονα το κείμενο συνιστά πεδίο αδιάκοπων μεταστοιχειώσεων. Είναι ο τόπος όπου εκδηλώνονται οι συνεχείς μεταλλαγές των πολιτισμικών μονάδων και των μεταξύ τους συσχετισμών, καθώς και η

¹⁰³⁰ Πρβλ. R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER, *Introduction to text linguistics*, σελ. 3.

¹⁰³¹ J. KRISTEVA, *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, σελ. 11-12. Οι επισημάνσεις είναι της συγγραφέως. Σε δική μας μετάφραση: «...το κείμενο, καθώς δεν είναι εκείνη η επικοινωνιακή γλώσσα που κωδικεύει η γραμματική, δεν αρκείται στο να *παριστά* – να *σημαίνει* το πραγματικό. Εκεί όπου σημαίνει, μέσα σε τούτο το αποσπασμένο στο παρόν γεγονός όπου παριστά, το κείμενο συμμετέχει στη ροή, στη μεταμόρφωση του πραγματικού που το συλλαμβάνει τη στιγμή της διαφυγής του. Με άλλα λόγια, δίχως να συμπεκνώνει –να προσομοιώνει– κάποιο σταθερό πραγματικό, δομεί το μεταλλασσόμενο θέατρο της κίνησής του, στην οποία συνεισφέρει και της οποίας αποτελεί *προσίδιο*».

συνακόλουθη αέναη διαμορφωτική επίδραση αυτών των μεταλλαγών στην κουλτούρα, της οποίας οργανικά στοιχεία αποτελούν οι πολιτισμικές μονάδες.

4.4 Η μετάφραση ως διαδικασία απονομής νοήματος

Κατόπιν των μέχρι στιγμής διαμειφθέντων θα μπορούσε κανείς να καταλήξει στο συμπέρασμα πως η περί νοήματος σύλληψη που υιοθετείται στην παρούσα διατριβή επιτυγχάνει πράγματι να δώσει συγκεκριμένη μορφή στη θεώρηση του νοήματος με όρους χρήσης της γλώσσας. Και το επιτυγχάνει αυτό όχι ανάγοντας την ειρημένη χρήση σε πεπερασμένα σύνολα κανόνων, αλλά εξετάζοντας εκ του σύνεγγυς τον ακατάλυτο δεσμό της γλώσσας με το κοινωνικοϊστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο λειτουργίας της. Ωστόσο η ανωτέρω διαπίστωση μπορεί να κλονιστεί εν όψει μιας σοβαρής ένστασης που εμφανίζεται να απειλεί την εδώ υιοθετούμενη σύλληψη του νοήματος¹⁰³². Η ρηθείσα σύλληψη φαίνεται εκ πρώτης όψεως να συμφωνεί ως προς τη βασική οντολογική της προκείμενη με εκείνες τις θεωρήσεις που εκλαμβάνουν το νόημα ως διακριτή οντότητα, ως – ούτως ειπείν– συνοδό των γλωσσικών εκφράσεων. Κατά συνέπεια οι αναντίρρητες διαφορές ανάμεσα στην εδώ προτεινόμενη σύλληψη και στις προρρηθείσες θεωρήσεις εντοπίζονται αποκλειστικά στο επίπεδο της εξειδίκευσης του οντολογικού status του νοήματος. Αν η υπό συζήτηση ένταση ευσταθεί, τότε προφανώς η περί νοήματος σύλληψη, επί της οποίας ερείδεται η παρούσα διατριβή, καταρρέει πάραυτα εν όψει της κριτικής του Wittgenstein που συζητήθηκε στα οικεία κεφάλαια.

Έναντι της ανωτέρω ένστασης μπορούμε ασφαλώς να αντιτάξουμε τα μέχρι στιγμής εκτεθέντα και ειδικότερα τα όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τις πολιτισμικές μονάδες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Προκειμένου, όμως, να διευθετηθεί το συγκεκριμένο ζήτημα οριστικά, θα επισημάνουμε για ακόμη μια φορά –εν είδει καταληκτικών παρατηρήσεων επί του θέματος– τα βασικά

¹⁰³² Η εν λόγω ένσταση διατυπώθηκε αρχικά στο πλαίσιο της κριτικής έναντι της διατύπωσης και εφαρμογής συγκεκριμένων προτύπων σημασιολογικής ανάλυσης με όρους σημασιακών συστατικών στο πεδίο της λεγόμενης *εθνοσημασιολογίας* (*ethnosemantics*). Βλ. σχετικά C.H. BROWN, *Semantic components, meaning, and use in ethnosemantics*.

σημεία της υπό συζήτηση σύλληψης του νοήματος. Κατ' αρχάς οι πολιτισμικές μονάδες δεν αποτελούν οντότητες κείμενες εκτός οποιασδήποτε χωροχρονικής και πολιτισμικής πραγματικότητας, ούτε ταυτίζονται με τα υλικά αντικείμενα του φυσικού κόσμου ή με οποιοδήποτε είδος αισθητηριακών δεδομένων. Από την άλλη πλευρά διαφέρουν ριζικά από υποκειμενικές ιδέες και νοητικές παραστάσεις ή εικόνες, διότι αποτελούν προϊόν της σημειωσικής πράξης και, ως τέτοιες, εμφανίζουν αμιγώς διυποκειμενικό χαρακτήρα και είναι αναπόσπαστες από την κοινωνική δράση. Το δε πρότυπο σημηματικής ανάλυσης, που ενσωματώνεται στην εδώ προτεινόμενη περί γλωσσικού νοήματος σύλληψη, μας επιτρέπει ορισμένες περαιτέρω καίριες διαπιστώσεις. Στη δενδροειδή παράσταση του περιεχομένου των σημειακών φορέων εμφανίζονται διάφοροι σημασιακοί δείκτες, οι οποίοι αποτελούν πολιτισμικές μονάδες. Υπενθυμίζεται ότι οι εν λόγω δείκτες δεν συνιστούν καθολικά σημασιακά γνωρίσματα, αλλά λειτουργούν ως κόμβοι που οδηγούν σε νέα δενδρογράμματα. Επιπρόσθετα η δομή των ειρημένων δενδροειδών παραστάσεων υπόκειται σε συνεχείς αναδιατάξεις και μεταλλαγές. Ποιος, όμως, είναι εκείνος ο παράγοντας που προκαλεί τις συγκεκριμένες μεταβολές; Προφανώς η κοινωνική δράση. Αφ' ης στιγμής δε εστιάζουμε, εν προκειμένω, στο γλωσσικό νόημα, θα λέγαμε ότι οι προρρηθείσες αναδιατάξεις και μεταλλαγές προκαλούνται, κατά κύριο λόγο, από τη γενόμενη χρήση της γλώσσας. Υπ' αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως οι σημασιακοί δείκτες που προβλέπονται στο υιοθετούμενο πρότυπο συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων συνιστούν *δείκτες χρήσης*, οι οποίοι αποτελούν ταυτόχρονα κωδικευμένες πιθανότητες και καταγραφές της χρήσης της γλώσσας. Κατά συνέπεια η σύλληψη του νοήματος που προτείνεται στην παρούσα διατριβή όχι μόνο δεν εκλαμβάνει το γλωσσικό νόημα ως διακριτή οντότητα, αλλά αντιθέτως δίνει συγκεκριμένη μορφή στη θεώρηση του νοήματος με όρους χρήσης της γλώσσας.

Έχοντας, λοιπόν, αποσαφηνίσει τις βασικές προκείμενες της εδώ υιοθετούμενης σύλληψης της έννοιας του γλωσσικού νοήματος είμαστε πλέον σε θέση να δώσουμε συγκεκριμένη υπόσταση στην προσέγγιση της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος. Ως σημείο εκκίνησης θα επιλέξουμε την επαναπροσδιορισμένη σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας, διότι, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η εν λόγω σύλληψη επιτελεί κομβικό ρόλο στην κατανόηση και μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης. Στα εναρκτήρια κεφάλαια επιχειρήσαμε να επαναπροσδιορίσουμε την προσέγγιση της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας αξιοποιώντας την περί κωδίκων θεωρία του Umberto Eco. Το συγκεκριμένο εγχείρημα μάς οδήγησε σε ορισμένα καίρια συμπεράσματα. Κατ' αρχάς διαπιστώθηκε πως υπό σημειωτική οπτική κάθε φυσική γλώσσα δεν αποτελεί μεμονωμένο κώδικα, υπό την έννοια αμιγώς συσχετιστικού κανόνα, αλλά συνιστά σύστημα αλληλένδετων κωδίκων, βάσει των οποίων όχι μόνο εδραιώνονται συσχετίσεις μεταξύ του επιπέδου έκφρασης και του επιπέδου περιεχομένου, αλλά παρέχεται παράλληλα πλήθος οδηγιών αναφορικά με το εκάστοτε πλαίσιο και τις περιστάσεις του εκφερόμενου λόγου. Κατά συνέπεια η μετάφραση, εκλαμβανόμενη ως ανακωδίκευση, αποκαλύπτεται όχι ως διαδικασία αντικατάστασης κωδικευμένων μονάδων, αλλά ως ανασύσταση ενός σώματος εκφερόμενου λόγου στην επικράτεια ενός διαφορετικού συστήματος κωδίκων και υποκωδίκων. Η δε ρηθείσα ανασύσταση δεν διεκτελείται βέβαια βάσει ενός συνόλου παγιωμένων οδηγιών. Αντιθέτως προϋποθέτει τον διάλογο του μεταφράζοντος υποκειμένου με το κείμενο αφετηρίας και τη συνακόλουθη συγχώνευση των οριζόντων αμφοτέρων των μερών της εν λόγω διαλογικής σχέσης, προκειμένου να αναδυθεί ο ορίζοντας της ερμηνείας. Στην περίπτωση της μετάφρασης, όμως, συγχώνευση οριζόντων σημαίνει διαπολιτισμική επαφή. Διαπιστώνουμε, κατά συνέπεια, πως η εδώ προταθείσα σύλληψη της μετάφρασης ως ανακωδικευτικής διαδικασίας εμπερικλείει τη διάσταση της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η μετάφραση,

θεωρούμενη ως ανακωδικευτική διαδικασία, συνιστά ταυτόχρονα πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Υπό τη σημειωτική οπτική που υιοθετείται στην παρούσα διατριβή, οι συγκεκριμένες δύο πτυχές του φαινομένου της μετάφρασης είναι ουσιωδώς αλληλένδετες.

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις οδηγούν περαιτέρω σε μια επιπρόσθετη σημαντική διαπίστωση. Η συζήτηση περί της διαλογικής φύσης της μετάφρασης φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της ερμηνείας και τη σπουδαιότητά του τόσο για τον περί μετάφρασης λόγο εν γένει όσο και για τις σημειωτικές προσεγγίσεις της μετάφρασης ειδικότερα¹⁰³³. Το ερμηνευτικό εγχείρημα βρίσκεται στον πυρήνα του φαινομένου της μετάφρασης. Σύμφωνα με τον Hans-Georg Gadamer η μετάφραση έρχεται ως αποτέλεσμα του ερμηνευτικού εγχειρήματος του μεταφράζοντος υποκειμένου¹⁰³⁴. Θα μπορούσε, ωστόσο, εύλογα να ισχυριστεί κανείς πως από την αναντίρρητη παραδοχή του Gadamer μέχρι τον ισχυρισμό περί πλήρους ταύτισης μεταξύ του φαινομένου της μετάφρασης και του ερμηνευτικού φαινομένου, η απόσταση δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Το ζήτημα της σχέσης μεταξύ μετάφρασης και ερμηνείας είναι πράγματι αρκετά ευρύ και στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής δεν υπάρχει η δυνατότητα διεξοδικής ανάλυσης όλων των πτυχών του¹⁰³⁵. Αφ' ης στιγμής, όμως, αποδεχόμαστε τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ ερμηνείας και μετάφρασης, και επειδή περαιτέρω η διατύπωση της εδώ προταθείσας σύλληψης της έννοιας της απονομής νοήματος αφήνει, ενδεχομένως, ορισμένα αμυδρά περιθώρια παρερμηνειών, οφείλουμε τουλάχιστον να εκθέσουμε την άποψή μας επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Κατ' αρχάς θεωρούμε πως περιττεύει να επαναλάβουμε την πανθομολογουμένως

¹⁰³³ Βλ. S. PETRILLI, *Interpretive trajectories in translation semiotics*, σελ. 315: «The problem of the connection between interpretation and translation is of central importance in a project for translation semiotics...».

¹⁰³⁴ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 386: «We can even say that the translation is the culmination of the interpretation that the translator has made of the words given him».

¹⁰³⁵ Για μια εμπειριστατωμένη πραγμάτευση του ζητήματος βλ. ενδεικτικά U. ECO, *Εμπειρίες μετάφρασης*, σελ. 301-338.

αναντίρρητη παραδοχή πως η ερμηνεία αποτελεί αναγκαίο όρο της μετάφρασης. Άλλωστε, η έννοια της μετάφρασης είναι συλληπτή μόνο σε συνάρτηση με την έννοια της ερμηνείας. Η μετάφραση προϋποθέτει την κατανόηση. Αφ' ης στιγμής, όμως, η ερμηνεία είναι εν δυνάμει ενυπάρχουσα σε κάθε διαδικασία κατανόησης¹⁰³⁶, τότε προφανώς η μετάφραση προϋποθέτει αναπόφευκτα την ερμηνεία¹⁰³⁷. Ωστόσο το φαινόμενο της μετάφρασης δεν ταυτίζεται με το ερμηνευτικό φαινόμενο. Στο σύμπαν των σημειωτικών συστημάτων υφίσταται εκτός από τη μετάφραση πλήθος άλλων μορφών ερμηνείας. Στην επικράτεια της γλώσσας, λόγου χάρη, διακρίνουμε τον ορισμό, την παράφραση, την περίληψη, το σχόλιο, την εκλαΐκευση ή ακόμη και την παρωδία¹⁰³⁸. Οι ειρημένες μορφές ερμηνείας διαφέρουν ουσιωδώς τόσο μεταξύ τους όσο και εν σχέσει προς τη μετάφραση. Το γεγονός ότι εκλαμβάνουμε τη μετάφραση ως διαδικασία απονομής νοήματος, η οποία εμπερικλείει –σύμφωνα με τον σημειωτικό ορισμό που διατυπώνεται εδώ– την έννοια της ερμηνείας, δεν συνεπάγεται αποδοχή του ισχυρισμού περί ταύτισης της μετάφρασης με την ερμηνεία. Το ερμηνευτικό γίνεσθαι δεν εξαντλείται στη (διαγλωσσική) μετάφραση· από την άλλη πλευρά, η μετάφραση δεν περατώνεται στο ερμηνευτικό εγχείρημα του μεταφράζοντος υποκειμένου.

Συνεπώς η μετάφραση, εξεταζόμενη ως διαδικασία απονομής νοήματος, θα πρέπει να εμφανίζει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που να τη διαφοροποιούν ουσιωδώς από άλλες μορφές ερμηνείας. Το προφανέστερο γνώρισμα, από το

¹⁰³⁶ Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 386: «...interpretation is contained potentially within the understanding process. It simply makes the understanding explicit. Thus interpretation is not a means through which understanding is achieved; rather, it enters into the content of what is understood».

¹⁰³⁷ Συγκεκριμένα, η μετάφραση προϋποθέτει την –κατά Eco– κριτική ή σημειωτική ερμηνεία, η οποία αντιδιαστέλλεται προς τη λεγόμενη σημασιολογική ή σημειωσική ερμηνεία. Βλ. σχετικά Ο. ΕΚΟ, *Τα όρια της ερμηνείας*, σελ. 41: «Η σημασιολογική ή σημειωσική ερμηνεία είναι το αποτέλεσμα της διαδικασίας κατά την οποία ο αποδέκτης σημασιοδοτεί τη γραμμική εκδήλωση του κειμένου. Αντιθέτως, η κριτική ή σημειωτική ερμηνεία είναι εκείνη κατά την οποία προσπαθούμε να εξηγήσουμε για ποιους δομικούς λόγους το κείμενο μπορεί να παραγάγει αυτές (ή άλλες εναλλακτικές) σημασιολογικές ερμηνείες».

¹⁰³⁸ Βλ. U. ECO, *Εμπειρίες μετάφρασης*, σελ. 320.

οποίο θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει, είναι το στοιχείο της διαγλωσσικής και διαπολιτισμικής επαφής: η μετάφραση αφορά πάντοτε διαφορετικές γλώσσες και κουλτούρες. Η διαπίστωση περί διαγλωσσικής και διαπολιτισμικής επαφής, όμως, δεν επαρκεί για την αποκάλυψη του ιδιόμορφου χαρακτήρα του φαινομένου της μετάφρασης. Θα μπορούσε να χρησιμεύσει μόνο ως ελάχιστο πρώτο βήμα σε μια πιο ενδελεχή διερεύνηση του μεταφραστικού γίνεσθαι. Κατ' αυτόν, άλλωστε, τον τρόπο αξιολογείται στην παρούσα διατριβή, στα πρώτα κεφάλαια της οποίας παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν δύο συγκεκριμένες προσεγγίσεις της διαγλωσσικής και διαπολιτισμικής επαφής, μέσω των εννοιών της ανακωδίκευσης και της πράξης διαπολιτισμικής επικοινωνίας, αντίστοιχα. Βάσει των πορισμάτων των ειρημένων προσεγγίσεων και λαμβανομένων επίσης υπόψη των ορισμών των εννοιών του γλωσσικού νοήματος, της απονομής νοήματος και της πολιτισμικής μονάδας, καθώς και της εδώ προτεινόμενης σημειωτικής σύλληψης της έννοιας της κειμενικότητας, μπορούμε να συμπυκνώσουμε τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της μετάφρασης –ως διαδικασίας απονομής νοήματος– στον ακόλουθο ορισμό: *η μετάφραση συνιστά διαδικασία ερμηνείας και κατανόησης ενός κειμένου, μέσω του εντοπισμού των καταδηλούμενων και συνδηλούμενων πολιτισμικών μονάδων και της αποκάλυψης και αποτύπωσης των εδραιούμενων καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεσμών, η οποία αποβλέπει στην αναδημιουργία του ειρημένου κειμένου στην επικράτεια μιας διαφορετικής γλώσσας και κουλτούρας.*

Ο ανωτέρω ορισμός δεν φιλοδοξεί, ασφαλώς, να διεκδικήσει μια θέση ανάμεσα στους κατά καιρούς προταθέντες ορισμούς της μετάφρασης¹⁰³⁹. Αντιθέτως, διατυπώνεται εν είδει συντομογραφίας, στην οποία «κωδικοεύεται» μια συγκεκριμένη προσέγγιση. Συνεπώς, η χρησιμότητά του έγκειται ακριβώς στο ότι συμπυκνώνει τα κυριότερα από τα μέχρι στιγμής προκύπτοντα πορίσματα και συμπεράσματα. Εκτός του πλαισίου της παρούσας διατριβής, ο ρηθείς ορισμός θα μπορούσε εύλογα να θεωρηθεί ως υπεκφυγή έναντι του ερωτήματος περί των

¹⁰³⁹ Βλ. σχετικά Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 53-64.

ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της μετάφρασης, εξεταζόμενη ως διαδικασία απονομής νοήματος. Εκλαμβάνομενος, όμως, ως οργανικό στοιχείο της εδώ προτεινόμενης προσέγγισης ο εν λόγω ορισμός συνιστά μια σαφή απάντηση: η μετάφραση αποτελεί *ανακωδικευτική διαδικασία απονομής νοήματος*.

Τα εκτεθέντα σχετικά με την έννοια της ανακωδίκευσης και τη σύλληψη της γλώσσας ως κώδικα, μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε ορισμένες περαιτέρω διευκρινίσεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά του υπό συζήτηση ιδιόμορφου είδους απονομής νοήματος. Κατ' αρχάς, διαπιστώσαμε πως η έννοια της ανακωδικευτικής διαδικασίας εμπερικλείει την έννοια της ερμηνείας. Η ανακωδίκευση ενός σώματος εκφερόμενου λόγου όχι μόνο δεν προϋποθέτει μια σειρά αντικαταστάσεων κωδικευμένων μονάδων, αλλά αντιθέτως απαιτεί πάντοτε το ερμηνευτικό εγχείρημα του ανακωδικεύοντος υποκειμένου. Κατόπιν δε των όσων έχουν μέχρι στιγμής συζητηθεί, η συγκεκριμένη διαπίστωση δεν θα πρέπει να εκπλήσσει. Διότι ανακαλύψαμε ότι, πράγματι, πίσω από κάθε σημείο της ρηματικής γλώσσας εκτείνεται ένα ενεργό δίκτυο κωδίκων και υποκωδίκων. Τα δένδρογράμματα του συνθετικού προτύπου σημηματικής ανάλυσης δεν αποτελούν παρά στιγμιότυπα αυτού του σημειωτικού γίγνεσθαι. Ανακαλύψαμε, επίσης, ότι τα κείμενα δεν αποτελούν συναθροίσεις σημείων, αλλά συνεκτικά ερμηνεύσιμα σύνολα που συγκροτούνται χάρη στην αλληλενέργεια μεταξύ κειμενικών επιπέδων και δομών. Εν όψει, λοιπόν, των αναφερθέντων συμπερασμάτων γίνεται αντιληπτό ότι το ερμηνευτικό εγχείρημα αποτελεί, αναπόφευκτα, αναγκαίο όρο κάθε ανακωδίκευσης μεταξύ φυσικών γλωσσών.

Ωστόσο όπως υποστηρίχθηκε νωρίτερα, η ερμηνεία διακρίνεται σαφώς από τη διαγλωσσική ανακωδίκευση – δηλαδή τη μετάφραση. Κάθε ερμηνευτικό εγχείρημα αποτελεί σημείο εκκίνησης για διαφορετικές πορείες, μια εκ των οποίων είναι και η μετάφραση ενός κειμένου σε διάφορες γλώσσες. Έχει κατ' επανάληψη αναφερθεί πως σε κάθε κείμενο μπορούμε να διακρίνουμε ένα σύνολο

επιπέδων και δομών που συγκροτούνται μέσω πλήθους κωδικεύσεων και υπερκωδικεύσεων. Ουσιαστικά, τα επίπεδα και οι δομές του κειμένου συνιστούν διαφορετικές όψεις ενός πυκνού συμπλέγματος καταδηλωτικών και συνδηλωτικών δεσμών, διατεταγμένων κατά ορισμένο τρόπο. Αν θεωρήσουμε ότι οι καταδηλούμενες και συνδηλούμενες πολιτισμικές μονάδες εντός του κειμένου, καθώς και το δαιδαλώδες δίκτυο των μεταξύ τους δεσμών –όπως αυτό αποκρυσταλλώνεται στις βαθύτερες δομές και τα διάφορα κειμενικά επίπεδα–, συνιστούν έναν *κειμενικό κόσμο*, τότε προφανώς η μετάφραση μπορεί να εκληφθεί ως *ανάπλαση* ενός δεδομένου κειμενικού κόσμου στην επικράτεια διαφορετικών πολιτισμικών πλαισίων και γλωσσών¹⁰⁴⁰.

Θα πρέπει ευθύς εξαρχής να επισημάνουμε ότι εδώ ο όρος «ανάπλαση» δεν υποδηλώνει κάποιου είδους διαδικασία αναπαραγωγής του κειμένου αφετηρίας. Οφείλουμε να επαναλάβουμε για μιαν ακόμη φορά ότι το μετάφρασμα υφάινεται χάρη στον ερμηνευτικό διάλογο του μεταφράζοντος υποκειμένου με το πρωτότυπο. Επειδή, όμως, «διάλογος κατ' ουσίαν υπάρχει εκεί, όπου η κάθε λέξη χωριστά κινείται προς την κατεύθυνση της απόκρισης και δεν μπορεί να αποφύγει την καταλυτική επιρροή της αποκρινόμενης και ανταποκρινόμενης σε αυτήν λέξης, η μετάφραση είναι κάλλιστα μια *απόκριση*, μια απάντηση στα ζητήματα που θέτει προς συζήτηση το πρωτότυπο. Η μετάφραση ορώμενη, όθεν, από αυτή την οπτική γωνία δεν είναι επανάληψη, δεν είναι αναπαραγωγή· είναι *διαλογική σύνθεση*»¹⁰⁴¹. Συνεπώς η ανάπλαση ενός κειμενικού κόσμου σε μια διαφορετική γλώσσα και κουλτούρα εκλαμβάνεται εδώ ως απορρέουσα από την ειρημένη διαλογική σύνθεση και όχι ως αποτέλεσμα εκ των προτέρων θεσπισμένων ισοδυναμιών μεταξύ των φυσικών γλωσσών. Προκειμένου δε να επιτευχθεί η

¹⁰⁴⁰ Εδώ, ο όρος «κειμενικός κόσμος» διακρίνεται σαφώς από τον ομώνυμο όρο της λεγόμενης θεωρίας του κειμενικού κόσμου (*text world theory*). Βλ. σχετικά J. GAVINS, *Text world theory: An introduction* και P. WERTH, *Text worlds: representing conceptual space in discourse*.

¹⁰⁴¹ Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 63. Οι επισημάνσεις είναι του συγγραφέα.

ανάπλαση του κειμενικού κόσμου του πρωτοτύπου στη γλώσσα άφιξης, απαιτείται πράγματι πυκνή περιγραφή. Ως κριτικός αναγνώστης ο μεταφραστής δεν αρκείται απλώς στην κατανόηση του κειμένου αφητηρίας, αλλά επιχειρεί να διεισδύσει στις βαθύτερες δομές του και να αναλύσει ενδελεχώς τις αλληλένδετες πτυχές του κειμενικού κόσμου του πρωτοτύπου. Πιο συγκεκριμένα το μεταφράζον υποκείμενο αναγνωρίζει και εντοπίζει όλες τις καταδηλούμενες και συνδηλούμενες πολιτισμικές μονάδες εντός τού προς μετάφραση κειμένου, μέσω διαδοχικών αναγνώσεων των σημηματικών περιεχομένων των λεξημάτων. Επισημαίνεται δε για πολλοστή φορά πως το εν λόγω εγχείρημα δεν συνιστά απλή διαδικασία καταγραφής μεμονωμένων μονάδων, αλλά αποτελεί ένα κοπιώδες ερμηνευτικό εγχείρημα που απαιτεί από τον μεταφραστή να καταφύγει στην αξιοποίηση μιας σειράς κειμενικών τελεστών, επιστρατεύοντας τα απαιτούμενα κάθε φορά στοιχεία τού γνωσικού του υποβάθρου. Ολόκληρη η ερμηνευτική πορεία του μεταφράζοντος υποκειμένου χαρακτηρίζεται από αναρίθμητες παλινδρομήσεις ανάμεσα στο επιμέρους και στο γενικό. Από το επιμέρους επίπεδο του βασικού λεξιλογίου το ερμηνεύον υποκείμενο άγεται –ή μάλλον βρίσκεται ταυτόχρονα– στο επίπεδο των υφολογικών και ιδεολογικών υπερκωδικεύσεων. Η δε πρόσβαση στις βαθείες δομές του κειμένου επιτυγχάνεται πάντοτε μέσω συγκεκριμένων «λεξηματικών επιφανειών». Ουσιαστικά η διάκριση μεταξύ επιμέρους και γενικού, μεταξύ βαθέων δομών και δομών επιφανείας, έχει μόνο μεθοδολογική αξία. Στην πραγματικότητα, η ερμηνευτική κίνηση του μεταφραστή δεν είναι ποτέ αποσπασματική, δεν τελείται ποτέ μεταξύ ασύνδετων «κειμενικών τόπων»· είναι μια κίνηση μέσα σε έναν συγκροτημένο κειμενικό κόσμο.

Υπ' αυτή την έννοια θα ήταν ορθότερο να υποστηρίξουμε πως ο μεταφραστής *οικειώνεται* τον κειμενικό κόσμο του πρωτοτύπου και χάρη στο γεγονός αυτό άγεται στην ύφανση του μεταφράσματος. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επικυρώνει emphaticά τον ισχυρισμό πως η ανάπλαση του κειμενικού κόσμου του

κειμένου αφετηρίας αποτελεί προϊόν διαλογικής σύνθεσης, δηλαδή γνήσιας δημιουργίας. Και πράγματι η μετάφραση δεν περατώνεται παρά μόνο στη δημιουργία του μεταφράσματος, τα πρώτα ίχνη της οποίας διαφαίνονται ήδη κατά το ερμηνευτικό εγχείρημα, διότι ο μεταφραστής ερμηνεύει πάντοτε έχοντας ως σκοπό να μεταφράσει. Η οικείωση, λοιπόν, του κειμενικού κόσμου του πρωτοτύπου επιτρέπει στο μεταφράζον υποκείμενο να «επιστρέψει» στην επικράτεια της γλώσσας και της κουλτούρας άφιξης και να αξιοποιήσει κάθε διαθέσιμο μέσο, προκειμένου να δημιουργήσει έναν νέο κειμενικό κόσμο. Και πρόκειται αναμφισβήτητα περί γνήσιας δημιουργίας. Διότι οι καταδηλώσεις και οι συνδηλώσεις που εντοπίζονται στο κείμενο αφετηρίας δεν μεταφέρονται στο μετάφρασμα, αλλά εδραιώνονται εκ νέου· οι κειμενικές δομές του πρωτοτύπου δεν αναπαράγονται στο κείμενο άφιξης, αλλά θεμελιώνονται εξ αρχής. Κάθε φυσική γλώσσα, εκλαμβανόμενη ως δυναμικό σύστημα αλληλένδετων κωδίκων και υποκωδίκων, παρέχει πλήθος μέσων στον μεταφραστή για να δημιουργήσει σημεία, με τα οποία θα αναπλάσει τον κειμενικό κόσμο του πρωτοτύπου. Ως δημιουργός πλέον ο μεταφραστής θα προβεί σε αναρίθμητες κωδικεύσεις και υπερκωδικεύσεις, θα κινηθεί –αν χρειαστεί– απαγωγικά και θα εκμεταλλευτεί τους ισχύοντες κώδικες και υποκώδικες μέχρι τα έσχατα όριά τους, προκειμένου να συνθέσει το μετάφρασμα. Θα θέσει, με άλλα λόγια, το σημασιακό σύμπαν της γλώσσας άφιξης σε κίνηση, προκειμένου να εδραιώσει καταδηλωτικούς και συνδηλωτικούς δεσμούς που εδραιώνονται και στο πρωτότυπο, θεμελιώνοντάς τους σε ένα σύμπλεγμα κειμενικών δομών που υφίστανται και στο πρωτότυπο.

Το ανωτέρω περιγραφέν εγχείρημα δεν τελείται, ασφαλώς, απρόσκοπτα. Ο μεταφραστής κινείται πάντοτε στο πεδίο γλωσσικών και πολιτισμικών διαφορών, μέσα από το οποίο καλείται να διαγράψει την πορεία του προς το μετάφρασμα. Κάθε γλωσσική κοινότητα συγκροτεί την κοσμοαντίληψή της σε διαφορετικό σύμπαν πολιτισμικών μονάδων, το οποίο βρίσκεται πάντοτε σε κατάσταση συνεχούς μεταβολής. Αυτό σημαίνει ότι οι γλωσσικές κοινότητες όχι μόνο

οργανώνουν τη ζωή τους βάσει των κοσμοαντιλήψεών τους, αλλά ταυτόχρονα μέσα από την κοινωνική δράση αναδιαμορφώνουν τις ειρημένες κοσμοαντιλήψεις. Στο βαθμό δε που το μεταφραστικό γίνεσθαι αποτελεί ενεργό συνιστώσα της κοινωνικής δραστηριότητας, η μετάφραση μπορεί να εκληφθεί ως ένας από τους διαμορφωτικούς παράγοντες των κοσμοαντιλήψεων των γλωσσικών κοινοτήτων. Κατά συνέπεια οι υφιστάμενες γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές συνιστούν τα κατεξοχήν σημεία της εκδηλωμένης διαπολιτισμικής επαφής, δηλαδή τα σημεία εκείνα, όπου η διαπολιτισμική επαφή γίνεται ευκρινέστερα εμφανής. Υπ' αυτή την έννοια οι ρηθείσες διαφορές δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως εμπόδια στη διαπολιτισμική επικοινωνία, αλλά ως δυνατότητες παραγωγής νέων νοημάτων που επιτρέπουν την κατανόηση μεταξύ διαφορετικών κοσμοαντιλήψεων. Κάθε κοσμοαντίληψη, όπως διδάσκει ο Hans-Georg Gadamer, μπορεί να εκταθεί προς οποιαδήποτε άλλη και να την κατανοήσει¹⁰⁴². Η μετάφραση ως απόκριση, ως διαλογική σύνθεση και – συνεπώς– ως υπέρβαση, συμπυκνώνει την αδιάκοπη προσπάθεια κατανόησης διαφορετικών κοσμοαντιλήψεων.

Η προηγηθείσα συζήτηση περί κοσμοαντιλήψεων φέρνει για ακόμη μια φορά στο προσκήνιο την κυρίαρχη έννοια των πολιτισμικών μονάδων. Παρά τα όσα έχουν μέχρι στιγμής συζητηθεί σχετικά –τόσο στο οικείο κεφάλαιο όσο και σε άλλα σημεία–, οφείλουμε εδώ να κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση, προκειμένου να αποσαφηνιστεί πλήρως ένα επιπλέον ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πολιτισμικών μονάδων. Συχνά ο όρος «μονάδα» εμπεριέχει μια συνδήλωση ελαχίστου –μη περαιτέρω αναλύσιμου– συστατικού στοιχείου. Επιπρόσθετα η ίδια η έννοια του ελαχίστου στοιχείου παραπέμπει ενίοτε στην έννοια της ισοσθένειας. Υπό ορισμένους όρους, δηλαδή, ο λόγος περί ελαχίστων συστατικών

¹⁰⁴² Βλ. H.-G. GADAMER, *Truth and method*, σελ. 445: «...in the case of the shadings of verbal worldviews, each one potentially contains every other one within it – i.e., each worldview can be extended into every other. It can understand and comprehend, from within itself, the “view” of the world presented in another language».

στοιχείων υποδηλώνει πως τα ειρημένα στοιχεία εμφανίζουν ίση αξία ή βαρύτητα σε δεδομένα συστήματα. Όσον αφορά τη συνδήλωση περί ελαχίστων στοιχείων, θα πρέπει να έχει γίνει σαφές από τα μέχρι στιγμής εκτεθέντα πως οι πολιτισμικές μονάδες δεν δύνανται να εκληφθούν ως μη περαιτέρω αναλύσιμες. Αντιθέτως υποστηρίξαμε πως οι πολιτισμικές μονάδες μπορούν να οριστούν, να περιγραφούν και να αναλυθούν ποικιλοτρόπως τόσο εντός της επικράτειας του ίδιου σημειωτικού συστήματος όσο και στο σύνολο των υφιστάμενων σημειωτικών συστημάτων. Ωστόσο όσον αφορά την περί ισοσθένειας συνδήλωση, θεωρούμε πως εξακολουθούν να υπάρχουν κάποια περιθώρια παρερμηνειών. Εν όψει ιδιαίτερα του ανωτέρω ισχυρισμού μας περί συγκρότησης των κοσμοαντιλήψεων σε συστήματα πολιτισμικών μονάδων, εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως οι ενυπάρχουσες πολιτισμικές μονάδες σε κάθε σημασιακό σύμπαν υφίστανται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους ως ισοσθενή στοιχεία. Μια τέτοια ομοιογενής, όμως, κατάτμηση του χώρου των πολιτισμικών μονάδων αφίσταται αναμφίβολα της πραγματικότητας και προφανώς μας βρίσκει αντίθετους. Εκείνο που, κατά την άποψή μας, χαρακτηρίζει πρωτίστως το σύμπαν των πολιτισμικών μονάδων είναι η ετεροσθένεια. Σε κάθε κουλτούρα οι αξίες των υφιστάμενων πολιτισμικών μονάδων αποκλίνουν απ' αλλήλων σε σημαντικό βαθμό. Οι δε σημειούμενες αποκλίσεις είναι ανομοιογενώς μεταβαλλόμενες διαχρονικά. Υπάρχουν πολιτισμικές μονάδες που διατηρούν την κραταιά θέση τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ενώ άλλες υφίστανται ριζικές μεταπτώσεις σε βραχύτατες χρονικές περιόδους. Περιτεύει δε να επισημάνουμε ότι οι παράγοντες που καθορίζουν την αξία των εκάστοτε πολιτισμικών μονάδων θα πρέπει να αναζητηθούν σε αυτό καθεαυτό το κοινωνικοϊστορικό γίγνεσθαι.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις έχουν εξαιρετική σημασία για τη ρηματική γλώσσα και τη διαγλωσσική μετάφραση. Στον εκφερόμενο λόγο οι πολιτισμικές μονάδες φέρουν προφανώς το ιδιαίτερο φορτίο που διαθέτουν εντός του συστήματος, στο οποίο ανήκουν. Ωστόσο σε δεδομένα κειμενικά περιβάλλοντα η αξία τους

καθορίζεται από τη γενόμενη χρήση της γλώσσας. Επειδή δε η ρηθείσα χρήση λαμβάνει πάντοτε υπόψη της το δυναμικό της κάθε πολιτισμικής μονάδας σε ένα δεδομένο πολιτισμικό πλαίσιο, ο μεταφραστής όταν έρχεται αντιμέτωπος με ένα κείμενο καλείται, αναπόφευκτα, να διεισδύσει μέσω αυτού στην επικράτεια μιας άλλης κουλτούρας και να προσπαθήσει να οικειωθεί ένα μέρος του σύμπαντος των πολιτισμικών της μονάδων. Συνεπώς καταλήγουμε εκ νέου –υπό διαφορετική, όμως, οπτική γωνία– στο ήδη αναφερθέν συμπέρασμα πως η αναγνώριση και ο εντοπισμός των καταδηλούμενων και συνδηλούμενων πολιτισμικών μονάδων εντός του κειμένου δεν συνιστά απλή διαδικασία καταγραφής, αλλά απαιτεί πυκνή περιγραφή. Εις επίρρωσιν δε των ανωτέρω, θα παραθέσουμε ευθύς αμέσως ένα συγκεκριμένο παράδειγμα, μέσω του οποίου αφενός θα καταστεί σαφέστερα αντιληπτή η ετεροσθένεια των πολιτισμικών μονάδων, και αφετέρου θα διαφανεί ο άρρηκτος δεσμός μεταξύ των επιμέρους κειμενικών επιπέδων και των βαθέων κειμενικών δομών.

Σε μια διάλεξή του για την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία και τη σημασία της για τη σύγχρονη εποχή ο Κορνήλιος Καστοριάδης, αναφερόμενος στη σύγχρονη έννοια του κράτους και στη διάστασή της από την αρχαιοελληνική έννοια της *πόλεως*, κάνει ένα αξιοσημείωτο σχόλιο: «Τον Σεπτέμβριο του '39 οι Waffen-SS εδημοσίευσαν μια γερμανική μετάφραση του *Επιταφίου* του Περικλή, του υψηλότερου δημοκρατικού κειμένου που έχει ποτέ γραφεί. Στην μετάφραση αυτή, η αντικατάσταση της λέξεως “πόλις” από τη λέξη “Κράτος” αρκεί για να κάνει το κείμενο περίπου ναζιστικό. Λέει ο Περικλής: “οι άνθρωποι αυτοί θυσίασαν τον εαυτό τους για την πόλη”. Τι είναι η πόλις; Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη: “άνδρες γάρ πόλις”, πόλις είναι οι Αθηναίοι. Επομένως η φράση του Περικλή σημαίνει ότι οι άνθρωποι αυτοί θυσίασαν τον εαυτό τους για τους άλλους, για τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Αυτό στα γερμανικά αποδίδεται με το: “θυσίασαν τον εαυτό

τους για το κράτος»¹⁰⁴³. Χωρίς να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες αφορώσες την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία και τον *Επιτάφιο* του Περικλή, θεωρούμε πως το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι προφανές: μια μεταφραστική επιλογή στο επίπεδο του μεμονωμένου λεξήματος δύναται να έχει αντιστρόφως ανάλογα ισχυρό αντίκτυπο στο σύνολο του αποτελέσματος της μεταφραστικής διαδικασίας. Η υπό συζήτηση δυνατότητα προϋποθέτει: α) οι πολιτισμικές μονάδες που αποτελούν περιεχόμενα των σχετικών λεξιμάτων –του κειμένου αφετηρίας και του κειμένου άφιξης–, να έχουν κυρίαρχη θέση εντός των συστημάτων, στα οποία ανήκουν· β) η αξιοποίηση των ειρημένων πολιτισμικών μονάδων στο πρωτότυπο και στο μετάφρασμα, αντίστοιχα, να εκμεταλλεύεται την ιδιαίτερη σημασία τους για τα οικεία πολιτισμικά τους πλαίσια.

Η διαφορά μεταξύ της αρχαιοελληνικής έννοιας της πόλεως και της σύγχρονης έννοιας του κράτους είναι προφανώς ριζική και συγκεφαλαιώνει την αντίθεση μεταξύ δύο θεμελιωδώς διαφορετικών προτάσεων κοινωνικής οργάνωσης. Δεν θα ήταν υπερβολή αν ισχυριζόταν κανείς ότι στο ζεύγος των εν λόγω εννοιών αντανακλάται το αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ δύο διαφορετικών κόσμων. Στον *Επιτάφιο* του Περικλή η έννοια της πόλεως κατέχει, αναμφισβήτητα, κραταιά θέση. Ο κειμενικός κόσμος του *Επιταφίου* διαποτίζεται, θα λέγαμε, απ' άκρου εις άκρον από τη ρηθείσα πολιτισμική έννοια, η οποία ακτινοβολεί το ιδιαίτερο ιδεολογικό της φορτίο στις βαθιές δομές του κειμένου. Υπ' αυτή την έννοια ο *Επιτάφιος* αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα κειμένου, όπου μπορεί κανείς να διακρίνει ευχερώς την ετεροσθένεια των πολιτισμικών μονάδων, περί της οποίας έγινε πρωτύτερα λόγος. Το συγκεκριμένο παράδειγμα μάς επιτρέπει περαιτέρω να διαπιστώσουμε πως ο άρρηκτος δεσμός ανάμεσα στα επιμέρους κειμενικά επίπεδα και στις βαθιές κειμενικές δομές απορρέει, κατά κύριο λόγο, από την προαναφερθείσα ετεροσθένεια. Από την άλλη πλευρά, η μετάφραση του

¹⁰⁴³ Κ. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, σελ. 37. Η επισήμανση είναι του συγγραφέα.

Επιταφίου, στην οποία αναφέρεται στο ανωτέρω παρατεθέν σχόλιό του ο Κορνήλιος Καστοριάδης, μας δίνει την ευκαιρία να διαμορφώσουμε μια συγκεκριμένη εκτίμηση για τη σημασία της ετεροσθένειας των πολιτισμικών μονάδων στη μετάφραση. Υποστηρίξαμε πως λόγω του φαινομένου της ετεροσθένειας ο μεταφραστής, ερχόμενος αντιμέτωπος με το προς μετάφραση κείμενο, εμπλέκεται αναπόφευκτα σε πυκνή περιγραφή. Εδώ διαπιστώνουμε περαιτέρω πως το υπό συζήτηση φαινόμενο παρέχει, ταυτόχρονα, πλήθος δυνατοτήτων για τη χειραγώγηση του πρωτοτύπου.

Η προηγηθείσα παρέκβαση φαίνεται να εκτρέπει ως έναν βαθμό τη συζήτηση από το επίπεδο της –ούτως ειπείν– αμιγούς νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης και να την προσανατολίζει προς το ευρύτερο επίπεδο της κοινωνικής της λειτουργίας. Ωστόσο, λαμβανομένων υπόψη των προκυπτόντων πορισμάτων αναφορικά με τον δημόσιο χαρακτήρα του νοήματος και τη συγκρότησή του στο πεδίο της γενόμενης χρήσης της γλώσσας, δηλαδή στο πεδίο της συναλλαγής του λόγου εντός της επικράτειας του κοινωνικού γίνεσθαι, διαπιστώνει κανείς πως η προρηθείσα φαινόμενη παρέκκλιση από τον αρχικό ερευνητικό μας προσανατολισμό αποτελεί, ουσιαστικά, εμβάθυνση στις έσχατες απολήξεις της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης. Διότι η μετάφραση συνιστά πρωτίστως γλωσσοπαιγνίο. Συνιστά, δηλαδή, σύνθετη γλωσσική δραστηριότητα αναπόσπαστη από το ευρύτερο πλαίσιο εννοηματομένων συλλογικών δραστηριοτήτων – των μορφών ζωής. *Η μετάφραση δύναται να συλληφθεί ως διαδικασία απονομής νοήματος, ακριβώς διότι συνιστά γλωσσοπαιγνίο.* Η δε λεγόμενη νοηματοδοτική της διάσταση αποτελεί, κατ' ουσίαν, μια εκ των θεμελιωδέστερων πτυχών του ειρημένου γλωσσοπαιγνίου. Κατά συνέπεια ο εδώ υιοθετούμενος ερευνητικός προσανατολισμός όχι μόνο δεν επιβάλλει την απαλοιφή οποιασδήποτε αναφοράς στη διαλεκτική σχέση μεταξύ κοινωνικού και μεταφραστικού γίνεσθαι, αλλά αντιθέτως υπαγορεύεται από την προτεινόμενη σύλληψη της μετάφρασης ως γλωσσοπαιγνίου.

Στους κόλπους της μεταφρασιολογίας ο άρρηκτος δεσμός της μετάφρασης με πλήθος κοινωνικών δραστηριοτήτων και οι συνέπειες του εν λόγω δεσμού γι' αυτή καθεαυτήν τη μεταφραστική διαδικασία, ερευνώνται από προσεγγίσεις που θεμελιώνονται στην έννοια του σκοπού της μετάφρασης. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τέτοιων προσεγγίσεων είναι ασφαλώς η λεγόμενη *θεωρία του σκοπού* (*Skopostheorie*) που διατυπώθηκε από την Katharina Reiss και τον Hans J. Vermeer¹⁰⁴⁴. Η ειρηνή θεωρία αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης θεωρίας της μεταφραστικής πράξης¹⁰⁴⁵ και η βασική της πρόταση μπορεί να συνοψιστεί στην παραδοχή πως η μετάφραση συνιστά συνάρτηση του σκοπού της. Παρά την αναμφισβήτητη χρησιμότητα τέτοιων προσεγγίσεων, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η έννοια του σκοπού δεν μας επιτρέπει να συλλάβουμε στην πληρέστερη δυνατή μορφή του το φαινόμενο της συνύφανσης της μετάφρασης με το κοινωνικό γίνεσθαι. Δίχως αμφιβολία, ο εκάστοτε τεθειμένος σκοπός αποτελεί ουσιαστικό όρο κάθε μεταφραστικού ενεργήματος. Ωστόσο η μετάφραση δεν είναι απλώς το μέσο για την επίτευξη εκ των προτέρων καθορισμένων επιμέρους σκοπών. Ως γλωσσοπαίγνιο η μετάφραση αποτελεί βασική συνιστώσα αναρίθμητων μορφών ζωής. Το φαινόμενο της μετάφρασης οφείλει την ύπαρξή του στην αδιάσπαστη ενότητα λόγου και πράξης, στην αδιάσπαστη ενότητα γλωσσοπαιγνίων και μορφών ζωής. Ο σκοπός της μετάφρασης αποκτά υπόσταση και νόημα μόνο χάρη στον δεσμό του γλωσσοπαιγνίου της μετάφρασης με τις υφιστάμενες μορφές ζωής. Συνεπώς δεν δύναται λογικά να αποτελεί τον καθοριστικό όρο της μετάφρασης.

Η επιμονή μας στη θεώρηση της μετάφρασης ως γλωσσοπαιγνίου δεν αποσκοπεί απλώς στην υπενθύμιση του –ούτως ή άλλως– αναντίρρητου ισχυρισμού περί συνύφανσης της μετάφρασης με την κοινωνική δράση. Εκείνο

¹⁰⁴⁴ Βλ. K. REISS/H.J. VERMEER, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Για μια συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας του σκοπού βλ. H.J. VERMEER, *Skopos and commission in translational action* και Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ, *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, σελ. 71-75.

¹⁰⁴⁵ Βλ. H.J. VERMEER, *Skopos and commission in translational action*, σελ. 227.

που πρωτίστως επιχειρείται εδώ να αναδειχθεί μέσω της επίκλησης των εννοιών των γλωσσοπαιγνίων και των μορφών ζωής είναι το γεγονός πως ακόμη και στο επίπεδο της νοηματοδοτικής της διάστασης, η μετάφραση δεν δύναται να μελετηθεί ανεξάρτητα από τον δεσμό της με το κοινωνικό γίνεσθαι. Όπως καταδεικνύεται στην παρούσα διατριβή, η μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν αποτελεί κάποιο είδος αναλυτικής διαδικασίας, η οποία στοχεύει στην απομόνωση ελαχίστων κωδικευτικών διεργασιών και στον εντοπισμό πιθανών ισοδυναμιών μεταξύ μεμονωμένων κωδικευμένων μονάδων. Διότι, όπως έχει κατ' επανάληψη τονιστεί, το γλωσσικό νόημα δεν αποτελεί οντότητα κείμενη εκτός οποιουδήποτε πλαισίου κοινωνικής δράσης, έτσι ώστε να δύναται να μελετηθεί σε απόλυτα αφηρημένο επίπεδο. Αναζητούμε πάντοτε το νόημα στη γενόμενη χρήση της γλώσσας, στα αναρίθμητα γλωσσοπαιγνία που εκτυλίσσονται στην ατέρμονη ροή της κοινωνικής πραγματικότητας. Απαραίτητη δε προϋπόθεση για την κατανόηση του νοήματος είναι η κατανόηση των μορφών ζωής, στις οποίες εκτυλίσσονται τα ειρημένα γλωσσοπαιγνία. Όταν, λοιπόν, εκλαμβάνουμε την κατανόηση ως αναγκαίο όρο της μετάφρασης, αναφερόμαστε πρωτίστως στην κατανόηση των υφιστάμενων μορφών ζωής, και δευτερευόντως στην κατανόηση του πρωτοτύπου.

Η ερμηνεία και κατανόηση του κειμένου αφετηρίας και η μετάφρασή του σε γλώσσες άλλες από εκείνη, στην οποία είναι συντεταγμένο, προϋποθέτουν κατανόηση στο επίπεδο των μορφών ζωής. Η θεώρηση της μετάφρασης ως γλωσσοπαιγνίου έρχεται να την επανεντάξει στο –ούτως ειπείν– φυσικό της περιβάλλον, δηλαδή στην επικράτεια του πλήθους των γλωσσοπαιγνίων που τελούνται στο πλαίσιο της κοινωνικής δράσης. Εντός του γλωσσοπαιγνίου της μετάφρασης διακρίνουμε διάφορες μορφές, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με οικογενειακές ομοιότητες. Η διαφορότητα των ειρημένων μορφών δεν οφείλεται στους διαφορετικούς τύπους κειμένων και τεθειμένων σκοπών της μετάφρασης, όπως επιπόλαια θα μπορούσε κανείς να υποθέσει. Οφείλεται στο ποικιλότροπο

της σύντηξης του γλωσσοπαιγνίου της μετάφρασης με άλλα γλωσσοπαίγνια και με πλήθος μορφών ζωής. Μέσα από τη ρηθείσα διαφορότητα αναδύεται στην ολότητά του το φαινόμενο της μετάφρασης ως δυνατότητα διαχρονικής, διαπολιτισμικής και διαγλωσσικής επικοινωνίας και κατανόησης.

5 Επίλογος

Στο προηγούμενο κεφάλαιο τονίσαμε πως η μελέτη της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης δεν συνιστά κάποιο είδος αναλυτικής διαδικασίας εντοπισμού αμφιμονοσήμαντων αντιστοιχίσεων μεταξύ των κωδικευμένων μονάδων διαφορετικών φυσικών γλωσσών. Αντιθέτως αποκαλύπτεται ως παράλληλη διερεύνηση των φαινομένων της γλώσσας, του νοήματος και της κουλτούρας. Ο δε διεπιστημονικός χαρακτήρας τής εδώ εκπονηθείσας μελέτης φαίνεται αναπόφευκτος. Διότι, προκειμένου να αχθούμε σε θέση να αρθρώσουμε μια συγκεκριμένη σύλληψη της μετάφρασης ως διαδικασίας απονομής νοήματος, έπρεπε προηγουμένως να αποσαφηνίσουμε ζητήματα αφορώντα τη φύση της γλώσσας, του γλωσσικού νοήματος και της κουλτούρας και να προσδιορίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της μετάφρασης ως γλωσσοπαιγνίου που εκτυλίσσεται εντός της επικράτειας της διαπολιτισμικής επαφής. Θα μπορούσε βέβαια να αντιτάξει κανείς ότι ο υιοθετούμενος διεπιστημονικός προσανατολισμός δεν είναι εν τέλει αναπόφευκτος. Αν, επί παραδείγματι, είχαμε θεμελιώσει το ερευνητικό μας εγχείρημα στα πορίσματα της τυπικής σημασιολογίας και είχαμε αξιοποιήσει την τεχνική έννοια της απονομής νοήματος, τότε προφανώς οι γλωσσοφιλοσοφικές και κοινωνικοπολιτισμικές αναλύσεις θα ήταν περιττές. Είναι αλήθεια πως ένα δεδομένο αντικείμενο έρευνας δύναται να μελετηθεί υπό διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες φανερώνουν, μεταξύ πολλών άλλων, και τις βαθύτερες σχετικές πεποιθήσεις και στάσεις τού εκάστοτε υποκειμένου της έρευνας. Η απόσπαση της μελέτης της νοηματοδοτικής διάστασης της μετάφρασης από οποιαδήποτε ουσιαστική αναφορά στη φύση της γλώσσας και της κουλτούρας δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο σε υψηλό επίπεδο αφαίρεσης. Αντιθέτως, κάθε ρεαλιστική προσέγγιση της μετάφρασης οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τη διεπιστημονική της υφή. Η μελέτη του φαινομένου της

μετάφρασης στις πραγματικές του διαστάσεις εμφανίζει, αναπόφευκτα, διεπιστημονικό χαρακτήρα.

Εν είδει τελικής διαπίστωσης οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως η παρούσα διατριβή δεν αποτελεί απλώς μια πρόταση για τη μελέτη συγκεκριμένων πτυχών της μετάφρασης. Αποτελεί ταυτόχρονα πρόταση αφορώσα την υφή και το χαρακτήρα της θεωρίας της μετάφρασης. Είναι γεγονός ότι ο όρος «θεωρία της μετάφρασης» καλύπτει πλήθος διαφορετικών θεωρήσεων, οι οποίες εκτείνονται από απλοϊκές και/ή στερεοτυπικές προσεγγίσεις της μετάφρασης μέχρι εξειδικευμένα μοντέλα περιγραφής και ανάλυσης της μεταφραστικής διαδικασίας. Έχει κατ' επανάληψη διατυπωθεί η άποψη πως η μεταφρασιολογία οφείλει, ως συγκροτημένος επιστημονικός κλάδος, να διαμορφώσει συγκεκριμένο και σαφή προσανατολισμό. Η επικρατούσα θέση όσον αφορά το σχετικό ζήτημα πρεσβεύει πως το αντικείμενο της επιστήμης της μετάφρασης είναι η πραγμάτευση των προβλημάτων που αφορούν την παραγωγή και περιγραφή μεταφρασμάτων και πως, περαιτέρω, βασικός σκοπός της είναι η διαμόρφωση μιας στέρεας θεωρίας, η οποία να δύναται να αξιοποιηθεί ως κατευθυντήρια γραμμή για την παραγωγή μεταφρασμάτων¹⁰⁴⁶. Αφήνοντας κατά μέρος το ειδικότερο ζήτημα της ταύτισης ή μη της λεγόμενης επιστήμης της μετάφρασης με τη θεωρία της μετάφρασης, οφείλουμε, από την πλευρά μας, να διευκρινίσουμε ότι η παράλληλη πρόταση που διατυπώνεται μέσω της παρούσας διατριβής δεν αφορά τον καθορισμό του αντικειμένου και του χαρακτήρα που *πρέπει* να εμφανίζει η μεταφρασιολογία. Αντιθέτως η ειρηνική πρόταση συνίσταται στην κατάδειξη μιας από τις σημαντικότερες –κατά την άποψή μας– συνεισφορές που δύναται να έχει η θεωρία της μετάφρασης στις επιστήμες του ανθρώπου. Ο περί μετάφρασης λόγος θέτει πάντοτε σε ισχύ –και, εν πολλοίς, καθορίζεται από– τις βαθύτερες παραδοχές μας, υπόρρητες ή μη, σχετικά με τη συνύφανση της γλώσσας με το κοινωνικό γίνεσθαι και τη σχέση του ατόμου με την κουλτούρα. Δεδομένου του

¹⁰⁴⁶ Βλ. A. LEFEVERE, *Translation studies: The goal of the discipline*, σελ. 234.

γνήσια διεπιστημονικού της χαρακτήρα η θεωρία της μετάφρασης έχει πρωτίστως τη δυνατότητα να μας οδηγήσει σε επίγνωση αυτού ακριβώς του γεγονότος, παρέχοντας μας κατ' αυτόν τον τρόπο τα μέσα για τη διαμόρφωση μιας στέρεας κριτικής του περί μετάφρασης λόγου, τα πορίσματα της οποίας θα μπορούν, περαιτέρω, να αξιοποιηθούν από λοιπούς συναφείς κλάδους που περιλαμβάνουν στο ερευνητικό τους αντικείμενο το φαινόμενο της μετάφρασης. Η παρούσα διατριβή συνιστά, αν μη τι άλλο, από τεκμήριο υπέρ του ισχυρισμού περί δυνατότητας της θεωρίας της μετάφρασης να οδηγήσει σε επίγνωση των βαθύτερων διαδικασιών που εμπλέκονται στη διαμόρφωση των μεταφρασιολογικών θεωριών και προσεγγίσεων.

Βιβλιογραφία

Α. Έργα συντεταγμένα στην ελληνική γλώσσα

- Θ. ΒΕΪΚΟΣ (2000), *Αναλυτική φιλοσοφία*, Αθήνα.
- L. WITTGENSTEIN (1977), *Φιλοσοφικές έρευνες*, Αθήνα.
- L. WITTGENSTEIN (1978), *Tractatus logico-philosophicus*, Αθήνα.
- L. WITTGENSTEIN (1984), *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, Αθήνα.
- L. WITTGENSTEIN (1993), *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις*, Αθήνα.
- L. WITTGENSTEIN (1994), *Φιλοσοφική γραμματική*, Αθήνα.
- B. ΒΟΛΟΣΙΝΟΦ (1998), *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, Αθήνα.
- A. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ/Δ. ΓΟΥΤΣΟΣ (1999), *Κείμενο και επικοινωνία*, Αθήνα.
- R. JAKOBSON (1998), *Δύο απόψεις της γλώσσας και δύο τύποι αφασικών διαταραχών* στο R. JAKOBSON, *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, Αθήνα, σελ. 31-54.
- R. JAKOBSON (1998), *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, Αθήνα.
- O. ΕΚΟ (1993), *Τα όρια της ερμηνείας*, Αθήνα.
- U. ECO (2003), *Εμπειρίες μετάφρασης*, Αθήνα.
- T. ΗΓΚΛΕΤΟΝ (2003), *Η έννοια της κουλτούρας*, Αθήνα.
- K. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ (1981), *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα.
- K. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ (1999), *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, Αθήνα.
- Γ. ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ (1996), *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, Αθήνα.
- E. ΚΡΙΑΡΑΣ (1995), *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*, Αθήνα.
- D. CUCHE (2001), *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα.
- J. LYONS (1996), *Γλωσσολογική σημασιολογία*, Αθήνα.

- K. ΛΟΡΕΝΤΣ (1982/1992), *Η πίσω όψη του καθρέφτη* (2η έκδοση), Αθήνα.
- B. ΜΟΤΣΙΟΥ (1994), *Στοιχεία λεξικολογίας*, Αθήνα.
- G. ΜΟΥΝΙΝ (2002), *Τα θεωρητικά προβλήματα της μετάφρασης*, Αθήνα.
- Φ. ΜΠΑΤΣΑΛΙΑ/Ε. ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ (1994), *Γλωσσολογική προσέγγιση στη θεωρία και τη διδακτική της μετάφρασης*, Αθήνα.
- M. G. de ÁVILA (2006), *Κριτική σημειωτική και κριτική της κουλτούρας*, Αθήνα.
- F. de SAUSSURE (1979), *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αθήνα.
- S. AUROUX (2005), *Η φιλοσοφία της γλώσσας*, Αθήνα.
- S. PINKER (2000), *Το γλωσσικό ένστικτο*, Αθήνα.
- G. STEINER (2004), *Μετά τη Βαβέλ*, Αθήνα.
- Τ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΧΡΙΣΤΙΔΟΥ (1998), *Εισαγωγή στη σημασιολογία*, Θεσσαλονίκη.
- B. CYRULNIK (1995), *Η γέννηση του νοήματος*, Αθήνα.
- J.T. HOOKER (1996), *Εισαγωγή στη Γραμμική Β*, Αθήνα.

B. Έργα συντεταγμένα σε άλλες γλώσσες πλην της ελληνικής

- W.P. ALSTON (1963/1968), *Meaning and use*, στο G.H.R. PARKINSON (ed.), *The theory of meaning*, Oxford, σελ. 141-165.
- W.P. ALSTON (1963), *The quest for meanings*, στο *Mind*, τ. 72(285), σελ. 79-87.
- W.P. ALSTON (1964), *Linguistic acts*, στο *American Philosophical Quarterly*, τ. 1, σελ. 1-9.
- W.P. ALSTON (1964), *Philosophy of language*, Englewood Cliffs/N.J.
- W.P. ALSTON (1965), *Expressing*, στο M. BLACK (ed.), *Philosophy in America*, Ithaca, σελ. 15-34.
- W.P. ALSTON (1971), *How does one tell whether a word has one, several, or many senses?*, στο D.D. STEINBERG/L.A. JAKOBOVITS (eds.), *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics, and Psychology*, Cambridge, σελ. 269-284.

- W.P. ALSTON (1974), *Semantic rules*, στο M.K.MUNITZ/P.K.UNGER (eds.), *Semantics and Philosophy*, New York, σελ. 17-48.
- W.P. ALSTON (1977), *Sentence meaning and illocutionary act potential*, στο *Philosophical Exchange*, τ. 2, σελ. 17-35.
- W.P. ALSTON (1980), *The bridge between semantics and pragmatics*, στο I.RAUCH/G.CARR (eds.), *The Signifying Animal*, Bloomington, σελ. 123-134.
- W.P. ALSTON (1987), *Matching illocutionary act types*, στο J.J. THOMSON (ed.), *On being and saying*, Cambridge/Mass., σελ. 151-163.
- W.P. ALSTON (1991), *Searle on illocutionary acts*, στο E. LEPORE/R.van GULICK (eds.), *John Searle and his critics*, Oxford, σελ. 57-80.
- W.P. ALSTON (1994), *Illocutionary acts and linguistic meaning*, στο S.L.TSOHATZIDIS (ed.), *Foundations of speech act theory. Philosophical and linguistic perspectives*, London, σελ. 29-49.
- W.P. ALSTON (2000), *Illocutionary acts and sentence meaning*, New York.
- K.A. APPIAH (1993/2004), *Thick translation*, στο L.VENUTI (ed.), *The translation studies reader* (2nd edition), New York-London, σελ. 389-401.
- J.L. AUSTIN (1962/1975), *How to do things with words*, (edited by J.O. Urmson and M. Sbisà – 2nd edition), Oxford-New York.
- R. BARTHES (1967), *Elements of semiology*, New York.
- C. BARTHOLOMEW/C.GREENE/K.MÖLLER (eds.) (2001), *After Pentecost. Language and Biblical interpretations*, Michigan.
- J. BARWISE/J. PERRY (1985), *Shifting situations and shaken attitudes*, στο *Linguistics and Philosophy*, τ. 8, σελ. 105-161.
- S. BASSNETT (2002), *Translation studies* (3rd edition), New York-London.
- S. BASSNETT (2005), *Translation, gender and otherness*, στο *Perspectives: Studies in Translatology*, τ. 13(2), σελ. 83-90.
- S. BASSNETT/A.LEFEVERE (eds.) (1990), *Translation, history and culture*, London.

- S. BASSNETT/H. TRIVEDI (eds.) (1999), *Post-colonial translation: theory and practice*, London-New York.
- E. BERNÁRDEZ (1995), *Teoría y epistemología del texto*, Madrid.
- M. BLACK (ed.) (1965), *Philosophy in America*, Ithaca.
- M. BLACK (1979), *Wittgenstein's language-games*, στο *Dialectica*, τ. 33(3-4), σελ. 337-353.
- F. BOAS (1896), *The limitations of the comparative method of anthropology*, στο *Science*, τ. 4, σελ. 901-908.
- F. BOAS (1911/1969), *Handbook of American Indian languages*, Oosterhout.
- D.G. BOBROW/A. COLLINS (eds.) (1975), *Representation and understanding. Studies in cognitive science*, New York.
- B. BOLZANO (1837), *Wissenschaftslehre: Versuch einer ausführlichen und grösstentheils neuen Darstellung der Logik, mit steter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter*, Sulzbach.
- C.H. BROWN (1976), *Semantic components, meaning, and use in ethnosemantics*, στο *Philosophy of Science*, τ. 43(3), σελ. 378-395.
- K. BROWN (ed.) (2005), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition), 14 τ., Oxford.
- G. BUTTON (1995), *What's wrong with speech-act theory*, στο *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, τ. 3, σελ. 39-42.
- P. CARPENTER/M. JUST (eds.) (1977), *Cognitive processes in comprehension*, (Proceedings of the XIIth Carnegie-Mellon Symposium on Cognition), Hillsdale/N.J.
- J. CONANT (1998), *Wittgenstein on meaning and use*, στο *Philosophical Investigations*, τ. 21(3), σελ. 222-250.
- B. J. COPELAND (2002), *The genesis of possible world semantics*, στο *Journal of Philosophical Logic*, τ. 31, σελ. 99-137.
- G. CURRIE (1988), *Works on fiction and illocutionary acts*, στο *Philosophy and Literature*, τ. 12, σελ. 304-308.

- M. DANESI (2002), *A valuable 'companion' to the study of contemporary semiotics and linguistics*, στο *Semiotica*, τ. 141, σελ. 351–376.
- D. DAVIDSON (1980), *Essays on actions and events*, Oxford.
- R. de BEAUGRANDE/W. DRESSLER (1981), *Introduction to text linguistics*, New York.
- T. de MAURO (1971), *Senso e significato*, Bari.
- M. DEVITT/K. STERELNY (1987), *Language and reality: An introduction to the philosophy of language*, Oxford.
- F.C. DÖRGE (2004), *Illocutionary acts: Austin's account and what Searle made out of it* (Dissertation), Tübingen.
- U. ECO (1976), *A theory of semiotics*, Bloomington.
- U. ECO (1979), *The role of the reader*, Bloomington.
- U. ECO (1984), *Semiotics and the philosophy of language*, Bloomington & Indianapolis.
- J.L. EVANS (1953), *On meaning and verification*, στο *Mind*, τ. 62(245), σελ. 1-19.
- I. EVEN-ZOHAR (1990), *Polysystem theory*, στο *Poetics today*, τ. 11(1), σελ. 9-26.
- I. EVEN-ZOHAR (1990), *Polysystem studies*, στο *Poetics today*, τ. 11(1) [ειδικό τεύχος του *Poetics today* με άρθρα αποκλειστικά του Itamar Even-Zohar].
- I. EVEN-ZOHAR (1990), *The position of translated literature within the literary polysystem*, στο *Poetics today*, τ. 11(1), σελ. 45-51.
- A. FERRARA (1980), *An extended theory of speech acts*, στο *Journal of Pragmatics*, τ. 4, σελ. 233-252.
- A. FERRARA (1980), *Appropriateness conditions for entire sequences of speech acts*, στο *Journal of Pragmatics*, τ. 4, σελ. 321-340.
- H.L. FINCH (1977), *Wittgenstein – The later philosophy: an exposition of the philosophical investigations*, New Jersey.
- J.N. FINDLAY (1968), *Use, usage and meaning*, στο G.H.R. PARKINSON (ed.), *The theory of meaning*, Oxford, σελ. 116-127.

- D. FRANCK (1984), *Speaking about speech acts*, στο *Journal of Pragmatics*, τ. 8, σελ. 87-92.
- G. FREGE (1884/1953), *The foundations of arithmetic*, New York.
- G. FREGE (1892/2001), *On sense and reference*, στο A.P. MARTINICH/D. SOSA (eds.), *Analytic Philosophy: An anthology*, Massachusetts-Oxford, σελ. 7-18.
- G. FREGE (1918/2001), *Thought*, στο A.P. MARTINICH/D. SOSA (eds.), *Analytic Philosophy: An anthology*, Massachusetts-Oxford, σελ. 19-31.
- H.-G. GADAMER (2004), *Truth and method* (2nd revised edition), London- New York.
- J. GAVINS (2006), *Text world theory: An introduction*, Edinburgh.
- C. GEERTZ (1960), *The religion of Java*, New York.
- C. GEERTZ (1963), *Agricultural involution: The process of ecological change in Indonesia*, Berkeley.
- C. GEERTZ (1965), *The social history of an Indonesian town*, Cambridge/Mass.
- C. GEERTZ (1973), *The interpretation of cultures*, London.
- C. GEERTZ (1983), *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*, New York.
- C. GEERTZ (1988), *Works and lives: The anthropologist as author*, Stanford/California.
- C. GEERTZ (1995), *After the fact: Two countries, four decades, one anthropologist*, Cambridge/Mass.
- C. GEERTZ (2000), *Available light: Anthropological reflections on philosophical topics*, Princeton/N.J.
- R. GIORA (1985), *Notes towards a theory of text coherence*, στο *Poetics Today*, τ. 6(4), σελ. 699-715.
- H.J. GLOCK (1996), *Abusing use*, στο *Dialectica*, τ. 50(3), σελ. 205-223.
- B. GODARD (1990), *Theorizing feminist discourse/translation*, στο S. BASSNETT/A. LEFEVERE (eds.), *Translation, history and culture*, London, σελ. 87-96.

- A. GOLDMAN (1970), *A theory of human action*, Englewood Cliffs/N.J.
- A.J. GREIMAS (1970), *Du sens*, Paris.
- H.P. GRICE (1957/2001), *Meaning*, στο A.P. MARTINICH/D. SOSA (eds.), *Analytic Philosophy: An anthology*, Massachusetts-Oxford, σελ. 55-60.
- F. GUENTHNER/M. GUENTHNER-REUTTER (eds.) (1978), *Meaning and Translation*, London.
- G. HALLETT (1967), *Wittgenstein's definition of meaning as use*, New York.
- P-K. HALVORSEN/W.A. LADUSAW (1979), *Montague's 'Universal Grammar'*, στο *Linguistics and Philosophy*, τ.3, σελ. 185-223.
- W.F. HANKS (1989), *Text and textuality*, στο *Annual Review of Anthropology*, τ. 18, σελ. 95-127.
- R.M. HARNISH/C.PLUNZE (2006), *Illocutionary rules*, στο *Pragmatics & Cognition*, τ. 14(1), σελ. 37-52.
- B. HATIM/I. MASON (1990), *Discourse and the translator*, London-New York.
- T. HERMANS (2003), *Cross-cultural translation studies as thick translation*, στο *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, τ. 66(3), σελ. 380-389.
- J. HINTIKKA (1977), *Language-Games*, στο *Dialectica*, τ. 31(3-4), σελ. 225-245.
- L. HJELMSLEV (1969), *Prolegomena to a theory of language*, Madison, Wisconsin.
- J.S. HOLMES/J. LAMBERT/R. van den BROECK (eds.) (1978), *Literature and translation. New perspectives in literary studies*, Leuven.
- J.S. HOLMES (1988), *Translation theory, translation theories, translation studies, and the translator*, στο J.S. HOLMES, *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, Amsterdam.
- J.S. HOLMES (1988), *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, Amsterdam.
- J. HOUSE (2002), *Universality versus culture specificity in translation*, στο A. RICCARDI (ed.), *Translation Studies: Perspectives for an emerging discipline*. Cambridge-New York, σελ. 92-109.

- J.F.M. HUNTER (1971), "*Forms of life*" in *Wittgenstein's Philosophical Investigations*, στο E.D. KLEMKE (ed.), *Essays on Wittgenstein*, Urbana-Chicago-London, σελ. 273-297.
- T. HUXLEY (1893/1989), *Evolution and ethics*, Princeton/N.J.
- A. IACONA (2003), *Are there propositions?*, στο *Erkenntnis*, τ. 58, σελ. 325-351.
- R. JAKOBSON (1959/2004), *On linguistic aspects of translation*, στο L. VENUTI (ed.), *The translation studies reader* (2nd edition), New York-London, σελ. 138-143.
- R. JAKOBSON/M. HALLE (1956), *Fundamentals of language*, The Hague.
- O. JESPERSEN (1924/1992), *The Philosophy of grammar*, Chicago-London.
- J.J.KATZ/J.A.FODOR (1963), *The structure of a semantic theory*, στο *Language*, τ. 39(2), σελ. 170-210.
- J.J.KATZ/P.M.POSTAL (1964), *An integrated theory of linguistic descriptions* (Research Monograph 26), Cambridge.
- M. KIENPOINTNER (1996), *Whorf and Wittgenstein. Language, world view and argumentation*, στο *Argumentation*, τ. 10, σελ. 475-494.
- E.D. KLEMKE (ed.) (1971), *Essays on Wittgenstein*, Urbana-Chicago-London.
- K. KOSKINEN (2004), *Shared culture? Reflections on recent trends in Translation Studies*, στο *Target*, τ. 16(1), σελ. 143-156.
- J. KRISTEVA (1969), *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, Paris.
- A.L.KROEBER/C.KLUCKHOHN (1952), *Culture: A critical review of concepts and definitions*, New York.
- O. KUUSELA (2006), *Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning?*, στο *Philosophical Investigations*, τ. 29(4), σελ. 309-341.
- S.K. LANGER (1942), *Philosophy in a new key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Cambridge/Mass.
- G. LEECH (1969), *Towards a semantic description of English*, Bloomington.
- A. LEFEVERE (1978), *Translation studies: The goal of the discipline*, στο J.S. HOLMES/J. LAMBERT/R. van den BROECK (eds.), *Literature and translation. New perspectives in literary studies*, Leuven, σελ. 234-235.

- E. LEPORE/R. van GULICK (eds.) (1991), *John Searle and his critics*, Oxford.
- C. LÉVI-STRAUSS (1964), *Le cru et le cuit*, Paris.
- D. LEWIS (1970), *General Semantics*, στο *Synthese*, τ. 22, σελ. 18-67.
- D. LEWIS (1973), *Counterfactuals*, Cambridge/Mass.
- P. LIVINGSTON (2004), 'Meaning is use' in the *Tractatus*, στο *Philosophical Investigations*, τ. 27(1), σελ. 34-67.
- J. LOCKE (1690/1997), *An essay concerning human understanding*, London.
- V.M. LONGA (2004), *A nonlinear approach to translation*, στο *Target*, τ. 16(2), σελ. 201-226.
- Y. LOTMAN (1990), *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*, London-New York
- W. LYCAN (2000), *Philosophy of language: A contemporary introduction*, London-New York.
- C.A. MACE (ed.) (1957), *British Philosophy in the Mid-Century*, London.
- E. MALOTKI (1983), *Hopi time: A linguistic analysis of temporal concepts in the Hopi language*, Berlin.
- D. MANDELBAUM (ed.) (1949/1985), *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality*, Berkeley-Los Angeles.
- B. MARTIN/F. RINGHAM (2006), *Key terms in semiotics*, New York.
- M. MARTIN (1993), *Geertz and the interpretive approach in anthropology*, στο *Synthese*, τ. 97, σελ. 269-286.
- A.P. MARTINICH (ed.) (1985/1996), *The philosophy of language* (3rd edition), Oxford-New York.
- A.P. MARTINICH/D. SOSA (eds.) (2001), *Analytic Philosophy: An anthology*, Massachusetts-Oxford.
- A. MILLER (1998), *Philosophy of language*, London.
- M. MINSKY (1975), *A framework for representing knowledge*, στο P. WINSTON (ed.), *The psychology of computer vision*, New York.

- R. MONTAGUE (1970/1974), *Universal grammar*, στο R.H. THOMASON (ed.), *Formal philosophy: selected papers of Richard Montague*, New Haven, σελ. 222-246.
- G.E. MOORE (1953/1969), *Some main problems of philosophy*, New York.
- J. D. MOORE (2004), *Visions of culture: An introduction of anthropological theories and theorists* (2nd edition), Oxford-New York.
- M.K. MUNITZ/P.K. UNGER (eds.) (1974), *Semantics and Philosophy*, New York.
- E. NIDA (1964), *Toward a science of translating*, Leiden.
- E. NIDA/C. TABER (1969/1982), *The theory and practice of translation*, Leiden.
- T. NIRANJANA (1992), *Siting translation: history, post-structuralism, and the colonial context*, Berkeley.
- C.K. OGDEN/I.A. RICHARDS (1923/1989), *The meaning of meaning*, San Diego-New York-London.
- G.H.R. PARKINSON (ed.) (1968), *The theory of meaning*, Oxford.
- S. PETRILLI (2007), *Interpretive trajectories in translation semiotics*, στο *Semiotica*, τ. 163, σελ. 311-345.
- A. PYM (2004), *Propositions on cross-cultural communication and translation*, στο *Target*, τ. 16(1), σελ. 1-28.
- W.V.O. QUINE (1978), *Use and its place in meaning*, στο *Erkenntnis*, τ. 13, σελ. 1-8.
- I. RAUCH/G. CARR (eds.) (1980), *The Signifying Animal*, Bloomington.
- T. REINHART (1980), *Conditions for text coherence*, στο *Poetics Today*, τ. 1(4), σελ. 161-180.
- K. REISS/H.J. VERMEER (1984), *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen.
- A. RICCARDI (ed.) (2002), *Translation Studies: Perspectives for an emerging discipline*. Cambridge-New York.
- B. RUNDLE (1990), *Wittgenstein and contemporary philosophy of language*, Oxford.

- B. RUSSELL (1905), *On denoting*, στο *Mind*, τ. 14 (56), σελ. 479-493.
- B. RUSSELL (1919/1956), *On propositions: what they are and how they mean*, στο B. RUSSELL, *Logic and knowledge* (edited by Robert Charles Marsh), London, σελ. 285-320.
- B. RUSSELL (1956), *Logic and knowledge* (edited by Robert Charles Marsh), London.
- G. RYLE (1957), *The theory of meaning*, στο C.A. MACE (ed.), *British Philosophy in the Mid-Century*, London, σελ. 239-264.
- G. RYLE (1971), *The thinking of thoughts*, στο G. RYLE, *Collected papers, Volume II*, London, σελ. 480-496.
- G. RYLE (1971), *Thinking and reflecting*, στο G. RYLE, *Collected papers, Volume II*, London, σελ. 465-479.
- G. RYLE (1971), *Collected papers*, 2 τ., London.
- T.SANDERS/H.PANDER MAAT (2005), *Cohesion and coherence: Linguistic approaches*, K. BROWN (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition), 14 τ., Oxford, σελ. 591-595.
- A. SANFORD (2005), *Coherence: Psycholinguistic approach*, στο K. BROWN (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition), 14 τ., Oxford, σελ. 585-591.
- E. SAPIR (1912), *Language and environment*, στο *American Anthropologist*, τ. 14(2), σελ. 226-242.
- E. SAPIR (1949/1985), *Communication*, στο D.MANDELBAUM (ed.), *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality*, Berkeley-Los Angeles, σελ. 104-109.
- E.SAPIR (1949/1985), *Culture, genuine and spurious*, στο D. MANDELBAUM (ed.), *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality*, Berkeley-Los Angeles, σελ. 308-331.
- E.SAPIR (1949/1985), *The status of linguistics as a science*, στο D. MANDELBAUM (ed.), *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality*, Berkeley-Los Angeles, σελ. 160-166.

D.M. SCHNEIDER (1968/1980), *American kinship: A cultural account* (2nd edition), Chicago.

J.R. SEARLE (1965/1996), *What is a speech act?*, στο A.P. MARTINICH (ed.), *The philosophy of language* (3rd edition), Oxford-New York, σελ. 130-140.

J.R. SEARLE (1968), *Austin on locutionary and illocutionary acts*, στο *Philosophical Review*, τ. 77, σελ. 405-424.

J.R. SEARLE (1969), *Speech acts: An essay in the philosophy of language*, Cambridge-New York.

J.R. SEARLE (1979/1996), *A taxonomy of illocutionary acts*, στο A.P. MARTINICH (ed.), *The philosophy of language* (3rd edition), Oxford-New York, σελ. 141-155.

J.R. SEARLE (1979), *Expression and meaning*, Cambridge-New York.

J.R. SEARLE (1991), *Response: Meaning, intentionality and speech acts*, στο E. LEPORE/R. van GULICK (eds.), *John Searle and his critics*, Oxford, σελ. 81-102.

J.R. SEARLE/D. VANDERVEKEN (1985), *Foundations of illocutionary logic*, Cambridge-New York.

S. SIMON (1996), *Gender in translation: cultural identity and the politics of transmission*, London-New York.

B. SKYRMS (1976), *Possible worlds, physics and metaphysics*, στο *Philosophical Studies*, τ. 30, σελ. 323-332.

J.J.C. SMART (1984), *Ethics, persuasion and truth*, London.

M. SNELL-HORNBY (1990), *Linguistic transcoding or cultural transfer?: A critique of translation theory in Germany*, στο S. BASSNETT/A. LEFEVERE (eds.), *Translation, history and culture*, London, σελ. 79-86.

R. STALNAKER (1986), *Possible worlds and situations*, στο *Journal of Philosophical Logic*, τ. 15, σελ. 109-123.

D.D. STEINBERG/L.A. JAKOBOVITS (eds.) (1971), *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics, and Psychology*, Cambridge.

D. STERN (1991), *The "middle Wittgenstein": from logical atomism to practical holism*, στο *Synthese*, τ. 87, σελ. 203-226.

- P.F. STRAWSON (1950), *On referring*, στο *Mind*, τ. 59(235), σελ. 320-344.
- A. TARSKI (1944), *The Semantic Conception of Truth*, στο *Philosophy and Phenomenological Research*, τ. 4(3), σελ. 341-376.
- R.H. THOMASON (ed.) (1974), *Formal philosophy: selected papers of Richard Montague*, New Haven.
- J.J. THOMSON (ed.) (1987), *On being and saying*, Cambridge/Mass.
- G. TOURY (1995), *Descriptive translation studies – and beyond*, Amsterdam.
- S.L. TSOHATZIDIS (ed.) (1994), *Foundations of speech act theory. Philosophical and linguistic perspectives*, London.
- M. TWAIN (1884/1977), *Adventures of Huckleberry Finn*, New York.
- E. TYLOR (1871/1974), *Primitive culture*, New York.
- M. TYMOCZKO (1999), *Translation in a post-colonial context: early Irish literature in English translation*, Manchester.
- T. TYMOCZKO (1978), *Translation and meaning*, στο F. GUENTHNER/M. GUENTHNER-REUTTER (eds.), *Meaning and Translation*, London, σελ. 29-43.
- T. van DIJK (1977), *Text and context*, London-New York.
- L. VENUTI (ed.) (2004), *The translation studies reader* (2nd edition), New York-London.
- H.J. VERMEER (1989/2004), *Skopos and commission in translational action*, στο L. VENUTI (ed.), *The translation studies reader* (2nd edition), New York-London, σελ. 227-238.
- G.J. WARNOCK (1970), *Verification and the use of language*, στο *Revue Internationale de Philosophie*, τ. 5, σελ. 318-327.
- J.B. WATSON (1914), *Behavior: An introduction to comparative psychology*, New York.
- B.B. WAVELL (1983), *Wittgenstein's doctrine of use*, στο *Synthese*, τ. 56, σελ. 253-264.
- W. WEAVER/C.E. SHANNON (1949/1998), *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, Illinois.

- P. WERTH (1999), *Text worlds: representing conceptual space in discourse*, London.
- B.L. WHORF (1956), *Linguistic factors in the terminology of Hopi architecture*, στο B.L. WHORF, *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (edited by John B. Carroll), Cambridge/Mass, σελ. 199-206.
- B.L. WHORF (1956), *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (edited by John B. Carroll), Cambridge/Mass.
- R. WILLIAMS (1988), *Keywords: A vocabulary of culture and society*, London.
- P. WINSTON (ed.) (1975), *The psychology of computer vision*, New York.
- L. WITTGENSTEIN (1969/1974), *On Certainty* (edited by G.E.M. Anscombe/G.H. von Wright), Oxford.
- F. ZABEEH (1971), *On language games and forms of life*, στο E.D. KLEMKE (ed.), *Essays on Wittgenstein*, Urbana-Chicago-London, σελ. 328-373.

Ευρετήριο Κύριων Ονομάτων

Ελληνικός Κατάλογος

Βέικος, Θεόφιλος 220, 278

Βολοσίνοφ, Βαλεντίν Νικολάγιεβιτς 34, 47, 48

Γεωργακοπούλου, Αλεξάνδρα 498

Γιαν, Φου 126, 127

Γούτσος, Διονύσης 498

Επίκουρος 134

Θουκυδίδης 529

Καστοριάδης, Κορνήλιος 2, 3, 529-531

Κεντρωτής, Γιώργος 11, 60, 68, 140, 142, 146, 211, 229, 231, 235, 242, 255, 266,
497, 522, 524, 532

Κριαράς, Εμμανουήλ 38, 39, 44

Κωβαίος, Κωστής 210

Λουδοβίκος ΙΔ΄ 283

Λουδοβίκος ΙΕ΄ 283

Μότσιου, Βικτωρία 25, 32, 40

Μπατσαλιά, Φρειδερίκη 10, 58

Ξενάκης, Ιάνης 134

Περικλής 529, 530

Πλάτων 134, 135, 176, 194

Πολύφημος 141

Ρίτσος, Γιάννης 134

Σελλά-Μάζη, Ελένη 10, 58
Συμεωνίδου-Χριστίδου, Τέτα 32
Σωκράτης 176, 194
Χίτλερ, Αδόλφος 197, 198

Λατινικός Κατάλογος

Alston, William P. 286, 288, 395-421, 423-446, 449-456
Appiah, Kwame Anthony 121-126, 128, 129
Auroux, Sylvain 135, 136
Austin, John Langshaw 277, 287-299, 308-310, 312, 320, 366, 367, 381-383, 399,
421
Barthes, Roland 41
Bartholomew, Craig 394
Barwise, Jon 201
Bassnett, Susan 59, 72, 78, 79, 108, 110
Benedict, Ruth 97
Bernárdez, Enrique 65
Black, Max 236-239, 249, 250
Boas, Franz 90, 91, 97
Bobrow, Daniel G. 508
Bolzano, Bernard 156
Brown, Cecil H. 517
Button, Graham 456, 457
Caesar 315
Carpenter, Patricia 508
Chomsky, Noam 108
Clemens, Samuel 145

- Collins, Allan 508
- Conant, James 215, 216, 218, 221
- Copeland, B. Jack 197
- Cuche, Denys 82-84, 86
- Currie, Gregory 394
- Cyrułnik, Boris 112-117, 119, 133, 189, 261, 461, 462
- Dalí, Salvador 134
- Danesi, Marcel 461
- Davidson, Donald 403
- de Ávila, Manuel González 45, 46
- de Beaugrande, Robert 498, 499, 515
- de Mauro, Tullio 14, 35
- de Saussure, Ferdinand 11, 12
- Descartes, René 153
- Devitt, Michael 137
- Dörge, Friedrich Christoph 291, 292, 294, 295, 300, 353, 365, 377, 378, 386
- Dressler, Wolfgang 498, 499, 515
- Eagleton, Terry 82, 84
- Eco, Umberto 3, 11-19, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 32, 35-39, 41, 43-45, 49-52, 110, 111, 477, 483-493, 497, 500-508, 510-512, 514, 519-521
- Evans, J.L. 396
- Even-Zohar, Itamar 78
- Ferrara, Alessandro 456
- Finch, Henry Leroy 257-260
- Findlay, J.N. 267-276
- Fodor, Jerry 488
- Franck, Dorothea 456, 457
- Frege, Gottlob 34, 40, 143-145, 156-161, 187, 189, 192, 214-217, 219, 220, 240, 308
- Gadamer, Hans-Georg 62, 65, 66, 68, 69, 115-120, 127, 501, 520, 521, 527

- Gavins, Joanna 524
- Geertz, Clifford 2, 4, 87, 99-107, 111, 112, 114, 121, 129, 130, 253, 254, 260, 479, 480
- Giora, Rachel 499
- Glock, Hans Johann 274
- Godard, Barbara 79
- Goldman, Alvin 403
- Greene, Collin 394
- Greimas, Algirdas Julien 510, 511
- Grice, Herbert Paul 122-124, 317-320, 328, 418
- Halle, Morris 12
- Hallett, Garth 268
- Halvorsen, Per-Kristian 463, 465, 468
- Hanks, W.F. 501
- Harnish, Robert M. 456
- Hatim, Basil 10
- Heidegger, Martin 135
- Hermans, Theo 125-129
- Hintikka, Jaakko 210, 240, 243, 245-248
- Hitler, Adolf 197, 198
- Hjelmslev, Louis 11, 29, 33, 37, 41, 42, 135
- Holmes, James S. 77
- Hooker, J.T. 501
- House, Juliane 79
- Hunter, J.F.M. 256, 257, 260
- Huxley, Thomas 126
- Iacona, Andrea 187, 193, 196
- Jakobson, Roman 10, 12, 56, 57, 59
- Jespersen, Otto 135, 260, 461

Just, Marcel 508
Kahn, Louis 134
Katz, Jerrold J. 488
Kepler, Johannes 179
Kienpointner, Manfred 95
Kluckhohn, Clyde 86, 88
Koskinen, Kaisa 77-79
Kristeva, Julia 506, 515
Kroeber, Alfred Louis 86, 88, 102, 103
Kuusela, Oskari 224-226, 230, 263
Ladusaw, William A. 463, 465, 468
Langer, Susanne 1
Leech, Geoffrey 491
Lefevere, André 72, 536
Leibniz, Gottfried 197
Lévi-Strauss, Claude 16
Lewis, David 199-203
Livingston, Paul 212-214
Locke, John 135, 148-155, 162
Longa, Víctor M. 62, 64, 65
Lorenz, Konrad 114
Lotman, Yuri 494
Lycan, William G. 137, 140, 142, 147, 153, 159, 179, 197
Lyons, John 32-34, 37, 498
Malotki, Ekkehart 96
Martin, Bronwen 514
Martin, Michael 100, 106
Mason, Ian 10
Mead, Margaret 97

Mill, John Stuart 40
Miller, Alexander 137
Minsky, Marvin 508
Möller, Karl 394
Montague, Richard 201, 341, 347, 463-468, 470, 475
Moore, George Edward 161-173, 175, 177, 187, 189, 192, 193, 308
Moore, Jerry D. 87, 90, 91, 94, 99, 100
Morgan, Lewis Henry 90
Mounin, George 109, 110
Napoleon 176
Nida, Eugene A. 10, 57, 58, 67, 78, 108, 109
Niranjana, Tejaswini 79
Ogden, Charles K. 33, 40
Pander Maat, Henk 499
Parkinson, George Henry Radcliff 137
Perry, John 201
Petrilli, Susan 520
Pinker, Steven 95-97
Plato 176, 194
Plunze, Christian 456
Postal, Paul M. 488
Pym, Anthony 72
Quine, Willard Van Orman 134, 135, 471
Reinhart, Tanya 498
Reiss, Katharina 532
Richards, Ivor Armstrong 33, 40
Ringham, Felizitas 514
Rundle, Bede 272-276
Russell, Bertrand 161, 167, 174-187, 189, 190, 192, 194, 277-281, 308

Ryle, Gilbert 104, 105, 396, 457
Sanders, Ted 499
Sanford, Anthony 499
Sapir, Edward 91-98
Sbisà, Marina 287
Schneider, David Murray 479-483, 493
Searle, John Rogers 122, 124, 298-396, 402, 404, 405, 408-410, 412, 416-421, 450,
453, 455, 456
Shannon, Claude Elwood 9, 10, 12, 56
Simon, Sherry 79
Skyrms, Brian 202
Smart, John Jamieson Carswell 206
Snell-Hornby, Mary 78
Socrates 176, 194
Stalnaker, Robert 200, 201
Steiner, George 109, 110
Sterelny, Kim 137
Stern, David 209, 210, 234, 240
Strawson, Peter Frederick 277, 280-286, 396
Taber, Charles 108
Tarski, Alfred 469
Toury, Gideon 78
Trivedi, Harish 79
Tsohatzidis, Savvas L. 394
Twain, Mark 145, 146
Tylor, Edward 87-90, 101, 109
Tymoczko, Maria 79
Tymoczko, Thomas 135, 462, 468-476
Urmson, James Opie 287

- van den Broeck, Raymond 59
- van Dijk, Teun 498-500, 508
- Vanderveken, Daniel 299, 339-352, 354-363, 386-393
- Vermeer, Hans J. 532
- von Humboldt, Wilhelm 117
- von Stauffenberg, Claus 198
- Warnock, Geoffrey James 396
- Watson, John Broadus 178
- Wavell, Bruce B. 211
- Weaver, Warren 9
- Weber, Max 100, 101
- Wellington 176
- Werth, Paul 524
- Whorf, Benjamin Lee 93-97
- Williams, Raymond 82, 85, 86
- Wittgenstein, Ludwig 4, 12, 34, 102, 117, 138, 139, 175, 206-217, 219-236, 238-247,
249-273, 276, 277, 458, 514, 517
- Zabeeh, Farhang 237

Ευρετήριο Όρων

Άλγεβρα 464-467

Ανακωδικευτική διαδικασία 3, 9, 11, 13, 14, 20, 56-61, 69, 71, 72, 519, 520, 523

Ανακωδικευτική διαδικασία απονομής νοήματος 523

Ανάληψη ευθύνης 410-414, 416, 420, 436, 439, 444

Ανάπλαση κειμενικού κόσμου 524, 525

Αναφορά 33, 34, 37-40, 137, 138, 140, 144-146, 157, 170, 177, 182, 183, 192, 269,
283-285, 288, 289, 308-310, 425, 427, 430, 432, 443, 444, 453, 466, 468

Αναφορική θεωρία του νοήματος 34, 122, 140-146, 148, 152, 155, 177, 188, 275-
277, 283

Ανθρώπινη ηθολογία 111, 112, 115, 261

Ανθρωπολογία 80, 87, 89-91, 99, 100, 112, 133

Ανθρωπολογία ερμηνευτική 2, 4, 99, 100, 103, 106, 114, 129, 253, 479

Αντικείμενο σύγκρισης 225-227, 229, 234-236, 238-240, 263

Απαγωγικός συλλογισμός 49, 52, 62

Απεικονιστική θεωρία 212, 214, 241, 242, 244, 245

Αποκωδίκευση 13, 57

Απονομή νοήματος 3-5, 13, 72, 111, 261, 439, 440, 442, 461-465, 467-478, 517,
519-523, 531, 535

Αποσαφηνισμένη γλώσσα 465-476

Αρχή της συνθετικότητας 202, 427

Αρχή της χρήσης 428-431, 436

Αρχή του πλαισίου 215-217, 219-221, 240

Αρχή του προσλεκτικού κανόνα 437

- Βαθμός ελευθερίας 112-115, 119
- Βαθμός σθένους του προσλεκτικού στόχου 348-351, 354, 355, 357, 359, 388, 391
- Βαθμός σθένους των συνθηκών ειλικρινείας 348, 354, 355, 357, 388, 391
- Γενική σχετικότητα των απονομών νοήματος 473
- Γλώσσα αφετηρίας 10, 57, 65, 68
- Γλώσσα άφιξης 10, 57, 58, 65, 66, 69, 525, 526
- Γλωσσικό σύστημα 33, 93, 240, 246, 478
- Γλωσσικός σχετικισμός 94, 95, 115
- Γλωσσολογία 12, 33, 40, 77, 78, 112, 133, 135, 136, 267, 340, 345, 346, 497
- Γλωσσολογία αντιπαραβολική 77, 108
- Γλωσσολογία δομική 22
- Γλωσσοπαίγνιο 2, 5, 117, 130, 210, 219, 220, 222-224, 227, 232, 234, 236-241, 245-256, 258-261, 288, 415, 440, 458, 477, 514, 515, 531-535
- Γλωσσοπαίγνιο εξελιγμένο 236, 237, 251
- Γλωσσοπαίγνιο πρωτογενές 236, 237, 250, 251
- Γνωσική επιστήμη 136, 508
- Γνωσικό υπόβαθρο 191, 476, 507, 525
- Γραμματική 228, 232, 244, 245, 262, 263, 273, 274, 515
- Γραμματική γενετική μετασχηματιστική 108
- Γραμματική καθολική 341, 347, 463-465, 468, 470, 475
- Γραμματικό υποκείμενο 281
- Δείκτης καταδηλωτικός 485-487, 490, 492
- Δείκτης λογικοπροτασικός 313-315
- Δείκτης προσλεκτικής ισχύος 313-315, 325, 328-330, 335, 337, 341, 346, 373-375, 378, 379
- Δείκτης σημασιακός 485-488, 492, 518
- Δείκτης συνδηλωτικός 485-487, 490, 492
- Δείκτης συντακτικός 487, 490
- Δενδροειδής παράσταση 492, 497, 518

- Διακειμενικότητα 506, 509
 Διαλογική σύνθεση 524, 526, 527
 Διαπολιτισμική επαφή 89, 108, 109, 519, 522, 527, 535
 Διαπολιτισμική μεταφρασιολογία 126-128
 Διαφωτισμός 82-85
 Δομή του εκφερόμενου λόγου 510, 512, 513
 Δυναμικό γλωσσικής πράξης 397, 398
 Δυναμικό προσλεκτικής πράξης 399, 400, 401, 415, 424, 429-433, 435-437, 439, 441, 442, 445
 Εγκυκλοπαίδεια 491
 Εθνολογία 85, 86, 88
 Εθνοσημασιολογία 517
 Ειδική σχετικότητα των απονομών νοήματος 473
 Εκφερόμενος λόγος 19, 54, 55, 61, 68, 110, 114, 115, 127, 133, 134, 189, 193, 203, 205, 206, 261, 266, 274, 275, 285-287, 315, 325, 329, 335, 343, 345, 405, 425, 426, 432, 438, 445, 457, 461, 462, 469-474, 476, 488, 489, 493, 497, 498, 500, 519, 523, 528
 Εκφορά διαπιστωτική 293-295
 Εκφορά επιτελεστική 293-295, 297
 Εκφώνημα 33, 123, 216, 302, 315, 332, 340, 341, 345, 347, 356, 359, 362, 363, 399, 403, 405, 409, 415, 425, 511
 Επικοινωνιακή διαδικασία 9, 11, 13, 43, 54, 56, 58, 60, 61, 495
 Επικοινωνιακό σύστημα 9
 Επίπεδο γραμμικής εκδήλωσης του κειμένου 504, 505, 513
 Επίπεδο έκφρασης 17-19, 21, 27, 29-31, 37, 41, 46, 53, 55, 61, 486, 490, 494, 495, 519
 Επίπεδο περιεχομένου 17, 19, 21, 22, 27, 29-31, 37, 41, 46, 53, 55, 61, 483, 486, 490, 491, 494-496, 519
 Επιπλέον κωδίκευση 49-53

- Ερμηνεύον υποκείμενο 50, 51, 68, 127, 476, 501, 503-513, 525
- Ερμηνευτική κίνηση 52, 62, 68, 70, 501, 504, 506, 509, 525
- Ερμηνευτικό εγχείρημα 127, 512, 520, 521, 523, 525, 526
- Ερμηνευτικός διάλογος 66, 69, 70, 501, 524
- Θεωρία κωδίκων 14, 49, 53, 58, 60, 71, 484, 485, 491, 493, 519
- Θεωρία της μετάφρασης 4, 59, 60, 62, 64, 72, 77-81, 94, 108-110, 119, 125-128, 469, 474, 475, 536, 537
- Θεωρία της πληροφορίας 9, 56, 58, 60, 71
- Θεωρία του σκοπού 532
- Θεωρία των γλωσσικών πράξεων 122, 248, 287, 289, 299, 300, 304, 312, 345, 357, 360, 454-457
- Θεωρία των περιγραφών 277, 280-282, 284, 285
- Θεωρία των προσλεκτικών πράξεων 4, 287, 299, 300, 312, 339-341, 344, 358, 361, 369, 375, 386, 387, 395, 396, 401, 402, 411, 424, 428, 436, 453
- Ιδεική θεωρία του νοήματος 141, 145, 147-149, 151-153, 155, 188, 190, 277, 320
- Ιδεολογική δομή 507, 512, 514
- Ιδεολογικό υπόβαθρο 507, 512, 514
- Ισοδυναμία 18, 19, 56-59, 65, 397-399, 524, 533
- Ισοδυναμία εν διαφορά 57
- Ιστοτοπία 510-513
- Ιστοτοπία αφηγηματική 511
- Ιστοτοπία του εκφερόμενου λόγου 511
- Ισχνή περιγραφή 105, 457
- Κανόνας 11, 15, 16, 19, 21, 29-31, 37, 46, 47, 49-55, 61, 69, 89, 102, 182, 225, 232, 234, 235, 237, 246, 247, 249, 251, 261-266, 269, 277, 284, 285, 288, 297, 302-307, 318, 320, 321, 328-330, 333, 336-338, 352, 365, 369, 372-375, 378-380, 383-385, 394, 395, 414-416, 418, 436-438, 442, 445, 451, 455, 456, 486, 505-508, 513, 517

- Κανόνας γλωσσικός 47, 49, 53, 235, 246
- Κανόνας διακειμενικός 52
- Κανόνας κειμενικός 52
- Κανόνας προσλεκτικός 414-416, 436, 437, 439-446, 449-453, 456
- Κανόνας ρυθμιστικός 305-307, 321, 374, 375, 382, 384, 450-452
- Κανόνας σημασιολογικός 302, 305, 307, 314, 324, 328-330, 333, 336, 337, 364, 365, 371-375, 378-380, 394, 437-439, 445
- Κανόνας συγκροτητικός 305-307, 321, 374, 375, 381-384, 386, 450-452
- Κανόνας συντακτικός 466, 467, 470
- Κανόνας συσχετιστικός 15, 16, 19, 21, 47, 59, 60, 486, 496, 519
- Καταδήλωση 3, 32-34, 37, 39, 42, 43, 45, 46, 69, 195, 269-271, 275, 278, 430, 482, 483, 485, 486, 489, 526
- Καταδηλωτική σχέση 35, 36, 39, 45, 54, 68
- Καταδηλωτικός δεσμός 68, 269, 478, 522, 524, 526
- Κειμενική συνδετικότητα 499
- Κειμενικό επίπεδο 503-505, 511, 512, 514, 523, 524, 529, 530
- Κειμενικός κόσμος 498, 524-526, 530
- Κειμενικός τελεστής 505, 510, 513, 525
- Κειμενικότητα 5, 497, 499, 503, 504, 512, 522
- Κείμενο αφετηρίας 10, 61, 62, 65-68, 70, 108, 124, 519, 524-526, 530, 533
- Κείμενο άφιξης 10, 65, 67, 69, 526, 530
- Κοινωνικό γίνεσθαι 5, 53, 115, 458, 461, 531-533, 536
- Κοινωνιολογία 85, 86, 112, 258
- Κοσμοαντίληψη 117-120, 526-528
- Κουλτούρα 1, 2, 4, 22, 25, 26, 70, 73, 78-92, 98-104, 109-112, 114, 115, 120, 121, 124, 127, 129, 133, 479, 480, 482, 483, 491, 515, 516, 522, 524, 526, 528, 529, 535, 536

- Κώδικας 3, 9, 11-20, 22, 28-32, 35-37, 39, 42-46, 49-51, 53-56, 58-61, 66, 68, 70-72, 105, 116, 133, 143, 254, 476, 483, 484, 486, 487, 494, 496, 501, 502, 504-506, 513, 519, 523, 526
- Κώδικας θεσμικός 18, 20
- Κώδικας-Σ 15-17, 19, 21, 22, 27-29, 49
- Κώδικας σημασιακός 22, 26, 49
- Κώδικας συσχετιστικός 18-20, 59, 60
- Λέξη 34, 57, 82, 86, 96, 97, 109, 110, 116, 117, 140-144, 149, 152, 154, 157-159, 163-165, 167, 168, 177-183, 189, 190, 207, 208, 210, 211, 215, 217, 219-223, 227, 228, 230, 231, 234, 235, 237, 241, 245, 248, 250, 262-264, 270, 273-276, 284, 301, 310, 314, 320, 369, 429, 438, 458, 488, 524, 529,
- Λέξημα 482, 492, 505, 509, 512, 525, 530
- Λεξικό νόημα 33, 138, 142, 143, 178, 179, 429, 438
- Λεξικολογία 40
- Λογική μορφή 212-214, 242, 243, 341
- Λογική πρόταση 149, 155, 156, 160-178, 181-198, 204, 279, 281, 308, 309, 324, 332, 337, 346, 347, 354, 357, 391, 495, 500
- Λογική πρόταση διαπαραστατική 177, 182-186
- Λογική πρόταση λεκτική 177, 182, 184, 185
- Λογικό υποκείμενο 281
- Λογικοπροτασική θεωρία του νοήματος 141, 145, 147, 155, 156, 159, 163, 167-169, 172-175, 177, 181, 187-194, 196, 204, 205
- Λογικοπροτασική στάση 165, 185, 186
- Λογικοπροτασικό περιεχόμενο 289, 310-312, 314, 315, 321, 323, 325, 326, 329, 330, 333, 336, 337, 340, 342, 343, 348, 351-353, 355, 357, 359, 360, 362, 370-374, 378-380, 388-390, 419, 428, 433, 434
- Λογισμός 234, 261, 263, 264, 363
- Μακροδομή 500

- Μακροκανόνας 500
- Μεταφράζον υποκείμενο 14, 66-70, 80, 108, 130, 519-521, 524-526
- Μετάφραση διαγλωσσική 56, 57, 521, 528
- Μετάφραση διασημειωτική 56, 57
- Μετάφραση ενδογλωσσική 56, 57
- Μεταφρασιολογία 3, 4, 77-79, 108, 126, 128, 133, 532, 536
- Μετάφρασμα 62-69, 108, 124, 524-526, 530, 536
- Μεταφραστική διαδικασία 10, 13, 56, 58, 60, 65, 67, 70, 71, 125, 530, 532, 536
- Μεταφραστικό γίνεσθαι 522, 527, 531
- Μήνυμα 9, 10, 13, 35, 36, 45, 54, 56-59, 105, 254, 507
- Μικροδομή 499
- Μοντέλο επικοινωνιακής διαδικασίας 11, 13, 54, 56
- Μορφή ζωής 219, 224, 227, 233, 246, 249, 255-261, 458, 474, 515, 531-534
- Νοηματοδοτική διάσταση της μετάφρασης 3-5, 14, 60, 64, 65, 71, 73, 80, 110, 111, 121, 129, 130, 462, 475, 476, 519, 531, 533, 535
- Νοητική εικόνα 153, 179, 190, 191, 215, 216, 220, 518
- Οικογενειακή ομοιότητα 12, 206, 223, 230, 235-238, 369, 533
- Ομιλούν υποκείμενο 123, 246, 247, 256, 266, 270, 282, 287-289, 308, 310, 311, 316, 318-321, 326-328, 334, 336, 338, 345, 350-353, 372, 413-415, 417, 420, 425, 427, 428, 440, 455, 462, 473, 474
- Ομοιομορφισμός 464, 465, 467, 476
- Ορισμός δεικτικός 208, 262
- Ορισμός λεκτικός 208, 262
- Οριστική περιγραφή 280
- Όρος εννοημάτωσης 137, 212-214
- Όρος συγγένειας 22, 24, 480
- Όρος συγκατηγορηματικός 491

- Πεποίθηση 88, 123, 156, 168-174, 176, 177, 181, 182, 184, 186, 190-193, 196, 312, 319, 334, 353, 361, 469, 474, 491
- Περί συνθηκών αληθείας θεωρία του νοήματος 195, 202, 205, 438
- Περί χρήσεως θεωρία του νοήματος 179, 211, 266, 267, 269, 272, 276, 277, 285, 286
- Περιστασιακή επιλογή 489, 490, 497, 505, 506
- Πιθανός κόσμος 37, 187, 195, 197-205, 276, 362, 363, 468
- Πλαίσιο εκφοράς 34, 346, 358-363, 391, 400, 432, 440, 441, 443, 450, 456, 457
- Πληροφορία 13, 35, 36, 39, 58, 59, 64, 113, 362, 427, 493, 494, 500, 504, 505
- Πολιτισμική μονάδα 5, 38, 39, 54, 55, 72, 110, 477-485, 488, 490-498, 515-518, 522, 524-531
- Πολιτισμικός κόσμος 37, 38, 483
- Πράξη αναφοράς 308-310
- Πράξη αποφαντική 421
- Πράξη γλωσσική 124, 130, 188, 247, 248, 287, 295-297, 299-301, 303, 304, 309-313, 316, 332, 333, 339-341, 344, 345, 354, 357, 358, 360, 361, 382, 394, 395, 397, 398, 400, 402-406, 408, 429, 430, 435, 455-458
- Πράξη δεσμευτική 421
- Πράξη διαμεσολεκτική 287, 290-296, 309, 312, 318, 344, 399, 402-404, 406, 407
- Πράξη διαπολιτισμικής επικοινωνίας 3, 4, 73, 79, 108, 110, 111, 120, 121, 129, 520, 522
- Πράξη εκφοράς 309-311, 344
- Πράξη εκφραστική 421, 423
- Πράξη εξασκητική 421
- Πράξη επεξηγηματική 421
- Πράξη ερμηνευτική 127, 501, 503, 507, 512, 514
- Πράξη ετυμολογική 421
- Πράξη κατευθυντήρια 421
- Πράξη κατηγορήσεως 308-310
- Πράξη λεκτική 287-290, 293-295, 309, 310, 367, 402

- Πράξη λογικοπροτασική 309-311, 313, 315, 344
- Πράξη προσλεκτική 287-303, 307-315, 318-323, 325-327, 329-362, 364-367, 369-371, 373, 375-395, 399, 400, 402-408, 412-414, 418-421, 423, 424, 428, 430-437, 439, 441, 443, 444, 446, 450-457
- Πράξη προτασική 402, 406-408, 429, 451
- Πράξη ρητική 287, 288
- Πράξη σημειωσική 2, 496, 514, 518
- Πράξη συμβατική 292, 293, 297
- Πράξη συμπεριφορική 421
- Πράξη φατική 287, 288, 402
- Πράξη φωνητική 287, 288
- Προπαρασκευαστική συνθήκη 327, 329, 332-337, 348, 351, 352, 357-359, 378, 387, 388, 390, 391, 393, 420
- Προσλεκτική δέσμευση 358-360
- Προσλεκτική ισχύς 248, 286, 289, 295, 313, 315, 321, 328, 335, 337, 338, 340, 344, 346-351, 354-357, 359, 360, 362, 363, 370, 386-390, 392-394, 428, 433, 434
- Προσλεκτική λογική 337, 339-341, 343, 344, 346, 347, 352, 354, 356, 358, 360-363, 386, 390
- Προσλεκτική συμβατότητα 360, 361
- Προσλεκτικό αποτέλεσμα 318, 319, 321
- Προσλεκτικός στόχος 326, 337, 348-352, 354, 355, 357, 359, 387, 388, 390, 391
- Προσλεκτικός σύνδεσμος 342
- Πρόσφορο δυναμικό προσλεκτικής πράξης 432, 433, 435-437
- Πρόσφορος τύπος προσλεκτικής πράξης 433-435, 439, 443
- Προτασικό νόημα 138, 142, 247, 346, 372, 387, 396, 416, 418, 419, 424, 428-435, 438, 445, 449, 453
- Προτασικό υποκατάστατο 407, 443
- Πρότυπο συνθετικής ανάλυσης των σημημάτων 484, 488-493, 497, 509, 518

- Πυκνή μετάφραση 121, 122, 125, 126, 128, 129
- Πυκνή περιγραφή 104-106, 121, 125, 128-130, 253, 254, 478, 525, 529, 531
- Σήμα 15, 21, 29, 35, 59
- Σημασιακή ιδιότητα 486, 505, 509, 511, 512
- Σημασιακή μονάδα 484, 492, 493
- Σημασιακό πεδίο 22, 25, 26, 28, 49
- Σημασιακό σύμπαν 493, 494, 526, 528
- Σημασιακό σύστημα 15, 484, 485
- Σημασιολογία 33, 40, 113, 135, 197, 200, 307, 346, 463, 465, 469, 475
- Σημασιολογία γνωσική 136
- Σημασιολογία δομική 22, 484
- Σημασιολογία τυπική 5, 462, 475, 476, 535
- Σημασιολογία των πιθανών κόσμων 197, 198, 200
- Σημειακή συνάρτηση 3, 14, 27-32, 34, 36-39, 41-44, 46, 47, 53-55, 61, 116, 478, 483, 485-487, 491
- Σημειακός φορέας 35, 38, 39, 42, 44, 45, 484, 485, 487, 488, 490, 497, 504, 518
- Σημείο 14, 28-31, 33, 39, 46, 54, 144, 208, 211-214, 216-221, 227-229, 232, 234, 240-242, 246, 247, 249, 254, 261, 263, 269, 274-276, 285, 297, 305, 316, 318, 347, 458, 492, 501, 514, 523, 526
- Σημείωση 17, 28, 37, 39, 45, 50
- Σημειωτική 11, 12, 40, 133
- Σημειωτική θεωρία 14, 16, 20, 71, 477, 483
- Σημειωτική λειτουργία 36, 37, 71
- Σημειωτικό σύστημα 41, 52, 481, 482, 493, 495-497, 505, 521, 528
- Σήμημα 484, 485, 487, 488-492, 497, 505, 506
- Σκοπός της μετάφρασης 532, 533
- Σκριπτ 508-510, 513
- Σκριπτ διακειμενικό 505, 508, 509, 511
- Σκριπτ κοινό 505, 508, 509, 511

- Συγκριμενική επιλογή 489, 490, 497, 505, 506
- Σύμβαση 42-44, 50, 105, 116, 124, 254, 262, 264, 265, 277, 284, 285, 292, 293, 318, 320, 382, 383, 394, 405, 432
- Συμβατική κατάσταση πραγμάτων 292, 296
- Συμβατική συνέπεια 292, 296, 297, 384
- Σύμβολο 24, 33, 40, 178, 211, 213, 214, 216-218, 297, 301, 412
- Συμπερασμός 17-19, 31, 49, 60, 508, 509
- Συνδήλωση 3, 32, 33, 39-46, 52, 54, 69, 82, 269-271, 275, 483, 485, 486, 489, 503, 506, 526-528
- Συνδηλωτική σχέση 36, 54, 68
- Συνδηλωτικός δεσμός 68, 269, 478, 522, 524, 526
- Συνεκτικότητα 498, 499, 501, 502
- Συνθήκη αληθείας 143, 194, 195, 202, 204, 205, 281, 285, 346, 362, 425, 427, 470, 476
- Συνθήκη ειλικρινείας 327, 332-334, 348, 352-355, 357-359, 378, 388-391, 393, 410, 420
- Συνθήκη του λογικοπροτασικού περιεχομένου 326, 329, 333, 348, 351, 352, 355, 357, 359, 378, 388, 390, 391
- Συνοχή 498, 499
- Συσχέτιση 14, 16-19, 27, 29-31, 37, 46, 53, 59, 61, 228, 465, 487, 519
- Συσχετιστική λειτουργία 22, 29-31, 53, 55, 486
- Τιμή αληθείας 143, 145, 146, 152, 156, 157, 203-205, 280-283, 472
- Τόπημα 500, 510, 511, 513
- Τόπημα αφηγηματικό 510
- Τόπημα προτασικό 500, 510
- Τόπημα του εκφερόμενου λόγου 500, 510
- Υπερκωδίκευση 49-53, 62, 506-508, 524, 526
- Υπερκωδίκευση ιδεολογική 505, 507, 513, 525
- Υπερκωδίκευση ρητορική 505, 506, 513

Υπερκωδίκευση υφολογική 505, 506, 513, 525

Υπόθεση Sapir-Whorf 93-97

Υποκώδικας 44-46, 50-52, 55, 60, 68, 71, 494, 496, 504, 505, 513, 519, 523, 526

Υποκωδίκευση 49, 51-53, 62

Υποπροτασική μονάδα 167, 177, 189, 190, 202, 204, 397, 398, 400, 407, 429, 440

Φιλοσοφία της γλώσσας 33, 34, 40, 121-123, 135-138, 140, 156, 196, 197, 247, 267,
270, 277, 285, 299, 301, 303, 304, 306, 346, 369, 394, 395,
429

Φιλοσοφικός δογματισμός 225-227, 231, 233, 239, 263

Φώνημα 21, 484

Φωνολογικό σύστημα 21, 22, 484

Χρήση της γλώσσας 34, 43-45, 53, 54, 61, 92, 116, 130, 137, 149, 154, 178, 179,
188, 206, 216, 219, 228, 240, 246, 248, 249, 252, 254, 259-
261, 263-266, 277, 282-285, 287-290, 293, 297, 303-306, 310,
317, 320, 325, 328, 339, 341, 346, 358, 375, 382, 394-396,
398, 399, 415, 432, 435, 439-441, 443-445, 450, 452, 453,
455, 457, 458, 462, 472, 474, 493, 517, 518, 529, 531, 533

Ψυχογλωσσολογία 499

Ψυχολογία 96, 112, 178, 216, 220

Ψυχολογία γνωστική 136, 499